SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Költészet és játék

A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben

DU press

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Költészet és játék

A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben

DUPress

DUPress

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Költészet és játék

A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben

DUPress

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2016

A kötet megjelenését az NKA támogatta.

Lektorálta:
Domonkosi Ágnes

A borítón Mednyánszky László Vaskapu festménye látható

© Szikszainé Nagy Irma
© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978 963 318 598 8

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2016-ban

DUPress

TARTALOM

1. A KÖNYV TÁRGYA, ANYAGA, CÉLJA, MÓDSZERE 7
2. A JÁTÉK 9
2.1. A játék fogalma szakirodalmi vélekedések szerint 9
2.2. A játék mint költői téma 10
3. A NYELVI JÁTÉK 15
3.1. A nyelvi játék fogalma szakirodalmi vélekedések szerint 15
3.2. A nyelvi játékok területei és teremtő tényezői 16
3.2.1. A mindennapi nyelv játékai 16
3.2.2. Célzottan nyelvi játékos versek 41
3.2.3. Slam poetry 50
4. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉK 57
4.1. A költői nyelvi játék fogalma 57
4.2. A költői nyelvi játékokat teremtő tényezők 58
4.3. A költői nyelvi játékok pszichológiája 71
4.4. A költői nyelvi játékok alkotói nézőpontból 73
4.5. A költői nyelvi játékok szakirodalmi vélekedések szerint 77
4.6. A költői nyelvi játékok tipizálása 79
4.7. A költői nyelvi játékok szöveghelyeinek hangulata 83
5. KÖLTŐI JÁTÉKOK A KÜLÖNBÖZŐ NYELVI SZINTEKEN 99
5.1. Nyelvi játék a hangokkal 99
5.1.1. Bravúros, játékos végrímek 99
5.1.2. Játékos alliterációk 118
5.1.3. Játékos hatású hangalakzatok 121
5.1.4. Tréfás játék a hangokkal 127
5.1.5. A hangutánzás mint játék 133
5.1.6. A prozódia mint játék 138
5.1.7. A verszene mint játék 143
5.1.8. Eszperente nyelv és „társai” 148
5.1.9. Nyelvtörő 151
5.1.10. Játék a magyar kiejtési módokkal 155
5.1.11. Makaronikus költészet 162
5.1.12. Halandzsa 165
5.1.13. Anagramma 178
5.1.14. Palindrom 178
5.1.15. Akrosztichon 180
5.2. Nyelvi játék a morfémákkal 184
5.2.1. Nyelvi játék a szótövekkel 184

Dunaress

5.2.2. Nyelvi játék a toldalékokkal 188
5.2.3. Nyelvi játék a szóalkotási módokkal 195
5.2.4. Hapax legomenonok 197
5.3. Szójáték, vagyis nyelvi játék a szavakkal 212
5.3.1. A homonímia mint szójáték 214
5.3.2. A homofónia mint szójáték 224
5.3.3. A paronímia mint szójáték 227
5.3.4. A poliszémia mint szójáték 231
5.3.5. A szinonímia mint szójáték 237
5.3.6. Az antonímia mint szójáték 239
5.3.7. A paronomázia mint szójáték 242
5.3.8. Nyelvi játék a szófajokkal 244
5.4. Nyelvi játék frazémákkal 247
5.5. Játékosság a mondatalkotásban 250
5.6. Játékosság a szövegalkotásban 255
5.7. Intertextuális szövegjátékok 276
5.7.1. Nyelvi játék a műfajokkal 278
5.7.2. Nyelvi játék a versformákkal 288
5.7.3. Nyelvi játék a szöveg keletkezési idejével 310
5.7.4. Allúzió 313
5.7.5. Stílusutánzás 351
5.7.6. Parafrázis 355
5.7.7. Stílusparódia 379
5.7.8. Szerepjátszás 396
6. A STÍLUSESZKÖZÖK MINT NYELVI JÁTÉKOK 407
6.1. A képek mint nyelvi játékok 407
6.2. Az alakzatok mint nyelvi játékok 414
6.3. Nyelvi játék a stílustípusokkal, a stílusrétegekkel 437
6.4. Nyelvi játék a stílusárnyalatokkal 442
7. ONOMASZTIKAI JÁTÉKOK 459
8. JÁTÉK A HELYESÍRÁSSAL 469
9. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉKOK KÜLÖNLEGES ALKALMAI 481
10. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉKOK CÉLJA, SZEREPE, HATÁSA ÉS TANULMÁNYOZÁSÁNAK HASZNA 535
SZAKIRODALOM 553

Pro Press

1. A KÖNYV TÁRGYA, ANYAGA, CÉLJA, MÓDSZERE

A *Költészet és játék* című kötet tárgya nyelvészeti-stilisztikai vizsgálódás: a költészetben megjelenő nyelvi-stiláris eszköz mint játék tanulmányozása.

A játék szó hallatán az emberek gyakran a szórakozásra gondolnak, pedig a sakkmesterek játéka vagy a világranglistán szereplő teniszezőké nagyon is komoly szellemi és fizikai teljesítmény. A költői nyelvi játék olyan szellemi tevékenység, amely a szövegek megformáltságában jelentkezik. Ez pedig nem feltétlenül könnyed, tréfás, noha sokszor szórakoztató, humoros is.

Bár a játék a költészetben nyelvi és/vagy vizuális játékot jelent, ez a könyv csak az előbbit tanulmányozza, hiszen külön művet lehetne szánni a költői vizuális játékoknak. A vizsgálódás ráadásul csak a magyar költészetre korlátozódik, és ezen belül is nagy teret szentel a modern és posztmodern költészetnek. Ugyanis korunkban a költői szerep gyökeres megváltozása miatt eltolódott a hangsúly a szöveg eszmeiségéről a nyelvhasználatra, sőt a nyelv játékos kezelésére. Ráadásul mivel a líra az igazi nyelvi játéktér (az epika és a dráma kevésbé), ezért a vizsgálódás jórészt erre a területre szorítkozik.

A könyv célja megmutatni a nyelv játékképző erejét, megismertetni a nyelvi játék működési mechanizmusát, feltérképezni a költők által létrehozott nyelvi játéklehetőségeket: az univerzálisakat és a nyelvspecifikusakat, feleletet találni a nyelvi játék miértjének és hogyanjának kérdésére, valamint számtalan példával szemléltetni a költői nyelvi játékosságot, mert ez közelebb visz a szöveg és a stílus megértéséhez.

Nyilvánvalóan szükséges körüljárni a nyelvi játék és a költői nyelvi játék fogalmát, és számba venni típusait, mert a tudomány és a művészek által használt fogalmak kissé kaotikus képet mutatnak. Régebben csak szójátékokról beszéltek, ebben a könyvben viszont ez csak egyik típusa a költői nyelvi játékoknak. Ugyanígy amikor Parti Nagy Lajos nyelvjátékról beszél egy interjúban, akkor a költészetében jelentkező nyelvi játékról szól (Keresztury 1991, 167).

Ez a könyv azt kutatja:

- Mi teszi lehetővé a játékokat a nyelvben?
- Milyen nyelvi és stílussajátságoktól válik játékossá a nyelvi megnyilatkozás?
- Mely szövegtípusban, szövegkörnyezetekben fordul elő nyelvi játék?
- Miből fakad a költői nyelvi játék?
- Vannak vagy nincsenek nyelvi játékszabályok a költői szövegekben?
- Hogy használják ki a költők az egyes nyelvi szinteken a játéklehetőségeket?
- Milyen nyelvi formákban ölt testet a költői játék?
- Milyen típusú költői nyelvi játékok mutathatók ki?
- Mekkora a költői nyelvi játék hatóköre?

PUBLICUS

- Milyen szöveghelyeken jelentkezik?
- Milyen szerepet játszik a szöveg jelentésében és stiláris-esztétikai hatásában?
- Hogyan „mérhető" a stílusértéke? Mely típusúnak nagyobb a stílusértéke?
- Milyen hatással van a befogadóra?
- Ki játszik valójában: az alkotó és/vagy a befogadó?
- Mitől működőképes a költői nyelvi játék?

Ez a könyv a költői szövegek módszeres nyelvi-stiláris elemzésével kívánja rávezetni az olvasókat a nyelvi játékok felismerésére, tipizálására, értelmezésére, élvezésére és értékelésére, miközben olyan rendszerezett és elemzett gyűjteménye a magyar költői nyelvi játékoknak, amely a költői játékosság fajtáinak megfigyeltetésével és számtalan költői szöveghellyel feltárja nyelvi gazdagságunkat. A versolvasó felületes olvasása csupán a tréfás nyelvi fordulatokat minősíti játéknak, holott vannak rejtettebb formái is a költői játékosságnak. Sőt éppen ezeken a kevésbé feltűnő nyelvi alakulatokon érződik, hogy nem az öncélú játékot szolgálják.

Nem előzmények nélküli ez a kötet. A nyelvi játékok kérdése eddig is foglalkoztatta a nyelvészeket. A nyelvi játékokkal mint a szabad idő kellemes és okos eltöltésének egyik, tudatot megmozgató módjával és a nyelvtantanítás megkönnyítésének lehetőségével több érdekes könyv is foglalkozik. Ezek mindegyike játékszabálynak megfelelő nyelvi játékok megoldását kívánja. Különösen kitűnő Grétsy László *Nyelvi játékaink nagykönyve* (2012), és kétségtelenül igaz a szerző korábbi megállapítása: „Hogy a játékoknak nagy szerepük van az értelem fejlesztésében, a gyermekek szellemi képességeinek kibontakoztatásában, ma már közhely. [...] A játék érdekessége, izgalma felcsigázza a játszók érdeklődését, s a résztvevők ebben a felfokozott idegállapotban nem is veszik észre, hogy az a rövidebb-hosszabb ideig tartó időtöltés, amellyel a szórakozás volt az egyetlen céljuk, mennyi hasznos ismeretanyagot szerzett s rögzített számukra" (1967, 171).

A költői nyelvi játékok tanulmányozásának is több kötetet szenteltek a szakemberek. Lukácsy András például imponálóan gazdag nyelvijáték-anyagot gyűjtött össze irodalmi szövegekből (1981), de láthatóan nem törekedett ezek következetes rendszerbe foglalására. Vargha Balázs (1994) olyan céllal írta meg az *Arany János játékai* című könyvét, hogy bemutassa: a költő játékainak nagyobb része a nyelvből és a verselésből indul ki, illetve ilyen típusú játékot más költők is alkottak, így ezek mások számára is tovább játszhatók.

2. A JÁTÉK

2.1. A játék fogalma szakirodalmi vélekedések szerint

Gazdag szakirodalma van a játéknak. Az emberi játék gondolatkörével a tudományok több ága foglalkozott: a filozófia már Hérakleitosztól, Platontól kezdve a játék fogalmának sokféle megközelítését adta. A játékelméletek keletkezését a XIX. század nagy gondolkodóihoz kötik: Schillerhez, Spencerhez, Kanthoz, Wundthoz, Nietzschéhez. A játékelméletek a művészi tevékenység fő motivációját a játékösztönre vezetik vissza (ősforrásuk a Schilleré), és a művészet ebből következően a játék egyik sajátos fajtája. A matematika remek játékelméletet teremtett (Neumann–Morgenstern 1963), a gyermeknevelés tudományában is kialakult játékelmélet (Piaget 1978 [1928]). A neurobiológiának is tárgya a játék, mert a neurobiológus szerint „saját tevékenységünk megdöbbentően nagy hányadát képezi a játék" (Grastyán 1985, 5), noha ez nem kizárólag humán sajátosság.

Schiller játékelméletének esztétikai elképzelései saját vallomása alapján kanti alapelveken nyugszanak (1960 [1793–94], 170). A német költő fontos szerepet tulajdonít a játéknak, mert hiszi: „az ember valamennyi állapota közül épp a játék és *csak* a játék az, ami teljessé teszi őt, és egyszerre bontakoztatja ki kettős természetét. [...] a kellemest, a jót, a tökéletest az ember *csak* komolyan veszi, de a szépséggel játszik" (220). Paradoxan hangzó tételt állít fel: „az ember csak akkor játszik, amikor a szó teljes értelmében ember, és *csak akkor egészen ember, amikor játszik"* (221). Szoros összefüggést tételez fel a szépségeszmény és a játékösztön között, mert azt vallja: „Sohasem tévedünk, ha egy ember szépségeszményét ugyanazon az úton keressük, amelyen játékösztönét elégíti ki" (221), ebből következően a játék az esztétikum alapja. Hite szerint az esztétikai neveléssel a játékösztönt kell kiművelni, mert ebben a formaösztön és az anyagösztön harmóniája valósul meg. Ennek folyamatát így rajzolja meg: „Az érzéki ösztön kizár alanyából minden önállóságot és szabadságot, a formaösztön kizár alanyából minden függőséget, minden szenvedést. [...] A játékösztön tehát, mivel benne a kettő együttesen hat, a lelket egyszerre kényszeríti majd morálisan és fizikailag; ennélfogva, mivel megszüntet minden esetlegességet, megszüntet majd minden kényszerítést is, és szabaddá teszi az embert mind fizikailag, mind morálisan" (216). Schiller úgy tekint a játékra mint a túltengő energia kifejeződésére és minden művészet eredetére.

F. Schlegel a világ létmódjából eredezteti az alkotásokban megbújó játékokat, mondván: „A művészet minden szent játéka csak távoli utánzata a világ végtelen játékának, a magát szüntelenül formáló műalkotásnak" (1980 [1798], 367).

Egymásnak ellentmondó nézetek gyakran fogalmazódnak meg a művészet és a játék kapcsolatáról. Hegel tétele szerint „a művészet nem horatiusi értelemben vett kellemes vagy hasznos játék"; Schiller véleménye: „a művészet derűje abban rejlik, hogy lényege szerint játék" (Adorno 1998 [1967], 23, 24).

Huizinga, holland történész-filozófus egy egész könyvet szentelt a kultúra játékelemei meghatározásának (1938). Azt igyekezett bizonyítani játékelméletében, hogy a játék az emberi kultúra minden formájának: a tudománynak, a művészetnek és a vallásnak meghatározó eleme. Adorno elhatárolja magát Huizinga eszmefuttatásától a játék és a művészet azonosításának kérdésében.

Három lényeges megközelítési mód érvényesül a játék megítélésében, az egyik az ember alapvető jellemzőjeként említi a játékot. Eigen–Winkler (1981 [1975]) Schillerhez (1960 [1793–1794], 220) hasonlóan azt állítja: a játék, sőt csak a játék teszi teljessé az embert. Ez a felfogás a játékot hasznos tevékenységnek tekinti. A másik elképzelés a munkával szemben a játékot csupán szórakozásnak, örömszerzésnek fogja fel, és egy gyökerűnek tartja a művészetet és a játékot. Többek között ezt képviseli Huizinga (1944 [1938]). Hogy mi által kapcsolódik össze a művészet a játékkal, Voigt Vilmos így okolja meg: „A gyermeki játékban oly nagy szerepet játszó *fantázia* megmarad minden emberi alkotótevékenységben, így az irodalmi alkotótevékenységben is. Voltaképpen ebben a változásban és fejlődésben láthatjuk a játéknak a művészettel való igazi kapcsolatát" (1977, 583). A harmadik nézet megpróbálja az előbbi két felfogást összeegyeztetni: magasrendű tevékenységet és kifejezésformát látva a játékban. Nietzsche esztétikájában a játék más tevékenységek fölé emelkedik.

A szakemberek többnyire egyetértenek a következő fogalmak értelmezésében: A játék szabadon választott, tudatos emberi szabálykövető vagy szabályteremtő tevékenység és produktum. A játéktér ad lehetőséget a játékvilág kibontakoztatására. A játékszabály olyan törvényszerű előírás, amely nem engedi az ellentétes játékstratégiát. A játékkompetencia a játék alkotójának adottsága: hajlama, fogékonysága a játékra, amellyel játékos jelentést és formát ad anyagának; a játékpercepció pedig a befogadó személyes élményében – játékfogékonyságának képességétől függően – a játék érzékelése, értelmezése.

2.2. A játék mint költői téma

Nyelvünk remek játéktér, állítják alkotóink. Kosztolányi Dezső elragadtatással beszél a nyelvünkben rejlő lehetőségekről: „A mi nyelvünk [...] határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet. Mindenki a képére formálhatja. [Bek.] Gyönyörű tornája, játéklabdája a hívő gyermekeknek és zseniknek" (1999 [1913b], 21). Ábrányi Emil *Magyar nyelv* című versében lelkesen hangoztatja nyelvünk játékosságát:

Ó szép magyar nyelv!
Minden, mi fejben vagy szívben fakad,
Tőled nyer pompát, színdús szavakat.
Hát a csapongó
Gyors szavu tréfák
Játszi szökését
Festi-e más nyelv
Oly remekűl?

Kosztolányi Dezső *A játék* című versében a játékhoz több jelentést is rendel:

Az különös.
Gömbölyű és gyönyörű,
csodaszép és csodajó,
nyitható és csukható,
gomb és gömb és gyöngy, gyűrű.
Bűvös kulacs és gyertya lángja,
színes árnyék, ördöglámpa.
Játszom ennen-életemmel,
búvócskázom minden árnnyal,
a padlással, a szobákkal,
a fénnyel, mely tovaszárnyal,
a tükörrel fényt hajítok,
a homoknak, a bokornak,
s a nap – óriás aranypénz –
hirtelen ölembe roskad.
Játszom két színes szememmel,
a két kedves, pici kézzel,
játszom játszó önmagammal,
a kisgyermek is játékszer.
Játszom én és táncolok,
látszom én, mint sok dolog.
Látszom fénybe és tükörbe,
játszom egyre, körbe-körbe.
Játszom én és néha este
fölkelek
s játszom, hogy akik alusznak,
gyerekek.

Ez az alkotás kulcsverse lehet a költői alkotófolyamat megsejtetésének. A versbeli *játék* metaforája – a XX. századi művészet-felfogásnak megfelelően – kulcsot

DPress

ad a művészi tevékenység felfejtéséhez azzal, hogy párhuzamot, sőt azonosságot tételeztet fel a gyermeki és a költői magatartás, a gyermeki játék és a költői munka között. A *játék* szó többféle értelmezése közül ebben a költeményben három jelentés körvonalazódik. Az első, ige nélküli pár sorban a *játék* mint játékszer jelenik meg, amelyet fizikai tulajdonságai minősítenek *(Gömbölyű; nyitható és csukható)*. A költemény indításában a játékeszköz tökéletesnek láttatott formájához: a gömbszerű alakhoz a kerekség képzetét asszociáló tárgyak kötődnek: *gomb és gömb és gyöngy és gyűrű*. Ezt a fogalmiságot erősíti meg az ezeknek a szavaknak az ajakformálással való összhangja: az ajakkerekítéses magánhangzók dominanciája *(o, ö, ü, ű)*. A vers második részében a játék költői attitűdként jelenik meg, amelyben az alkotó önértelmezését és játékfelfogását a játék és az élet, a játék és a gyermeki lét, a játék és az alkotói tevékenység metaforikus kapcsolata határozza meg, és amelyben a fantáziavilág és a valóság egyenrangúnak tetszik. A játszó személyt grammatikailag jelölő *játszom* sor elejére helyezett többszöri ismétlése a szubjektum személyét és tevékenységét emeli tartalmi fókuszba. A *játszom* ige helyébe kerülő *látszom* magának a lírai énnek a játékeszköz, a tükör révén játéktárggyá válását és önreflexív gesztusát láttatja. A második részben a játék tevékenységként értelmezhető, jelzik ezt az igei alakok *(Játszom; búvócskázom; hajítok)*. Egyenesen fókuszba kerül a lírai én játszása a *játszom* igealak versbeli hétszeri előfordulásával és az egyes szám első személyű birtokos személyjelektől megtámogatott vallomásos, önreflexív jelleggel *(életemmel; szememmel; önmagammal)*. A játék folyamatának metamorfózisában maga a játszó lény játékká válik *(Játszom két színes szememmel),* és a lírai én gyermeknek láttatja magát *(Játszom [...] a két kedves, pici kézzel)*. Ennek eszközei a *tükör* metaforikus értelmezése *(a tükörrel fényt hajítok; Látszom fénybe és tükörbe)* és a játékot végigkísérő fény–árnyék kontraszt *(gyertya lángja; színes árnyék, ördöglámpa; Játszom minden árnnyal, [...] a fénnyel; a nap – óriás aranypénz, Látszom fénybe)*. A harmadik részben a színészi játékra vonatkozó kifejezés a játék harmadik jelentését hozza be az értelmezésbe *(játszom egyre, körbe-körbe; játszom, hogy akik alusznak, / gyerekek),* ahol a szubjektum központi helyét a személyes névmások hangsúlyozzák *(Játszom én; Látszom én)*.

A költő játékos anaforikus ismétlésekkel nyomatékosított lényeges megállapításai a költői alkotási folyamatot jelképezik, amelyben a költői játék, azaz az alkotás a tükör tükröző szerepe által valósul meg *(Játszom ennen-életemmel; Játszom két színes szememmel; játszom játszó önmagammal; Játszom én és táncolok; látszom én, mint sok dolog; Látszom fénybe és tükörbe; játszom egyre, körbe-körbe)*. Nyilván nem véletlen, hogy ennek a műnek a szerepjátszást hangsúlyozó szavai más Kosztolányi-versben is feltűnnek: *(Akarsz-e játszani? A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni, / akarsz-e mindig, mindig játszani, / akarsz-e együtt*

a sötétbe menni, / gyerekszívvel fontosnak látszani; Esti Kornél éneke: Hát légy üres te s könnyű, / könnyű, örökre-játszó, / látó, de messze-látszó).

Érdekes, hogy Kosztolányi két igéje *(játszom, látszom)* szerepel József Attila egyik töredékében is *(A vásártéren...)*, mintha párbeszédbe lépne a nyugatos költővel, és ellentmondana neki, mert nála a látszat fölé rendelődik a játék: *Én nem vagyok te, én nem csupán látszom, / én játszom.*

A felnőttől sem idegen a játék, mutatja József Attila érvelése, aki a *Szép Szó* című folyóirat címének választását így indokolta meg egy olvasói levélre válaszolva: „Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme. Én *boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat,* és akkor derűs a szívem, *ha munkámban játékot fedezek föl.* Félek a játszani nem tudó emberektől, és mindig azon leszek, hogy *az emberek játékos kedve el ne lankadjon,* hogy azok a szűkös életfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek" (1936).

Verses fohásza is a felnőtt kori játék szükségességét óhajtja a szabad embernek a *Levegőt!* című versében:

Jöjj el szabadság! Te szülj nekem rendet,
Jó szóval oktasd, játszani is engedd
Szép, komoly fiadat!

Ebben az idézetben – mint költői világában másutt is – a játék és a rend jellegzetesen összekapcsolódik mint a szabadság szükséges velejárója. Így a játék pozitív fogalomként van jelen költészetében.

Hihetünk a költőnek, aki a gyermeki és a felnőtt léthez egyaránt köthető játék boldogságot hozó szerepét így hangsúlyozza:

És tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
(József Attila: *Könnyű, fehér ruhában*)

Szilágyi Domokos versbe *(Játékok II.)* szedi elképzelését a játék csodás erejéről:

Játsszuk, ami nincs, de lehetne.
Játsszuk, ami nincs, de szeretne
lenni. Esendő mimagunkat.

Játsszuk, ami nincs, ami volt,
játsszuk, ami nincs, ami lesz.
Poklot s mennyet, hol a holt
közel érzi magát földijeihez.

A játék kábít, álmot ad.
S reményt is, „égiekkel játszót".

A költői felszólítás a valót felülíró magatartásra késztet, amely korlátokat áthágó és képzeletet felszabadító hatású, a valótól elrugaszkodással éltető erejű.

A dolgokról egy földi szellemnek című költeményében pedig a játék egyenesen a költő lételemének és lázadásának a megtestesülése:

> A költő (aki jobb híján,
> belenyugszik, hogy így nevezzék,
> pedig jól tudja, mily nevetség),
> aki se Megbízott, se fényes
> Nagykövet vagy Letéteményes,
> csak végtelennel játszó véges,
> s hiszi tán, hogy az értelem:
> végessel játszó végtelen;
> aki mindig, mindig csak: vár *még* –
> a költő, aki tüzes árnyék,
> amely két pólus között átég;
> akinek eleme a *játék*
> (elég véres életelem –
> mint, mondjuk, a történelem) –:
> játék, mindig és minden ellen.

Páskándy Géza *Játék: kettős kenyér* című versében így vélekedik a játékról:

> *„A játék isten kenyere mibennünk"*
> *De nemcsak úgy, hogy táplál általa*
> *Hanem dagasztom én is*
> *Kenyerét önmagamban*
> *Hogy belőlem olykor éhesen*
> *Nagy-nagy karéjt szelhessen ő is*
> *Ha bizalmát szinte*
> *Elvesztette bennem*

Eszerint a játék mint transzcendentális ajándék egyszerre energiát adó és önfejlesztő hatású.

A költészetben sokszor téma a játék a legkülönbözőbb hangvételű versekben, mert a játék szerepe és hatása foglalkoztatja az alkotókat. Életszemléletük, költészetfelfogásuk a játék értelmezésében egyértelműen bomlik ki: a gyermeki léthez és/vagy a költői magatartáshoz kötik, vagy egyáltalán az emberi mivolthoz, a homo ludens természethez.

DUPress

3. A NYELVI JÁTÉK

3.1. A nyelvi játék fogalma szakirodalmi vélekedések szerint

A nyelvi játék fogalmát több tudományág tanulmányozza: a filozófia, az antropológia, a pszichológia, a szociológia, az esztétika, az irodalom- és nyelvtudomány. Mivel nem célja a könyvemnek a szakirodalmi megállapítások részletes feltárása, ezért csupán néhány, a nyelvi játékhoz kapcsolódó alapvető megállapítást ismertetek.

Freud szerint: „Az esztétikai viszony, ellentétben a munkával, *játékos*" (1982, 27). Az ő viccről szóló tanulmányát azért érdemes a játék kapcsán emlegetni, mert az általa megállapított vicctechnikák párhuzamba állíthatók a nyelvi játékalkotás módszereivel. Megállapítása szerint a vicctechnikák egyik csoportjának a jellemzői ugyanis: az összecsengő szavak használata, egységesítés, a többrétegű alkalmazások, az ismert idézetekre való utalások (136).

Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* című könyvében kiterjeszti és átértelmezi a nyelvjáték fogalmát. Fogalomhasználatát így magyarázza: „a nyelvet és azokat a tevékenységeket, amelyekkel a nyelv összefonódik – »nyelvjáték«-nak fogom nevezni" (1945 [1998], 21), tehát valamennyi nyelvi tevékenységet, vagyis a nyelv egészét játékként értelmezi. Véleménye szerint „a nyelvjátékok *hasonlítási objektumokként* állnak itt, amelyek hasonlóságukkal és a hasonlóság hiányával hivatottak fényt vetni nyelvünk viszonyaira" (83). Sokféle nyelvjátékot sorol fel:

„Parancsot adni és parancsok szerint cselekedni –
Egy tárgyat szemre vagy mérések alapján leírni –
Egy tárgyat egy leírás (rajz) alapján előállítani – [...]" (30–31).

A magyar nyelv értelmező szótára (1960) a *játék* fogalmával kapcsolatos jelentéseket öt nagy csoportra osztja: 1) az a tárgy, amellyel valaki játszik; 2) kedvtelésből vagy szeszélyből végzett cselekvés; 3) valamely gyakorlati célra irányuló merész, kockázatos vagy ravaszkodó cselekvés, eljárás; 4) művészi alakítás, ábrázolás, előadás, mű; 5) mozgás, mozgási lehetőség. Átvitt értelmű használatát is adatolja: *a képzelet, a véletlen, a habok, a színek, a mérleg játéka, szerelmi, politikai játék, arc-, szem-, fényjáték.*

Könyvem tárgya több szállal kötődik az értelmező szótár jelentéseihez. Mivel a negyedik túl általánosan: mindenféle művészi alakításra értendően terjeszti ki a játék fogalmát, ezért leginkább a másodikként megadott jelentéscsoport egyik eleme a mérvadó számomra, mert ez szűkebben: a nyelvre vonatkoztatva adja meg az értelmezést. Eszerint a *játék* szó átvitt értelemben a teremtő képzelet szeszélyesen alkotó tevékenysége és ezen belül is „a szavaknak, kifejezéseknek meglepő, szokatlan kapcsolatban v. jelentésben tréfás hatást keltő használata;

szójáték" (1960, 3. 614). Ez a meghatározás sem fedi le teljesen az általam nyelvi játékként értelmezett fogalmat, mert a nyelvi játék megformáltsága és hatása nem feltétlenül tréfás, illetve nem kizárólag a szavak szintjén jelentkezik.

A játékok sajátos típusa a nyelvi játék, amelyben a játékvilág színtere, játéktere a nyelv. A nyelvnek pedig sajátossága a játékosság, mert alaptermészetéből következik, hogy „maga a nyelv viccel [...] Ez azonban csak azért lehetséges, mivel a nyelv eleve hajlamos erre a játékra. Megengedi, lehetővé teszi, hogy a szavakat szótári jelentésüktől eltérő értelemben használjuk" (Fónagy 1970, 40). Hiszen a nyelv nem kizárólag az információközlés eszköze vagy forrása, a megismerés módja, hanem lehetőség is az emberi játékösztön kiélésére, mert felkínálja a játék lehetőségét.

A nyelvi játék véletlen nyelvi vétségből adódó nyelvi forma vagy tudatosan végzett művelet és annak eredménye. Átfogó kategória a nyelvhasználatban megvalósuló váratlan, meghökkentő, feltűnő, szellemes, bravúros, esetleg humoros, sőt vicces nyelvi fordulatra. Ez létrejöhet a mindennapi nyelvhasználatban, a viccben, a reklámban, a publicisztikában, a filmcímben, a szónoklatban, névcsúfolóban, találós kérdésben, népi sírversben és a művészi nyelvben is.

A nyelvi játékok nyelvi univerzálék, azaz minden nyelvben megtalálhatók. Megvalósulási módjaik viszont az adott nyelvtől függnek. Így például a nyelvekben az alakzatoknak szokásos típusai a hangalakzatok. De – más nyelvtől eltérően – nyelvünk hangkészleti sajátossága miatt az időtartam-különbség és a hangszalagműködés jelentéselkülönítő szerepére is épülhetnek játékos formák.

Egyes olvasók esetleg elvárnák, hogy élesen lehessen meghúzni a nyelvi játék fogalmának határát. Valószínűleg ez nem lehetséges, mert meglehetősen szubjektív, mi tűnik játékosnak, mi nem, hiszen egy viccet sem tartunk egyformán nevettetőnek. Másrészt azért nem, amit Wittgenstein állít: „Mi az, ami játék még, és mi az, ami már nem az? Meg tudod adni a határokat? Nem. [...] Azért nem ismerjük a határokat, mert nincsenek meghúzva. [...] A 'játék'-fogalom – mondhatjuk – elmosódott körvonalú fogalom" (1998 [1945], 59, 60).

3.2. A nyelvi játékok területei és teremtő tényezői

3.2.1. A mindennapi nyelv játékai

Homo ludens, azaz játékos ember – mondjuk –, holott a játék fogalmát elsősorban a gyerekekhez szoktuk kötni, a felnőtt világát ezzel ellentétesnek gondoljuk.

A gyerekek beszédében gyakoriak a tévesztésből, a nyelvi formák próbálgatásából fakadó akaratlan szójátékok, mert a felnőttek normáit még nem építették be nyelvhasználatukba. A gyermeknyelvi kreativitás gyakran analógiás alapon

szabályos, de a magyarban mégsem használt formákat teremt, például: *hősít* (’melegít’), *tapadékony* (’tapadó, tapadós’).

A mindennapi nyelvben a felnőtt is alkot játékosnak tetsző nyelvi formákat, például ikerszót: *diribdarab*. Bár ez nyilván nem tudatos tevékenység, de az eredményt a TESz. mégis így minősíti: „Azok közé az ikerszók közé tartozik, amelyek – alaptagjuk jelentéséhez viszonyítva – elaprózottságot fejeznek ki, és rendszerint tréfás, játékos hangulatuk van” (1967, 1. 643). Milyen kifejezően adja vissza nyelvünk a víz csapódását a *lics-locs* hangutánzó ikerszóban vagy a népdal *Csiszeg-csoszog a tetű, Násznagy akar lenni* sorában a lassú és zajjal járó mozgást a zöngétlen zár-rés *cs* mássalhangzó kétszeri szerepeltetésével, valamint a magas és mély hangrendű elemek játékos összekapcsolásával. – Érdekes az ikerszók kapcsán idézni László Zsigmondnak, a rímekről monográfiát írt szerzőnek a véleményét: „nemcsak azt kell látnunk, hogy ikerszó és rím azonos vagy legalábbis rokon nyelvi alapjelenségek, hanem változataikban, típusaikban vagy kategóriáikban is fedik egymást. […] az ikerszó a rím akusztikai, szenzuális, fület gyönyörködtető funkciójában tekinthető a tudatos rímkultusz előzményének” (1972, 470, 473). Vagyis a költészet egyik jellegzetes sajátossága, a rím egy köznyelvi szóalkotási mód jellemzőivel hozható kapcsolatba.

A nem a költészetből származó nyelvi játékok fajtái a legkülönfélébb szövegtípusokból vett nyelvi anyaggal szemléltethetők. Mivel az internet az élőszót helyettesítő legújabb kori folklór színtere, így ezekhez a folklórtermékekhez forrásmegjelölés nem szükséges, de nem is lehetséges, mert ezek mint élőszóban terjedő szövegek nem kötődnek névhez. Noha egy reklámot vagy viccet egyetlen személy talál ki, az írott formában azonban ezt sem nevesítik. A kötetben megjelentetett mondókák, találós kérdések összegyűjtője pedig nem kitalálója ezeknek a szövegtípusoknak.

A nyelv minden szintjén keletkeznek köznyelvi játékok.

Játék a hangokkal:

Játékos kedvű emberek megfordítják egyes kifejezésekben a szavakat indító mássalhangzókat – ahogy ezt a költők az ún. **kecskerím**ekben szokták –, és a hangok/betűk cseréjével meglepő jelentéseket teremtve figyelmeztetnek, hogy össze ne tévesszük:

*a **b**oka **t**áját a **t**oka **b**ájával*
a borztanyát a torz banyával
a csárda zaját a zárda csajával
a száradt füzet a fáradt szűzzel
a fartőt a tar fővel
a harcsa máját a Marcsa hájával

a jó bor kulcsát a kóbor Julcsával
a csokorban adott bókot a bokorban adott csókkal
a foltos bölényt a boltos-fölénnyel
a hős ember nevét a nős ember hevével
a réti pipacsot a péti ripaccsal
teáztatjuk Beát, vagy beáztatjuk a teát

A homo ludens ilyen kecskerímet is kreál egy internetes versben:

Örök szerelem
Régóta él vadon párja,
azóta egy padon várja.

Az **azonos hangzás**on (homofónián) alapuló faviccekkel ugratják egymást az emberek:

*Hogy kell elhallgattatni a **sámánt?** Hallgass**á mán!***
*Mi az **aszkézis?** A majom lába, mert hogy **az kéz is.***

Van, hogy játékosan, szó megtörésével, **resztli**vel (maradékkal) teremtenek rímet:

Jó ital a ser,
*Csak egy kicsit **keser-***
ű.

A **rím**be szedett, ritmikus névcsúfolók a nyelvi játékok jellegzetes típusai:

Anna, Panna,
Lyukas kanna!

Juli-buli, fakanál,
Az ágy alatt szaladgál.

*

Móni-póni
Makaróni.

Jankó-bankó
Pipadohány zacskó.

Az idézett ikerített keresztnevet tartalmazó névcsúfolók játékszabály szerinti szerkezeti felépítése azonos: az ikerített keresztnév a rímhívó, amelyet tréfás válaszoló rímű sor követ. A játékjelleget nem csupán a játékosnak ható névikerítés okozza, hanem a személyhez kötött metaforikus azonosítás is.

Alliterációval ilyen szöveget alkottak:

Havazik Helsinkiben. Hó ull háztetőkre, hidakra, halpiacokra. Hódprémet, hócipőt, halinacsizmát hordanak. Hómunkásaik helytállását három havilap hirdeti. Hideg hétköznapokon, ha hétkor holdfénynél hólabdázunk, hokizunk, helsinkiek helyeslő huj, huj, haját hallgatjuk. Hétvégi hóbortunk hógolyózás. Hokizás helyett hol huszonegyezéssel, hol Hubertus hörpintgetésével hevülünk.

EUPress

Ha egy időjárás-jelentésben azt olvassuk: *Havazik Helsinkiben,* egyáltalán nem érezzük játékosnak a mondatot, mert a finn főváros nevének és az északi területeken gyakran hulló csapadékfajtának az együtt említése megszokott. Viszont az a tény, hogy egy szöveg-összeállítás minden szava ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik, egyértelműen játékos szándékból adódik.

Betűrímmel keltenek figyelmet filmcímekben: *Zsaroló zsaruk; Öt sikkes sittes; Hajmeresztő hajnövesztő; Vágyra vágyók.*

Verseket is írnak alliteráló szavakkal:

Csalitban csicsergés, csattogás,
Csörgedező csermely-csobogás,
Csonka cserfán csúf csóka cserreg,
Cserkészfiúk csapata cseveg,
Csokrot csinálunk csillagvirágból,
Csípéseket csalunk csalárd csalánból,
Csiga csöndben csúszik csicsóka csúcsára,
Csipkés cserlevélen cserebogár csápja.

Játékos elmék versenyezni szoktak mondandójuk ún. **eszperente** nyelven történő kifejezésével: *Te tetted e tettetett tettet, te! Te tettetett tettek tettese, te!*

Petőfi Sándor *Falu végén kurta kocsma* című versét is átírták eszperente nyelvre. Ízelítőként, íme az egyik strófája:

Megjelennek rendelettel:
csendesebben kedvetekkel!
Telep feje heveredne,
esetleg elszenderedne!

Invenciózus emberek szeretnek **nyelvtörő**ket gyártani azonos hangok és hangkapcsolatok visszatérésével:

Nem minden fajta szarka farka tarkabarka, csak a tarkafajta szarka farka tarkabarka.
Láttam szőrös hörcsögöt. Éppen szörpöt szörcsögött. Ha a hörcsög szörpöt szörcsög, rátörnek a hörcsöggörcsök.
Öt török öt görögöt dögönyöz örökös örömök között.
Öt ördög görget görgőn öt gömbbé gömbölyödött görögdinnyét.
Csengő cseng a csetneki csikós csikaja nyakán.
Az ipafai papnak papi fapipája van, ezért az ipafai papi pipa papi fapipa.
Mit lopsz küklopsz? Gipsz klipszet lopsz, küklopsz?
Csóré csiga csalán csúcsán cselleng, csalán csúcsát csipegetve fent leng, de a csalán nem tűri, csóré csiga csupasz csápját megcsípi.

DUPress

Egy picike pocakos pocok pocakon pöckölt egy másik picike pocakos pockot, és a pocakon pöckölt picike pocakos pocok pocakon pöckölte az őt pocakon pöcköllő, picike pocakos pockot.
Ádám bátyám pávát látván, száját tátván, lábát rázván, pávává vált.

Az ún. kiszámolók jellegzetes **halandzsák,** amelyek komikus hangzásúak, megfejthetetlen tartalmúak:

Antanténusz,
szórakaténusz,
szóraka-tiki-taka.
alá-balá
bim-bam-bum.

Apa-cuka, funda-luka,
funda-kávé, kaman-duka.
Ap-cuk, funda-luk,
funda-kávé, ka-man-duk!

Az interneten kering az *Édes anyanyelvünk csodái* című gyűjtemény, amely bizonyos fogalmak **torzított szavak**kal vagy kifejezésekkel való szellemes megfeleltetése:

agglegénység – nőnkívületi állapot
udvarlás – testi mese
szalonnasütés (k)éjjel – parázsnálkodás
kikapós férj – csalárd apa
aki két nő között ingázik – bicsajozik
elnyomott férjek lázadása – papuccs
elfajzott jövendő – utókorcs
ledorongolás – érvverés
bérgyilkos előre felvett fizetsége – lelőleg
felütéssel kezdődő énekeskönyv – dalbumm
siratóének – keservers
énekesek dicsőítése – sztárnyaló dallamok
népi mosószer – foltklór
öregek, ha eláznak – vének az esőben
öreg zseni – ősztehetség
humorista – élcsportoló
trehányság filozófiája – hanyagelvűség
kábítószeresek orvosa – drogtor úr
divat felett álló – trendkívüli
rossz törvény beiktatása – hatályballépés
harakiri – köldöklés
szimbolizmus – jelképzelés
megtalált okosság – bölcslelet
bádogos munkát végző szomorkás pap – pléhbános

DUPress

törpe szakács – gasztrognóm
vérszopók jobbról is, balról is – kétkullancsos politika
kövérség eltemetője – zsírásó
jó célra összekoldult pénzösszeg – kalapítvány
főhumorista – élcmunkás
elnöki lakosztály – prezidencia
szurdokvölgye papi méltósága – kanyonok
modern bevásárló központ elleni zendülés – plázadás
szülésznők országa, látszólagos hatalommal – bábaállam
ételen át nyújtott gunyoros meglepetés – kajándék
bádogmunka megszervezése – horganyizáció
fehérjéből szőtt vérkép – hemoglobelin
piszkos étkezde – kosztfészek
kőbe vésett katonai alapszabályzat – tisztparancsolat
amikor a jókedvet takargatják – lelkendőzik
űrkutatás hitvallása – mars poetica
remete a társasági életben – magánykívül van
amikor a kőműves szerelmes lesz a falába – belehabarcsodik

Ezek a megfeleltetésként jelzett, torzított formák a legkülönbözőbb **hangalakzatok** révén születtek az eredeti alakból: betűnek a szó elejéhez toldásával (vagyis protézissel): *önkívületi→**n**őnkívület; esti mese→**t**esti mese; ének az esőben →**v**ének az esőben; ars poetica→**m**ars poetica; **h**anyagelvű; **k**öldöklés;* betűnek a szó belsejébe iktatásával (azaz epentézissel): *paráználkodás→parázs**s**nálkodás; család apa→csal**á**r**d** apa; keserves→keserv**e**r**s**; szárnyaló→sz**t**árnyaló; folklór→fol**t**klór; plébános→plé**h**bános; bábállam→bább**a**állam; hatályball**l**épés; él**cs**portoló;* betűnek a szó végéhez kapcsolásával (vagyis paragógéval): *papucs→papuc**cs**; utókor→utókor**cs**;* hanghelyettesítéssel (azaz immutációval): *bicajozik→bi**cs**ajozik;* epentézissel és immutációval: ***d**rog**t**or úr; érv**v**erés.* Ezek a hangalakzatos formák szóalkotási módként, szóösszerántásként (kontamináció) is magyarázhatók, vagyis két eltérő jelentésű szó olvad egybe az azonos szótag révén: *plázadás←p**láza**+**láza**dás; kajándék←kaján+ajándék; lelőleg←lelő+előleg.* Némelyik forma nemcsak hangalakzatként, hanem összetételként is értelmezhető: *gasztrognóm,* mert a szakácsnak a *gasztro,* a törpének a *gnóm* feleltethető meg, hasonló: *érv+verés, dal+bumm; ősz+tehetség; bi+csajozik; bába+állam; bölcs+lelet.* Sőt némelyik háromféle szóalkotási módként is értelmezhető: hangbetoldásként: *jelképzelés;* szóösszerántásként: *jelképzelés* és szóösszetételként is: *jel+képzelés*.

Hangalakzattípusra, a hangok helyettesítésére építettek több hatásos reklámot is: egy jégkrém szlogenjét: *A jeges legjobb* [←a legeslegjobb]; egy sörreklámot: *Az élet habos oldala* [←az élet napos oldala].

Hangalakzattal keletkezett sok filmcím is: *Jószomszédi [v]iszony; **J**égi dicsőségünk; Paprikás [k]rum[p]li; Agya**d** eldobom; Ar**c**poétika; Ha**l** a tortán; **P**estbeszéd; Egy **b**ol**t**kóros naplója; **P**orunk hőse; **M**ézengúz; Kalandra fa**l**! **K**örtönfalak; Fejjel a **b**a**j**nak; Állj, vagy **j**övök! Id**é**tlen időkig; Nem férek a bőrö**d**be! Az utolsó cse**kk** a pohárban; Szökő**h**év.*

Beszédhibás ejtés (selypítés) kifigurázására vicc is épülhet:

Két pösze moszat beszélget a tenger fenekén.
*– Maga **moszat?***
*– Nem. Én magam **moszok.***

A népi sírverseket (bár ezek többnyire **ritmikusak és rímesek**) nem költő „faragta", de nem is a megrendelők: a halott rokonai, hanem a falu papja, tanítója vagy egy „rímfaragó" hírében álló személy. Ezek a versek nemegyszer ritmikusak, ha a rím meg is zökken:

Letűnt az élet,
Megszűnt a fájdalom,
Mindkettőt elfedi
A sötét sírhalom.
(A gömörszőlősi temetőben)

Néha humoros hangvételűek:

Nem lehet büszke a pék a boraira.
Ivott belőlük. Béke poraira.

A fekete humor ilyen vicces, ötletes rímes-ritmikus sírverseket is teremt:

Itt nyugszom én,
Olvasod te,
Olvasnám én,
Feküdnél te!

A ritmikus-rímes sírversek között egészen poétikus megfogalmazású is akad:

Kihűlt szívük drága porát
A föld lágyan ölelje át.
(Az aggteleki temetőben)

Porrészüket e sír zárja,
Emlékük szívünk áldja.
(A susai temetőben)

Játék a morfémákkal:

Van, hogy a filmcím felhívó jellegét **figura etymologicá**val teremtik meg: *A főnökök főnöke; A kövérek kövére.*

A KFT zenekar *Afrika* című számában több nyelvi formával játszik:

DUPress

Bejárom Kenyát és Zimbabwét,
minden feketének fizetek egy feketét
A lányokat majd a bozótba csábítom,
egy négercsókért mindenem odaadom.

Poliptotonnal *(feketének; feketét),* vagyis a *fekete* főnév eltérő toldalékolásával, a *fekete* főnév poliszém voltára való rájátszással ('néger ember'; 'feketekávé') és a jelzős szintagmát összetétellé tevő egybeírás jelentésmódosító erejével (a *négercsók* sütemény) már átmenetet jelentenek ezek a sorok az irodalmi szövegek bravúros megoldásaihoz.

Játék a szavakkal:
Az internet ontja az élőnyelvben is gyakran elhangzó, szavakkal kapcsolatos nyelvi játékokat:

Hogy hívják?
...a 3 dimenziós szekeret?
– Térfogat.

...a tréfás kávéfőzőt?
– Mokkamester.

...a törött lábú cigányt?
– Gipszi.

...Kombi úr feleségét?
– Kombiné.

...és a családját?
– Kombináció.

...a vallásos szuperhőst?
– Á-Men.

...a gyors zsidó papot?
– Mihama Rabbi.

Hogy hívják?
...az internetező szerzetest?
– Felhasználó barát.

...a román olajtársaságot?
– Lej Mol.

...a cseh adóellenőrt?
– Holacsek.

...a villamosszék nagytestvérét?
– Elek-trón.

...és a kistestvérét?
– Elektromos kisülés.

...az alacsony egyetemi tanárt?
– Mikro professzor.

Ezeknek a szavaknak/kifejezéseknek a véletlen hangzásbeli összeesésére *(Kombiné; Kombináció; Elektromos kisülés; Á-Men; Mihama Rabbi; Felhasználó barát; Lej Mol)* játszanak rá kitalálóik, vagy a hasonló hangzásra *(Mokkamester; Gipszi; Elek-trón; Holacsek; Mikro professzor),* és közben sokszor kétértelmű formákat teremtenek.

Groteszk szótár olvasható az interneten, jelezve, milyen mosolyt fakasztó bizonyos kifejezések megfeleltetése valódi *(csípőfogó; kezeslábas)* vagy álösszetett szóval *(malária; irodalom; barikád):*

balul sikerült operaszóló	*malária*
társastánc	*csípőfogó*
hivatali szemét	*irodalom*
hímnemű juh értéke	*kosár*
megszelídített konyhai eszköz	*kezeslábas*
utcai harcok során bárány fürdetésére használt eszköz	*barikád*

A találós kérdések legegyszerűbb fajtája a **szófelbontás**on alapuló szójáték. Ezek közül is a legtalányosabbak azok, amelyekben az összetett szó utótagjának eredeti és átvitt értelme a játékosság forrása:

Milyen hajat lehet megenni, de nem lehet megfésülni? [A kenyérhajat.]
Melyik kutya csúszik a jégen? [A fakutya.]

Az etimologikus faviccek egy része szintén humoros szófelbontáson alapszik:

– Hogy hívják a borz fekhelyét? ***Borzalom.***

*

– Hány biztos ***bolt*** *van manapság?*
– Kettő. Az ***égbolt*** *és a* ***sírbolt.***

*

– Mondj egy téli zöldséget!
– Síparadicsom.

Az egyik internetes oldalon ún. osztálynévsor olvasható szófelbontásos játékkal. Ennek egy része a következő: *Körm Ödön, Kukor Ica, Külö Nóra, Lev Elek, Locsolók Anna, Major Anna, Meg Győző, Minden Áron, Patkóm Ágnes, Rabsz Olga, Remek Elek, Ria Dóra, Rugka Pál, Szikla Szilárd, Teásk Anna, Ultra Viola, Zsíros B. Ödön.* A névsor összeállítója létező szavakat úgy bontott fel két részre, és ezáltal alkotott játékszabályt, hogy a nevek második eleme ismert keresztnevekkel essen egybe.

Az interneten keringenek játékkészséget eláruló, **azonosalakúság**ra (homonímiára) építő mondatsorok:

Az üzleti találkozómat egy evőeszközboltnál beszéltem meg. ***Kések.***

*

A hóhért grimaszversenyre küldték. Eszméletlen ***fejeket tud vágni****!*

A játéklehetőséget a *kés* főnév többes számú és a *késik* ige egyes szám első személyű alakjának a véletlen egybeesése teremti meg, ráadásul a konkrét szöveghelyen az *evőeszközbolt* említése miatt a főnévi jelentés is bevillan. A hóhér fogalmához természetesen kötődik a tudatban: *fejeket tud vágni.* A *grimaszversenyre* hivatkozás következtében viszont ennek a kifejezésnek a 'pofát, grimaszt vág' értelme aktualizálódik.

Hogy a következő találós kérdés a *nyúl* ige és a főnév szótári azonosalakúságára épül, mutatja a rejtvény megváltoztathatatlan formája, ugyanakkor pedig, hogy mennyire másodlagos a válasz, jelzik a megfejtés variánsai:

Miért nyúl a nyúl? [Az ételért. Amit megeszik. Amit nem ér el.]

Az ige és a főnév véletlen egybeesését használta fel a következő találós kérdés kitalálója is a beugratásra:

Meddig nő a nő? [Amíg meg nem áll a növésben.]

Az álmatematikai feladványok közé is beillő találós kérdések az azonos alakú *hét* szó tőszámnévi és főnévi jelentésének együttértelmezésén alapulnak:

Mikor volt egy esztendő három hét? [777-ben]
Két hét hány hét? [77]

Az azonosalakúság viccben a szituációtól függő humor gyakori eszköze:

–Mit mond a kéményseprő a tükör előtt?
– Koromhoz képest elég jól nézek ki.

*

Két tégla találkozik a sötétben.
– Ön fél? – kérdi az egyik.
– Nem, én egész vagyok – feleli a másik.

*

– Miért megy a párna orvoshoz?
– Mert huzatot kapott.

Az első viccben a nyelvi játék alapja az 'égéskor keletkező porszerű szén' jelentésű *korom* főnévnek és az 'életkor' értelmű *kor* főnév birtokos személyjeles alakjának a véletlen egybeesése. A *kéményseprő* említése a félrevezetést szolgálja, ezért a *koromhoz* az első jelentést asszociáljuk, holott a *koromhoz képest* fordulattal szokták az emberek a megélt időszakhoz viszonyítást kifejezni. A második beugratást szolgáló szava: *sötétben,* mert emiatt az *Ön fél?* kérdésben a *fél* szót igének hisszük, a válaszadó pedig főnévként értelmezi. A harmadik vicc azért humorkeltő, mert az orvos emlegetésekor valamiféle betegségre gondolunk, de a párna fogalomköre miatt az 'ágynemű' jelentés realizálódik. Azért ötletes ez a favicc, mert a betegségeket a *kap(ott)* igével szokás említeni: *náthát kapott, szívinfarktust kapott, huzatot kapott.*

A következő viccek csattanóját a teológiai szaknyelvi szó *(szertartás=vallási kultusz alkalomhoz kötött hagyományos cselekménye; korán=a mohamedán vallás szent könyve)* és egy köznyelvi szó *(szer=drog; korán=kora reggel)* homonimikus egybeesése adja:

– Miért csukták le a drogos papot?
– Szertartásáért.
(Molnárné 2008, 140)

*

Hasszán hajnalban zörög a mekkai könyvesbolt ajtaján.
A boltos álmosan nyit ajtót.
– Miben segíthetek?
– Korán van?
(Molnárné 2008, 141)

A reklámszöveg-alkotók egyenesen a nyelvi játékra hegyezik ki a hirdetéseket. Gyakran játszanak rá az azonosalakúságban rejlő lehetőségre. Az azonosalakúság sajátos esetét használta ki a hirdetés alkotója a ***Falat** rengető **falat!*** szendvicsreklámban: homonim töveket homonim toldalékokkal kapcsolt össze, és az azonos hangzású, de más jelentésű alakok „nyelvi rejtvényt" eredményeznek. Ennek a reklámnak a hatásához az is hozzájárul, hogy a *falat rengető kiáltás* túlzó tartalma a nagyméretű ennivalóra asszociáltat, illetve a szavak mély hangrendű keretébe a magas magánhangzós szó hangellentéttel ékelődik be.

Azonos hangzáson (homofónia) alapulnak a következő ötletes mondókák:

*Az asztalon egy **papír,** mellette egy **pap ír.***
*Vonaton egy **őrült.** Melléje egy **őr ült.***
Örült** az **őrült,** hogy mellette egy **őr ült.
*Már ősz volt szinte, mikor egy **őszinte ősz inte,** hogy legyek **őszinte,** mert **ő szinte őszinte.***

Az azonos hangzás jelenségére humoreffektus építhető viccekben is:

Székely bácsi ül a meleg szobában. Kint ömlik az eső. Valaki kopog. Az apó ül tovább. Ismét kopognak. Megint csak ül. Erősen kopognak. Kiszól az öreg:
– Fiam, te ázol odakint?
– Teázik a fene, édesapám, bé akarok menni!!

*

– Hogy nevezik, amikor valakiért tűzbe teszed a kezed?
– Értesülés.

*

– Kérek valami gyógyszert depresszió ellen.
– Ön apatikus?
– Dehogy, én a beteg vagyok, ön a patikus.

*

– Mi a számítógépes szépségápolás?
– Átküldök neked egy kiló bájt!

DUPress

Különösen az utóbbi két favicc ötletes: egyrészt a két idegen szó: az *apatikus* ('fásult, levert, életunt') és a névelős *patikus* ('gyógyszerész') szó homofóniája, másrészt a 'szeretetreméltóság' értelmű, tárgyragos *báj* szavunk és a számítástechnikai *bájt* ejtésű, 'nyolc bitből álló, egy betűnek vagy számnak megfelelő információegység' jelentésű angol *byte* szó azonos hangzása miatt.

A németes ejtést és artikulációt tükröző helyesírás mosolyt fakasztó voltán kívül a német és a magyar szó **hasonló hangzására** (paronímiára) hegyezi ki a poént a vicc kitalálója:

> *Találkozik a székely meg a szász. A szász elkezd dicsekedni:*
> *– T**ot**od, **f**oltam kint a nagyunkelnél Németorsz**agh**ban, elvitte engemet **f**adaszni Afrikaba. Hát amint mentünk, egyszer csak jött a..., na, wie sagt mal, ...der Löwe, ja igen, a medve. Előkaptam a puskámat, és mire mondtam, der **Löwe,** már meg is volt **lőve.***

Favicc is játszik rá a hasonló hangzásra:

> *– Honnan jött ez, hogy mindent becsmérel?*
> *– Ócsáról.*

A *becsmérel* ige rokon értelmű megfelelője: *ócsárol,* de mert létezik egy *Ócsa* nevű helység, az ige és a helyhatározó ragos helynév majdnem azonos hangzású.

A viccek fiktív nevei rejtett értelmet sugallhatnak a hasonló hangzással:

> *– Hogy hívják a japán környezetvédelmi minisztert?*
> *– Matata Kakiba.*

A találós kérdések többnyire leleményes nyelvi játékok, megtréfálják az embert, sokszor valamiféle nyelvi ötletet tartalmaznak. Megfejtésük miközben kreatív gondolkodást kíván, aközben nyelvi elemek közötti – sokszor játékos – asszociatív kapcsolat felfedezését igényli:

> *Hogy hívják a macskát magyarul? [Cicc, cicc...]*
> *Hogy hívják a gyereket magyarul? [Gyere ide!]*

A *hívják* ige **többértelmű** voltára ráismerés a találós kérdés nyitja. A poliszém *hív* ige több találós kérdésben is két jelentésének: 'szól valakinek, hogy jöjjön' és 'névvel nevez' értelmének egyidejű felidézésével kelt homályt, félreértést. A *magyarul* szó kitétele félrevezetően a 'megnevez' jelentésre asszociáltat, közben viszont a megfejtés a hívogató szót adja meg.

A következő két találósban a *Hogy hívják?* kérdést látszólag konkretizálja a *pásztorok* és a *Debrecenben* szó kitétele, és ennek hatására a megnevezett dolgok speciális nevét várjuk a megfejtésben, valójában éppen ezek a félrevezetést szolgálják. Ezzel szemben ezek a találós kérdések a 'szól valakinek, hogy jöjjön' értelmet sztereotip fordulattal *(Nem hívják, hanem...)* tagadják:

Hogy hívják a farkast a pásztorok? [Nem hívják, hanem kergetik.]
Hogy hívják a talicskát Debrecenben? [Nem hívják, hanem tolják.]

A vicc sokszor a beszédpartnerek félreértésére épít:

– Borzasztóan fáj a lábam. Csak tudnám mitől?
– Talán félreléptél.
– Ugyan már. Attól miért a lábam fájna.

Míg a *Talán félreléptél* kijelentést tevő szó szerint érti a mondottakat ('úgy lép, hogy megrándítja a lábát'), addig a lábát fájlaló átvitten ('vét a szerelmi hűség ellen'). Ebben az a mulatságos, hogy az utóbbi személynek kellene eredeti értelmében vennie, és az előbbi viccelődhetne a képes értelemmel.

Freud azt állítja: A vicc lényege sokszor nyelvi megfogalmazásában rejlik (1982, 69). Valóban ezt tapasztaljuk, amikor a többértelműségen, főként a konkrét és az átvitt értelem együtthatásán alapszik a faviccek sokasága:

Ki követi el a legtöbb összeadási hibát? Az anyakönyvvezető.

*

Miért szopik csukott szemmel a kismalac? Hogy ne lássa, milyen disznó az anyja.

*

Mi van a villanyszerelő sírjára írva? Jó vezető volt.

*

– Fiacskám, ne csináld ezt, mert végül begurulok!
– Hová?

*

– Miért van a Parlamenten kupola?
– Mert még senki sem látott lapos tetejű cirkuszt.

Matematikai fogalomként ismerjük az *összeadási hiba* kifejezést, de a viccben a házasságkötésre vonatkozik az *összeadás,* mert azt szokták mondani: *Az anyakönyvvezető összeadta a párt.* A *disznó* szokásos megnevezése a sertésnek, de nyilván azon fordul meg a vicc, hogy durva stílusminősítésű szóként az 'undorító' jelentés anélkül vonódik be az értelmezésbe, hogy a 'disznófajta' fogalma elhomályosodna. A következő favicc poénja éppen abból adódik, hogy mindkét értelem aktualizálódik, mert villanyszerelőről van szó: a *vezető* egyaránt jelenti az 'energia vezetésére alkalmas huzalt, tárgyat, egyént', valamint a 'vezető tisztséget viselő személyt'. A többértelmű *begurulok* jelentései közül a bizalmas stílusba illő 'megmérgesedik' értelem kerül előtérbe, de a fiú viccesen hitetlenkedő *Hová?* kérdése miatt a 'valaminek a belsejébe hengeredik' jelentés is belejátszik az értelmezésbe. A poliszém *cirkusz* szó kontextusbeli jelentésének fókuszába a 'botrányos jelenetek színtere' jelentés kerül a 'mutatványokkal szórakoztató építmény' mellé.

Az egyik újabb találós kérdés a *számít* poliszém ige két jelentését ('számolva állapítja meg valaminek a mennyiségét'; 'fontos') egyszerre idézi fel:

Mi lesz, ha elütnek egy matematikust? [Már nem számít.]

Vicc anyagául szolgálhat az idegen szó jelentésének és írásának nem ismerése, annak nem tudása, hogy a *dzsem,* a *jam* és a *baracklekvár* szinonim szavak:

A rendőr megállít egy kamiont, majd megkéri a sofőrt, hogy nyissa ki a raktér ajtaját. Belenéz a konténerbe, majd visszaül a kocsijába, felhívja a központot.
– Százados úr! Egy gyanús egyénre bukkantam. Azt állítja, hogy dzsemet szállít, a szállítólevélre jam van írva, a konténer meg tele van baracklekvárral.

Szójátékot teremthet a tréfás szóhasználat is, mint a következő viccben:

A kommunista pártszervezet vezetősége megbeszélésre hívja a termelőszövetkezet cigány elnökjelöltjét:
– Mit csinálna az elvtárs, ha igen jó lenne a szilvatermés?
– Szilvóriumot.
– Helyes. És ha jó az almatermés?
– Almáriumot.
– És mit csinálna az elvtárs, ha semmi sem terem?
– Semináriumot.

A vicc első válasza helyes: *Szilvóriumot,* azaz szilvapálinkát csinálnának a szilvából. Ez a szó a *szilva* szóhoz kapcsolt *-órium* képzővel jött létre. A második válasz azért mulatságos, mert bár létező szó a válasz: *Almáriumot,* de ez nem állítható elő almából, mert az *almárium* latin eredetű szó, 'fiókos, polcos (alacsony) szekrényt' jelent. Morfológiai bontása tehát nem lehetséges *alma+árium* képzővel. A fokozás elvének megfelelően igazán komikus a harmadik felelet, mert politikai felhangja miatt kettős értelmű: szóelemekre tagolása elárulja a lényeget *(sem[m]i+[n]árium):* semmit nem fognak csinálni, azaz *Szemináriumot* (cigányos ejtéssel válik egyértelművé: *Semináriumot*), vagyis 'pártoktató tanfolyamot' fognak tartani. A nyelvi játék forrása tehát a szavak mechanikus elemzése.

Játék a szóalkotásmóddal:
A következő faviccek kérdésére adott válaszok tréfás-játékos hatásúak, mert humoros hatású szóalkotási móddal (álösszetett szóval: *utópia* és szóösszerántással: *P**anda**+ m**anda**rin*) keletkeztek a feleletek:

–Mi az aperitif ellentéte?
– Az utó-pia.

– Mi lesz a mackó és a mandarin keresztezéséből?
– Pandarin.

Fiktív szóalkotásmód jellemző a kiolvasókra, amelyek valójában halandzsák:

Anna-banna brakó banna
Csiszli-csoszli kompót anna
Csiszli á, csiszli bé,
Csiszli-csoszli kompóté.

*

Ekete-pekete cukota pé,
Ábel-pábel noma ré.

Játék a frazémákkal:

Ötletes a halál tényét közlő gyűjtemény, amely mindig a foglalkozásnevet és a foglalkozás fogalomkörébe, ún. mezőösszefüggésébe tartozó szó által keletkezett képi jellegű **szólás**t kapcsolja össze:

Az aratóért jön a kaszás.
A házmester beadja a kulcsot.
A molnárt felőrli az élete.
A szabónak elszakad élete fonala.
A pék megeszi kenyere javát.
A kertész a paradicsomba kerül.
A postásnak megnyílik a mennyország kapuja.
Az órásnak üt az utolsó órája.
A kalauz eléri a végállomást.
A prímásnak elszakad a húrja.
A matróz az örök nyugalom tengerére hajózik.
A pénztáros elszámol az élettel.
A búvár örök álomba merül.
A trombitásból kifogy a szusz.
A koldus jobblétre szenderül.
A díjbirkózót maga alá gyűri a halál.
A bérlő örökös otthonra lel.
A boldogtalan megboldogul.
A léghajósnak elszáll a lelke.
A vegetáriánus fűbe harap.
A virágárus alulról szagolja az ibolyát.
A lovász elpatkol.
A papnak harangoznak.
A vadásznak lőttek.

PUPress

A színésznek legördül a függöny.
A muzsikusnak elhúzzák az utolsó nótáját.
A borbélyt kinyírják.
A meteorológusnak befellegzett.

Az egyik találós kérdés a konkrét és a szó szerinti értelem egybeesésével játszik:

Miért rossz a tetűnek? [Mert hajszálon múlik az élete.]

A *hajszálon* jelenti egyrészt a 'hajnak egy szálát', illetve szólásként a 'megsemmisüléséhez nagyon kevés kell' értelmet.

A következő szójátékos csattanójú viccben is a szólás átvitt értelme ('nagy hibát követ el') és a konkrét jelentés ('hím állatot megöl') közti váltás, hirtelen „átkapcsolás" a vicc poénja:

Áronka faggatja az édesanyját:
– Igaz, hogy édesapám éppen vadászott, amikor magát elvette?
– Honnét veszed ezt, édes fiam?
– Mert Mózsi bá tegnap azt mondta, hogy az apám nagy bakot lőtt, amikor édesanyámat elvette.

A **szóláshasonlatok** nagyon kedvelt stíluseszközei a magyar beszélőnek, mert többféle stílusárnyalat és érzelmi színezet játékos kifejezésére alkalmasak:

tréfás: *úgy örül, mint üveges tót a hanyatt esésnek* 'egyáltalán nem örül';
bizalmas: *olyan türelmes, mint a birka* 'nagyon türelmes';
humoros: *buta, mint hat pár rendőrcsizma* 'nagyon ostoba';
gúnyos: *okos, mint a tavalyi kos* 'ostoba ember';
szleng: *ég, mint a Reichstag* 'nagyon megszégyenül'

Új szóláshasonlatok bőséggel keletkeznek nyelvünkben, jelezve a szlenghasználó újítási szándékát, tréfás kedvét, és mutatva ennek a frazémafajtának a sajátos képszerűségét:

Olyan sötét, hogy a Negró (cukor) is világít a szájában.
Olyan tuskó vagy, hogy lefullad a fejedben a láncfűrész.
Olyan kövér vagy, hogy a légy kétszer tankol, míg egyszer körülrepül.
Annyi esze van, mint egy marék szárított lepkének.
Annyi esélyed van, mint egy háromlábú sünnek a hatsávos autópályán.
Annyi esélye van, mint vízilónak az epsoni derbin.
Annyit ér, mint golyó ellen az integetés.
Annyit érsz, mint a lavinában a hólapát.

Az első mondatsor az *olyan* melléknévi mutató névmással nyomósított tulajdonság fokozott mértékét van hivatva abszurd és paradox képekkel éreztetni:

hiszen például míg a *tuskó* szemantikai mezejébe beletartozik a *láncfűrész* fogalma, addig képtelenség, hogy a láncfűrész lefulladása a fejben következzen be. Az *annyi* melléknévi mutató névmással kezdődők pedig lefokozással fejezik ki képileg a jelentéktelenséget, az értéktelenséget, az értékelhetőség képtelenségét.

Érdekes nyelvi tény, hogy egyes szóláshasonlatokban nagyon eltérő fogalmakhoz azonos csonka módhatározói vagy (inkább) fokhatározói mellékmondatot kapcsolnak, amelyek mind 'nagyon' jelentésűek:

részeg, mint az ágyú	*süket, mint az ágyú*
buta, mint az ágyú	*szerelmes, mint az ágyú*

Ezek a szólások csak formájuk szerint hasonlatok. Céljuk valójában nem a hasonlóság jelzése, hanem egy tulajdonság meglétének, mértékének a nyomatékosítását, fokozását szolgálják a kifejezés egészének egységes jelentésével: *buta, mint az ágyú* 'rémesen ostoba'. Expresszivitásuk abból fakad, hogy a hasonlító nem abból a szemantikai osztályból való, mint a hasonló (ember↔tárgy).

Máskor, éppen fordítva, a játékos alaptermészetű ember a szóláshasonlatban a változatlan főmondathoz helyettesítéssel fűz hasonló értelmű mellékmondatokat:

Kevés vagy, mint térdkalácsban a mazsola.
Kevés vagy, mint sündisznóban a dauer.
Kevés vagy, mint vöröshagymában a proletáröntudat.
Kevés vagy, mint hóemberben a vérkeringés.
Kevés vagy, mint disznósajtban a röfögés.
Kevés vagy, mint dobostortában a ritmusérzék.
Kevés vagy, mint a lókolbászban a patkódobogás.
Kevés vagy, mint a sivatagban a porszívó.
Kevés vagy, mint a trójai faló az epsomi derbin.
Kevés vagy, mint árvaházban a szülői értekezlet.
Kevés vagy, mint Balaton szeletben a hullámverés.
Kevés vagy, mint börtönben a vészkijárat.
Kevés vagy, mint Camping sajtban a sátor.
Kevés vagy, mint erdőtűznél a vízipisztoly.
Kevés vagy, mint faltörő koson a gyapjú.
Kevés vagy, mint gépsonkában az alkatrész.

A játékjelleget az mutatja, hogy a több száz *Kevés vagy, mint…* bármelyik változatának mellékmondata abszurditást tartalmaz azzal a céllal, hogy a másik ember jelentéktelenségét érzékeltesse: 'semmi vagy'.

Vicces, **kicsavart közmondások** tömege hangzik el nap mint nap. Érdemes a szellemes nyelvi megoldásúak keletkezési módját megfigyelni, összevetve az

eredetivel, hiszen közöttük intertextuális kapcsolat létesül. „Módszere tehát a **paródia**: karikírozza a közmondás struktúráját és a benne megfogalmazott konvencionális üzenetet" (Lendvai 2001, 762):

*Minden út **k**ómába vezet.*
*Nem zörög a **p**araszt, ha nem fú a szél.*
*Szegény ember **d**ízelg**ő**z.*
*Aki á**r**t mond, mondjon bé**r**t is!*
*Evés közben jön meg**y** az étvágy.*
*Vak tyúk is talál szemet**et**.*

Ezek a „kicsavarások" hangalakzatokkal, vagyis betűhelyettesítéssel *(Rómába →kómába; haraszt→paraszt; vízzel főz→dízelgőz; meg→megy),* betűhozzátoldással *(szemet→szemetet)*, illetve betűbetoldással *(á-t…b-ét→ árt…bért)* jönnek létre.

Az ismert közmondások ritmusát, szótagszámát nagyjából megtartva humoros kvázi-közmondásokat hoznak létre szócserével a köznyelvi beszélők, felidézve az eredeti idiomatikus szerkezeteket:

Nincsen rózsa tetű nélkül.←Nincsen rózsa tövis nélkül.
Ahány ház, annyi pofon.←Ahány ház, annyi szokás.
Vak szemész is talál tyúkot.←Vak tyúk is talál szemet.

Különösen játékos ötlet az utolsó átalakítása, mert az oximoront *(Vak szemész)* a poliszém *tyúk* szónak a szlengben durva stílusminősítéssel 'nőt' jelentő fogalmával kapcsolja össze. Sokszor az aktualizálás szándékával deformálják az eredeti közmondást a közmondás-paródiák:

Ki korán kel, az nem munkanélküli.
Ki a nettót nem becsüli, az a bruttót nem érdemli.
A Word elszáll, az írást cseszheted.

A közmondástorzítás két proverbium összekapcsolásával is végbemehet:

Vak tyúk is talál szemet szemért. (Vak tyúk is talál szemet+Szemet szemért)
Akinek az Isten hivatalt adott, vedd el a lányát! (Akinek az Isten hivatalt adott, észt is adott hozzá neki.+Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!)

A következő változatok a *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok* közmondássá vált forma deformálásával születtek:

Jobb ma egy véreb, mint a holnapi túszok.
Jobb ma egy véres párbaj, mint holnap egy páros vérbaj.
Jobb, ha ideális az állapotom, mintha állapotos az ideálom.

Betűcseréből vagy -elhagyásból fakadó frazématorzítással élnek sok filmcím adásakor: *Hóból is megárt a sok (←Jóból is megárt a sok); Görögbe fogadva*

(←Örökbe fogadva); Szüzet szüntess! (←Tüzet szüntess!); Széfre száll a füst (←Szépre száll a füst); Állj, vagy jövök! (←Állj, vagy lövök!); Esze semmi, fogd meg jól! (←Nesze semmi, fogd meg jól!)

Máskor ismert mondások szavát cserélik ki filmcímekben a figyelemkeltő hatás érdekében: *Sztár nem marad szárazon! (←Szem nem marad szárazon); Egyik kopó, másik eb (←Egyik kutya, másik eb); Ki ugat a végén? (←Ki nevet a végén?); Földre szállt boszorkány (←Földre szállt angyal); Vigyázz! Kész! Költözünk! (←Vigyázz! Kész! Rajt!).* Van, hogy a filmcímmel szlogent írnak át: *Csábítunk és védünk*. (←A rendőrség szlogenje: *Szolgálunk és védünk*).

Játék a mondatalkotással:
Közismertek ugratásként a mondat alternatív tagolására épülő játékok: *nemporoszlóbaktatott (Nem porosz ló baktat ott. Nem porosz ló baktatott. Nem poroszló baktatott. Nem poroszló baktat ott.).*

A következő viccek az ige határozói bővítményét megtartva, de szemantikailag nem a vártnak megfelelően adnak választ a kérésre:

– Meddig illik egy nőnek felemelnie a szoknyát?
– Harminc éves korig.

*

– Ön régen ismeri ezt a pszichiátert?
– Meglehetősen régen.
– Maga is mániás depresszióval jár hozzá?
– Nem kérem. Én autóbusszal.

Nyelvi tréfát az eredményez az első viccben, hogy a szövegkörnyezet miatt a *meddig?* kérdőszó helyhatározói értelme valószínűsíthető, ehelyett viszont a válasz a kérdőszó időhatározói jelentésére adja meg a feleletet. A második vicc orvosi várótermi kontextusában a *-val* toldalékkal egy betegség okára kérdez rá (’depresszió miatt’) az illető, az idegen szó jelentését nem ismerő válaszában viszont ez a toldalék eszközhatározói értelmű.

Játék a szövegalkotással:
Az erőszakos téeszesítést így foglalták versbe az 50-es években (internet):

Új barázdát szánt az eke,
Foltos rajtam az új zeke.
Kaptam tegnap ankét-pofont,
Zetornak néztem a plafont.
Megkérdem hát: belépjek-e?

Katona József *Bánk bán* című drámája Tiborc panaszának korunkra vonatkozó párhuzamos képe így olvasható az interneten:

Tiborcné panasza Krisztus után kétezerben:

Kinek csak könnye van, s ez minden fegyvere,
kinek verse van, de nem gyújt a dala,
mert nincs nyilvánossága, sajtója, pártja, eszköze,
kinek a gondolata is fegyver,
de hitte, hogy itthon van otthonában,
a századok óta végre megint szabad, független Pannóniában,
hol harcolni immár nincs kivel, de tévedett –
a Hazát most hogyan védje meg?
Aki tudja, hogy várják, de nem megy,
mert beteg, mert rokkant, mert öreg,
vagy ifjú, de csúnyán félrevezetett tömeg –
ki menne, s szólna is, de nem mer,
hisz megfélemlítik, gyanúsítgatják, szégyenítgetik,
félszavakért is sértőnek nevezik a valódi sértegetők,
kik lenézik, gúnyolják őt, a kiszolgáltatott hazai adófizetőt,
s közel sem engedik a húsos fazékhoz, sőt
kifosztják, becsapják, lelkét facsarják, szavát kiforgatják,
pofátlanul szemébe hazudják, hogy nem látja, amit lát – nos
hogyan védheti meg manapság a Hazát?

Ahogy hajdanán Katona József II. Endre korának társadalmi problémáit adta jobbágy hőse, Tiborc szájába, úgy a jelenkor embere ellentétpárokkal *(szólna is, de nem mer; sértőnek nevezik a valódi sértegetők),* felsorolással *(nyilvánossága, sajtója, pártja, eszköze; megfélemlítik, gyanúsítgatják, szégyenítgetik; lenézik, gúnyolják; kifosztják, becsapják),* közkeletű szemléletes képpel *(közel sem engedik a húsos fazékhoz),* szójátékkal *(itthon van otthonában),* hatásos metaforával *(gondolata is fegyver),* interrogáció típusú kérdésalakzattal *(a Hazát most hogyan védje meg?; hogyan védheti meg manapság a Hazát?)* panaszolja el a társadalmi igazságtalanságot.

Játék szövegekkel:

A *Szózat*-paródia a személyi kultusz éveit, az 50-es évek gazdaságpolitikáját leplezi le a népi folklórban. Az adott kor jellemzőinek említése (hazugságok, kölcsönök, társbérlet, ÁVÓ) egyaránt kivetkőzteti az eredeti szöveget tartalmából és hangneméből (Küllős közléséből 2008, 30):

Hazudnak ***rendületlenül*** *füledbe,* ***óh, magyar,***
Bölcsőd*től a* ***sír****hantodig a kölcsön eltakar.*
A társbérleten ***kívül nincsen számodra hely,***
ÁVÓ-tól óvjon ***sors keze, itt halnod*** *vagy nyalnod* ***kell!***

Az 50-es években keletkezett ez az ima-**parafrázis** a folklórhagyományban:

*[**Sztálin**-Miatyánk]*
Atyuskánk, Sztálin!** Ki vagy a **Kremlben,
***átkozott legyen** a te neved,*
*miképpen **Moszkvában,***
*azonképpen **nálunk, Budapesten** is!*
***Ne** jöjjön el a te országod,*
*legyen meg a **mi akaratunk!***
*Ne vígy minket **Szibériába,***
*hanem szabadíts meg **bennünket***
a szovjet megszálló csapatoktól!
***Egyelőre** tiéd **a két** ország,*
***ott minden** hatalom és dicsőség,*
***de – szerencsénkre – már nem** örökké. Ámen!*
(Küllős 2008, 27)

A *Miatyánk* átköltése a sztálini diktatúra elleni tiltakozás jegyében született.

Nem kerülhetik el ismert verseink, hogy ne váljanak paródia tárgyává. Így készült el Arany János *Családi kör* című versének modern élethelyzetre illő, az interneten olvasható több változata:

Reggel van, reggel van, mindenki ideges,
Ház ura üvöltve tiszta zoknit keres.
Feketéscsészével boglya fejű asszony
Ajánlja az égnek, hogy rája rogyasszon.
Mintha szélből volna a nagylánynak a lába,
Sebesen bevonul a fürdőszobába.
Hosszú perceken át pingálja a szemét,
Testvéröccse ordít: – Gyere ki, te szemét!

Az eredeti vers kifejezéseit kontaminálták sajátos átiratban:

Este van, este van – reggel ünnep lészen,
Lomha földi békák új ruhája készen.
Ballag egy cica is – vidám mese mellett
A gazdasszony éppen az imént fejé meg.

Este van, este van**: ki-ki nyúgalomba!* és a *Csak vasalás híja, – s **reggel ünnep lészen sorok úgy olvadtak egybe, hogy az egyik sor elejéhez a másik sor vége társult. A ***Lomha földi békák** szanaszét görögnek* és a *Vasalót tüzesít: **új ruhája készen*** sorok játékos összekapcsolása grammatikailag tökéletes, de tartalmilag

képtelen mondatot eredményez. Az abszurditás a következő két sorban csúcsosodik ki: *Ballag egy* ***cica*** *is… A gazdasszony éppen az imént* ***fejé meg.***

Petőfi Sándor *Nemzeti dal*át a napi politikai helyzetre így aktualizálták az interneten 2014-ben, tiltakozva a kormányzatnak az internetadó bevezetése ellen:

NETADÓZATI DAL

Talpra magyar, hí a haza!
Netadóra: NEM, NEM, SOHA!
Bájtért sok pénzt adózzatok,
Kérdem: erre szavaztatok?!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

Nem volt korlát mostanáig,
Lájkolhattak ősapáink,
Kik szabadon böngészhettek,
Mérőórát nem tűrhetnek.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

Sehonnai bit-hangember,
Ki most, ha kell, szólni nem mer,
Pedig drágább fájl-bérlete,
Mint az előfizetése.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

Szélesebb a sávnál az arc,
Fizetsz úgy is, ha nem akarsz,
Eddig vígan megosztottunk!
Ide veled, régi drájvunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

A magyar net megint szép lesz,
Méltó régi sávszéléhez;
Ha ránkvernék a bájt-adót,
Lemondjuk a használatot!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

Hol kábelek domborulnak,
A forintok kigurulnak,
És Varga Mihálység mellett
Bontják el szervereinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk,
hogy gigás netet
Nem veszünk!

Az internetezés szakkifejezéseivel *(bájt; lájkol; bit; fájl; sáv; megoszt; drájv; szerver; gigás net)* fogalmazták át a magyar nemzeti összefogás szimbólumának számító *Nemzeti dal*t. Az átírt refrén is a tiltakozás lényegét tartalmazza, hasonlóan az eredetihez.

DUPress

Játék a képekkel:
Egy internetes szöveg szellemesen társítja képszerűen az emberi testrészekhez az anyagokat, miközben a nyelvi játékban a betegségek jelzése kap helyet:

Kedveseim az öregedésnek is megvannak a szépségei...
Gazdag vagyok! Végre sikerült!
Ezüst a hajam,
arany az erem,
kövek a vesémben,
cukor a véremben,
ólom a lábaimban,
platina a csípőmben,
mész és vas az artériáimban.
Nem gondoltam, hogy valaha is sikerül ekkora vagyont felhalmoznom!!

Néha filmcímekben ötletes metaforát teremtenek: *Csonthülye; Pasifaló.*

A következő viccben humorforrássá válik a képes kifejezés visszakonkretizálása:

A tanár hívatja a szülőt a gyerek rosszasága miatt. A szülő a következőképpen védekezik:
– Higgye el, tanár úr, annyiszor megmostuk a fejét ennek a kölyöknek!
– A fülét sem ártana – mondja erre a tanár.

A tudatos homálykeltésre hatásos eszköz a találós kérdésben a valódi és a képes értelem fölcserélése, illetve akaratlanul is párhuzamos felidézése:

Hogy ette meg öregapád a kenyerének javát? [Falatonként.]

Játék az alakzatokkal:
Kiasztikus jellegűek, azaz tükörszimmetrikus szerkezetűek a *Nem mindegy* főmondattal induló kecskerímszerű játékos megfordítások:

Nem mindegy, hogy Gödön van szobrod, vagy Szobon van gödröd.
Nem mindegy, hogy köhögve röpülsz, vagy röhögve köpülsz.
Nem mindegy, hogy mire fekszel: nedves kőre vagy kedves nőre.
Nem mindegy, hogy vízibusz vagy buzi visz.

A *nehogy már* kifejezés méltatlankodás érzékeltetésére gyakori a szlengben, ahol a felborult (érték)rendet leleményesen jelzik az abszurd megfordítások (hüpallagék):

Nehogy már a farok rázza a kutyát!
Nehogy már a nyúl vigye a puskát!
Nehogy már a záróvonal lépje át a BMW-t!

DUPress

Nehogy már az enter üssön le engem!
Nehogy már a mobilod nyomkodjon téged!
Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát!
Nehogy már a lekvár kavarja a nagymamát!
Nehogy már a csörgő rázza a gyereket!
Nehogy már a bojt himbálja a téli sapkát!
Nehogy már a csík húzza a repülőt!
Nehogy már a gitt rágja a Pál utcai fiúkat!
Nehogy már a ketrec rázza a majmot!
Nehogy már a kézifék rángassa a sofőrt!
Nehogy már az öregasszony tépje szét a pitbullt!

Egymásnak ellentmondó jelentésű szavakat összekapcsoló oximoronra játszanak rá filmcímekben a játékosság és a hatáskeltés érdekében: *Békétlen békítő; Békés békétlenek; Szerencsés szerencsétlenek; Egyszerűen bonyolult; Rubi, az elbűvölő szörnyeteg; Dögölj meg, édes! Példátlan példakép.*

Játék a stílusárnyalatokkal:
Végtelenül szellemes, **ironikus** nyelvi játékot alkotott a népi folklór az 1956 utáni állapotokra a cigarettamárkák nevével (Küllős közlése 2008, 34):

– Miért nincs cigaretta?
Terv – füstbe ment;
Munkás – nem dolgozik;
Kossuth – meghalt;
Lánchíd – őrzik;
Opera – disszidált;
Mátra – veszélyben;
Sport – Melbourne-ben; [az olimpián részt vevő sportolók disszidáltak]
Honvéd – átállt;
Derű – belénk fagyott;
Harmónia – felborult;
Tulipán – csak tavasszal lesz.

A nyelvi játékok különleges alkalmai:
Társaságban régen és néha ma is szokásos nyelvi játékokat játszani. Kosztolányi Dezsőné a Karinthyról írott könyvében arról ad hírt, hogy a két barát: Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső sokféle nyelvi játékot játszott (2004, 87–91). Ezeket Kosztolányiné rendszerezés nélkül sorolja fel, miközben többféle játéktípusra mutat példát:

„Csináltak kecskerímeket. […] pompásan értettek hozzá."

DUPress

„Az intarziás játék abban állott, hogy mondatba szőtték híresség nevét. Például így: Egy golyóka ím órám törte szét (Jókai Mór)."

„Játszották azt is, hogy egy-egy verssornak egy-egy szavát osztották ki a jelenlevők közt, míg egyvalaki künn, hangtávolban tartózkodott. A benn lévőknek az volt a feladata, hogy ügyesen berejtsék a kiosztott szót vagy szavakat valami értelmes mondatba úgy, hogy mennél nehezebbé váljék a feladott mondat kitalálása, a kintről bejövőnek viszont ki kellett találnia a rejtekező verssort."

„Más feladat volt az, amikor mennél több híres vagy hírhedt nevet soroltunk fel egy-egy kezdőbetűvel."

„Karinthynak erőssége az »e« betűvel való beszéd volt. Valósággal bűvész módjára, pillanatnyi gondolkozás nélkül, akár egy óra hosszat is képes volt így beszélni, rendkívül fordulatosan. A »mozit« kapásból mondta, így: »Rengeteg fekete terem, melybe emberek sereglenek egybe, rendben elhelyezkednek, egy leplen jeleneteket pergetnek le, melyeket szemembe vennem kellemes, esetleg kellemetlen nekem.«"

„De mégis legcsodálatosabban értett a »kicsoda, micsoda« játékhoz. [...] Zenei és matematikai képességgel rokon tehetség volt ez. Például feladták neki a következőt: »Micsodára kicsoda, micsinál a micsoda.« – Abban a minutában rávágta: »Talpra magyar, hí a haza.«"

*****

A meghökkentés érdekében a játékvariációk sokasága jön létre. Ez a soktípusú nyelvi adat azt van hivatva példázni, hogy „a nyelvi humor a közbeszéd fontos tényezője" (Lendvai 2008, 231), és a nyelv sokféle játéknak ad teret, ezért rendkívül összetett a nyelvi játék fogalma. Minden nyelvi szinten kimutathatók az emberek nyelvi játékai, amelyek nyelvileg bravúros formák, és a legtöbb esetben a humoros jókedv szüli vagy a játékos ironizálás, gúnyolódás. Bár az ezeket teremtő tényezőket típusonként csoportosítva mutattam be, de elkülönítésük nyilván mesterséges, hiszen a nyelvjátéktípusok egymásba játszanak: például hangalakzatokkal keletkező alakok sokszor szóalkotási módként is értelmezhetők *(jelképzelés),* az ironikus felhangúak gyakran képes értelműek *(Terv – füstbe ment)* vagy alluzívak *(Vének az esőben←Ének az esőben).* Sokféle szövegtípusra: viccre, találós kérdésre, névcsúfolóra, reklámra, filmcímre, nyelvtörőre, népi sírversre, szleng szólásra jellemzők a nyelvi játékok.

A köznyelv játékai közé azokat vettem fel, amelyek mint a népköltészeti alkotások szájról szájra terjednek, manapság különösen az internet segítségével, és szerzőjüket nem ismerjük.

Azért tartottam fontosnak ilyen terjedelemben foglalkozni a mindennapi nyelvhasználat játékosságával, mert a hétköznapi és a szépirodalmi nyelvhasználat kontinuum, hiszen ugyanazok a konstrukciós, figuratív és szimbolizációs

kognitív műveletek teremtik meg a mindennapi nyelvben a játékot, mint a költőiben. Így ez a fejezet nemcsak azt bizonyítja, milyen változatos is a nyelvünk, hanem azt is, hogy a költői nyelvi játékok nem előzmény, illetve nem minta nélküliek. A mindennapi nyelvhasználatra épül a költői, és a kontinuitás világosan kimutatható az azonos vagy hasonló típusú nyelvi játékos formák és műveletek kapcsán.

3.2.2. Célzottan nyelvi játékos versek

Akad néhány szerző, akinek ha jelzik is a nevét, de nem költőként tartjuk számon, csak játékos kedvű emberként, és aki kizárólag nyelvi játékra kihegyezett verseket ír. Az így keletkezett szövegek nem tartoznak a költészet alkotásai közé, mert a poétikusság kritériumainak nem felelnek meg.

Ennek a fajta verstípusnak jeles képviselője a jó nyelvérzékű és megfigyelő képességű Bencze Imre közgazdász, aki játékos kedvében metanyelvi szövegeket, azaz célzottan a nyelvre vonatkozó verseket alkotott. A *Szóval játszunk* című verse többféle nyelvi játékra épít. Jól mutatja a szerző tudatos játékszabály-alkotását versbe szedett megállapítása:

> *Másítjuk a magánhangzót, máris újabb szavunk van.*
>
> *Áll a* ***mólón mélán Milán, málén*** *nézi Melindát.*
> *Falon* ***csüngő csángó csengő csengő*** *hangon csilingel.*
> ***Vandál Vendel vadul vádol, vidul*** *s* ***vedel*** *Vilinkkel.*

Ezek hanghelyettesítéses hangalakzattal keletkező szavakból összeállított sorok, amelyek nem formálódnak kohezív szöveggé.

Verse más helyén a szerző az ötletes hanghelyettesítésekben mindig csupán a szókezdő mássalhangzó cserélődik másikra:

> ***F****ia-bálna* ***k****iabálna,* ***h****at angolna –* ***cs****atangolna,*
> ***M****erészkedő,* ***ny****erészkedő,* ***p****ereskedő* ***k****ereskedő.*

A mássalhangzó időtartamában eltérő szavakból kreált sorai úgy hatnak, mint példamondatok a nyelvtanulásra, így sorokra hull szét a versformájú szöveg:

> *Nem ügyel az* ***ara arra, sülő süllő*** *kész-e már,*
> ***Várrom*** *mellett* ***várom*** *hatra – sms-t küld Boldizsár.*

Négy szóra is kiterjed az egyik verssora alliterálása:

> ***Szo****boszlóról* ***szerb szo****brásznak* ***szo****bra Gödre lekerül.*

Játékosak a homonímiára és a homofóniára *(Benő benő)* kihegyezett mondatai:

> *Merni* ***mert, mert*** *farkaséhes;* ***ennél*** *többet* ***ennél,*** *Jenő?*
> *Sokat eszel,* ***hasad hasad; Benő*** *feje lágya* ***benő.*** *[…]*

Nézd e ***béget,*** *juha* ***béget, villám*** *sújtja* ***villám*** *s* ***villám,***
Osztályfőnök ***megint megint,*** *tejet s bosszút forral Csillám.*

Szótári *(megint; megint)* és nyelvtani azonosalakúság (szótári szó+időjeles ige*: mert, mert;* ragos névmás+módjeles ige: *ennél, ennél;* ragos főnév+szótári szó: *béget, béget;* szótári szó+birtokos személyjeles főnév: *villám, villám, villám; hasad hasad*) tömege jelzi a tudatos nyelvi játékra törekvést. Szórakoztató olvasni ezt az ötlettárat, de a rímek ellenére ennek az írásnak nemcsak a vers, hanem a szöveg mivolta is kétségbe vonható, hiszen kohézió híján fél vagy teljes sorokra hull szét a szöveg, a konnexitás, azaz a grammatikai kapcsoltság is csak ezeken belül érvényesül.

Kecskerímre emlékeztetők a vers következő játékos hangcseréi (immutációi), csak a szokástól eltérően itt a magánhangzók cserélődnek fel:

Szerelmes ***kántor oktat*** *szemérmes* ***kontár aktot,***
Mindenre ***elszánt Ármin*** *nevet ez* ***álszent Irmán****.*

Szellemesek a vers tréfás szóösszerántásként is értelmezhető játékos hangcseréi:

Férjem kissé elidőzik, alighanem ***dominőzik,***
Panasz meg a kérés szerény, elakadt egy ***bürokretén.***

Alighanem a *dominózik* és a *nőzik*, illetve a *bürokrata* és a *kretén* szavak egybeolvasztásával keletkeztek.

Érdemes Bencze Imre *Édes, ékes apanyelvünk (I.)* című versét – amelyet Lőrincze Lajosnak és Grétsy Lászlónak ajánlott, és 1987-ben a III. Humorfesztiválon Sinkovics Imre mondott el – egész terjedelmében elolvasni, mert magyar nyelvünk jellegzetességeinek egész tárházát veszi sorra:

Kezdjük tán a „jó" szóval: tárgy esetben „jót",
ámde „tó"-ból „tavat" lesz, nem pediglen tót.
Egyes számban „kő" a kő, többes számban „kövek",
nőnek „nők" a többese, helytelen a növek.
Többesben a „tő" nem tők, szabatosan „tövek",
amint hogy a „cső" nem csők, magyar földön „csövek."
Anyós kérdé: van két vőm, ezek talán vövek?
Azt se tudom, mi a cö? Egyes számú cövek?
Csók – ha adják – százával jő, ez benne a jó,
hogyha netán egy puszit kapsz, annak neve csó?

Bablevesed lehet sós, némely vinkó savas,
nem lehet az utca hós, magyarul csak havas.
Miskolcon, ám Debrecenben, Győrött, Pécsett, Szegeden,
amíg mindezt megtanulod, beleőszülsz, idegen.

Agysebész, ki agyat műt, otthon ír egy művet.
Tűt használ a műtéthez, nem pediglen tüvet.
Munka után füvet nyír, véletlen sem fűvet.

Vágy fűti a műtősnőt. A műtőt a fűtő.
Nyáron nyír a tüzelő, télen nyárral fűt ő.

Több szélhámost lefüleltek, erre sokan felfüleltek,
kik a népet felültették... mindnyájukat leültették.

Foglár fogán foglyuk van. Nosza, tömni fogjuk!
Eközben a fogházból megszökhet a foglyuk.
Elröppenhet foglyuk is, hacsak meg nem fogjuk.

Főmérnöknek fáj a feje – vagy talán a fője?
Öt perc múlva jő a neje, s elájul a nője.

Százados a bakák iránt szeretetet tettetett,
reggelenként kávéjukba rút szereket tetetett.

Helyes-kedves helység Bonyhád, hol a konyhád helyiség.
Nemekből vagy igenekből született a nemiség?

Mekkában egy kába ürge Kába Kőbe lövet,
országának nevében a követ követ követ.

Morcos úr a hivatalnok, beszél hideg 's ridegen,
Néha játszik, nem sajátján, csak idegen idegen.

Szeginé a terítőjét, szavát részeg Szegi szegi,
asszonyának előbb kedvét, majd pedig a nyakát szegi.

Elvált asszony nyögve nyeli a keserű pirulát:
mit válasszon? A Fiatot, fiát vagy a fiúját?

Ingyen strandra lányok mentek, előítélettől mentek,
estefelé arra mentek, én már fuldoklókat mentek.

Eldöntöttem: megnősülök. Fogadok két feleséget.
Megtanultam: két fél alkot és garantál egészséget.

Harminc nyarat megértem,
mint a dinnye megértem,
anyósomat megértem...
én a pénzem megértem.

Hiba mentes mentő vagyok.
Szőke Tisza partján mentem:

PUPress

díszmagyarom vízbe esett,
díszes mentém menten mentem.

Hajmáskéren pultok körül körözött egy körözött,
hagyma lapult kosarában meg egy adag kőrözött.

Díjbirkózó győzött tussal,
nevét írják vörös tussal,
lezuhanyzott meleg tussal,
prímás várja forró tussal.

Határidőt szabott Áron: árat venne szabott áron.
Átvág Áron hat határon, kitartásod meghat, Áron.

Földmérő küzd öllel, árral;
árhivatal szökő árral,
ármentő a szökőárral,
suszter inas bökőárral.

Magyarország olyan ország, hol a nemes nemtelen,
lábasodnak nincsen lába, aki szemes: szemtelen.

A csinos néha csintalan, szarvatlan a szarvas,
magos lehet magtalan, s farkatlan a farkas.
Daru száll a darujára, s lesz a darus darvas.
Rágcsáló a mérget eszi, engem esz a méreg.

Egyesben a vakondokok vakond avagy vakondok?
Hasonlóképp helyes lesz a kanon meg a kanonok?

Nemileg vagy némileg? – gyakori a gikszer.
„Kedves ege-segedre!" – köszönt a svéd mixer.
Arab diák magolja: tevéd, tévéd, téved;
merjél mérni mértékkel, mertek, merték, mértek."

Pisti így szól: „Kimosta anyukám a kádat!"
Viszonzásul kimossa anyukád a kámat?
Óvodások ragoznak: „Enyém, enyéd, enyé",
Nem tudják, hogy helyesen: tiém, tiéd, tié.
A magyar nyelv – azt hiszem, meggyőztelek, Barátom –
külön-leges-legszebb nyelv kerek e nagy világon!

Ez az írás versbe szedte nyelvünk sok grammatikai sajátságát: rendhagyónak tűnő tő- és toldalékváltozatait: az *-ó, -ő, -ű* végű, *v*-s tövű főnevek toldalékolását *(tó; tavat),* és azzal játszik el, hogy analógiásan nem minden szavunkra *(vő; vövek)* áll ez a törvényszerűség; játékos jelelhagyás szemlélteti, hogy a szó végi *-k*

nem feltétlenül a többes szám jele *(csók; kanonok);* az igekötők milyen jelentésmódosító szerepre tesznek szert *(lefüleltek, felfüleltek);* a csak hangzásukban egybeeső szavainkkal (homofon) játékos rímpárok alkothatók *(foglyuk, fogjuk; áron, Áron);* az azonos alakú (homonim) szavakkal miként lehet játszani *(követ követ követ; mentek, mentek; megértem, megértem; tussal, tussal);* az egybe- és a különírást jelentésmódosulás indokolja *(szökő árral, szökőárral);* a morfémaváltozatokhoz nem kapcsolódik értelmi különbség *(tejfel, tejföl);* az ellentétpárok nem feltétlenül zárják ki egymást *(szarvatlan a szarvas);* az idegen ajkúak és a gyerekek magyarul megszólalása sokszor viccbe illő *(Kedves ege-segedre! Enyém, enyéd, enyé).* Ez játékos eszközöket használó, igen tréfás vers, de a költeményektől elvárt poétikusságnak nem felel meg. Viszont nyelvtanuláshoz kiváló példamondatokul szolgálhatnak Bencze Imre sorai.

Hogy a nyelvünk mennyi rokon értelmű szót kínál fel a különböző élethelyzeteknek, kommunikációs szituációknak, stílusárnyalatoknak megfelelően, álljon itt bizonyságul Bencze Imre *Édes, ékes apanyelvünk (II.)* című verse (ezt Bessenyei Ferenc mondta el Vácott a Madách Imre Művelődési Házban 1982. június 4-én a III. Humorfesztivál döntőjében, és ezzel elnyerte az Írószövetség különdíját):

Gyönyörű vagy, ó, magyar nyelv, alig győzlek csudálni,
Ámde olykor miattad kell ritkás hajam csupálni.
Mennyi erő, mennyi szépség, mennyi játék, mennyi tűz,
Szájára vesz Ganaj Pesta, mennyi mocsok, mennyi bűz.

Ember ma már nincsen nálunk, legföllebb ha gazember.
Van helyette ürge, ipse, pasas, pasi, pasinger,
Manusz, mandró, mangár, muki, muksó, muksi, apafej,
Hapsi, hapek, gádzsó, bádzsó, kani, kandur, kurájber,
Szivar, mókus, csóró, csávó, fószer, apus, tata, krapek,
Pacsmag, pali, palimadár, pofa, pacák, pók meg pacek.

Volt itt régen szép menyecske, kisasszonyka, hajadon,
Ma már csaj van, spiné, spinkó, pézsma, tojó, amazon,
Csinibaba, szilva, szöcske, szirén, szatyor, kismadám,
Macska, menyét, pulyka, gyöngytyúk, pipi, nyanya, szépanyám.

Kocsid járgány, tragacs, kordé, szemétláda, skatulya,
Tupírozott szappantartó, bűzdaráló taliga.

Szépre, jóra, kitűnőre azt rebegjük: oltári,
Penge, szuper, állati klassz, baromi jó, haláli;
Ami nehéz: rázós, fázós, csomós, cikis, meredek,
Hullafrankó bigét smárol Sándor, József, Benedek.

Okos férfi ritka nálunk, tengernyi az ostoba,
Olyan, akin nem hagy nyomot tanfolyam, se oskola,
Sok az olyan – gyakran halljuk – kinek esze hézagos,
Hütyü, plömplöm, stupid, bornírt, flúgos, buggyant, kótyagos,
Hígvelejű, golyós, hangyás, hibbant, hibás, ütődött,
Süsü, gügye, lüke, gyagyás, lökött avagy lökődött,
Ügyefogyott, félcédulás, félnótás vagy félkalap,
Blőd, akinek józerével még a kör is téglalap,
Idióta, abnormális, degenerált, debilis,
Bunkó, balfék, bomlott agyú, balga, bamba, be dilis,
Tökkel csapott, elmegyenge, dinka, dinnye, balfácán,
Bolond, kinek vekkeróra csireg-csörög bal lábán,
Zagyva, szédült, badar, bárgyú, bugris, hólyag, fafejű,
Agyalágyult, tahó, tökfej, tuskó, kretén, féleszű.

Jó leány a kis Mariska, csinos, dolgos, takaros,
Rosszlányokra bő a lista: utolsó vagy fapados,
Örömleány, sarki csillag, cemende vagy utcalány,
Cafka, cafat, céda, kokott, kéjnő, kuruc, kurtizán,
Feslett, cula, rüfke, prosti, éji lepke, pillangó,
Rima, ribanc, szajha, lotyó, hetéra vagy kisringló.
Kérdésemet nem szeretném véka alá rejteni:
Képernyőnkön mér' kell őket mindig ku-nak ejteni??!

„Csudálatos szép magyar nyelv!" – tapsikol egy délnémet,
„Tősgyökeres" magyar szókkal szédíti a nénémet:
Ziherejsz-tű, hózentróger, kredenc, kurbli, puceráj,
Hercig trampli, smucig spicli, fecni, lichthof, kóceráj,
Pacsni, plecsni, cekker, cvikker, stempli, spulni, stampedli,
Strimfli, svindli, sufni, smirgli, hakni, hülzni, stanecli.

Pápaszemes felszólaló körmondata dagályos,
Panelekből építkezik, ez a módi ragályos:
Nékem az a meglátásom... szűk a keresztmetszetünk...
Jelenlegi időpontban hiánycikket termelünk...
Szükségletek beszerzése lerendezést igényel...
Problémaként jelentkezik szabály közt a kivétel;
Megmondjuk a tagság felé... irányt veszünk előre...
Per pillanat lebeszéljük... sztornírozzuk jövőre...
Kapacitást biztosítunk... beruházást eszközlünk...

Újságokban mindenféle marhaságot leközlünk;
Ruha- s cipőféleséget marketolunk önöknek –
Harminc éve, hogy e sémák vissza-visszaköszönnek!

Sugárutak csinosodnak, szépülnek a közterek,
aszfalton és hímes réten rügyeznek a közhelyek.
Pedáloz egy buzgó mócsing, hat húszassal érkezett,
Most jött le a falvédőről, s tűzközelbe férkezett:
– Csókolom a kisztihandját! – Hogy oda ne tipegjek!
– Nékem az csak leányálom, hogy kegyeddel kikezdjek!
– Elegáncsos vagy ma este! – Igyekszik a dolgozó!
– Részemről a fáklyásmenet – szól egy hullahordozó.
– Helyes nő ez! – Himlőhelyes! – Szerény, mint az ibolya!
– Lúdtalpa van, szinte gágog! – Mézből van a mosolya!
– Mennyi nő, és mind a másé! – Ez van, ezt kell szeretni!
– Nászéjszakán besegítünk... – Lehet róla fecsegni!
– Ezt a ziccert nem hagyom ki, nem ettem én meszetet.
– Esküszöm az életedre! – Legszebb szó a szeretet!
– Mink itt aztat nem tudhassuk – mórikál egy professzor,
– Nem vagyunk az őserdőben! – int a lánya huszadszor.
– Le vagyok én targiázva! – Ez is jól megaszonta.
– Intelligencs ember vagyok, kéccer fürdök havonta.
– Beleköptek levesembe! – Mint a bolha köhögök;
– Ide azt a rozsdás bökőt! – Én ezen csak röhögök.
– Nem vagyok én Czeizel Endre, hogy az okát kutassam!
– Meséld ám a nénikédnek! – Mondjam-é vagy mutassam?!
– Pattanj, mint a nikkelbolha! – Előállt a kordélyom!
– Szopogasson zsilettpengét! – ajánlja a borbélyom.

Anyanyelvünk romlik, kopik, szennyeződik szüntelen,
Közhelyektől lesz a szavunk fakó, szürke, színtelen.

Ez a szöveg ügyes nyelvművelő írásként játékosan sorra veszi, mennyi negatív előjelű szinonimánk van a férfiakra, a nőkre, a buta emberekre, a „rosszlányokra", a dologtalanokra; egy egész csokorra való német szó használatos nyelvünkben; „előre gyártott elemekből" építkezik a közbeszéd, és közhelyes formákkal él. Megmutatja ez a szöveg: a nyelvhelyességi hibákat verses tréfás gúnyolódással ki lehet pellengérezni. Ebben a humor forrása a nem sztenderd kifejezések használatának kifigurázása azok imitálásával *(aztat; Intelligencs)*. Ebből tanítani lehet: hogy ne beszéljünk, mert ez tanító jellegű szöveg, de vers formája ellenére

sem költemény, mert valójában rokon értelmű szavak és kerülendő kifejezések halmazából áll.

Bencze Imre ismeri a limerikalkotás szabályait, ennek megfelelően alakul sajátos rímképlete *(aabba),* valamint név szerepel az indító sorban, és csattanó a záróban. A következő limerikjei mind tréfás helyesírású szövegek, amelyek tele vannak tűzdelve elképesztő hibákkal:

Fejetlen nagydiák Fejes,
A helyes-t így írja: hejes;
Írása röhelyes,
Beszéde közhejes,
– Mi lesz így belőled? – Felyes!

*

Annyukám! – It vagyunk Balyán,
Magyarbol át meggyek talánn;
Tiloss az égszer,
Mekszögtem kéccer,
Csokoll a kisslányod: Lyolán.

*

Hirdetést adott föl Balogh:
„Tapasztaltt Titkárnő vagyok,
Képelek hubátlan,
Jány vagyok, babátlan,
Mellyem az eszemné Nagyob."

Ezekben a limerikekben egyes szám első személyben a műveletlen, de nagyratörő *(Felyes),* a tudatlan, mégis a bukásnélküliségben reménykedő tanuló *(Magyarbol át meggyek talánn)* és a helyesírási hibáival magát leleplező, titkárnőnek jelentkező mutatkozik be. Írásaikban a legképtelenebb helyesírási hibák fordulnak elő: a *j* és *ly* téves felcserélése *(hejes; röhelyes; Lyolán),* a mással- *(Annyukám; meggyek; talánn; kisslányod; Tiloss; Nagyob)* és magánhangzók *(Magyarbol; Csokoll)* időtartamának hibás jelölése, a szóelemző írásmód mellőzése *(égszer; Mekszögtem kéccer),* a betűtévesztés *(Képelek hubátlan).* Ezek a versek az írásmóddal való önleleplezésnek tréfás jelzései.

Gyimóthy Gábor, svájci költő *Nyelvlecke* című versében az ember és az állat haladásának sokféle változatát jeleníti meg rokon értelmű szavakkal. Ezek a mozgás intenzitásának, a helyváltoztatási módoknak a legkülönbözőbb stílusárnyalatú szinonimáit vonultatják fel. Ez a vers csöppet sem poétikus, de nagyon ügyes, célzott nyelvi játék. A címében jelzi is az alkotó a szándékát: nyelvlecke, azaz versbe szedett tudatosítása a mozgást jelentő igék használatának:

*Elmondtam, hogy mikor **járunk,***
*Mikor mondom, hogy **megyek.***
*Részeg, hogy **dülöngél** nálunk,*
*S milyen, ha csak **lépdelek.***

*Miért mondom, hogy **botorkál,***
Gyalogol** vagy **kódorog,
*S a **sétáló** szerelmespár,*
*Miért éppen **andalog?***

*A vaddisznó, hogy ha **rohan,***
*Nem **üget,** de **csörtet** – és*
Bár alakra majdnem olyan,
Miért más a törtetés?

Mondtam volna még azt is hát,
*Aki **fut,** mért nem **lohol?***
*Mért nem vág, ki mezőn **átvág,***
*De tán **vágtat** valahol.*

*Aki **tipeg,** mért nem **libeg,***
S ez épp úgy nem lebegés,
*Minthogy nem csak sánta **biceg,***
S hebegés nem rebegés!

*Mit tesz a ló, ha **poroszkál,***
*Vagy pedig, ha **vágtázik?***
*És a kuvasz, ha **somfordál,***
*Avagy akár **bóklászik.***

***Lábát szedi,** aki kitér,*
*A riadt őz **elszökell.***
*Nem **ront be** az, aki **betér...***
Más nyelven, hogy mondjam el?

Jó lett volna szemléltetni,
***Botladozó,** mint halad,*
*Avagy milyen **őgyelegni?***
Egy szó – egy kép – egy zamat!

*Aki **'slattyog',** mért nem **'lófrál'?***
Száguldó** hová **szalad?
*Ki **vánszorog,** mért nem **kószál?***
*S aki **kullog,** hol marad?*

Bandukoló** mért nem **baktat?
És ha motyog, mit kotyog,
*Aki **koslat,** avagy **kaptat,***
*Avagy **császkál** és **totyog?***

*Nem csak árnyék, aki **suhan,***
*S nem csak a járműű **robog,***
*Nem csak az áradat **rohan,***
*S nem csak a kocsi **kocog.***

*Aki **cselleng,** nem **csatangol,***
*Ki **'beslisszol' elinal,***
*Nem **'battyog'** az, ki **bitangol,***
Ha mégis: a mese csal!

*Hogy a kutya **lopakodik,***
Sompolyog,** majd **meglapul,
*S ha ráförmedsz, **elkotródik.***
Hogy mondjam ezt olaszul?

*Másik, erre **settenkedik,***
***Sündörög,** majd elterül.*
*Ráripakodsz, **eloldalog,***
Hogy mondjam ezt németül?

*Egy csavargó itt **kóborol,***
Lézeng, ődöng, csavarog,
Lődörög,** majd **elvándorol,
S többé már nem zavarog.

*Ám egy másik itt **tekereg,***
Elárulja kósza nesz
*Itt **kóválygy,** itt **ténfereg...***
Franciául, hogy van ez?

*Aki **surran,** mért nem **oson,***
*Vagy miért nem **lépeget?***
Mindezt csak magyarul tudom,
S tán csak magyarul lehet...!

DUPress

3.2.3. Slam poetry

A slam poetry lényegét a következő két magyarázat világítja meg:

„A slam, lévén nyitott fórum, bárki által művelhető és látogatható költői performansz, gyakran erősen társadalomkritikus, szociálisan reflektált. Aktuális problémákra reagál aktuális formákban. Modern nyelvezetének és jelrendszerének (klasszikus műveltség, popkult, celebvilág) köszönhetően könnyen eljut az adott kor fiatalabb generációihoz, ezáltal népszerűsítve a tágabb értelemben vett költészetet" (Slam-körkép. *Szépirodalmi Figyelő* 2012, 6, 52).

„A slam egy igazi underground műfaj: alulról szerveződik, és az utca emberéhez szól az utca nyelvén. A slammerek klubokban gyűlnek össze, és egymást szórakoztatják a szerzeményeikkel. A téma és a forma kötetlen. A szabály: saját szerzeményt kell előadni, élőszóban, zene nélkül, és maximum 3 perc áll rendelkezésre.

A slam poetry az 1980-as években indult az USA-ból. A műfajt a chicagói Marc Smith találta fel, aki versfelolvasó esteken ebben a stílusban kezdte előadni saját szerzeményeit. Művész-becenevén Slam Papi estjeihez egyre több slammer csatlakozott, és nemsokára már versengtek egymással. A művész szerint ez a mindenki számára nyitott, kötetlen, interaktív költészeti stílus lehetőséget ad arra, hogy kifejezzük egymás felé az értékeinket, a szívünket, a tapasztalatainkat, azt, amik vagyunk.

Ez egy laza, fiatalos, szöveges műfaj, amit élőben, élőszóban adnak elő. Az utca nyelvén szól az utca emberéhez, nem kerüli a trágárságot, és legtöbbször társadalomkritikát fogalmaz meg, sokszor humoros formában, de időnként nagyon komoly témákat dolgoz fel. A költeményeket élőben olvassák fel a közönség számára, általában van egy ritmusuk, gyakran rímelnek is, és az előadásnak fontos eleme a hangsúlyozás. Ez egy egyszerre színpadi és verses műfaj, ugyanakkor a szövegek maguk talán (rappes) dalszövegekhez hasonlíthatók leginkább. Így nehéz kategóriák közé szorítani ezt a jelenséget, de az biztos, hogy egy fiatalos, lendületes irányzat. A világon többfelé elterjedt, és slam poetry versenyeket rendeznek többek között Európa egyes országaiban, de a Távol-Keleten is. Ezeken a versenyeken a verseket 3 perc alatt kell előadni, majd az előadások után értékelik egymást."

(hirmagazin.sulinet.hu/hu/muveszetek/oldal/5)

„Tíz éve rendezték meg az első slam poetry eseményt Magyarországon! 2006. február 24. (péntek), 19:00. Műcsarnok – Budapest Slam 1. Fellépők: Buppa, Busa, Ponza, Morel, Saiid, Tita, Újonc, Erdős Virág, Harcos Bálint, Háy János, Jónás Tamás, Keresztesi József, Peer Krisztián Konferanszié: Karafiáth Orsolya." *(slam-poetry.hu/)*. A névsor azt mutatja: ismert költők is részt vettem ezen az alkalmon.

Érdemes a slam poerty néhány alkotásán megfigyelni a játékos szövegalkotás eszközeit, elsősorban is az újkori folklórnak ezekben az alkotásaiban a direkt játékot az intertextualitással.

Bárdos József átköltését az *Irodalmi Jelen* című irodalmi lap 2011-ben közölte:

Vörösmarty Mihály: *Pót-Fóti dal*

Fölfelé megy, ki ostoba:
Jól teszi;
Tőlük senki e jogot el
Nem veszi.
Menjenek csak, lesz belőlük
Főmajom;
S feltörnek, mint huszár segge
A lovon.

Plutok-, bürok-, kurvokrata:
Egyre megy;
Pájslijuk a hatalomért
Bizsereg.
Hazudoznak? Sötétek, mint
A korom?
Mért vennénk egy főmajomtól
Ezt zokon?

Zsebre vágnák a hazát, ha
Tehetnék,
Még jó, hogy nincs bennük erre
Tehetség.
Gyűlnek egyre, már az eget
Takarják.
Egy százasért az anyjukat
Eladnák.

Tele tűzzel, tele lánggal
A pohár;
Hej, barátom, honfitársam,
Most igyál!
Ki ostoba, szarnyaljon csak
Merészen,
S tűnjön el a magas égen
Egészen!

(http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1444/vorosmarty-mihaly-pot-foti-dal)

Vörösmarty Mihály *Fóti dal* című verse szüreti dal, amely a bort élteti, és borozgatás közben a koccintáskor szokásos jókívánságokat fogalmazza meg. A Vörösmarty-cím megtoldása *Pót* előtaggal azt sugallja: a mai állapotok kiegészítésre késztetik a *Fóti dal* átíróját, és pótlásként saját jelenének tapasztalatait kívánja versbe szedni a reformkori költő strófaképletét követve. Bárdos József komor hangulatú, egységes hangvételű, jól felépített átköltése nyílt társadalombírálat a gúny eszközeivel: elítélő metaforával *(főmajom),* elmarasztaló kifejezésekkel *(Zsebre vágnák a hazát; nincs bennük erre tehetség; Egy százasért az anyjukat eladnák),* interrogációval *(Mért vennénk egy főmajomtól / Ezt zokon?).* Alighanem belejátszik az átiratba Kovács András Ferenc *Pótital* parafrázisa is.

Simon Márton költő és slammer, a Slam Poetry Budapest tagja, így mutatja be magát: „Slam poetryvel 2011 óta »próbálkozom«, ennek kapcsán a leglényegibb talán az I. Országos Bajnokságon elért 2. helyezésem, illetve a II. Országos Bajnokságon kapott Közönségdíjam." A slam poetryvel kapcsolatban a célt így fogalmazza meg: „Ha bénáznánk (főleg én, mert ők jóval ritkábban

szoknak), azt nézzehátelúrikegy, mert nyilván a teljes, véres profizmus a cél, ami felé remélem tartunk, de még nyilván nincs meg egészen. Szóval mi próbáljuk ezt a csinálás örömééért csinálni, és bízunk benne, h lehet őket a hallgatás örömééért hallgatni... Aztán a többi majd alakul."
(https://simonmarton.wordpress.com/category/slam-poetry-szovegek)

A következő verse először 2012. március 14-én hangzott el a VAM Design Centerben a Red Bull Pilvakeren:

Egy gondolat bánt engemet, vagyis csak piszkál, nem bánt,
rezegteti az agyam, mint a Petőfi a membránt
hogy most a szó a fegyver, és a vers a sláger!
És lehet benne több a vágod, mint a Wagner,
mert kevésbé az operázás, inkább az maradt benned
hogy milyen volt szőkesége Eminemnek
de ha te el se hiszed, hogy a költő is ember
mert már csak Hófehérkére élvezel az Apple fétiseddel,
és minden mást lenézel, majd ágyban, párnák közt jössz rá, vérbajt
nem a semmitől kaptak a költők, mikor két csajt
egyetlen Ady-sorral egyszer, véletlenül egyszerre szedsz fel.
Mert a költészet, olyan mint a Barátok közt. Örökké tart.

Eljött a nagy bevetési nap, ez a szavak forradalma
rím lángol a jobb kézbe és ritmus forr a balba
habár felül naponta százszor, nem hasizomra gyúr
aki itt van, mert tudja, azért a szó az úr
ma nem kell az ünnepélyes, lassú gyászzene,
mert Hősök adják a frankót, hogy élj vagy játssz vele,
s ha majd megrendülten elköszönsz, mint egy sportközvetítő
maradjon utánad egy mikrofonforma sírkő,
rajta csak annyi: na, mit bámulsz?
rád számolnak, ha be nem számolsz,
itt az idő, most vagy soha – make
some noise!

Ez a slam poetry erőteljesen mozgósító jellegű *(itt az idő, most vagy soha – make / some noise!),* ahogy ezt a vers ki is emeli: *ez a szavak forradalma; rím lángol a jobb kézbe és ritmus forr a balba; a szó az úr.* A vers indításából Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet...* című versének átírására következtetnénk, valójában többféle allúziótípus szövi át a verset: a mindennapi tudás részeként említi a szerző a Petőfi rádióadót, amely *rezegteti a membránt,* az istenként tisztelt *Apple* számítógépet, az örökké tartóság szimbólumaként az egyik tv-sorozatot: a

Barátok közt-et. Néhány kifejezés erejéig evokálja Petőfi Sándor híressé vált sorait: *ágyban, párnák közt halni meg; Ha jön majd a nagy temetési nap, / Hol ünnepélyes, lassu gyászzenével / És fátyolos zászlók kiséretével / A hősöket egy közös sírnak adják (Egy gondolat bánt engemet...), Habár fölül a gálya, /.../ Azért a víz az úr! (Föltámadott a tenger), Itt az idő, most vagy soha! (Nemzeti dal),* de ezek eltérő tartalmú, mai és szleng szóhasználatban átformálódnak fiatalos hangvételű *(vágod; Eljött a nagy bevetési nap; Hősök adják a frankót),* néhol alulstilizáló szöveggé *(na, mit bámulsz?).*

Simon Mártonnak a *Pilvaker 2** címmel jelölt verse először 2014. április 10-én hangzott el a Corvintetőn, az első Párhuzamosok a végtelenben című esten:

Egy gondolat bánt engemet, vagyis igaziból három.
Aki a szemét befogja: elbújt. Aki a fülét: fél. Aki a száját: gyáva.
12 pontból 12 majom? Ezt problémásnak tényleg csak én találom?
Fekete ország? Fekete ország. Fekete Ország, Fekete Ország,
jelentkezz, jelentkezz! Halló, itt Fekete Ország, mi baj?
Agyrémnek szeretnék öltözni farsangkor, és kellenél a jelmezhez.
Egyet nem értek: hogy ha nem értek egyet, az mióta...
Szóval, hogy globalista legyek, lokálpatrióta vagy már-már szimbióta?
Ha megígérem, hogy hagyok mindenkit lopni, gondolkodhatok másként? Kit szeretnél?
Neved ki giccsel ejtené, persze, de hát akarj már többet ennél...
Mondjuk? Mondjuk, őszinteséget. Ma, itt. Ha már forradalmaid
receptjéből a szalicil kimaradt, ezért rád penészedtek egy pillanat alatt —
míg te zombit csináltál hőseidből, hogy aztán kizsebelhesd őket.
Pistike, ne piszkáld a Petőfi bácsit, mert 165 éve halott, és már
azelőtt is nagyon morcos volt! Ennyi telik tőled? Igen, ennyi.
Ne haragudj! Ráérsz két Székely himnusz közül az iPad alá esni?
Én csak egy csótány vagyok, aki Kafát olvas, úgy próbál ember lenni,
de van egy kérdésem, tizenegynéhány millióért: 48 + 56 + 89 az mióta 1984?
Úgy értem, látom, hogy szerinted vicces, hogy mindenre
fütyülsz és hazudsz, csak ez szégyen és nem érdem.
Az mióta elég, ha új nevet adnak a felvonulási trének,
aztán csak zeng a zének: keveset keresek – akkor is főleg ellenséget –,
míg nyakadon egymásra-mutogatós-bácsik ülnek.
Hazám, hát hogy kerültél ebbe a szép szerepbe?
Három a Magyar Igazság, persze, csak egy sem jut épp eszembe.
De pssszt! Aki bújt, aki nem. Most szülik az okozatok az okot.
Rabok legyünk, vagy... mi is az a másik?
Az erő nem szül jogot.

Erőteljes társadalombírálat hangja szól ebből a slamből, amelyet az elítélés sokféle árnyalata színez: irónia *(ne piszkáld a Petőfi bácsit, mert 165 éve halott),* gúny *(Ráérsz két Székely himnusz közül az iPad alá esni?; aztán csak zeng a zének),* szarkazmus *(zombit csináltál hőseidből, hogy aztán kizsebelhesd őket; Most szülik az okozatok az okot).* A bírálat hangját sugározzák még a szemléletes képek *(forradalmaid / receptjéből a szalicil kimaradt, ezért rád penészedtek egy pillanat alatt)* és *A walesi bárdok*-ra alludáló hangcserés forma *(Neved ki giccsel ejtené).* A felelősségre vonás hangját erősítik fel az ellentétek *(fütyülsz és hazudsz, csak ez szégyen és nem érdem),* a Babits-verset visszhangzó kifejezés *(Fekete Ország)* és ennek sokszori ismétlése, a durva lefokozást sugalló szleng szóhasználat *(agyrém; zombi; felvonulási trének),* a látszólagos elhallgatás *(Rabok legyünk, vagy... mi is az a másik?),* a különböző kérdésalakzat-típusok: a felrázó szándékú interrogációk *(Ezt problémásnak tényleg csak én találom?; tizenegynéhány millióért: 48+56+89 az mióta 1984?; Az mióta elég, ha új nevet adnak a felvonulási trének?),* a leértékelést jelző raciocináció *(Ennyi telik tőled? Igen, ennyi.),* a gúnyos dubitáció *(Hazám, hát hogy kerültél ebbe a szép szerepbe?).* És mindezt keretbe foglalja az indítás lényegkiemelő volta *(Aki a szemét befogja: elbújt. Aki a fülét: fél. Aki a száját: gyáva.)* és a zárlat aforisztikus tömörsége *(Az erő nem szül jogot.),* de az ember kicsinysége ellenére is példamutató magatartása: gondolkodó volta a felvázolt viszonyok között is reményre jogosíthat *(Én csak egy csótány vagyok, aki Kafát [Kovács András Ferencet] olvas, úgy próbál ember lenni).*

Érdekes egymás mellett szemlélni az ihlető és az ihletett verset. Az utóbbit egy irodalomtörténész és kritikus a csöngei Weöres-évfordulón írta 2013-ban:

Weöres Sándor: *Valse triste*	Visy Beatrix: *Valse twist(-e)*
Hűvös és öreg az este.	*Langyos a tavaszi este.*
Remeg a venyige teste.	*Nyitva az óvoda terme.*
Elhull a szüreti ének.	*Felzeng az olasz-rock ének.*
Kuckóba bújnak a vének.	*A fiúk nem is túl vének.*
Ködben a templom dombja,	*Tálon a csirke combja,*
villog a torony gombja,	*nem marad más, csak csontja.*
gyors záporok sötéten	*A rock'n roll keményen*
szaladnak át a réten.	*dübög a krumpli-lében.*
Elhull a nyári ének,	*Harsog az olasz ének,*
elbújnak már a vének,	*nem is annyira vének,*
hüvös az árny, az este,	*forog a tánc, az este,*
csörög a cserje teste.	*remeg a' zovi terme.*
Az ember szíve kivásik.	*A slam költészet virágzik.*

A Weöres-verset átíró híven követi a versformán kívül az eredeti mű rímelését, ritmusát, sőt nagy vonalakban a mondatokra tagolását is, struktúráját viszont állandóan ellenpontozza: *hűvös↔langyos; elhull↔felzeng az…ének; vének↔ fiúk; elhull↔harsog.* Ez nyilván a jelentéstartalomból adódik: Weöres a kuckóba bújó vénekről ír, az átköltés pedig az ifjak dübörgő rock zenéjéről és táncáról szól. A Weöres-féle elégikus, rossz előjeleket sejtető *(elbújnak; kivásik)* szavak helyébe az átdolgozásban vidám hangulatú életkép lép dinamizmust árasztó igékkel *(forog; virágzik)*.

A slam poetryt művelők gyakran az internetes blogokban is közzéteszik írásukat, mint a következőt is:

Fürdőzők a fapadon (2015. január 27. – Diószeghy Péter)

***Útra kelünk. Megyünk** a gőzbe,*
Fecskenadrágra levetkőzve,
***Két lankadt** izmú öreg barát.*

***Új** sztárja van az uszodának,*
Most már mások vízilabdáznak,
Dúlnak** a pólós **ütközetek.

A medencéből mi már kiszállunk,
Valahol** a gőzben **megállunk,
***Fölborzolt** hajjal, egyenesen.*

Ez az utolsó** fürdőnk **nékünk:
Kis pocsolyákba belelépünk
S leülünk a régi fapadon.

Ez a vers két költőt is parafrazeál, hiszen Parti Nagy Lajosnak az Ady Endre művét alludáló költeménye indul így: *útra kelünk megyünk a gőzbe / izzadva sírva kergetőzve (Őszológiai gyakorlatok)*. De a szöveg alapvetően az Ady-vers szerkezetét követi, sok szavát átvéve. Ám míg a szimbolista költő a szerelmesek civódását drámai képekkel szemlélteti *(Egymás húsába beletépünk, / S lehullunk az őszi avaron),* a slammer az öregedő emberek léthelyzetéről fest lehangoló képet. Önkritikus hangvétellel *(Két lankadt izmú öreg barát)* ábrázolja az öregek fáradékonyságát *(S leülünk a régi fapadon),* és elégikus-önironikus hangon állítja szembe a régi vízipólós ütközetekkel a megmaradó „kis vizet": *Kis pocsolyákba belelépünk.*

Csata Ernő *…parafrázis József Attila verséhez – humor* 2014-ben látott napvilágot a Magyar Irodalmi Lapban. Ez is a slam poetry jellegzetes alkotása: a József Attila-i kor-, kór- és körkép *(Mondd, mit érlel…)* jelenre aktualizálva:

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
kinek nem kell már kapanyél;
kinek a bajszán kávézacca,
s hűvös irodában henyél;
ültethet krumplit harmadába,
van ma szabad föld végtelen,
s tudásért nem hull haja szála,
nem veti szét az értelem?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek a közpark terem;
lompos tyúkja nem kárál torsra
s gondja csak az ülésterem;
s igája nem zörög, sem ökre
nem bőg elnyújtva – nincs neki –
mélyen lapul a csúszópénze,
miből családját eteti?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki maga él, maga keres;
levesének nincs sava-borsa,
mert nem ő lett a fűszeres;
egy széke van, az a kocsmában,
s olcsó piával részegül,
nem lel lyukat az ajtózárban,
néz, néz, s a füvön elterül?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki családjáért dolgozik;
veszekszenek: a tévé gombja,
ki kezébe jut, ki ordít;
nő a szennyest gépbe pakolja –
ma nem divat a gőzölés,
spórlás a villanyt ha eloltja,
fizethető a közköltség?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki parlamentben őgyeleg;
helyén a gombot más nyomkodja,
nyilván ő folyton tekereg;
s a választón hiába néz át,
hiába a sok kiváltság,
laptop, – ha elalszik, fölrázzák
s lebukik, hogyha elkapják?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki sört mér, krumplit, kenyeret
felvágva és becsomagolva,
s elállítja a mérleget;
s netán kérded, morogva rámol
– nagy az adó és sok a bér –
van haszna, nem hiába számol
sok habot a korsó sörért?

S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s hiába dalol;
a felesége csak bosszantja,
keressen többet valahol;
neve, ha van is, olcsó védjegy,
mint akármilyen lóporé,
és az élete, ha lesz még egy,
az a dicső utókoré?!

A játékos kedvű emberek művelik a slam poetryt vagy másként a villámköltészetet. Ötletes slammerek költik át politikai felhanggal a klasszikussá vált alkotásokat. Korlátozott eszközökkel élnek, erősen építenek a hangzásra.

DUPress

4. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉK

4.1. A költői nyelvi játék fogalma

„A költészet nem más, mint a mindennapi nyelvhasználat innovatív potenciáljának szélsőséges formája" (Frank 1993, 54), ezért a köznyelvi játékok sok típusa jelenik meg a költői játéktéren. A költészet nyelvét a mindennapi begyakorlott nyelvhasználattól alapvetően a hangokkal, a szavakkal, a frazémákkal, a mondatokkal, a szövegekkel való szabadabb bánásmód, azaz a játék különbözteti meg. A költők kreatív emberek, akik minden konvenciót törekszenek elvetni, csak a maguk választotta játék határait tartják meg. Számukra a költői játék formateremtő elv.

A költői nyelvi játékok olyan tudatosan teremtett nyelvi jelenségek, amelyekben az alkotók a konvencionális nyelvi játékos formákkal konstruktív módon élnek, funkció szolgálatába állítva a kreatív kifejezésmódból eredő agrammatikus, a megszokott nyelvhasználattól eltérő, meglepően eredeti, sok esetben kétértelmű nyelvi alakokat, illetve játékba hozva a legkülönbözőbb szöveghelyeket.

A művészet, a költészet jellegéből fakad, hogy újdonságra tör. A játékos nyelvi formák pedig a megszokottól való eltérésükkel, feltűnőségükkel újszerűek, így a játékosság összefügg a költészeti újdonsággal, a váratlan kombinációval, sokszor egyenesen a poétikus bizarrsággal. A költői szabadság pedig egyenesen lehetővé teszi a kifejezőség szolgálatába állított szabálytörést. A költői játék lényegi vonása az alkotó leleményességéről és képzelőerejéről tanúskodó szövegnek a nyelvi-stiláris megformáltsága.

A költőnek a „szabadság büszke arckifejezésével kell alávetnie magát a szolgai kényszernek. Keze, lába bilincsbe verve, és így kell könnyed, vonzó táncot lejtenie" (Schlegel, W. 1980 [1795], 70). Ugyanakkor a költők megújíthatják a játékalkotási technikákat, de a költői játékoknak a nyelv jellegzetes ismérveihez kell alkalmazkodniuk, ahogy költő vallja: *„A nyelvhez vagyok kikötve"* (Balla Zsófia: *Három szonett a gyermekségről. I. Akkor és most*). Ezért élhet Arany János a mássalhangzó időtartamában eltérő alakok hasonló hangzásának játékával *Civilisatio* című versében:

Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi ***elvet,***
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, ***elvett.***

„A játékok egyre nagyobb teret hódítanak az irodalmi művekben is" (Hoványi–Szepes 1977, 178). A XX. század 60–70-es éveiben az irodalomban nyelvi fordulat állt be. Ennek jellegzetessége: „A legújabb magyar irodalomban [...]

feltűnően sok a kifejezetten nyelvcentrikus vagy a nyelvről szóló mű. Ez a nyelvcentrikusság a lehető legkülönbözőbb módokon nyilvánul meg: nyelvi játékok, szójátékok, bizonyos metanyelvi jelenségek előtérbe kerülése" (Fabó 1980, 195–196). Az utóbbi idők költészetének játéktechnikáját így jellemzi Margócsy István: „A költő, aki nem csupán kimondja a verset, hanem a kimondás aktusának eredendően nyelvi (nem pedig poétikai) aspektusaira fordítja a figyelmét, kivételes szabadságot nyer a nyelv alakításában: akár játékos agrammatikus fogásokban, akár kölcsönszövegekben, akár tudatosan lefokozott, esetleg rontott prózaiságban kíván megnyilatkozni – mindent magáévá és sajátjává tehet" (1996, 257). Az ezredfordulón az irodalmi írásmód átalakulása természetes módon együtt járt a líraolvasás és a lírai szépségről kialakult fogalmak megváltozásával is.

A költői nyelvi játékok természetes módon visszahatnak a nyelvre, ezért állíthatja A. W. Schlegel: „A nyelv, az ember költészetalkotó képességének legcsodálatosabb terméke, mint egy nagy, soha be nem fejezett költemény" (1980 [1795], 75).

4.2. A költői nyelvi játékokat teremtő tényezők

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni?" – invitálja az alkotó (Kosztolányi Dezső: *Akarsz-e játszani?*) a költészet befogadóját, hiszen bármiféle játéknak akkor van értelme, ha a játék kölcsönviszony: a játékosnak van játszótársa, aki érti a játék lényegét. A költők által teremtett játékok – a mindennapi nyelvi játékokhoz hasonlóan – formálisan, vizuálisan, akusztikusan és mentálisan fogadhatók be, azaz az ember ezeket szellemi képessége, nyelvismerete, valamint stíluskompetenciája révén érzékeli, értelmezi, élvezi és értékeli.

A költészet játéktere a nyelv. Ez az a tér, amely alkalmas a költői önkifejezésre. A költői játék tehát eszköz jellegű.

A költői nyelv mint a művészi nyelv egyik formája lényegesen különbözik a próza és a dráma beszédmódjától. A költészetben a szó jelentésének, alakjának, hangzásának fokozott szerep jut, és az ezekben megbújó nyelvi játéknak súlya van. Elvétve játékot sugallhat egy-egy szó önmagában is (szokatlan szóképzés: *orrodzik*), de a szavak többnyire a szövegkörnyezettől nyerik el játékos voltukat.

A költészet története azt mutatja, hogy a játékigény koronként változik, sőt megoldásaiban igazodik, illetve igazodhat az adott kor irányzatainak poétikai elveihez. Így a barokk korban a játékhoz való erős vonzódást a betű- és szójátékok kedvelése mutatta. A modern költészet különböző irányzatai (különösen a neoavantgárd és a posztmodern) sok játékformát újítottak meg, vagy teremtettek újat. Ezért könyvemben zömében a modern és a posztmodern költészetből vett idézetek szerepelnek.

HUIZINGA megállapításából: „Minden, ami költészet, játékból lett" (1990 [1938], 138) levonható az a következtetés: a játék a költészet létmódja, így minden költői eszköz egyben játékelem is. Annyit finomítanék ezen: minden költői eszköz egyben játékelem lehet. Hogy egy nyelvi elem költői játékká váljék, a megszokott nyelvhasználaton túl kell lépnie.

A *kemény kő* alliteráló forma, de semmi játékosságot, semmi költőiséget nem érzünk bele, viszont a végletekig vitt betűrímben ennek a nyelvi jelenségnek a játékos felhasználását észleljük, mint Weöres Sándor *Az ábécé 25 betűjére* című verse két artisztikus leleményű strófájában is:

__H__ogyha __h__ó __h__ull
__h__avas a __h__egy s a __h__áz.
__H__uhog a __h__egy s a __h__áz:
tanul __h__óul.

A __v__ilág, a __v__irág
__v__ilágít és __v__irít,
__v__alameddig __v__akít
s __v__alamikor __v__eszít.

A **játékmodell**, azaz a játék szerkesztési alapelve tehát egyértelmű: lehetőleg minden fogalmi jelentésű szó azonos betűvel kezdődjék. Hasonlóan játékos az unalomig vitt szóismétlés Lackfi János *Mobiletűdök*jében:

1. Most
Most szaggatott, mert megy a rádió,
Most nem hallom, túl hangos a busz motorja,
Most esküvőn vagyok, a pap csak mondja-mondja,
Most elfogja a térerőt az aluljáró betonja,
Most éppen hol voltál, hol nem voltál!
2. Hallod?
Hallod? Ez a harang! Egy barokk műremek!
Hallod? A vízesés, rég voltam itt veled!
Hallod? Kirándulunk, igen, a madarak.

A mobiltelefonon beszélés pillanatára, aktusára deiktikusan utaló *most* anafora, illetve a kapcsolat ellenőrzésére használt *Hallod?* mint a telefonálásunk állandóan visszakérdező eleme a költeményt szervező játékos ismétlésalakzattá válik.

Az emberi (gyermekkorból megmaradt) **játéköszt**ön megnyilvánulása a költészetben a szabados rímelésű szavakkal *(nincsen, kincsem; tenéked, zenéket)* való gyakori játék, amely különösen a rímekben feltűnő Tóth Árpád *Rímes, furcsa játék* című költeményében:

De lásd, egyebem nincsen,
Se birtokom, se kincsem,
Nem adhatok tenéked,
Csak ily borús zenéket.

A szabados rímek hasonló hangzását a magánhangzók azonossága és a mássalhangzók hasonlóság nélküli volta teremti meg *(n–k; t–z)*.

A rím **játékszabálya** megkívánja a sorvégeknek (néha a sorközéppel történő) összecsengését. Ilyenkor a hívó rím rímkényszert teremt, és a válaszoló rímben csak bizonyos hangok szerepelhetnek, ezáltal idézve elő játékos hatást:

Az üvegből a méz
pontosan rám kinéz.

Az üvegből a mustár
pontosan engem mustrál.

Az üvegben a lekvár
pontosan engem megvár.
(Lackfi János: *Leskelődők*)

*

Szép est a szerelemre: jövel kegyesem kebelemre;
sír és fél a világ; jer velem árva virág.
(Babits Mihály: *Új leoninusok*)

A magyar ember ismeri vagy ösztönösen érzi az ikerszók létrehozásának többféle módját. Például a *csingilingi* a zár-réshang és a folyékony hang ellentétére épül. Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alatt* című költeményében felülírja ezt a szokásos nyelvi szabályt, és egyben **új „játékszabályt" alkot,** kiterjesztve ezáltal a játékosság légkörét:

Szétmálló hangerdő
– csing-ling-ling – szánccsengő.
Szánccsengő – csing-ling-ling –
tél öblén távol ring.

A *csing-ling-ling* háromtagú ikerszó a szánccsengő közeledését és távolodását jelzi. Ez Weöres költői leleménye, hiszen a szótározott *csingilingi* alakot mindkét elemében megrövidítette, viszont a zöngés mássalhangzóval induló szótagot még egyszer megismételve három eleművé növelte. Így ez a hangsor a folytonos csilingelést leképező csupa *i* hangjai miatt éles hangbenyomást kelt. A hangsor mégis kellemes, mert az *ng* hangkapcsolat tompább zengést ad, a *cs* helyetti *l* pedig kétszeresen is lágyítja a hanghatást. Azzal, hogy a szokásos forma helyére a játékos lép: a konvenciónak ellentmondás játékhangulatot kelt.

A szavak **tudatos elrendezettség**ével játékosságot mutat a kiszámítottságról árulkodó nyelvi lelemény:

Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!

Petőfi Sándor *A puszta, télen* című költeményében a poliszém *puszta* szó két jelentése kerül predikatív viszonyba: a melléknévi értelmű állítmány ('amiről hiányzik mindaz, ami ott szokott lenni') és a főnévi értelmű alany ('megműveletlen, füves, kopár síkság'). Ezek alaki egybeesése a befogadónak a megfejtés játéklehetőségét nyújtja.

Az anaforikus ismétlés a szavak tudatosan rendezett játéka:

beszélni tudsz ugyan de nem tanácsos
és nem tanácsos hallgatni sem
és nem tanácsos aludni nem tanácsos virrasztani
nem tanácsos enni nem tanácsos éhezni
nem tanácsos robotolni nem tanácsos kibújni a munka alól
nem tanácsos betegnek lenni
nem tanácsos egészségesnek lenni
nem tanácsos járni

Szilágyi Domokosnak a *Halál árnyéka. 2.* című költeményében a „felsőbbrendű szögesdrótok" árnyékában élők létállapotának rajzát az ismétlés alakzata *(nem tanácsos)* és az oppozíciók *(nem tanácsos enni nem tanácsos éhezni)* nyomatékosítják, nyelvi játékot víve a tragikus hangvételű tartalomba.

A nyelvi játék a fantázia kombinatív erejével teremtett kreatív aktus és annak az eredménye. A **tervezett kreativitás** egyszerre szabálykövető és szabályt átíró, felrúgó nyelvi formákat eredményezhet. A költők mindig új nyelvi lehetőségek kiaknázására törekszenek, tehát a **nyelvi innováció** a költői játékosság egyik forrása:

Itt egy kicsi ország
most megnagyult Családja,
mégis csonkán, riadtan várja
a legszentebb Estét.
(Nagy Gáspár: *Magyar Karácsony*)

A *megnagyult* múlt idejű melléknévi igenévben a *nagyra nőtt* vagy *naggyá vált* kifejezések helyett képzéssel alakult újszerű forma.

Radnóti Miklós *Kis nyelvtan* című versében a **bravúros nyelvkezelés** a grammatikai személyek megjelölésével valósul meg:

Én én vagyok magamnak
s néked én te vagyok,
s te én vagy magadnak,
két külön hatalom.

DUPress

A nézőpontkülönbség játékosan a személyes névmások *(én↔te)* és a visszaható névmás eltérő birtokos személyjelezésében *(magamnak magadnak)* jelentkezik.

Kovács András Ferenc *Kosztolányis* című költeménye többféle nyelvi-stiláris bravúrral lepi meg a befogadót:

ó cor cuor fitos kóristalány
korhaszt a kor s titkos kór is talán
te mord rideg komor *corregidor*
ha gyors hideg sors olykor eltipor
ó cor cuor bűnvád *corpus delicti*
belőled még vaj' hány sor plusz telik ki
te kordiális kornétás korál
jó kordován ha kordon korporál
ó cor cuor játékban drága *coeur*
dohogsz öreg fád béna pályaőr
korcs körzetedben kőrász féleszű
cor coeur cuor
ki őrt állsz
– hé te szű!

Feltűnően kiugrik az álló betűkkel írott szövegből a francia szavak *(cor; coeur)* és a latin kifejezés *(corpus delicti)* dőlt írásmódja, amely egyben az eltérő hangzásvilágot villantja fel, és makaronikus nyelvet teremt. Bravúros a betűrímek sokasága *(kordiális kornétás korál; kordován ha kordon korporál; korcs körzetedben kőrász);* az alliterációhoz kapcsolt, kizárólag a magánhangzó időtartamában különböző paronim szók közelsége *(korhaszt a kor s titkos kór);* az egyedi rímek összecsendítése *(coeur – pályaőr; féleszű – hé te szű);* a szinonim szavak halmozása *(mord rideg komor).*

A tudatos játékra törekvés, a *levét*-hez hasonló hangzású archaikus *levék* használatával tűnik ki Határ Győző *Eldöglés* című versében:

én *levék* a dolgok *leve*-ivója
minden bajnak én igyam levét?

Tréfás **szellemesség**gel ilyen rímet kreál Kosztolányi Dezső *Rím* című szösszenetében:

A parlament
a falra ment.

A *parlament* fogalmához kötődő ünnepélyességgel szöges ellentétben áll a kínlódást kifejező bizalmas stílusú szólás *(a falra ment).*

A nyelvi játék stílushatása sokszor a **váratlanság**gal magyarázható. Ennek több megjelenési módja lehetséges. Például az azonos tőből eredő formák eltérő toldalékolására *(esdd, esdem)* és a különböző alakok hasonló hangzására *(életesdit, esdd itt; esdem, elestem)* rájátszás Szilágyi Domokos *Játékok I.* című versében:

Játsszunk életesdit –
játékomat esdd itt,
játékodat esdem,
nélküled elestem.

A **szokatlanság,** a **rendellenesség** hibaként hathat, ugyanakkor nyelvi játékot eredményezhet. A szokatlan szóalkotási mód gyakori Parti Nagy Lajos verseiben, mint a *Pannorám* címűben is:

Látványt és hallványt szentimentholos
leheletemmel összemos
az est, nem őrködök

többé grimasz fölött,
belülről rántja össze most
magát az arc, a vers, elektromos.

Maga a *Pannorám* talányos verscím különféle értelmezéseknek nyit utat. Többféle hangalakzat is létrehozhatja: hangbetoldás *(Pan**n**orám)* és hangelhagyás *(Panoráma),* de még a *Pannónia* szót is beleképzelhetjük, de hangrövidítéssel a *pannó* és hangelhagyással a *ráma* szavakat is, sőt mindezek jelentését hozzákapcsolhatjuk. A *Látvány* analógiájára alkotott *hallvány* nem létező szó nyelvünkben. A *szentimentholos* hapax legomenonban egyrészt a *szentimentális,* másrészt a *mentholos* alak fedezhető fel. Ezeket „összeköti" egyetlen közös szótag *(ment),* amely „alapja" a szóösszerántásnak.

A szokatlanság egyenesen új játékszabályt teremthet mint Parti Nagy Lajos nyelvi merészsége az *Irokéz* című versének meglepő szóalkotási módjában:

az őszi ég
már extra-lights,
s elmultifilt
promt negyven év

Feltételezhetően az *elmultifilt* alakban az *elmúlik* ige csonkított formájához járul a cigarettákkal kapcsolatos, a megrövidített *filter* ('cigaretta füstszűrője') szó szervetlen összetételt hozva létre. Az újonnan alkotott szóban a cigarettázással eltelt 40 év idéződik fel, és az élet gyors elmúlása a cigarettafüst hirtelen eltűnésével asszociálódik.

Ötletes szókapcsolással ilyen komplex forma alakul:

Petőfi II-tő, nem érsz haza,
ha málén málédon mélázol.
(Kormos István: *Úttalan út*)

Az azonos alakú szópárhoz (*málé* 'mafla, tehetetlen'→*málén; málé* 'puliszka' →*málédon*) megfordított sorrendű magánhangzós alak *(mélázol)* kapcsolódik.

A **szemantikai és stiláris összeférhetetlenség** tréfás játékkehetőségű:

És... de hová ragadál?
Oh fölhevülésnek
Gyors talyigája!
(Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*)

A *talyiga* 'emberi vagy állati erővel vont kétkerekű jármű', tehát nem lehet gyors, azaz szemantikailag összeegyeztethetetlen a jelzős kifejezés két eleme *(Gyors talyigája)*. A *taliga* helyett a népies *talyiga* pedig stilárisan összeférhetetlen a patetikus stílusértékű *fölhevülés* főnévvel és az archaikusnak ható elbeszélő múlt idejű igealakkal *(ragadál)*.

Egyenesen viccbe illő képtelenség ugyanebben a műben a templomi helyszín zajképzetéhez választó viszonyban társítani a mennydörgést és a kása forrását:

Hah de mi szörnyű zaj,
Milly lárma riasztja
Egyszerre az egyház
Temetői nyugalmát!
Mennydörgés?
Vagy kásának forrása fazékban?...

A költői **önellentmondás,** a látszólag egymást kizáró ellentéteknek egy mondatban való meglepő egyesítése (paradoxon, oximoron) mögött mindig játékosság húzódik meg, mint Babits Mihály *Engesztelő ajándék* című költeményében:

Életem pórázát tartod, de téged bilincsel a vége
s mégis én vagyok zsarnok és hóhér, s te aki enged és szenved.

Karinthy Frigyes *Előszó* című versében az oximoron a játék stiláris eszköze:

Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.

Játékképző a **meghökkentő** predikatív szerkezetű azonosítás, amely az ember elállatiasodását fejezi ki képileg:

Az ember medve, alszik és morog.
(Juhász Gyula: *Tápai lagzi*)

Személynevek metonimikus képben meglepő játékképző hatásúak, mint Parti Nagy Lajos *Krétapálya* című versében kisbetűs írással, vezeték- és keresztnév egybeírásával futballikonok gombfocipálya-játékossá és anyagra nyomott képpé leértékelődve jelennek meg:

Elmosódott gombfocipálya
válogatottként apa télikabátja,
fekete albertflórián száguld for
gentleman után, repülnek géz-kapuk
– – – – – kezdő tanárnő
kiskabátján lila fenyvesikettő

A **túlzás** (hiperbola) a lehetetlenségig felnagyít, de éppen ezért illik bele a tréfás népköltészeti alkotásba:

Megfogtam egy szúnyogot, nagyobb volt egy lónál,
Kisütöttem a zsírját, több volt egy akónál.

Gyakran játékosságot teremt az **ironikus** hangvétel, mint Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* című vígeposz-paródiájában is:

Erzsók asszonyom ékes,
Holdkerek arculatán, – hol még csak
Ötvenöt év lakozik, –
Örökös hajnalnak
Pirja dereng.
S innen ez elnevezés.
Vannak ugyan, akik
Állítni merészek,
Hogy Erzsók asszonyom arcát
Nem a szende szemérem,
Hanem a borital festette hasonlóvá
A hajnali pirhoz.
De ezek csak pletyka beszédek;
Mert Erzsók asszony nem is issza a bort…
Csak ugy önti magába.

Ebben a mosolyt fakasztó szövegben a mű egyik hőse, Erzsók asszony állandó jelzőjének *(szemérmetes)* szellemes magyarázata hangzik el. A kezdeti ironikus hangnem *(Örökös hajnalnak / Pirja dereng)* nyílt gúnnyal összefonódva az iszákosság tényét a képtelenségig fokozza *(önti magába)* a szövegrészlet végére.

DUPress

A **gúnyos, szatirikus** stílus sokszor él a nyelvi játékosság eszközeivel: pejoratív stílusárnyalatú szóhasználattal *(serteperték)* és állítás értékű interrogáció típusú kérdésalakzattal:

A cenzúrát azóta ... (Elseperték?)
De dúlnak régi sorstárs serteperték.
Poéta-gyomrom mégis miért kényes,
Ha gyönge versem (mely pöröl s kérvényez)
Meg a világ is örökre érvényes?
(Kovács András Ferenc: *Orlando sírhalma. Retro!*)

Szilágyi Domokos a gúny érdekében él a *Bájzengzet-koszorú* című versében a ritmustól megtámogatottan a szóferdítés hangzónyújtásos *(végűl űl, szócializmus)* és hangcserés *(bűzes önlikaidba)* alakzataival, valamint a kiejtést rögzítő *(igasságában)* írásmóddal:

– Lám, diadalmat végűl űl az erény csak!
kuss, rühes ármány, bűzes önlikaidba, te, vissza,
ím, a bizonyság: él a nagy Isten s el sose pártol
az igazaktól; ím, a bizonyság, *szócializmus*
végső értelmének igasságában – rejlik.

A következő **humoros** versek is igazolják Freud állítását, amely szerint a komikum összetevői: az elemek felcserélése, a kétértelműség, a jelentéstorzítás és a sűrítés (1982, 213):

Feleséget keres komoly
Szándékú moly.
Szekrény van.
*
Fábaszorult féreg
társaság hiányában
ezúton keres férjet.
Harkályok kíméljenek!
*
Éjjeli pillangó
megismerkedne.
...Mindegy!...
(Romhányi József: *Apróhirdetés-rovatot indítottak férgek és rovarok. Házasság*)

A nyelvi játékosság sokszor velejárója a **tréfás stílus**nak:

A feje a néninek
éppen jó lesz pemszlinek.
(József Attila: *Medvetánc*)

DUPress

A limerik magából a műfajból adódóan tréfás, humoros:

Lakóhelyem Ulánbátor,
Budapesten Gyulám távol,
de magát ne törje,
elég a sofőrje,
hogyha itt van, csupán gátol.
(Lackfi János: *Diplomatafeleség*)

Az **abszurd,** azaz a meghökkentő képtelenség is játékot teremtő. Szilágyi Domokos a nagyotmondással az abszurditásig megy el *Gatyáimnak nagy voltáról* című versében:

Nos, vegyem föl most e gatyákat
– Száruk puha bársonya föd be –,
ezekben úgy néz ki az ember,
amikor megy, mint hogyha jönne.
A kerületük meghaladja
hosszúságban a Lánchidat –

A **paródiába hajló stílusutánzás** alapja olyan játék, amely túlzással mutatja meg egy alkotó művészetének sajátos jegyeit. Parti Nagy Lajos *Kafének* alcíme a címnél is egyértelműbben jelzi, kiről szól a következő stílusparódia: *Ami a számon kafér' – Kovács András Ferenc rímeire:*

A járda sarkán lejt a pék,
És utcát visel annyi Saint,
És e szünk forró croissant-t,
Mellyel magunkat meglepék.
Ott lejt a pék s a pék neje,
Míg csordogál a Szajn' alant,
A szél cibál egy kajla lant
(Ez itt a töltelék helye),
Radnótis, túrós és Tatis,
Ád kvártélyt s bőven kosztot is,
Hisz, mondom, verset lejt a pék,
Járván a lejtős Saint Michel-t,
Ki annyi költőt elviselt,
És mégse elviselteték...

A stílusutánzó paródiaíró arra játszik rá, hogy Kovács András Ferenc gyakran használ francia szavakat verseiben *(Saint, croissant, Saint Michel)*, nemegyszer él archaizáló nyelvi formákkal *(szünk, meglepék, ád kvártélyt, elviselteték)*.

Ugyanakkor nem tagadja meg a szerző játékos önmagát: többféle hangalakzattal torzítja a köznyelvi formát. A verscímben *ami a számon kifér* kifejezést hanghelyettesítéssel módosítja a Kovács András Ferenc neve kezdőbetűiből formált *kaf* jelzésre; elhagyja a szóvégi betű(ke)t *(Szajn'; lant[ot]).* Ezenkívül széttöri az *eszünk* szót: *e szünk.*

A vers **mondat- és szövegszerkesztésének** feltűnően **egyedi konstruálása,** kifejtettségének redukálása is hatásos, játékos versformáló erő. Szaggatottság (style coupé) tördeli szét Pilinszky János *Kráter* című versének szerkezetét:

Találkoztunk. Találkozunk.
Egy trafikban. Egy árverésen.
Keresgéltél valamit. Elmozdítasz
valamit. Menekülnék. Maradok.
Cigarettára gyújtok. Távozol.

Egy találkozás elbeszélése ez távirati stílusban, és mégis a költő aprólékosan rögzít benne cselekvéseket igei állítmányokkal *(Keresgéltél valamit. Elmozdítasz valamit. Cigarettára gyújtok. Távozol.),* helyszíneket határozókkal *(Egy trafikban. Egy árverésen.),* lelki folyamatot: a szándék elbizonytalanodását egy szóra redukálódó mondatokkal *(Menekülnék. Maradok.)*. A költemény ennek ellenére kohezív az egymásra következő mondatok időrendi sorrendisége (*Találkoztunk. Találkozunk; Keresgéltél valamit. Elmozdítasz* stb.) és az elképzeltetett szituációt megteremtő koherencia (pragmatikai természetű összefüggés) miatt. A szaggatott stílussal párosuló kötőszóelhagyás, lényegre szorítkozó szűkszavúság rövidre, sokszor csupán egy-egy szóra tördelt dísztelen mondatokkal a megjelenített két ember közötti kapcsolatot, ugyanakkor feszültséget árulja el.

Egy költemény **formai megjelenítés**e is játékosságot hordozhat:

Föl a légbe visz az út,
tág a lég,
tág az út,
tág a lég,
tág az út,
hozd az örömöt, hozd a bút,
hozd az örömöt, hozd a bút,
huss! huss!
(Weöres Sándor: *Az éjszaka csodái*)

A költő éjszakai látomását azáltal hatja át játékosság, hogy a hosszú sorok közé iktatott rövid soros szakasz vizuálisan is leképezi anaforái *(tág)* fogalmi jelentését, megteremtve a verbális és a vizuális megjelenítés összhangját.

A szövegek közötti (intertextuális) kapcsolat textusokat hoz játékba. Ferencz Győző *Huszt-átirat*a a különböző beszédmódok ütköztetésével az eredeti szövegből átemelt kifejezések magasztos hangnemét lerombolva, Kölcsey Ferenc ízekre szétszedett epigrammáját saját korára és magára a lírai énre vonatkoztatva így aktualizálja:

Bús düledék?
Én legföljebb buszon tülekedék.
A ***huszt****i várrom*
Amúgy is túl van az országhatáron.
Nekem saját
Honomban, merengnék, ***rom*** *se jut,*
Se ***hold,*** *se* ***éj,***
Csak szöveg és szövegromlásveszély.
Visszamerengni?
Mit ér? *A* ***csarnok****ban most ára mennyi?*
Csak ez a masszív
Rosszkedv szül ilyet: „Ingerem a szív”,
De ez az ernyedt
Ötlet sem idézi ***régi kor árnyá****t.*
Ej, költs! ***Hass, alkoss!***
Ha nem megy szívvel, fejjel – hát ***hassal, kos.***

A költő a Kölcsey-vers szókincsét átvéve *(rom; csarnok; régi kor árnya; visszamerengni; hass, alkoss),* de magasztos gondolatiságából kivetkőztetve, ráadásul a vers zárlatában szóhatár-áthelyezéssel bizarr módon szétdúlva az architextust *(hassal, kos),* egyenesen profanizálja az eredeti szöveget.

A felsorolt játékteremtő tényezőkön kívül magasrendű nyelvi játékot eredményez a művészi gondolat mélysége és a formanyelv játékossága közötti feszültség, amely a versértelem és az esztétikai hatás szerves része:

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!
(József Attila: *Születésnapomra*)

A patetikus költői hitvallást éppen a játékos rímelés emeli ki.

Egyetlen alkotásban természetesen többféle nyelvi játéktípus is megjelenhet. Sőt ezek összjátéka teszi tréfás tartalmúvá és játékos nyelvűvé Kormos István költeményét:

Édes öregem, Miháj!
Ez rímel nevedre: kiráj.
De én most potsékul rímelek,
mivelhogy verset csak mímelek,
célom, hogy zsömexkűzt zengjek,
és pinczéd előtt kerengjek,
mert valék igen badar,
s rizlinged lett kotsis kadar!
Mér ittam viszkit én, kanadait?
Ha kedves italom földre hajít!
Süllyedek poklokra, mert a
szavaim jegyezé Bertha.
Szájamat Lucifer tépdesi,
kancsóban asztalán im Pusztamérgesi,
és az a pokolban is rizling –
Mi vagyok? Cenkforma quisling!
Szegeden, Tápén és Sepsiben
sülhetek egy szaros tepsiben,
és közös Farkasunk seggbe rugand.
mit mondjak? Árpád ugyan d-
e mér van ez? És te, Mihájom?
Maj eztán csördítesz szájon?
Leszen-e bűnömért körmös?
Ezt kérdi a szegény Kormos.
(Ilia Mihály királyi főpincemesternek)

Kormos István sokféle játéklehetőséget használ ki versében. Felrúgja a helyesírási szabályokat: az *ly*-nal írandó szavak *j*-s írásával *(Miháj; kiráj),* az archaikus írásképpel *(potsékul; pinczéd, kotsis),* a népies kiejtési mód rögzítésével *(mér; Maj eztán),* a francia kifejezés „fonetikus" átírásával *(zsömexűz),* valamint elavult alaktani eszközökkel *(valék; jegyezé; rugand).* A barátok között használt durva szavakkal *(szaros; seggbe)* bizalmas légkörű, a kancsalrímmel *(körmös; Kormos)* tréfás hangulatot kelt.

A játékalkotási lehetőségek sok fajtáját vonultatja fel a magyar versvilág. A felmutatott játékformák csak példák a költészet tárházából vett játéklehetőségekre. Egy-egy játékszabályra épített játékmodell alkalmas arra, hogy mintájára a költők játékfelfogásukhoz híven játékokat alkossanak. De olykor éppen abban jelentkezik a játék, hogy az alkotók megújítják a szokásos formákat, azaz innovatív eljárással újszerűeket teremtenek. A költői játékok a nyelv formálhatóságát és alakíthatóságának korlátait éreztetik meg. „A művészetnek nemcsak az a

fő jellemvonása, hogy feltétlen érvényű törvényei nincsenek; ugyanily jellemző, hogy a művészetre esetenként bármilyen szabály érvényes lehet. [...] Örökérvényű művészeti szabályokat nem ismerünk, de a szabályok ideiglenes érvénye, segítőereje kétségtelen – és az alkotó lángésznek joga van akár a legmegokolatlanabb művészeti elveket vallani, ha általuk találja meg a saját művész-tevékenységére legkedvezőbb keretet" (Weöres 2003a, 223).

Tehát a megszokottnak és a megszokott elvetésének egyaránt szerepe van a költői játékosság megteremtésében, amely sokféle nyelvi műveletből adódhat: a költői nyelvi játékok forrása többnyire a begyakorlott akusztikai, grammatikai, szemantikai, szövegszerkesztési, helyesírási formák megújítása, átírása.

4.3. A költői nyelvi játékok pszichológiája

A régebbi pszichológiai magyarázatok a művészetek létrejöttét a játékra vezették vissza. Ma ezt a felfogást már nem osztják a pszichológusok, de mint az alkotók vallomásai jelzik, ők viszont meg vannak győződve ennek igazságáról.

A szakirodalomban gyakran vonnak párhuzamot a gyermek és a költő lélekállapota és játékai között. Arisztotelész a gyermek utánzási vágyából származtatja a művészi utánzást (1963, IV.). Freud is hasonlóan gondolkodik. *A költő és a fantáziaműködés* című előadásában párhuzamba állítja a gyermek játékát a költő tevékenységével: „A gyermek legkedvesebb és legelmélyültebb foglalatossága a játék. Talán azt mondhatjuk: minden játszó gyermek úgy viselkedik, mint egy költő, amikor saját világot teremt magának, helyesebben, világának dolgait új, neki tetsző rendbe sorolja. Helytelen volna azt hinni, hogy ezt a világot nem veszi komolyan; ellenkezőleg, játékát nagyon is komolyan veszi, nagy mennyiségű érzelmet fordít rá. A játék ellentéte nem a komolyság, hanem – a valóság. [...] A költő ugyanazt teszi, mint a játszó gyermek; fantáziavilágot teremt, amit nagyon komolyan vesz. [...] a költészet, éppen úgy, mint az ábrándozás, az egykori gyermeki játék folytatása és pótléka" (1983 [1908], 193, 194, 199).

A pszichológusok vizsgálatai alapján megállapítható, hogy a gyerekek játékai nem véletlenek. Ezt ki lehetne terjeszteni a költőkre is: a költői nyelvi játékok sem véletlenszerűek. A játék az egyén érzelemvilágáról sokat elárul. „A játék nem más, mint a lélek megnyilvánulása. Segítségével olvashatóvá válik a lélek" (Ancsel 1990).

Freud a viccről írt tanulmányában *(A vicc és viszonya a tudattalanhoz)* a játék kialakulásának folyamatát, pszichogenezisét igyekszik nyomon követni. Véleménye szerint nemcsak gyerekkorban, hanem idősebb életkorban is történnek kísérletek a szavak használatát korlátozó szabályok megsértésére: szavak eltorzítása bizonyos utóhangok hozzáillesztésével vagy egyéb manipulációkkal

(1982, 141). Költői – főleg posztmodern – alkotásokban gyakran lehetünk ennek tanúi.

A játék célja lelki: az embernek a mindennapok szürkeségéből és munkája monotóniájából való kiszakadása, vagy ahogy Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona fogalmaz: „Játszottak [ti. Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső], örökösen játszottak, mert enélkül lehetetlen lett volna elviselniök az életet" (2004, 91), hiszen nyelvi játékaik feszültségoldó hatásúak voltak.

Hogy miért játszik a költő, annak egyik okát Szilágyi Domokos verseinek gyűjteményes kötete utószavában (*Tengerparti lakodalom,* 1978) Csiki László, a költőtárs és barát így okolja meg: „Talán a játék volt az az állapot, melyben leginkább sikerült azonosulnia önmagával, az Egész részével. Nem is játszott soha »felszabadultan«, sem tanulva, mint a gyermek. Talán leginkább mégis bátorsága bizonyításáért játszott: hogy íme, meri – és tudja – levegőbe perdíteni a súlyos, a nagy dolgokat, magas talapzatra helyezni a banalitást."

A játék, így a nyelvi játék is hat az ember érzelemvilágára, örömélményt szerez. A költői játék az alkotás folyamatában örömet, megelégedettséget jelent a kreatív művésznek.

Az a gondolat Arisztotelésztől származik, hogy a ráismerés esztétikai örömet szerez: „a felismerés nemcsak a bölcsek számára gyönyörűség, hanem a többiek számára is – csak éppen kisebb mértékben" (1963, IV.). Freud is így láttatja bizonyos költői nyelvi elemek pszichológiai hatását: „a rím, az alliteráció, a refrén, valamint a hasonló csengésű szavak ismétlésének egyéb formái [...] a ráismerés révén keltenek örömérzetet" (1982, 137).

A befogadó a megfejtés által kapcsolódik be a nyelvi játékba. A felfedezés, a megfejtés örömét jelenti az értelmezőnek, ha észleli a játékjelenséget: a nyelvi játék meghatározó jegyeit. Ugyanúgy, ahogy a futballisták szívvel-lélekkel rúgják a labdát, a sakkozók szellemi élvezetet élnek át egy parti alatt, a szurkolók is élvezik a meccseket, ugyanúgy a költő az alkotás örömével, a befogadó a megfejtés, a ráismerés boldogságával élvezi a nyelvi játékokat, sőt igazán akkor leli örömét a szöveg olvasásakor, ha az ő kreativitása is működésbe lép. Ez abból adódik, hogy „[A] szöveg játéka és az olvasó aktvitása egymásra utalt mechanizmusok" (H. Nagy 2000, 222).

Grastyán Endre, neurobiológus azt vallja, hogy a játék mint a kreativitás megnyilvánulása aktivációs-motivációs mechanizmusok segítségével jön létre. Legeredményesebben motivációs aspektusból közelíthető meg. Az „averzív feszültség minimuma szükségszerű feltétele a játék indukálásának [...] A játék művészi változataiban a tartalomnak művészi formába kényszerítése, az ennek kapcsán támadó feszültség és oldás vibrációja az a mozzanat, amely a játék varázslatos atmoszféráját megteremti" (1985, 36, 57). A játékfunkció jelentőségét

a neurobiológus abban látja, hogy alkalmas a divergens gondolkodás létrehozására, örömszerzésre, valamint az unalom fiziológiás elhárítására. Mivel a pszichológusok megfigyelése szerint az unalom is szülheti a játékot, ez igaz lehet a költészetre is: a megszokott, unalmas formák helyett kívánnak az alkotók újszerűt alkotni.

A váratlan nyelvi fordulat pszichés hatásával meghökkent, gondolkodásra késztet, a váratlanság aktív percepcióval emocionális befogadáshoz juttat. Bár a pszichológusok vizsgálatai azt mutatták ki: a teljes újdonság lehet, hogy elkerüli a figyelmünket, viszont a viszonylagos újdonság feltétlenül felkelti a figyelmet. Ez alighanem igaz a költői nyelvi játékokra is. Ezért van az, hogy például a befogadó sokszor értetlenül áll egyes költőink nyelvjátékai előtt, nem tudja megfejteni, értékelni, ezért nem is törődik vele, ezzel szemben más költők rím- vagy szójátékait élvezi, mert ezen nevelődött az irodalom megismerése közben.

A humor és a nyelvi játék között kölcsönhatás működik: a humor, a tréfa mögé rejtett komolyság (Schopenhauer) jellegzetes eszközei a játékos nyelvi megoldások; illetve a nyelvi játékok többsége humorkeltő.

Susanna Millar pszichológus azt vallja: a játék felfogható mint attitűd, amelyhez játékhangulat köthető (1973 [1968], 54). A játék a költői attitűd jellemző vonása. Kosztolányi Dezső neve hallatán játékos rímei, Weöres Sándor említésekor játékos ritmusvariációi idéződnek fel, Varró Dánielről stílusparódiái, Lackfi Jánosról „mindennapi költészetének" ötletes versátírásai, Parti Nagy Lajosról abszurd szóalkotási módjai jutnak az eszünkbe. A játékhajlamot mutató alkotók esetében a játéktartalom (például szereplíra) és a játékforma szerencsés esetben összefonódik.

4.4. A költői nyelvi játékok alkotói nézőpontból

Azért fontos a művészek, a költők véleményét idézni alkotói tevékenységük és a játék összefüggéséről, mert ők teremtik a nyelvi játékot, belülről látják az alkotásmódját. Ők egyértelműen állítják a művészi alkotótevékenység és a játék összefüggését.

Thomas Mann a műalkotás és a játék összefüggésére így világít rá: „Művészi komolyság »komolyság a játékban«, és abszolút jellegű. A Szellemi komolyság nem abszolút, mert ez elsősorban a játék céljait szolgálja" (Idézi Eigen–Winkler 1981 [1975], 387).

Paul Valéry a költészetet a szavakkal, a nyelvvel való játéknak tekinti (1946, 100).

A játék értékét nagyon szemléletesen mutatja be Hermann Hesse *Az üveggyöngyjáték* című regényében: „Ha a játékot a szellemi emberek valamiféle világnyelvének tekintjük, akkor az országok játékbizottságai összességükben,

magisterük vezetése alatt az az akadémia, amely ennek a nyelvnek az állagát, továbbfejlesztését, tisztántartását ellenőrzi" (2012 [1943], 51).

Arany János 1877-ben megszabadulva a Tudományos Akadémia nyűgnek érzett főtitkári elfoglaltságától, az akkor még csendes Margitsziget fái alatt meghúzódva, újból írni kezd, és erről így vall Gyulai Pálnak szóló egyik levelében: „Ehhez nem kellett sok nézés; kezemben irón és papír, s olykor egy-két sornak papírra tétele, amint a gondolat a formába ömlik. Tetszett ez a játék; könnyen és szabadon dolgoztam, mert közönségre való tekintet nélkül felvettem, sorra megénekeltem beteges élményeimet, panaszaimat, öregkorom apró emlékezéseit."

A homo aestheticus Babits Mihály kitágítva a játék fogalmát, azt állapítja meg: „játék a mi egész szellemi életünk" (2005 [1912], 60). E művészetfilozófiai felfogás szerint: „A művészet célja [...] új kombinációkat teremteni, ezáltal új érzéseket kelteni. [...] Ez maga a teremtés" (55). Bár az új kombinációk mint minőségi változások szorosan kötődnek az előbbiekhez, de gazdagabbak azoknál. Ez szükségszerű is, mert „a művészet halála az unalom" (62), amely kétségtelenül a megszokottból adódik.

A homo ludens Kosztolányi Dezső így vall a költészet és a játék összefüggéséről: „Mit tehet a költő? Azt teszi, amit a gyermek. Megígéri a közönségének, [...] hogy soha életében nem fog dolgozni, csak játszani" (1999 [1933b], 465).

Tóth Árpád a költeményt minősíti játéknak *Hófehérke* című versében:

> *Igen, ez csak vers: lim-lom, szép szemét,*
> *Játék, melyet a halk gyermek, a Vágy*
> *Faragcsál, s olykor lustán félbehágy,*
> *S merengni hunyja álmatag szemét.*

Karinthy Frigyes, a XX. századi nyelvi játékok nagymestere, így ír művészetéről, a szavakkal, a nyelvvel való játékáról: „Én bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, lejtem, kifordítom – játszom vele, mint a macska az egérrel, csak azután kapom be. Az én rokonom volt, aki az elemi iskolában ezt a csodálatos dolgot kitalálta, hogy aszongya: »egy telendő, két telendő, tisztelendő«. Én bevallom, nem bánom, legyek csak én hülye, a többieknek joguk van letagadni – hogy mikor a szénkereskedő feljön, és előadást tart nekem, komoly családapának a közelgő télről és a kokszról, hogy én közben ezt ismételgetem magamban görcsösen: »én kokok, te koksz, ő kok«. És mikor egy rezgő szakállú miniszterrel beszéltem egyszer, és ő azt mondta: »mérvadó«, én magamban azt kérdeztem tőle: »mér ne volna vadó«, és mikor azt mondta: »ám mérlegeljen«, azt felelte neki az én lelkem titokban: »ám jó, mér ne legeljek?«, valamint jó hitvesemnek, aki

csitított, hogy ne mérgelődjek, annyit feleltem bensőmben: »mér ne gelődjek?« [...]

Én tudom például, hogy »naplemente«, ez egy szép magyar szó. De nekem olaszosan ejtve is tetszik, hangsúllyal az utolsó előtti szótagon, így »naplemente!«, vagy franciásan: »néplömant«. Nekem ez a szó, hogy »tanítani«, mindig négerül fog hangzani, és az a szó: »hajlam«, mindig zsidóul, így: »chajlam«. Én, ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig se felejtem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya – de nem ris.

Mert nekem a szó, azonkívül, amit jelent, érzéki gyönyörűség is, külön, önálló életű zengése nyelvnek, szájnak, fognak, toroknak – számomra nemcsak keserű gúny, de ízes élvezet is, amit Hamlet felel Horátiónak.

– Mit olvas felséged?

– Szó, szó, szó...

S rögtön észreveszem, hogy így is lehetne értelmezni például, más kiejtéssel:

– Hogy van felséged?

– Na, szo, szo, szo." *(Viccelnek velem)*

Márai Sándor így általánosítja a játékösztön fogalmát a művészetre: „A művészet, titokban és mélyen, a művész lelkében semmi egyéb, mint a játékösztön egyik megnyilvánulása" (2004, 164).

Szilágyi Domokos a költő lényéhez így köti a játék fogalmát:

A költő, aki tüzes árnyék,
amely két pólus között átég:
akinek eleme a játék.
(A dolgokról egy földi szellemnek)

Így indokolja meg a költői játék okát: a költő *„eleme a játék [...] mindig és minden ellen" (Játékok).* És így láttatja a költészet értékét *Mozart* című versében:

játszani – s a játék titokban
holt-súlyossá komolyodik.

Szentkuthy Miklósnak az *Ulysses* fordítása után tett nyilatkozata is segít megérteni a nyelvi játék természetét és keletkezésének indítóokait: „A »szójáték« leglényegesebb szülőoka: a világ egymástól legtávolabbnak látszó elemeit szoros összefüggésbe hozni – ez a nagy gondolkodók legéhesebb tudományos és művészi szándéka. Azonkívül merész visszatérésről van itt szó mintegy a nyelv születésének legősibb pillanatihoz. [...] Persze eszünk ágában sincs a »szójátékból« a játékot egészen kitagadni: hiszen ez az egyik legvonzóbb alkalom a nagyképű entellektüelkedésnek több mint megfricskázására; a karnevál, a nonszenszrímek, a tündéri tréfadalok, az ironikus alliterációk arra valók, hogy [...] a »Világ

DUPress

Tévedések Vígjátéka« képletét rikítóan hirdessék – mindig a moralitásjátékok szintjén, sohasem frivolan" (Idézi Lukácsy 1981, 13).

Szabó Magda *Az ajtó* című regénye Forgatás című fejezetének egyik szereplője így vélekedik az írásról: „olyasmi foglalkozás az írás, mint a játék, a gyermek komolyan veszi, és bár semmi lényeges nem függ attól, amit nagy gonddal végez, afelől, hogy csak játék, még csakugyan elfárad bele" (2007, 135).

Nemes Nagy Ágnes azt figyelte meg: „alig akad költő úgynevezett játékosság híján – ami nagyon bonyolult fogalom" (1982, 181).

Páskándy Géza véleménye szerint: „A nyelvi játékosság a tekintélyt követelő, ridegebb nyelvek szamárfülmutogatása. A játékosságtól a nyelv maga is megfiatalodik. Ez az *önfiatalítás* egyébiránt is a fausti ember sajátja. Egy nyelv elöregedését valamennyien hajlamosak vagyunk kicsit a betegséghez társítani. A költők annak legfőbb mesterei, hogy akár öregbítve is – fiatalítsák a nyelvet" (1982). „A JÁTÉK MINDIG RANGON ALALULI. DE – FELHŐN FELÜLI" (1985, 10, 59).

Parti Nagy Lajos így vall a saját nyelvi játékáról: „Az az irodalom áll közel, mely halálos komolyságát a játékban, bármely nyelvi bohóckodásban is meg meri mérni, amely nemhogy féltené emberi és írói méltóságát a forma és a játék »léhaságától«, hanem ebben, ebben is megtalálja az autonómiát, a szabadságot. Amely tudja a humor helyét, és nem félti tőle a tragikumot. [...] »Külön« játékosság számomra sose létezett a verscsinálásban, csak alakítás volt, véresen komoly tárgyak (ironikus) alakítása. Játék a nyelvvel, rontása, törése, nyüstölése. De hát minden nyelvi mű létrehozása ez, játék a nyelvvel, kirakósdi, térbeli, időbeli dominó. Elemek megfelelése, viszonya, anyag, gyűrhető, alakítható, kiismerhetetlen és csodálatos anyag. Nyelvhús. Teremtés, munka, melyből és mely által létrejön, ha létrejön valami, ami működni kezd és működtében elhagy, több, legalábbis más lesz, mint amire szántad, szánódott. Valami, ami még konszenzuális, tehát hagyományozható, de már egyszeri, egyedi, sosemvolt. Nyelvhús, amely beretvaél, Isten áldja a képzavart" (Keresztury 1991, 164–165, 167–168).

A költő Lator László így jellemzi Füst Milán objektív szomorúságú költészetét: „A jajgató költő hősies méltósággal játszik. Merthogy játszik, szerepekbe öltözik" (2000 [1997], 151).

Petri György egyik elméleti írásában *(Nomen est omen)* arra vállalkozik, hogy a líra általános elméletét megalkotva segítse a líra mibenlétének, más műnemektől való elkülönböződésének megértését. Ezt két tézisre alapozza: „az igazság nyelvileg preformált, vagyis a líra a szójáték egyik formája, az utterance sentence-ként való igazsága kvázi adott. A hétköznapi-politikai nyelvhasználatból tudjuk, hogy a sikeres logók éppen erre a hatásra építenek" (2007 [1998],

233), illetve „a lírai költészet egyedüli kiváltsága, hogy univerzálékat tegyen tárgyává, teszem azt: szabadság, szerelem, természet, élet, halál, boldogság, boldogtalanság. Ezeket nevezném én az élet »építőkockáinak«, vállalva az építőkocka kifejezéssel a művészet játék mivoltára való utalást is. Sőt, több mint vállalva, egyenesen provokálva minden *haszonelvű* megközelítést" (234).

Esterházy Péter meggyőződéssel vallja: „Kétirányú a mozgás. Egyrészt egyre kevesebbet bízunk a nyelvre, egyre egyszerűbb (ha tetszik: primitívebb) kifejezési formákkal élünk. [...] Másrészt közelebb kerültünk a nyelvhez, aktívabb lett a viszonyunk, játékosabb. Ami 80 éve joyce-os nyelvkísérlet volt, ma mindennapos, laza szójáték" (2003, 48).

Láthatóan a játékfelfogás alkotónként változik: más okkal, céllal és módszerrel működtetik játékvilágukat, ezért más a költészetükben megvalósított játék jellege is, de az írást mindnyájan játéknak tekintik.

Nem véletlenül emeltem ki könyvem elejére mottószerűen három alkotó felfogását a költészet és a játék kapcsolatáról: *Nagyon komoly játékok* (Goethe); *Én játszom ugyan, / de ti / vegyetek komolyan* (Szilágyi Domokos); *A vers annyira játék, hogy nem játék* (Parti Nagy Lajos), mert mindhárom ugyanazt a lényes mozzanatot domborítja ki: a költészet nagyon komolyan veendő játéka a művésznek és a befogadónak.

4.5. A költői nyelvi játékok szakirodalmi vélekedések szerint

Huizinga a *Homo ludens* című művében témámhoz kapcsolódóan lényeget érintő megállapításokat tett: „A költészet eredeti funkciójában, mint a korai kultúra tényezője játékban és játékként születik" (1990 [1938], 131). „A költészet elemei és eszközei legjobban játékfunkcióként érthetők meg. [...] a líra az, amely leginkább megmarad a játéklégkörben. [...] a lírának lényege, hogy a logikus ész kötöttségein kívül mozogjon" (152–153). „Minden, ami költészet, játékból lett" (138), azaz a játék a művészet létmódja.

Eigen és Winkler biológusok a játékot természeti jelenségként értelmezik, amelynek elemei: a Véletlen és a Szabály, és így a játék a „véletlenből és szükségszerűségből adódó dichotómiájában (kétarcúságában) minden történésnek az alapja" (1981 [1975], 15). Véleményt alkotnak a műalkotás játékainak vizsgálatáról is: „Amint a játékban, úgy az analízisben is csak azok a szabályok és szabályszerűségek állnak rendelkezésre, amelyeket a műalkotás jellege, másrészt a kor stílusa és a művész egyénisége határoz meg" (368).

A művészetfilozófus Gadamer szerint az esztétikában nagy szerepet játszik a játék fogalma, ezért szükséges megszabadítani a Kant és Schiller használta szubjektív jelentéstől. Ezért ő a közvélekedéssel szemben azt állítja: „a játszásban is sajátos, sőt szent komolyág rejlik. [...] a játszás csak akkor éri el célját, ha a játszó

feloldódik a játékban. Nem az a komolyság teszi a játékot játékká, amely mintegy kivezet belőle, hanem csakis magának a játéknak a komolysága" (2003 [1961], 133, 134). Úgy véli: „Nyilvánvaló, hogy a nyelv számára a játék voltaképpeni szubjektumát nem annak a szubjektivitása képezi, aki egyéb tevékenységei mellett játszik is, hanem maga a játék" (135–136). Szerinte tehát a játék nem is a játszó szubjektum lelkiállapotát jelenti, hanem magának a műalkotásnak a létmódját. Tehát a játékos szubjektivitása nem határozza meg a játékot.

Gadamer beszél a játék könnyűségéről, amely az erőlködés hiányából fakad, ugyanakkor azt is leszögezi, hogy minden játék feladattá válik az ember számára (139). A játék és a művészet összefüggését így láttatja: „a műalkotás léte játék, mely csak akkor teljesedik ki, amikor a nézők befogadják" (195); „a játszás már eleve bemutatás [...], lehetősége szerint minden megmutatás valaki számára való megmutatás. Hogy ezt a lehetőséget, mint olyat szándékolják is – ez a művészet játékjellegének a sajátossága" (140).

Guiraud azt állapítja meg: „A szójátékok a politikai szatíra egyik leglényegesebb fegyverét alkotják. A titok benne természetesen nem a csel; az nagyon rosszul van megőrizve, ellenkezőleg: szerepe a könnyen felfedezhetőség. A játék lefegyverzi a cenzúrát vagy az elnyomást, amely nem meri nevetség tárgyának tenni ki magát azzal, hogy bebörtönöz egy szójátékot"[1] (1976, 96).

Hazánkban is sokszor kutatás tárgya pszichológusok és nyelvészek munkáiban a nyelvi játék, különösen a szójáték.

Szvorényi József szerint a szóalakzatok háromféle módon jönnek létre: bővítéssel, rövidítéssel és szójátékkal (1851, 39). Az utóbbit a következőképpen határozta meg: „A *szójáték* (paronomasia) a' rokon alakú vagy hangú szóknak elmésen összejátszó 's meglepő alkalmazása, pl. Fejedelemért, hazánkért, háznépeinkért mind a' *vérig,* mind a' *végig* harcolni nem csak jog hí; de szent kötelesség kényszerit. Köl. Rút dolog, ha az ember *fő* része, a' *fő,* tilos dolgokban *fő*!' Ide sorolhatók némelly szójátékos közmondásaink is, mellyekben majd egész szók játszanak össze, mint: a' *vas* is *megvásik* üdővel; minden *csere csalával* jár 'stb; majd csak az önhangzók rimelnek, pl. sok *kéz* hamar *kész;* jobb hátul *egy seb,* mint elűl *egy sem*! 'stb" (42–43). A szerző a szójáték szerepét is jelzi: csípős hangulat keltésekor használják, de ügyetlen felhasználása visszatetszést szül.

A magyar stilisztika vázlata című kötet ilyen módon határozza meg a szójátékot: „A szójáték azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű

[1] „...les jeux de mots constituent une des principales armes de la satire politique. [...] Le ›secret‹ n'y est évidemment une feinte; il est fort mal gardé, sa fonction étant, au contraire, de se laisser facilement découvrir. [...] le jeu désarme la censure ou la répression qui n'ose courir le ridicule d'emprisonner un calembour."

szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása, egyes szavaknak, szólásoknak, mondatoknak, illetőleg szólások, mondatok egyes szavainak eltorzítása, esetleg egyszerűen nyelvi, formai játék humorkeltés céljából, amellyel a költő-író valamit kiemel, jellemez vagy kritizál" (Fábián–Szathmári–Terestyéni 1958, 131). Hasonló az 1965-ben megjelenő *Magyar irodalmi lexikon* fogalomértelmezése is (III, 269).

Némethné Varga Andrea szójátékokkal foglalkozó cikkében hasonlóképpen adja meg a szójáték fogalmát, amikor azt állítja: „Szójátéknak tekintjük az azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavak meglepő, váratlan összekapcsolását, valamint e stilisztikai jelenséghez sorolhatjuk egyes szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak, szállóigéknek az eltorzítását is" (2008, 63).

Fónagy Iván meglepő következtetésre jut: „Ami ma torzítás, nyelvvel való játék, az eredetileg alighanem maga volt a nyelv vagy a közlési eszköz, mely a nyelvet megelőzte. [...] Úgy gondolom, hogy a torzítás, a szabálytól való eltérés azért közérthető, mert az egyes nyelvtanoknál mélyebben fekvő, az egyes nyelveken túlnövő univerzális nyelvtanon alapul. A szabályos szórend minden nyelvben más és más. [...] A szabályos szórend kifejező torzításának szabályai viszont nyelveken túli szabályok. Így például a számunkra fontos elem előrevetése. Vagy, ellenkezőleg, a fontos elem visszafogása, a feszültség fokozása. Vagy: a mondat agresszív széttördelése" (1970, 42–43).

A szakirodalom alapján megállapítható: hagyományosan a játékértelmezésekben a költői nyelvi játékok fogalmát jobbára azonosítják a szójátékokkal. Márpedig ezek nem fedik le a költői játéklehetőségek teljességét, hiszen sokféle játéktípus nem a szavak nyelvi szintjén keletkezik.

4.6. A költői nyelvi játékok tipizálása

Eckhardt (1909, 678) két alcsoportot különböztet meg a szójátékok első fő osztályán belül aszerint, hogy egy kétjelentésű szó egyszer vagy többször fordul-e elő. Klanfer (1936) szintén felveti ezt a különbségtételt: egyszavas és többszavas szójátékokat állítva szembe. Ezekre a szójátékokra Wagenknecht (1965, 21) vezeti be a vertikális és a horizontális elnevezést, és így határozza meg ezt a két fogalmat: „Akkor beszélhetünk vertikális szójátékról, ha a többjelentésű nyelvi elem csak egyszer van megnevezve, és ezzel együtt több jelentése aktualizálódik. A horizontális szójáték esetében a többjelentésű elem legalább kétszer előfordul, először az egyik, másszor a másik jelentésével"[2] (1965, 27).

[2] „Von vertikalen Wortspielen ist demnach dann die Rede, wenn das mehrdeutige Sprachzeichen nur einmal genannt wird und dabei mehrere Bedeutungen aktualisiert

Véleményem szerint a vertikális és a horizontális tipizálás leszűkíti a számszerűsítéssel a költői játékok vizsgálatának területét a szójelentés szintjére.

Haussmann értelmezése szerint: „A szójáték általában különféle helyzetekben és eltérő időpontokban megjelenő tartalmakat fűz össze egy adott helyzetben, és teszi ezáltal tudatossá a kifejezés azonosságát" (1974[3], 17), azaz a nyelvi játékot az teremti meg, hogy egy hangsor több jelentése ugyanabban a szituációban jelenik meg. Ő is használja a horizontális és a vertikális szójáték fogalmát, megállapítva, hogy az előbbi kifejtettebb, az utóbbi pedig implicit módon hordoz magában egy másik jelentést. Őt követve a szakirodalom ezeket a szójátékokat komplex szövegjátékoknak (25) nevezi. Az ilyen típusú tudatos stilisztikai szabálytalanságoknak szokásosan négy fajtáját különítik el: homonímia, homofónia, homográfia, paronímia.

Grassegger az Asterix-komédia vizsgálata kapcsán jut el a 'szövegen belüli' és 'szövegen kívüli' szójátékok közötti különbségtételig. A szövegen belüli szójátékok szerinte levezethetők a közvetlen vagy a kitágított szövegkontextusból, a szövegen kívüli szójátékok ezzel szemben csak az aktuális szituáció ismeretében érthetők meg (1985, 35).

Plett *Retorika és stilisztika* címen közölt tanulmányában (1988) az ún. eltérés-stilisztikából indul ki, de a pragmatikai síkot sem hanyagolja el. Szerinte „[A] nyelvészeti műveletek [...] két kategóriába sorolhatók: vagy megsértik a normát (ezek a licenciák), vagy erősítik azt (ezek az ekvivalenciák). Azok a műveletek, amelyek megsértik a normát, bizonyos jelek a) hozzáadása, b) elhagyása, c) helyettesítése vagy d) helycseréje (permutációja) révén teszik [...], azok, amelyek erősítik a normát, elsősorban a jelek ismétlése révén teszik" (1988, 150). A morfológiai ekvivalenciák egyik típusaként nevezi meg a szerző a hasonlósági alapú szójátékot. A szójátékok rendszerét így vázolja fel: homofónia, homográfia, homoszémia (szinonima), homonímia, heterográfia (azaz paronomázia), homeofónia, poliptoton és paronímia (155). A szójáték és a metafora hasonlóságát abban látja, hogy poéticitásuk „annál magasabb fokú, minél jobban egybeesnek a morfológiai vagy szintaktikai eltérések formáival" (157).

Megállapítható: a szakirodalomban a nyelvi játék leszűkül a szójátékra.

A magyar szakirodalomban is több tipizálási rendszer látott napvilágot.

---

werden. Bei horizontalen Wortspielen tritt das mehrdeutige Sprachzeichen hingegen mindestens zweimal auf; erst mit der einen, dann mit der anderen Bedeutung."

[3] „Im Wortspiel werden normalerweise in verschiedenen Situationen und in zeitlichen Abständen vorkommende Inhalte in eine Situation gestellt und damit die Identität des Ausdrucks bewusst gemacht."

Libri Press

Szigetvári Iván szerint a komikumnak a nyelvvel több fajtája összefügg (1911, 175–281): komikus fogalmak, obszcenitás, kontraszt, groteszk, egymással össze nem illő fogalmak, névkomikum, ismétlés, aránytalanság, félreértés, sajtóhiba, íráshiba, kétértelmű szerkezet, karikatúra, paródia; a nyelvkomikum fajtái (282–302): a régi nyelv, a mai nyelv, az idegen nyelv (idegenek tört magyarsága, magyarok idegen nyelvi hibái, félrefordítás, játék a nyelvvel. A nyelvjátékban a következő fajtákkal foglalkozik: nyelvvegyítés (makaróni vers és próza); fordítás hasonló hangzású szóval, mely értelmileg vagy különbözik, vagy megegyezik; a szó idegennek látszik vagy a hangzás, vagy a helyesírás miatt; értelmetlen szavak idegennek látszanak; irónia. Külön taglalja a szójátékot: a kétértelmű szavakat, egy mondás vagy egy szó eltorzítását, a hasonló hangzást, az anagrammát, a rímjátékokat, az antithesist, az alliterációt (303–342).

Nagy Ferenc *A nyelvi humor főbb típusai* címmel nagyon alapos, rendszerező tanulmányt közölt. Ebben a szerző leszögezi: „A nyelvi humor, mivel a nyelv sajátságaiból fakad, időhöz, nyelvi rétegekhez és a hallgatók vagy az olvasók műveltségéhez van kötve" (1968, 11). Máig ez az írás nyújtja a legrészletesebb képet a nyelvi játékfajtákról néhány humorista művéből és a népi frazeológiából gyűjtött anyagra alapozva. A nyelvi humornak nyolc nagy kategóriáját és ezeken belül altípusait állapítja meg a szerző:

I. Szokatlan és rossz nyelvi szerkezetek
   1. Rossz szóalak
   2. Szokatlan és rossz szóalkotási módok: szokatlan szóképzés; képzőhalmozás; szokatlan szóösszetétel keletkezése analógia útján; a szóösszetétel tagjainak felcserélése; hosszú szóösszetétel; szavak kontaminációja; szócsonkítás; rokon alakúvá tett szavak; az idegen szó alakjának „nem ismerése"; az idegen szó magyarítása; téves nyelvi, nyelvészeti elemzés
   3. Humor a mondaton belül: a mondat szemantikájából adódó humor; képtelen logika; egyéb szokatlan mondattani jelenségek; rossz szórend
   4. A mondatok humoros lehetőségei: tömör fogalmazás a bővebb és pontosabb kifejtés helyett; összefüggéstelen mondatok; gondolatkihagyás
II. Kínrímek
III. Névalkotások
IV. Nyelvi klisék megbontása
V. Stílusrétegek keveredése
VI. Nyelvkeveredés, makaróni nyelv
VII. Halandzsa
VIII. Helyesírási vétségek.

Amit Nagy Ferenc a humoristákról állít a következőkben, az áll a költők nyelvi játékaira is: „A humorista nem rabja a megszokott kifejezési formáknak,

ezért még olyanokat is megváltoztathat, amilyeneket mások még soha, mert talán senkinek se jutna eszébe, hogy azokkal is lehet humorizálni" (1968, 22).

Szerdahelyi István a Világirodalmi lexikon *szójáték* szócikkében (1992, 576–578) ennek a jelenségnek nyolc típusát különíti el. Eszerint poliszémia, homonímia, annomináció, a hangok cseréje, összetett szavak szétválasztása, a szavak elemeire bontása, a mondat alternatív tagolása és a szavak ötletes-ironikus torzítása. Több lényeges nyelvjátékfajtát vesz fel a szócikkíró, de ez inkább csak felsorolás és nem rendszer.

Forgács Erzsébet (2005) nyelvészi tudatossággal igyekszik típusokba rendezni a nyelvi játékokat, jelezve, hogy ezt a teljesség igénye nélkül teszi. Példái túlnyomórészt német nyelvűek, illetve reklámok, viccek, ezenkívül sajtónyelvi adatok mellett elvétve irodalmi szövegekből is idéz. Ő nem kizárólag szójátékokkal foglalkozik, hanem nagyon helyesen a **„nyelvi játék** terminust **átfogó kategóriaként"** kezeli, „hiszen a szónál hosszabb megnyilatkozásoknak is lehet a normától eltérő használatuk" (2005, 16). A következő átfogó típusokat állapítja meg: fonematikai, grammatikai, szemantikai-pragmatikai nyelvi játékok, az állandósult szókapcsolatokkal való játék, grafikai és ortográfiai, valamint onomasztikai játékok.

Egyetérthetünk Kosztolányi Dezső megállapításával: „Játék a költészet, de az elme játéka is. Érzelmi lávája szükségszerűen értelmi szűrőn jut el hozzánk" (1999 [1930], 450). Eszerint mivel a költészet játékai az elme játékai, akkor pedig nyilván rendszerbe foglalhatók. Ezért arra vállalkozom, hogy megállapítsam a típusait.

Véleményem szerint nem lehetséges a nyelvi játékoknak egységes, azaz egyetlen szempont szerinti tipizálását megalkotni, hanem mindenképpen többféle megközelítés szükséges. Eszerint a legfontosabb típusok és altípusok a következők:

- a nyelvi szinteken jelentkező játékok:
  - – játék a hanggal,
  - – a morfémával,
  - – a szóval,
  - – a szófajjal,
  - – a szóalkotási móddal,
  - – a frazémával,
  - – a mondatalkotással,
  - – a szövegalkotással,
  - – a szövegköziséggel:
    - – intertextualitás a versformával,

DUPress

– a műfajjal,
– a szöveg keletkezési idejével,
– a stílusutánzással,
– a paródiával,
– a szerepjátékkal,

- nyelvi játék a stíluseszközökkel:
  – a képekkel,
  – az alakzatokkal,
  – a stílustípusokkal, -rétegekkel,
  – a stílusárnyalatokkal,
- nyelvi játék a nevekkel (onomasztikai játék),
- nyelvi játék a helyesírással (ortográfiai játék).

A költői nyelvben a nyelvi játékok sok típusa különíthető el. A költők játékösztöne a nyelv minden szintjén (a hangoktól a szövegekkel végzett műveletekig) létrehozhat nyelvi játékokat. Ezek leggyakoribb fajtáit kívánom számba venni és a magyar költészet sok alkotásában vizsgálni. Igyekszem szerepüket valószínűsíteni, hatásukat értelmezni. A nyelvijáték-adataim bősége arra int, hogy az általam felállított tipológiát nyitott rendszerként kezeljem a rengeteg játékváltozat miatt. Csak a főbb kategóriákat érdemes kijelölni. Különben sincsenek éles határok a nyelvi játékok között, mert egymásba játszanak. Egy szöveghelyen több nyelvi játéktípus is megjelenik, csupán a rendszer érzékeltetése érdekében szükséges ezeket elkülöníteni.

4.7. A költői nyelvi játékok szöveghelyeinek hangulata

„Hozzá vagyunk szokva, hogy a játék–komolyság ellentétet feltétlennek lássuk" (Huizinga 1990 [1938], 27). Holott a szellemes nyelvi ötlet bizonyíthatóan összefér a komoly, sőt komor tartalommal is. Nagy Ferenc – a nyelvi humor főbb típusaival foglalkozó nyelvész – tapasztalata is ezt támogatja: „Hiba volna azonban azt hinni, hogy a szokatlan szerkezetek csak humoros műfajokban (anekdota, humoreszk, paródia, karcolat stb.) találhatók meg, hiszen ez a jelenség egyik jellemző vonása az irodalmi nyelv egészének. Az író széttördeli a készen kapott kliséket, és újraformálja őket. A komoly tárgyú és a humoros alkotások nyelvi sajátosságait tekintve éppen ezen a ponton rokoníthatók, arról nem is beszélve, hogy a komoly téma is megenged néha egy kis mosolyt. A humoros írások mégis elkülöníthetők, mivel sok sajátságos nyelvi eszközt is felhasználnak (helyesírási vétségek, halandzsa, makaróni nyelv, kínrímek stb.)" (1968, 11).

Kétségtelen, hogy a humoros hangulatú műfajokban gyakoribbak a költői játékok, mert a komikumnak az irodalomban elkülönített két fajtája: a helyzet-

és a jellemkomikum természetes módon összefonódik a nyelvkomikummal, és a komikum ábrázolása egyik fajtájának: a humornak jellegzetes eszközei a nyelvi játékok.

Bizonyos szövegtípusok eleve a nyelvi játékosságra építenek. Ilyen a makaronikus nyelvű vers, amely Csokonai Vitéz Mihály *Az istenek osztozása* című költeményében a tréfás hangvétel kísérője:

Minthogy az öreg megette
Részeg fővel fiait
S ezeknél inkább szerette
Titán atyjafiait:
Megmondták categorice,
Hogy vi legis pragmaticae
Junót teszik királynak.

Követvén a magyarokat
Trónusba is űltették
S így a deputatusokat
Már széjjel eresztették
S a palota ajtajába
Kitett bellica cassába
Tíz conc papirost hánytak.

Hogy a vének eloszlának,
Actu lárma támadott,
S az öreg sanctiójának
Mindjárt nyaka szakadott,
Mert hárman contradicáltak,
A gyűlésre apelláltak
Az új electióért.

A magyar szöveget átszövi a témából fakadóan a latin kifejezések sokasága *(vi legis pragmaticae),* ráadásul a költő a latin szavakat magyar ragokkal, *(deputatusok**at**, cass**ába**, electió**ért**),* jellel *(sanctió**j**ának),* képzővel látja el *(contradicá**l**tak),* illetve magyar ékezettel *(electi**ó**ért),* ezáltal alkotva humoros, játékos szöveget.

A stílusparódia eredendően játékos műfaj, amely az architextust ismerő számára humoros hangulatot áraszt. Karinthy Frigyes Petőfi Sándornak a stílusjegyeit, szóhasználatát és témáit így karikírozza:

Született a Nagy Magyar Alföldön, a Kárpátoktól az Adriáig és visszafelé, egy anyától Sorsharag nevű unokafivérével. Húszéves korában bejelentette a sóhivatalnál, hogy mindenkinek szabadnak kell lenni, magyar szabad, osztrák szabad, olasz szabad, német birod. szabad. Később a Magyar Lánccsörgető Egyesület Részvénytársaságnál kapott alkalmazást, mint főcsörgető, majd a Külső Tavaszmező utcában világítási minőségben működött, a szabadalmazott lángelme-égő társulatnál. Számos óriás jelentőségű felfedezést tett, így például ő jött rá, hogy a szerelem sötét verem, és hogy kint egy mezőn az ember jobban érzi magát, mint egy sötét szobában lecsukva fejjel lefelé, összekötött kézzel. »Csatában esem el, mibe fogadjunk« című versében megjósolja, hogy

csatában fog elesni, mely ígéretét be is váltotta. Másik ígéretét »Szeptember végén« című versében, melyben azt írja, hogy nem csatában fog elesni, viszont nem váltotta be. Szobra a Duna-parton áll, fölfelé tartott három ujjával jelzi a közvetlen alatta állomásozó propellerközlekedés másodosztályú menetdíját: – mások szerint viszont arra esküszik, hogy Ábrányi Emilt nem is ismeri, nemhogy ő szólította volna fel a róla szóló költemények megírására.

Barna kis lány szemének a...

Barna kis lány szemének a lángja
Idetűzött szívem pitvarába,
Kis halacska szőke Tisza vizén,
Örömében akrát ugrok biz én.

Olyan az ő lelke, mint a rózsa,
De mint az a fehér, tiszta rózsa,
Fehér rózsa az én babám lelke,
Fehér galamb az ő nagy szerelme.

Kiskapunál, hej, megálltam ottan,
Reszketett a szívem, rád gondoltam,
Rád gondoltam, remegő szívedre,
Fehér galamb, magyar szép lelkedre.

Fehér rózsa az én babám lelke,
Fehér galamb az ő nagy szerelme,
Barna kis lány, ha te szeretsz végre,
Felrepülök a csillagos égbe.

Ismeretes, hogy Petőfi Sándor népies hangvételével robbant be az irodalmi életbe, ezért a róla készített irodalmi karikatúrát a népiesség túlhajtása jellemzi. Ebben a népdalok visszatérő motívumai *(Barna kis lány),* metaforái *(Fehér galamb; Fehér rózsa)* és a költő gyakori témái (szerelem, magyarság megvallása: *Magyar vagyok*), kifejezései *(Kicsiny kis leányka),* valamint metaforái *(Reszket a lelkem)* összefonódva tűnnek fel. De mindenekelőtt a *Szerelmes vagyok én...* című versének sorait, kifejezéseit emelte át Karinthy a paródiájába:

Szerelmes vagyok én;
Megmondjam-e kibe?
Egy barna kisleány
Hófehér lelkibe!

Hófehér a lelke
Ennek a kislyánynak;
Liliomszála ő
Az ártatlanságnak.

Fehér, mint a galamb,
Amelynek képibe'
Isten a szent lelket
Az égből küldte le.

A nyelvi játékosság természetes lelőhelye a limerik. Ez a műfaj azért humoros, mert a vers utolsó, kötelezően kínrímes sorának csattanója vidám hangulatot áraszt, mint Tatár Sándor versében is:

Volt egy zord dzsigoló Győrött;
ultiban ő ritkán győzött –
Csoda-e, ami történt?
Egyszer 'stukkerbe töltényt,
s a sitten tíz évet tőtött.

Varró Dániel egy sor vidám hangulatú verset írt *Gasztronómiai limerickek* címmel. Ezekben az utolsó sor kínríme az első és második sort visszhangozza:

Volt egy úr, lakhelye Ecuador,
palotát épített lekvárból.
„Nincs neki teteje?”
csámcsogta a neje.
„Nincs, szívem, épp abból laktál jól!”

*

Volt egy hölgy, lakhelye Paraguay,
megszólította egy darab máj:
„Ne forgass panírban,
abban csak manír van.
Markolj meg nyersen és harapdálj!”

*

Volt egy úr, lakhelye Párizs,
rászóltak: „Fogyjon le máris.”
Onnantól nem evett
feltéthez köretet,
„Pá, krumpli – mondta – és pá, rizs!”

Ezek a könnyedséget szolgáló stílusnak számtalan árnyalatát képesek visszaadni.

Arany János *A hegedű* című versének dőlttel kiemelt részlete azt bizonyítja, hogy a vidám hangulat természetes velejárója a nyelvi játék:

A kancsó kézről-kézre jár,
Énekelik, hogy: *isz – sza már*.

Ez a forma a jókedvű emberek italozás közben viccesen elhangzó, a ’kend is szamár’ jelentést elfedő játékos fordulata.

Az azonos alakú szavak alkalmasak a kedélyes, csipkelődő hangulat felkeltésére. Ezzel él Petőfi Sándor az *Okatootáia* című versében, amikor a *fog* igét és főnevet rímelteti:

Minthogy ezen mesterségnél
Fölösleges itt a fog;
Harapnia nem leszen mit,
Legfölebb csak nyelni fog.

Vicces hangulat lenyomataként profánná válik Garaczi László *Egyenes kör* című versében jelentős tartalmi és nyelvi átírással József Attila *Munkások* című versének kezdő sora *(Forgolódnak a tőkés birodalmak):*

Mégis egy kicsit be vagyok csipve.
Forgolódok: mint a tőkés hatalmak.

Játékos hangulatot kelt a paronímia a rímek hasonló hangzása miatt:

Mért fut az élet, a bolond?
utolsó percig! – Nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, amely leírná.
(Szilágyi Domokos: *Héjjasfalva felé*)

Tréfás hangulatú lehet a kifejező hangváltozás miatt a beszéd megszokott hangzásának stilisztikai szándékú módosítása. Ilyen Szabó T. Anna *Fogmosóvers*e, amely a fogmosás közben a fogkefétől összezárhatatlan szájú hangképzést imitálja a hanghelyettesítéssel:

„Mofom a fogam,
habof a fám.
»Jó alapofan!«
Fól a fafám."

Finom humor leplezi az öregkor árnyoldalait Szilágyi Domokos *Öregurak* című versrészlete közmondással összekapcsolt azonos alakú szavában:

Léptük nyomán fű se nő már,
a számukra nincsen nő már.

Tréfás hangulatról tanúskodnak a következő köszöntő versikék:

A mai nap (Pajzánabbul...)
hanyatt lökött: *Bétöltvén az 55-öt,*
elütém az 55-öt! *hétfőn mondok*
(ihaj-la!) *csütörtököt...* (sajnálom)
(Nagy Gáspár: *Tamás-iáda, Menyhét-i-óda. Beismerő vallomás*)

Az óraütésre használt kifejezésnek *(elüt)* és a felsülést jelentő szólásnak *(csütörtököt mond)* a betöltött évek számához kapcsolása ötletes nyelvi játék. Az óraütésre szokás mondani: *elüti az 5 órát,* bizalmas nyelvbe illő szólásunkat *(csütörtököt mond)* pedig akkor használjuk, ha valamilyen terv, vállalkozás nem sikerül. A versekben mindkét kifejezés viccesen az 55 év betöltését jelenti.

A hallható nyelv mellett a látható nyelvnek, azaz az írásképnek, a helyesírásnak is van hangulati velejárója. A kezdetleges internetes, azaz ékezet nélküli írás idéződik fel mulatságos hangulatot keltve Petőcz András két költeménnyel is intertextuális kapcsolatba lépő *www.ossian.enek.hu* című versében:

jer ossian kodos homalyos enek
info.hu fulembe meg osi dal
enek.hu/regen jer baratom kupa
bor mellett nem baj ha fanyar

Az első sor Arany János *Ősszel* című költeményének refrénjét *(Jer Ossián, / Ködös, homályos énekeddel.)* juttatja eszünkbe, a másodikkal Ady Endre *Góg és Magóg*... kezdetű versének *Fülembe még ősmagyar dal rivall* sora idéződik fel.

Radnóti Miklós *Két karodban* című, idilli hangulatú versében a párhuzam és az ellentét játékosan összefonódik, összhangban az ölelkező pár képével:

Két karodban gyermek vagyok,
hallgatag.
Két karomban gyermek vagy te,
hallgatlak.
Két karoddal átölelsz te,
ha félek.
Két karommal átölellek
s nem félek.

A mű intim hangulatát a párhuzamot teremtő ismétlések *(Két karod; gyermek; átölel; fél),* az anaforikus ismétlésekben az azonos mondatrészi szerepű alakok *(karod**ban** – karom**ban**; karod**dal** – karom**mal**),* az ellentétek egységét a hangzócserés formák *(karo**d**ban – karo**m**ban; karo**dd**al – karo**mm**al)* és a paronimák *(hallgatag, hallgatlak)* hatásosan támogatják meg.

Ironikus hangulat jellemzi a következő sorokat, mert így mutatja be nőalakját Arany János *A nagyidai cigányok (I.)* című vígeposzában:

Mosolyogva Dundi nyujtja fényes kezét,
Átengedi magát s minden ő nehezét;
Könnyen lebeg ő, mint vontatott petrence.

A *dundi*, a *nehéz* test *könnyed lebegése* nyilván csak ironikusan mondható, hiszen ellentmondásos a hasonlat tartalma: a *vontatott petrence* ('szálas takarmányból két petrencerúdon vihető kisebb rakás') könnyed lebegése.

Kovács András Ferenc nem kis éllel szól a *polgár* fogalmával visszaélőről *Polgári polgár* című limerikjében az ironikus hangulatot adó poliptoton alakzatának bravúros használatával:

Ki nemzetet dorgál,
Az nem lehet polgár
Polgárnál polgáribb Polgáron!

Gúnyos hangulatot rögzít a szavak játékos jelentésbeli össze nem illése:

Uraim,
most már emelt fővel
szégyenkezhetnek!
(Nagy Gáspár: *Magyar Karácsony*)

DUPress

Iróniába mártott tollal készült napjaink politikus alkatú embereiről Nagy Gáspár *A mai bátrak (A 120 éve született Ady szellemének)* című jellemábrázolása:

Vonulgatnak
ezek a mai bátrak
szavalgatnak és kiabálnak.

Emlékszem rájuk
(tíz éve sincs még!)
többségük kussolt
de most mindent akarnak
a semmi-jussból!

Bíráim voltak
megítéltek
„hogy lehetek ilyen felelőtlen?!"
ha szemből jöttem
másfele néztek...

Ma „igazolt" szabadsághősök
mert már akkor bátran éltek
patyolatosan szónokolnak
pedig de nagyon féltek!

Most a legharsányabbak
képzelnek minket
tegnapi vaknak
amikor sehol sem mutatkoztak.

Életük nyugodtan élték
ragályként hordva
a hamis békét:
„ez van!"

A jelen bátrainak magatartása a műben az ironikus nyelvi megformálásban lepleződik le: gyakorító képzős igealakokkal *(Vonulgatnak; szavalgatnak),* a múltbeli és a mai viselkedésük ellentétbe állításával *(tíz éve sincs még! / többségük kussolt / de most mindent akarnak / a semmi-jussból; patyolatosan szónokolnak / pedig de nagyon féltek)*, felsőfokkal *(legharsányabbak),* ironikus értelmű határozóval *(patyolatosan szónokolnak)* és idézőjellel *(„igazolt" szabadsághősök)*.

Szatirikus hangulatot kelt a következő Lackfi János-travesztia, amely címében *(Pláza Kosztolányi)* jelzi az ihlető forrást, de az elkülönbözödést is, hiszen kortünetként mutatja be a sokak érdeklődésének középpontjába kerülő plázát és a plázázást:

Ó, Pláza,	*Színeknek*	*Ha vágyom*	*Ezerszer*
Ó, Pláza,	*Egyháza,*	*Márkákra,*	*Triplázza,*
Lelkemnek	*Képzelet*	*Kincseknek*	*Csak azt zso-*
Hagymáza,	*Fegyháza,*	*Tárháza,*	*Lozsmázza:*
Fájó test	*Rabjaid*	*Tócsává*	*Ó, Pláza,*
Sebláza,	*Mókázva*	*Szétázva*	*Ó, Pláza,*
Dalollak	*Dicsérnek,*	*Rohanok*	*Nagy Pláza,*
Nótázva!	*Ó, Pláza!*	*Plázába!*	*Szent Pláza!*

Egy női név szép zengésének dicsérete metonimikusan a nőimádat jele lehet Kosztolányi Dezső *Ilona* című költeményében. De a nő ideálként felértékelése helyett korunk plázacentrikus világa a vásárlást helyezi a figyelem fókuszába *(vágyom / Márkákra)*. A plázaimádat *(Színeknek / Egyháza; Kincseknek / Tárháza; Ó, Pláza, / Ó, Pláza, / Nagy Pláza, / Szent Pláza!)* és a plázázók *(Rabjaid; Rohanok / Plázába!)* szatirikus hangú rajza vetül a befogadó elé a műből kiemelt négy versszakból. A Kosztolányi-féle forma: a soronként három szótagos és többnyire egy szavas, ám mégis nagy sodrású szöveg a plázázók egyik üzletből a másikba történő megállíthatatlan rohangálását sugallja.

A helyesírási hibák mosolyt fakasztó hatásúak lehetnek a költészetben, mint Kukorelly Endre *Kaptamró* című versében is, amely a mai kisgyerek szleng beszédmódját és kezdetleges helyesírását örökíti meg, és ugyanakkor a *pléjsztésön* hibátlan ejtése a mai kicsiknek a technikai jártasságát árulja el:

Kaptam rózsaszínű teherkamiont,
kesztyűt madzaggal, mócartkuglit, rucit.
Rucikat.
Ruhát, na, így érthető?!, ru és ha, vili?!
És pléjsztésönt.
Jézus, nem tuggya, mi a pléjsztésön, atyám!
Nem tudod, mi a pléjsztésön, de ha azt se tudod,
akkor mit tucc?!

A kisgyermeki [hiszen madzagon lógó kesztyűt kap], nem választékos beszédmód az ismétlésekkel *(rucit. Rucikat; Nem tudod, azt se tudod mit tucc),* nyelvi műveletlensége a helyesírási hibákkal *(nem tuggya; mit tucc)* és a felnőtt kioktatását *(na, így érthető?!)* és csodálkozását *(atyám!)* utánzó kitétellel híven jelenik meg a versben.

A modern nagyváros látványa ragadtatja a költőnőt szarkasztikus hangulatú, túlzó, hátborzongató metaforára:

Fényreklámoktól a város
apokaliptikus ól.
(Szécsi Margit: *Madár-e az Denevér. I. summázás*)

Tragikomikus hangvételűvé formálta Vörös István a József Attila *Tiszta szívvel* című költeményére készített *Áttetsző testtel* című átiratát:

Nincsen nevem, se hazám,
se ügynököm, se anyám,
nincs bölcselőm, se fedőm,
se csónakom, repülőm.

Harmadéve nem vagyok,
tudják ezt az angyalok,
száz esztendőm bérlemény,
húszat kibérelek én.

Nincsen csoki, nincs cukor,
csak a hálás jelenkor,
elfognak és felkötnek
utcanévvel elfödnek.

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húszesztendőm hatalom,
húszesztendőm eladom.

Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.

A József Attila-i keserű tagadássor és az azt követő vallomás befogadót megrendítő ereje hiányzik a Vörös István-féle parafrázisból. A 3. strófa erőtlen indítását követően a József Attila-i tragikus véggel szemben az elismerést sejteti *a hálás jelenkor* kifejezés. Az *utcanévvel elfödnek* sor viszont tragikomikus színezetet hordoz: hiszen míg az utcanévadás megbecsülést jelent, ugyanakkor a lényegi tartalom eltakarását is. Költői játék érzékelhető a szavak felcserélésében *(anyám →hazám), a bölcsőm* szóba történő betűbetoldásban *(bölcselőm),* a *szemfedőm* hangelhagyással variáló hangalakzatában *(fedőm).* A költőutód korára vall az *istenem* szó helyére kerülő *ügynököm.* József Attila idejében az istentagadás bűnös dolog volt, Vörös István jelenéhez viszont az *ügynök* pozitív és negatív jelentése tragikomikus módon egyaránt hozzátartozik. A *se csónakom, repülőm* és a *Nincsen csoki, nincs cukor* sorok csupa nem szükséges dolgot sorolnak fel, szemben a költőelőd kijelentésével: *Harmadnapja nem eszek, / se sokat, se keveset,* tehát már emiatt parodisztikus az átirat. A mindkét költeményben meglevő *felkötnek* többértelmű volta eltérő jelentéseket hordoz: a József Attila-költeményben 'felakasztanak', a Vörös István-versben 'utcát neveznek el rólam'.

A homonímiára *(hulla a hulla; ég földszint az ég)* rájátszás nemcsak vidám színezetet kölcsönözhet a szövegnek, hanem játékossága ellenére felerősítheti a patetikus hangvételt is, mint a témájuk miatt magasztos hangulatú Arany János-balladákban:

Mint hulla a hulla! veszett a pogány.
(Szondi két apródja)

*

S Edvárd király, angol király
Vágtat fakó lován:
Körötte ég földszint az ég:
A welszi tartomány.
(A walesi bárdok)

Hasonlóképp ünnepélyes hangvételű a Lucifer szájába adott szöveg játéka is, amely homonim igei és főnévi tövet *(ég)* és homonim toldalékot rímeltet:

Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek,
Meglátjuk szíved, villámok ha égnek.
(Madách Imre: *Az ember tragédiája. III.*)

Elégikus lelkiállapotot tükröz Szilágyi Domokos halálverse *(1974)* a homonimák *(múltam)* játékos rímeltetése ellenére is, mert a játékosság negatív tartalommal keveredik:

Harminchat múltam.
Mire várok?
Valószínűleg a halálra.
Olyannyira zsúfolt a múltam,
amennyire a jövőm árva.

A komor hangulatot tudatosan ellenpontozza, ugyanakkor fokozza is több játékosságot hordozó elem Szilágyi Domokos *Megvert az Isten* című versében:

Megvert az Isten
élettel.
Meg a szerelem:
élnem kell.
Meg a halál is:
félnem kell.
Megvert az Isten
élettel.

Meg a poézis
vallással.
Meg a muzsika
hallással.
Meg az éj éber
alvással.
Meg a szerelem
egymással.

Sajátos előismétléssel indulnak a sorok, mert a teljes igealak helyett csupán a *meg-* igekötő hordozza az igei jelentést; az első strófa páros soraiban az elátkozottságot az *élettel* szó epiforikus ismétlése hangsúlyozza; a második versszakban az isteni büntetés fajtái a külön sorokba szedéssel emelődnek ki.

Homonim formák *(vért)* az egyik legjátékosabb és legtragikusabb hangvételű költő komor hangoltságú verseiben gyakran előfordulnak:

maradtam a porondon *a vért, mely semmiért* *nem segített, vasamban*
magam, s a vért, a vért *(s milyen sokért!) patakban* *semmi erő nem volt*
itatom föl bolondon, *folyt el; paizs, se vért* *akár horpasz hasamban*

(Szilágyi Domokos: *Don Quijote szerenádja*)

Halotti beszédhez illően emelkedett, retorikus, párhuzamos szerkesztésű a festőnek mondott köszönet Szilágyi Domokos *A festő halála* című versében:

és jó újra fölfedezni az életet
a magunkéval a tied is

a fényt amelyet számunkra loptál
a színt amelyet számunkra loptál
a mozdulatot amelyet számunkra loptál
a mosolyt amelyet számunkra loptál
a mámort amelyet számunkra loptál
a józanságot amelyet számunkra loptál
az igent amelyet számunkra loptál
a nemet amelyet számunkra loptál
a hitet amelyet számunkra loptál
(hiszen Prométheusz vagy te is)

A gondolatritmusos struktúrában a festményen megjelenített legfontosabb fizikai elemek sorolódnak: a *fény,* a *szín,* majd a fontos életjelek *(mozdulat, mosoly)* és az életet végigkísérő antonimikus fogalmak *(igen↔nem mámor↔józanság),* legvégül pedig ellentétpár nélkül a *hit* áll. Ezekhez kilencszer kapcsolódik epiforaként a metaforikusan értendő *számunkra loptál* kifejezés, amely a teremtés aktusára vonatkozik. A búcsúzó hang magasztos hangulatú köszönetmondása és a nyelvi kiszámítottság erős kontrasztú játékot biztosít.

Tragikus hangoltságú szövegkörnyezetben kizáró ellentétből formálódó nyelvi játékos alakzat, az oximoron fokozza a szöveghely alaphangulatát:

Prágában J M ölte meg magát,
***honában hontalan** maradt.*
(Radnóti Miklós: *Csütörtök*)

Keserű hangvételű Csiki László *A hídon, '84-ben* című költeménye, amely az oximoron nyelvi játékával kapcsol össze ellentétes értelmű fogalmakat:

Mocskosan, meghatóan zajlott alattam a Duna.
Arra folyt, amerről érkeztem, de nem az én földemre,
*és **hontalanul, honfosztottan** álltam a **hazámban.***

Tragikus pátoszú verszárlat hasonló hangzású szavai *(hullám; hull rám)* döbbenetet keltenek Radnóti Miklós *Levél a hitveshez* című költeményében:

vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 x 2 józansága hull rám.

Komor korhangulat festésével is együtt járhat játékos nyelvi forma. Ady Endre a *Krónikás ének 1918-ból* című versében noha saját koráról szól, de az igealakok régiesítésével mintegy messze múltba távolítja a jelen történéseit:

Jaj, hogy szép álmok így en elszörnyűlnek,
Jaj, hogy mindenek igába görnyűlnek,
Jaj, hogy itt most már nem is lelkesűlnek
S mégis idegen pokol lángján sűlnek.

Nemcsak kedélyállapotban, de költői attitűdben is lehetséges a derűs és a komoly, sőt tragikus hangvétel együttese. Kosztolányi Dezsőnél is jól megférnek ezek *Akarsz-e játszani?* című költeménye egyik sorában:

Akarsz-e játszani halált?

Ritka a nagyon egységes hangulatú és stílusú költemény, jellemzőbb a stílusváltozatok keveredéséből születő stíluspluralizmus és ezáltal a hangulatok ötvöződése. Babits Mihály *Jónás könyve* több helyén egyszerre patetikus és familiáris hangvételt eredményez a szavak szemantikai oppozíciója *(Egyetemed fenekébe↔koronáján)* és a stílusárnyalatok keveredése:

Mert dobtál vala engem a sötétbe
s tengered örvényébe vetteték be,
és körülvett a vízek veszedelme
és fű tekeredett az én fejemre,
bő hullámaid átnyargaltak rajtam,
és Egyetemed fenekébe hulltam,
a világ alsó részeibe szállván,
ki fenn csücsültem vala koronáján!

Az archaizálást előidéző elbeszélő múlthoz *(dobtál vala; vetteték; csücsültem vala)* és a Biblia nyelvét idéző, birtokost jelölő névmás hangsúlyos kitételéhez *(az én fejem)* patetikus hangulat tapad, szemben a gyermeknyelvi familiáris hangulatot árasztó szóval *(csücsültem)*. Ezeknek a stílusárnyalatoknak éppen a mixelése a játék, hiszen a két szélső értéket képviselő: a magasztos és a könnyed egymást kizárónak tetszik.

Egyszerre lehetséges patetikus és tréfás hangulat a homofon szavak egybecsengése miatt, mint a Babits Mihály-i *Rádió* című vers artisztikus szerkesztésű mondatában:

Óh, halhatatlan hallhatatlan hangok!

Szilágyi Domokos *Napforduló* című költeménye is stílusötvözetet teremt a stílusváltozatok érintkezésével, megmásítva ezzel a szöveg hangulatát is:

Mester!
Legyen ezerszer átkozott!
Maga ellopta tőlem a hitetlenség nyugalmát!
Az aggság bölcsességét!
Cinikus vagyok? No, ne mondja. Hogy oda ne rohanjak.

Ünnepélyes hangnemet sejtet a *Mester!* megszólítás, majd drámai hangvételre vált a lírai alany az átok kimondásával *(Legyen ezerszer átkozott!),* hogy utána közhelyes, szokványos, elcsépelt, ellényegtelenítő, közönségességet árasztó fordulatokkal folytassa a párbeszédet *(No, ne mondja. Hogy oda ne rohanjak.)*.

Nincs kibékíthetetlen ellentét a komoly tartalom és a játékos forma között. Ezt vallja Keresztury Tibor irodalomtörténész is, amikor nagyon lényeges dologra irányítja rá a figyelmet: „Az újabb magyar líra körüli legmakacsabb félreértés éppen az ugyanis, hogy a könnyedség poétikája, a játékos formai invenció, a hagyományválasztás variatív szabadsága, az intertextuális nyitottság és az egzisztenciális érdekű kérdésfelvetések komolysága egymást kizáró tényező" (2002, 370). A félreértés ellenkezőjét bizonyítja Parti Nagy Lajos *Szívlapát* című verse, amely keveri a beszédmódokat és ezáltal a hangulatokat: erőteljes gúnnyal, sőt szatirikus élcelődéssel láttatja hazája állapotát, a politikai szónok magatartását, és ugyanakkor ezekről játékos nyelvi eszközökkel szól. Az ő műve is a hazáról szóló versek sorába tartozik egyrészt a tartalma miatt, másrészt az alcím betűátrendezéses hangalakzatában jelzetten (*holaha zanzák* alighanem *hol a hazánk* jelentésű), de amint a zárójeles alcím mutatja: alulstilizált, zanzásított változatban *(zanzák):*

„hezitt állok, mást nem tehetek"
Egy originál haza-ötlet
hiányzott péntek éjszaka.
Az égbolt füstös, lomha kotlett,
szállongott rím és vérszaga.
Ezernyi fajta népbe töppedt,
de hetyke elmebajsza áll,
láttam, egy szónok ordibál:
csak keze van, mit égbe lökhet,
mert bár a múlt merő öröklet,
miért, hogy sorsa íly fatál',
s csörgőként rázva csontos öklet,
azt hiszi, megdeterminál?

*

Ha nyelvvel és ha felesel,
ha Cola Light, ha langy melasz,
ha pótkávé, mit teleszel
kenyérrel nénikém tavasz,
ha egyfogaddal megeszel,
a nyammogásod is vigasz,
ha fel-feldobott kő leszel,
ha óvatlan vagy épp ravasz,
és mondjuk puff, és rámesel,
hazám, hazám, te Mol, te Shell,
te szép aranykalászvegasz,
tiéd vagyok, bármit teszel,
tehozzád mindenem ragasz
kodik s adyk.

Az én hazám kopott kabátú,
de nékem zizzenő dzsoging,
szemében egy-egy szívlapát bú,
csuklik kicsit, kicsit meging,
a forma rácsán rendre átbú
(bár össze kéne tartanom)
a szertelóbált kezü-lábú,
de hazafias tartalom,
mit illenék kiköltenem:
hazám hazám te min – de nem.

Hazám, te szép vezérfonál,
ne hidd, hogy elveszítelek!
A hajnal már a sarkon áll,
köztisztaságimunka kezd.
Elszódalolt egy évtized,
s bár törmelék az lenne még,
mi csattogott volt, hév tüzed,
akár a gáz, dünnyögve ég,
dünnyög a lumbágós derék,
a század kissé megtized,
kevesebb lend és több kerék,
s nátótag lettek Ischlerék.

édes hazám, ne vedd szivedre,
hadd legyek hűs.

Parti Nagy Lajos *Szívlapát* című verse a játékosság sokféle eszközével él: több klasszikussá vált sort, kifejezést hoz be a tudatba, miközben Ady Endre, József Attila költeményeit és Erkel Ferenc *(Bánk bán)* operájának hazafias versét teszi gúny tárgyává *(kiköltenem).* A posztmodern költői attitűd a mottóban a Luthernek tulajdonított átírt szavakban *(Itt állok, másként nem tehetek.)* ölt testet: *„hezitt állok, mást nem tehetek".* Parti Nagy Lajosnál tipikus, hogy többértelmű a játék: lehet, hogy a költő protézis típusú hangalakzattal hangokat toldott a határozószó elé *(hez+itt),* de lehetséges az is, hogy a *hezitálok* szóban a *t* és az *l* megnyújtása *(hezittállok)* és a szó játékos kettévágása úgy történt, hogy a második elem jelentéses *(állok)* szóval essen össze, mert a lutheri kiállással szemben a tétovázó, bizonytalankodó magatartásformát az intertextuális immutáción kívül (*másként* helyett: *mást*) ez jelzi.

A költő kegyetlen és egyben parodisztikus kor- és kórképet rajzol hazájáról és annak jellegzetes emberalakjairól. Gúny tárgyává teszi a tartalmat kiabálással *(ordibál)* helyettesítő szónokot, akit nevetségessé tesz a „meredek" kijelentéseit áttételesen jelző *hetyke elmebajsza áll* képpel és a túlzott gesztikulációját ábrázoló szemléletes hasonlattal *(csörgőként rázva csontos öklet)*. Interrogáció típusú kérdésalakzattal pedig kinevetteti a szónok naiv hitét *(azt hiszi, megdeterminál?).* A társadalmi igazságtalanságot Ady Endrének egy proletár fiú apjára vonatkoztatott reális állítását az egész hazára kiterjesztett, alulstilizáló metaforával ábrázolja *(Az én hazám kopott kabátú, / de nékem zizzenő dzsoging),* és ráadásul nem kis öniróniával. Ennek ellenére a vers több pontján a lírai én patetikus hangvétellel hűségét, kitartását jelzi *(hazám, hazám ....tiéd vagyok, bármit),* bár József Attila vallomásának *(édes Hazám, fogadj szivedbe, / hadd legyek hűséges fiad!)* átírt változata nem válik nála hűségnyilatkozattá, sőt demitizálja a magasztos eszmét a szócsonkítással *(édes hazám, ne vedd szivedre, / hadd legyek hűs),* pontosan azért, mert a haza téma tradicionálisan ünnepélyes költészetünkben. A vallomásos, emelkedett, „magas irodalmi" hangvételt követően a költő ironizáló stílusba váltva azt sugallja: napjainkban elképzelhetetlen a hazaszeretet Kölcsey-féle vagy József Attila-i patetikus hangja, ezért a múlt elszalasztott lehetőségei a szódavíz kipukkant buborékjai *(Elszódalolt),* a társadalmi lét fájó pontjai pedig *lumbágós derék* képében jelennek meg. Ennek ellenére hangot ad az alkotó az archetipikus *(hajnal)* és a selejt, a szemétre való eltakarításának mindennapokba visszavezető metaforikus képével a jövőbe vetett bizodalmának *(A hajnal már a sarkon áll, / köztisztaságimunka kezd),* láthatóan alulretorizáltan, nem magasztos hangvétellel. A szükséges dolgok és intézkedések hiányát talán a szóvégi hiányzó szótagok is sejtetik *(lend+ület megtized+elt),* összefonódva a metaforikus értelmű, lendületet megtorpantó *kerék* szokásos képével. És újabb váltással egy újsághírszerű, a képiségből a realitások világába

visszarántó közlés áll *(nátótag lettek Ischlerék),* amely nem nélkülözi a humort, hiszen a népnév helyett álló süteménynév ötletes metonimikus azonosítás *(Ischlerék).*

A nyelvi játékok a legkülönbözőbb, legellentétesebb hangulatok hordozói lehetnek akkor is, ha ugyanolyan típusú nyelvi-stiláris eszköz teremti meg őket. A hangulatiságnak nagy szerepe van a nyelvi fordulat játéknak minősítésében, a vers játékosságának megteremtésében, de ennek a fordítottja is igaz: a játékosság nyelvi eszközei hangulatkeltő erejűek.

DUPress

5. KÖLTŐI JÁTÉKOK A KÜLÖNBÖZŐ NYELVI SZINTEKEN

József Attila azt állítja: „a mű világának minden pontja archimedeszi pont" (1958, 92), így nyilván a nyelvi-stiláris is.

A nyelv maga nyújtja a lehetőségeket a nyelvi játékra a hangrendszerünk jellegével, morfémáink többfunkciósságával, szókészletünk azonos alakú, hasonló hangzású és többjelentésű szavaival, nyelvréteghez tartozó szavaink stílusárnyalatot hordozásával. De természetesen csak a szövegben derül ki játékosságuk.

5.1. Nyelvi játék a hangokkal

A verbális játékok jó része a hangokhoz fűződik.

Mitől válnak a hangok a nyelvi játék megteremtőivé? Azáltal, hogy hangkészletünk rendszere felkínálja a játék lehetőségét: hangjaink időtartambeli szembenállásával; a hangszalagműködés okozta hangpárok létével, jelentéselkülönítő szerepével; bizonyos hangok szótaggá, szóvá összekapcsolódásának zeneiségével; a hangok területenként eltérő ejtésváltozataival, vagy azzal, hogy használatukba jelentéserősítő akusztikumot érzünk bele. Másrészt bizonyos szövegtípusok eleve magukban hordozzák a játékosságot: a halandzsa, a makaronikus és az eszperente versek, a palindrom, az akrosztichon, a limerik és az irodalmi karikatúra. Ezekben előtérbe kerül a hangokhoz fűződő játékfunkció. Vannak kevésbé látványos költői játékok is: mint a zeneiséggel, a hangalakzatokkal elért hatások. Az esetek többségében a költői nyelvi játékosság a szövegkörnyezetben alakul ki a tudatos játékra építettségből, bizonyos nyelvi jellegzetességek, például a betűrímek, a szóismétlés túlhajtásából.

5.1.1. Bravúros, játékos végrímek

A rímelés szabályok közé szorított játéklehetőség. Egyik kötöttsége a versnek, mégis érdemes hozzá ragaszkodni, mert „a költő zenekarában egy lelkes hangszer" (Kosztolányi 1999 [1915a], 595). Értékét a konkrét szövegkörnyezet adja meg, bizonyítja ezt Kosztolányi Dezső elemzése Arany János egyik ríméről:
„Az *Emlények* első részében fordul elő ez a szak:

Majd elragadja tőlem
A már adott reményt;
Majd, amidőn elillant,
Távolból visszacsillant
Még egy csalóka fényt.

Elillant, visszacsillant – ez az a rím, melyet megvizsgálok. Miért olyan szép, miért oly tündéri? Két ige rímel egymással. Egy régi – s merőben félreéretett –

szabály szerint nyelvünkben ige igével, főnév főnévvel nemigen rímelhet, legalábbis együtthatásuk nem kellemes, nem meglepő, olcsó. Hogy mennyire nem igaz ez, nemcsak minden más nyelv gyakorlata és hagyománya bizonyítja, hanem a magyar példák százа és ezre is. [...] Az *elillant t* betűje a múlt idő jele, a *visszacsillant t* betűje pedig egy régi, ma már forgalomban se levő műveltető (causativ) igeképző, mely a bennható (intranzitiv) igéből átható (transitiv) igét formál. Valami *visszacsillan:* de valamit *visszacsillanni* nem lehet. Ellenben valaki valamit *visszacsillant* (visszacsillanthat egy fényt, egy emléket, egy reményt)" (1999 [1933e], 474).

Mitől lesz játékos a rím? Attól, hogy a hangzással való manipulálást hozza a szöveg előterébe. Kosztolányi Dezső ezt így magyarázza meg: „Az igazi rím mindenkor könnyű és mindenkor játék. Nem olyan üres cicoma, mint sokan hiszik. Általa valahogy kisiklunk a fogalmak börtönéből. [...] Egy tárgy áll előttünk, s mi nem érezzük a súlyát, csak a zenéjét. Meglazítjuk a fogalom és a neve között való ősi kapcsolatot, amelyet évezredek óta nem mert megbolygatni senki, s a fogalmat mással, egy merőben idegen tárggyal kötjük össze, nem az okság törvényeinek, de egy magasabb princípiumnak, a minden dolgokat átható zenének alapján. Micsoda illúzió és micsoda felszabadulás" (1999 [1915a], 595).

A versolvasókban rímigény működik, mert a költeményekhez szervesen hozzátartozónak gondolják a rímeket. A rímfajták nem egyformán játékosak. Vannak olyanok, amelyek szerkesztettségük miatt eleve magukban hordozzák a játékosságot. Ilyenek a kancsal-, a kecske-, a mozaik-, a homonim, a homofon, a paronim, a kínrímek, a resztlivel keletkező, valamint az intertextuális rímek. Játék forrása lehet a rímelő szótagok száma is, hiszen az egy-két szótagos összecsengések helyett lehetnek terjedelmesebbek, még öt-hat szótagosak is. Verstípushoz is kötődik a rímek játékos elhelyezése, mint például a limerikhez. De az esetek többségében a kontextusból ered a rímek játékossága, azaz olyan szavak kerülnek rímhelyzetbe, amelyeknek a jelentésmezeje kizárja egymást. Gyakran pedig a ritmussal összefonódva válik a rím játékossá.

Eredendően játékosak a **kancsalrím**ek, mert becsapják az elvárásainkat: hiszen ha a rímhívó mély hangrendű, a válaszoló rímben is mély magánhangzókat várnánk, de ehelyett magasak szerepelnek, vagy fordítva: a magas hangrendű hívó rímre mély hangrendű csap rá. A rím szokásos játékszabályának metamorfózisa következtében keletkező kancsalrím Kosztolányi Dezső *Szeptemberi áhítat* című alkotásának magasztos hangulatát nem töri meg, sőt a játékosság érzete mellett értelemképző erejű is:

méztől dagadva megreped a ***szőlő,***
s a boldogságtól elnémul a ***szóló.***

Devecseri Gábor ebben a versben a szövegkörnyezettel magyarázza a kancsalrím szerepét, hatását: „Lehet-e véletlen, hogy ez a kibicsaklás éppen az »elnémul« szó után következik? Nem érzékelteti-e valóban az elnémulást? A váratlan hangzómélyülés nem érzékelteti-e a költő elkomolyodását. És nem zárja-e le az első hosszú szakasz lelkendezését, valóban szünetet parancsolóan, mint végső zengés egy szimfónia egyik tételében" (1945, 21).

Ez a rímtípus elárulja Kosztolányi Dezső játékhajlamát a *Negyven pillanatkép* egyes darabjaiban:

Ó, nő, te drága ***lengyel,***
olyan vagy, mint az ***angyal.***
(Lengyel táncosnő)

*

Egy pillanatra láttam csak ***zafir-***
szemed s csodásan ellebegtél,
mint a ***zefir.***

Ezekhez a rímpozíciójú hangdisszonanciákhoz a jelentések játékai is kapcsolódnak. „Hiszen a rím varázsa mindig két szó fogalmi ellentétében van" (Kosztolányi 1999 [1911], 594).

Illyés Gyula *Óda a törvényhozóhoz* című költeményében az újszerű líra sajátosságának megfogalmazásakor az egymásra „kacsintó" rímek is újdonságot sugallnak:

Törvényt, de elevent, tehát,
hogy ne csapódjunk folyton össze,

hogy részlet-igazát
ki-ki illessze a közösbe,
úgy mégis: emberek ***maradjunk,***
ne vályog-vályu sarává ***meredjünk;***
atomok, atom magvakként kerengjünk;
helytálljunk, mégis szabadon szaladjunk.

Weöres Sándor verséből sem hiányozhat a kancsalrímben rejlő játékosság:

Egy hívő és egy ***eretnek***
feles földön ***aratnak***
hergeli két ***amazon***
mint a hang a ***lemezen.***
(Kancsal rím)

A kancsalrím kiváló humorforrás Romhányi József *A teve fohásza* című versében is:

Monoton
üget a süppedő homokon
a sivatag ***lova,***
a tétova ***teve***
tova.

A „rímhányó" játékos ötletekkel áll elő: vagy mert össze nem illő fogalmakat ríméltet *(monoton / homokon),* vagy mert három szótagra kiterjedő összecsengést teremt, vagy mert három sorra kiterjedő különleges rímláncot *(lova / teve / tova)* hoz létre, amelyben az első sor hívó rímére a harmadik sor a válaszoló a mássalhangzócserével *(lova / tova),* ugyanakkor a második sor a harmadikkal kancsalrímes alakban cseng össze *(teve / tova).*

Czigány György egy egész verset komponál kancsalrímes formára:

Éppen ***delel***
szépen ***dalol.***
Miért ***vedel?***
Kiért ***vadul?***
Várja ***véres***
árva ***város:***
romló ***romok,***
omló ***remek.***
Jár a ***vérben,***
vár a ***várban.***
Sírva ***nyergel,***
sírba ***nyargal.***
(Lovagkori töredék)

Lackfi János játékos nyelvi leleményű kancsalrímei a humort szolgálják:

*Az új halak meg****örülnek,***
*egymás nyakába b****orulnak.***
Többet elmélkedni persze
Nincs se ideje, se mersze,
mert egy öreg ***korallnak,***
aki itt a ***korelnök,***
elveszett a pipája.
(Elemér, a kis zöld alga)

A **kecskerím** – a kancsalrímhez hasonlóan – mindig játékos, mert olyan komikus hatású rímjáték, amelyben a rímhívó mássalhangzói fordított sorrendben térnek vissza a válaszoló rímben. Kosztolányi Dezső több verse kecskerímes:

DUPress

*Volt rajta egy rémes **z**erge**k**abát*
*és evett egy krémes **k**ergeza**b**át.*
*
*Bármennyi embert ö**l**ök **r**akásra,*
*nem teszek szert egy örök**l**akásra.*
(Két kecskerím)

Nadányi Zoltán is eljátszott ezzel a rímtípussal:

Gond
*A milliomos **f**élelme, **h**ogy*
*A millióknak élelme **f**ogy.*

Epigramma a halálról
***F**e**k**ete*
***K**e**f**e, te!*

Weöres Sándor az *Az ábécé 25 betűjére* című versében egészen groteszk játékot űz az első két szótagjukban azonos, de jelentésükben eltérő szavak olyan erőszakos áthajlást előidéző szétmetszésével, **resztlis** technikával, amely formálisan bokorrímet eredményez:

Ez éppen elme-
séli, hogy elme-
gyünk végül elme-
rülni. Nagy elme!

Hatásos nyelvi játék formálódik **homonim, homofon és paronim rímek** által, mert ilyenkor az azonos vagy hasonló hangzás és az eltérő jelentés szembetűnő helyen: rímpozícióban feltűnővé válik. Kosztolányi Dezső versében a melléknévi és igei szófajú homonim *fő* szavunk keresztrímbe elhelyezve emelődik ki:

Szétnéz s a konyhába illan –
*mert a jó ebéd a **fő** –*
a fánk puffadoz a zsírban,
*kácsa, csirke, pulyka **fő.***
(Budai idill)

A homonim *nő* szavunk főnévként és igeként páros és keresztrímben játékosan cseng össze:

Az alkusz kínosan nyomorgat
szájában egy virzsiniát;
fenn a plafonon ég a villany,
a borfiú sürögve illan;
*a füst, a hő, a lárma **nő,***
*a férfi sok, de több a **nő.***
(Kosztolányi Dezső: *Budapest*)

DUPress

Fiatal lány volt, ám ölébe ejtett
Szemmel már úgy ült, mint dús terhü ***nő,***
Ki révedezve sejti már a rejtett
Jövőt, mely szíve alján csendbe ***nő.***
(Tóth Árpád: *Egy lány a villamosban*)

Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című versében a múlt idejű ige és a befejezett melléknévi igeneve alaki egybevágósága adja a rímjátékot:

Fáj az otthon, ki ***megtagadott.***
Fáj az otthon, a ***megtagadott.***

Babits Mihály *Egy filozófus halálára* című költeményében az alany- *(lett lelked, életed)* és a tárgyesetű *(tépte lelked[et], életed[et])* homonim rímek a toldalékelhagyás miatt csengenek össze:

Heidelberga nyugalma hol van? – Messze, messze zúg a hon:
őrült tények Fátuma vitt el, tépte ***lelked, életed,***
s gondolatoknak tépett rongya így lett ***lelked, életed.***

Nem véletlenül adta Kosztolányi Dezső versei egyik csoportjának a *Csacsi rímek* címet, mert ezekben direkt módon tréfás rímek szerepelnek. Viccnek is beillenének ötletes nyelvtani homonim rímpárjai, azaz azonos hangzású toldalékolt formái:

Falába
Belekoppant a ház
Falába.
(Rím)

*

Multkor történt e ***rémeset,***
sose láttam ily ***rémeset.***
(Rím)

*

Átadta a ***telefont,***
mit lombokkal ***telefont****.*
(Tréfák)

Az írásban jelöletlen mássalhangzó-törvények miatt tréfás homofon rím keletkezhet, mint Tóth Árpád *Húsvéti versike* című versében:

Ahelyett a sors azzal ver meg,
Hogy húsvéti verseket ***ontsak,***
Holott jó alkalmi verset,
Zápat s fanyarat s nyerset
Gyan Thula versírója ***ont csak.***

DUPress

Vagy Arany János *A fülemile* című versének két sorában:

Pál nem hagyja: őtet ***uccse!***
Péter ordit: ő meg ***úgy se!***

Egyenesen a vicc határát súrolja Kosztolányi Dezső paronim rímpárja, amelyben felszólító módú igét *(alhat→alhass)* és főnevet kapcsol össze:

Hogy nyugodtan ***alhass,***
Üres legyen az ***alhas.***
(Csacsi rímek. Orvosi tanács)

A csak egyetlen mássalhangzóban eltérő alakok is gyakran játékos paronimák:

Szülőhelyem, ***Szalonta,***
Nem szült engem ***szalonba.***
(Arany János: *Szülőhelyem, Szalonta*)

Kosztolányi Dezső nem riad vissza a kimódolt **kínrím**, vagyis a legalább három szótagra kiterjedő, túlságosan is szabályos, csengő-bongó összecsengés használatától a *Csacsi rímek* ciklusban. Ennek játékos jellegét az adja, hogy össze nem illő fogalmak kerülnek rímhelyzetbe:

Ez ***adomát***
az utókornak
adom át.

*

Emlékezet:
száraz kacsót kívánok és magamnak,
nem lé-kezet.

Emlékezet:
Ó, Szerda *és* Nyugat*, milyen kitűnő*
szemlék ezek.

Emlékezet:
titkos, mint dinnye, a föl nem szegett és
nem lékezett.

*

*Érdemem bár ab****ban áll is,***
hogy versemre a ***banális***
rím csengőit aggatom,
lelkem mégse rút ***kanális,***
melyben tört tál – sőt ***kanál is*** *–*
hevert szerte szabadon.

DUPress

*Képzelmem – sajnos – **anális,***
és ha más teret **tanál *is,***
ezt kívánja kiadóm.
*Igy éneklek én **kanáris***
*hangon, melyet sok **tanár is***
földícsér majd egykoron.

E dal csípős, mint az ánis,
*nem miként a régi, **mámis,***
agg költészet, mondhatom.
*Hetyke, ifjú és **infámis,***
*amilyen múzsám s **nimfám is:***
él itt mindegyik atom.

*

*Mért nem szól az **okarina?***
*Hogyha volna **oka: rína.***
*(Ezt felelem, **oh carina!)***

Annál gazdagabb, de mesterkéltebb is a rím, minél több szótagra terjed ki. Kosztolányi Dezső *Esti Kornél rímei* című művében három szótag hangjai csengnek össze, negatív, közömbös és pozitív fogalmat állítva szembe:

*Te régi századok **lelence.***
*Azúr, aranyló, mély **medence.***
*Gyémántokkal rakott **szelence**.*
*Ha nem leszek, mondd, el**feledsz-e,***
Velence?

A rím – különösen a három szótagra kiterjedő – a tagoló szerepével a zeneiség erősítőjeként a gyermekversek természetes kelléke, és hozzájárul a játékos derű felkeltéséhez Weöres Sándor *Rongyszőnyeg I. 14*. című alkotásában:

Rózsa, rózsa, rengeteg,
lányok, lepkék, fellegek,
lányok, lepkék, fellegek,
illanó könny, permeteg.

Ugyanakkor az *e* hang dominanciája következtében a változatlan hangmonotónia megfosztja a szöveget a rímhívó és a válaszoló jelentésbeli különbségének érzékeltetésétől.

Babits Mihály míves formanyelvű, *Rímek* című költeményében az enjambement-ok ellenére is feltűnőek a sorvégi három szótagos összecsengések a páros rímekben a magánhangzók azonossága miatt:

Még az egész ***napon át***
bolygjuk a nyár ***vadonát,***
de az est már ***szelid ősz:***
bágyadt szemünk ***elidőz***
a sötétség ***mélytavu***
völgyein s a ***vértanu***
ég testén, mely ***csillagos***
fénysebekkel ***gyulladoz.***

Négy szótag nagyon feltűnően rímel azáltal is, hogy a rímhívó *határtalan* szóval a rímszokás kedvéért a *madár* szótőből alkotott hapax legomenon fosztóképzős melléknév cseng össze Kosztolányi Dezső *Daltalan fa* című versében:

Örömtelenség, hó és csönd köröttem,
határtalan.
Olyan vagyok, mint téli fa az erdőn,
madártalan.

Tóth Árpád három sorvégre kiterjedő bokorríme mesteri módon négy szótagos rímmélységű *Új tavaszig vagy a halálig* című alkotásában:

Mi volt az élet, uramisten?

Mi volt? ez volt: sok ***fénytelenség,***
Fakó robot és ***kénytelenség,***
Száz bús határ ***reménytelenség.***

A hangok összecsendülését ellenpontozza a rímelő szavak teljes kiábrándultságot sugalló jelentése.

Az *-ista* képzővel alkotott idegen eredetű szavak rímeltetése furcsa játék sorpáronként oppozícióba állítva *(optimista↔pesszimista)* Weöres Sándor *Négy epigramma. Ista* című versében*:*

Rám támadsz, te optimista,
mért vagyok én pesszimista?
Mert páthoszod humanista,
de a zsebed prakticista;
mert a fejed dogmatista
és a talpad biciklista:
amiért te optimista,
azért vagyok pesszimista.

Zolnai Béla stilisztikus szerint: „Kínrím számba vehetjük az idegen szavak rímelését" (1964, 89). Maguk az idegen szavak relációs hanghatásuk miatt, azaz a

magyar nyelvhez viszonyítottan jellegzetesen elütő akusztikai értékűek, de mint az idézet mutatta, tréfás hangulatot kölcsönöznek a szövegnek.

A hasonló hangzású (paronim) rím öt szótagos játéka feltűnő jelenség:

*Hova tűnt el a **hajdani dallam?***
*Tovaszállt egy **hajnali dalban.***
(Szilágyi Domokos *Valamikor*)

Petőfi Sándornak van a tréfás tartalommal összhangzó, hat szótagra kiterjedő játékos kínríme is *A téli esték* című versében:

*A palack fenekét **nem lelik, akárhogy***
*Iparkodnak… ujra **megtelik, ha már fogy.***

Arany János *Áj-váj* című költeményében a lírai én bravúros rímjátékkal, fűzérrímmel panaszolja el testi bajait:

Vagy a tüdő, vagy a **máj,**
Vagy a szív, de az a **táj**
Érzem szorúl, feszűl, **fáj.**
Ettől csappan meg a **háj:**
Ez mondja majd nekem: ***állj!***
Hanem panaszt ne ejts, **száj**!
Az élet úgy se volt **báj,**
Meghalni jobb, ha – *muszáj!*

Alighanem erre játszik rá Tóth Árpád *Ha meggyógyul…* kezdetű verse, mert az Arany János-i rímek térnek vissza benne:

Ha meggyógyul a gége,
Szép lesz életem vége.
*Ellenben két napja a fogam is **fáj.***
Ez már báj. (Költői szabadság: baj helyett.)
*Nem vigasztal a tátrai **táj***
*S a kilóim számát növelő **háj.***
*Oh szorszom mitoj mondja **máj***
*(A selypítés a rím kedvéért poetika licenci**áj),***
*Hogy: ***Állj!***
*Tovább ne **fájj!?***
*Majd a késmárki orvos fogamba **váj,***
*Áj-**váj.***

Az **intertextuális rímek** mellett erőteljes, önreflexív és ironikus viszonyulás érződik a rímekhez ebben a költeményben. Hiszen az erőszakolt rímhasználatot karikírozza a *baj* helyetti *báj,* illetve a selypítést magyarázó *poetica licencia* végződésének *áj*-ra módosítása. A helyesírási vétség a *fájj* írásakor sugallhatja a fájdalom miatti jajgatás elnyújtott hangját, de még inkább adódhat az *állj*-jal való hangzásbeli egybeesés jelzéséből.

Különleges végrímjáték a **mozaikrím** (vagy: **összerakó rím**). Akkor keletkezik, ha a rímhívó szóra két szóból álló válaszoló rím felel, de „tágabb értelemben minden olyan többszótagú rím, melynél az egybeeső hangsorok két vagy több szóból állnak (Kovács 1984, 779)". Klasszikus példa rá Arany János tollából az *Akadémiai papirszeletek II.* című „bökverse":

Jaj, biz ez a **nevelészet**
Csak *piano* **nevel észet,**
Irójának **neve lész et-**
től nem nagyra **nevelészett.**
Az ivszámot **nevelé,** ***sed***
Mindent, mi nem ***new,*** **elészed.**

Humoros játék ez a vers első sorának tréfás szóképzésére *(nevelészet)* épített rímelése következtében. A főnévnek tetsző *nevelészet* szó két részre bontva tárgyas szintagmát képez mozaikrímként *(nevel észet)* a második sorban. A folytatásban a rímigény miatt resztlis technikával törik el a sor vége *(Irójának neve lész et- / től nem nagyra nevelészett),* hogy utána a *nevel* szótő helyett nyelvi játékként a *nevelész* alakból tréfásan képzett befejezett melléknévi igenév paronimaként csendüljön össze *(nevelészett)*. A továbbiakban egy újabb nyelvi ötlet eredményeként újabb mozaikrím szerepel egy archaizáló igealak *(nevelé)* és a 'de' értelmű latin *sed* kötőszó [szed] ejtéséhez hasonló hangzású formával. Végül a verset egy újabb játékos mozaikrím zárja, amelyben az *elészed* igét az 'új' jelentésű angol szó előzi meg, de ez csak írott formájában *(new),* azaz látszatra hasonló a *nevelészet* szó első három betűjéhez.

Tóth Árpád tréfás hangulatú verseiben is gyakran fordul elő mozaikrím:

A fentieknek nincs ***értelme,***
Mert ilyeneket nem ***ért elme.***
(Svedléri rímjátékok)

*

Járok a tibeti pusztán,
Egyedül, búsan, ***elhagyottan***
És felszedem,
Amit a sok mandarin ***elhagy ottan!***
(Tibet)

*

Fiákeres és ***ószeres***
Reámborulnak: ***ó, szeress!***
(Újév reggele)

Babits Mihály szóhatár-áthelyező technikája a gúny eszköze a *Divina machina* című verse mozaikrímében:

Ok és Kényszer, két borzasztó, istenek közt óriás
ül e bús buta világon, buta bús lidércnyomás
s ha csak moccan rab világunk, már fején e ***fene két***
óriásnak érzi nyomni halhatatlan ***fenekét.*** *–*

Játékos abszurdot teremt Kosztolányi Dezső szóhatár-megváltoztató technikája szójátékhoz közel álló ötletes mozaikrímeivel:

Tömörkény!
Van írásában némi vad,
tömör kény!
s úgy zeng szava, mint az az ágyú,
melyet ***töm Örkény!***
(Játék egy magyar író nevére)

*

Érted nyakam, erem is ***elmesem:***
nem érti szív, nem érti ***elme sem,***
hogy mint szeretlek, én szerelmesem.
(Szerelem)

*

Almát eszünk ma, ***rá diót,***
és hallgatjuk a ***rádiót.***
(Idill)

*

Ki nem ***ölel,***
lelket ***öl el.***
(Holnap összedől e bús világ)

*

Hegyezem a ***fülem, ül-e***
a lomb alatt ***fülemüle?***
(Magyaros párbeszéd)

József Attila *Holt vidék* című költeményének mozaikríme a komor hangvételt nem rombolja le:

Kis szobában kis parasztok.
Egy pipázik, de harasztot.
Ezeken nem segít ***ima.***
Gondolkodva ülnek ***im a***
sötétben.

Az összerakó rímek variánsait alkotja meg Kosztolányi Dezső akkor, amikor a rímpár valamelyike egy betűvel megtoldódik, érdekes hangakusztikai hatást teremtve:

DUPress

Esztéta?
Érzi már ***vesztét a'****.*
(Holnap összedől e bús világ)

*

Utókor?
Megyünk az úton s elfödi nyomunk a
futó por.
(Utókor)

*

Egy hervadt ***nőszirom***
s mellette ***őszi rom.***
(Rím)

*

A fal előtt egy ***muzsik áll***
és ***muzsikál.***
(Orosz idill)

Az egyszerre bensőséges és ünnepélyes szerelemvallás mozaikrímes keresztrímben ölelkezik össze Radnóti Miklós *Rejtettelek* című művében:

És mégis álmaimban
gyakorta száz ***karom van***
s mint álombéli isten
szorítlak száz ***karomban.***

Mennyi keserű önirónia fér meg a játékos mozaikrímben:

Lettem, hogy legyek
végtére
ország-világnak
cégére;
ki tudja, ilyen
cég ér-e
bármit is – járjunk
végére.
(Szilágyi Domokos: *Megvert az Isten*)

A gúnyt is szolgálhatja ez a típusú rím:

Hogy ostobának születtél, ***megértem.***
Ámde hogy az is maradtál, ***nem érdem!***
(Ratkó József: *Egy hetvenkedőre*)

*

Olyanok a ***kecskerímek,***
mint mikor a ***kecske rí: mek!***
(Csukás István: *Hogyan lettem filmszínész*)

PUPress

Kovács András Ferenc *Szatmári ballagó* című alkotásának mozaikrímein – a hangcserék miatt – nem érezni a mesterkéltséget:

Hazafelé ***ballag Gál:***
Szamarával ***ballagdál.***
Lassún, lomhán ***halad Gál:***
Csak kutyája ***szaladgál.***

Lackfi János mozaikrímes technikája összhangban áll verse tréfás hangulatával:

Az utcán egy ***kan áll,***
Kezében egy ***kanál.***
(Ballada)

Csengeri Kristóf *Játék a szavakkal* című verse valóban a címének megfelelően szóhatár-áthelyezéssel mozaikrímet alkotva *(ártalom – árt a lom)* játszik:

Az értelem nem ***ártalom:***
Az értelemnek ***árt a lom.***

Ráadásul a vers főnevei *(értelem – ártalom)* egymásnak hangrendi tükörképei.

Lackfi János *Szakmai dúdoló*jában az **önrímes** alakok növelik a játékosságot:

Hogy tudom, minden ***szétesik***
(mert ***szétesik***
mi létezik)
Az még nem sokra ***képesít***
(hogy ***képesít***
csak képzelik)

Önrímes formájú Jókai Anna *Apokrif imák – alkalmakra. Délben* című versének három sora. Ezekben a hangsúlyos elváló igekötők hordozzák az eltérő jelentést:

amit elkezdtem, be ***kell azt fejezni***
amit tanultam, ki ***kell azt fejezni***
ami téveszme, le ***kell azt fejezni***

Babits Mihály *Búcsú a nyárilaktól* című versében az *Ómagyar Mária-siralom* ősi asszonánc rímei *(Világnak világa, Virágnak virága)* visszhangzanak, de ezeket keretbe fogják a *mű-* előtagos formák, szétfoszlatva az architextushoz kötődő áhítatot:

*Mint a dróton csüggő mű****virág,***
lanyhán ling-lóg szárán a ***virág,***
s néma s fényes az egész ***világ,***
*mint üveg alatt egy mű-****világ.***

DUPress

A virtuóz formaművész Kosztolányi Dezső sokat foglalkozott a rím varázslatának elemzésével. Érdemes elfogadni állításait: „Rím és rím között különbség van. Egy rím mindig elárulja, hogy az, aki megzengeti művész-e vagy kontár" (1999 [1933e], 474). *Boldog, szomorú dal*ában mesterien játékosak a rímek:

Van már kenyerem, borom is van,
van gyermekem és feleségem.
Szívem minek is szomorítsam?
Van mindig elég eleségem.
Van kertem, a kertre rogyó fák
suttogva hajolnak utamra
és benn a dió, mogyoró, mák
terhétől öregbül a kamra.
Van egyszerű, jó takaróm is,
telefonom, úti bőröndöm,
van jó-szivű jót-akaróm is.
Van villanyom, izzik a villany,
tárcám van igaz színezüstből,
tollam, ceruzám vigan illan,
szájamban öreg pipa füstöl.
Fürdő van, üdíteni testem,
langy téa beteg idegemnek,
ha járok a bús Budapesten,
nem tudnak egész idegennek.
Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban
s már nem vagyok otthon az égben.

A költő játékosztönéről árulkodik a költemény bravúros rímelése, hiszen végtelenül könnyed – a magyarban szokásos két szótagos – összecsengés *(utamra – kamra; villany – illan; égtem – égben)* és ugyanakkor tudatos keresettség tükröződik a négy vagy öt szótagosra kiterjesztett rímpárok *(jó takaróm is – jót-akaróm is; feleségem – eleségem; borom is van – szomorítsam; idegemnek – idegennek)* létrehozásában. Ezzel a virtuózan megmunkált játékos rímtechnikával a költő megérezteti egyrészt a tiszta rímnek *(feleségem – eleségem)* az azonosságból fakadó monotóniáját, másrészt az asszonáncnak a rokonhangzásból adódó színező, variációs lehetőségét *(villany – illan),* illetve a szabados rímnek (Szuromi 1980, 69) az azonos magánhangzók mellett a hasonlóság nélküli mássalhangzók keltette kontrasztos hangzását *(égtem – égben)*. Különösen játékos a *jó*

takaróm is – jót-akaróm is szójátékos mozaikrím és a *rogyó fák – mogyoró, mák* rímpár, hiszen a rímhívó *r-gy*-ből a válaszoló rímben *gy-r* sorrend lesz. A vágyott és az elért, a földi és az égi ellentétével fonódik egybe a kancsalrímszerű összecsengés a vers zárlatában *(vágytam – égtem; világban – égben)*.

„A rím kétségkívül mérhető eleme a versnek" (J. Soltész 1966, 30), annyira hogy pontértékskála is felállítható az egyes költők rímhasználatáról. Petőfi rímelését vizsgálva J. Soltész Katalin megállapította: „Verstörténeti szempontból [...] pozitívumként kell értékelnünk az asszonáncok nagy számát, mivel ezáltal szinte beláthatatlan nagy területe nyílik az összecsengéseknek; különösen pedig a rag- és képzőrímek visszaszorulását, ami felszabadítja a versmondattant a kényszerű párhuzamosságok béklyóiból" (1966, 31). A kutató a költőnek a *Mért nem születtem ezer év előtt?* című verse rímeit virtuóznak minősíti:

Mért nem születtem ezer év előtt?
Midőn születtek Árpád daliái,
S ragadva kardot, a vérkedvelőt,
A nagy világgal mentek szembeszállni.
Beh énekeltem volna diadalt,
Vitézeimnek, párducbőrre dőlve,
Midőn az ütközetmoraj kihalt
S az áldomás csengése jött helyébe.

A **limerik**nek az alapja a rímmel megvalósított nyelvi játék. Kötöttsége csupán annyi: *aabba* rímképletű legyen, és csattanója kínrímes:

*Holnapra kéne egy **limerik***
*De honnan vegyem a **rímeit?***
Nincs ennél nyomasztóbb!
Nézem a fagyasztót,
*hátha van otthon kis **mirelit.***
(Imreh András)

*

*Volt egy ős, úgy hívták, Bo**tond.***
*Kanállal ette a be**tont.***
Egyszer úgy begerjedt,
két kézzel bevert egy
*bizánci érckaput... „Na ne **mondd?!**"*
(Bertók László)

*

*Volt egyszer Magyarba egy **Viszkis,***
*nem volt ő szeszélyes, sem **hisztis,***
kirabolt bankot,
szívet is rablott,
*üldözte közrendőr, sőt **tiszt is.***
(Garaczi László)

DUPrese

A versekben a **rímvariációk** fokozzák a játékos zeneiséget, mert a rím „kellemesen izgatja az emberek fülét, ha meghatározott időközönként hasonló hangzású végződések állnak a szavak végén" (Schlegel 1980 [1795], 70).

Tóth Árpád fontos szerepet szán a rímeknek. *Rímes, furcsa játék*nak nevezett verse valójában versajándék a szeretett nőnek, mert a költő mást nem tud felajánlani kedvesének saját szomorúsága elűzésére, mint verse játékosságát, ahogy ő mondja: *borús zenéket*. Ebben a költeményben, amelyet Horváth János irodalomtörténész „leplezetlen hanggimnasztiká"-nak minősített, valóban *minden rím más,* hiszen a rímjátékok egész virtuóz eszköztára felvonul, még a mozaikrímes kínrím is:

Itt flóta, ***okarína***
S hegedűk ***soka rí ma.***
Száz hangszer, minden ***rím más,***
S vén bánatom a ***prímás.***

Játékos hangvételt sugall, és virtuóz nyelvi leleményt éreztet a Tóth Árpád-i rímvarázs az *Áprilisi capriccio*-ban, megtámogatva a tartalmi oldalt, a frissességet árasztó tavaszi zsongás megjelenítését:

Az útszél: csupa pitypang,
A bokrok: csupa füttyhang.

Rigó fuvoláz: rája tíz
Zugból is felcsivog a csíz.

Hallgatja még a rest éj
Félálmában a kastély.

Ó, áprilisi út-szél,
Tréfás, arcomba fútt szél,

Rügyecskék, zöldacél-rugók,
Ó, fuvolás aranyrigók,

Ó, csermelyhangu csízek,
Illatos, édes ízek.

A tavaszi üde légkört a kétsoros rövid versszakok ritmusán kívül a sorpáronként változatos rímelés segíti érvényre jutni: a tiszta rímek *(út-szél – fútt szél; csízek – ízek),* a csak magánhangzót összecsendítők *(tíz – csíz; pitypang – füttyhang),* a kancsalrímek *(rest éj – kastély; rugók – rigók)*. Mindezt még színezi a *fütty* hangutánzó jellege és a *pitypang* növény játékosnak tetsző neve, amely két felpattanó *p* zárhangjával a pitypang termésének gyors szétpukkanását juttatja az eszünkbe.

Karinthy Frigyes *Nagypénteki kereplő* című versének bravúrja remekül példázza: „Az igazi rím nem díszítőeleme a versnek, hanem alkotóeleme. Vér a vers véréből, test a testéből, lélek a lelkéből, s annyira egybe van vele szőve-forrva, annyira összebogozódik vele, hogy el sem lehet választani tőle" (Kosztolányi 1999 [1933d], 471). A melléknévi igenevet, főnevet és melléknevet rímeltető – ritmustól megtámogatott – játék könnyedsége hang- és képeffektusokat villant fel a rímek hanghelyettesítéses alakjaiban:

Nem harang ez, messzedörgő,
Nem is csörgő,
Csak kereplő
Apró-cseprő
Bánatodra rátérdeplő
Zsémbelő és recsegő és fecsegő fa,
Bús kereplő faiga.

A rímbeli hangegyüttesek hangutánzó játékukkal is funkcióssá válnak. Igaz ezekre a rímekre: „a jó rím kritériuma nem lehet nyelvtani erőpróba, csak az, hogy a két szó között, amely alakra hasonlatos, fogalmi ellentét legyen. Maga a rím pedig könnyű, tiszta, dalos játék" (Kosztolányi 1999 [1915b], 597).

A rím értékét nem kizárólag típusa adja, mutatja Babits Mihály *Naiv balladá*ja:

Láttam nagy sereg lányokat,
sereg lányokat ***liliommal.*** *–*
Akkor a lelkem ***fájdalommal***
küszködött sok nehéz ***orommal***
és láttam mérgezett ***szirommal***
gyilkoló kába ***liliommal***
jönni nagy sereg lányokat.

A ragrímeket nemigen szokták jónak ítélni, de ebben a költeményben kifejezők, és azáltal válnak játékossá, hogy a hangalaki egybeesés ellenére eltérő szerepűek. Noha látszólag a rímelő szavakhoz ugyanaz a *-val* toldalék kapcsolódik, de ez mindegyik esetben más funkciót tölt be. Így rímpozícióba kerül állapot- *(fájdalommal),* eszköz- *(szirommal)* és társhatározó *(liliommal)*, valamint vonzat *(orommal)*. Igaz tehát Illyés Gyula megállapítása: „A rím jó vagy rossz voltát, mint a vers minden elemét különben, egyes-egyedül az a hely dönti el, ahová kerül" (1999, 601).

A „rím [...] gyakran rávezet az ötletekre, melyek egyébként nem villannának fel" (Weöres 2003a, 227):

Amikor a függöny
felgördül,
a térben az ember
eltörpül,
figyelmes nézések
*több-**száza***
behatol a színpad
*od**vába.***

Ott benn tünemények
*su**hognak,***
lámpás éjszakában
*ra**gyognak,***
a színek fémessé
szépülnek,
szavakból paloták
épülnek.

Weöres Sándor *Vers a színházról* rímes sorai a rímtelenek közül kiemelkedve a színházi élmény hatását vannak hivatva jelezni.

A rím „a sorok, periodusok határának jelzésével a sorozatosság ritmikai jelölője. Ugyanakkor nem metrikai tényező" (Szuromi 1980, 71), de a ritmussal karöltve „nem annyira akadék, mint segítség" (Weöres 2003a, 227), vagy ahogy ezt a kettőt a költő versben dicsőíti:

Rím s ütem nem halott kellék: csodát,
zenét akar: arányt, s szimmetriát:
formát, életet: ahogy a virág,
a sejt, a kristály.
(Szabó Lőrinc: *A huszonhatodik év 14. Emlék a szívednek*)

Kosztolányi Dezső alkotóként így fogalmazza meg a rímkeresés okát:

ó, jó zene a hörgő
kínokra egy kalandor
csörgő,
mely zsongít, úgy csitít el,
tréfázva mímel
s a jajra csap a legszebb
rímmel.
(Esti Kornél éneke)

Ezzel a költői vallomással teljes összhangban állapítja meg Devecseri Gábor: „Néha éppen akkor van a legkimértebb rend Kosztolányi verseiben, mikor a világ legfájóbb rendetlenségeiről szólnak; a legnagyobb feszültséget az idézi elő bennük, hogy a gáttalan kétségbeesés szájtépő panaszai bámulatos csiszoltvégű sorokban ömlenek alá" (1945, 19).

Gombrich művészettörténész így összegzi a rím szerepét: „Ha nagy mesterek a rímben századokon át kielégülést találtak, az nyilvánvalóan nemcsak azért volt, mert kedvelték a rímelő hangokat. A rím keresése célt és kielégülést eredményez, a költői nyelv keresését" (1998 [1966], 145).

A költészet rímgazdagsága azt mutatja: az alkotók nem iktatják ki eszközeik közül az összhangzásnak ezt a feltűnő elemét, sőt inkább megcsillogtatják a rímben a játékosságot, a humort, művészi felhasználásának sokféle módját, tudva azt, amelyet Kosztolányi Dezső így fogalmazott meg: „Eltereli a figyelmet a lényegről, hogy végül igazán a lényegre terelje" (1999 [1933d], 472).

Az alkotók ötletességén múlik, hogy a műnek ez az eleme játékosságot sugall-e. A bravúros rímek mindig a játékosság megnyilvánulásai. A rímjáték többnyire az egy szótagosok helyett a több szótagosok összecsengése, valamint a

szavak értelembeli kontrasztja, illetve hangzásbeli harmóniája és egyben oppozíciója révén keletkezik.

5.1.2. Játékos alliterációk

Az **alliteráció** – a szókezdő hangok ismétlődése egy vagy több verssoron át – alapvetően játékos. „Primitív formula-alkotó ez a nyelvi eszköz, de az a játékos plusz, az a többlet, [...] ma is olyan hatásos, mint az ősköltészet homályában volt" (Zolnai 1964, 84).

De mitől válik játékossá? A tudatos tervezettségre, a hangzásra irányított figyelem miatt. Ugyanakkor többféle funkciót is betölthet:

> ***T**őr a **t**üske, a **t**övis,*
> *és **t**e is.*
> ***T**ested **t**eljes **t**őmlöcében*
> ***t**álat és **t**ányért **t**eríts.*

Weöres Sándor *Az ábécé 25 betűjére* című költeményének strófájában akusztikai virtuozitású a végletekig vitt betűrímek sora. Érzékelhető, hogy az alliteráció hatására az ismételt hangok redundanciája átcsap entrópiába.

A betűrím a hangokat létrehozó artikulációs mozgásokkal és akusztikai benyomásokkal hangutánzást erősítő szerepet tölthet be. A csönd képzetét, amely néha a hideg fogalmához kapcsolódik, nem véletlenül a *h* hangok alliterálásával adják vissza a költők, hiszen ez az a hang, amely a hangszalagrésen kilehelt levegő súrlódásával és ebből fakadó akusztikumával erre alkalmas:

> ***H**űs **h**ajnalban **h**ullat fagyos veritéket.*
> (Arany János: *Az első lopás*)
>
> *
>
> *Amig a fákról nagy, nehéz könnycseppek*
> ***H**ervadt levére **h**alkan **h**ullanak...*
> (Vajda János: *Harminc év után*)
>
> *
>
> *Tüzeket raknak az égi tanyák,*
> ***H**allgatják **h**alkan a **h**armonikát.*
> (Juhász Gyula: *Tiszai csönd*)
>
> *
>
> *S mintha olykor a gyarló földi dalban*
> ***H**angját próbálná **h**alaványan, **h**alkan.*
> (Tóth Árpád: *Hegyi beszédek felé*)
>
> *
>
> *Ne ingerelj panaszra vagy haragra,*
> ***h**angoskodóból **h**alkíts **h**allgatagra.*
> (Áprily Lajos: *Kérés az öregséghez*)

Fut, fut az áram
a déli sugárban
s ***h****ökken a* ***h****ó a* ***h****ideg* ***h****avason.*
(Áprily Lajos: *Március*)

A hangulatiság megtámogatására a versek jelentésszerkezetében négy szóra kiterjedő betűrím is összefűzheti a szavakat:

Felhőn vet ágyat már az alkonyat
s a ***f****áradt* ***f****ákra* ***f****átylas* ***f****ény esőz.*
(Radnóti Miklós: *Naptár. Szeptember*)

*

F*elhős* ***f****ákról*
F*eslő* ***f****ények:*
Sugarak fonalán
Lépdel az ének.
(Kovács András Ferenc: *Reggeli zápor*)

Szilágyi Domokos versében a kellemetlen akusztikumú zöngétlen mássalhangzók: a súrlódásból eredő *f* réshangok és a kemény, felpattanó *k* zárhangok nyelvi kifejezősége szuggerálja a bartóki zene sokszor disszonáns hangzását, egyben alludálva a zeneszerző *A fából faragott királyfi* című szvitjére is:

F*ából* ***f****aragott* ***f****ájdalom,*
k*őbe* ***k****alapált gyűlölet.*
(Bartók Amerikában)

A szövegértelem hangsúlyozását szolgálja az alliteráció több esetben is, mint József Attila *A* ***k****ínhoz* ***k****ötnek* ***k****emény* ***k****ötelek. (A kínhoz kötnek kemény kötelek...)* verssorában is. A *kötnek* és a *kötelek* szavaknak a cselekvés korlátozását és az ott maradásra kényszerítést jelentő voltát megtámogatva, a felpattanó zöngétlen kemény zárhang kifejező erejű a megkötöttség visszaadására.

Az *sz* hang sokféle jelentést tud érzékeltetni, például a kis résen áthaladást:

A égből is csupán
szű*ken* ***szű****rődik át valami* ***szü****rke fény*
az ónos cenzúrán.
(Babits Mihály: *Esős nyár*)

Az alliteráció hatását a szövegkörnyezet *sz* hangjai felerősítik, így a szárnysuhogás képzetét erőteljesebben keltik fel Babits Mihály *Laodameia* című versében:

Talán, talán
már itt is járnak mind az árnyak körülem
*denevér****szárnyakkal szállnak szerte*** *nesztelen.*

A selyem puhaságát képesek sejtetni hangulatfestéssel az *s*-ek és *sz*-ek egymást átszövő alliteráló hangcsoportokkal:

*Itt **s**elymesebb a **szi**nes **sz**oknya **s**elyme.*
(Juhász Gyula: *Botond apánk Bizáncban*)

De a rossz érzések miatti felszisszenést is sugallhatják a több nyelvi elemet összetartó *sz*-es betűrímek:

***sz**ámokká kódolt **sz**ánalom*
***sz**égyene ég az ujjamon*
(Parti Nagy Lajos: *Himnusz Bell Máriához*)

Több hang betűrímben való visszatérése erősíti meg Tóth Árpád *Déli derű* című versében a nyugalom, az elernyedés képzetét:

*Nyakam nyugtatja most **p**uhácska **p**ázsit,*
*S nézem a **f**énylő **f**ákat **f**ülledt árnyban*
S a fűszált, mely rámdől s furcsán parázslik.
*Ó, **b**oldog **b**ágyadás... egykedvün ásít*
*A fáradt száj, s **i**zzadt **i**zmokkal, lágyan*
Hevernek karjaim s ernyedt kezem...

Az alliteráció alkalmas arra, hogy a szövegértelemmel párosulva hangulatfestő jelleget segítsen érvényesülni. A *b*-s alliterációk és a mély magánhangzók a kocsma hangulatát festik alá Juhász Gyula *Magyar tél* című versében:

***B**abona, **b**ánat, **b**orok és **b**otorság,*
Mind összekapnak és a kocsma zúg.

A babitsi lírában különösen gyakori az artisztikus alliteráció, amely a mondat hangzásalapú szerkezete. Sőt van, hogy egy egész strófa hangstruktúráját meghatározza, fokozott díszítő zeneiséget árasztva a nyelvi zsonglőrködéssel:

Magányosnak születtem,
***b**arangoló **b**orongó,*
*ki **b**amba **b**ún **b**orong,*
***b**orzongó **b**ús **b**olyongó,*
***b**aráttalan **b**olond.*
(Egy szomorú vers)

*

***B**ús donna **b**arna **b**alkonon*
*Mereng a **b**íbor alkonyon.*
(Messze...messze)

Ez a hangzás ad alapot Karinthy Frigyesnek a karikatúrára, amelyben az abszurditásig vitt túlzás (szógyártás: *bink balán*) érzékelteti a jelzett babitsi sajátságot. A stílusparódia így lesz humoreffektust keltő:

*Ki **b**ún **b**orongva, **b**arna, **b**ús **b**ajusszal,*
*__B__eteg **b**olyongó, **b**éna **b**ink **b**alán…*
(Antik szerelem. Babits Mihály)

Szécsi Margit felsorolásában feltűnő hangakusztikai elemként alliterációsor tartja össze a különben szemantikailag széthulló szavakat:

***S**ípok, **s**ipolyok, **s**íkok, **s**ikolyok,*
***s**ávok, **s**ávolyok, **s**úgok, **s**ugarak,*
(IV. SUMMÁZÁS)

Mindezek ellenére érdemes Arany János megállapítására figyelni, aki az alliteráció kapcsán arra figyelmeztetett: a „túlzást, mesterkéltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell!"

5.1.3. Játékos hatású hangalakzatok

A nyelvi játékok fontos elemei a hangalakzatok, azaz azok a szótorzítások, amelyek ősi költői eszközként egyaránt szolgálhatják az emelkedettséget vagy éppen a tréfás hangzást. A hangalakzatok négy retorikai alapművelettel jönnek létre: adjekcióval (hozzáadással), detrakcióval (elhagyással), immutációval (helyettesítéssel), transzmutációval (átrendezéssel).

Miből fakad játékosságuk? A szó hangalakjának manipulálásából.

Petőfi Sándor még aposztrófával jelzi a **szövég elhagyásá**t (apokopé):

Ez a világ aligha csárdában nem ég;
*Bizonyára ugy lesz – **hál'** a jóistennek!*
(János vitéz)

Kosztolányi Dezső *Skála* című verse rímhívó szavára válaszoló elemének elhagyásos (detrakciós) alakzata *(napért→napér)* míg a mindennapi társalgásban megszokott jelenség, lírai műben már játéktényező:

Őszi éjjel	*Vágynak ők is,*
A nők vágya	*árva lelkek,*
*mint **a vér**.*	*a **napér**.*

Parti Nagy Lajosnak gyakori szóalkotási módja a szócsonkolással történő torzítás, a szövég elhagyása. Következő verseinek keresztrímes formájában a 2. és a 4. sorok a játékos szövégelhagyás miatt *(hamutartó→hamutar'; tavasszal→tavasz)* válnak rímelőkké:

Szép pinkmariskánk, szállj el hattyúszárnyan,
öntöttvashattyúnk, űri ***hamutar'***
mint falka csikk az öblös éjszakában
ugat szorít és piszkosul ***kapar***
(Három bárzong)

*

Ha nyelvvel és ha felesel,
ha Cola Light, ha langy ***melasz,***
ha pótkávé, mit teleszel,
kenyérrel nénikém ***tavasz***
(Szívlapát)

Ezek a megcsonkított formák alighanem ikonikusan a nyelv eredendő töredékességét mutatják verseiben:

Terped széjjel
az órjási ***kaszárny****.*
(Holnap indul a század csuklógyakorlatra)

*

a beszéd buborékjai
a szájpadon mind ***elszivár***
(Utánzatok)
nem lehet lemaradni a színvonaltól,
mert ***elgémber.***
(Diletták)

Kovács András Ferenc imitálja Parti Nagy Lajos gyakori szóvégelhagyásos technikáját a költőnek ajánlott versében, és közben párbeszédet kezd *Rókatárgy alkonyatkor* című versével és Arany János *A walesi bárdok* című költeményével *(a nép, az istenadta nép):*

A név, a név, az ***ötve'*** *név,*
Barátom, nyalka nádméz,
S az ***istenadt,*** *a röpke nép*
Ma bárdokkal ***parádéz****...*
(Rókatánc a tarlón)

Hizsnyai Zoltán is játékos viszonyba lép a Parti Nagy Lajost köszöntő *Szonettkoszorú*jában az ünnepelt kedvelt hangalakzattípusával:

Rétestészt, *akként rakódott évre év*

Petőfi Sándornak a *Kerényi Frigyeshez* címzett versében a népies hangvétel egyik eleme a **szóközépi hangelhagyás** (szinkópa). Ez a köznyelvi kiejtéshez képest játékossá teszi a verses írott formát:

T'od, a Komlóban, persze, hogy tudod;
Hogy is feledhetnéd azt a napot?

A kontextus, a *földi* jelző miatt a feltételezett forma a *halandó* lenne, ezt csonkítja Parti Nagy Lajos, és a hangalakzat révén a szó morfológiai változásba csúszik át, de a szinkópa ellenére értelmes, bár nem várt szó keletkezik:

Erőegyensúlyba akarna élni
minden ***földi haladó***
(sic)

Ez a szinkópás forma az ember tudatában állandóan ott motoszkáló halál gondolata helyett a jelenben létezésre, sőt a haladásra irányítja a figyelmet.

Parti Nagy Lajos szinkópás alakjait követi Kovács András Ferenc a költőnek ajánlott versciklusa *Mesterszonett fonákja, ó, fejállás!* című darabjában:

Kalászattal **pörg** múltidők elé, ki
Immár magával ötven, mint a kéve.

A **szó elejéhez toldás** (protézis) ritkábban előforduló jelenség:

***A zember** elteng, el vagy ötven Éva.*

Jász Attila ezzel az írásmóddal játékba hozza a hibás ejtésmódot a Parti Nagy Lajost köszöntő szonettjében, illetve az ünnepelt gyakori hangalakzatos technikáját.

Szilágyi Domokos következő játékosan ironikus versének protézissel teremtett, erőszakoltnak tetsző rímeit a verscímmel harmonizálás *(Napiparancs tavasszal)* magyarázza: ugyanis napiparancsot adni egy növénynek csakis tréfásan lehet:

Kikerics,
napsugarat ***sikeríts!***

Kikerics,
a gondokból ***kikeríts!***

Kikerics,
örömöket ***ikeríts!***

A **szóközépi hangbetoldás**sal (epentézis), a hangzónyújtással torzított forma alkalmas az emfázis, a nagyfokú érzelmi többlet jelzésére, az élőbeszédet imitáló tiltakozó kiejtés visszaadására Weöres Sándor *Kuli* című versében:

Kuli meghal.
Kuli ***neeem*** *tud meghal!*

PUPress

A „kifejező torzítás" (Fónagy 1970, 42) magától értetődően érzelmi kifejezőeszköz.

Borbély Szilárd ötletes hangbetoldása egyidejűleg idézi a tudatba két paronim szó *(nescafé; netcafe)* jelentését a Parti Nagy Lajost köszöntő szonettjében:

leugrok egy nonstop áruházba.
„Vérsajtra, Édes, s ***Netscaféra*** *vágyol?" –*
egy hang kérdi a sötét lépcsőházba'.

A *nescafé* szó a közepébe ékelt *t* betű miatt egyszerre juttatja a befogadó eszébe a finomra őrölt kávészemekből készült, vízben azonnal oldódó készítményt és az internetkávézót (angolul: *netcafe*), azt a helyiséget, ahol a kávézás mellett internetezni is lehet.

Az epentézis hangalakzatával álszó, azaz nem létező szó keletkezik Parti Nagy Lajos *Krepdesin* című versében:

Pamutmadárért drága bér,
nem volna oly pamutmadár,
az ember néha ***trágoár.***

Ezzel a nyelvi manipulációval: hangbetoldással értelmetlenné tett szóalakkal bizonytalan jelentésű szó alakul, amelyik talán finomítja a *trágár* szóhoz fűződő negatív asszociációt az archaikus hangzásra emlékeztető formával.

Parti Nagy Lajos gyakran neologizál, mert bevallottan a torzításban leli alkotói kedvét:

a műsor, amit ők előadnak,
kedvére van kicsinek és nagynak,
mialatt húznak délnek a délceg,
sugárhajtókás *profi zenészek.*
(Sej)

Az ismert *sugárhajtás(os)* forma hangbetoldással torzított alakja egyszerre sugallja a távozás gyorsaságát és az öltözködés furcsaságát:

A **hanghelyettesítéses** (immutációs) alakzat, a hangelhagyás és a hangbetoldás bravúros Tandori Dezső *Ötvenes ének* című verse *tűnszövetkezetben* szavában. A szokásos *bűnszövetkezet* szó kezdő *b*-je ötletesen *t*-re módosul a *feltűnést* és a *letűnést* szavak *tűn-* igetöve jelentésének hatására:

Kellemes feltűnést keltettem,
mesélem aztán, holott kellemes
letűnést keltenék mindig.
Tűn*szövetkezetben élünk.*

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél rímei* című művében mozaikrímes összecsengéseket teremt a hanghelyettesítéses alakzat:

Budapest!
Itt éltem én! Lelkek közt! Csupa lélek!
Csupa test!
Kávéház! Mámor! Lángokban leszálló
csuda-est!
Csak az gyűlölhet, aki tompa, pudvás,
buta, rest!
Rímet reád még! Színt, mely életemre
odafest!
Ha meghalok, mondjátok síromnál:
Budapest.

A tréfás immutáció jól illik Fodor Ákos *Él egy öregúr Győrött* című limerikje konkrét szövegkörnyezetébe, a ráncosság fogalomkörébe:

Él egy öregúr Győrött:
arca és nadrágja gyűrött;
egész lénye idestova
már: akár egy ***ránciskola!***
Trehány, trehány öregúr Győrött…

Kovács András Ferenc *„Költőm és Korom"* című alkotásában – amely Arany János *Válasz Petőfinek* című verse első sorára játszik rá *(Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom)* – a *cimborám* megszólítás helyetti játékos immutációs hangalakzat a „zavart nyelvvel" magyarázható:

Zavarva nyelvem is, mint bogzott cirkalom,
Téged zeng, ***cimborom,*** *ha hála ráncigálja.*

Parti Nagy Lajos meglepő asszociációkat előhívó szóalkotásmódja kétféleképpen is értelmezhető *Garnidallam* című versében:

Hogy elhevert a horizont, hegyek,
megannyi gégeporc iramlanak a bőr alatt,
hanyatthomály púderverésben, nyaktáji
népaláfutás.

Egyrészt hanghelyettesítéses alakzatként *(véraláfutás→**nép**aláfutás),* másrészt két létező szó összetétellé kapcsolásaként *(vér+aláfutás).*

Sajátos állapotot: a részeg ember akadozó beszédét is vissza lehet adni hanghelyettesítéssel *(Xerxes→Sex…Rex)* és **hangok átrendezésé**vel (transzmutációval: *Leonidas* helyett *Ledionas; thermopyléi* helyett *therpomyléi*):

Ing a lábam, a nyelvem meg
Elakad –
Torkom a ***therpomyléi***
Szorulat,
Ledionas, *a bor, melly lecsepege,*
Gondolatim ***Sex...Rex...****Xerxes serege.*
(Petőfi Sándor: *Ivás közben*)

A dierézis olyan adjekciós hangalakzat, amelyben egy szótag két szótaggá bomlik szét, mint Petőfi Sándor *Ivás közben* című versében:

Hányadik már a pohár?... csak
Ötödik?
Teremt' ugyse! becsülettel
Működik.
Máskor ***megfe-felelek*** *kétannyinak:*
S lábaim most már öttől is inganak.

A szótagkettőzés híven adja vissza az ittas ember dadogó beszédét.

A posztmodern különösen kedveli a hangalakzatos játékokat. Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* című kötetében a hangalakzatok sok változata játék:

ahol a barna pőtyös
katicák rajja kőröz
ahol a pléden áfony
virágzik macska nyáfog

Versében torzulnak a szokásos nyelvi formák: adjekciós hangalakzattal, epentézissel jön létre a *rajja* forma, torzítva a *raja* szó morfológiai felépítését; ektázissal, vagyis hangzónyújtással a *kőröz*; egyszerre ektázissal és szisztoléval, azaz hangzónyújtással és -rövidüléssel a *pőtyös;* apokopéval, vagyis szóvégelhagyással az *áfony;* illetve immutációval a *nyáfog* a *nyávog* helyett, esetleg hangzónyújtással a *nyafog*-ból. A hangalakok tudatos roncsolásával keletkező formák beépülnek Parti Nagy Lajos nyelvi leleményekre épülő versnyelvébe, és stilárispoétikai szerepüket együttesen teremtik meg a különböző hangalakzattípusok játékba lépésével.

Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* két sorában pedig a 'minden szóbeszédnek szokott lenni valamilyen alapja' jelentésű *Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja* közmondás átírt formája többletjelentéssel töltődik fel a *fúj* ige helyett a torzított *fújol* alak miatt:

nem zerge a haraszt
ha szél nem pfújol

A vers nyelvjátéka szóhelyettesítéssel *(zörög→zerge)* és kétfajta hangalakzattal: szó eleji és szóvégi hozzátoldással *([p]fúj[ol])* valósul meg.

Ezt a Parti Nagy-féle posztmodern költői technikát, azaz az ún. nyelvhús-paradigma sajátosságát, a nyelv szabad kezelését, a grammatikai szabályok megszegését így érzékelteti a költőtárs hangzónyújtásos alakzatával *(Nyelvta**nn**on):*

*Nyelvta**nn**on űrt repesztel,*
Te pannon üdv, te Westel.
(Kovács András Ferenc: *Egy röpke ötven, részlet*)

A hangalakzatok sajátos fajtáját képezik azok, amelyek különböző szövegek (főként szépirodalmiak) között teremtenek kapcsolatot. Ezek az ún. **intertextuális hangalakzatok** felidézhetnek meghatározott korhoz kötődő nyelvhasználatot (az *útra* szó helyett hangbetoldásokkal Zalán Tibor *Fél-halandzsa* című versében a *hova utu rea* kifejezés szerepel, amely a nyelvemlékes kort idézi, a *Tihanyi alapítólevél* mondattöredékét alludálva: *Feheruuaru rea meneh hodu utu rea*), vagy egy költő jellegzetes szöveghelyét asszociáltatják (Petőfi Sándor *S szép, mint mindig **énnekem*** sorát Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* című kötetében hangkihagyással írja át: *s szép mint mindig **énekem***).

A hangalakzatra is áll az, amit Quintilianus általában az alakzatról megfogalmazott: „ugyanolyan módon képződik, mint a hibák: mert hiszen minden efféle alakzat hiba lenne, ha nem szándékosan keresnénk, hanem csak elkövetnénk őket. [...] rendkívüli módon hasznos: enyhíti a mindennapi és ugyanúgy formált szöveg keltette egyhangúságot" (2008 [94–95], 596).

Noha a köznyelvben is élünk hangalakzatokkal kifejező voltuk miatt, de stílusértéküket valójában a költeményekben észleljük. Itt jutnak kiemelt játékos szemantikai, emotív, evokatív szerephez.

5.1.4. Tréfás játék a hangokkal

Sok példával bizonyítható, hogy a költők játszanak a hangokkal.

Mi által teremthető a hangokkal tréfás nyelvi játékosság? Azáltal, hogy a versstruktúrát hangzáspárhuzamok és -ellentétek szervezik, vagyis bizonyos fonémák halmozása, oppozíciója, tudatos elhelyezése és a szövegértelemmel összhangban hangulatkeltő és jelentést asszociáló képességük kihasználása a költemény hangszerkezetében játékos lehetőségeket nyit meg.

A **hangoppozíciók** jelentés-szembenállást teremtő voltukkal hatásos játékok, és egyben magánhangzóink időtartamának a megváltozásával keletkező magyar **nyelvspecifikus játékok** is:

***Sírok** és **sírók** közt badarul.*
(Király László: *Piaf*)

S hogy írhádon ki osztozik most
***Véreb? Veréb?** Nem érdekel.*
(Karinthy Frigyes: *„Struggle for Life”*)

*

*Ha nem **vedelem, védelem?***
(Tandori Dezső: *Megint minimum 70*)

Az *Úttalan út* című Kormos István-költemény egyik sora többszörös tréfás játék a hangokkal:

Kontár a kántor, a kárász kérész!

Az édesvízi hal, a kárász nyilván nem azonosítható a tiszavirágként emlegetett, csak néhány óráig élő szárnyas rovarral, a kérésszel. Tehát *a kárász kérész* predikatív szintagma nyilván a mély és magas magánhangzók oppozíciójára épülő játék. A *Kontár a kántor* kecskerímre emlékeztető hangcseréjű *(o–á, á–o),* és az egész verssor a *k* hangot ugratja ki a betűrímmel.

Nem hangpárok cseréje is játékos hatású:

*Valaki **hó***
*valaki **hő***
*valaki **hí***
*valaki **hű***
hahahaha
(Nagy Gáspár: *Ősz és tavasz között*)

Kancsalrímnek tetsző formák felsorolása mellérendelő szintagmában is játékos elem:

És nemkívánt gyönyörben egyesültök,
*mint sav a fémmel – **sóváran, siváran.***
(Petri György: *Házasság*)

*

Túlzásba vitt
Aszkéta-máz, rögeszme lett a Szép, megunt
Erény s arány
(Kovács András Ferenc: *Babitsolás*)

Az elemekre tagoláson kívül *(Élet+unt; éle+tűnt)* hanghelyettesítésre *(Életunt; éle-tűnt),* -cserére *(éle-tűnt; eltűnt éle),* a hangok variálására épül Tandori Dezső játéka *Megint minimum 70* című versében:

Életunt=éle-tűnt. Tüntetőleg éle,
miután eltűnt éle.

Bravúros a *cs* és az *ll* hangok szerepeltetése a következő sorban, mert a *csillám* szó olyan hatású, mintha a *csillan* szó elejét és a *villám* szó végződését kapcsolná egybe:

Sűrűn ***csill****an a vi****ll****ám; bús szemed isteni* ***csill****ám.*
(Babits Mihály: *Új leoninusok*)

Az egyéni alkotású, magas hangrendű ikerszónak hatásos ellenpontja a mély hangrendű, kemény zárhangokkal tudatosan operáló hangcsoport Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alatt* című költeményében:

Éj mélyből fölzengő
– csing-ling-ling – *száncsengő.*
Száncsengő ***– csing-ling-ling –***
tél csendjén halkan ring.

Földobban két nagy ló
– kop-kop-kop – *nyolc patkó*
nyolc patkó ***– kop-kop-kop –***
csönd-zsákból hangot lop.

A *csing-ling-ling* és a *kop-kop-kop* hangutánzó mondatszók hangzásbeli ellentéte teremtődik meg verse akusztikai hangszerelésével. Ezzel a gondolatiság nemcsak látványképpé, hanem ugyanakkor hangzásképpé is alakul, szózenével egészülve ki. A Weöres Sándor-i hapax legomenon ikerszó *(csing-ling-ling)* azért érvényesül, mert kirí a vegyes hangrendű szövegkörnyezetből. A száncsengő finom, magas hangú csengését megtámogatja a zöngés mássalhangzók lágysága. Ez hatásos ellenpontja a *kop-kop-kop* hangutánzó szónak, amelyben a mély magánhangzók és a zöngétlen mássalhangzók révén a lódobogás idéződik fel. A száncsengő csilingelése és a lovak trappolásának zaja a vers kiszámított pontjain tér vissza: a vers mozgalmasságát fokozatosan és mégis éles váltással éreztetve. Így hatásos, mert a téli éjszaka végtelenül nyugalmas képével harmonizál a hosszú szótagokra épülő időmérték.

Létkérdés summázódik Kányádi Sándor *Játszva magyarul* egyetlen mondatnyi játékos hangzáspárhuzamokat és -ellentéteket rejtő versében:

aki ***megért***
s ***megértet***
egy népet
megéltet

Hogy a nyelvőrzés népet megtartó erejét az alkotó mennyire egyszerű dologként látja megoldhatónak, három elemmel is sejteti: a *játszva* és a *meg-* igekötő jelentéstartalmával, illetve az egymondatos szerkesztéssel. A bravúros hangzású forma az egységességet sugallja a szinte homogén palatális magánhangzóival, valamint két hangnak: az *e–é*-nek nem annyira a szembenállására, hanem sokkal inkább rokonságára épülő egyneműségével, hiszen ezeknek a hangoknak a fonetikai oppozíciója nem éles. A homogenitás ugyanakkor tartalmi ellentéteket

DUPLÉSS

köt egymáshoz: a cselekvő és a műveltető igét *(megért–megértet)* egy kapcsoló kötőszóval egyenrangúsítva halmozza, illetve hasonló hangzású igéket keresztrímbe helyezve villant egymásra *(megértet –megéltet)*, és ezáltal szemantikai kapcsolatba lépő jelentéseket fűz egymáshoz: *aki megért egy népet,* [emiatt] *megértet,* [és ezért] *megéltet*. Így a párhuzamosítható hangzásszerkezetek egymásból következő jelentéseket kapcsolnak össze. A cím és a vers domináns magánhangzóiból születő hangzásellentét kapcsol vissza az esetlegesen csak automatikusan elolvasott címhez, és mindkét szava nyomatékossá válik. A mű írásjeltelensége a hangzást, a szünettartást megváltoztatva a hangsúly eltolásával a jelentésvariáláshoz is hozzájárul. Az olvasó ugyanis felfoghatja az első két sort egy egységnek: alárendelt tagmondatnak, és ebben az esetben enjambement-t feltételez a 3. és 4. sor között, a *népet* tárgyat a főmondat igei állítmányához kötve, de ezzel a valószínűbb tagolással szemben elképzelhető egy másik is: a *népet* szót mindkét állítmány hátravetett tárgyának feltételezve, mert a 3. sor után is lehetséges szünetet tartani, kiemelve a főmondatot.

Idegen nyelvű szöveg hangzására rájátszás volt József Attila tréfás ötlete:

Les sanglots longs	*Tésasszony lón*
Des violons	*Kérdi hollóm*
De l'automne	*de mohón:*
Blessent mon coeur	*– Lesz ma kör*
D'une langueur	*Künn, lom-őr*
Monotone.	*Monoron.*

Úgy írta át játékos módon Paul Verlaine *Chanson d'automne* című versét magyar szavakkal, hogy magánhangzói megegyezzenek az eredetivel, mássalhangzói pedig hasonló hangzásúak legyenek. A francia vers hangzását megközelítő magyar szavak nem kelthetik fel az eredeti szöveg hangesztétikai élményét, mert az akusztikumot a jelentés nem támogatja meg.

Bóka László ugyanezt a tréfát a verlaine-i strófa Tóth Árpád-i fordításán próbálta ki a következőképpen:

Ősz húrja zsong,	*Őszi bú korong*
Jajong, busong	*Hajlong, ujjong*
A tájon,	*a hájon*
S ont monoton	*s kong Monokon,*
Bút konokon	*bús pofonom*
És fájón.	*ne fájjon.*

Egyes **hangok gyakori visszatérése** (rekurrencia) a költemény hangzásvilágában felerősíti a szövegértelmet és hangulatot. Lackfi János nem a jelentésre helyezi a hangsúlyt a *Hurutos kabaré* című versében, hanem a játékos hangzásra:

Pirinyó diriné,
dilinyó Pirinél.

Babanő mobilon:
ma menő Babilon.

Karakán botütés,
Batu kán karatés.

Zsarolós papagáj,
tapadós zsaruháj.

Bakelit marabu,
mirelit bakabú.

Tekenőn guanó,
guminőn takaró.

Aranyos guru-nyak,
gurulós aranyak.

Kétsoronként tükörszerűen, kecskerímszerűen ismétlődnek a szókezdő hangok *(p...d / d...p),* ráadásul nem csupán a szóindító mássalhangzók, hanem többnyire a szókezdő első szótagok is *(**Ara**nyos **guru**-nyak, / **guru**lós **ara**nyak.)*.

Alighanem nem szorul magyarázatra, hogy a *Húsdal* című vers is játékos:

megy a hús megy a hús
munkahelyről hazahúz
hazaérve hús a húsba
ki-be húzza ki-be húzza
másnap reggel újra bús
köti gúzs–munkába jár
megy a hús megy a hús
ő a túszejtő s a túsz
gúzsba húzva bús a hús

Székely Szabolcs ennek a versnek a meghökkentő tartalmát tréfás szójátékba „húzza" *(gúzsba húzva bús a hús),* ritmusos sorokba tördeli, a hosszú *ú* hangzására építő rövid szavakba és rímekbe foglalja. Lackfi János szerint: „Székely Szabolcs játékos költő, mondhatni kölykösen impresszionista. [...] A játék itt annyit tesz, mint cifrázat, szertelenség: a rendelkezésre álló költői építőanyagokból a statikailag szigorúan szükségesnél jóval több kerül felhasználásra. Mégsem túldíszítettek ezek a versek, inkább önfeledten improvizatívak [...] Az improvizáció, jól tudjuk, nem találomra lefogott hangok katyvasza, hanem szabad eligazodás rengetegféle, nagyon pontosan ismert zenei megoldás között" (2004, 123).

A hangokkal való játék különös fajtása a **hangszimbolika**, „a hangoknak és hangcsoportoknak az a sajátsága, hogy közvetlenül akusztikai hatásukkal – különösen, ha nem nagy szövegrészben többször ismétlődnek – képzésmódjuktól függően és megfelelő szövegkörnyezetben (elsősorban meghatározott jelentésű szavakkal kapcsolatban) képesek alkalmilag bizonyos hangulat felidézésére s a mondanivaló érzelmi erősítésére" (Szathmári 1968, 240).

EDPress

Mivel az *öröm* szóban két *ö* hang is szerepel, a befogadónak az az érzése, hogy a boldogság kifejezését ez a hang sugallja:

Halmainkat, Vőlgyeinket
***Ö**rö**m**be **ő**ltö**z**teted.*
(Csokonai Vitéz Mihály: *A Nap Innepe*)

Az idézett második sorban az *ö*-k feltűnő gyakorisága előhívja a mosolygáskor szokásos kerek ajaknyitás képzetét. Máskor is a boldogság fogalmát támogatja meg az *ö* hang:

Dalában a mennyei bolt
*Egy csendes **ö**rö**m**nek **ö**rö**k** mosolya.*
(Petőfi Sándor: *Homér és Oszián*)

Az *r*-hez kapcsolódó szóközépi mássalhangzó-torlódások hanghatásukkal az élet rögös útjait vannak hivatva sejtetni Tóth Árpád *Elégia egy rekettyebokorhoz* című versében:

*A néma szi**rt**eken békén omolni szét*
*S nem lenni zo**rd** utak hö**rg**ő és ho**rzs**olt roncsa.*
(Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz*)

Hangoztatáskor az akusztikai összetevőknek jelentéserősítő szerep jut.

Az *l* hang a képzése és akusztikai hatása miatt a lágyság, a finom távoli hang hatását kelti. Ez különösen a sokszori ismétléssel, valamint a szöveg szemantikai oldalának és a hangzásnak az illeszkedésével erősödik fel:

*A **l**enge Ho**l**d ha**l**ka**l** vi**l**ágosítja*
*A szőke bikkfák o**l**da**l**át.*
(Csokonai Vitéz Mihály: *A Magánossághoz*)

*

***El**hu**ll** a virág, e**l**iram**l**ik az é**l**et.*
(Petőfi Sándor: *Szeptember végén*)

*

*Hervadása **l**i**l**iomhu**ll**ás vo**l**t.*
(Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*)

*

*Komoly nyakátó**l** ha**l**kan **l**efe**l**é dő**l***
***l**ankára **l**ágyan om**l**ékony vona**l**.*
(Babits Mihály: *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*)

*

Vagy űzni falka fürtjét,
*Ha**ll**ani ha**ll**a**l**i kürtjét.*
(Tóth Árpád: *Rímes, furcsa játék*)

Kiss Dénes *Korong forog* című versének a fogalmiságához bizonyos hangok gyakorisága feltűnően igazodik:

Görbe bögre *Korong forog*
forog körbe. *körbe-körbe.*
Karimája *Kerekedik*
kerek pörge. *görbe bögre.*

A kerekség fogalmának képzetét villantja fel az ajakkerekítéses magánhangzóknak *(o, ö, ü)* a köznyelvi használatnál sokkal gyakoribb előfordulása, megtámogatva a szöveg jelentésmezejébe tartozó képzett szavak *(kerek→kerekedve, kerekdeden, kerekedik, hengeredik)* által sugárzott értelmet.

Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetében költői játékterét feszegetve költőietlen nyelvű, forradalmian új próbálkozásokkal áll elő. Egyik frottázsverse egy létező mondat *(Lesz vigasz.)* szójelentést mellőző hangzásvariációit vonultatja fel magánhangzói kicserélésével:

Lesz vigasz
Lösz vögösz
Lasz vagasz
Lisz vigisz
Lusz vugusz.
(Hogy ki ne jöjjünk a gyakorlatból)

A hangok kifejező erején nyugszik a versek hangspektruma, mert a hangoknak képzési sajátosságaikból fakadóan kellemes vagy kellemetlen akusztikai hatásuk van, ezért hangesztétikai szerepükkel a jóhangzás (eufónia) vagy a rosszhangzás (kakofónia), illetve bizonyos asszociációk megtámogatói a tudatban.

5.1.5. A hangutánzás mint játék

A hangutánzás eredendően játékos.

Miben érzékelhető a hangok játékos utánzó jellege? Noha a szó jelentését nem képezi le a szó hangalakja, hiszen a hangoknak nincs jelentésük, de képzésmódjukból adódó akusztikai hatásuk a befogadó tudatában képes bizonyos természeti jelenségek, vagy mesterségesen keltett zajok hangképzetét, vagy emberek sajátos hangképzését asszociálni. Nyilván nem ekvivalens az utánzó és az utánzott hang, de a képzet felvillantása magában hordja a játékosságot. Különösen akkor érezhető a hangok játékos felhasználása, ha egyes hangok gyakorisága, torlódása, nem szokványos hangalakban való megjelenése felerősíti a hangzásvilágot azáltal is, hogy írott formával érzékelteti a hangzást.

A városi közlekedés hangjai hangzásbeli összjátékukkal a zajos forgalom hangkavalkádját asszociálják Dsida Jenő *Chanson az őrangyalhoz* című alkotásában a „hangjátéknak" megfelelően mindig ismétléssel:

Micsoda forgalom!
Motorok, mint fürge cicák, cikáznak,
– töf-töf! –
kocsi fordul, kicsi hijján kisiklik,
– jaj, jaj! –
emberek és lovak, autók, biciklik,
– zirr-zurr! –
rohan, szédül és kavarog ezer kör
– csin, csin! –
nem tud rajtuk uralkodni a rendőr,
– tú, tú! –

Weöres Sándor játékos nyelvalkotó ösztönéből eredően a *Magyar etűdök 43.* versének egyéni alkotású hangutánzó szavai a mechanikus zajok képzetét keltik:

Zim, zim, *megy a gép, megy a gép,*
fut a sinen a kerék,
forog a kerék.
Zum, zum, *nagy az út, nagy az út,*
fekete az alagút,
a masina fut.

A *zim, zim* a távoli, az alig hallható vagy a finomabb, a nyílt terepen szétszóródó, a *zum, zum* a közeli vagy az alagútban megnövekvő vonatzakatolás zaját sejteti, sőt megerősíti a vers hangjainak együttese a felpattanó zárhangokkal és affrikátákkal *(zúgó robogás).*

Weöres Sándor *Magyar etűdök 9.* versében a *cs* és a *p* hang sokszori visszatérésének játéka összhangban van a jelentéssel:

Csipp,
csepp,
egy csepp,
öt csepp,
meg tíz:
olvad a jégcsap,
csepereg a víz.

A *csepp* szóban a zöngétlen *cs* és *p* hang a víz csepegésével járó zaj képzetét kelti, és ráadásul ezt még növeli az a tény, hogy a zöngés–zöngétlen hangzók aránya a

zörejhangok javára módosul a *csepp* szó háromszori, valamint a *cs* és *p* hangok hatszori megismétlésével. Mégsem kellemetlen ez a hangzás, sőt a *csipp-csepp* ikerszó játékos hangsora a tavaszi olvadás keltette jókedv érzését erősíti, így a versnyelv szemantikáját a hangzós oldal is fokozza.

A víz csobbanásával keltett zaj egyrészt szokványos hangutánzó szóval *(locscsant)* idéződik fel Babits Mihály *Édes az otthon* című versében, másrészt játékosan (talán a *pocsolya* szóból) a hapax legomenon *poccsant* alakkal:

keresztútnál, hol tócsa ***poccsant***
máskor, most meg füstölg eléd:
izzadtan áll meg s levest ***loccsant***
az ebédet vivő cseléd.

Az eső keltette zaj a hangutánzó szavak révén akusztikailag érzékletessé válik Weöres Sándor *Őszi zápor* című költeményében, a szavak elhelyezéséhez pedig képileg az esővíz lecsurgása asszociálódik:

zuhogó őszi zápor ablakra ***kopog***
pereg kopog *az elfüggönyözött szívre*
*bele****dobol*** *a szoba ütemébe a bútorok dallamába*
átlátszó gilisztasereg ereszkedik ablaküvegen
zörög
mocorog
zúg
sziszeg

A szellő lágy mozgásának hangját idézik a tudatba az alliteráló *sz*-ek *(szelek szi-szegnek)* hanghatását felerősítő szó belseji *sz*-ek és a magas magánhangzók *(i; e):*

*Valahonnan az erdő****szél****ről*
*Visz****ke****tő kis* ***sze****lek* ***szi****szegnek.*
(Tóth Árpád: *Fénylő búzaföldek között*)

A jelentés és az akusztikum konvergenciája expresszív hatású.

Kiss Anna *Bögre-bál* című versének konyhai zajait a hangutánzó *(ledübben; lecsattan; döngi; zengi; fütyül)* és hangulatfestő *(lobban; rebben)* szavak adják vissza:

Bödön ***ledübben***
Réztál ***lecsattan***
Fazéknak lángon
Tejhabja ***lobban***
Rebben *a lámpa*
Daráló járja

Nyelvi invenció Weöres Sándor három eleműre növelt ikerszava *(letye-petye-lepetye),* amely a női pletykálás sutyorgásszerű zaját ötletesen adja vissza azzal, hogy a szokásos ikerszó két eleméből alkotott harmadikkal *(lepetye)* együtt a folytonos fecsegés, suttogás hangfoszlányait sejteti:

Juli néni, Kati néni
*– **letye** – **petye** – **lepetye!** –*
üldögélnek a sarokba,
jár a nyelvük, mint a rokka
*– **letye** – **petye** – **lepetye!** –*
(Pletykázó asszonyok)

Akusztikai játék és rendezettség nem zárja ki egymást, ahogy a *Macska-induló* című Weöres Sándor-költemény is bizonyítja:

Kurrogj, kurrogj, kormos macska,
cirregj, cirregj, cirmos macska,
baktat hat vad vak bak macska,
sok pettyes láb, száz karmocska.
Jobbra át, balra át,
agyon marjuk a kutyát,
nyiáu-úu!

Nyávogj, nyávogj, nyavalyás macska,
pisszegj, pisszegj, pikulás macska,
aki beteg, pikulálhat,
szedjen macska-pilulákat.
Hátra arc, nagy kudarc,
nem marunk, ha te se marsz,
nyiáu-úu!

Ebben a műben a menetelés akusztikumára és vizualitására utaló elemek szerves egységet alkotnak az indulók szerepével: egy alakulatnak szóló felszólítással. Bár indulót csak ember szokott énekelni, a vers címe különös indulót sugall. „Az induló típusának megfelelően határozottabbak a nyomatékok, s ez a fajta határozottság ironikus is" (Nagy L. 2003, 124). Ez pedig sajátos ritmust, hangzást idéz tudatunkba. A vers felszólító módú igéi *(kurrogj, cirregj, nyávogj, pisszegj)* önmegszólításnak *(agyon marjuk; nem marunk)* tűnnek, amellyel a macskák saját támadó kedvüket kívánják fokozni. A hangutánzó igék változatai és hangrendi ellentéte *(Kurrogj, kurrogj; cirregj, cirregj; Nyávogj, nyávogj; pisszegj, pisszegj)* azt sejteti, hogy az indulót nem egy szólamban éneklik, hanem mint valami kórus: a hímek és a nőstények, az öregek és a fiatalok, a mély és a magas hangú macskák fújják. Az expresszív akusztikai hatás fokozódik az alliterációkkal *(Kurrogj, kurrogj, kormos; cirregj, cirregj, cirmos; Nyávogj, nyávogj, nyavalyás; pisszegj, pisszegj, pikulás),* a páros és bokorrímekkel, a hangsúlyos felező nyolcasokkal és hatosokkal. A hangutánzást hangulatfestés is kíséri a *baktat*ást, vagyis a lassú menést imitáló egy szótagos szavakkal *(hat vad vak bak),* amelyek ejtése között szünetet kell tartani. Szabályos indulóritmust üt ki a strófakezdő két-két sor négy-négy szava. A vezényszavak ritmikája is a katonás vonulást

erősíti *(jobbra át, balra át),* majd az indulók szokásos refrénjét a *nyiáu-úu* változatlan visszatérése adja.

A művészi hangutánzásnak – amely nem egyszerűen hangutánzó szavakkal él, hanem bizonyos hangok gyakori felhasználásával – remek példája Szabó Lőrinc *Ficseri-füsti* című versének a fecske gyors mozgását és hangadását sejtető strófája a zöngétlen rés, illetve a zár-rés hangok sokaságával, az *f,* a *cs,* az *s* és az *sz* hangok sokszori visszatérésével:

Fecske, te ficseri, füsti fecske,
futár az egek meg a konyha között,
ki a tárt ajtón ki-beszökve-repesve
szemünket a tiszta azúrba kötöd.

Szilágyi Domokos költeményeiben a betűrím egyszerre játékos és expresszív hangutánzást sugalló elem:

*A **b**őgő is **b**orral **b**rummog.*
(Emeletek avagy a láz enciklopédiája. Négy szonett)

*

Sínek hasítanak sivítva országok vérző húsába mint fába a fűrész
***v**onító **v**onatok **v**onszolják **v**érző testemet*
(Halál árnyéka. Rekviem. 1.)

Hangutánzó szó nélkül egy-egy szó sokszori monoton ismétlése is képes egy hangszer hangját felidézni:

duda duda dob dob
duda – – –
dob duda dob duda
dob zene zene dob
(Papp Tibor: *Pogány istentisztelet*)

Papp Tibor szerint verse műfajilag „hangvers", amelynek a ritmusa elválaszthatatlan a szövegtől, és ez a része „az áldozati szertartás előkészítését idézi, a lovak felvezetését", amelyben „[A] ritmust a hangsúly rendszeres visszatérése határozza meg. A szünet is teljes értékű alkotó-elem."

„A költészet tartalmilag fogalmi, formailag auditív művészet" (Weöres 1970, 209). Hangutánzáskor a szó hangsora és jelentése közötti kapcsolatot motiváltnak véli a befogadó, mert a hangutánzó szó akusztikumába beleérzi a természeti, a tárgyi és az emberi világból származó zörejeket, zajokat, hangokat. A hangutánzó szavak akusztikai játékos lehetőségeket teremtenek expresszív szóalkotásmódokkal (onomatopoézis): hanghatások imitálására hangutánzó elemből hangsorok ikerítésével *(zirr-zurr),* ismétlésével *(zum-zum),* valamint képzéssel *(loccs→loccsant)*.

5.1.6. A prozódia mint játék

„A költészettel mindenütt együtt jár a versmérték, elválaszthatatlan testvéreként. […] a versmérték semmi esetre sem valamiféle külső díszítmény, hanem mélyen összefügg a költészet lényegével, és […] rejtett varázsának sokkal nagyobb szerepe van a költészet hatásában, mint ahogy azt általában gondoljuk" (A. W. Schlegel 1980 [1795], 72, 77). Veszélyes az az elképzelés, amely szerint a költészet meglehet nélküle, pedig ha ezt feladná, megszűnne költészet lenni.

De miért játékos? Mert az ősköltészetben a ritmus összefüggött a jelentéssel, és ez hagyományozódott a szépirodalomra. A prozódia ritmikai szabályai tág teret engednek a költői játéklehetőségeknek.

A mozgás felgyorsulását sok rövid szótagból adódó pergő ritmus adja vissza:

Fut, robog a kicsi kocsi, rajta ül a Haragosi,
din don diridongó.
Ha kiborul az a kocsi, leröpül a Haragosi,
din don diridongó.
(Magyar etűdök 4.)

Ritmikus játékká formálódik a páros sorok mondókákat idéző halandzsaszerű, vidámságot árasztó szövege.

A formaösztön a járművek mozgásához egyenletes és – a rövid szótagok egymásutánjából fakadó – gyors, lüktető ütemű ritmust köt, amelyet tovább színeznek a páros sorok hangképzetet felidéző sorai:

Megy a kocsi, fut a kocsi:
patkó-dobogás.
Megy a vonat, fut a vonat:
zúgó robogás.
(Magyar etűdök 43.)

A lovak trappolásának zaját a kemény zöngétlen mássalhangzók torlódása *(patkó)* és a hangutánzó jellegű *dobog* igei szótő érzékletesen jelöli. A vonatzakatolás képzetét különösen megerősíti a vers hangjainak együttese a felpattanó zárhangokkal és affrikátákkal *(zúgó robogás)*.

A varázsláskor mondott halandzsaszerű varázsszavak ismétlése adja Weöres Sándor *Bartók suite. Varázsének* című versének ellenállhatatlan ritmusát:

Csiribiri csiribiri
szellő-lány
szikrát lobbant,
lángot hány.

Weöres Sándor jól érzékeli: „a ritmus és rím gátlólag feszül a tartalom ellen […] a ritmus arányosítja és tömörebbé préseli a szöveget, ellensúlyozza a mondatokat" (2003a, 227). A játékos ritmika – a hangképzéssel karöltve – kitűnően támogatja meg a jelentést *Galagonya* című költeményében:

Őszi éjjel
izzik a galagonya
izzik a galagonya
ruhája.

Zúg a tüske,
szél szalad ide-oda,
reszket a galagonya
magába.

A rövid sorokból adódó ritmus és a névelők sorok végén hagyása az eső kopogását érzékletesen adja vissza Szabó Lőrinc *Országos eső* című versében:

Most is felettünk
ácsorog,
de egész a Tiszáig
szétcsorog:

szapora, szapora
tánca mezőn,
kopog a, suhog a
háztetőn,

halakra kopog a
Balatonon,
ugy dobol, ahogy az
ablakomon:

mindenütt suhog
és pereg
a cérnavékony
permeteg.

Érzékelhető: „A ritmus mindenekelőtt a beszéd természetes folyásától eltérő akusztikai elemeket visz bele a nyelvbe" (Zolnai 1964, 96).

Formakultuszt reprezentál Weöres Sándornak a ritmikai különlegességű, a szimultán metrumú *A tündér* című verse, mert a hangsúlyos ütemek – amelyeket inkább csak kísérnek az időmértékes verslábak – egybeesnek a szavak határaival a ritmusjátékban:

Bóbita Bóbita játszik,
szárnyat igéz a malacra,
ráül, igér neki csókot,
röpteti és kikacagja.

Ritmusösztöntől hajtva ugyanerre a ritmusra alkotta meg Lackfi János *Bóbita* című versét:

Üssed a, nyessed a csajszit,
Jajszava messzire hallszik.
Részegen édes az áram,
Szédülök, ó, mama, gáz van!

Weöres Sándor gyermekverseinek bravúros ritmusa arra csábíthatja a szavalót, hogy észlelve belső hallása miatt a vers prozódiai szerkezetét, túlritmizálva adja

DUPress

elő, mert ezekben a költeményekben dominánsabbnak érzi a verslábazásos ritmust, mint a tartalom kifejező vagy ábrázoló szerepét:

Paripám csodaszép pejkó
ide lép, oda lép, hejhó!
Hegyen át, vizen át vágtat,
nem adom, ha igérsz százat.
(Magyar etűdök 46.)

Sajátos dallamtagolódású Weöres Sándor *Magyar etűdök 36.* című verse is:

Tekereg a szél,
kanyarog a szél,
didereg az eper-ág:
mit üzen a tél?

Ebben a műben a költő új játékszabályt alkot, mert 4/1, azaz nagy szótagszámú ütemet egy szótagos követ, mégis „ütemegyenlőség" teremtődik a rövid szótagok sorjázását követően egyetlen hosszú szótaggal. Kirí ebből a ritmikai struktúrából a harmadik sor a hét szótagosságával. Erre lehet igaz Babits Mihály vélekedése: „éppen a vers apró lázadásai, az ún. *hibák* azok, amik a verset kifejezővé és széppé teszik. Hiszen a jó vers nem a hibátlan, hanem az, ahol a hibák is a költő céljait szolgálják. A metrum ott jut igazi szerephez, ahol nem tartják be [...] s ekként a halott betűnek is még mindig az élőszó melegét és elevenségé tudja kölcsönözni " (1978 [1928], 203).

A *Magyar etűdök* versciklus *39.* költeményének rendkívüli ritmusa egyrészt a változatlan, másrészt a variált ismétlésből fakad:

Árok mellett
üszkös a fa dereka,
üszkös a fa dereka,
kikorhadt.

Felhő-cápa
úszik az egeken át
űzi a hegyeken át
a Holdat.

Csodálattal szoktunk adózni Weöres Sándor változatos ritmusú gyerekversei előtt, míg maga az alkotó egy interjúban ezeket ritmikai tanulmányoknak, skicceknek, vázlatoknak minősítette (1964, 107).

Wöres Sándor *Tájkép* című költeményének szembeszökően dallamos versnyelvét a daktilusok és a choriambus szabályos metrumai adják:

Csörren a csermely, dermed a tó –
Halkan a tájra hullik a hó...

Elmegy a sárga, jő a fehér –
Hóba takarva nyargal a szél...

Különleges prozódiai hatás teremtődik a zenei műfajok jellegzetességének követéséből. Weöres Sándor Babits Mihálynak tett vallomása így hangzik: „Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe" (Lator 2000, 20). Valóban, a zenei

struktúrák sokféle tudatos megvalósítását láthatjuk költészetében. Egyik zenei szerkezetre épített költeménye *Fuga* címében is a zenei formát jelzi:

hol a tajték álom
az álom ékkő
az ékkő valóság
a valóság kígyó
a kígyó tajték

A fuga zárt zenei formájában az egymás után belépő szólamokon végigvonuló témát nyelvileg hatásosan adja vissza a jelentéselemek egymásba játszása révén a teraszos ismétlés (anadiplózis): *a tajték* ***álom / az álom*** *ékkő*.

Érzékelhető, hogy „rím és ütem egyáltalán nem külső dísz" (Kosztolányi 1999 [i. n.], 596) Áprily Lajos *Március* című költeményében, amelyben a március tavaszhozó hangulatához a játékosan virtuóz daktilusok ritmusa társul:

Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfejü cinke
víg dithyrambusa: dactilusok.

A rövid sorok feleződése a tartalom ellenében is ritmikus lehet:

részeg napok	*lucsok mocsok*	*száraz éjek*
részeg éjek	*zokog tocsog*	*száraz napok*
ami közel	*öreg majom*	*sara pereg*
messze széled	*motyog makog*	*sívó homok*

(Petri György: *Halálomba belebotlok*)

A ritmusáthallást – noha gyakori – ritkábban fedezi fel a befogadó. Észre sem veszi, hogy Arany János *A walesi bárdok* című verse Vörösmarty Mihály *Szózat*ának versformájában íródott:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

Edvárd király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A welszi tartomány.

Lackfi János következő játéka abból adódik, hogy ugyanazt a témát különböző kötött magyaros és időmértékes sor- és strófaszerkezetekben verseli meg *Költői ugróiskola* című alkotásában:

Magyaros nyolcas
Babáját ki felpofozza,
Másszon fel a villanyfára,
És mire kijön a rendőr,
Megpörköli majd az áram.

Nyolcas-hatos
Felpofoztad barátnődet?
Villanypóznán üvölts!
Megrázó élmény, meglátod,
Lepotyogsz, mint gyümölcs!

Nyolcas-hetes
Pofozkodunk, pofozkodunk?
Nem én voltam, biztos úr!
Sok neked a háromnyolcvan,
Hajad leég piszkosul.

Felező tizenkettes
Ég a nagy pofontól a barátnőm arca,
Tikkadt pózna végén szenesedek svarcra.
Potyogok az égből, mint a sült galambok,
Őrszobán mesélem ezt a vad kalandot.

Hexameter
Épp tenyerembe szaladt bele nagy visitással a nőcim,
Felmegy a pumpa s a villany után fut a fára az ember,
Jobb a kilátás fenn, csak a szesz ne dobolna fejemben,
Hullok, akár falevél, fura, fancsali yardnak ölébe!

Balassi
Gádzsinak bemosni,
Póznára felkúszni
Karcagon ez a módi.
A végén lenn fekszel
Leperzselt szőrzettel –
Nem kell borotválkozni.

Ionicus a minore
Ha vagány vagy, csacsi csajnak
Lekeversz pár tuti taslit,
De a póznáról a porba
Gravitálsz félvezetőként.

DUPress

Alkaioszi

Mondd, mit pofozkodsz, karcagi hapsikám?
Nem kell feszültség, pózna neked magas!
Majd hogyha megráz, úgy zuhansz le,
Tónyi körötted a bombatölcsér.

Aszklepiadészi

Ittas karcagi srác csajszit agyal vadul,
Póznát mászni serény, áram-ütött balek,
Zuttyan porba szegény, buksija már sajog,
Széncsimbók-haja égnek áll.

Szapphói

Hogyha részeg vagy, kalapáld a nődet,
Íme, Karcag-tájt hagyomány e módszer,
Ám ha póznát mászol utána, fix, hogy
Földre hanyatlasz!

A versek játékosságát az is növeli, hogy tudatunkban ezekhez a klasszikus sor- és strófaszerkezetekhez görög, latin és magyar szerzők nagyszerű eszmeiségű művei kötődnek, míg modern költőnk verseiben a részeg férfi verekedése a kisszerű téma. Az alkotó azzal játszik el, hogy az antik strófák akusztikai hatása és a hétköznapi téma között ellentét feszül. Lackfi János megcsillogtatva verstani ismereteit a *Költői ugróiskola – téma variációkkal* című művében, játékos fricskát is ad azzal, hogy időmértékes verssorokban ünnepélyes hangvételű témák helyett egy férfi verekedéséről szóló internetes hírt versel meg.

A metrikai konvenciók gúzsba kötöttséggel járnak. De éppen ez adja a verselés művészetét. A prozódia miközben versszervező tényező, ugyanakkor tág teret engednek a verselés ritmikai szabályai a költői játéklehetőségeknek. Érdemes tehát a költőnek ragaszkodnia a ritmushoz, mert ez a mesterségbeli tudás a költészete erejét biztosítja.

5.1.7. A verszene mint játék

„Kiss József volt az első, aki a magyar szavakat aranymérlegre vetette. Akik pedig utána jöttek, azok meglatolt, arannyal mért szókat kaptak örökségbe, és a legújabbak már hangokkal játszanak, egy hajlékony és ideges nyelvvel, amely dalolni is tud. Minden betűnek zenei értéke van. Az új magyar nyelv: zene" (Kosztolányi 1999 [1913], 18).

Mi által válik játékká a verszene? Azáltal, hogy összegződnek a költeményben a hangzás elemei: a rímtechnika, a magyaros vagy az időmértékes ritmus, a

hangszimbolika, a verssorok szótagszámának hatása, a hangutánzás, az eufónia vagy a kakofónia.

Április Lajostól a legzeneibbnek érzett költemények: a *Március* és a *Tavaszodik* magas fokú formaösztönt mutatnak a dallamosan csengő sorokkal:

Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma,
s zeng – ugye zeng, ugye zeng a szived?

Titkon a Bükkben
moccan a rügyben
– mint csibe héjban – kandin a lomb,
s mintha a róna
kedve dalolna,
úgy muzsikál, muzsikál a kolomp.

Ezeknek a verseknek a formatökélye, a zeneisége a vidámságot árasztó daktilusokra, a páros és az ölelkező játékos rímekre, valamint a *Március* című̋ben a magas és mély hangrendű szavak kiszámított játékára, az ismétlések ritmust keltő és visszhangot asszociáló voltára, a *Tavaszodik* című̋ben pedig a hangulatfestő *(kandin)* és a hangutánzó *(kolomp)* szavak akusztikumára, a *muzsikál* ismétlésére vezethető vissza. Érzékelhető: a költői eszközök kifejező játékká fordulnak át. Ugyanezzel a metrummal és rímtechnikával az Április-versekhez hasonló ritmusélményt ér el Lackfi János *Tavaszi körhinta* című̋ versében, amelyben a játékos ritmusú verszene remek összhangba kerül a tréfás tartalommal:

Macska belezte
száz verebecske
árnya betölti a torz koponyát.
Szöknek a résen,
a kis repedésen,
játszik a röptük a lombokon át.

A Weöres Sándor-versek mindig feltűnően zenei kompozíciójúak a ritmikájukból adódó hangzásuk miatt:

Fülemüle, fülemüle, gyönyörű madár,
szólal, szólal, szólal már.

Az idézett részlet *(Magyar etűdök 107.)* ritmikai játékában a madárnév kétszeri említésével az első sor jórészt rövid szótagú, viszont a hangadást idéző második mindegyik szótagja hosszú. A zenei hatáshoz az is hozzájárul, hogy míg a versszorok ismétlései a mindennapok nyelvében dadogásként hatnának, a költő szövegében az *l* hangok gyakori visszatérései az eufonikus lágy zeneiség hordozói.

Az eufonikus hangzás zeneisége hozzájárul a tavaszi természetmegújulás festéséhez a rendkívüli formakészségű Tóth Árpád *Április* című̋ költeményében:

S reszket s kacag a liget,
Cserje meg bozót,
Gyenge bőrű testüket
Úgy csiklándozod;
Minden erdő egy bolond
Hejehuja-hely,
Nincsen még seholse lomb,
Csak virágkehely:
Izzad még a levelek
Vajudó rügye,
S a szirom már lepereg:
Csókos szél vigye…

A költemény enjambement-jainak sodró lendületét nem állítják meg a két és három szótagra kiterjedő keresztrímek, sőt a többnyire gyors pergésű két szótagú szavai még inkább felerősítik. A vers változatos hangszerelése összhangban áll a tavasz mint évszaktoposz fogalmával, amely az áprilisi bolondos időjárást asszociáltatja.

Mándy Stefánia *Csendítsd rá* című versében a felsorolás és a halmozás gyors hangoztatása, az azonos szótagszámú, toldalékú és szerepű mondatrészek egymásutánja *(röptetve, szöktetve; pörgetve, görgetve; hajítja, feldobja),* a rövid sorok változatlan rímelése *(Csillog is, / villog is, / hullik is, / múlik is)* a derűs hangulatú zene érzetét kelti:

Kis Magda
feldobja,
röptetve,
szöktetve,
az apja
elfogja,
pörgetve,
görgetve,
bokorba
gurítja,
magasba
hajítja,
feldobja
az apja,
pörgetve,
görgetve,
– a labda.
Csillog is,
villog is,
hullik is,
múlik is,
– a hó.

Erőteljes ritmizáltságú József Attila *Flóra* című versének *Rejtelmek* része, amely dalszerűen játékos hangzásélményt nyújtó, ringató könnyedségű szerelmi vallomás:

Rejtelmek ha zengenek,
őrt állok, mint mesékbe'.
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe.

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teérted.

A keresztrímekkel összefogott strófájú vers hét szótagú sorai szabályos 4/3 szótagszámú ütemekre tagolódnak, de ugyanakkor az élőbeszéd játékos természetességével hatnak.

Weöres Sándor *Valse triste* ('szomorú keringő') című versét – a címben jelölt szomorúság ellenére – zeneiséget teremtő játékosság jellemzi:

Hűvös és öreg az este.
Remeg a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bújnak a vének.

Elhull a nyári ének,
elbújnak már a vének,
hüvös az árny, az este,
csörög a cserje teste.

Az ember szíve kivásik.
Egyik nyár, akár a másik.
Mindegy, hogy rég volt vagy nem-rég.
Lyukas és fagyos az emlék.

Mindegy, hogy rég vagy nem-rég,
nem marad semmi emlék,
az ember szíve vásik,
egyik nyár, mint a másik.

Megcsörren a cserje kontya.
Hűvös és öreg az este.

A költeményt a címében foglaltaknak megfelelően (valse = keringő) a zene és a táncmozgás erőteljes ritmusa hatja át, miközben az ősz mint a pusztulás archetoposza elégikus hangulatot áraszt. A harmonikus tánc és zene zárt, keretes szerkezetű, mint ez a költemény is *(Hűvös és öreg az este)*. A zenei szövegformának – Weöres hol rondónak minősíti, hol pedig a szimfóniák közé sorolja – elidegeníthetetlen része a rímekkel tagolt ritmus, az újból felbukkanó szavakkal, kifejezésekkel a motívumismétlődés és a szövegértelmet irányító metrum.

Az ismételten felötlő szavak mint zenei szekvenciák nem szabályos szerkezetet teremtve szövik át a verset, hanem játékosan, itt-ott megjelenve. Hogy ez

mennyire tudatos törekvés az alkotó részéről, mutatja egy interjúban megfogalmazott gondolatsora: „A zene melódiaanyaga a korai dolgaimra nagy hatással volt, most inkább a zenei struktúrákból tanulok: a fúga-, szonáta-, rondószerkezetet igyekszem szavakkal is megvalósítani, a verseimet zenei formákra építeni" (Lator 2000, 21). Míg a zenében a motívumok más-más hangfokon ismétlődnek, a költeményben eltérő kontextusba ékelődve és variációkban térnek vissza: *Hűvös és öreg az este; hűvös az árny, az este; Hűvös és öreg az este. Kuckóba bújnak a vének; elbújnak már a vének. Csörög a cserje test; Megcsörren a cserje kontya. Az ember szíve kivásik; Egyik nyár, akár a másik; az ember szíve vásik, egyik nyár, mint a másik. Mindegy, hogy rég volt vagy nem-rég. Lyukas és fagyos az emlék. Mindegy, hogy rég vagy nem-rég, nem marad semmi emlék.*

Egyértelmű összefüggés fedezhető fel a szövegjelentés és a vers metrizáltsága között is: a jelentésmódosulással párhuzamosan a nem szabályos trochaikus lejtést felváltja a megint csak nem szabályos jambikus vagy a 3–3–2 hangsúlyos ütemeket a 3–2–2. Weöres tehát az időmértékes és a magyaros verselést egybe tudta kapcsolni, szimultán verselést teremtve. Az értelemnek alávetett változékony ritmikát mintegy ellenpontozza az erőteljes rímelés: a két szótagos páros rímek nagy részét csupán egyetlen mássalhangzó különíti el. A költemény különös zeneiségét így jellemzi Lator László: „a változatos monotónia" (2000, 20).

Weöres Sándor egyik legzeneibb költeménye a *Tizenkettedik szimfónia* című, amelynek következő részlete ezt inkább csak megsejteti:

alma ágon
alma ring az ágon alma
piros alma ring az ágon
alma ring a
lombos ágon
gömbölyü alma

A változó szótagszámú sorok ellenére hat szó variált sorrendje a zene játékos variánsait, motivikus ismétlődését imitálja, és ugyanakkor a ringás képzetét is felidézi.

Szabó T. Anna *Származás* című verse refrénjének tréfás ritmusa csupán három betű/hang váltakozására épül:

Édesapa, nagyapa,
dédapa és ükapa,
szépapa és ősapa,
papparappapappara...

Zenei elemmé válik az *apa,* a *papa* hangsor az *a* és a *p* hang változatos egymásutánja.

Az idézett versek azt szemléltetik, hogy a költemények zeneiségének játékossága többféle forrásból származhat: a ritmusból, a rímekből, a hangok képzéséből és akusztikumából, illetve ezek együtteséből.

5.1.8. Eszperente nyelv és „társai"

A stilisztikák azt ajánlják, hogy érdemes kerülni a csupa *e* hangot tartalmazó szavak egymásutánját, mert ez rossz hangzást: mekegést eredményez. Lehetséges viszont ennek funkciós költői felhasználása például Petőfi Sándor *A Tisza* című költeményének a *Mely nyelv merne versenyezni véled?* sorában. Ezt az eszperente nyelvre emlékeztető hangsort Zlinszky Aladár (1961 [1937], 303) egyhangúnak ítéli, mert a legszíntelenebb, legzeneietlenebb hangzónkból épül fel. Zolnai Béla (1964, 38) is a rosszhangzás iskolapéldájaként említi. Kétségtelenül helyesek ezek a megállapítások, de ugyanakkor ebben az esetben kifejező szerephez jut az egyhangúság, mert a természet gazdagságával, sokszínűségével *(Oh természet, oh dicső természet!),* a Tisza szépségével, változatosságával szemben az emberi kifejezésmód színtelenségét, egyhangúságát, korlátozott voltát hatásosan juttatja érvényre.

Az eszperente nyelv játékszabálya előírja: csak *e* magánhangzó szerepelhet a szavaiban. Ez már maga játékos megkötés. Az eszperente vers – amely kizárólag *e* magánhangzókat tartalmazó szavakból áll – természetszerűleg játékos, mert teljesen ellentmond a begyakorlott nyelvhasználat sokféle hangból építkezésének, hiszen egyetlen magánhangzó sokszori előfordulása játékosan kimódolt.

Míg a mindennapi nyelvhasználatban az *e* hang túltengése miatt mekegőnek érezzük a beszédet, ugyanakkor a költő különös hatást ér el azzal, hogy versét szándékoltan az *e,* tehát a leggyakoribb hangunk rekurzivitására hangszereli.

Végtelenül humorisztikus és bravúros Romhányi József eszperente nyelvű fohásza *(A teve fohásza)*, amely egy oázist nem lelő teve sivatagi monoton ügetését evokálja a monoton hangzással:

Vidd te tevelelkem hovatovább tova,
mivel levet – vert vederbe
feltekerve – nem vedelve
lett betelve
a te tevéd szenvedelme.
Te nevedbe
legyen eme
neveletlen tevetetem
eltemetve!

Sajátos módon a komor feketeséget nem valamelyik mély magánhangzó jelképezi Babits Mihály *Fekete ország* című versében, hanem az *e* eluralkodása. Ez

egyben sivár monotonitást is sugall a hangképző szervek „bemerevítésével", kifejező szerepet juttatva ezzel a redundanciának:

Fekete országot álmodtam én,
ahol minden fekete volt,
minden fekete, de nem csak kívül:
csontig, velőig fekete,
fekete,
fekete, fekete, fekete.
Fekete ég és fekete tenger,
fekete fák és fekete ház,
fekete állat, fekete ember,
fekete öröm, fekete gyász,
fekete érc és fekete kő és
fekete föld és fekete fák,
fekete férfi, fekete nő és
fekete, fekete, fekete világ
fekete kelme s fekete elme,
fekete arc és fekete gond.

Az álomban megjelenő, mindent elborító feketeség visszahőköltető látványa negatív asszociációkat kelt a fekete melléknév 45-szöri ismétlésével az egymásra torlódó jelzős szintagmák felsorolásából adódó különös hangzásvilágtól felerősítve.

Az idézett versrészletek azt reprezentálják, hogy az *e* hang domináns szemantikai és stiláris szerephez jut a költészetben.

Szabó T. Anna a családi perlekedést *(Pörölő)* érzi megörökíthetőnek az *ö* hang dominanciájával:

(Szülők mondják)
Ördögkörből bökölődtök!
Föltöltőkön tökölődtök!
Könyököltök, sört öntötök!
Lődörgő kölykökön győztök!
Lökött köldökhöz öltöztök!

(Kamaszok mondják)
Örökkön zsörtölődtök!
Pöröltök, kötözködtök!
Körömpörköltöt főztök!
Főnökökhöz dörgölőztök!
Ködös nőkhöz költözködtök!

Az eszperente nyelvhez hasonló, egyértelmű játék egy versnek egyetlen magánhangzóra történő „hangszerelése". Ezzel a játékötlettel: „másféle nyelveken" szólással élt Varró Dániel tréfás gyerekverseiben:

DUPress

Ó, zokogó poronty!
Mosolygós, boldog voltod hol most, no mondd?
Ógsz-mógsz, orrod lóg,
toporogsz morcos módon folyton.
Kócos koboldom,
komolyból mondom: szomorodom
hóbortos, rossz modorodon.

*

Pötty örömöm! Gyöngyöm!
Örökös bömbömöd könyökömön jön,
könyökömön!
Önnön csökönyös kölykömön
örökkön rökönyödöm.

*

Kis pisis picirim,
hisztid kibírni kín! Kín!
Mit sírsz-rísz mindig?
Mit nyísz?
Hisz
nincs bibi,
sírni min nincs itt.
Csitt!

*

Egyre keseregsz nekem, te ded.
Ne tedd!
Ej, te gyerek,
felvegyelek, letegyelek?
Jelentem, ezennel lett elegem.
Ne nyekeregj!
Csend legyen!
Nem! Nem!
Fejem beleverem!

*

Ágálsz, drágám?
Dán táncháznál kárálsz tán?
Báránykám,
ádáz lármád már-már fáj!
Állj!
Szád zárd!
Bár kábává válnál már!

Jaj,
parttalan nyavaly!
Altathatatlan, nyafka sarj,
halkabban jajgass!
Hallgass, baba, hallgass!
Hagyd abba hamar, na,
vagy a falat kaparva
kap majd
papa, mama agybajt!

*

Dúlsz-fúlsz,
mufurc?
Pusz-puszt unsz?
Búsulsz juszt
huncutul?
Nu. Kukulj! Dugulj!
Ukkmukkfukk.
Slussz!
Nuku mukk.

*

Élénk lénykém,
békélj!
Gégéd még ép?
Mért? Mért?
Kész!
Ép ész, szétmész
végképp.

*

Hüpp-hüpp, mütyür?
Künn bülbül fütyül:
szürkül.
Brühühü, brühühü,
brühühü... –Tűrj, fül!

DUPress

Nem véletlenül *Egyhangú ringató* ezeknek az apró verseknek a címe, mert valóban mindegyik versszak egyetlen magánhangzó eluralkodásán alapulva tréfás.

A vershangzás előtérbe kerül a tudatosan egyetlen magánhangzóra kreált játék következtében.

5.1.9. Nyelvtörő

A nyelvtörő versek eleve játékosak, mert a költők tudatosan a megszokott nyelvhasználat ellenében alkotják meg hanghatásra épülő szövegüket. A nyelvtörő a „nyelvi játékok olyan változata, amely különösen a fonetikai vagy szemantikai nehézségeket fokozza, vagyis nehezen kiejthető vagy megjegyezhető" (*Vil. Lex.* 1984, 496).

Tamkó Sirató Károly *Vándor móka* című versében is többféle nyelvgyötrő szerepel. Ezek kiejtését az nehezíti, hogy a valós (a FNESz. szerint: *Pécel, Tolcsva, Potyond, Szikszó, Legénd*) vagy fiktív földrajzi nevek és a hozzájuk kapcsolt szavak között hasonló vagy ellentétes hangzásból adódó kapcsolat létezik:

Elindultunk
Macsoládra – kocsonyáért,
Kocsonyádra – mazsoláért,
Cseresznyésre cseresznyéért,
Szerencs-Érre szerencséért,
Pécelre – mézért,
Mézeskútra – pénzért.

Jöttünk-mentünk
Nagylaposon – hegyesen,
Homoródon – begyesen,
Hétrongyoson – feszesen,
Lassú-réten – sebesen.

Mit csináltunk?
Tolcsván tocsogtunk,
Potyondon potyogtunk,
Szikszón szikkadtunk,
Csuklódon csuklottunk,

Lepénden lepént ettünk,
Legénden legénkedtünk,
Nyíratádon – bolondoztunk,
Bolondócon – nyiratkoztunk,

DUPress

Szekeresden szekereztünk,
Nekeresden nem-kerestünk,
Heverdelen elhevertünk,
Előréven elrévedtünk.

Be is értünk
Verebesre – seregestül,
Seregesre – verebestül,
Fenekesre fenekestül.

A nyelvtörő játéka abból adódik, hogy hol párhuzamot sejtet a helységnév és az őt követő célhatározó között *(Cseresznyésre cseresznyéért, Szerencs-Érre szerencséért),* hol hangcsoportok ismétlődnek *(Szekeresden szekereztünk, Legénden legénkedtünk; Fenekesre fenekestül),* hol „keresztöltésszerűen" kapcsolódnak össze a hasonló hangzású szavak *(Macsoládra – kocsonyáért, Kocsonyádra – mazsoláért; Pécelre – mézért, Mézeskútra – pénzért; Nyíratádon – bolondoztunk, Bolondócon – nyiratkoztunk; Verebesre – seregestül, Seregesre – verebestül),* hol a helységnevekkel ellentétes értelmű szavak rímei csendülnek össze *(Nagylaposon – hegyesen, Homoródon – begyesen).* Van, hogy a földrajzi névhez etimológiájával kapcsolatba hozható szó társul *(Tolcsván tocsogtunk; Szikszón szikkadtunk),* máskor egy-egy szóhoz fiktív nevet kreál a költő *(Csuklódon csuklottunk, Lepénden lepént ettünk, Fenekesre fenekestül),* ráadásul strófánként változik a versszakot bevezető ige bővítményeként a földrajzi nevet követő szó grammatikai szerepe: hol cél- *(Elindultunk... kocsonyáért),* hol mód- *(Jöttünk-mentünk / Nagylaposon – hegyesen),* hol társhatározó *(Be is értünk ... Seregesre – verebestül),* hol állítmány *(Mit csináltunk? Tolcsván tocsogtunk).*

Vidor Miklós egy egész sort alkotott a fonetikai nehézséget okozókból *Nyelvgyötrők* címmel:

Roppant bottal
koppantottam,
szöcském csacskán
szökkent,
papnadrágban
kappant fogtam,
macskám fecskét
hökkent.

Derengett,
borongott,
merengett,
szorongott,

kerengett,
dorong ott,
de nem vett
korongot.

Körbe
pörg e
görbe
körte,
hat gödörbe,
vak tükörbe,
fürge ürge sürg e zűrbe,
őt gyötörd, te rőt ökörke.

Szakállas sakál,
ha választ, csak áll,
s e nóta dacára
spenót a szakálla.

Szegénylegény e vén cserény alatt,
elél, evén szerény lepényhalat,
szeszély fején e szép kemény kalap,
de félek én, mesém henyén halad,
s felén e rémlegény belém harap.

Zabra zebra,
zsebre zabra,
habra rebbents,
hebrencs babra,
ugra-bugra, zsupsz a sutra,
pulyka húzta pudva, dudva,
lukba rúgva fúlt a kútba.

Ezek a versek a célzottan nyelvi játékok csoportjába is kerülhetnének, mert nem érezzük poétikusnak. De úgy látszik, játékos kedvű költők nyelvtörőket is alkotnak. Mindegyik versike bizonyos hangok dominanciájára *(o–a; e–o; ö–e; sz–s; e–é; a–e, u–a),* egyes hangok azonos szószerkezeti helyére *(szö**cs**kém csa**cs**kán; ma**cs**kám fe**cs**két; für**ge** ür**ge**)*, szavak hasonló hangzására *(Zabra zebra, zsebre zabra),* azonos szótagszámára *(Derengett, borongott; hat gödörbe, vak tükörbe; pulyka húzta pudva, dudva)* épülve nehezen kiejthető játékot teremt.

Babits Mihály *Theosophikus énekek II. Indus* című költeményének részlete éppen a sok egyezés miatt nem könnyen megjegyezhető játékos szöveg:

A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt,
a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt,
a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt,
a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt,
a fény alatt, az árny alatt, a láng alatt,
a teknősbéka és az elefánt alatt
a lenti durvább semmiségre vánkosúl
egy óriási isten arca súlyosúl.

A játék egyes kifejezések variált szórendben való visszatéréséből fakad *(A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt; a fény alatt, az ég alatt, a föld alatt; A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt, / a fény alatt, a lég alatt, a jég alatt),* ráadásul az *alatt* névutót azonos magánhangzót tartalmazó (és így egy kissé hasonló hangzású) főnevek előzik meg sok esetben *(ég, lég, jég, kék; árny, láng),* amelyek könnyen nyelvbotlást idézhetnek elő.

Hasonlóképp Babits Mihálynak a *Fekete ország* című verse is nyelvtörő:

Fekete ég és fekete tenger,
fekete fák és fekete ház,
fekete állat, fekete ember,
fekete öröm, fekete gyász,
fekete érc és fekete kő és
fekete föld és fekete fák,
fekete férfi, fekete nő és
fekete, fekete, fekete világ.

A *fekete* melléknévi jelző állandósága ellenére a hosszú felsorolás miatt játékos ez a vers. Ráadásul hol konkrét fogalmakhoz kapcsolódik a *fekete* melléknév jelzőként *(fekete érc és fekete kő),* hol elvontakhoz *(fekete öröm, fekete gyász),* hol pedig túlzást eredményez *(Fekete ég és fekete tenger).* Többnyire főnévvel *(tenger, ház)* zárul minden sor, azonban ezt megtöri két helyen az *és* kötőszó sorvégi pozíciója, de ebben „rendet teremt" a *fekete* melléknévi sorindítás és a szabályos keresztrímes forma.

Szabó T. Anna jövevényszók felsorolásából alkot nem könnyen megjegyezhető szósort *Na, ezt jegyezd meg!* című versében:

Kaotikus romantikus,
szarkasztikus skolasztikus,
eklektikus statisztikus,
hipnotikus politikus.

Ezek a nehezen emlékezetbe véshető nyelvtörők: vagy egyes hangok eluralkodása *(fürge ürge sürg e zűrbe),* vagy a hasonló hangzás *(Zabra zebra)*, vagy a felsorolások megállíthatatlan sora *(habra rebbents, / hebrencs babra),* vagy megjegyezhetetlen sorrendje *(a fény alatt, a kék alatt, a zöld alatt)* miatt kétségtelenül játékosak és szórakoztatók.

5.1.10. Játék a magyar kiejtési módokkal

Mikor hatnak játékosan a magyar kiejtési módok? Ha az irodalmi nyelvben megszokott ejtésmódtól elütő, sajátos ejtésváltozatok színesítik a hangzást, és különösen akkor, ha tudatos torzítással többletjelentést vagy érzelmeket közvetítenek.

A köznyelvitől eltérő, a **népies ejtés**t imitáló sorok a szépirodalmi szövegben a költő játékhajlamát sejtethetik, mint Arany János *A nagyidai cigányok (II.)* című alkotásában:

Puk Mihály azonban, ellenség vezére,
*Nem **fekütt** sem a jobb sem a bal fülére,*
*Cigányok zajától nem tudott **alunni,***
Dehogy merte volna a szemét behunyni.

A mássalhangzó-torlódást feloldó kiejtésváltozat választékos, írott szépirodalmi szövegben a szereplő beszédmódját hitelesítő erejű. Arany János *Az örökség* című költeménye helyesírásában is népies formák örökítődtek meg:

Azok a magyarok, kik e hazát
*Véren vették, vérrel **ótalmazák,***
*Azok a magyarok, ha riadót **fúttak,***
*A halál képétől nem messzire **búttak.***

Az 1848-ban született veretes nyelvű *(e hazát / Véren vették)* és képes kifejezésű *(ha riadót fúttak / A halál képétől nem messzire búttak)* költemény népies kiejtésű formái alighanem a harcokban részt vevő népi hősök beszédmódját örökítik meg, hiszen a nyelvjárásokban szokásos ún. pótlónyúlásos formát használni, amelyben az *l* kiesése az előtte álló magánhangzó megnyúlásával jár *(oltalmazták→ótalmazák).*

A nyelvi játék része Kovács András Ferenc *Üzenet látva látónak* című versében a népi ejtés rögzítése a pótlónyúlásos formával:

*Nem áll a mű, ha **fódom,** sem ha **tódom.***

Csokonai Vitéz Mihály népies hangvételt tükröző írása *(tom)* azért is lesz játékosság forrása, mert *Az istenek osztozása* című verse a római istenekről szól:

Ejnye, ejnye, egy Vén Mágnás
Így judicál felőle,
Bizony, bizony ***e'*** *megint más,*
Nem ***tom,*** *mi lesz belőle.*

Petőfi Sándor aposztróffal hitelesíti a népies ejtés szerinti hiányzó szótagot, és ezzel beemeli a költői szövegbe a történet szereplőjének ejtésmódját:

*...****De'szen*** *jól van! Kiheverem*
Én e bajt.
(Szeget szeggel)
*
Megelőzöm vágyait
Éd'sapám *s anyámnak.*
(Szülőimhez)
*
Azzal vagdalkoznak némely
Nem ***t'om*** *milyen emberek,*
Hogy ez országban nyilvános
Épületek nincsenek.
(Okatootáia)

Ez a stiláris játék összekapcsolja a népi és a köznyelvi ejtésmódot a szépirodalom választékos nyelvezetében.

Ady Endre a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* című költeményében az üdvözölt származására utaló népnyelvutánzás azért játékos hatású, mert a mű különben patetikus hangvételével *(Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz / Súrlódjék az írás),* nyelvújító kifejezésével *(Élet-lázban)* kontrasztot képez:

Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz
Súrlódjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz.
Szóban hozta ***vón'*** *el a beteg, ki küldte,*
De sok Élet-lázban magát tönkre-hülte.

Illyés Gyula miközben a megszólaló „előkelőségét" részletezi *(széplépésű, Jó alakja az eleganciája),* ugyanakkor népies ejtése rögzítésével származását hitelesíti *Új nép a parton* című költeményében:

Fürdőruhában széplépésű nő –
Jó alakja az eleganciája.
Hogy ideillik! Mily „előkelő"!
S mi mindent mond el, ahogy kisfiára
pillantva elkiáltja:
*„****Hun mész*** *te, Fercsi! Vigyázz,* ***beeső!***"

DUPress

Tandori Dezső *Megint minimum 70* című versében azonos alakú szavaknak a népies hangzású toldalékait rímelteti:

új íróból
régi írót
rágnak-vágnak,
kik, mi ***végbül,***
egy ***végbül***
vagyunk, és se pénz, se posztó

A 'miért?' értelmű régies *mi végből?* kérdés népies ejtésmódúvá alakított formája egybeesik hangzásában a 'felgöngyölt, szövött textil 20–40 m-nyi egysége' jelentésű *vég* főnév *-ből* ragos népies alakjával, amely a vers kontextusában meglepő, éppen ezért játékos nyelvhasználatot tükröző.

Weöres Sándor *Levél Csorba Győzőnek Pécsre* című versében a rímhívó szóra a tájnyelvi ejtésű helységnév a válaszoló:

Jutottunk Hatvanig, Zagyva-parti gócig,
jutunk majd Hatvantól Gyöngyösig, ***Miskócig.***

A népies ejtést idézi fel a helyesírási szabályoknak meg nem felelő forma is:

Kérdik a véleményem, és én vélek,
Tananyag lennék, noha ***asszem****, élek.*
(Kukorelly Endre: *Vojtina-redivivus*)

Ezzel az alkotó Arany János és József Attila emelkedett stílusú ars poeticájával szembehelyezkedve, a mindennapi nyelv lefelé stilizáló jellegével ironikus hangot üt meg. Nyelvi játékának része a bővítmény nélküli *(vélek)* igealak is.

Petőfi Sándor egy teljes versét: *Hírös város az aafődön Kecskemét…* (Tisza–Duna közti tájbeszéd szerint) az ún. *ö*-ző nyelvjárásban írja le a nyelvi játék kedvéért:

Hírös város az aafődön Kecskemét,
Ott születtem, annak öszöm könyerét.
A búzáját magyar embör vetötte,
Kakastéjjee szép mönyecske sütötte.

Nincs én néköm mestörségöm, nem is kő,
Van azé jó keresetöm, jobb se kő,
Vót is, van is, lösz is, hiszöm istenöm,
Míg utast lát a pusztába két szömöm.

Szilágyi Domokos a népies ejtés visszaadásával teremt stíluskontrasztot:

DUPress

De kérem, hagyjuk sújba most
a vádakat s az okokat,

*hogy **aszongya**: ki a hibás:*
jómagam-é vagy Tekegyed.
(Asszonyom)

Másik versében a **tájnyelvi ejtés**t örökíti meg verses formában, ezért ez egyértelmű játék:

Az asszonyom oan tót,
amien tót sose vót,
néki nem a bót a bót,
sem a fót hátán a fót,
nem sajnál egy puha szót,
hogyha ura, mint a hótt.
(Az asszonyom oan tót)

A dunántúli dialektust rögzíti a szabálytalan helyesírású forma Kormos István *Rajz a nap-köszörűsről* című versében:

Csücsülhet gyihos panyigán,
fődig ér venyige-lába,
szentgyörgytőlszentmihálynaptyáigmehet,
hijába,
minden hijába.

A palócos ejtést Parti Nagy Lajos a vers írásmódjával játékosan tükrözi:

ágy raósaszál szábben bászél
(Szódalovaglás)

Kovács András Ferenc az alulművelt, magyarkodó ember beszéd- és kiejtésmódját így teszi játék tárgyává *Azannya nyelves cselédek!* című versében:

Jaj nem tudok már vanni igaz szittya
Ki szájáját frászishoz igazittya
Ha harsog föl szólal hordóra kelve
Hogy honnya zsebje éhes annya nyelve
Magyarhatnékom volna igaz szittyák
Kik nyákkendőjük bogját kilazittyák
Meg nyilatkoznak nyelvelnek belétek
Azannya nyelves nyáljas pártcselédek

Az alulstilizáltság többféle szerephez juthat költői szövegben:

*De hát ez csak az irigyek **randa** sugalma.*
*Mondják vala **aztat** is,*
hogy ő nem adá volt kölcsön sálját.
(Szilágyi Domokos: *Bájzengzet-koszorú*)

DUPress

A *ronda* melléknév *randá*ra torzított formájával az elítélés tréfás hangsúlyozása emelődik ki, az *azt* mutató névmásnak a toldalékkettőző *aztat* alakjával pedig a szubstandard nyelvváltozat.

Az előkelősködő ejtést is sejtetheti az írásmód:

Az ősz néni – hangja vékony –
ókulárával köt és fon,
s hogyha bekerül akárki,
kész a lakzi, ***kártyapárti.***
Mindenütt jómód, középszer,
víg pazarlás józan ésszel.
(Kosztolányi Dezső: *Budai idill*)

*

Ah! ***Ámerikába!*** *csak ott tul a tengeren, ott van az élet!*
(Babits Mihály: *Mozgófénykép*)

A stíluskeverés kísérőjeként sajátos hatású a kiejtésmódok vegyítése:

Vedd most ***zöngő*** *csoportokba fogva a húrt,*
s mindükben egy-egy ***sztentori*** *hang szenátusi úr*
árammal telítve mind, a kisujjuk is ráz,
elektromágneses tér Té dunaparti Ház,
ürdüng *farka honatya-zsivajba belehussan,*
támada beszéd-zavar ***aleatorikussan****.*

Marsall László *Három csoportelméleti költemény* című versében talán az ironizálás latens eszköze a népit imitáló (*ö*-zőre emlékeztető) forma a *zeng* helyében, a nagyhangúságot sugalló idegen hangzású és emelkedett hangulatiságú szó: *sztentori*, esetleg már a gúnyé az *ördög* archaikus hangalakját idéző *(ürdüng)* és a félműveltséget sejtető, torzított latin szó *(aleatorikussan)*.

A **beszédhibás** ejtésmódok sok változatát rögzítik egyes játékos versek.

A pösze séget ötletesen jeleníti meg Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* című versében egy Ady Endre-költemény átírásával:

Szem rokona	*Sem utódja, sem boldog őse,*
szem boldog ősze	*Sem rokona, sem ismerőse*
nem vagyok szent kinek	*Nem vagyok senkinek,*
nem vagyok szent kinek	*Nem vagyok senkinek.*
mondta a pősze	*(Sem utódja, sem boldog őse…)*

Ady a művésznek tudatosan, büszkén, sőt gőggel vállalt öntörvényűségét, mással össze nem mérhető voltát, a társadalom tagjaitól való elkülönülését vallja meg végtelenül magasztos stílusban, és Parti Nagy mindezt beszédhibás átiratával mulatság tárgyává teszi.

A felesleges szótagsokszorozás alighanem a bizonytalanság vagy a dadogás nyelvi jele Petri György *Adjátok meg az adott pillanatot* című versében:

Még nem mindegy minden. Vagy már nem?
Nenenem tututudom

Lehet, hogy dadogást vagy beszédképtelenséget, esetleg emfatikus hangtorzítást sejtet a betűsokszorozással Parti Nagy Lajos a következő versrészletében:

nnnnnnna transzmisszionárius
nnnnkemény kínok után halott
nnnnnnnmost látod milyen óriás
(Szódalovaglás)

Kukorelly Endre a *Logopédiai eset* című limerikjében a selypítő beszéd képezi a játékalapot:

Kedves egy növény a moszat,
találni közte számosat,
ki egy kicsit pösze,
s maga nem mosz szosze:
mindent moszónővel moszat.

A gyermeki raccsoló kiejtéssel – amely hanghelyettesítéssel él, a nehezen kiejthető *r* helyett *l*-lel – játszik el Mesterházi Mónika az egyik limerikben:

*Volt egy **l**emek csokim, a Milka!*
*Belemászott vagy kilenc bi**l**ka!*
*Nem bi**l**ka, kukac,*
de hát b-ik az
***l**ímelni a**ll**a, hogy Milka!*

Kovács András Ferenc *Lear király Cordeliához* című, *Vörösmarty-töredék* alcímű költeményében alighanem az akadozó beszéd, a beszédbeli gondolkodási szünetek jelölése történik meg a zárójelbe tett gondolatjelekkel. De érzékelhető, hogy a gondolatjelek ellenére is összefüggő a beszéd:

Megrendült homlok űrlő menny repedj meg
Mint kriptamély hol régen elfeledten
Feküsznek évek istenek halottak
Eszméletem (– – – – – – – – – – – –)
(– – –) ragyogva roskad össze
Rugdosd viharzás (– – – – – – – –)
(– – – – – –) sírkamrám falát

DUPress

Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* versciklusának következő darabjai sajátosan széttördelt szöveget rögzítenek:

Néha a várakozás
tól teljesen el
térően tör
ténik, néha viszont mégis a várakozás
nak meg
felelően törté
nik, most már csak azt kel
lene tudni, mikor hogy tör
ténik
(Hang: a panaszfalnál, beszédhibával)

*

Í
gy is, ú
gy is
bbfleképp
rténik,
hát nem
mind
gy,
mfleképp tö
rténik
(A panaszfal vígasza)

Ez a két vers könnyen megfejthető, mert hiányosságát képes a tudat megszüntetni: *Hang: a panaszfalnál, beszédhibával: Néha a várakozástól teljesen eltérően történik, néha viszont mégis a várakozásnak megfelelően történik, most már csak azt kellene tudni, mikor hogy történik. — A panaszfal vigasza: Így is, úgy is többféleképpen történik, hát nem mindegy, miféleképp történik.* A megnyilatkozás széttördelt szöveg: *várakozás / tól, kel / lene;* a panaszfal hasonló módon válaszol: a szavak mozaikosságával *(Í / gy; ú / gy)* és hangfoszlányokkal *(bbfleképp tö / rténik),* amelyek többféle értelmezésnek nyithatnak utat.

A roma ejtést utánozza Gvadányi József a *Pösténvi förödés* című versében*:*

Egy tánczot el-vonván, meg-mondák hogy kié,
Uram! Ím' ezs a' táncz, Fiscanusunké,
Ezs a' más pediglen, mi Kasztnar Urunké,
E' pedig a' hídnál lakó Vámosunké.

EUPress

Jaj Uram ke ⁎seri, bides mint a' ló-húgy,
Semem zsöld karikát hány, tám jön reám súly.
A' pora-is enyves, mert inemhez ragadt,
Úgy tetzik, hólyagzsik nyelvem tüle, 's dagad.

A magyar nyelv sajátosan idegenszerű hangzású változata teremtődik meg a roma ejtésmóddal.

A magyar kiejtésnek többféle változata él a beszélők nyelvhasználatában: népies, tájnyelvi, előkelősködő vagy éppen az ezek keveredéséből formálódó. A beszédhibás artikuláció fajtáit az alkotók mindig tréfás hangnemben mutatják be. A magyarul akcentussal beszélők ejtésváltozatának verses rögzítése pedig hitelesítő vagy szórakoztató szándékból fakadhat.

5.1.11. Makaronikus költészet

Miért játékos a makaronikus nyelv? Mert két nyelvi kód összeütközésekor hangzáskeverés jön létre: a magyar akusztikummal szembekerül az idegen nyelvi. Ilyenkor a szövegben magyar és idegen nyelvi szavak felváltva fordulnak elő, sőt az idegen szavakat magyar, a magyarokat idegen nyelvű toldalékkal látják el.

A XIX. századi iskolarendszer latinoktatása miatt költ a tréfacsináló Petőfi Sándor *Deákpályám* címmel makaronikus nyelvbe illő gunyoros verset:

Diligenter frequentáltam
Iskoláim egykoron,
Secundába ponált mégis
Sok szamár professorom.

A poesisból is ebbe
Estem inter alia;
Absurdum pedig, de nagy, hogy
Ennek kelljen állnia.

El sem obliviscálnak, mert
Ha occasióm akadt:
Kutyáliter infestáltam
E jó dominusokat.

Egynek plane... no de minthogy
Szerelemhistória,
Talán jobb lesz in aeternum
Sub rosa maradnia.

Csak denique mi közöttünk
Sine fine folyt a per,
S consilium abeundi
Lett a vége breviter.

Ergo mentem, és vagáltam
A hazában szanaszét;
Verte tandem a bal combom
Kard... azaz hogy panganét.

A költő tömegesen kever magyar versébe latin szavakat *(diligenter, inter alia, in aeternum sub rosa, denique, Sine fine, consilium abeundi, breviter, tandem),* nem egy latin eredetű jövevényszót *(professorom, poesisból, Absurdum, plane),* sőt latin szavakhoz magyar toldalékokat kapcsol *(Secundá+ba, pon+ált, professor+om, poesis+ból, oblivisc+ál+nak, occasió+m, infest+ál+t+am, dominusok+ok+at, vag+ál+t+am),* egy esetben pedig magyar szóhoz latin végződést illeszt

DUPress

(Kutyá+l+ iter), mintegy jelezve: ő, a latinból bukott diák megfelelő értelemben és ugyanakkor játékosan tudja felhasználni a latin szavakat. Ez komikus-ironikus-szatirikus-tréfás hatású játékos hangzáskeverést okoz.

Weöres Sándor *Magyar-latin vers*e komikusan hibrid nyelvű:

Gyorsan gyógyulj, Felicia,
a fátumtól malicia,
ha bacillus-milicia
vexál mint a policia.

Raptissime, Felicia,
virulj mint a gledicia!

Babits Mihály kora híres színésznőjének, Medgyasszay Vilmának ajánlotta a következő versét *(Galáns ünnepség):*

*Nincs **galánsnak** szeri-száma:*
*csupa **sikk** e **hercig** dáma,*
karcsu mint a minarét:
*illik néki a **minét.***

***Rechtsre** perdül, **linksre** fordul,*
***spicce** van tán némi bortul:*
tempót íme mégse vét,
*illik néki a **minét.***

Ebbe a szalonok és a tánc akkori szaknyelvének német szavai magyar toldalékokkal szövődnek bele, makaronizált nyelvet teremtve.

Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* kötete egyik strófájának harmadik sora jellegzetesen makaronikus, hiszen a német mondatba ékelődik bele magyar szó:

mire kisimulnál szépen belehalsz
nicht hinauslehnen
nicht hová hinaus

A vers második sora: *nicht hinauslehnen,* a vonatokban olvasható felirat volt abból az időből, amikor még le lehetett húzni a vonatablakot. Ez szó szerint felszólítás vagy tiltás, a használati értéke szerint pedig megfelel a magyar 'kihajolni veszélyes' feliratnak. A *nicht hová hinaus* jelentése: 'nincs hová kihajolni' mert a szövegkörnyezet hatására a 'ki, kifelé' értelmű *hinaus* magába szívja a *lehnen* értelmét.

Petri György egyik verse *(A szerelmi költészet nehézségeiről)* magyar mondatába francia kifejezéseket iktat, mintegy ezzel is jelezve értelmiségi voltát:

Értelmiségi vagyok. Így hát
d'une manière profonde tudok csak
à l'allemande néked udvarolni,
értelmiségi módra. Mentségemre
szolgáljon: te is az vagy.

DUPress

Kukorelly Endre makaronikus verse a magyar nyelvbe bekerült német szavak használatán játékos kedvvel ironizál:

Trucc, procc, cucc, pracli és stanicli,
tudom már, mi a krecli
mi a frocli és mi a sercli,
zacc,
sacc,
smaci, máris
ih beszélek ungáris.
(Például jaj, de snassz ez a strassz, hű de, klassz)
(Truccpr)

Remek játékot folytat Kovács András Ferenc a magyar mondatba épített idegen nyelvű szavak humoros hangzásával:

Az ember végül negyven év:
Nem több, csak egypár hetyke név.
Terjeng a líra – **polimer!**
Gerjedve sír **Apollinaire:**
Mit ér az ***homme,*** ha francia?
A mű haszon-**klapanci?**...Ja.
Perszuflé, s néha **perszonál.**
(Negyvenkedés)

A *Terra Australis* és *Mâle du siècle* című limerikjében a játékosságot a rímbe helyezett idegen szavak növelik:

*Láttam egy szkizofrén **ausztrált:***
*Hasadt volt, mint egy vén **balusztrád.***
*Kérdeztem: „Kend **guru?”***
*„Én? Nem! Csak **kenguru.”***
*Mit ér az ausztrál, ha **frusztrált?***

*

*Chopin bús fülébe **George Sand***
Suttogta: „Szeress, de gyorsan!
*Vonj könnyes **glazúrba** –*
*S gyöhet a **mazurka!**...”*
Nem éltek szépen – se torzan.

Bóka László a *Latin grammatika* című versében játékosan imitálja azt a régi szokást, hogy az accusativusszal járó latin elöljárókat hajdan a nebulók versbe szedett formában tanulták meg:

Ante, apud, ad, adversus, circum, circa, citra, cis...
az is bolond, ki az ilyen csalfa szavacskáknak hisz!
Ante: mit ér, most légy hát itt, bőröm, ha bőrödhöz ér...
Apud: ne légy ennél, annál, nálam légy, más senkinél!

A makaronikus költészet mindig tréfás-ironikus nyelvi játék a nyelvvegyítéssel.

5.1.12. Halandzsa

A halandzsa eredendően játékos. De miért? Mert a halandzsaversek játékos hatása az értelmetlen hangkapcsolatok ritmikus alakításából adódik.

A *halandzsa* szó és fogalom Karinthy Frigyes alkotása. Keletkezéséről így ad számot: „Ezt a dolgot a kávéházban észleltem. [...] Most meg a szavak konganak a fülembe, értelmetlen és zagyva betűhalmazban – rettenetes! Az apercepcióm felmondta a szolgálatot! Nem tudom összekötni a fogalmakat! Ismeritek azt a gyötrő és butító állapotot, mikor az ember kínlódva elismétel magában egy szót, mondjuk »leves«, és a végén már nem tudja, miről van szó, és csak ezt tudja: »leves«, és nem lát semmit, és végre már nem biztos abban se, hogy mondják: »leves« vagy »levés«" (Karinthy Frigyes: *Halandzsa*).

Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona a Karinthyról írott könyvében megemlíti a költők haladzsázását: „Beszéltek egymással [Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső] olykor teljesen érthetetlen halandzsa nyelven, amelynek kezdeményezője egyébként egy, a New York kávéházba járó Lax nevű fiatalember volt" (2004, 87).

Maga Karinthy Frigyes *A diadalmas halandzsa* címmel így értekezik a halandzsáról: *„Írtam a halandzsanyelvről, ugyebár, hol is elpanaszoltam, hogy egy barátom hogy csapott be, összevissza beszélve ilyen dolgokat: »Kérlek alássan, légy szíves kiszera méra bégestért öt koronával.« Én ebből egy kukkot se értettem, azt hittem megőrültem, és adtam öt koronát.*

Az eset nagy nyilvánosságánál fogva port kavart fel, és egy csomó levelet kaptam, melyben sürgős felvilágosítást kérnek olvasóim, hogy a halandzsanyelv szótára és nyelvtana megjelent-e már, és hol kapható. Az Akadémia is megtisztelt, hosszabb memorandumot nyújtott be hozzám, melyben azt fejtegeti, hogy a »kiszera«, a »méra« és a »bégész« szavak egyáltalában nem érthetetlen betűpermutációk, mint én hittem, hanem azoknak igenis van értelmük, és hogy ő érti, és hogy jövő hónapban, ha úgy tetszik, felolvasást tarthatok.

Annyi bizonyos, hogy egyszer életemben rákerültem a helyzet magaslatára – és én ne legyek az az ember, aki a szerencséjét kútba ejti? Ezek után tehát határozottan kijelentem, Marinettire és más futuristákra hivatkozva, hogy a halandzsanyelvnek igenis van értelme, sőt, ez a jövő nyelve, mely el fogja söpörni az eszperantót, a volapüköt és más régi sepőrket.

Az elmúlt hét folyamán behatóan tanulmányoztam a halandzsanyelv sajátos törvényeit, magam is gyakoroltam magam, és pénteken délelőtt rájöttem, hogy a pesti viszonyokhoz képest folyékonyan beszélek halandzsául.

Azonnal telefonáltam a rendőrségre.

– Halló! Rendőrség? Itt szekéberedétesz. Kérem azonnal küldjenek ide két csendőrt, mert a drégbedészeti főcsévést gyerepelés alatt idehivatász.

– Halló! Halló! Nem értjük! Tessék? Tessék? Tessék?

Hangosabban kiabáltam, türelmetlenül:

– Kérem, ne ugrassák az embert ilyen sürgős másziászásban. Azonnal két csendőrt, drégbedészeti térben.

– I... i... igenis, azonnal – dadogta valaki ijedten.

Negyed óra múlva két csendőr tisztelgett nálam, és parancsaimat várta."

A halandzsa olyan humoros-játékos expresszív alakulat, amely irodalmi „műfaj" lett. „A halandzsa olyan paródia, melyben a tartalom a nulla felé tart. [...] A halandzsa a *paródia* határesete" (Fónagy 1975, 165). Az anyanyelv paródiája álszavak, álmondatok és a kommunikációs üzenet szintjén történhet. A halandzsaversben, azaz frottázsversben az alkotók a hagyományos költészet mondat- és szójelentését mellőzik, felfüggesztve ezzel a szöveg jelentésadását, helyette betűkből/hangokból ismeretlen formákat hoznak létre játékos nyelvi, akusztikai kísérletezéssel.

Fónagy Iván szerint a jelentésétől megfosztott hangsor három merőben más funkciót tölt be: esztétikai, komikus hatású és mágikus szerepű lehet. „A halandzsaversek esztétikai hatása abból adódik, hogy a szavak világából a hangok, ritmusok világába lépünk, beérjük a fogalmi gondolkodás szintjét el nem ért hangulati tartalmak tükrözésével, és átengedjük magunkat a hangokkal való játék zenei örömeinek. Ha azonban ragaszkodunk verbális vívmányainkhoz, a magasrendű nyelvi kommunikáció szintjéről tekintve múlhatatlanul komikus az a hirtelen regresszió, mely keletkezés előtti állapotába veti vissza az emberi nyelvet. A szavak varázserejébe vetett hit is összefügg a halandzsa regresszív jellegével" (1975, 162).

Fónagy Iván ítélete szerint: Karinthy Frigyes „a világirodalom legnagyobb parodistája szükségeképpen jutott el a halandzsáig" (1975, 165), és *Fájdala* című verse klasszikus példája a halandzsának:

A pő, ha engemély, kimár,
De mindegegy, ha vildagár...
mert engemér minden bagul,
mint vilgaban a bégahur!

Megfejthetetlen az értelme ennek a tréfás hangkombinációjú, versritmust és anyanyelvi hangcsoportokat (szokásos mással- és magánhangzó kapcsolatokat) imitáló fiktív szavakból felépülő fiktív szövegnek.

Karinthy Frigyes egy ismert kurucverset parodizálva olyan halandzsát is ír, amelyben az értelmetlen szóelemekhez (*Vaty; csukász* stb.) jelentésesnek feltételezett toldalékok (*-s* képző; *-k* általános többesjel) járulnak:

Huj, koszmabég, huj, kereki
Vatykos, csukászok vereki!
Dengelegi!

A költő tehát úgy alkotta meg ál-kurucversét, hogy a magyar nyelvben létező hangkombinációkból építette fel fiktív szavait. Zolnai Béla így értékeli ezt az alkotást: „A nyelvi humort érzékeltető »alkotmány« a kuruckori költemények akusztikai hangulatát utánozza. Nyelvutánzás ez is, mégpedig a magyar nyelv egyik stílusfajtájának utánzása, legnagyobbrészt fiktív szókombinációkkal, amik együttesen, ritmusukkal és sorokba-tördelésükkel kitűnően éreztetik a kurucvers – a több variánsban ismeretes Rákóczi-nóta – hangulatát" (1964, 149).

Az eredeti vers így hangzott:

Jaj, Rákóczi, Bercsényi
Magyarok híres vezéri,
Bezerédi!

„A halandzsának sokféle formája van" – állapítja meg Gergely Éva (1970, 159).

„Enyhébb változata a nonsense vers" (159), azaz a képtelenségekkel szórakoztató szöveg, amelynek két típusát szokták elkülöníteni: a pozitívat, amelybe a limerik is beletartozik, és a negatívat, amely értelem nélküli hangzáskísérlet.

A limerik a nonszensz vers egyik típusa, első sorában szokásosan személy-, illetve helynév szerepel:

Volt egy elítélt, Marcella.
Szólt: „Hideg ez a szar cella.
Ajánlom, fűtsenek,
különben elmegyek.
Vár rám egy békés parcella."
(Csengery Kristóf)

Volt egy úr, lakhelye Balástya,
pókokat sütött a kalácsba.
„Pókjaid – mondták –
büdösek, rondák."
„Jól van – szólt –, átállok darázsra."
(Havasi Attila)

Baranyi Ferenc a szerelem érzését tartja nonszensznek, ezért ad hangot érzéseinek abszurd módon a *Non-sens* című költeményében csupa képtelen állításokkal *(Jövőd múltamba érkezik; Mielőtt megismertelek, / már rég szakítottam veled; Elválunk végleg, mielőtt/ megjelentünk egymás előtt):*

Szeretni foglak tegnapig.
Jövőd múltamba érkezik,
s múltadba érkezik jövőm.
Csak tegnapig szeress, de hőn.
Mielőtt megismertelek,
már rég szakítottam veled.
Nem is tudtad, hogy létezem,
és rég szakítottál velem.
Elválunk végleg, mielőtt
megjelentünk egymás előtt.
Én jobbra el – te balra át.
S most jobb a ballal egybevág.
Kiadtad utamat s utad
kiadtam én is. Menj. Maradj.
Te érted ezt? A távozó
nem el, de feltűnik. Hahó,
hahó! Csak erre! Jöjj! Eredj!
Isten hozott! Isten veled!
s te tőlem énhozzám szaladsz,
előlem is hozzám szaladsz –
ki érti ezt? Ki érti azt?
Megfoghatatlan. Képtelen.
Szerelem ez?
Alighanem.

A legérdekesebbek és legelgondolkodtatóbbak Tandori Dezső ún. frottázsversei az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetben. Kálmán C. György véleménye szerint az *Egy talált tárgy megtisztítása* „kötet azt sugallja, hogy a »kifejezés« nemcsak szabadon alakítható, csonkolható és bővíthető, hanem éppen a nyelv (és a nyelvi megformálás) az, ami figyelemre elsősorban érdemes. A nyelv tehát többé nem a tárgyhoz maradéktalanul illeszkedő eszköz; nem az a költői feladat, hogy a legtömörebb és legtalálóbb megformálásra találjunk rá, hanem hogy teret engedjünk a nyelv szeszélyeinek, működését vizsgáljuk, reflektáljunk a kimondhatatlanság-kimondhatóság és a nyelv különös kapcsolatára. Immár nem nyilvánvaló, hogy a megtalált vagy kiküzdött nyelvi megformálásnak magát a nyelvet is meg kell hajlítania, különös alakzatokba kell rendeznie (egy konzervatívabb befogadás számára: kifacsarnia, megerőszakolnia, eltorzítania) – tehát, hogy ez volna a kifejezhetőség egyetlen és elkerülhetetlen módja. Kérdésessé válik, szkepszis tárgya lesz mind a kifejezés szigorúsága, pontossága,

végső enigmatikussága, mind pedig az a kifejezni vágyott tartalom, ami e beszédmód gondos kimunkálását megköveteli" (2007, 663).

Ezekben Tandori felrúgja a nyelvi korlátokat és helyesírási szabályokat. Az teszi remek játékká ezeket, hogy sokféleképpen értelmezhetők. Néha egyenesen szólást vagy közmondást imitáló szövegek sejlenek fel benne. Kifejtés nélkül csupán sejtetés adja a nyelvi játék lényegét:

Rögtön előbb, utóbb.
És aztán elkezdünk ugyanott, ugyanonnan,
elkezdünk ugyanoda; mert
aminek meg kell lennie,
el kell maradnia,
legjobb, ha itt van
bennünk, ott van
kívülünk. Csak
mi vagyunk, akik
meglennénk sehol nélkül,
semmikor nélkül.

A *Változatok homokórára* című vers egészére a poláris ellentétezés jellemző.

A következő verse bár grammatikailag nem teljessé formált közlés, de a tartalma a szöveghiányok ellenére is kikövetkeztethető:

Minthogy
mindnyájan előbb
vagy utóbb
vagy
legalábbis ugyanakkor –
– van, amit viszont nem lehet
másképp, és én azért mondom, hogy inkább
ne, és akkor legjobb az is, ha
mindjárt
(A. Rimbaud a sivatagban forgat. [The Time Element])

A csupa szokványos panelkifejezést tartalmazó szöveg váza adott, a cselekvések pótlásával maga a befogadó rekonstruálhatja az egész szöveget: *Minthogy mindnyájan előbb vagy utóbb* [megértjük] *vagy legalábbis* [ráébredünk] *ugyanakkor* [tudjuk]... Mert az emberi élet dolgainak logikájából fakad, hogy ehhez hasonló megfejtést kínál fel a szöveg.

„A halandzsa következő fokozata lehet a jelentéses szavak kontaminációiból szerkesztett mű, melynek kötőszói jelentésesek, szabályos toldalékolás segít a megértésben" (Gergely 1970, 160), mint Kálnoky László *XIX. Henrik* című

DUPress

Shakespeare-paródiája, és abból is az a rész, amelyben az anyakirályné megátkozza hazaáruló gyermekét:

Süly rátok, hónál hóbb, dúzos gemellők,
miknek nedén a ded földemhedett!
Mert nincs ponyhább, nincs csetvesebb, riháltabb,
még torzs pöhöndiek között se, mint
e csép, ki szétmandangolá a hont!

A vers halandzsa szavai sokféle asszociációt képesek felkelteni: a *szétmandangolá* például felidézheti a *szétmarcangolta* jelentést, de ugyanakkor nem azonos azzal, mert a költő célja az ilyen szavak akusztikumával inkább a hangulatkeltés.

Weöres Sándort vallomása szerint nem a modern stílusirányzatok késztették halandzsa írására, hanem a népköltészet mondókái, kiszámolói, amelyek gyakran tartalmaznak jelentéstelen szavakat, szótagokat, amelyeknek noha nincs értelmük, „de annál pattogóbb ritmus árad belőlük" (Nagy J. 1949, 88), mint Weöres kiszámoló jellegű verséből:

Éc
péc
kapuléc
Csimpilimpi hova mész?

A *Szajkó* című verse a szajkózást, vagyis az értelem nélküli biflázást utánozza:

tanárikari karika
papiripari paripa
karika tanárikara
paripa papiripara
taná rika rika rika
papi ripa ripa ripa

A költői játékkal a kezdetben jelentéses kifejezések zagyvasággá, halandzsává, az értelmes szavak szótagjait felcserélve értelmetlen, fogalmi jelentés nélküli elemekké válnak.

Kormos István *Hommage a kendertilolófának* című félhalandzsája tréfás vers, mert mondatszerkezetet imitál a költő jelentéshordozó és jelentés nélküli szavakkal (H+H+Á+A: *megszállván omrákiában / vártak a hajadérok*):

megszállván omrákiában
vártak a hajadérok
pendelyük lángot vetett
no szivem mondám hórukk

Zalán Tibor *Fél-halandzsa* című verse talán a szórványemlékes kort idézi:

valahova
menendez mendez
mendez menendez
vala
hova ***utu***
rea

Ebben a Tihanyi alapító levél mondattöredéke *(Feheruuaru rea meneh* hodu *utu rea)* egyértelmű utalásként tűnik fel a régies írásmód miatt.

Nyerges András következő két versrészlete is félhalandzsa:

ÁLLNI KELL A KÖNTÖRFALNAK
RAKJUK RAKJUK IRMAGOSRA
HEBEHURUGY KÓTYAGTOLLUNK
JUTALMA A HAJÍTÓFA
(Este a körmönfonóban)

*

Ugrabugris ihajlár!
Ihajlárifári!
Lesz bolhából kacifánt –
kacifántiázis!
(Zürdöngölő)

A versek ötletes nyelvi játékai a szavak és szólások torzításaira épülnek, amelyek mintha a torz világot tükröznék vissza. Nem létező cselekvés helyszínét jelzi verscímével a szerző: *körmönfonóban.* Szatirikus éllel indítja versét, amikor a *köntörfalaz* (’mellébeszél’) igéből egyedi módon főnevet von el: *Állnia kell a köntörfalnak.* A mellébeszélés falának *magosra* rakása fogalmát ellentétébe fordítja az *írmag* összetett szó ’valaminek az utolsó, egyetlen példánya’ jelentésével. A ’meggondolatlan, kapkodó’ értelmű *hebehurgya* szó torzításával alkotott melléknévi szerepűnek tetsző *hebehurugy* forma jelzői jelleggel a *kócsagtollunk* szóból betűhelyettesítéssel alakított *kótyagtollunk* főnévhez kapcsolódik. Az utóbbiban a hangalakzat miatt a pozitív értelmű ’sisakon, csákón viselt kócsagtollból készült dísz’ helyett a negatív tartalmú ’italtól kába; kelekótya’ értelmű *kótyagos* melléknévből rövidített szóra asszociál az olvasó. A strófa csattanóját a *jutalma a hajítófa* predikatív szintagma adja, amelynek ironikus értelmét a *nem ér egy hajítófát sem* szólás ’semmit sem ér’ jelentésének a besugárzása teremti meg.

A *Zürdöngölő* verscím egyszerre juttatja az ember eszébe a ’zűrzavar’ fogalmát és az élénk ütemű székely legényes táncfajtát: a csürdöngölőt, sugallva ezzel a felfordult férfi világot. A tánc fogalomkörébe tartozó, bizalmas stílusárnyalatú

ugrabugra melléknevet és a tánc közben kiáltott *ihaj* indulatszót ferdítette a költő pejoratív jelentéstartalmúvá az *ugrabugra* ikerszó második elemének a 'faragatlan, alpári viselkedésű' értelmű *bugris*-ra módosításával és az *ihaj* és a 'lomha ember' jelentésű *lajhár* összerántásával *(ihajlár)*. A *Lesz bolhából kacifánt* mondat a *bolhából elefántot csinál* szólást juttatja a magyar ember eszébe, amely 'valamilyen jelentéktelen ügyet felfúj' jelentésű. Ezt csavarja ki az alkotó az *elefánt* szónak a *kacifánt*-ra cserélésével, amely a bizalmas stílusba illő 'körülményes, félrevezetően ravasz' jelentésű *kacifántos* melléknév megrövidített alakja. Ráadásul az *elefántiázis* ('az alsó végtagoknak vagy más testrészeknek kóros megvastagodása') orvosi szakszó mintájára megalkotja a körülményesség, a félrevezető ravaszság kóros elterjedésének fogalmára a *kacifántiázis* hapax legomenont.

Feszegeti a játéktér határát Weöres Sándor *Az égő szótár* című versével is, amikor álmondatot állít össze szóhalandzsával:

csíz csúf cső csók
csóka szőke fikü lakó
ölel alél
kóc öccs fuccs zicc

Jelentéses szavakból nyelvtani szerkezet híján jelentéstartalmat nem hordozó szósor képződött. Ezt a verset a szavak szótári jelentése alapján nem lehet értelmezni. Az egymásra dobált értelmes szavak kaotikus, szemantikai kohézió nélküli szóhalmazával jobbára a *cs* hangzására játszik rá az alkotó.

Halandzsa Weöres Sándor *Marionett* című alkotása is:

Hogy hallja Irénke, a karcsu ladik,
már peng a cipője csatja.

Az ehhez hasonló versekkel kapcsolatban nyilatkozta maga a költő 1947-ben: „Kísérlet annak kipróbálására, hogy teljesen fellazított gondolatsorokon keresztül, a nyelvtani szabályok szétbomlása és a szavaknak szabálytalan összezavarása révén keletkezhetik-e esztétikum, szép vers" (idézi Domokos 2002, 35).

Ilyen kísérlet Weöres Sándor *Automatikus írás* című halandzsája is:

Zenét tanul a tavirózsa
A liget deszkáin át homályosan emelkedő kocka és szerencsétlenség
Babbao tengerén a rénszarvas utazik gyűlölködő kerekeken
Eleven faház köhög a látóhatár acélsinein
Almagyökér foltja szakad a cethal kapitányra

Alapvetően jelentéses szavakból értelmetlen szóhalmaz keletkezik. A nyelvtanilag látszólag jól formált „mondatok" *[Eleven faház köhög a látóhatár acélsinein*

(jelzős alany+állítmány+birtokos jelzős szerkezet)] szemantikai kötések nélkül mégis értelmezhetetlenek. A szövegnek tetsző álmondatokat nem köti össze sem grammatikai, sem szemantikai, sem pragmatikai kohézió, így ezek a szövegjelleget csak imitálják. Hasonlatos ez a pszichoanalitikus terápiában ajánlott automatikus írás módszerével keletkező irományokhoz.

A teljes halandzsa „egyetlen olyan hangsort sem tartalmaz, amelyhez konvencionális jelentés kapcsolódna" (Gergely 1970, 162). Ilyen például Weöres Sándor *Barbár dal* című verse, amelyben az alkotó a feltételezett ősi nyelv hangjait, hangkapcsolatait és szavait önti versbe, és ennek a képzelt dalnak megadja a képzelt „fordítását" is. Más felfogás szerint a roma beszéd hangzását utánozza. Amennyiben az utóbbi értelmezést fogadjuk el, akkor tréfás nyelvutánzásnak tekinthetjük:

Dzsá gulbe rár kicsere	*Szél völgye farkas fészke*
áj ni musztasz emo	*mért nem őriztél engem*
áj ni mankütvantasz emo	*mért nem segítettél engem*
adde ni maruva bato! jaman!	*most nem nyomna kő! ajaj!*
Ole dzsuro nanni he	*Könnyemmel mosdattalak*
ole csilambo ábábi he	*hajammal törölgettelek*
ole buglo iningi he	*véremmel itattalak*
lünlel dáji he! jaman!	*mindig szerettelek! ajaj!*
Weöres Sándor: *Barbár dal*	Weöres Sándor: *A Barbár dal* műfordítása

A verset indító és a nyelvünkben ritka *dzs* hang idegen nyelvre asszociáltat. Az *á* hang relatív gyakoriságába képzési sajátossága miatt a magyar fül méltatlankodást érezhet bele a *j* hang szomszédságában, és ez az érzés a *ni* hangkapcsolat mellett nemhogy enyhülne, inkább fokozódik. A második strófa három sorkezdő *ole* szava kellemes hangzású. Sőt ennek lágyságát még a versszak sok ún. folyékony *l* hangja fel is erősíti. A *nanni, ábábi, iningi* álszavak hangismétlésében becézésfélét sejthetünk. Ennek következtében ez az egység kedveskedést sugall.

Weöres Sándor *Hangcsoportok* című verse szövegének hangsorához jelentés nem tapad. Így csak érzelmeket kifejező effektus-szöveg, amely a gondolatközlő artikulációt hangokkal és ritmussal csak utánozza:

Puha, forró hangok

Ange amban ulanojje
balanga janegol
mo hítula e mante
u kuaháj imanan.

Gyors, gyöngyöző, vidám hangok
Vikulili hejriri sziggaga
mukofoki kupukájlili vikufuja
Áradó, sugárzó hangok
Khúnái áfháiszthái mengoh
álkén ovái lái!

Ezek a halandzsaversek értelemadás nélküli játékok, amelyek a hangok puszta összeillesztésével a hangképzés fiziológiai sajátságai révén, de ritmustól megtámogatottan kizárólag hangulatokat keltők a fiktív halandzsaszavaikkal. A versek hangspektruma igazolja a Weöres-féle metaforikus címadást. A *Puha, forró hangok* című versben valóban a lágy, azaz az ajakkerekítéses magánhangzók, a zöngés mássalhangzók és ezeken belül is a nazálisok uralkodnak. A *Gyors, gyöngyöző, vidám hangok* a rövid hangok dominanciájával, változatosságával és előfordulásuk sajátos ritmusával *(i, u, i, i, e, i, i, i, a, a)* dinamizmust sugároznak. Az *Áradó, sugárzó hangok* című vers sok hangzós *á*-t tartalmazó és *j*-ként ejtett *-i* szóvéggel sodró lendületű álszavakat sorjáz egymás után. Ezek a fiktív szavak idegen nyelvre emlékeztetnek, mert a magyar nyelvben képtelenség lenne ilyen hangkombinációkból szavakat alkotni. Az idézett versek kísérletek, ahogy egy interjúban nyilatkozta a költő: „Igen, gondolom, hogy mindent végig kell kísérletezni. Azt is, amit se a holnap, se a holnapután, se soha senki igazolni nem fog, tekintve, hogy mikor egy kísérletnek nekifogunk, vajmi kevéssé tudjuk, hogy az hova vezet. Lehet teljesen meddő kísérlet, lehet hasznos, szükséges kísérlet, csakhogy ezt nem tudjuk előre, még a kísérlet befejezése után sem. Esetleg csak évtizedek, évszázadok múlva derül ki" (Weöres Sándor interjúja, amelyet Cs. Szabó Lászlónak adott. *Magyar Műhely* 1964, 113). Ezzel összefügg egy másik megállapítása is: „Célom nem a gyönyörködtetés, nem is a szokatlantól irtózók bosszantása. [...] Átvilágítani és felrázni óhajtlak" (2003b, 7).

A *Táncdal*ként megjelölt Weöres Sándor-vers is – amely egyesekben kisebb megbotránkozást keltett, mások viszont „elszánt és szuggesztív kísérletre" gondoltak ezt olvasva (Kardos 1946, 799) – csupán hanghatást szuggerál, mert olyanról kívánt írni, „ami már nem is nyelvi, hanem festői vagy zenei formákba vágyik" (Kardos 1946, 799):

panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü
panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü

A hangzásnak nincs semmiféle tartalmat sugalló hatása ebben a pár sorban, hiszen jelentés nélküli hangsorainak fonostilisztikai felépítése még akkor is érthetetlen, ha létezett egy Panyigai Sándor nevű ember.

Svedléren a felvidéki levegőtől gyógyulást váró Tóth Árpád és odalátogató barátai a vidéket megörökítő, Karinthy-típusú halandzsákat „gyártottak". Álszavakból ilyen humorisztikus álszöveget kreált Tóth Árpád, talán egy kissé a felvidéki tájszólást is sejtetve *(Tát Órpód):*

Lemorha csengyi lébe gál
Amonao ribe gége fáj
Saberla csöndi méla hu,
Eförti pépi szörde bu.
Tát Órpód
(Svedléri rímjátékok. Omond)

Létező magyar szavakat is beiktatott fiktív, jelentés nélküli hangsorai közé.

Bródy Pál pedig *Gyormice* (Gölnichbánya Svedlér melletti terület) címmel ír fiktív szóalkotással halandzsát:

Ha lemp a csádas égek ája
És repekül felőtti harg,
E lempról zőre térgye dája:
Bicsak, leperdi tőzseforg.

Zalán Tibor így halandzsázik *Halandzsa és,* illetve *És halandzsa* című versében:

Burundai murunda
Abelile holongár
Csittre csuttra cserengő
Ilemola minole
Lille pinda amákony
Sorcsa csorcsa sácsó
Tirritál a toringa
Állomál a bilágony
Viriveri sziveri
Opikopi pirágó
Zurundai burunda
Zuruduru bumm bummmm

Henripöte ripöte,
pöte ripö te,
te pöte ripö pote,
te pote pöte ripö hen!

Egy-két jelentéses szó *(kilop; Mondana; billen)* ékelődik be az értelmet nem hordozó hangsorok közé, amelyek csupán hangokkal való játékok *(Burundai murunda; Csittre csuttra cserengő; pöte ripö pote).*

Weöres Sándorhoz hasonlóan a hangokkal játszik Orbán Ottó *Johann Sebastian Bach A fúga művészete. W. S. emlékbukfenc* című művében:

> Vargha Balázsnak, aki először biztatta a svédből lett németet:
> „Finn, ugorj!"
>
> *Hú de buksz te Buxtehude*
> *Buxtehude hú de buksz te*
> *Hú te Hú de buksz de buksz te*
> *Hú te buksz De Buxtehude*
> *Buxtehude Buksz De hú Te*
> *Buxte*

Noha a *Hú de buksz te* szósorhoz jelentés rendelhető, de nyilván a hangzás dominálja ezt a verset is, mert a folytatás ennek a hangsornak a variálódása.

Nyerges András *Kaláka* című halandzsája játékosságát az adja, hogy a költő az ikerszókkal játszik:

> *Irgum Bákom Ákom Burgum*
> *Csete Hupa Hepe Paté*
> *Csere Dérrel Bere Durral*
> *Eskem Giling Beskem Galang*
> *Sziszi Locsi Fuszi Fecsi*
> *Ripsz Cók Ropsz Mók*
> *Agya Csini Bugya Puhi*
> *Tere Lári Fere Fári*
> *Apró Csiri Cseprő Csáré*
> *Ingó Kaca Bingó Bajka*
> *Kence Hébe Fice Hóba*
> *Eben Bura Terem Guba*
> *Csip Locs Csup Pocs*
> *Sete Suta Szine Kura*

Az ikerszók *(irgum-burgum, ákom-bákom)* kettéválasztott elemei körülölelik a fordított sorrendű ikerszót ***(irgum** bákom ákom **burgum**),* vagy az ikerszó szétválasztott elemei közé *(ripsz-ropsz, cókmók)* egy másik ikerszó széjjelbontott részei kerülnek ***(ripsz** cók **ropsz** mók).* Becsúszik itt-ott ikerszószerű képződmény is a felsorolásba: *kacabajka, szinekura, sziszifuszi.*

„A halandzsa nemcsak játszi fikció, hanem – értelmetlensége ellenére is – akusztikai jellegénél fogva alkalmas irodalmi hangulatok keltésére" (Zolnai 1964, 150).

Kovács András Ferenc is alkot hangzásra építő halandzsát, amely jelentéses és értelmetlen szavakból formálódik, tréfás hangulatot keltve:

Borostacsök bagócsa
Emlőcse kigyla berzle
Bükös bölök borágkő
Szakócza türk szömörcze
(Csokonais anakreóni. A csurgói bordalokból)

A játék teljessé válik a gyakori alliterációkkal.

A halandzsa különös fajtája az ún. **madárnyelv**, a titkos nyelv. Ilyenkor töltelékszótagot illesztenek a szöveg szavainak szótagjai közé. Arany János *A Jóka ördöge* című versének hőse a varázslás eszközeként teljesen értelmetlen szavak hanghatására alapozva ún. madárnyelvvel űzi ki az ördögöt egy lányból:

„Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál:
Argadórgósorgom margarargadtárgál?
Targakargarorgodj hárgát korgomarga.
Irginerget arga porgokorgolbarga!"

Vagyis töltelékszótagok nélkül ez így hangzott volna: *Tudod, mit fogadtál – Adósom maradtál, / Takarodj hát koma – innét a pokolba.*

Kifejezőeszközzé válik a hang- és szótagbetoldás egy tevének a halála előtti utolsó hörgései megjelenítésében is. Így leheli ki a lelkét a sivatagban oázist nem találó teve, szinte sugallva a szomjúságtól elaléló állat lassú pusztulását:

S evezzevel ava teve
levelkévét kivilevelhevelteve.
(Romhányi József: *A teve fohásza*)

„A művészi halandzsa bizarr hatása tehát elsősorban akusztikai tényezőkben keresendő, közvetlenül vagy közvetetten. Közvetlen és közvetett akusztikai hatás nem választható el mereven, mert a művészi halandzsák többségében mindkettő jelen van, de hol az egyik, hol a másik tényező döntő jelentőségű. Közvetlen akusztikai hatásnak nevezném a hangsorok zenéjét, közvetettnek egy nyelv akusztikáját idéző hanghatást" (Gergely 1970, 161).

Hogy van-e értelme ilyen verseket alkotni, arra Weöres Sándor meggyőződése a válasz: „Olvass verseket oly nyelveken is, amelyeket nem értesz [...] de lehetőleg ismerd az eredeti kiejtésmódjukat, hangzásukat. Így megismerheted a nyelvek zenéjét, s az alkotó-lelkek belső zenéjét. S eljuthatsz oda, hogy anyanyelved szövegeit is olvasni tudod a tartalomtól függetlenül is; a vers belső, igazi szépségét, testtelen táncát csak így élheted át" (1975, I, 671), illetve „az ilyen vers jelentését nem önmagában, hanem olvasójában hordja" (Basch Lórántnak

írott leveléből idézi Domokos 2002, 37). A kritikus viszont másképp ítéli meg ezeket a kísérleteket: „Az ilyen kétségbeesett, de föltétlenül jogosult próbák a művészet egyéni vagy egyetemes válságának súlyos pillanataiban törvényszerűen bukkannak föl" (Kardos 1946, 799).

5.1.13. Anagramma

Az anagramma egyértelműen nyelvi játéktípus.

Mi teszi azzá? Az, hogy egy szó, egy név, egy mondat betűinek felcserélésével, átcsoportosításával új szó, más név, új mondat keletkezik.

Tóth Krisztina anagrammának minősíti a *Kicsi szivem* című versét:

Szeretlek.
Elrekeszt.
Reszket.
El.

Joggal teszi ezt, mert a *Szeretlek* szó betűit úgy cserélte fel, hogy soronként értelmes szavakat hozott létre.

Az anagramma játékos hangulatát jól szemlélteti Szécsi Margit költőnő több anagrammája is:

Irodalom	*Birodalom*	*Társadalom*	*Történelem*	*A kritika*
Ó, mi a lord!	*A morbid ól.*	*Adat s morál.*	*Tér, öletnem.*	*Akta, ki ír.*
Ámor, Lídó,	*Iroda-lomb,*	*Almád torsa.*	*Lőtér, menet.*	*Kirakati.*
Óda, lirom?	*barom-idol.*	*Armadás Lót*	*Rémlő tente*	*Ki tarkai.*
Lóra, idom!	*Idom rabol.*	*s áldó Marat.*	*élnem töret.*	*Takari ki.*
Maródi ló?		*Áram s oldat.*	*Lemérte önt.*	*Aki ritka:*
Mao-Ridol!		*Ma ád s tarol.*		*Ki-rakati.*
A rím: Odol		*Rostám a dal.*		*Ki-ki arat.*
Iramodol.				

5.1.14. Palindrom

A palindrom eredendően nyelvi játék.

Miből adódik játékossága? Abból, hogy bizonyos szavakat, mondatokat oda-vissza egyaránt lehet olvasni.

Babits Mihály az *Egyfajta kultúra* című versét néhány szó megfordítására építi, mert egyes szavak visszafelé olvasott formában is jelentésesek. Ez a kultúra és a költészet értékelésére vonatkozó keserűen ironikus játék, amely „feje tetejére állítja" a szavakat, vagyis egy szó betűiből egy másik ismert szó vagy kifejezés keletkezik *(„Kultúra!"→„A rút luk!")*:

Szók delíriuma nyügöző, nyüzsögő.
Játszanak, összefogóznak
benned,
cikáznak, tünnek,
bukfenceznek s olykor megállnak fejen
s már mind megforgatod önkénytelen:
„Kultúra!”
„A rút luk!”
Micsoda szimbolum!
Bum! Bum!

Ugyanebben a költeményében még két palindrommal játszik el az alkotó:

„Pénztár.”
s ***„Rátz nép”*** *lesz, amint fejtetőre áll.*
„Pénztár” *és* ***„rátz nép”****: van értelem ebben?*
Semmi.
De mindig lehet
Beletenni
költő módján, ki rímet összefűz. –
Új szavakat, avult szavakat!
s bolond szavakat, fületlengomb!
Egyik annyit ér, mint a másik
Egyik odavisz, mint a másik.
Játék.
„Két áj!”
Áj, áj!
Óh Szó! jajgass, abajgass, kiabálj!

A palindromban visszafelé olvasott betűsorhoz nem feltétlenül köthető jelentés, mint Szabó Lőrinc *Tücsökzene. 116.* darabjában *(Az erős isten):*

Így hát, úgy tízig, tréfát, komolyat,
mesélt száz dolgot, ilyet, amolyat,
sírfeliratot, cigányötletet,
s akkor, gyertyával, ágyhoz vezetett.
„Aru kankaru!” *– dördűlt a szava:*
„Az erős Isten ***uraknak ura!”***

Ez a játék alighanem a templom nagy terében a hang eltorzulására enged következtetni.

Különös Tóth Krisztina *Hányszor könyörögtem* című verse, hiszen szövege egy részét visszafelé kell olvasni:

Nekem te ne egyél kagylót, bazdmeg.
Van otthon tojás. Azt egyél.
Minek a fagyi, úgyis nagy a segged.
Ott az a nő: kinézhetnél úgy is.

Lénzén ebröküt ah, antará men.
Tamász a motatráj abáih.
Kelrevnogya. Nem szép halálnem.
Merev déleb. Csak hogy emlegesd máig.

Ellem a gól esgém, ttotatposz si sám.
Ami a tied, mind az enyim.
Gyí ik zén esgém, kizoglod si sám.
Degges a gyan, sigyú igyaf a kenim.

Lénzén.
Ebröküt ah.
Anatrá men.

A tükör háromféle értelemben vonódik be a költeménybe: egyrészt tükörbe nézésre, azaz az embernek önmagával való szembenézésére szólít fel *(Lénzén ebröküt),* másrészt a vers bizonyos szavai mindkét irányból, tükörszerűen olvasva is értelmesek *(Merev – verem, gól – lóg),* harmadrészt a tükörben olvasásra késztetnek a megfordítások: *Lénzén ah, antará men.→Nem ártana, ha tükörbe néznél.* Hogy az utóbbi mondat az értelmezés fókuszában áll, jelzi a költemény zárlatában a széttördelt formájú megismétlése, sugallva az élőszóbeli szünettartást és a hangsúlyozással történő kiemelést. Alighanem azt érzékeltetik a megfordított betűsoros mondatok, hogy a kioktatás egy idő után érthetetlen, értelmetlen duruzsolássá válik a kioktatott számára, nem jut el a tudatáig, csak időként figyel oda, és fogja fel a „könyörgést". Ilyen módon válnak funkcióssá a visszafelé olvasható mondatok. Sajátos módon egyes megfordításokra reflektál a versszöveg folytatása: *Kelrevnogya. [Agyon verlek.] Nem szép halálnem.*

5.1.15. Akrosztichon

Az akrosztichon sajátos költői játéktípus.

Mi teszi játékossá? Az a tény, hogy a vers meghatározott pontján (többnyire a versszak kezdetére) elhelyezett betűket, szavakat összeolvasva nevet vagy mondást kapunk:

***A**z én szerelmesem haragszik most reám,*
Hogy ingyen bánkódom, azt véli én hozzám,
Hogy őtet meguntam,
Fogadásomot gondolja, hogy megbántam.

***N**em tudok mit tenni, mint kedvét keresni,*
Mert ha bánkódom is, ládd-é mire érti?
Ő magát mint gyötri?
Ha pedig örűlök, azt is másra véli.

***N**em hiszi, hogy neki s nem másnak örvendek,*
Ha vig vagyok, azt hiszi, hogy mást szeretek,
Egyebet kedvellek,
S annak megnyerésén örvendek, nevetek.

***A**z ő szerelmének hozzám nagy hívségét,*
Jól látom szivének minden jó szándékát,
Hogy énnekem magát
Adta, hogy érezzem nagy jóakaratját.

Láthatóan Balassi Bálint *Anna nevére* című versében a versfők kezdő betűibe rejtette az összeolvasandó szót: az *Anna* nevet.

Betűakrosztichon keletkezik akkor is, ha a verssorok első szavainak kezdőbetűit összeolvasva értelmes szó formálódik. Szepesi Attila *Háromfai dal* című versének strófáiban a sor eleji betűk *Kerék Imre* költő-műfordító nevét adják ki:

***K**áromkodás?* ***K**álindásza*
***E**pekedés* ***E**pikurosz*
***R**ímpengetés* ***R**imbaud Weöres*
***É**s révülés?* ***É**s Plotinosz*
***K**ering a szó* ***K**ormió és*
***I**ncselkedik* ***I**llyés Gyula*
***M**íg elér a* ***M**ind-mind legyen*
***R**endet-adó* ***R**ímeid*
***E**gyenletig* ***E**rős mágusa*

Ésóés Parti Nagy Lajos egyik versének címe:

***és** kipállott az ajakunk mindkettő*
***ó** Jeremiás*
***és** szerveink sem nem keresik*
sem nem útálják egymást

Azaz a sorkezdetek olvadnak össze egy szóvá a címben. Ebben joggal sejlik fel az S.O.S. segélykiáltás egyrészt a hasonló hangzás miatt, másrészt a bibliai *Jeremiás*

nevének említése az emberi siralmakat asszociálja a tudatba, harmadrészt pedig az *és*-sel, ráadásul a kisbetűs *és*-sel indítás a szűnni nem akaró panaszáradat formai megjelenítője.

Dénes László sorkezdő betűiből egy női név olvasható ki, így valóban klaszszikus (art)akrosztichon kerekedik ki *Artrosztichon* című versében:

***S**zánalmas sorsát biz' megérdemli,*
***É**n mondom, minden tévelygő! Menni,*
***K**eresni folyvást, kutatni egyre,*
***E**gy lapra tenni: a véletlenre,*
***Ly**uggatni lelket, őrölni testet,*
***M**egbújni ott, hol beesteledhet.*
***Á**m ki nem leli helyét, hazáját,*
***R**emélheti-e hogy visszavárják?*
***I**deje volna ébredni egyszer*
***A**rccal az égnek, kialudt szemmel.*
***I**tt délkeleten lesz majd egy sziget,*
***L**etelepszünk. Hisz megfelel. Minek*
***D**őljön az evezőknek egy béna?*
***I**nkább ölelni kéne, mint vézna*
***K**arokkal vívni bősz Neptunusszal.*
***Ó**, hadd, hogy gyáva legyek ezúttal!*

Szabálytalan akrosztichon a Parti Nagy Lajosé, mert bár Esterházy Péter nevének betűit a sorok elejére helyezte, de ezek nem lettek szókezdő elemek, hanem a név protézis jellegű hangalakzatos formájával nem létező formák születtek:

***E**a fánk körül, hol elproustozgatunk,*
***s**majd egyre több a morzsa és a tunk,*
***t**mely átaranylik rajtunk általunk,*
***e**míg meghalunk.*
***r**majd egyre többször hallgatunk belénk,*
***h**szívszaggatásunk, fonnyadt kebelénk,*
***á**a múlt, amit már mind kizsebelénk,*
***z**reánktehénk,*
***y**s míg halk konyakkal futtatott teánk*
***P**tükrén az égből bámulunk le ránk,*
***é**hogy ott ülünk,*
***t**hogy sívó porcukorral eltelünk,*
***e**s a lomha felhők elszállnak velünk,*
***r**mint könnyü fánk.*

Sajátos akrosztichon a **notarikon,** mert olyan szójáték, amelyben a sorkezdő szavak betűi a magyar ábécét adják ki, mint Móra Ferenc *Zengő ABC* című versében:

***A**ranyalma ághegyen.*
***B**ari bég a zöld gyepen.*
***C**irmos cica egerész.*
***Cs**engő csikó heverész.*
***D**ongó darázs döngicsél.*
***E**sik eső, fúj a szél.*
***F**üsti fecske ficsereg.*
***G**erle, galamb kesereg.*
***Gy**om között gyors gyík szalad.*
***H**armatos hajnal hasad.*
***I**tt van már a zivatar!*
***J**ó az anya, jót akar.*
***K**ivirít a kikelet.*
***L**eveles lesz a liget.*
***Ly**ukas fazék fekete.*
***M**ese, mese, meskete...*
***N**ádat a szél legyezi.*
***Ny**úl a fülét hegyezi.*
***O**rgonafán méhike.*
***Ö**sszerezzen őzike.*
***P**atakparton pipitér.*
***R**óka szava kicsit ér.*
***S**usog a sok sasmadár.*
***Sz**ilvafára szarka száll.*
***T**ücsök tarlón hegedül.*
***Ty**úk az árkon átrepül.*
***U**ccu, csípd meg, hóha, hó!*
***Ü**rgét fogott a Sajó.*
***V**ércse vijjog délelőtt.*
***Z**örgetik a vasfedőt.*
***Zs**indelyezik a tetőt.*

Negyven betűnk közül harmincegyet használt fel a költő úgy, hogy összefüggő verset alkotott.

Kétségtelen, hogy az akrosztichon és notarikon tudatos költői játék.

DUPress

5.2. Nyelvi játék a morfémákkal

A morfémák, a szavak alkotóelemei a szótövek és a toldalékok.

De mi teszi ezeket játékká? A megszokott alakoktól való eltérések: a tőismétlések, a tőelhagyások, a toldaléksokszorozások, illetve a toldalékok szótő nélküli használata.

5.2.1. Nyelvi játék a szótövekkel

A szavakkal való játék különleges formája a **tőismétlés (figura etymologica).**

Miben rejlik játékos hatása? Abban, hogy ez a módosított ismétlésnek az a fajtája, amelyben ugyanannak a szótőnek kétféle, meghatározott toldalékú formája követi egymást jelentéstani és grammatikai egységet alkotva. Bár a köznyelv is él vele *(kérve kér; nőttön-nő; várva vár),* de a költői nyelv a köznyelvi-ekhez képest szokatlan, merész tőismétléseket alkot, és sokféle szemantikai, stiláris szerep betöltésére használja.

A figura etymologica jellegzetes típusa a fokozó értelmű birtokviszony: *Énekek éneke (Biblia); a kínok kínját állta ki*. Ez az expresszív forma az *Ómagyar Mária-siralom*ban, az első ismert magyar nyelvű versünkben (1300 körül) így szerepel:

Világnak világa,
Virágnak virága!

Az *Ómagyar Mária-siralom* (ÓMS) tőismétléses alliterációs összecsengésének játékát *(Világ világa, Virágnak virága!)* folytatja Koltai Gergelynek a *Honfoglalás* című film zenéjéhez írt verse intertextuális játékával:

Szállj, szállj, sólyom szárnyán három hegyen túl,
szállj, szállj, ott várok rád, ahol véget ér az út.
Úgy kell, te is értsd: nem éltél hiába,
az a hely, ahol élsz, ***világnak világa.***
Az égig érő fának ha nem nő újra ága,
úgy élj, hogy te légy ***virágnak virága.***

Az ÓMS alliteráló figura etymologicája hazánk ünnepélyes metaforikus azonosítója Utassy József *Magyarország!* című versének megszólításában:

Világ Világa,
Szerelem Kápolna-virága,
Nekem
Édes egyetlenem,
Hazám!
Te drága!

Többnyire a fokozás eszközeként élnek a költők a figura etymologicával:

Feleségek felesége,
Lelkemadta kicsikéje!
(Petőfi Sándor: *Feleségek felesége*)

*

Számíthatok rád istenem?
Úgy vágyom közeledre,
dideregve csak hevesebb
a ***szerelmek szerelme!***
(Pilinszky János: *Panasz*

Nem humoros szövegkörnyezetben is játékosságot éreztet a szokatlan, „hiperbolát jelölő figura etymologica" (Gáspári 2003, 60) Ady Endre verseiben:

Gőgöknek gőgje, *nagy Gőg, az enyém.*
(A veszélyek Istene)

*

Engem borít ***erdők erdője***
S halottan is rejt
Hű Bakony-erdőm, nagy Párisom.
(Páris, az én Bakonyom)

Az ősi *Halotti Beszéd*ünk patetikus tőismétlésével *(halálnak halálával)* szemben szinte viccbe illő is lehet a legkülönbözőbb stílusárnyalatok kifejezőjeként. Jelezhet megvetést:

Te ***sóhereknek sóhere***
itt van neked egy lóhere.
(Kosztolányi Dezső: *Csacsi rímek. A nőemancipáció lélektana*)

Elítélő hangnemben a gúnyolódás eszköze:

Piszkos strici vagy ***bátrak bátra.***
(Szilágyi Domokos: *Fények az éjszakában*)

Magasztalásként a dicséret jele:

Királyi hites helyen
Váradon érte a halál
hosszú élet után
Erdély nagy fiát
magyarok minden tudóját
professzorok professzorát
Szent LÁSZLÓ GYULÁT!
(Nagy Gáspár: *László Gyula halálhírére*)

DUPress

De a játék-megnyilvánulás ellenére a választékosságot meg is őrizheti a fokozó szerepű tőismétlés:

Ő a ***regék regéje.***
(Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai*)

A tőismétlés halmozása különösen bravúros játék:

A vágynak a vágya s a bűnak a bűja
elszunnyad az asphodelos-levelen.
(Babits Mihály: *Laodameia*)

*

Szivek szive, idegek idege,
élet s halál édes együttese.
(Szabó Lőrinc: *Ki-mi voltál?*)

A figura etymologica másik jellegzetes előfordulása az **igei (igenévi) szerkezet,** ahogy az ősi *Halotti Beszéd*ünkben is szerepel: *halálával halsz.*

A tőismétlésnek ez a formája sokféle stílusárnyalat kifejezője lehet. A köszöntő ünnepélyes tartalmához illeszkedik választékosságot sugallóan Vörösmarty Mihály *Liszt Ferenchez* címzett költeményében:

És ***szenvedjük*** *minden* ***szenvedését.***

Szolgálhatja a költői öntudat hatásos kifejezését:

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni: *ez a szolga dolga.*
(Ady Endre: *Hunn, új legenda*)

A reményteljes holnap eljövetelébe vetett hitet erősítheti:

Hírrel hirdessétek: *másképpen lesz holnap.*
(Ady Endre: *Fölszállott a páva*)

Vagy kifejezően adja vissza a munkától elnyűttséget:

Fáradtabban fáradnak *a szegényemberek.*
(József Attila: *Forduló*)

Vagy éppen a reményvesztettséget:

és ***őszülnek őszök***
hirtelen haraggal kékkel
(Nagy Gáspár: *Előbb és azután*)

Sajátos, óvatos, észrevétlen mozgásformát tud felidézni:

fölkel az ősz és ***lopni lopakszik*** *az éjben.*
(Radnóti Miklós: *Éjszaka*)

DUPress

Vagy a józan önmegnyugtatást sugallja:

s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
***nyugalma nyugtat** s mint egy hűvös hullám:*
a 2x2 józansága hull rám.
(Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*)

A sírás tényét, hangját expresszív módon képes érzékeltetni:

Vadászok meglőnek,
golyó a szügyemben,
Balatonban a sok víz
mind az én könnyem,
sírva sírok, sírva sírok.
(Nagy László: *Csodafiu-szarvas*)

A kétféle típusú figura etymologicával régies választékos nyelv idéződik fel:

*Ó, **szüzek szüze,** iramodj, futamodj, szaladj, **rohanj rohanvást.***
(Szilágyi Domokos: *Takarják be nagyapát*)

Egészen összetett forma keletkezik azáltal, hogy a tagadott igei állítmányhoz ugyanabból a tőből eredő grammatikai alany és kettős grammatikai tárgy figura etymologicaként kapcsolódik:

*En-**sirásunkat** végig**sírnunk***
*Hangosabb **sírások***
Nekünk soha meg nem engedték.
(Ady Endre: *Elhanyagolt, véres szívünk*)

A **szótő elhagyása** ugyancsak játék:

Mindig
nünk kell valami
iránt, nehogy
hessünk valami iránt.
Ugyanaz fellebbenti, elfedi
– Mi kezdődhetne
anélkül, ahonnan!
(Lépcsők se föl, se le)

Tandori Dezső az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetének versében eljátszik azzal, hogy az olvasót olyan nyelvi játékba vonja be, amelyben morfológiai szöveghiányokat kell kitöltenie. Ugyanis a költő nem alkot grammatikailag-szemantikailag jól formált mondatokat. Ez a verse csak mondattöredékeket,

kifejezéseket, sőt a szavakból csupán szótöredékeket tartalmaz. Mégis következtethető az ilyen típusú frottázsverseknek a jelentése. Valójában nem is a hiányok pontos kitöltése a lényeg, hanem annak felfedezése, hogy félszavakból is értjük a költő által sugallt tartalmakat, és a toldalékokból is vissza tudunk következtetni a hiányzó igealakokra: *Mindig* érdeklőd*nünk kell valami iránt, nehogy* lelkesed*hessünk valami iránt.* A többes számú főnévi igenévi *-nünk* toldalék irányítja a pótlást: hiszen magas hangrendű szó illeszthető be az ige helyére *(érdeklődik, lelkesedik, törekszik)*. A jelentést hordozó *kell valami iránt* pedig szemantikai szempontból megszabja az értelemképzést: a lehetőséggel, a szabadsággal és a korlátozás, sőt a kényszer megszabta keretekkel élést sejteti.

A költői nyelvi adatok tanúsítják, hogy a figura etymologica sokféle érzelmi megnyilvánulás játékos kifejezésmódja lehet patetikus vagy tréfás hangvételű versekben. A tőelhagyás pedig asszociációs játékra késztet.

5.2.2. Nyelvi játék a toldalékokkal

Mikor válik a toldalékhasználat játékossá? Ha azonos tőhöz eltérő szerepű toldalékok kapcsolódnak főként egyetlen verssorban, vagy ha egy szón halmozódnak a toldalékok, vagy ha toldalékok szótő nélkül önállósodnak.

Azonos tőhöz kapcsolt eltérő toldalékokkal alkotott formák a **poliptotonok:**

__Ajtót ajtóra__ lopva nyitsz ki,
Mindenütt asszony és nyoszolya.
(Ady Endre: *Az alvó csók-palota*)

*

Vak __dióként dióban__ zárva lenni
S törésre várni beh megundorodtam.
(Babits Mihály: *A lírikus epilógja*)

*

Hadd jönne, s lengené szép __estté__ ezt az __estet.__
(Tóth Árpád: *Tánc*)

*

Sohasem tudtál testeket,
A __testről testet__ festegetsz.
(Nemes Nagy Ágnes: *A szó*)

A változatlan szótőnek egyetlen verssoron belüli háromszori visszatérése esetváltással, hatásos alliterációs formával feltűnő kiemelési forma:

Ő e __honért,__ e __honnal__ s __honnak__ él, –
Örömeit, búját zengvén, ha dalra kél.
(Arany János: *A költő hazája*)

Ügyes szintaktikai játék ugyanannak a főnévnek a toldalékos formáival szerkesztett szintagmákkal szinte az emberi élet folyamatát érzékeltetni:

A lakosság a balcsiban nyaral
napozgatással múlik el a nap
gyártódik tegnap lesz mindjárt tavaly
***füvön** ül **füvet** szív **fűbe** harap*
(Kukorelly Endre: *Strand*)

A *füvön ül* konkrét cselekvést nevezhet meg, esetleg egy olyan szintet, ahonnan már nem lehet lentebb esni, a *füvet szív* a kábítószerrel élést, a *fűbe harap* bizalmas stílusba illő humoros körülírással a halál tényét jelzi.

Petri György szarkasztikus stílusú művében *(Kívül)* kifejezően opponál az eltérő ragos, valamint a birtokos személyjel nélküli és birtokos személyjeles alak:

a **gyerekkorból** már **gyerekkoromban** kinőttem,
és különben sem *játszani születtem.*

József Attila *Tedd a kezed* című versében a szerelemnek olyan jelzéseit kívánja, amely a teljes azonosulást mutatja:

Tedd a kezed	*Úgy őrizz, mint*	*Úgy szeress, mint*
homlokomra,	*ki gyilkolna,*	*ha jó volna,*
*mintha **kezed***	*mintha **éltem***	*mintha **szívem***
***kezem** volna.*	***élted** volna.*	***szíved** volna.*

Ezt a poliptoton játékával: a birtokos személyjelekkel érzékelteti. Hogy nem váltható valóra a kérés, a strófazáró *volna* mutatja.

A birtokos személyjeles forma az eltérő toldalékot viselő szóval tartalmi egységben súlyos gondolatok hordozója lehet játékos formában:

És mily sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog:
De hát a *ráadás!*... **Lelkem lelkéig** ér,
Hogy drága jobbkezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa!
Sorsa az én **sorsom,** s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.
(Arany János: *Válasz Petőfinek*)

*

Öregség, bölcs fegyelmezője vérnek,
*taníts meg, hogy **csendemhez csendben** érjek.*
(Áprily Lajos: *Kérés az öregséghez*)

Mulatságosan tautologikus forma alakul három azonos tövű, de eltérő toldalékú szóval Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* című alkotásában:

Iszonyú vala a ***látvány látása,***
Amellyet ***láttak.***

Az egymást követő azonos szótövű főnévi, igenévi formák a fokozás eszközeként különösen hatásos játékot teremtenek:

Sohse kívánkoztam nagy erdőket nyírni,
Fájásokat fájón, fájlalva *lebírni,*
De szeretek olykor s manapságig írni
S ***fájó fájdalmamat*** *imígyen kisírni.*
(Ady Endre: *Hát imígyen sírok*)

Mindenegyes sorba más poliptoton-variációt helyez *Laodameia* versrészletébe Babits Mihály, növelve ezzel a játékos hatást:

Hol körbe kerül a Styx vize hétszer
hol az ***árnyban*** *az* ***árnyak*** *álmai járnak,*
hol a ***vágyra a vágyak vágyai*** *várnak,*
ahol ***álmokról álmodnak az álmok,***
van-e ***létezőbb*** *hely s* ***léttelenebb?***

Bravúros a képzett formák halmozása és a birtokos személyjeles alakok szembesítő jellege:

Képzelt képzeleteddel képzelem,
hogy idegondolsz, kedves, mialatt
gyors kerék visz: sóvár ***magányomat***
hívja ***magányod;*** *együtt vagy velem,*
ahogy veled én, és ahogy nekem
vigaszt csak képzelt jelenléted ad,
fájdalmad fájdalmamban *érzi csak*
enyhűlni szorítását sziveden.
(Szabó Lőrinc: *A huszonhatodik év. Képzelt képzeleteddel*)

Egyetlen strófán belül a *szem* szó eltérő toldalékú formáinak ötszöri felbukkanása játékos összekapcsolódásukat jeleníti meg:

élsz Hogy ***szemed*** *enyém* ***szememmel*** *olvasod*
szemeddel *olvasom ínyenc* ***szemeimet***
töltekezvén egymással s egy hatalmasabb
Szemmel *ki bennünk művét ízelíti meg*
(Határ Győző: *Tankréd*)

DUPress

Az *áthidalhat* ige toldalékolt alakjai Eörsi István *Reflexiók és kommentárok* című versében mind szabályos formák, így stílusértékük nem újszerű képzésükből vagy jelentésükből adódik, hanem ezek szófaji és jelentésbeli szembenállásából:

állapotaink közt a különbség
áthidalhatatlan ez idő szerint,
s mire **áthidalhatnám,** nem lesz időm,
mit **áthidalhatnék.**
(„Szókoszorú Solt Ottilia sírjára")

Szokatlan, de tudatos a poliptoton elrendezése Weöres Sándor *A tipográfushoz* című alkotásában:

*Szántó Tibor, művésze a **könyvnek,***
*arányt, stílust helyezel a **könyvbe,***
*ékszerészként formálod a **könyvet,***
*díszek nélkül ékesíted **könyvvé***
*betűsorok redőit a **könyvben,***
*hogy mindenki szeresse a **könyvét.***

A verssorok végére helyezett azonos szótövű, csak toldalékaikban eltérő szavak erőteljesen emelik ki a tipográfus foglalkozásához kötődő tárgyat: a könyvet.

A szabályosan képzett és ragos formák elrendezettsége a játékos kiszámítottságot sugallja, ehhez járul még a véletlen hangalaki egybeesés *(rimának rimánkodik)* kihasználása is Kormos István *Levegőt Harpagonnak!* című versében:

Sánta-csámpa Harpagon
ül a pénzes fazekon:
vértes lovag a lovon,
tutajos a tutajon,
ablakos az ablakon,
abrakos az abrakon,
szappanfőző szappanon;
penészes szakálla nő,
rimának rimánkodik,
cigánynak cigánykodik.

A költők tollán a grammatikai szabályok megszegése sokszor játékeffektust kelt. Az összetett állítmány névszói és létigei részének számbeli egyeztetése kötelező szabály, de a költői szabadság az **egyeztetési anomáliá**t is elfogadtatja:

*Hozzám már **hűtlen lettek a szavak.***
(Babits Mihály: *Jónás imája*)

*Nyomasztó **súly vagyunk,** hogy szinte klasszikus már,*
Mint nyakkendősen is nyaralgató Babits.
(Kovács András Ferenc: *Ad animam suam*)

A megszokott közlésmódban így egyeztetnénk ezeket az alakokat: *hűtlenek lettek a szavak; súlyok vagyunk.*

A köznyelvben a toldalék kettőzése nem szokásos, ám irodalmi szövegben a morfológiai forma módosítását eredményező **ragozási anomália** a kiejtési hitelesítés és egyben a nyelvi játék eszköze:

*Egyik iszik **eztet, aztat,***
*Másik hisz **aztat, eztet.***
(Karinthy Frigyes: *Az emberke tragédiája*)

*

Minekünk meg, olvasóm,
*Ne tagadjuk **eztet,***
Könyökünkön a két gróf
Már kinőni kezdett.
(Tóth Árpád: *Kedves Imre s István*)

Egészen abszurd játékot űznek néha az alkotók azzal, hogy a szótőtől **önállósított toldalékok**at fogalmi jelentéssel ruházzák fel.

Tandori Dezső a névszónak a versből való kihagyhatóságával játszik el, azt szuggerálva: a rag és az írásjel átveszi ennek jelentését. Ezzel játékos módon a jelentésteremtés folyamatát imitálja:

Vajmi keveset
*tudtam meg a ***-ról, -ről.***
*Megtudtam például, hogy **;*
*de azt már például nem tudtam meg, hogy **.*

*** : l.: **

Hasonlóképp játszik el Tandori Dezső a képzőkkel is:

akkor inkább
el
gat-getek
Rémületemben

Hogy a szótöredékek is képesek hordozni jelentéstartalmakat, mutatja a *Horror* című verse. A *-gat, -get* gyakorító igeképző elaprózott, megszakított, ismétlődő vagy sikertelen cselekvés kifejezésére alkalmas igeképző. Így a *Rémületemben* állapothatározó szomszédságában a bénultság vagy a hátrálás fogalmához kapcsolódó, oda gondolt, de ki nem tett igékhez fűzhető a *-gat, -get hátrálgatok* stb.

DUPress

jelentést hordozhat. Nem véletlen, hogy Esterházy Péter azt állapította meg az ilyen jellegű költeményeiről: újítások tekintetében Tandorinak még a lába saruja szíját sem oldhatjuk meg.

Weöres Sándor *A mozdulatlan mozgása. Mégegyszer az élet értelméről* című versében is csak toldalékok sejtetnek jelentést:

Ha...,
akkor...
...-tatik -tetik.

A *-tatik, -tetik* szenvedő igeképző azt sugallja: az ember nem cselekvő lény, hanem kiszolgáltatott, csak elszenvedi a vele történteket.

A nyelvi játék tehát odáig mehet, hogy a költő csak a toldalékok jelentéses voltára épít, mint Petri György *A fiatal Beckett* című költeményében:

Lót-futásban
örökké;
***-tól,** de túl soha.*
*Mindig csak: **-igtől -ig.***

A *-tól -ig* használata talán a horatiusi aurea mediocritas létszemléletét sugallja: tudván, hogy a középút mindenféle szélsőségtől megvédő racionális mértékletességet jelent.

Egy másik versében *(Grammatica universalis)* egyenesen költői képpel szemlélteti az *-ás, -és* képző keletkezését:

Az Ige
– alvadásgátló híján –
percek alatt
főnévvé kocsonyásodik.
Minden:
-ás, -és.

Létezés-aszpik.

Dörzsöli
pici markát
kéjesen a
deverbális
nómenképző.

A *-ság, -ség* főnévképző melléknévi alapszón elvont fogalom jelölésére alkalmas *„Ötven felé”* című versében:

Az áhított tökélyt elérni nem fogom.
A kritériumaim szerint
elismerhető ***igazság****nak*
közelébe sem férkőzhetek.
Szépség, boldogság*: ilyesmivel ifjan sem*
kecsegtettem magam; illetve igen
(hogy még ilyen vénen is hazudok!):
erre ment rá, pazaroltatott el
az említett ötven év;
de azt tényleg nem gondoltam,
hogy közvetlenül
elérhetőek ezek a ***„-ságok", „-ségek",***
most már
tudom: közvetve sem.

A költő a szavakról leválasztott *-ság, -ség* képzőket nemcsak önállósítja, hanem ezek többes számával összefoglalóan jelzi is az ilyen és ehhez hasonló képzős főnevek: az *igazság,* a *szépség* és a *boldogság* jelentéstartalmát.

Szabó T. Anna ugyanannak a képzőnek a változatlan visszatérésével szellemesen adja vissza a családanya otthoni tevékenységének monoton ismétlődését:

Mama mindig mosogat,
gat, gat, gat,
állandóan rakosgat,
gat, gat, gat.
(Gatget)

A túlzásba vitt **toldalékhalmozás** stílushatása teljességgel a játékból adódik. Kovács András Ferenc *Senkiföldrajz* című versében a szólamok szajkózásának értelmetlenségét van hivatva jelezni a toldaléksorból teremtett, fogalmi jelentés nélküli hangsorral:

meghajolni
ajánlott igazságosság
áldozatkészség ***sigsögságség***

A neoavantgárd törekvések vallói az írni tanuló gyereknek szavakra szét nem tagoló írására emlékeztető, olvashatatlanul hosszú szavakat kreálnak:

búskomorgásatagolatlankodó
penészlényegérzelmesterműemlék
(Székely Ákos: *Husztuló stéglák*)

DUPress

Alighanem Málik Rolandé lenne a pálma a leghosszabb képzett-jelezett-ragozott szó kitalálásában *A Halál margójára* című versében:

Költemény, melyben a szerző mester híján
magamagát oktatja, tanítja egyszerű szavakkal
a halál ***elkerülhetetlenségeskedéseitekért.***

A bőséges költői nyelvi anyag mutatta: a szóismétlés variált típusa, a poliptoton a változatlan tővel és az eltérő toldalékokkal hatásosan kiemeli az összetartozást és a különbözést; a szótő nélküli, önállósított toldalékoknak és toldalékhalmozásnak jelentés tulajdonítható; az egyeztetési és ragozási szabálytalanságok mindig funkciósak a költői alkotásokban.

5.2.3. Nyelvi játék a szóalkotási módokkal

Mitől válik játékossá egy szokásos szóalkotási mód? Egyfajta típusú képzés a túlzottan gyakori előfordulástól, a szóösszetétel pedig elemeinek szemantikai ellentététől.

A szóalkotási módok közül a **szóképzés**nek van a legnagyobb stilisztikai értéke és expresszivitása, de a költői invenció más lehetőségeket is ki tud aknázni a játékosság éreztetésére.

Napjaink szleng szóalkotási módját teszi jó stílusérzékkel nevetségessé a rövidítéssel és az *-i* képzővel megtoldott formák *(ruci, tini, szoli, pari, üvi, fati, dugi, szani)* túlhajtásával Lackfi János *Véletlen* című versében:

csomizom a ruciba
a habtestem
tinibugyi gumija
bemélyedten
kukisali parival
az étrendem
szoli moci tekila
az én trendem

koviubi pörivel
a kedvencem
lekipali csokival
jaj vétkeztem

fusizik a fatim is
a műhelyben
vegyigyümi üviben
a sparhelten
depizik a szaniban
a mutterchen
dobi cigi dugiba
a farzsebben

könyi szivi nehari
ha tévedtem
lityi-lötyi pasival
azt végleg nem

vidikazi zacsiban
a víkendem
csörizi a telimet
a véletlen

DUPress

Ez a könnyed, fiatalos haveri duma épp a jellegzetes szóalkotási módjával fest hiteles képet a mai fiatalok beszédmódjáról. A rövidített és ugyanakkor kicsinyítő képzős forma a diáknyelvben és a szlengben nagyon divatos, tömegesen előforduló szóalak-módosító eljárás: *ruha→ru+ci; kukorica saláta paradicsommal→kukisali parival.* Szokták magyarázni ennek a szóalkotási módnak a gyakori használatát korunk emberének felgyorsult, sőt rohanó életvitelével. De talán helyesebb az az érvelés, amely ennek kedvelését az ifjúság fesztelen, bizalmas stílusára vezeti vissza. Ez elvet sok avultnak érzett fogalmat fedő szót, viszont felkap és meghonosít sok újszerűt.

Teljesen szabályos szóalkotási mód: igekötő hozzákapcsolása igéhez és igenévhez játéklehetőséget nyújt a szavak összjátékában a jelentésvariációkkal:

> ***ki****hajolni veszélyes*
> ***el****hajolni veszélyes* ***meg****hajolni*
> *ajánlott*
> (Kovács András Ferenc: *Senkiföldrajz*)

Két igére *(ad-vesz)* és a páronként hozzájuk kapcsolt igekötőkre épített szóalkotási játék a Lackfi Jánosé:

> *Kabátot* ***rá****adunk, bármire* ***rá****veszünk,*
> *stafétát* ***át****adunk, őrzésre* ***át****veszünk,*
> *sok reményt* ***fel****adunk, eladót* ***fel****veszünk,*
> *anyagot* ***le****adunk, vérmintát* ***le****veszünk,*
> *adatot* ***meg****adunk, haragtól* ***meg****veszünk,*
> *papíron* ***el****adunk, akták közt* ***el****veszünk,*
> *mindent* ***össze****adunk, mindig* ***össze****veszünk,*
> *kölcsönt* ***vissza****adunk, tempót* ***vissza****veszünk,*
> *kulcsokat* ***be****adunk, maszlagot* ***be****veszünk,*
> *körözést* ***ki****adunk, a földről* ***ki****veszünk.*
> *(Adás-vétel)*

A vers teljesen szokványos kifejezésekből áll. Játékossága abból fakad, hogy szóalkotása kizárólag két ige használatán alapul. Ezekhez az igékhez viszont soronként más-más, de szópáronként ugyanaz az igekötő kapcsolódik.

Játékos formák **szóösszetétel**lel is keletkezhetnek. Lackfi János a *hely* szóval alkotott összetételekkel játszik el *A matematikus nyulai* című versében:

> *Nyolcasként bárhogy fektetem,*
> *A végtelen nem* ***fekhelyem,***
> *Nem* ***kegyhelyem,*** *nem* ***nyughelyem.***

Az azonos utótagú összetett szavak jelentései nem csupán érintkeznek egymással, hanem jelentésmezőik játékosan részben fedik is egymást.

Az ismétlésnek különösen az a variált formája hat játékként, amelyben egymástól távol álló fogalmakat sorjáz a költő felsorolásában:

Erdő szélén három ház,
fegyház, kórház, hullaház,
mindben egy-egy kedvesem,
csak velem nincs senkisem.
(Weöres Sándor – Pásztor Béla: *Holdaskönyv. A bohócok énekeiből*)

Az azonos összetételi utótagok a *ház* fogalmi körébe tartozást jelzik, de ennek asszociációs jelentésmezejébe játékosan bevonódnak az előtagok által jelzett különbségek is.

A költői nyelvi adatok azt példázzák: teljesen megszokott szóalkotási módok is játékos stiláris értékhez juthatnak kontextusukban.

5.2.4. Hapax legomenonok

Az egyedi, egyszeri használatú szavak, azaz a hapax legomenonok a nyelv elemeiből keletkező olyan önkényes szóalkotású elemek, amelyek nem találhatók meg nyelvünk értelmező szótárában, nem válnak közkeletű neologizmusokká.

Mi teszi játékossá a hapax legomenonokat? Az, hogy ezek a megszokott szóalakoktól eltérő költői szólelemények. Fónagy Iván így adja meg a kérdésre a választ: Az alkotó „a nyelvtani szabályokkal játszik. [...] Ez a nyelvtani hiba nem puszta negatívum, ahogyan a metafora sem a szó jelentésének nem ismeréséből következik. Egy szabály szándékos megtagadása, célzatos elvetése: grammatikai metafora" (1969, 41).

A hapax legomenonok újszerűségében és ebből fakadó játékosságában fokozatok észlelhetők. A **fiktív szóalkotás**sal teremtettek a legeredetibbek és legjátékosabbak. Kassák Lajos nemegyszer használt fiktív szóalkotással keletkező szavakat, mint *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versében is:

az ember elhányja csikófogait és néz a semmibe ahol
az élet beleharap a saját farkába
a semmibe
ó ***dzsiramári***
Ó lébli
ó BUm Bumm
---
papagallum
ó fumigó
papagallum

Ezek használatáról így vall egyik tanulmányában: „Úgy éreztem, ahhoz, hogy minél maradéktalanabbul fejezhessem ki magam, nemcsak új szókötéseket, ritmusváltozásokat kell használnom, de olykor az értelmet hordó szavak közé artikulálatlan indulatkitöréseket is kell kevernem, nem önkényesen, hanem belső kényszerből. Az ilyen betűsorok, értelem nélküli szavak a megfogalmazhatatlan feszültség jeladásai voltak. Ugyanúgy törtek föl a mélységből, ahogyan mindennapi életünkben, a szellemi vagy érzelmi túlfeszítettség állapotában egy sikoly, hördülés tör fel belőlünk visszatarthatatlanul" (1961, 287). A *papagallum* szót maga a költő így értékeli egyik levelében: „lobog ez a szó és nem is akar egyéb lenni, mint lobogás, a kötetlenség artikulálatlan kifejeződése", és az ilyen típusú szavak keletkezésére a következő magyarázatot adja: „Az idézett szavak fiktív csinálmányok, nem létezők, nem fogalmi, hanem *indulati tartalmúak.* Ahogyan a költői indulat feszítő ereje szétveti e versben az eddig ismert versformák bármelyikét, úgy a fokozódó szenvedély legszívesebben *az összes létező szavakat félredobná,* hogy legsajátosabb érzelmeit a magacsinálta nyelven fejezze ki!" (Idézi Zolnai 1964, 158).

Fiktív szó a békabrekegés ötletes visszaadója, a szokásos *brekeke* hangutánzó szóval rímeltetett igeszerű hangsor is:

Tó-szélen egy vén Brekeke
Kár-örömmel így ***rekege:***

„He! he! he!..."
(Arany János: *A sárkány*)

Nyelvi játékot eredményez az is, ha a költő egy szó végét képzőként „értelmezve", nem létező szótövet következtet ki. Arany János *Kertben* című versében a *bíbelődik* igéből elvont *bíbel* ige szerepel, mintha az *-ődik* képző lenne:

Kertészkedem mélán, nyugodtan,
Gyümölcsfáim közt ***bíbelek.***

A szövegkörnyezetben a lerövidített ige jelentése megegyezik az eredeti igealakéval: 'lassan, aprólékosan foglalatoskodik, vesződik valamivel'.

A hapax legomenont létrehozó leggyakoribb szóalkotásmód a **szóképzés**.

Miből teremtődik játékossága? Nyelvi játékká attól válhat a szóképzés, ha az alkotó a képzőt szokatlan módon használja: ugyanis egyes képzők csak igéből alkotnak új szót, de a költők éppen a játékos hatás kedvéért névszóhoz vagy más szófajhoz illesztik, illetve fordítva.

Virtuóz, tömör nyelvi forma Arany János *Elveszett alkotmány*ában *(VII.)* a továbbképzéssel létrejött *megüvegtelenült* szó, mert fosztóképzős melléknévhez

(üvegtelen) 'olyanná válik' értelmű *-ül* igeképző és befejezettséget sugalló igekötő kapcsolódik:

> Hogy **megüvegtelenült** azon a részen valamennyin
> Ablak volt, s keserűt jajdult a *domestica* cassa.

Ady Endre meghökkentő hapax legomenonjában *(A ló kérdez)* igekötő előzi meg a főnévből egyedi módon képzett igét, amely talán a 'gyorsan eltűnik, elillan, elsuhan' jelentést hordozza:

> *S a rossz uton, mert minden **ellovan,***
> *Felüti néha fejét a lovam.*

A. Molnár Ferenc a költői intuíció kivételes példájaként említi az *ellovan* szót, és ezt így indokolja: „Az ellovan stilisztikai hatásába tehát az a feszültség is belejátszik, amely az egyfajta folyamatos cselekvést indukáló tő, a mozzanatosságot kifejező képző és a befejezettséget erősítő igekötő találkozásából származik" (1991, 475).

Kányádi Sándor már létező igeként használja az *ellovan* formát, és múlt idejű melléknévi igenevet képez belőle a *Rondó*ban:

> mint aki üres kötelet
> tart a kezében tétován
> *nézek egyszerre odalett*
> ***ellovant*** éveim után

A *-ul* szóvéggel játszik el Babits Mihály, amikor a megrövidített *bimbó* főnévből 'kifeslik' értelmű igét formál, és igekötőt illeszt elé:

> *Mint vázájából, **kibimbul***
> *dagadozó krinolinbul*
> *s műredőkben veti szét –*
> *illik néki a minét.*
> *(Galáns ünnepség)*

Egyedi használatú expresszív ige születik a *páva* főnévből *-z* igeképzővel. Ez elképzelteti az olvasóval a nap sugarainak pávatollszerű formáját:

> *De **pávázhat** a nap tolla már:*
> *kései nyár, nem igazi nyár.*
> (Babits Mihály: *Búcsú a nyárilaktól*)

A rímelő képzőkkel való játék a szavak egymásra utalását szolgálja, és közben az *-ész* képzővel létrehozott, foglalkozást jelölő szavak *(lelkész, kertész)* analógiájára nem létező forma keletkezik *(testész)*. A *festész* szó 1830 táján jöhetett létre a *költész, építész, szobrász* szavakkal együtt (Szily 1902, 90), de ahogy a nyelvújítás

kori szavak jó része nem tudott gyökeret verni, a *festész* is eltűnt a nyelvhasználatból, ám a játék kedvéért Gulyás Pál *Rímkovács* című versében feleleventette:

Itt élek én Debrecenben,
ebben a porrengetegben,
ez a város régen meghalt,
maradt utána egy aszfalt,
maradt egy-két disznótora,
egy-két kövér professzora,
van itt lelkész,
van itt ***testész,***
van itt kertész,
van itt festész.

Tandori Dezső *Megint minimum 70* című versében meglepő módon határozószóhoz *(rég)* igeképző kapcsolódik:

Végül
az író
megrégül.

Nyelvi játék alakul akkor is, ha a szótő és a képző jelentése furcsa társítású. Tandori Dezső *Szonettkoszorú* című költeményében hapax legomenon formálódik azáltal, hogy bár melléknévből lehet *-ít* képzővel igét alkotni, de logikátlan a *dologtalan* szóhoz kapcsolni jelentése miatt:

De hol van valója és képzete,
annakideje és semmihelye
az ***eldologtalanított*** *dolognak?*

Az *-ít* igeképző arra alkalmas, hogy 'az alapszó jelentette dologgal ellát' értelmű igét képezzen, viszont ennek ellentmond az alapszó jelentése, mert az a valamitől megfosztottságot jelzi *(dologtalan)*. A strófa játékához a hapax legomenon jelzőnek az oximoronba illesztettsége *(eldologtalanított dolognak)* is hozzájárul.

A ható ige képzőjét szokásosan csak igéhez kapcsolják, Petri György viszont nem igazodik ehhez a nyelvi hagyományhoz *N. L. emlékére* című versében:

Voltak köztes lények,
voltak igazak is,
meg olyanok is,
akiknek igazuk akaródzott lenni,
igazhatnékuk volt.

Az *igazhatnékuk* különös képződményben az a játék, hogy nem igetőhöz járul a ható igeképző, hanem melléknévhez *(igaz+hat)*. Az így alkotott szó igeként

felveszi a feltételes mód jelét *(igazhat+né)*. Ebből analógiásan olyan szó alakul, mint a szófajváltás eredményeként főnévként megmerevedett *mehetnékje*, ezért birtokos személyjel fűzhető az *igazhatnék* formához.

A szokástól teljesen elrugaszkodott alak a határozószói kérdő névmás fosztóképzős formája:

órákig vártalak ariadne
e ***hovátlan*** *világon közelebbről*
a megbeszélt helyen
hiszen ígérted
kivezetsz esetleg
a fényre

Petri Györgynek ebben a költeményében *(Öt tétel. D)* Ariadné – a krétai királylány, aki aranygombolyag-fonalával segítette a labirintusból kijutni szerelmét, Thészeuszt – kisbetűvel írott, ezért köznevesített tulajdonneve az útvesztőből kitalálni vágyó férfi szemében a *hovátlan,* azaz a kiúttalan világból a fényre vezető nőt szimbolizálja, aki kapaszkodót jelent a tanácstalan férfinak.

Játékos kedvű költői attitűdöt árulnak el Szécsi Margit versének képtelen cselekvéseket jelző egyedi szóképzései, amelyekben főnévhez olyan igeképző társul, amely szokásosan 'az alapszóban megnevezett dologgal ellát' jelentésű:

Tudja: a fül nem ***füledzik,***
nem ***orrodzik*** *meg az orr.*
(Madár-e az Denevér. III. SUMMÁZÁS)

A *füledzik, orrodzik* 'fület, orrot növeszt' értelmű szokatlan képzések nyelvi tréfája a szövegkörnyezet által nő meg.

Már kevésbé játékosak azok a képzett szavak, amelyek elvileg lehetséges képzés révén jöttek létre, de a szókincsünkbe mégsem kerültek be.

Bár szokásos főnévből *-l* képzővel igét alkotni, de történetesen a *dallam* és a *bársony* szavakból nem, így ezek játékos ötletek:

Énekeidet halljam I.
énekeidet ***dallamlani***

Éneked gyöngyét hallom I.
hangod szavad ***bársonylani***
(Nagy Gáspár: *Isten leánya*)

A *dallamlani* 'éneket dallamosnak tartani', a *bársonylani* 'bársonyos hangúnak érezni' jelentésű, hiszen ezekben a szavakban az *-l* igeképző 'valamilyennek tart' értelmű.

Szabályos tővel és szabályos képzővel is invenciózus forma teremthető:

Csak az elárultatásban bíztam
csak a jól végzett ***hóhérló*** *munkában*
(Nagy Gáspár: *Az állomásokon túl*)

Az *-l* igeképzővel megtoldott *hóhér* főnév olyan asszociációt indít el, amelyben a tevékenység hóhérként működik, azaz az emberi életet megszakítja. Újszerűsége miatt ez sokkal kifejezőbb, mint a vele jelentésben szinonim *megölő* alak.

Szilágyi Domokos biztos nyelvi ösztönű, kreatív alkotóként a nyelvet virtuóz módon kezeli. Bizonyítja ezt az a tény, hogy egész sor egyedi képzett szót alkot létező szótövekhez kapcsolt létező képzőkkel:

Bölcsülök *napról napra, lám.*
(Szüret)

*

De még zölden ***üdell*** *a tó.*
(Napraforgók)
Szivárványul, szivárványlik
mezőkön a napvilág.
(Test a testtel)

*

Szivárványló *bánat*
földre költözött.
(Dal)

*

írtam verseimet ***betűtlen***
(Látomások. Profán himnusz)

*

s mért engedem meg, hogy kilesse
lesetlen *magányom az este*
(Vád)

A nyelvformáló képességű költő ezekkel a játékosan konstruktív formákkal megfejthető jelentésű szavakat teremt, és közben azt is szemlélteti a főnévből *(szivárvány; bölcs)* és melléknévből *(üde)* képzett igékkel, főnévből képzett melléknévvel *(lesetlen),* hogy a nyelv gyúrható, formálható anyag.

Kifejezőbb a *fénylenek* alak helyett a bogárnévből alkotott ige: *szentjánosbogárlanak*, mert képzettársítással a szentjánosbogarakról nemcsak az apró lények jutnak az ember eszébe, hanem az apró fényjelenségek is:

Csak a csillagok,
a pihenők, a nyugtalanítók
szentjánosbogárlanak,
Gyávázz le *mindenkit, megéri.*
(Szilágyi Domokos: *Fények az éjszakában*)

A *gyávának mondj* körülírás helyett a *gyávázz le* sűrítettebb jelentéstartalmú igekötős ige nem megszokott forma, holott főnévből lehet *-z* képzővel 'valaminek nevez' értelmű igét alkotni.

Parti Nagy Lajos *Garnidallam* című versében az emberi alaknak a sötétben homályossá válását innovatív módon jeleníti meg a *tinta* főnévből a valamivel ellátottságot jelentő *-z* igeképzővel formálódott alak:

odor homállyal ***megtintázkodom***

Szokatlan szóképzése a homo ludens költőt láttatja, aki egyszerre dekonstruálja és teremti a nyelvet. Az elértéktelenedést, a fogalom jelentéktelenségét expresszíven és eredeti módon adja vissza a *cédula* főnév továbbképzett, ragozott és igekötős alakja *(el+cédulá+s+odik+ó+ban)*, amely a megnevezett tulajdonságúvá válást jelzi a melléknévből *-odik* képzővel alkotott formával:

Vékony köteg papír tízforintos ***elcédulásodóban***
(Parti Nagy Lajos: *Egy bőrönd repülő*)

Az *el-* igekötő sok jelentése közül a 'valaminek az állapotát megváltoztatja' aktualizálódik Parti Nagy Lajos *Medwendel* című versében:

Telemorzsáznak a limlom emlékeikkel,
elmedvésedik *mára kezemben az írás,*

Mivel a *medve* fogalmához a lassú, nehézkes mozgás képzete kapcsolódik, ezért a nehézkessé válást, azaz a lírai én írásmódját szemléletesen érzékelteti a *medve* főnévből képzett melléknév *(medvés)* igévé továbbképzése.

A **szokatlanul jelezett alakok** a váratlanság meghökkentő erejével ható nyelvi játékok. Magyarban a főneveket nem szokás fokozni, de a költők mégis megteszik, agrammatikus formával híva fel a figyelmet a kiemelésre:

Ez a nagy boly melyet rakott sok hangyánál ***hangyább*** *hangya.*
(Babits Mihály: *Páris*)

*

S az elásott tojásból is
Kibúvik és égre száll a ***madarabb*** *madár.*
(József Attila: *Forduló*)

*

Legszóbb *szavad is tehetetlen!*
Legvágyabb *vágyad telhetetlen!*
(Szilágyi Domokos: *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből. Palimpszeszt*)

*

Költők, mondhatnám: – ahogy a mesében –
képzelhet-e ***költőbbet*** *képzelet?*
(Várady Szabolcs: *Szellemhangok a rádióból*)

Húgocskám a tavaszban:
bágyadt vagy, mint a márciusi nap.
Pedig úgy illenék:
te légy a ***tavaszabb.***
(Szilágyi Domokos: *Biztató*)

Ezek a közép- és felsőfokú formák mind tréfásan abszurdak, hiszen képtelenséget állítanak (például: *hangyánál hangyább hangya*).

Az indulatszó is azok közé a szófajok közé tartozik, amelyeket a köznyelvi beszélő nem fokoz, ezért feltűnő jelezett alakja:

S százszor ***jajabb*** *annak, ki már-már gondolkodni se tud*
a gondtól.
(Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*)

Várady Szabolcs *Elromlott szerkezet* című versében több nyelvi elem is hozzájárul a vers játékosságához:

Vért akar minden. Nem láttam mióta.
Itt lakolok, ki se látszom alóla.
Alóla ki, alóla ki, a lóláb.
Az alóla alól a még alólább.

Hiányosan szerepel a versben az ismert szólásunk *(Kilóg a lóláb),* rímben paronimák *(a lóláb↔alólább)* csendülnek össze, az *alól* névutó fokozása pedig hapax legomenon.

Léteznek olyan melléknevek, amelyek szemantikai tartalmuknál fogva fokozhatatlanok, de a költők mégis megszegik ezt a szabályt:

Éjesebb *gyászba sohse hullt a szikra.*
(Ady Endre: *Véres panorámák tavaszán*)

*

Alázását ki oly bűnösen tűrte,
Lázad hát már az Élet alágyűrtje,
A tanitó, a ***legrababb*** *magyar?*
(Ady Endre*: A magyar tanítókhoz*)

*

Egy gép rabja vagyok. Egy írógépé.
Rababb, *mint kurtavasban a rab.*
(Szilágyi Domokos: *Rab*)

Az *éjszakai, éji* melléknév helyett az *éjes* használata is rendhagyó.

Sőt képtelennek tűnő ötlet személynevet fokozni:

nem leszek közben szebb, se bölcsebb,
és Te se – szólj rám, ha nem így van –
lettél – hogy mondjam – kevésbé ***Szabolcsabb***
(Tóth Krisztina: *Készenléti dal*)

Nem szokásos bizonyos szófajoknak (például a kérdőszóknak, határozószóknak) a többes szám jelével való ellátása, de versben ezek költői játéknak minősíthetők:

Folyton ezek a ringlók potyognak
folyton ezek a darazsak zümmögnek
folyton ezek a pillék hozzám ütődnek
folyton ezek a madarak nyikordulnak
folyton ezek a ***folytonok*** *folytonognak*
ha kapkodom a fejem ha nézek magam elé
(Petri György: *Tart*)

*

Most aztán, hogy nagyot nőttem,
már csak lejtőlejt előttem,
kikövezik a ***miértek***
(Szilágy Domokos: *Az orrbavágás elmarad?*)

Bizonyos igéink hiányos ragozásúak, csak harmadik személyben használatosak vagy személytelenül. A költői szabadság viszont megengedi az ettől való eltérést, mert az alkotó játszhat a nyelvtani szabályokkal, így jön létre játékos formaként **szokatlan ragozás**uk:

Cselédjei az Akaratnak
Titkon ***fájunk*** *most magunk.*
(Ady Endre: *Az Akarat cselédjei*)

*

Minden tagom fáj, mindet érzem; ***fájok:*** *vagyok!*
(Illyés Gyula: *Doleo, ergo sum*)

*

Fájok *már,* ***fájok*** *izzani.*
(Szilágyi Domokos: *Kis szerelmes himnuszok 2.*)

A köznyelvben nem minden szófajú szó ragozható. Határozószóknak tárgyraggal megtoldása inkább csak költői szövegben lehetséges:

Mert üdvösséged nálad éhesebb,
s mohóbb a nyelv, ha ***mindiget, sohát***
forgat: térségeket tép szét a szó.
(Kovács András Ferenc: *Torzó – 1992*)

DUPress

Nemes Nagy Ágnes *Victori salutem* című versében meglepő módon kötőszókat lát el viszonyragokkal:

Mert aki átkelt száz határon
kozmokrátori aknazáron
árkon-aszályon, aknazáron
az túl ***habáron, ugyebáron***
túl girbedő parabolámon
h n
a a
t l
á a
r t

A **szóösszetételek** alkotásával is sokszor játszanak el az alkotók, egészen különleges jelentéseket hozva létre a játékosság eltérő fokával és eltérő funkcióval:

És e vendéglős unokája
ma gazdag polgár s közbecsült,
s a szálloda legtöbb szobája
már ***megmodernigényesült.***
(Babits Mihály: *Régi szálloda*)

*

cukorhab-csipketerítő
(Weöres Sándor: *A megállt idő*)

Ironikus felhang társul a *megmodernigényesült* összetételhez; megszépítő erejű a metaforikus értelmű *cukorhab-csipketerítő.*

Juhász Ferenc költészetére különösen jellemzők a hapax legomenon összetételek, amelyek mély értelmű metaforák. De ezek szerfölött gyakori volta már játék számba megy:

Képzelet-rózsa, gondolat-nárcisz, képzelet-őszirózsa, semmi-liliomkupac,
erjedő, dühödt, vak, burjánzó-állkapcsú, szagos-fogsorú virágkazal.
(József Attila sírja)

*

Ez volt a gyerekkor? Annak csak egy ága,
a kín-gubanc-fának arany-ágacskája.
Mert az iszony-fa volt, bánat-fa, sírás-fa,
Rémület-országban sarjadt jajgatás-fa.
(A múlt-idő arany-ága)

DUPress

Szilágyi Domokos *Díszszázad* című versének játékosságát a *dísz-* előtagú összetételek *(díszsírhely)* mintájára ironikusan alkotott nem létező összetett szavak fokozzák:

Mikor az utolsó baka is fűbe harapott,
és szétlövetett az utolsó löveg,
s az utolsó tankban bennégett a legénység,
s az utolsó röpülő lezuhant –:
kivonult a díszszázad a frontra,
***dísz-százados** díszkardját kivonta,*
s a század tette, amit tanult:
tisztelgett feszesen.
*Aztán a százegy **dísz-halott***
díszsírhelyet kapott.

Hasonló hangzású hapax legomenon összetett szavak (az *öncenzúra* szóból két típusú hangalakzattal, betűelhagyással és -cserével: *öncezúra; önce**ruza***) árulkodnak a játékos alkotóról:

Bennem
kialakult: amiről nem beszélhetsz, azt
*ne is gondold. („Nem **öncenzúra,** vicc,*
*inkább **önceruza,** vagy **öncezúra,** hahaha. Ma.")*
(Tandori Dezső: *Rendhagyó cím: öreg barátaimnak az Új Holnap körül*)

Napjaink költészetének jellegzetes alakja Parti Nagy Lajos a meghökkentő szóalkotásmódjaival. A játékosan formált szóösszetételek a posztmodern alkotásmód jellegzetességeit mutatják verseiben:

s kiüt a csorba arcél fölött a tompa arcfok,
*elérzékenyre hűlnél, az ablak **légymenetrend,***
az irreverzibillé fogyó időn merengj el.
(Elrepullman)

*

*Emléke **nyelvíz,** verssorok*
*kátrány és **szívporillata***
(Parte-cédula)

*

*az idő **tömblekvárja** oly drabális*
(Egy lopott kádé)

Ezek az összetételek szándékos szemantikai szabálytalanságukkal meghökkentő szótársítással keletkeztek.

Margócsy István így jellemzi a költő lexikai robbantását: „legbravúrosabb költői újítása alighanem a szókincs gátlástalan kibővítésével, a szótári neologizmusokban való dúskálással, a szócsinálás felszabadult örömével írható körül. […] szóújításai hihetetlen és gyönyörű, mély és groteszk játékokat eredményeznek – ugyanakkor (s ez a legnagyobb érdemük!) teljesen eltérnek a hagyományos magyar költői szócsinálástól" (1996, 153).

A bizonytalanság érzékeltetésére módosítószókból is kreál Parti Nagy Lajos szóösszetételt *(talánesetlegmégsemazt),* és ezt még megtámogatja egyedi képzésű szóval *(elnoházott):*

S mivel az ámbár hátjain
a legfőképpen elnoházott,
s ***talánesetlegmégsemazt-palástot***
ölt a Nepofázott.
(Szelíd tájban fél korsó hiány)

Hasonló verbális bűvészmutatvány Baranyi Ferencé:

II. Lajos látomása saját haláláról
Cselevízió.

Nagyjából növénytan
Átabotanika

Sarka parvenü
Riherongyrázó

Értelmetlen veszekedés
Botorzsalkodás

Vérszívó beatzenekar
Skorpióca

Kenyérharc költők között
Babérfeszültség
(Szeplőpöttyök) [Grétsy közlése 2012, 357–358]

A költő játékattitűdje jól érzékelhető az általa alkotott humoros, deviáns szavakban, amelyek többféle szóalkotási móddal jöttek létre. A *Cselevízió* szóösszetétel: első eleme a *Csele* patak, amelyben II. Lajos királyunk a halálát lelte, az összetétel utótagja a 'látomás' értelmű *vízió* szó; összetételként viszont a *televízió* hanghelyettesítéses változatának tűnik. A többi **játékos szóösszerántás,** hiszen a hapax legomenon nem az első elem elejével és a második végével vonódik össze *(cső×orr→csőr),* hanem a két elem egy vagy két szótagja egybeesik *(**botor**×**tor**zsalkodás→Botorzsalkodás; skor**pió**×**pió**ca→Skorpióca; Rihe**rongy**rázó;*

PUPress

*Ba**bér**feszültség),* és így tréfás fiktív szavak keletkeznek. Az *Átabotanika* egy változata ennek a szóalkotási módnak, mert az *átabotában* szó megrövidített formájának *(áta**bota**)* két szótagja esik egybe a ***bota**nika* szó elejével.

Weöres Sándor kísérletező költőtípus, jól láttatja ezt *A megmozdult szótár* című verse:

csillag és rózsa násza
csilrólagzsa
asztal felszekrényedő
asztrény

Ez a nyelvújítók ún. szóösszerántás jellegű szóalkotási módjára emlékeztet: *csil+ró+lag+zsa*. Ahogy a költő fogalmaz erről a játékáról: *egymásba vetkőznek* a szavak.

Tandori Dezső a *curriculum vitae* ('önéletrajz') alluzív szerepére játszik rá, mert a szóösszerántásra emlékeztető szóalkotással (komik[us+curri]culum) egyszerre idézi fel az élet futását, folyamatát és annak komikus voltát *Komikulum víté* című versében:

***Komikulum víté**, fájó röhej,*
nekem ez nem túl élni való hely.

Parti Nagy Lajos gyakran él a szóösszerántással, mint a *rozi* című versében is, azaz a szavak csonkított formáját összefűzve *(stempli+lila; láttamoz+mozi)* alkot mindenképp új, de néha kibogozhatatlan jelentésű szavakat:

*homlokcsókok **stemplila** tájéka*
*ahogy a szerv **láttamozi***

Nála a nyelv manipulatív használata szokatlan szóösszerántással létesülő hapax legomenonjaiban testesül meg:

Bezár a tisztás szívközépre,
*rossz táncosát egy **madárhanglemez,***
magamra hagy és nem ereszt el
(Medwendel)
*
***dísszszemlesütve,** mint egy kis kadét,*
terpeszben áll a meztelen nyugágy.
(Holdvilág)

Szóösszerántásaiban a két elem egy vagy két szótagja azonos *(madárhang×hanglemez→madárhanglemez)*. Ezek gyakran tréfás-humoros játékvariációk *(alkalmazkodni×makogni→alkalmakogni; kikopik×pódium→kikopódium; malter×terasz→malterasz):*

Már mindig Máris-ünnep,
*nehéz **alkalmakogni***
(Lamentha)

*

e világból mely nem nagy pódium
*én lassan **kikopódium***
(Őszológiai gyakorlatok)

*

Keményen fénylik, mint a fogtömés,
*ha átvonul e **malterasz** habon*
(Holdvilág)

Szembetűnő mindebből, hogy Parti Nagy „*valóban* anyaggá, *csak* anyaggá tette a nyelvet, s nem egyszerűen eszközként használta fel" (Margócsy 1996, 144).

Szóalkotásmódját az irodalomtörténész így magyarázza: „Parti Nagy Lajos számára a költészet jóval több, mint ihlet és invenció: szöszölés, nyüstölés, toldás, törlés, a szavak szétszedése, összerakása. Véresen komoly játék a nyelvvel, melynek éppúgy része a köznapi fogalmak finom megbillentése, elferdítése (hogy aztán torzított mivoltukban utaljanak ironikusan önnön eredeti, kiüresedett jelentésükre), mint új kifejezések létrehozása leleményes összevonásokkal vagy szóalkotásokkal" (Keresztury 2002, 129).

Külön is érdemes Parti Nagy Lajos *Tandorírt vers* című írásának egyedi szóalkotásmódjait szemügyre venni:

*Kedves Dezső, ki mindent **tandorírtál,***
amire szó volt és lett volna rá,
*erdőnyi fát ki nyelvvé **géppapírtál,***
ahogy a nagy Reimerling mondaná,

kedves Dezső, ki ennyit írni bírtál,
a mesterünk vagy így és úgy, naná,
te isten büféjében dús papírtál,
el sem bírná, ki körbehordaná,

*hát körbeállunk **kiskanálni** szépen,*
kedves Dezső, hisz áll a mű középen,
*az ismerős és titkos **tandarab,***

*felnőttünk rajtad, mintha **nyelvkovászon,***
lobogjon néked hatvan rőfnyi vászon,
*ki egymagad vagy nálad **tandoribb.***

A vers Tandori Dezső sajátos, mindent a maga „képére" formáló hangját abszurd fokozással *(tandoribb)* és kontaminációs alakkal *(tandorírtál)* emeli ki,

illetve a *géppapír* főnévből képzett hapax legomenon igével *(géppapírtál),* amely szóösszerántásként is értelmezhető *(géppapír[ra]+írtál).* A mesterként tisztelt költő ihlető alapot nyújtó nyelvhasználatát eddig nem létezett, kifejező összetétel *(nyelvkovászon)* nevezi meg; a költőutódok táborát, amely kiskanálnyit merít a mester művészetéből egy helyesírási vétségnek betudható hangelhagyásos alakzat *(kiskanálnyi→kiskanálni)* szemlélteti. Magát a Tandori-oeuvre-öt pedig kétféleképpen értelmezhető összetett szó jelzi: *tandarab,* amely egyszerre lehet a Tandori név rövidített formájával alkotott összetett szó, de ugyanakkor a mintaszerűséget, a tanulmányozhatóságot hangsúlyozó forma is.

Parti Nagy Lajos szóalkotási módjai merész, önkényes és kockázatos kísérletek. Noha a kortárs költők elismerését kiváltják – mutatja a *Mintakéve* című kötet, amelynek alkotói előtte tisztelegnek –, a befogadók nagy tömege értetlenül áll versei olvasásakor: hiányérzete van a nem vagy kevéssé megfejthető szójelentések miatt.

Parti Nagy-os a szóalkotásmódja a költőnek címzett *Szonett őszi tárgyban* című – köszöntő és egyben parodizáló – Varró Dániel-versnek:

Bazár a beach, Uram, azt mondom, ácsi!
E szottyadt nyárvég egyre ***sajnosabb.***
Gurulnak szerte éveink ***pogácsi,***
a tepertősek és a sajtosak.

Mitől lesz itten, kérem, egyre ***őszebb?***
Csoffadt levélből mit van egyre több,
mik lankadt ***kiflihéjlag*** *kergetőznek?*
Jaj, ötven év! A szív azt mondja: ***döbb.***

Jaj, meddig ér a lélek péklapátja?
Hány bárgyu morzsa, hány ravaszka massza
bír lenni lopva ***versüvé*** *dagasztva?*

Egy őszi tárgyu versben mennyi ***weörheny,***
s hány koszlott kérem, elszabott ***nalátja!***
Minek még, Mester, ötven évig örvendj.

Tagadhatatlan: Parti Nagy Lajos kánonformáló hatású költő, aki konvenciót teremtett, mutatják a Varró-versnek a szabályozott nyelvhasználattól való eltérései. Főnevet *(őszebb)* és mondatszót *(sajnosabb)* fokoz Varró Dániel; ragozással archaikus formát imitál *(versüvé, kiflihéjlag);* felrúgja a helyesírási szabályt az egybeírással *(nalátja);* hangutánzó szót von el a *döbben* igéből *(döbb);* szóvégelhagyással és szokatlan jelezéssel *pogácsi* formát alkot; *a weörheny* szó formája Weöres Sándor nevének hagyományos írásmódját idézi fel. A begyakorlott

nyelvhasználat célzatos torzítása a kifejezés szolgálatában áll, és eközben alighanem magának Parti Nagy Lajosnak két verscímére *(Őszológiai gyakorlatok; Rókatárgy alkonyatkor)* is utal. A tájnyelvi igenévi alakok használata (*szottyadt* 'megpuhult'*, csoffadt* 'hervadt, fonnyadt') bár nem jellemzi Parti Nagy költészetét, de szokatlanságuk miatt beleillenek a kanonikus formákat elvető költő formakezelésének játékos imitációjába.

A költők kísértést éreznek arra, hogy alig használatos vagy teljesen ismeretlen szavakat, nagyobb hatóerejűeket vigyenek be verseikbe. Lázadásuk: a nyelvhasználat fesztelen módja új szavak alkotásában, sőt egyenesen a szófacsarásban testesül meg, amely természetesen egyfajta játéknak is betudható. A nyelvi formáknak a bemutatott játékos ferdítései kifejezővé teszik a szöveget, ezért Fónagy Iván ezeket „kifejező torzításnak" minősíti (1970, 42). A költő hite szerint: „Minden keresés, minden kísérlet jogosult, mely ismét összekapcsol bennünket az eleven költészettel. Áldott az, aki az újat hozza" (Kosztolányi 1999 [1925], 427).

A nyelvi adatok igazolták Temesi Ferenc író megállapítását: „Az igazi irodalom mindenekelőtt a nyelv legeslegvégső határáig való megterhelése" (2012, 281). A modern költészet vakmerő lépéseiként sajátos nyelvi játékok valósulnak meg a hapax legomenonokban az egyedi szóalkotásmódokkal, amelyek a kifejezőséget szolgálják. Illik erre Kovács András Ferenc megállapítása: *„a súrlódásban elkopott szavak fényezése" (Új Grammatikák).*

A merész szóalkotásoknak van egyfajta hagyománya, jelzi ezt az Arany Jánostól Babits Mihályon át Weöres Sándorig vezető ív, mert a szabálysértés mindig is hozzátartozott az irodalomhoz. De ezek megszaporodása mégis napjaink költészetéhez köthető. A posztmodern irodalom újjáélesztette több szóalkotási módunkat a nyelvi nyitottság és a játék jegyében a nyelvet a gúny, a tréfa eszközeként használva. A költői leleményű játékok a nyelv hajlékonyságát bizonyítják, de ezek az ún. „neologizmusok" megmaradnak az egyszer használatos szavak, a hapax legomenonok szintjén.

5.3. Szójáték, vagyis nyelvi játék a szavakkal

„A szójáték perifériális jelenség volt a múlt század végéig [ti. a XIX. század] az európai költészetben" – állapítja meg Fónagy Iván (1999, 486). Jelenlegi tapasztatunk szerint viszont a költők játszanak a szavakkal. „A szó képlékeny anyag, amely igen sokféleképpen felhasználható" – mondja Freud a vicc kapcsán (1982, 51). A viccek szójátékos voltát természetesnek gondoljuk, Hegel viszont azt a meglepő kijelentés teszi: a szójáték a filozófiai fogalomalkotás eszköze. A szó képlékenysége miatt a szójátékok a nyelvhasználat sok területén lényeges nyelvi tényezők. Ez abból adódik, hogy „a nyelv bizonyos esetekben

megőrzi a társadalmi érvényűvé vált szójátékokat. Ez azonban csak azért lehetséges, mivel a nyelv eleve hajlamos erre a játékra. Megengedi, lehetővé teszi, hogy a szavakat szótári jelentésüktől eltérő értelemben használjuk. [...] Eltűri, hogy a költő rossz vonzatot használjon, akár a költeménye címében is, mint például Ady Endre: »Legyetek emlékezéssel hozzám.« Ez a nyelvtani hiba nem puszta negatívum, ahogyan a metafora sem a szó jelentésének nem ismeréséből következik" (Fónagy 1970, 40–41).

„Minden költő elsősorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony, rontó és áldó hatásában" – vallja Kosztolányi Dezső (1999 [1930], 451). Így nem csoda, hogy sajátos nyelvi játékok valósulnak meg a szójátékban, amely a szavak szintjén jelentkező játékok egyik típusa (Wortspiel, jeu de mots, calembour, play on words vagy word play). A leggyakoribb nyelvi játékmód a költészetben a homonímián, paronímián, poliszémián, szinonímián és antonímián alapuló szójáték, vagyis a költői szójátékalkotók a szavak alak és jelentés viszonyainak típusaira építik nyelvi ötleteiket. A szójátékot azért kedvelik az alkotók, mert kevés nyelvi eszközzel lehet hatást elérni.

Minek következtében hordoznak a szavak játékosságot? Érdemes erre Freud magyarázatát idézni: „a szón magán semmi erőszakot nem teszünk, nem bontjuk szótagjaira, semminő elváltoztatást sem hajtunk végre rajta, és használati köréből [...] sem ragadjuk ki, hogy más környezetbe helyezzük; változtatás nélkül, eredeti helyén az eredeti mondatban jelent bizonyos körülmények folytán egyszerre kétfélét" (1982, 53).

Az egyértelműség kívánalmának megfelelően a mindennapi szövegek szavainak egyetlen jelentése aktualizálódik, viszont a szójátékok esetében éppen ez az igény nem teljesül. A szójáték „valami rejtett elmésséget akar mondani, célja van, mulattatni szeretne" (Karinthy Frigyes: *Szavak*), mint a Karinthy Frigyes által alkotott szójáték: „Nagy kezű nőnek így kell mondani búcsúzáskor, hadarva: »kezeit sokallom«" *(Notesz)*. Bár a nyelvi komikumban fontos szerep jut a szójátéknak, de a szójáték nemcsak humoros, vicces hatású lehet, és nem is feltétlenül mosolyfakasztó, sokkal inkább meghökkentő, mert poénszerűnek, csattanónak érzi a befogadó.

A költészet szeret élni a szavakkal létesíthető kétértelműségekkel, fogalmi nyelvi játékokkal. Az oka abban keresendő, amit Wittgenstein állít: „A szó olyan, mint a makk: egész *tölggyé* terebélyesedhet" (1995, 3, 43). Bár van olyan alkotó, aki elítélően szól a szójátékról. Victor Hugo például *A nyomorultak* című regényében ezt a mondatot adja szereplője szájába: „Le calembour est la fiente de l'esprit qui vole." ['A szójáték a fenn szálló szellem lepottyanó hulladéka.'] Ám az alkotók szívesen élnek ezzel a nyelvi eszközzel.

Hogy többféle stiláris eszköz kelthet humoros hatású szójátékot, kitűnik Arany János *Toldi*jának játékos kedvet árasztó soraiból, amelyek nyelvi tréfájának megfejtéséhez konyhai háttérismeretek szükségesek:

Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr a tűzön s nem fér a bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan belemártja,
Tollait letörli, bocskorát lerántja.
Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul.

A vers szójátékai a szövegkörnyezettől függnek, hiszen a szójelentés a kontextusból vonódik el. Humor árad a kis *bögre* és a *félakós,* azaz a nagy űrtartalmat mutató jelző és a jelzett szó szemantikai összeférhetetlenségéből *(félakós bögrében),* az izgága emberre használt *nem fér a bőrében* szólásunknak a forró vízre vonatkoztatásából, a baromfi kopasztását piszkos dolog megtisztításának *(letörli),* illetve levetkőztetésnek *(lerántja)* feltüntető szóhasználatból, és a *félti izzadástul* kifejezésből, amely jótékonyságnak láttatja a bárány megnyúzását.

5.3.1. A homonímia mint szójáték

A homonimák azonos hangalakú és azonos írásmódú, de eltérő jelentésű szavak. A szójáték leggyakrabban előforduló fajtáját ezek adják.

Miért biztosítanak a homonimák különleges költői játéklehetőséget? Azért, mert míg az azonosság látszatát keltik, valójában hangalakjuk vagy csak véletlen egybeesés (konvergens hangalaki fejlődés: *fog*), vagy a jelentés szétválásának következménye (divergens jelentésfejlődés: *daru*), így jelentéseik között szinkrón szempontból semmi összefüggés nincs. Ennek jele az, hogy sokszor más szófaji osztályba is tartoznak (*ír* ige, melléknév, főnév). Akkor jutnak hatásos stiláris funkcióhoz, ha egy kontextusban szerepelnek, mert ilyenkor a tudat ideoda kapcsol az azonos hangalakú, de eltérő jelentésű szavak között. Ritkán válik a homonim szó önmagában is stílusténnyé, mint Szilágyi Domokos versében:

Írom, írom, írom, írom,
az ***írt*** *a papíron.*
(Játékok 1.)

A hatás nyilván azzal magyarázható, hogy az *írom* szó közelségében a befogadó először a betűvetésre gondol az *írt* szót olvasva, csak azt követően értelmezi főnévként, és így jut el a szöveg metaforikus értelméhez: 'a költő számára a folytonos írás gyógyszer'. Hasonlóképpen Tandori Dezső verscíme is: *A* ***gyalog lépésének*** *jelölhetetlensége osztatlan* ***mezőn*** egyszerre értelmezhető a sakk világában vagy a katonaság fogalomkörében. Nagyon bravúros még a *Lábaló-jegyzetek.*

Oscar című verse is, amelyben a *fél* szó kétféle jelentése szétválaszthatatlanul egyszerre értelmezhető:

Oscar Wilde mondja barátnéjának, Szfinxnek:

*Akitől nem **fél,***
attól egész.

Az első sort olvasva igeként értelmezhető a *fél* az *akitől* vonzata miatt, a második sor viszont az *egész* szó jelentése hatására melléknévi értelmet valószínűsít.

A szótári homonimák, azaz az azonos alakú ige és főnév szótári formájának hangalaki és betű szerinti egybeesése feltűnően bravúros rímben és belső rímben. Az erre való szövegépítés mindig célzottan játékos:

*Az ifju szíve lánglobogva **ég;***
*Világít ez, midőn sötét az **ég.***
(Petőfi Sándor: *Ifjuság*)

A játékosság jól megfér a patetikus tartalommal, de az elégikus hangulattal is:

*Míg künn csattan az **ég,** csókom az ajkadon **ég.***
(Babits Mihály: *Új leoninusok*)

*

Leszállt az est, künn a mezőkön árny van
*és szénsötét már-már a tiszta **ég***
és a gomolygó, gőzölgő homályban
*bátortalanul egy kis csillag **ég.***
(Kosztolányi Dezső: *Régi szerelem*)

*

*Köröskörül bíbor gyümölcse **ég***
s nem várja, hogy a kedvét töltse még,
*a csönd, a szél, a fázó-zöldes **ég***
fülébe súg, elég volt már, elég.
(Kosztolányi Dezső: *Szeptember elején*)

Tiszta játék Arany Jánosnak a *Báró Kemény Zsigmondhoz* címzett verse, amelyet egy méltatlankodó miatt írt, aki felhánytorgatta, hogy a költők nem használnak tiszta rímeket:

*A bizony, mert el nem **érik***
*– Magas szőlő, lassan **érik** –*

A költő ebben a költeményében bizonyította: nemcsak tiszta, hanem homonim rímekkel élt, hiszen a 'megérint' értelmű ige többes szám harmadik személyű formája azonos a termés érettebbé válását jelző ige egyes szám harmadik személyű alakjával.

Páskándi Géza tudatosan játszik rá a szótári homonimákra *Homoníma-lét (Retorikai gyakorlat)* című versében:

Azt hittem: lenti tűz gyulladt
S akkor látom, hogy fönti kék
És ez is ***ég***
Azt hittem: kofa megszán piacon
S nem emelkedik az ***ár***
Azt hittem: a cipész keze lehull
S nem emelkedik az ***ár***
Azt hittem: a folyók lenyugosznak
S nem emelkedik az ***ár***
Azt hittem: a szerda majd kisüt
Hiszen ***nap*** *ő, minek tagadni*
S honnan tudnám: a beretva ***él***
Vagy meghalt
Netalán rajta táncolok?

A költő csupán az *ár* szó azonos alakú formáit rímelteti, az *ég,* a *nap* és az *él* szavak esetében a homonimáknak csak egyik elemét iktatja költeményébe, a másikat körülírt vagy szinonim *(tűz gyulladt; kisüt)*, illetve ellentétes értelműként *(meghalt)* említi, de homonimajátéka így is létrejön.

A varjúkárogást utánzó szó és főnév véletlenül esik egybe, de ez kiváló alkalom Arany Jánosnak a rímjátékra a *Vörös Rébék* című balladájában:

„Vörös Rébék általment a
Keskeny pallón s elrepült –"
Tollászkodni, már mint varju,
Egy jegenyefára űlt.
Akinek azt mondja: ***kár!***
Nagy baj éri és nagy ***kár.***

A szonettek homonim végrímei kiemelkedő alkotóink műveiben nem csupán hangakusztikai elemek, hanem a három sorokat lezárva tagoló szerepűek is, mint Kosztolányi Dezső *Számadás* és József Attila *Hazám* című szonettjeiben:

Mi lenne másképa világ s ki lenne
az állatok irgalmas társa benne,
ki lenne hűség és mi lenne ***ír,***

s ki lenne az, ki száguld éjjelente
a lámpa fényénél a végtelenbe,
csodák között s Nirvána-ködben ***ír?***

Cicáznak a szép csendőrtollak,
mosolyognak és szavatolnak,
megírják, ki lesz a ***követ,***

hisz „nyiltan" dönt, ki ezer éve,
magával kötve mint a kéve,
sunyít, vagy parancsot ***követ.***

DUPress

Ötletes és talányos Lackfi János homonima-használata, hiszen az első sor igéjére a második sorvégi főnévi szótő vagy esetleg a birtokos személyjeles *tér* főnév rímel:

Egy lépcsővel feljebb ***terem,***
Széttart, mint táguló ***terem.***
(A matematikus nyulai)

A *vár* főnév és ige véletlen egyezéséből adódó azonos alakú szó nem rímhelyzetben is hatásos ellentétet alkot, mert a második előfordulás jelentésbeli eltérése meglepetéssel szolgál:

Udvaron egy mélyvizü kút, rátüz a Nap, habja vakít
S alszik a ***vár,*** *elhagyatott, mint a halott.* ***Vár*** *valakit.*
(József Attila: *Várakozás*)

J. Soltész Katalin véleménye így hangzik a homonim rímekről: „Az önrímhez hasonlóan tökéletes akusztikai harmóniát nyújt a homonim rím, s mivel ebben a fogalmak különbözősége, sőt a szófaji különbség is megvan, elméletben ez lenne a legtökéletesebb rím. Gyakorlatilag azonban a homonimák annyira önként kínálkoznak, hogy a velük alkotott rím túlságosan is könnyű, banális. [...] Valamivel ötletesebb a ragozott homonimák összecsengése" (1966, 27). Rácz Endre szerint viszont mivel legkiválóbb költőink is éltek vele, még a kínrímek is adekvát elemmé válhatnak (1980, 188).

Sokféle játékra nyújt lehetőséget a nyelvtani homonima, azaz egy szótári szó és egy toldalékos véletlenszerű egybeesése. Van, hogy főnév szótári *(levél, légy)* és ige toldalékos (a létige archaikus múlt idejű: *levél* – felszólító módú: *légy*) formájának alaki egybevágósága rímhelyzetben különös nyelvi játék:

Minden dalunk friss zöld ***levél***
Gyanánt vegyült koszorujába.
Hová lettél, hová ***levél***
Oh lelkem ifjusága!
(Arany János: *Letészem a lantot*)

*

Menj ki ahol a szabad ég
lesz szobád: kisebb nem elég,
hogy megférj és békibe ***légy***
a léggyel, és veled a ***légy!***
(Babits Mihály: *Verses napló. Fél három*)

Van, hogy ige szótári *(választ; kutat)* és főnév toldalékos *(választ; kut+at)* alakjának formális azonossága idéz elő játékosságot:

Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet,
aki alattomos.
Sem népet, amely retteg, hogyha ***választ,***
szemét lesütve fontol sanda ***választ***
és vidul, ha toroz.
(József Attila: *Levegőt!*)

*

Apró szemcsés
homokkal telve
a füle, a nyelve.
Sóvár szeme ***kutat***
kutat.
(Romhányi József: *A teve fohásza*)

Máskor főnévi szótári szó (*szemét* 'piszok, értéktelen dolog'; *rumba* 'táncfajta') és toldalékos főnév *(szem+é+t; rum+ba)* alaki egybeesése, ugyanakkor a jelentéseik közötti összeférhetetlenség a játékosság forrása:

Isten szemében nincs ***szemét:***
fürtödnek, melyből borod erjed,
Ne hányjad el rohadt ***szemét:***
Attól édesebb lesz a bor.
(Babits Mihály: *A csengetyűsfiú*)

*

Volt egy úr, lakhelye Recife:
Fogadott folyton egy decibe,
Hogy brazil a ***rumba*** *–*
S belefúlt a ***rumba****...*
A túl sok rumra nincs recipe.
(Kovács András Ferenc: *Pernambuco*)

A posztmodern lírikus, Parti Nagy Lajos többször is tréfásan rímeltet ilyen típusú nyelvtani homonimákat:

habár felül a ***búra***
azért a háborúra
van bor búza
mi ok a ***búra?***
(Három nyugtasz)

A 'babrálás' értelmű *babra* főnév és a *bab* növény nevének ragos formája alkot homonim párt. Ezzel a szópárral Szilágyi Domokos is eljátszik *Játékok II.* című versében:

DUPress

Játsszunk – nem gyermeki ***babra,***
nem, nem megy a játék ***babra.***

Más szófajok alaki egybeesése ritkább. Csokonai Vitéz Mihály egyetlen sorában kétszer szerepel a *korán* határozói értelemben:

Hát amikor törvényit írod,
S Pitvarait kinyitod minékünk,

Akkor szorít é jussa alá korán? –
Korán! *az élet leggyönyörűbb* ***korán!*** *–*
(Dr. Földi Sírhalma felett)

A versben az első előforduláskor a *korán* határozószó 'a szokásos vagy átlagos időpontnál előbb' értelmű, a második esetben a *kor* főnév határozóragos alakjaként az *élet* szóval áll birtokviszonyban, és 'egy bizonyos életkor időszakában, idejében' jelentésű.

Kötőszó és ragos főnév (*ellen+ben* 'ellenség+ben') is alkothat homonímiát:

A gyarló csecsemők s öregek ***ellenben,***
Nem tudván egyéb kárt tenni az ***ellenben,***
Sikoltnak, hogy ég-föld lesz beléje siket.
(Arany János: *A nagyidai cigányok. I.*)

Homonímia toldalékelmaradás következtében is létrejöhet. Tóth Árpád *Az új tavaszra* című költeményének homonim rímei a nagy erővel végrehajtott cselekvést és annak módját *(roppant+[ul])* stílusbravúrral csendítik össze:

Fulladva, fájva görnyedek,
S száz halk polip-karjával ***roppant***
Lassan átfon, s alélni ***roppant***
A bú, a renyhe szörnyeteg.

Önrímes formának tűnik a hangalakok teljes azonossága Kovács András Ferenc *Valaki követ álmodik* című művében:

Egyetlen arc lesz, mely már ***végtelen,***
akárha most zuhanna egy ***tükör***
mélyébe – mintha sok törött ***tükör***
kövek röptét álmodná ***végtelen.***

Valójában a *végtelen* szó az első sorban állítmányi szerepű melléknév, a negyedikben határozóként értendő *('végtelen[ül]');* a *tükör* a második sor végén jelöletlen birtokos jelző *(tükör[nek] a mélyébe),* a harmadikban szótári szóként alany, tehát az önrím ebben az esetben grammatikai homonímiából teremtődik meg a toldalékok elmaradása következtében.

DUPress

A nyelvtani homonímia sajátos típusát két toldalékolt forma véletlenszerű egyezése hozza létre. Bizonyos birtokos személyjeles főnevek *(nyitja; híja)* és ragos igék *(nyitja; híja)* játékos rímpárt alkotnak:

Rozsdás a kilincse; sarka, amint fordul,
Mintha fájna néki, ríva megcsikordul,
Pedig tudja bölcsen, merre van a **nyitja,**
S emeli az *öreg Bence* mikor **nyitja.**
(Arany János: *Toldi estéje. I.*)

*

*Most már örömömnek nincsen semmi **híja;***
*Szaladjon valaki, s a szakácsot **híja**.*
(Petőfi János: *János vitéz*)

Az utóbbi idézetben a rímpár különösen erős tartalmi kontrasztot képez, mert a főnév és az ige szemantikailag nem rokonítható.

Arany János a *juss* főnév ragos és a *jut* ige felszólító módú alakjainak véletlen összeesésével teremt kapcsolatot a 'jogos örökség' és a 'hozzájut' jelentés között:

*Károly elcsábítá, hogy ezen a **jusson***
*Nápolynak idővel birtokába **jusson.***
(Toldi szerelme. VIII.)

A szemantikailag semmiféle rokonságot nem mutató *ég* főnévnek és *ég* igének a ragos alakja homonim rímként csendül össze:

*Selyem felhői sápadt türkisz **égnek***
*Bolyongó vágyak mély tüzében **égnek.***
(Juhász Gyula: *Magyar nyár 1918*)

Tréfás versben a játék eszköze lehet két ragos főnévből keletkező nyelvtani homonímia:

*Ez üdvöt zengem el ma **számmal:***
Egész télen fűthetünk majd
*Egy-egy dús – karácsonyi **számmal!***
(Tóth Árpád: *Karácsonyi emlék*)

*

*Az asztalon sült. Izletes **falat.***
*Míg falatozom, nézem a **falat.***
(Dsida Jenő: *Vendéglő havas hegyek között*)

*

*Cseréli savanyú **babért***
*zsebeiből a törmelék-**babért***
(Parti Nagy Lajos: *Szelíd tájban fél korsó hiány*)

Kosztolányi Dezső *Rím* című versében a tréfás azonosalakúságot az szüli, hogy *Az övére* ismétlése ellenére nehezen választható szét egyértelműen az *öv* főnév toldalékolt formája a birtokos névmás ragos alakjától *(övé):*

Mire gondolt?
Az övére.
De kiére?
Az övére.

A személyes névmás határozóragos és birtokos személyjeles alakját ([ő]+*ért*), valamint a 'felfog' értelmű, régies ragozású *ért* igét (*ért*+*e*) nemegyszer rímeltetik a költők:

A király azonban nem neheztelt ***érte,***
Mert az együgyű szív nyelvén nagyon ***érte.***
(Arany János: *Toldi. XII.*)

Még különlegesebb játék keletkezik ugyanannak a hangalaknak a háromszori ismétlődéséből:

Indulok. ***Értem.***
Jól tudom: ***értem,***
értem *üzenget a zsenge határ.*
(Április Lajos: *Tavaszodik*)

*

s már nem szól senki ***értem,***
s én nem ***értem****. Nem* ***értem.***
(Szilágyi Domokos: *Utóhang*)

Az utóbbi költeményben az első előforduláskor az *értem* egyértelműen birtokos személyjeles személyes névmás ([én]+*ért*+*em*), ettől a második, ragos igei forma jelentésében eltér *(ért*+*em),* a harmadik azonos alakú szó viszont kétértelműséget rejt magában: mert egyszerre lehet az igealak megismétlése, de a hitetlenkedés, sőt döbbenet jelzésére a névmási alak is ('Nem értem szólnak').

Látható, hogy az *ért, megért* homonim alakban rejlő játékosságot költőink többször ötletesen használják fel.

Kettős értelmű rímhelyzetben a homonim *megértem* ige, mert a kontextus sem választja szét a kétféle jelentést:

Mindazt, mi fáj és van, ***megértem.***
Nekem jutalmat hát ki adhat?
Nem zöld kölyök vagyok. ***Megértem:***
Halál, fogadj el a fiadnak.
(Kosztolányi Dezső: *Már megtanultam*)

Az első előforduláshoz két jelentést társíthatunk: 'megtörtént velem' és 'ésszel felfogtam', a második előforduláskor domináns az 'éretté váltam' értelmezés, de azért felsejlik a 'felfogtam ésszel' jelentés is.

A szövegben világosan elkülönül az azonos alakú szavak jelentése, de kétségtelen a rímelés kimódolt játéka Rónay György *Weöres Sándornak* írt versében:

*Hatvan évet ha meg**értünk,***
*legalább már annyit **értünk:***
*ami kár ért, az is – **értünk.***
*Sebeinkből lett a v**értünk.***

A rímbeli szavak értelme: 'valamennyi évet betöltöttünk', 'ésszel felfogunk', 'érdekünkben'. Rendkívül bravúrosak a nyelvtani homonim igealakok Weöres Sándor *Rónay Györgynek* küldött válasz-köszöntőjében is:

*A hatvan év, mit mindketten **megértünk,***
*nem jelenti, hogy gyümölcsként **megértünk,***
*azt sem, hogy már mindent bölcsen **megértünk,***
*legföljebb egy garast mégis **megértünk.***
(Rongyszőnyeg II, 66.)

A rímekben szereplő szavak jelentése egyértelmű: 'valamennyi évet betöltöttünk', 'éretté váltunk', 'beszédet tisztán felfogunk', 'bizonyos értékünk volt', mégis rímhelyzettel kiemelten játékos hangulatot keltenek.

Romhányi József *Parainesis, melyet egy légy intéz leendő fiához* című versének intenciózus játékát is a homonímia idézi elő:

Már egy hete
vagy te pete!
Legyen** már belőled **légy!
Legyen,
*mint minden **legyen,***
rajtad is hat láb
legalább.
Szárnyaid is legyenek,
a fene egye meg!
*– Mert ha **légy** vagy, **légy***
***légy!** – mondta vagy száz légyöltő*
előtt a költő.

Egyrészt főnév szótári alakja és ige felszólító módú jelezett formája *(légy)* eredményez azonosalakúságot, másrészt két ragozott alak véletlenszerű egybeesése *(legyen)*. A nyelvi bravúr miatt a ***Legyen,** / mint minden **legyen**, / rajtad is hat*

láb a lineáris vonalú értelmezése miatt egy ideig homályban marad a versmondat első szavának szófajisága, csak a közbeékelés után válik egyértelművé.

Van, hogy a szövegkörnyezet nem szünteti meg az azonosalakúság okozta jelentésbeli többértelműséget, hiszen a *tőke* szó József Attila *Anyám* című költeményében egyszerre jelenti a mosás régi eszközét: a sulykoláshoz használt mosótőkét és a kapitalizmus kulcsfogalmát:

Törékeny termetét a ***tőke***
megtörte, mindíg keskenyebb lett –
gondoljátok meg, proletárok – –

A *Favágó* című versében is a homonim *tőke* szó 'a kivágott fának a talajban maradó, gyökerek nélküli részét' és 'a kapitalista rendszert' jelenti. De épp ez teszi lehetővé az allegorikus értelmezést:

– Ejh, döntsd a ***tőkét,*** *ne siránkozz,*
ne szisszenj minden kis szilánkhoz!
Ha odasujtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz –
a széles fejsze mosolyog.

A kétféle jelentést felidéző *román* szó alaki egybeesése játékra ad alkalmat:

Hazám, kiírtam már magam,
s ha olykor, dinnyehéj nyomán,
verses lovam megúsztatam,
novell kéne inkább s román,
s ha épp novell, ***félig román,***
vagy tán egészen az,
lírám szájában édesül az étel,
két szék között, az már igaz,
mire megy gyémánttengelyével
ki nem nyugodhat egy lován?
(Parti Nagy Lajos: *Szívlapát*)

A *novell kéne inkább s román* sor a verses műfajjal szemben *(verses lovam megúsztatam)* a prózait jelzi, de a József Attila-sorral való egybeesés *(félig román, / vagy tán egészen az)* nyilván tudatos játék. Ez idézet József Attila *A Dunánál* című versének abból a részéből, amelyben a költő apja származására utal: *Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az.* A Parti Nagy Lajostól idézett helyen a kétféle szövegkörnyezet egybejátszása következtében a *román* szó egyszerre idézi tudatunkba a műfajt és a népnevet.

DUPress

Már bonyolultabb homonimajáték a Kukorelly Endréé, aki Arany János neve kapcsán épít az *arany* hangsorra:

Hát, rendben, kicsit pszichologizáltam
Itten. Ezt is, mint bármit általában,
***Aranytól** vettem, majdnem egy az egyben.*
*Hallgatni **A**. Vegyél **Aranyt** direktben.*
(Vojtina-redivivus)

Egyszerre hívja elő a költő vezetéknevét és (a rövidítés ellenére is nyilvánvaló) a közmondásban említett nemesfémet mint értéket, sőt (egy nyelvi hibának tetsző) reklámszövegnek is ható mondatot.

Az azonos szófajú nyelvtani homonimák helyesírási homonimákként is értelmezhetők. Ezt a jelenséget **homográfiá**nak nevezik:

*Mikor vízbefúlót **mentek,***
*ha ti más mezőre **mentek,***
*nem vagytok közönytől **mentek,***
*mind csak afféle jött-**mentek.***
(Weöres Sándor: *Az ábécé 25 betűjére*)

Teljesen egyértelmű a *mentek* jelentése a frazémákban az igei vonzatok miatt, de a nyelvi játékot éppen az hozza létre, hogy mindig rímes utóismétlésként (epiforaként) csendülnek össze. A homográf szó azonos írásmódú, de eltérő jelentésű. A zárt *ë* ejtésével eltérő artikulációjú lenne, de ez az ejtésmód a köznyelvből kiszorult, noha hangoztatásával nemcsak színesebb lenne a hangzás, hanem az azonosalakúság is megszűntethető lenne:

1. mentek 'én kimentek valamit vagy megmentek valakit'
2. mëntëk 'ti vonultok'
3. mentëk 'mentesek valamitől'
4. mëntek 'ők vonultak'.

A szavak hangalaki és írásképi egybeesése és ugyanakkor a jelentésbeli eltérése közötti feszültség remek nyelvi játéklehetőséget kínál különösen a rímekben.

5.3.2. A homofónia mint szójáték

A homofónia a homonímia egyik fajtája.

Mi teremt alapot nyelvi játékra a homofóniában? Az a tény, hogy a szavak eltérő írásképe és eltérő jelentése ellenére azonos a hangzásuk.

Mivel az indulatszóban a szóvégi *h*-t nem szokás ejteni, ezért hangoztatják azonos módon a főnévvel:

Hajh, hajh, *havas a* ***haj,*** *– hiába –*
nekem biz már az idő: délután.
(Illyés Gyula: *Kézrázás közben*)

Bravúros, ha tulajdonnév és köznév homofon alakjai csengnek össze:

Behúnyja a lelkét, ki issza a ***Léthét***
s örökre feledve a létnek a ***létét.***

Babits Mihály *Laodameia* című versében egy mitológiai folyónév tárgyragos alakja (a görög mitológia szerint az alvilág egyik folyójának a neve *Léthé,* amelynek jelentése: *feledés*. Az ókori hiedelmek szerint a holt lelkek azért ittak az alvilági folyó, a Léthé vizéből, hogy elfeledjék világi életüket a túlvilági élet előtt) és a *lét* főnév kétszeresen toldalékolt formája *(lét+é+t)* azonos hangzású.

Kosztolányi Dezső *Mohács. A csata után* című versének végrímei homofonok: a *csel* szavunk birtokos személyjeles formája és a *Csele* patak neve hangoztatáskor egyforma:

Tajtékos embervért iszik a rét, az út...
Győzött az ellenség ágyúja és ***csele,***
királyi zsákmányát ragadja a ***Csele,***
a fergetegben a kürtszó zokogva búg.

Egy másik versében egy görög személynév (*Thepszis* az ókori hagyomány szerint a tragédia feltalálója, akinek nevéhez tévesen kötik a *kordély* szót) és egy köznév eredményez homofóniát, miközben mulatságosan ütközik egy konyhai eszköz elnevezése egy tiszteletre méltó személy nevével:

Megölte lassanként a szepszis
e dézsás, rocskás, bögrés, ***tepszis***
cselédet.
De ezt kiáltja most a szkepszis
felétek:
Bezzeg, ha vitte volna ***Thepszis***
kordélya, hát megmentik ezt is,
s feléled.
(Csacsi rímek. Háztartási alkalmazott halála)

Gyakori, hogy a homofon pár egyik eleme mozaikrím, mint Kosztolányi Dezső *Csacsi rímek* versciklusában:

Rátok tekint két ***félteke,***
hogy ***féltek-e?***
(Napoleon katonáihoz)

Az ember
egy-két
egykét
létrehoz...
(Holnap összedől e bús világ)

Nevetésre ingerlő homofon rímpárok ezek: az első egy főnevet és egy kérdőszavas igét kapcsol egybe, a második a 'néhány' jelentésű határozatlan számnevet és az *egy* számnév kicsinyítőképzős és tárgyragos formáját.

A homofon rímek képesek összekötni a fogalmilag távolabbra eső szavakat:

Ebből immár alig lesz ***édes ének,***
Üdvözletül a költő ***édesének,***
Nehéz hang érdesíti itt-amott
A futamot.
(Tóth Árpád: *Hegyi beszédek felé*)

A két azonos hangsor tréfás értelmét az eltérő hangsúlyozás adja Buda Ferenc *Keringő 12 tételben, alcímekkel. Karrier 1.* című versében:

Nézd: az ebadta fiúja
szövegét szakadtig fújja.
Minden pénzt ***megérez,***
(minden pénzt ***megér ez?****...)*

Az eltérő nyelvszemlélet miatti családi vitát tréfásan Varró Dániel *Nyelművelés* című verse homofon rímekben örökíti meg:

Tény és való ámde ***máskülönben,***
hogy nem fogalmaz nálad ***más különben.***

Szabó T. Anna gyerekversébe *(Nemezelés)* ilyen egyszerű homofon rím illik:

– Mi ez?
– Ez?
– ***Nem, ez!***
– Ez? ***Nemez!***

A hagyományos írásmód elkülönítő jellege ellenére a *j* és *ly* megegyező ejtéséből is létrejön homofon hangsor, amely nyelvi játékot ugraszt ki:

mégsem kívánok még egy életet,
se tegnapi, se mai ésszel
(végül mindkettő együtt vész el),
se kéjt, sekélyt
(Arany János: *Öregek könyve*)

DUPress

Az írásban jelöletlen mássalhangzó-törvények miatt is keletkezhet homofon rímpár:

És rám az se leverő,
Hogy ez a kapitány, ez a Gerő
Karddal
Akarta dirigálni, hogy milyen
Legyen a parlamenti ***kardal.***

A hagyma, a hagyma,
Érte búm nagy ma,
Hangsúlyozzam ***azt talán,***
Hogy minden művelt család ***asztalán***
E gyengezöld növény mily gyakran
Áll ma?
(Tóth Árpád: *Hagyma-koszorú*)

*

A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra ***kiállt.***
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ős evoét a fénybe ***kiált.***
(Áprily Lajos: *Március*)

Az írásban jelöletlen mássalhangzó-törvények (a kiesés: *az[t] talán;* a zöngésség szerinti részleges hasonulás: *azt;* a rövidülés: *kiállt, karddal*) következtében keletkező homofón párok jókedvet sugárzó versekben gyakoriak.

A homo ludens költők a legkülönbözőbb verstípusokban és stílusárnyalatokban játszanak rá a homofóniára, és hozzák főként rímhelyzetbe a homofon szavakat, mert feltűnő és játékos hatásuk így jobban érvényesül.

5.3.3. A paronímia mint szójáték

A paronimák hangalaki hasonlóságot és hasonló írásmódot mutató, de eltérő jelentésű szavak. Miért alkalmasak a játékos hatás felkeltésére? Mert félrevezető a paronim szavak hasonló hangzása.

Néha a mássalhangzó időtartamában eltérő szavak megtévesztően hasonló hangzását használják ki az alkotók játékra, amely jellegzetesen magyar, vagyis nyelvspecifikus játékot teremt:

Ilyen ***eset*** *még nem* ***esett*** *magyar ember házán.*
(Arany János: *Pázmán lovag*)

nem egy apa, nem egy ***nemzet,***
nem egy faj, de maga a nem:
emberiség, aki ***nemzett.***
(Szilágyi Domokos: *Fénnyel csobogó szobában*)

József Attila költeményében a paronímia figyelemkeltő szerepű, mert komor hangvételű szövegében az *én* ragos személyes névmás és az *ének* főnév birtokos személyjeles hangalakja csendül egybe rímben:

De ***énnekem***
pénzt hoz fájdalmas ***énekem***
s hozzám szegődik a gyalázat.
(Nagyon fáj)

De meghitt hangulatot árasztó szép szerelmes versében, a Flóra ciklus *Rejtemek* című darabjában is ez a paronimapár rímel:

Én is írom ***énekem:***
ha már szeretlek téged,
tedd könnyűvé ***énnekem***
ezt a nehéz hűséget.

Parti Nagy Lajos hasonló hangzású szavakat illeszt az idézett Petőfi-sorokba, ezáltal megváltoztatva annak értelmét és hangulatát, de egyben fel is idézve azt:

itt van az ősz itt van ***ujjé***
s szép mint mindig ***énekem***
(Szódalovaglás)

Itt van az ősz, itt van ***ujra,***
S szép, mint mindig, ***énnekem.***
(Itt van az ősz, itt van ujra)

Egyetlen mássalhangzó időtartambeli eltérése hasonló hangzású értelmes és a szövegbe jól illő szót eredményez, és egyben intertextuális paronimát teremt. *(énnekem→énekem),* amely együtt jár grammatikai átértékelődéssel: ragos személyes névmás helyett birtokos személyjeles főnév áll. Alighanem arra is rájátszik a költő, hogy az *újjé* indulatszó az idősebb nemzedéknek eszébe juttat egy régi Flynn–Zerkovitz-slágert: *Ujjé! a Ligetben nagyszerű.*

A hanghelyettesítéssel (immutáció) és a hangbetoldással keletkező szavak hasonló hangzása egyenesen felkínálja a nyelvi játék lehetőségét. Arany János gunyoros hangvételű verseiben is ezzel a nyelvi bravúrral élve rímeltet azonos töveken hasonló hangzású toldalékokat:

Járnak hozzám ***méltóságok,***
Kötik rám a ***méltóságot:***
„Megbocsásson ***méltóságtok,***
Nem érzek rá ***méltóságot.”***
(A csillag-hulláskor. III.)

EUPress

Az Idvezítő ez alatt
Szép csöndesen tovább haladt,
S midőn elérte a ***tanitvány,***
Feléje fordult, igy ***tanitván.***
(A hegedű)

Kosztolányi Dezső *Csacsi rímek* című versciklusa több darabjában is tréfás hangulatot keltő paronim szavak rímelnek:

– Oly jó nekem az ***abszint,***
az arcom tőle ***kap szint****.*
– Akarsz arcodon ***szebb szint?***
Inkább vegyél be ***pepszint.***
(Iszákos és józan vitája)

*

Egy menü
Egynemű.
(Étkezési rendszabály)

*

Hallgat a sült ***kecsege.***
De hogyha él, ***fecseg-e?***
(Sarkigazság)

*

Indulj,
ingujj!
(Le kell vetkőzni)

Babits Mihály játékhajlama kitűnően szolgálja a homofon *(szitják; szittyák)* rímeken kívül a strófák kapcsolódását a virtuóz paronim *(szidják↔szitják; szittyák)* rímekkel *Arany Jánoshoz* című versében:

Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok lantom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe ***szidják***
édesapjához panaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak ***szitják:***
cintányérral mulatnak már a ***szittyák***
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

Tandori Dezső játéka is paronimákra épül *Hideg Mülheim* című versében:

Híven fogadsz, ***Mülhejem,***
toronyszoba ***műhelyem,***
itt mindig lesz hűlt helyem.

A rímhatás játékosan fokozódik Radnóti Miklósnak a tartalmat ellenpontozó paronim rímeivel *Papírszeletek. Engedj* című versében:

Engedj meghalnom, ***Édes!***
És gyújts majd nagy tüzet, ***éhes***
lángokkal égess meg, ***égess!***
Engedj meghalnom, ***Édes!***

Szilágyi Domokos *Don Quijote szerenádja* soraiban a hangzásbeli hasonlóság miatt lépnek játékba a rímelő szavak:

– madonna, ó, ***madonna,***
ki énnekem világít,
ma vánkos és ***ma dunna.***

Varró Dániel limerikjeinek *(Tizenegy limerik)* humoros rímjátékában hasonló hangzású szavak csendülnek össze:

Volt egy úr, lakhelye ***Tamási,***
térdéről lecsúszott a ***fásli.***
Kérdezték: ***„Harisnya?”***
Azt mondta: ***„Hogyisne.***
Nem látod, kérlek, hogy ***kamásli?”***

*

Volt egy úr, lakhelye ***Pomáz,***
rászóltak: „Ne sokat ***pofázz!”***
„Jó – mondta –, ***csak hát...”***
Pofán is ***csapták.***
Lelkéért szól most a ***fohász.***

*

Volt egy úr, lakhelye ***Alaszka,***
Nejét egy barlangba ***falazta.***
Kérdezték: „miért tette?”
Azt mondta: „Mérgembe.
Untam a heringet ***fagyasztva.”***

De nem rímhelyzetben is feltűnők az értelemadást szolgáló paronimák:

Én már elhallgatok zavartan.
Nem értek hangos lenni. Téged
Meghallanak. *(Én már* ***meghaltam.****)*
(Babits Mihály: *Ady Endrének*)

Parti Nagy Lajos *Nóta* című verse a valódi (*folyvást/folytatás* stb.) és a hapax legomenon paronimára *(pajtatás)* külön sorba szedéssel hívja fel a figyelmet:

nincs más csak
***fojtás** s*
fojtatás
minden legújabb
folyvást
folytatás
nincs más csak
***hajtás** s*
hajtatás
daloljunk
pajtás
pajtatás

Magyar és idegen szó hangzásbeli hasonlósága is játékosság forrása. Arany János egy angol és egy hasonló hangzású magyar szót rímeltet:

S a nép, az istenadta nép
Oly boldog rajta, ***Sire!***
Kunyhói mind hallgatva, mint
Megannyi puszta ***sir.*** *–*
(A walesi bárdok)

A hasonló hangzású szavak a köznyelvben félrevezetők lehetnek, a költői nyelv viszont éppen ezekre játszik rá.

5.3.4. A poliszémia mint szójáték

Szavaink többsége többértelmű (poliszém). A szavak többértelműsége (poliszémia) az expresszív stílus egyik hatásos forrása.

Mi miatt válnak játékelemmé a többértelmű szavak? Azáltal, hogy a többértelmű szó jelentései bár ugyanabból az alapjelentésből származnak, de a kapcsolódó mellékjelentés(ek)nek vagy a fogalmi tartalma más, vagy a hangulati és nyelvhasználati kötöttsége, és ennek következtében a stílusértéke is.

Az átvitt értelem jelzésére gyakran használják az alkotók a dőlt betűt. Arany János az *Ágnes asszony* című balladájában például dőlt szedéssel figyelmeztet arra, hogy tudatosan játszik rá a *megbomlott* szó kétértelműségére (a haj kibomlására és az ész megzavarodására):

Szöghaját is megsimítja,
Nehogy azt higgyék: *megbomlott*.

Az *én* névmás kétféle jelentését egymás közelségében használva szembesíti az olvasót ennek a névmásnak a poliszém voltával:

Minden embernek van baja meg panassza,
*S **én** az **én** bajomat meg nem gyógyíthatom.*
(Toldi szerelme. I.)

Az első említésekor a személyes névmás egyes szám első személye értendő, a második esetben birtokos jelzőként *-m* birtokos személyjeles szó előtt szerepel.

A nagyidai cigányok (II.) című eposzában a *tanács* szó többértelműsége képez nyelvi játékot, mert először 'tanácskozó vagy döntéseket is hozó testület', másodszor 'ajánlás, hogy valaki mit tegyen' értelemben szerepel:

*Összehívatá a tábori **tanácsot,***
*Ily veszedelemben hogy adna **tanácsot.***

Poliszém szójáték nagyon komor hangvételű balladájában is szerephez jut:

Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
*Rá visszasüt a **nap,** ádáz tusa **napja.***
(Szondi két apródja)

A *visszasüt a nap* kifejezésben a főnévi elem 'a hőt és fényt sugárzó égitest' értelmű, míg a *tusa napja* szerkezet birtokos személyjeles alakjában az 'éjféltől éjfélig számított időegység' jelentés aktualizálódik.

Petőfi Sándor az *áll* ige kétféle értelmével (a 'függőleges helyzetben a talajból kimagaslik' alapjelentéssel és az 'állapotban van' másodlagos jelentéssel) keretezi *A királyokhoz* című verse két sorát:

***Áll** még Munkács, áll az akasztófa,*
*De szivemben félelem nem **áll**...*

Esik, esik, esik című verse egyik versszakában az *esik* ige többértelműsége a szövegszervező erő:

***Esik,** esik, esik,*
Csókeső esik;
Az én ajakamnak
*Nagyon **jólesik.***

A versindítás olvasásakor a befogadó az *esik* igének a 'csapadék a földre hull' jelentésére gondol, a második sor *Csókeső esik* alany-állítmányi szintagmája azonban a 'csók valahová kerül' jelentést realizálja, míg az utolsó sorbeli előfordulása a 'valamilyen érzést okoz neki' értelmezést hívja elő.

Vörösmarty Mihály *Fóti dal* című költeményében egy soron belül az *ember* szó kétféle jelentésben ismétlődik:

*Minden **ember** legyen **ember***
És magyar.

Az első előforduláskor a homo sapiens megfelelője, a másodikra a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz. 1972) 4. jelentése illik: 'kellő értelmi, erkölcsi színvonalon álló személy', vagyis csak formális a szóismétlés.

Ady Endre komoly hangulatú költeményének játékos bravúrja a poliszém szavak jelentésének egy soron belüli szembesítése:

Nagy az idegen Föld,
Sokasul az útja,
Tegnap csatatér volt
S ma ***puszta*** *a* ***Puszta.***
(Ülj törvényt, Werbőczi)

Az *Ülj törvényt, Werbőczi* című versben a *puszta* szó melléknévi ('amiről hiányzik mindaz, ami ott szokott lenni') és a főnévi jelentése ('megműveletlen, nagy síkság') kerül alany-állítmányi viszonyba.

Egyetlen költeményébe *(Új arató ének)* a többértelmű *kereszt* szó jelentései bravúrosan épülnek bele:

Keresztek ülnek a tarlón,
Keresztek a temetőben,
Keresztek a vállon, szivünkön,
Keresztek messze mezőkben
S csak a Kereszt gazdája nincs sehol.

Keresztek az egész Földön,
Keresztek tornyon és mellen,
Keresztek a földi jóságon
S égi szózat: „Megérdemlem,
Keresztet mért vállaltam ezekért?"

Keresztekbe, azaz ilyen alakzatba szokás rakni a gabonakévéket a tarlón; a temetőben levő sírkeresztek és a templomtornyokra elhelyezett keresztek a kereszténység jelképei; a mellre kirakott érdemrend is keresztet formázhat; de keresztet visel képletesen az ember a vállán, a szívén, ha szenvedés, megpróbáltatás éri. Míg a *Keresztek messze mezőkben* és *Keresztek az egész Földön* az emberek tömegeinek terheit, meghurcoltatását sugallják, *a Kereszt gazdája nincs sehol* sor pedig azt sejteti, hogy a jézusi keresztvállalás hatása, a megváltás nem érződik az emberiség sorsán. Ezt a sugallt jelentést támogatja meg a második strófa zárlata, amely jézusi szózat a mártíromság, a kereszthalál vállalásának feleslegességét a méltatlan emberiségre vezeti vissza. A költeményt záró kérdésalakzata (Osiris Kiadó és Unikornis Kiadó írásmódja) határozottan sugallja: 'Ezekért nem volt érdemes a kereszthalált vállalni'.

Babits Mihály *Örökségem* című költeményében jelzői szerepű melléknevek más szövegkörnyezetben főnevesülnek:

És a sok ős pohár! apáim szája szítta
belőlük nedvedet, hatalmas aqua vita!
vadászatról jövén ha ***meleg és erős***
szivüknek jól esett ***a meleg és erős.***

A költői játék abból adódik ebben az idézetben, hogy a *meleg* és *erős* melléknevek az ősapák szívét átvitt értelemben minősítik, és természetesen metonimikusan magukat az ősöket, míg a névelő hatására főnevesült formák a meleg levegőt, illetve az erős italt jelentik. Tehát a szójelentés a kontextusból vonódik el a melléknév esetében, míg a főnévi értelem a tapasztalati tudásunkból adódik.

A feszültséggel teli forró nyár képe egyszerre valóságos és átvitt értelmű lehet. A tájversnek induló József Attila-költemény *(Nyár)* az idilli nyugalomtól a vihar beálltáig ível. Ezután így összegez a költő:

Ily gyorsan betelik ***nyaram.***

A birtokos személyjeles *nyaram* itt nem az évszakot jelenti, hanem a lírai én életének csúcspontját sejteti, vagyis az ÉKsz. irodalmi használatú második jelentése vonódik be az értelmezésbe: 'az élet dele'.

A *tölt* ige többértelműsége különösen játékos a szövegkörnyezet hatására:

mert a szótagszám terebélyesednék,
messze túl-túl a megengedhetőn,
de már hagytam is abba, amidőn
megérkeztél, mert nincsen szonetthetnék-
em nekem, csak az időm
töltöm, mint karalábét vagy tököt,
amíg te másutt töltöd,
drága Nőm,
e hév nyarat, és én mint kilökött
kutya, csak lihegek és *nyelvet* öltök.
(Petri György: *„Ha nem vagy itthon, üres a lakás"*)

Az értelmező szótár a poliszém *tölt* ige sokféle jelentését adja meg. Ezek közül a költemény a következőket hívja elő: 'időt valamilyen állapotban, helyzetben átélni', 'valamiféle anyaggal úgy rakni valamit, hogy tele legyen' és 'az időt pihenésre felhasználni'. Ezek a jelentéseltérések nem pusztán ellenpontozódnak az idézetben, hanem a szövegkörnyezetben szerephez jut egymásutániságuk is. Ugyanis olyan sajátos módon szerveződnek, hogy a két metaforikus jelentésű közé ékelődik az elsődleges értelmű, amely szervesebben kötődik az *időm töltöm*

DUPress

kifejezéshez zeugmatikus konstrukciójú hasonlatként, azaz a *töltöm* ráértődik a *karalábét vagy tököt* grammatikai tárgyakra is. Az elsődleges jelentés így mintegy konkretizálja az időtöltés mikéntjét, illusztrálja a lírai én élethelyzetét: mechanikus ténykedését, amelyben a poétikai attitűd, a versírásra hangoltság hiányát *(nincsen szonetthetnék- / em)* mint szakmai problémát éli meg, és ezzel az ihletettség nélküli üresség érzését képes megjeleníteni. Az alkotói válságot, a költői folyamat „megtörését" a szónak nem a szótaghatáron való megtörésével, a resztlivel formálisan is jelzi *(szonetthetnék- / em)*. A *tölt* ige harmadik jelentése többszörösen motivált: egyrészt a *töltöd a nyarat* kifejezés megszakításába ékelt ironikus felhangú és egyben régies, választékos stílusminősítésű megszólítással *(drága Nőm),* a grammatikai tárgy régies és irodalmi nyelvbe illő jelzőjével (a *hév* a *forró, meleg* helyett), sőt a lírai én mint *kilökött kutya* feltételezhető hangulata és a megszólított léthelyzete közötti különbséget sejtető állapothatározói értékű hasonlattal. Ebben a képben egy fricskát ad a *nyelvet öltök* szintagma, hiszen ez a dőlt betűs írásmód miatt nem csupán azt jelenti, hogy 'kilóg valakinek a nyelve a nyári hőségben', hanem azt is és főként azt, hogy az illető kicsúfolja a nyarat csak pihenésre használót, illetve semmibe veszi a saját maga pillanatnyi állapotát.

Csanádi Imre *Ráérős* című versében noha önrímes a forma, de igazi játékossága a *lajhár* szó többértelműségében rejlik:

Tudja bölcsen minden ***lajhár:***
sok sietség sok bajjal jár.
Így ***lajhár***
a ***lajhár!***

A *lajhár* Közép- és Dél-Amerikában fákon élő, lombokkal táplálkozó emlősállat, amely annyira szélsőségesen alkalmazkodott ehhez az életmódhoz, hogy a földön szinte alig tud mozogni. Ráadásul gyakori inaktív életvitele miatt nem véletlen, hogy a lomha, tunya embert szokás *lajhár*nak nevezni, azaz a *lajhár* a lassú életmódja miatt a lassúság szinonimájává vált. A költői szöveg azonosító szerkezetében *(Így lajhár / a lajhár!)* az állítmány az állat tulajdonságának jelölésére szolgál, a névelős főnévi alany pedig az állat megnevezése. Ehhez járul még az a nyelvi játék, amelyben a kettétört predikatív szintagma rímpárt alkot.

Romhányi József nagyon ötletesen tudta az eredetileg átvitt értelműnek hitt kifejezéseket konkrét értelművé tenni az *Egy költői vénától jól becsípett bolha önéletrajz-regényét nekem mondta tollba* című versében, amelyben az önéletrajz szokásos formáját imitálva egy bolha időrendben meséli el élettörténetét születésétől fogva, valamint „állásváltoztatásai" sorát és indítékát:

Születtem Dolhán,
egy kutyán,
tizenkettőben, ***Gezarol után.***
Atyám
paraszti sorban élt *egy lobogós gatyán.*
Anyám
egy cipész vérét kicsikarva,
átment a kisiparba.
Kiskoromban elláttam már bolhai tisztemet,
s a csípésem jelentősen viszketett.
Lakókutyám egy kis pulipintyó,
mint jó
suba betakart,
de többet akart
ifjúi vágyam már tavaszra:
átköltöztem hát egy tágasabb kuvaszra,
mely nemsoká a plébános ebe lett.
Szemem előtt tehát már a papi pálya lebegett.
A lelkem felkészült,
s a tornácon, hol este a lelkész ült,
magam is ***reverendába bújtam.***
Ám az új tan,
s a jámborság nem kötött le sokáig.
Megláttam másnap a szakácsnő bokáit,
fogtam
magam s ***kiugrottam.***

Az önéletrajzokat a születés dátumával szokás kezdeni. A vers beszélője itt is úgy tünteti fel, mintha a *Gezarol után* a történelmi időszámításnak felelne meg, holott a Gesarol csupán bolhairtó. A *paraszti sorban* azzal egyenértékű kifejezés: 'a parasztok életszínvonalán', holott a versben annak felel meg: egy paraszt ember bő nadrágjában telepedett meg a bolha. Az *átment a kisiparba* eredeti jelentése: 'kisiparossá vált'. Természetesen a versben ez konkrét értelemben a cipész testén való megtelepedést jelenti. A *reverenda* szó 'a katolikus papok alul szoknyaszerű felsőruhája' értelme miatt a *reverendába bújtam* kifejezés a papi hivatást gyakorlónak a papi öltözék felöltését jelenti. De itt a versben visszakonkretizálódik a kifejezés jelentése: mert csupán egy bolhának a papi ruhába bebújásáról van szó. A papi rendből kilépést szokták bizalmas stílusban így mondani: *kiugrik*. A versben megint csak nem az átvitt értelem realizálódik, hanem a szó szerinti: a bolha otthagyja a reverendát, mint búvóhelyét. A nyelvi

DUPress

játékot az adja, hogy mind az öt esetben alkalmilag a metonimikus értelmű kifejezések visszakonkretizálódnak.

A többértelműség nyelvi megjelenési formái a jelentések egymásra villantásával remek játéklehetőségek.

5.3.5. A szinonímia mint szójáték

A szinonim szavak eltérő hangalakúak, eltérő írásképűek, viszont hasonló jelentésűek.

Miért szoktak a költők szinonimákkal játékot konstruálni? Mert a rokon értelmű szavak jelentéseltéréseire, valamint stiláris árnyalataira nyelvi játékot lehet építeni. A szinonimitás játékos hatása viszont csak akkor érvényesül, ha a rokon értelmű szavak egymás közelében szerepelnek.

Szinte fokozati lista alakítható ki a nevetés fogalomkörébe tartozó igékből a következő idézet alapján:

> *Hallom, hogy* ***kuncog*** *és* ***vihog*** *a nap*
> *s ahogy* ***vigyordul,*** *úgy süt egyre jobban,*
> *a vén Szamos kaján* ***kacajra*** *kap,*
> *kövér hulláma* ***pukkadozva*** *csobban*
> *s víg pacskolással a hasára csap,*
> *a nagy természet* ***hahotába*** *robban,*
> *ezer madár csivog,* ***kacag*** *ezen*
> *s* ***kacagok*** *én is, – szinte könnyezem.*
> (Dsida Jenő: *Az első csók*)

Az ÉKsz. (1972) ilyen jelentéseltéréseket és stílusminősítéseket tüntet fel a *nevet* szinonimái kapcsán: *kuncog* 'fojtottan, befelé nevet'; a pejoratív *vigyordul* 'fogait mutogatva, ostobán v. gúnyosan, rendszerint hangtalanul nevet'; a bizalmas stílusminősítésű *pukkadozik* 'nevetését alig v. nem bírja visszafojtani'; *vihog* 'bántón, idétlenül nevet'; *kacag* 'hangosan, szívből jövőn nevet'; az irodalmi használatú *kacaj* 'szaggatott, rövid kacagás'; a *hahota* 'harsány v. öblös hangú nevetés'. És külön érdekesség, hogy a vers ezek közül csak egyet ad meg emberi cselekvésként *(kacagok),* a többi szinonima a természet különböző jelenségeire vonatkozik, és mindegyik az első csóktól megijedő lányt neveti ki.

Vajda János *Emléksorok* című verse a halál tényére négy eufemisztikus szinonimát ad meg:

> ***Elmulni*** *ily pillangó lét után!*
> ***Eltünni*** *és nem tudni, hogy hova?*
> ***Megsemmisülni,*** *mindörökre tán;*
> ***Nem látni többé a napot soha!***

Talán az önmegnyugtatás szándéka miatt ismétlődnek meg ezek a rokon értelmű szavak és kifejezések.

Meglepő, hogy két verssoron belül a 'régi' melléknév jelentésterébe tartozó szinonimák közül négy is szerepel József Attila *Várakozás* című versében:

Alszik a vár, elhagyatott. Kong a terem, fojt a magány.
Porbelepett ***ó****-aranyos oszlopi közt lóg a falán*
Sok fekete, ***ódon, öreg*** *hősi vezér,* ***ősi*** *alak*
Képe s a vár elhagyatott. Állnak az ősz, néma falak.

Természetesen ez nem véletlen, mert más-más jelentés- és stílusárnyalat kapcsolódik a régiség fogalomkörébe tartozó melléknevek használatához: a gyakori használatú, régi, irodalmi, választékos stílusárnyalatú *ó* 'ódon, ősi, pusztulóban levő, elavult'; a gyakori használatú, választékos stílusárnyalatú *ódon* 'a régmúlt hangulatát idéző'; a leggyakoribb szavaink egyike: az *öreg* 'élete késői, hanyatló szakaszában levő; valamely állapotban régóta levő'; az *ősi* 'ősöktől, az ősök idejéből származó' értelmet hordozza. A vár régiségét pedig éppen ezeknek a szavaknak a feltűnő gyakorisága nyomatékosítja.

A mesei hangnemhez jól illenek a mozgást kifejező szinonim igék Kovács András Ferenc *Tavaszi szél* című költeményében:

Száguldozom *szélszekéren,*	***Kóricálok*** *árkon-bokron,*	***Kóborolok*** *holdtutajon*
Szélszekéren köd után,	*árkon-bokron, tűhegyen,*	*holdtutajon magamba,*
eszterhéj a fuvolám,	*hol csak táltosló megyen,*	*csillag akad hajamba,*
Száguldozom köd után.	*Kóricálok tűhegyen.*	*Holdtutajon magamba.*

Mind a mozgás jelentéstartalmában, mind stílusárnyalatában eltérnek ezek a szinonimák: a *száguldozik* ige a 'sebes haladás, futás' képzetét idézi fel; a *kóricál* tájszóhoz az 'irány és cél nélküli járkálás' képzete társul, a *kóborol* a 'terv nélküli ide-oda mászkálást, csatangolást' asszociálja.

Lackfi János *Oda-vissza* című versében az idő metaforikus megnevezéseihez mozgást kifejező rokon értelmű szavak társulnak:

Elinal *a szárnyas idő, a szörnyes idő, a szőrös idő,*
caplat *az uszonyain,* ***battyog*** *a szárnyán, szirmain* ***iramodik,***
mint körkörös és harmonikaszerű gyűrűző mozgással a féreg.

Ezekben a sorokban a mozgást jelölő igék stiláris kontrasztot képeznek, hiszen különböző stílusréteghez tartoznak: a *caplat* és a *battyog* népies szóhasználatú, szemben a kissé választékos *iramodik*-kal; eltérnek stílusminősítésükben is: az *elinal* gúnyos, a *battyog* bizalmas stílusárnyalatú. És ahogy ez a rokon értelmű szavakra áll: jelentésükben is a mozgásnak többféle fajtáját jelenítik meg: az *elinal* 'menekülésszerűen elfut' jelentéstartalma összhangban van a *szárnyas idő*

fogalmával; a *caplat* 'nehézkesen lépked' értelme összevág a víz, a sár képzetéhez kötött *uszonyain* jelentésével; a 'cammog' jelentésű *battyog* hangulatfestő jellege a *szárny* szó *-n* toldalékos formája miatt *(szárnyán)* abszurd helyzet érzékeltetésére alkalmas; az *iramodik* 'hirtelen, lendületesen kezd futni' jelentése illik a finomságot sejtető *szirom* szóhoz. A játékosságot még tovább fokozza a szinonimákhoz kapcsolt, metaforikusan időt jelölő, betűrímes kifejezések fogalmi fokozatossága *(szárnyas; a szörnyes; a szőrös)*.

Április Lajos a verscímének [*Nulla dies sine linea* 'Egy nap se (ecset)vonás nélkül' ti. ne teljen el, azaz a munkád gyakorlása nélkül], egy latin mondásnak a *linea* ('vonal') szavára, annak magyar szinonimáira alapozza gondolatait:

*Csak egy **vonal**, mondod, csak egy **vonás,***
a holnapról egy percnyi látomás.

*Csak egy **jelecske,** könnyű és finom,*
mint homokos parton a lile-nyom.

*Csak egy **rovás,** amelyet karcsu kés*
egy kékes-szürke bükk kérgébe vés.

*Egyetlenegy **sor** egy üres lapon,*
mely túlfut majd az elbukó napon.

*Csak egy **vonal** – rettent a pusztaság –*
Ó, hiuság, hiuság, hiuság!

Ezek a szavak rokon értelmű jelentéseltéréseikkel a verset strukturáló voltuk miatt játékosak.

Halmozáskor a szinonimák közötti fokozati különbségeket használják ki az alkotók:

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
*Mint **nyög, ordít, jajgat, sír** és **bömböl.***

Vörösmarty Mihálynak *A vén cigány* című versében a *zivatar*ra vonatkozó öt rokon értelmű ige egymásutánisága a zaj rettenetességének és sokszólamúságának látszatát kelti: *nyög* 'erőlködés miatt fojtott, meg-megszakadó hangot ad'; *ordít* 'erős, átható hangot ad'; *jajgat* 'jajkiáltásokat hallat'; *sír* 'jellegzetes hang kíséretében könnyeket hullat'; *bömböl* 'dörgő hangon szól' jelentésű.

A szinonimákkal való játék alkalmas az eltérő jelentés- és stílusárnyalatok érzékeltetésére.

5.3.6. Az antonímia mint szójáték

Az **antonimák** egy jelentésmezőnek a virtuális végpontjain állnak, így szemantikai ellentétre építve teremtenek nyelvi elemek között összefüggést.

PUPress

Mitől válnak az antonimák játékossá? Szemantikai és strukturális okok miatt. Ugyanis a nyelvi begyakorlottság szerint hasonló jelentésű szavakat szokás mellérendelő szintagmában halmozni, alárendelőben pedig egymáshoz rendelni, ezért az ellentétes értelműek meglepetést, feszültséget keltők.

Antonimikus érzettársítás keletkezik ugyanannak az érzetnek a két ellentétes pólusát megnevező szavak révén:

***Édest keserűvel** elegyítő gyermek,*
Régi ellensége nyugalmas éltemnek,
***Méz** közt **mérget** miért adsz nekem veszettnek?*
(Balassi Bálint: *Kiben morog Cupidóra, hogy igérte és nem adja meg Juliát*)

Meghökkentő hapax legomenon szóösszetétel elemei opponáló jelentéseikkel egy szóba sűrítik a nyelvi játékot:

Hadd zengjék el azt már énutánam mások,
*E dologra méltóbb **kölyök-óriások.***
(Arany János: *A nagyidai cigányok. I.*)

Ebben az összetételben miközben az összekapcsolt fogalmak ellentmondásossága kerül előtérbe, ugyanakkor az előtagok grammatikailag határozókként értelmezhetők: 'kölyökként, azaz fiatalon is kiemelkedők'.

Nyelvi játék sokszor fakad a szintagmák konstrukciójából, abból, hogy kizáró ellentétek (kontradiktorikus antonimák) felsorolásban kapcsolódnak össze:

Szavak, csodálatos szavak.
Békítenek, lázítanak.
Ölnek** és **feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.
(Juhász Gyula: *Szavak*)

*

Magyar volt, költő:
Átkozott, áldott!
(Juhász Gyula: *Fejfámra…*)

Bravúros az élet bonyolultságát sugalló poláris kifejezési mód az összeegyeztethetetlen értelmű melléknévi igenevek felsorolásából alakuló jelzősorban:

*ó **köttető, oldoztató,***
most e verset megirató,
nevettető, zokogtató,
életem, te választató!
(József Attila: *Ülni, állni, ölni, halni*)

Párhuzamos szórendű kifejezések (jelző+ jelzett szó) szemantikai ellentétét a jelzős kifejezések hangoppozíciói is megtámogatják Szilágyi Domokos *Észrevétlenül* című versében:

Épp csak *vagy,* s mert egy vagy velem,
test álma, lélek pihenése:
vagy **hő nyaram** és **hű telem.**

A nyelvi játékba bevonódik még a *hő* főnévnek a régi irodalmi nyelv szerinti melléknévi szerepeltetése, illetve a *hű* melléknév kétféleképpen értelmezhető volta: 'a valóságnak megfelelő' jelentésként vagy az akusztikai párhuzamosság érdekében a *hűs* melléknév megrövidítéseként.

Kizáró ellentét feszülhet különféle alárendelő viszonyú kifejezésekben is (jelzős vagy határozós szintagma), így teremtve játékot:

Igy szólok s várom – várni kell –
ki fut, mert dolga van;
érzem majd, ki tünődik el;
ki ***reszket boldogan.***
(József Attila: *A bűn II.*)

*

Felelős hülyék *és felelőtlen gazemberek*
virágkora. Nem! Nem! Nem!
(Petri György: *Nemnemnem*)

*

Hajnalka volt az anyja – de ő
e ***hajnal alkonya*** *volt.*
(Babits Mihály: *Anyám nevére*)

*

Álmatlan álmodik *már, álmatlan ég az ember.*
(Kovács András Ferenc: *Sorok egy verseskönyvre*)

Szilágyi Domokos a *Négy szonett* című versében remek szójáték formálódik ellentétbe állítással:

A nap már ***esőben,***
az eső ***esetlen.***

Az *esik* igéből ered az *eső* és az *esőben* alak is, csak a jelentés szétválásának következményeként melléknévi igenévi és főnévi szófajúvá, tehát azonos alakú szóvá vált. Az *esőben* szó bár egy villanásra a csapadék fogalmát idézi fel, de valójában 'lemenőben, leáldozóban' értelmű a versben. Az *eső esetlen* kifejezésben megbújó játékelem abból adódik, hogy az *esetlen* melléknévnek az 'ügyetlenül, nehézkesen mozgó vagy tevékenykedő' jelentése nem aktualizálódik, hanem ezzel az

DUPress

eső szónak a fosztóképzős hapax legomenon formáját alkotja meg a költő 'le nem eső' értelemben.

Az antonimák tehát szemantikai és strukturális okok következtében válnak játékossá.

5.3.7. A paronomázia mint szójáték

A hasonló hangzású és írásképű szavak szándékos felcserélése paronomáziás játékot gerjeszt.

Úgy tűnik, hogy ókori mondások mai dilettáns használóit fricskázza meg Parti Nagy Lajos a *Diletták* című versciklusának bizonyos soraival (a cím is erre utalhat):

> *(**Non scolae sed vitae díszdoboz**)*
> *Fölfut a vér nap nap*
> *után az emberi agyban*
> *
> *(**navigare neszesszer est**)*
> *Ha képeslapot kap a lélek,*
> *odatűzi egy szemmel jól látható helyre*
> *
> *(nem **varietas, de laktat**)*
> *Már így mostanában*
> *korábban lesz késő*
> *
> *Jobbul az ember,*
> *csak a rovarok kergetőznek a szája körül,*
> *meg a bokrok helyén, ami nincs se bokrétája, se bokra, el nem röpül, mint a bogár se a sóhajtól, de belül ernyőt csokroz az alagsori mélyben. **Sic itur Adacsra.***
> *(sic)*

Hasonló hangzású szavak *(díszdoboz; neszesszer; de laktat; Adacsra)* iktatódnak be a latin közmondások eredeti szavainak helyére *(discimus; necesse est; delectat; ad astra)*, megfosztva ezzel azokat eredeti jelentésüktől. Ezeket az eltorzított szállóigéket, azaz antiproverbiumokat az eredeti latin mondástól a helyesírásuk is eltávolítja (*Navigare necesse est, vivere non est necesse.* 'Hajózni szükséges, élni nem szükséges.' *Sic itur ad astra.* 'Így jutni a csillagokig.' *Non scholae, sed vitae discimus.* 'Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.'), jelentésük profanizálja *(nem varietas, de laktat)* az eredetit (*Varietas delectat.* 'A változatosság gyönyörködtet.'), vagy egyenesen értelmetlenné teszi azt *(Non scolae sed vitae díszdoboz)*.

Parti Nagy Lajos más versében is a paronomázia jelenségére játszik rá:

Megnézhetsz majd az Eurosporton
ahogy csak kiférek a torkom
cogito ergo sumo
(Őszológiai gyakorlatok)

A francia filozófus, Descartes *Értekezés a módszerről* című művének szállóigévé vált alaptételét szokás latinul így idézni: *Cogito, ergo sum* ('Gondolkodom, tehát vagyok'). A Parti Nagy-féle szövegtorzítás nem véletlen, mert eszünkbe juttatja a sumo sportágat, hiszen ezt az asszociációt a szöveg is segíti a Eurosport említésével.

A Vergilius egyik eclogájából (6.: *Omnia vincit amor*) származó, átalakított szórenddel szállóigévé vált latin mondás (*Amor omnia vincit.* 'A szerelem mindent legyőz.') Parti Nagy Lajos sorában azzal válik profánná (ráadásul magyar ékezettel látja el a latin szót: *ámor*), hogy a magyar *pince* szót kerül a *vincit* helyére, ezzel a szerelem tárgyának alighanem a pincében tartandó bor minősül*:*

ámor omnia pince

Mindez az olvasó beleérzése, mert az alkotó nem segít a szövegkörnyezettel:

látod-e jó a folyóba se kétszer
kontaktlencséje a szívnek a költő
ámor omnia pince
(Szódalovaglás)

A következő Parti Nagy Lajos-versbe is transzformált latin szállóige került:

betelik ez a locska nyár nehány
vizihullámmá felpuffadt szonettel
szavatos víz ez konzerv óceán
az éle vág ha kezet mos az ember
manus manum lavor *szeretsz-e mondd?*
leszek majd józan is az ájulásig
kit nem a vodka üt le de a gond
(Szódalovaglás)

A *manus manum lavor* eredetijét Epikharmosz ógörög komédiaírónak tulajdonítják *(Kheir kheira niptei),* de hozzánk a latin nyelvű formája jutott el, amelyet Petronius a *Satyricon* című regényében használt (*Manus manum lavat.* 'Kéz kezet mos', ami annyit tesz: Az azonos érdekű emberek kölcsönösen szívességet tesznek egymásnak.). A latin *lavat* helyett a *lavor* hasonló hangzása miatt kerül a versbe.

Mindezekre a költői játékokra igaz a kritikus megállapítása: „Mivel a költő líraeszménye az idejétmúltnak, retorikusnak érzett megemelt hanghordozású,

patetikus megszólalás elvetésén alapul, törekvésének lényege a tradicionálisan filozofikus emelkedettséggel vagy lírai megrendültséggel megközelített témák ironikus-parodisztikus lefokozása tartalmi és stiláris értelemben egyaránt" (Keresztury 2002, 124).

Napjainkban egyre kevesebb magyar ismer latin közmondásokat, szállóigéket, így azok játékos ferdítése nem feltétlenül kelt humoros hatást. Ugyanis az idegen nyelvű frazémák játékos torzítása csak akkor válik érthetővé, élvezhetővé, hatásossá, ha a befogadóban legalább felrémlik az eredeti latin mondások hangzása és jelentése.

5.3.8. Nyelvi játék a szófajokkal

Miért fakadhat játékosság a szavak szófaji hovatartozásából? Egy-egy szófaj gyakori előfordulása a szövegben játékos hatást válhat ki.

Petőcz András verse hű tükre a mindennapi kommunikációnknak:

Napersze aztán. Hiszen végül is
előbb-utóbb, igen. De!
Soha egy pillanatra!
Továbbá: azt sem. Semmiképp.
Talán, mert ilyen.
Azonban mindez – bizony – amolyan.

Azt sugallja a vers *(Füles mondja kicsit szomorúan, kicsit tudálékosan, de mindenképpen nagyon hosszú fülekkel),* hogy a mindennapi nyelvünk semmitmondó, jellegtelen, tele van szokványos klisékkel, töltelékszókkal, színtelenné vált kifejezésekkel.

Nagy Gáspár verse szinte csak időhatározó-szók játékos szembeállításával láttatja a Hivatal packázásait, időhúzását:

Ott álltam	*Ott ültem*	*Itt állok*	*Itt ülök*
most majd	*most már*	*most még*	*most már*
megtudom	*nem tudom meg...*	*érdekes*	*(kódolt)*
			átverés...

(Történetünk a Hivatalban és a Pokolban)

A hivatali várakozás fázisait: a dolog megoldásának reményét *(most majd; most még)* és reménytelenségét *(most már)* sugallják a múlt, illetve a jelen idejű igékhez kapcsolt időhatározó-szók. Mindezt még kiegészíti az igék jelentéstartalma: a hivatali sorban állás és a hivatalnok előtti állás, a reményvesztettség után pedig a megbénultságot jelző ülés. Az időhatározó-szók összjátéka kifejtetlenül is tartalmat sugallóvá válik.

A folyamatos melléknévi igenevek a cselekvést és a tulajdonságot ötvöző jellegük miatt nagyon hajlékony és tömör kifejezőeszközei a konkrétságnak vagy éppen az elvontságnak. Rímekben való szerepeltetésük tudatos játék, mert a zene jellegét folyamatos melléknévi igenevek sorozatával véli megközelíthetőnek Illyés Gyula a *Bartók* című versében:

zene csak, zene csak, zene,
a bányamély ős hevével tele,
*a „nép jövő dalával" **álmodó***
*s diadalára **ápoló,***
*úgy **szabaditó,** hogy a börtön*
*falát is földig **romboló,***

az igért üdvért, itt e földön,
*káromlással **imádkozó,***
*oltárdöntéssel **áldozó,***
*sebezve gyógyulást **hozó,***
*jó **meghallói**t eleve*
*egy jobb világba **emelő** zene –*

Az *Infinitivus* verscím már jelzi Weöres Sándor versének egyetlen grammatikai elem, a főnévi igenév dominanciájára, toldalékismétlésre (homoioteleuton) építettségét:

*Most kéne **ébredni***
*aztán **elaludni***
*madárrá **változni***
*messzeségbe **szállni***
*tág mezőn **lépdelni***
*völgyi kútból **inni***
*hegytetőre **jutni***
*sziklával **görögni***
*mélységbe **lehullni***
*egy városba **térni***
*ablakba **repülni***
*és megint **ébredni.***

Ebben az egyetlen versmondatnyi műben főnévi igenevek sora grammatikai alanyként kapcsolódik a *kéne* igei állítmányhoz. A *-ni* képző a monotonitást eredményező rímbeli visszatérésével lazább felsorolásjelleget kölcsönöz a szövegnek, de éppen redundánssá váló nyelvi elemként funkcióssá válik. A lélektani alany megnevezése híján [nekem, neked] a cselekvés végrehajtóját legfeljebb

DUPress

csak feltételezhetjük. Ezzel a grammatikai hiánnyal a lírai személytelenség burkában az emberi tehetetlenség, a tevékenység elképzelése, de a tettekig el nem jutás adekvát nyelvi formája az infinitivus. A főnévi igenévben bennfoglalt főnévi jelleg a maga statikusságával az emberi végrehajtás hiányát van hivatva jelezni. Alighanem a félálomban lét sajátos állapota, akarattalansága megjelenítésének nyilvánvaló kifejezőeszközére talált rá a költő a főnévi igenévben. Ennek használata a cselekvés visszafogottságát, bizonytalanságát, időtlenségét érezteti azáltal, hogy nem számhoz, személyhez, módhoz, időhöz kötve jelzi a cselekvést, történést, állapotváltozást, létezést. A főnévi igenévben ugyanis az ige dinamizmusát a főnévi jelleg statikussága korlátozza, mintegy „visszarántja", ugyanakkor mégis erőteljesen érvényesül benne az igei vonás, mert állapotszerűséget éreztet.

Különös játék Vas István *Határozók és kötőszavak* című verse, mert nemcsak azt bizonyítja, hogy lehetséges határozószókból és kötőszókból – a *közbeszéd malteré*ből – verset faragni, hanem azt is, hogy mennyire tartalmatlan, érdektelen és értéktelen a közbeszéd *(a főnevek, igék, a képek is egyszersmind kihullanak):*

Jóllehet ez és jóllehet az és jóllehet garmadával,
Mindazonáltal, jaj, mindazonáltal az egész is mindazonáltal,
Feltéve ha és feltéve hogy és feltéve azt, amit,
Ennélfogva és immár az úgyse, a mégse aligha segít,
Mert bőven van itt a mivel, a miáltal, a minekutána,
Nyilvánvalóan terjed a továbbá komor hiánya,
Hiába itt a noha, sőt hátha, a talán, a még,
Tudvalevően elégtelen itt az elég meg a sosem elég,
Hovatovább, ha ezért, ha azért, ha akárhogy, mindenesetre,
Elvégre, végre és végül is mindegy már, elkezdve vagy berekesztve,
Tehát és pedig és hahogy és sehogy és valahogy mégis,
És ha egyúttal, akár beleértve, azonban azért is,
Mert a főnevek, igék, a képek is egyszersmind kihullanak,
Marad a közbeszéd maltere, csikorgó, ügyetlen vivőanyag,
De ha elárasztanak az esetlen határozók, a kopár kötőszavak,
Végeredményben nem fontos más, csak a csak meg a csak meg a csak.

Az idézett versek azt mutatják: a túlzás a játék fele visz. Stiláris játék adódik a szófajok dominanciájából.

5.4. Nyelvi játék frazémákkal

A frazémák, azaz nyelvünk állandósult szókapcsolatai: a szólások, a szólás-hasonlatok, közmondások, szállóigék, káromkodási formulák, népmesei fordulatok közkeletű, rögzült formájú, szótározott elemként készen állnak nyelvkincsünkben a szövegalkotás stíluspaneljeiként.

Mitől válnak a költői nyelvben játékossá a frazémák? Nem automatikusan épülnek be a szövegbe, hanem átalakításukkal hatnak.

A 'közlekedik' konkrét és az 'alkalmatlankodik, akadályoz valakit' idiomatikus jelentés szellemesem kapcsolódik össze Határ Győző versében *(Botlagolok)*:

> *Amikor* ***útban vagyok,***
> *Magamnak is* ***útban vagyok.***

Tóth Krisztina ötletesen változtatja meg a *Messziről jött ember azt mond, amit akar* közmondásunkat *Őszi kék* című versében:

> *Messziről jött mondat azt mond, amit akar.*

Balla Zsófia a Parti Nagy Lajost köszöntő szonettjében jelentősen átírja *ordít, mint a fába szorult féreg* ismert szólásunkat:

> *Jóskép e szép s haszontalan fakesztyű:*
> ***a Fáma hogy sír, mint szorul a fába.***
> *Gyógyír a hírnév? Néha fülrepesztő.*

Két szólás kapcsolódik egybe a költőnő egyetlen sorában: az 'az a hír járja' jelentésű *azt mondja a Fáma* és a 'nagy hangon kiabál' értelmű *ordít, mint a fába szorult féreg*. Ötletesen kontaminálódott ez a két szólás, mert a paronim *Fáma* és a *fába* szavak keretezik a verssort, és a második szólás erős hangot asszociáló volta az első jelentésébe *(sír)* is bevonódik.

Kovács András Ferenc szóbetoldással és hangzóhelyettesítéssel írja át Parti Nagy Lajosnak ajánlott szonettjében a közmondást:

> *Ha költ a lelkét öntve tintakéjbe,*
> ***Nem tátja száját sült, pikírt galámbra –***
> *(Mesterszonett fonákja, ó, fejállás!)*

Az ismert közmondásunk *(Várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön)* szerinti értelem – 'tétlenül, csupán a szerencsére bízva magunkat, célunkat nem érhetjük el' – az átírás ellenére is megmaradt.

Tréfásan fordítja ki a frazéma eredeti formáját és jelentését (*megtanítja kesztyűbe dudálni* 'erélyes eszközökkel rendre szoktat; megrendszabályoz') Parti Nagy Lajos *Berendezik a ringet* című versében:

pásztorábrándokat
dudálnak** egymás **kesztyűibe

Bravúros nyelvi játékot kreál Baranyi Ferenc közmondások kontaminálásával, ráadásul ezekből proverbiális verset farag:

Addig üsd a vasat,
ameddig a takaród ér.
Ki mint veti ágyát:
úgy ítél.
Bizony, a jó bornak
cégér kell.
– S aki másnak vermet ás –
aranyat lel.
(3 + 1 magyar igazság)

A vers frazémáiban rejlő játékelem a szokatlan társításból adódik. Az *Addig üsd a vasat* asszociatív működése a magyar ember tudatában előhívja a folytatást: *amíg nem késő*, de az alkotó humoros variánsát teremti meg ennek a közmondásnak azzal, hogy az *Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér* közmondás mellékmondatával folytatja, azzal cseréli ki. Így az egyik közmondás első tagmondatához a másik közmondás második elemét társítja, mert mindkettő az *addig–ameddig* utalószó–kötőszó párra épül. A költemény további részében is ugyanezzel a módszerrel formált versmondatok következnek.

Petri György *Házasságterápia* című versében a játék abból formálódik, hogy megfordításokkal kérdőjeleződik meg egyik közmondásunk igazságtartalma ('jobb, ha megkésve teszünk valamit, mintha végképp nem csinálnánk'), valamint a *megnézhetjük magunkat* szólásként ('bajba kerül') és konkrétan is értelmezhető kifejezés:

Ideje volna felnőtté válnom.
***Jobb későn, mint soha.** Habár?*
*Lehet, hogy **jobb soha, mint későn.***
Esik. Reggelre megint csúszós lett az út:
kásajég vagy tükörjég.
Megnézhetjük,** vagy **nem nézhetjük meg magunkat.

Szilágyi Domokos egy egész sor frazémát fordít ki a *Közmondások, szólások* soraival:

A szerelem sötét verem. Ergo: aki másnak vermet ás, az szerelmes.
Egyik tizenkilenc, a másik eb.

Az első esetben a *verem* szó megléte mindkét eredeti közmondásban *(A szerelem sötét verem. Aki másnak vermet ás, maga esik bele.),* a másodikban az azonosságot kifejező két közmondás *(Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Egyik kutya, másik eb.)* teremt lehetőséget a játékra: a közmondások egybeolvasztására.

Megfordításokkal ellentétes értelmet ad a közmondásoknak a költő:

Jobb soha, mint későn.
A szó megmarad, az írás elröpül.
Jobb ma egy túzok, mint holnap egy veréb.

Hangalakzatokkal: betű szóvéghez, szó elejéhez toldásával vagy hanghelyettesítéssel módosítja a jelentésadást:

*Jóból is megárt a sok**k**. [←Jóból is megárt a sok.]*
*A szó elröpül, a **s**írás megmarad. [←A szó elröpül, az írás megmarad.]*
*Ki-ki úgy üdvöz**ö**l, ahogy tud. [←Ki-ki úgy üdvözül, ahogy tud.]*

Szócserével újszerű jelentéslehetőséget teremt:

Írót tolláról, olvasót írójáról. [←Madarat tolláról, embert barátjáról.]
Aki papír közé keveredik, megeszik a szerkesztők. [←Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.]
Átesett az érem túlsó oldalára. (Mármint Bajor, a numizmata.) [←Átesett a ló túlsó oldalára.]
Szórakozás után édes a pihenés. [←Munka után édes a pihenés.]

Mindszenthy Gedeon közmondásokból és szólásokból szerkesztette meg *Légy szorgalmas* című versét:

Eszed bunkójára adnám mostan szavam,
Ha falra nem hánynám a borsót hasztalan,
S te hátad mögé nem hányod beszédemet;
A hallgatás ugysem töri be a fejed.

Vigyázz tehát: különb ember légy apádnál,
Több eszed legyen az esküdt sapkájánál;
Kárán bolond tanul, vesd okosan latra:
Mit ma elvégezhetsz, ne halaszd holnapra.

Idejében fogd meg fülét a dolognak,
Üstökén ragadd a kedvező alkalmat,
Hogy ott is arathass, a hol nem vetettél,
A ki korán kel fel, könnyen aranyat lél.
(Közli T. Litovkina Anna 2005b, 439)

DUPress

Lackfi János szükségesnek érezte 2016 márciusában a társadalmi és politikai helyzet miatt, hogy az 1848. március 15-én a Landerer & Heckenast nyomdában kiadott kiáltvány szövegének első mondatát válassza verse címéül: *Mit kíván a magyar nemzet?* Sajátos konstrukciójú ez a vers, hiszen napjaink ismert szólásai, szlogenjei épülnek be a témájából és az anaforikus ismétlésből is fakadóan az ünnepélyes hangvételű gondolatsorba:

Olyan hazát, hol a legkisebb is számít, nem csak a legnagyobb,
Olyan hazát, hol nem agóniát jelent, hogy „köszi, megvagyok"
Olyan hazát, hol zsebről zsebre nem jár a nesze meg hoci,
Olyan hazát, hol összejön néha kis pénzből is a nagy foci,
Olyan hazát, hol nagykapu mellett nincs mindig okos kiskapu.

A Tesco áruház *legkisebb is számít* emberre átértelmezett szlogenje jól belesimul az ellentétképzésbe; a *köszi, megvagyok* közhelyfordulat tartalmi felföltődésűvé válik; a 'adok-kapok' értelmű *hoci nesze* szólás megfordított szórendjével is megtartja az eredeti jelentését. A legenda szerint állítólag Puskás Ferenc – minden idők legjobb magyar futballjátékosa – 1952. szeptember 20-án, amikor a magyar válogatott Európa-kupamérkőzésen a berni Wankdorf-stadionban lépett pályára Svájc ellen, és már a mérkőzés kezdetén az esélytelennek kikiáltott Svájc 2-0-ra vezetett, megkérdezte Sebes Gusztáv szövetségi kapitányt: nem lenne-e kis pénz a csapat számára, és az ő elutasító válaszakor mondta: *Nagy pénz – nagy foci, kis pénz – kis foci.* Bár az érintettek tagadták, hogy ez így és akkor elhangzott, de a szállóigévé vált mondat azóta is azt jelenti: 'az emberek úgy dolgoznak, ahogy megfizetik őket'. Az átírt szállóige a Puskás Öcsi-effektus megváltozását remélve sugallja a változást: 'amiért fizetést kapunk mint munkáért, munkává is kell váljék a számunkra', bármilyen kevés is a fizetség. *Minden nagykapu mellett van egy kiskapu* közmondás azt állítja: 'a törvényes lehetőségek mellett mindig megvannak a lehetőségek a törvény megkerülésére is'. Ezt az etikátlan magatartást a vers tagadott formájú óhajjá írja át.

A nyelvi játék éppen abban rejlik, hogy a változatlannak hitt frazeológiai egységek eltorzításakor az alkotó megbontja a frazéma formájához kapcsolódó szokásos jelentést. Frazématorzításkor noha felismerhető az eredeti forma, de átírása új értelmi kombinációt eredményez. A befogadó pedig a tudatában felidéződő eredeti formát veti össze a torzítottal.

5.5. Játékosság a mondatalkotásban

Mi miatt válhat játékossá a mondatalkotás? Szemantikai és/vagy grammatikai okokból egyaránt fakadhat, ezek következtében a nyelvi elemek elrendezése, specifikus kombinációja a mondatban stílusteremtő erő.

Korunkban a mondatstrukturálás szerepe felértékelődött, hiszen „a nyelvkritikus költészet [...] a szavak relatív érvénytelenségét látja be és fogalmazza meg, akkor, a *szavak* jelentésének elkopásával és elértéktelenedésével szembesülvén, a *szavak* önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, kontextusára, azaz a mondatokra fog koncentrálni. A szavak szerepét a mondatok fogják átvenni" (Margócsy 1995, 18–19).

Nevetségessé teszi a hasonlítást a tapasztalatnak ellentmondó állítás:

Úgy állnak a házak, oly egyenes sorba',
Valamint a mezőn a legelő csorda.
(Petőfi Sándor: *A táblabíró*)

A következő mondat szavait szoros grammatikai viszony köti egymáshoz, amelyek viszont szemantikailag összeférhetetlenek:

Szeretnek az istenek engem,
Rémítő módra szeretnek:
Megajándékoztanak ők
Olly ritka tüdővel,
Melly a ***csatavészek***
Világrendítő dúlakodásit
Illendőn ***elkurjantani*** *képes,*
S mellyet tőlem minden kántor irígyel.
(Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*)

A *csatavészek* és a *Világrendítő* szavak hőseposzba illő témát jeleznek, ezzel szemben a *dulakodás* és az *elkurjantani* szavak kocsmai verekedést idéznek az olvasó tudatába, tréfásan parodizálva a hősi eposz emelkedett hangvételét. Nevetségességet eredményez ezenkívül a *szeretet*-nek ellentmondásos fogalommal történő minősítése is *(Rémítő módra)*.

Meglepő nyelvi játék az olyan mondatkonstrukció, amelyben az alany-állítmányi viszonyban lévő szavak jelentései kizárják egymást:

az áruló, a rabló *volt a* ***hős, –***
(Radnóti Miklós: *Töredék*)

*

Itt most a ***nincs van.***
(Petri György: *Nemnemnem*)

Tagmondatok ellentétes értelmű sora versmondatot strukturáló erejű játékos eljárássá válik:

Barátaim egyenkint elhagytak,
akikkel ***jót tettem, megtagadtak:***
akiket ***szerettem, nem szeretnek,***
akikért ***ragyogtam, eltemetnek.***
Ami betüt ***ágam írt a porba,***
a tavasz ***sárvize elsodorja.***
(Babits Mihály: *Ősz és tavasz között*)

A komikumot fokozza a visszavonás, amely az eredeti állítás valós voltát semmisíti meg Arany János *A nagyidai cigányok* című művében:

Mert nem néz az senkit, – igaz, hogy nem is lát.

Humoros a választó mellérendelő viszony azonos tartalma ugyanebben a művében, amely nem ad lehetőséget a választásra:

Ki legyen a vajda: *én*-e vagy pedig *én?*

Ady Endrének *Az ős Kaján* című verse azonosító predikatív szerkezetében meglepő módon ugyanaz a főnév áll alanyként és állítmányként:

Uram, kelj mással viadalra,
Nekem az ***öröm*** *nem* ***öröm****.*

Weöres Sándor *Az ábécé 25 betűjére* című versében a mondatrészek elhelyezésével Huizinga tételét igazolja: „A játszótéren belül feltétlen és különleges rend uralkodik. [... A játék] Rendet teremt, sőt maga a Rend" (1990. [1938], 19):

Kétely kelti a tudást,
kétely űzi a hitet.
Kételyt kelt a gondolat,
kételyt űz a szeretet.

Az alany, az igei állítmány és a grammatikai tárgy „egybevágóságot" teremtő szabályos elhelyezése az első két sorban, valamint az állítmányt megelőző tárgy és a követő alany azonos sorrendje a második két sorban a játékos és egyben a tudatos szellem „együttműködése".

Szokatlan játékos kompozicionális felépítésű Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év. 81. Velem süllyedsz* című költeményének következő mondata:

Szemem – a szemed! – nyílt – nyílik! – karod
– az enyém – ölel!...

Miközben a gyakori gondolatjel a gondolat széttöredezettségét érezteti, keresztöltésszerűn kapcsolódnak össze az alanyok és az állítmányok *(szemem nyílt, a szemed nyílik)*. Ezek a széttagolt elemek a szubjektumok függetlenségét sugallják, viszont két lény összetartozását, összefonódását a *kar* szó egyszeri

kitétele és ugyanakkor birtokos személyjelezése *(karod),* valamint a birtokos névmás *(enyém)* sejteti. A befogadó nemcsak elfogadja, hanem művészinek is értékeli ezt a mondatszerkesztést, amely a szavak vizuális elhelyezésével és gondolatjeles megjelenítésével tartalmilag és érzelmileg is többet mond, mintha szokásosan felépített mondat lett volna.

Szilágyi Domokos *Valamikor* című versének egymást követő három sorában ugyanazok a szavak szerepelnek csak más-más sorrendben. Az inverzió játékával a hangsúlyok minden mondatban eltérők, és ennek következtében a jelentésárnyalatok is:

Valamikor hogy tudtam én muzsikálni!
Hogy tudtam muzsikálni én valamikor!
Muzsikálni hogy tudtam valamikor én!

A hangsúlyeltolódásokkal játszik el Kovács András Ferenc is a szavak átrendezésekor:

irgalom édesapám soha nem lesz kész ez a vers sem
irgalom édesapám ez a vers sem lesz soha kész már
(Mennyei változatok. József Attila után)

Névszói stílusú tagolatlan, azaz állítmány nélküli mondat láttató erejű képet képes rajzolni felsorolásokkal és szintagmatikus viszonyú szavakkal úgy, hogy a befogadónak nincs olyan érzése, hogy hiányos közlést olvas:

havas ablak
havas rácsa
hó udvar nagy
zúzmarás fa
*orom háta*n
lekergetett
hógörgeteg
száguldása
(Határ Győző: *Fegyházablak*)

A fegyházablak leszűkített látószögéből a látvány apró elemei felnagyítódnak, így lényegül át játékká a jól formált mondat helyébe lépő szintagma és felsorolás, amely az ide-oda rebbenő szem mozgása által lefényképezett tájelemeket rendezi egymás után. Mert a befogadó tudattalanul is követi a Fónagy Iván javasolta eljárást: „Az ízekre tépett mondatot rekonstruáljuk, összeillesztjük" (1970, 43).

„Parti Nagy, úgy látszik, jó pár jeles mai költőtársával együtt, elsősorban a versbéli mondatoknak grammatikális és poétikai hagyományát kezdte ki [...]

számára nincsen zárt grammatikájú szintaxis – a mondatoknak nincs biztos tagolhatóságuk; a mondat részei hol ide, hol oda, hol ehhez a mondatrészhez, hol a másikhoz kötődnek vagy köthetők" (Margócsy 1996, 154). Ez tapasztalható *Ha épül ha omlik* című versében, mert több helyen is kétséges lehet, egy-egy szó a vers melyik szavához tartozik grammatikai szempontból:

tajtékban tégla dermed
megvallat könnyű hamvat
szakadt cementeszsákot
zápor szapora harmat
késő elfutni habként

Értelmezés kérdése, hogy a *tégla* alanyként vonódik-e a *dermed* és a *megvallat* igei állítmányokhoz, vagy vessző áll a *dermed* ige után, és a *tégla* főnév csak a *dermed* igével alkot predikatív szerkezetet, vagy a *zápor* és a *harmat* a *megvallat* igéhez kapcsolódik-e alanyként, vagy vessző van a *cementeszsákot* után. A *zápor* és a *harmat* kötőszónélküli mellérendelő szintagmatikus viszonya vessző kitételét kívánná. Játszik tehát az alkotó a befogadóval, kreatív értelmezési játékra késztetve. Igaz tehát Parti Nagy Lajos szövegeire önjellemzése: *fölkapartam a grammatikát / feszes kötést a higgadt mondaton (Esti kréta).*

Az *Őszológiai gyakorlatok* című versciklusából vett rész versmondattana is végtelenül szabálytalan:

énnékem már e földi nász kicsi
ha feldobom a felhők talpmasszázsa
egy hernyóbársony tömpe gyászkocsi
vesz kezelésbe marka mint a mázsa
roppant kezéből csüggök majd alant
s bár félek kissé nehogy eleresszen
himbálóztomban zengek mint a lant
szemüveg lázlap kis bajuszka dresszem
szép délibáb az őszi délután
gurul velem az égi ágyútalpon
s ha kérditek majd fülbesúgva halkan
„az ott kezedbe úszósapka tán"
én odavágom néktek vérfagyaltan
„á csak a skalpom"

Korunkra a líra jelentésértelmezése megváltozott. A szemantikai-szintaktikai hiány betöltése a hallgatóra vár: hogy következhet *egy hernyóbársony* után *tömpe gyászkocsi.* Az alkotó fellazította a feszes versbeszédet (anakoluthia). Abszurd játék a *himbálóztomban zengek mint a lant* sort követően a *szemüveg lázlap kis*

bajuszka dresszem felsorolás, majd egy metaforikus kép: *szép délibáb az őszi délután.* A mondatépítés szokásos törvényei nem valósulnak meg. Így a tárgyi vonzatot kívánó *feldobom* ige kötött kötelező bővítmény nélkül hiányos közlés. Az ezt követő felsorolások között az olvasó nem érez szerves kapcsolatot, csak feltételezi, hogy *a felhők talpmasszázsa* szintagmát értelmezi az *egy hernyóbársony tömpe gyászkocsi.* A folytatás hasonlóképp szokatlan, távoli asszociációkkal követhető csak.

Az idézett nyelvi anyag azt igazolta: a versmondat szavainak szemantikai összeférhetetlensége sokszor humorkeltő játék, a tudatosan bravúros elhelyezésük pedig együtt jár az akusztikai viszonyok megváltozásával és a homályban hagyott szemantikai kapcsolatok elgondolkodtató voltával.

5.6. Játékosság a szövegalkotásban

A szöveg úgy értelmezhető mint egységes egészet alkotó jelentéskomplexum, illetve szerkesztett nyelvi egység. A mindennapi szövegeknek a nyelviség és a kommunikatív funkcionálás definitív jegye, a szerkesztettség csak domináns jellemzője.

Mi teszi játékossá a költői szövegeket? Az, hogy a költői szövegek nem csupán konstruktumok, hanem tudatosan felépített struktúrák, amelyek játékossága sokféle módon megszülethet a költemények szövegében szemantikai, pragmatikai, grammatikai, vizuális okok, intertextuális kapcsolatok, sőt más művészeti ágak hatása következtében.

„Kétségtelen, hogy a struktúra középpontja, mivel a rendszer koherenciáját irányítja és szervezi, a teljes formán belül lehetővé teszi az elemek játékát" (Derrida 1994 [1967], 21). Ezt érdemes vizsgálni a lírai szövegekben, azt nyomon követni, hogy a nyelvi játékok mennyiben működnek bennük versformáló erőként. Szükséges a létrejöttük módjait feltárni, szerepüket valószínűsíteni, hatásukat értelmezni. A nyelvijáték-adataim bősége viszont arra int, hogy a rengeteg játékváltozat miatt csak főbb kategóriákat jelöljek ki, és legyek tekintettel arra is, hogy egy-egy költeményre többféle nyelvjátéktípus is jellemző lehet.

A versszövegek szemantikai szintjére nemegyszer jellemző az **ellentétképzés**re építkező nyelvi játék.

Az *Ismét könny!* című Petőfi Sándor-vers meglepetést okoz a zárlatával:

Azt hittem, hogy szemembül a sors
Örökre számüze,
S ismét pillámon vagy, sötét
Fájdalmak fényes követe!

Alig vidultam a boldogság
Nyájas napsúgarán,
Ismét felhő takarta el,
Melly önti záporát reám.

De nem, nem zápor ez; csak egy könny,
Egy könnycseppecske csak,
És még is kínosabb talán,
Mint volna egy egész patak.

Oh sírtam én már, sokat sírtam
Miattad, szerelem,
És siratálak tégedet,
Szegény pusztúló nemzetem,

De ennél keserűbb könyűt még
Nem ejtettem soha,
Sem érted, égő szerelem,
Sem érted, hamvadó haza.

E könny, mint a tüzes vas, mint a
Pokolnak lángja, süt...
Irtóztatón, irtóztatón
Orromba ment a pípafüst!

A vers indításának szemantikai elemei *(sors; sötét fájdalmak; Alig vidultam a boldogság / Nyájas napsúgarán; felhő; önti záporát)* azt sejtetik az olvasóval, hogy személyes gondokon való kesergés, a haza sorsán aggódás vagy szerelmi bánat csalhat könnyeket a lírai én szemébe, de mindezekkel a feltételezésekkel ellentétes a vers csattanója. Fokozva a várakozást, szinte terjengősen, de mindenképp hosszasan készítette elő a költő az ellentétbe állítást az utolsó előtti strófáig *(De ennél keserűbb könyűt)* és az utolsó sor poénjáig.

Kisfaludy Károly verscíméből – *A bánkodó férj* – ellenkező következtetést vonnánk le, mint ami a történet befejezéséből adódik:

Szatmárban egy kis csárda van,
Trézsi asszony lakott ottan.
Éjfél haján, bogárszemű,
Kerek tagú, őz termetű;
De jaj, mi szép oly csíntalan,
Rózsás ajkin pör untalan.
Most kezde csak honn kis vitát,
Csöröl, pöröl, ver amit lát.

Férjén a sor, ki szugban űl,
Midőn ily szó harsog kivűl:
„Jön a tatár!”
Rémül, sír, fut, bujkál a nép;
De szép Trézsi hegykén kilép:
Ő férfitól hamar nem fél,
Kivált az ügy ha nyelvre kél.
Még harctól lángzók arcai,
Lejtnek hókeble halmai,
Midőn jön egy zömök tatár,
Szivén zsákmány, szemén tüzár
A szép Trézsi kényére hat,
Nem kér soká, felé ugrat,
Derékban őt átöleli,
Magához lóra emeli,
Eltér s öröm-lobbantában
Rá-rápislog nyargaltában.
Búsúl a férj szép asszonyán,
Utána néz – mint vész után;
S amint eltűnt, könny könnyet hajt,
Sajnálná őt, és felsohajt:
„Szegény tatár!”

Pragmatikai ismereteink alapján joggal azt feltételezhetnénk: a papucsférjet a történtek után az állandóan perlekedő feleségtől való megszabadulás öröme hatja át *(Utána néz – mint vész után),* esetlegesen káröröm: na most már a felesége mást nyomorít meg állandó veszekedésével. Ehelyett logikusnak tűnő elvárásunkkal szemben *(Búsúl a férj szép asszonyán)* káröröm helyett sajnálattal gondol a feleségét elrabló tatárra.

Dsida Jenő *Tavalyi szerelem* című verse jól átgondolt konstrukciójú:

Emléke visszacsillog
s olykor arcomra tűz,
arcomra, mely fakó
s elmúlt évekbe néz.
Fényes volt, mint a csillag,
forró volt, mint a tűz,
fehér volt, mint a hó
s édes volt, mint a méz.

Még néha visszacsillog,
de már nem bánt, nem űz,
enyhén simogató,
mint hűs, testvéri kéz:
Lehullott, mint a csillag,
elhamvadt, mint a tűz,
elolvadt, mint a hó
s megromlott, mint a méz.

DUPress

A vers hatása nem a választott képeken múlik, hanem a játékszabály szerint felépülő ellentétes szerkezeten, hiszen az első strófában a szerelem múltbeli milyenségét, erejét és hatását láttatja, a másodikban pedig ennek elmúltát. Egyik versszak hasonlatai sem eredetiek, nem művésziek, hanem köznapiak, szokványosak, viszont az már szerkesztési bravúr, hogy ugyanazok a hasonlók *(csillag, tűz, hó, méz)* kapcsolódnak az első strófában a szerelem milyenségét érzékeltető melléknevekhez *(fényes, forró, fehér, édes),* a másodikban pedig a szerelem elmúlását kifejező igékhez *(lehullott, elhamvadt, elolvadt, megromlott)*. A szövegszerveződés párhuzamossága tartalmi ellentétbe fordulást jelent: *Fényes volt, mint a csillag→lehullott, mint a csillag; forró volt, mint a tűz→elhamvadt, mint a tűz; fehér volt, mint a hó→elolvadt, mint a hó; s édes volt, mint a méz→s megromlott, mint a méz.* A szerelmi érzés különlegességét *(fényes),* erősségét *(forró),* tisztaságát *(fehér)* és vonzerejét *(édes)* jelző mellékneveket felváltó igék nem csupán a szerelmi emlék hatástalanná válását, megszűnését éreztetik *(lehullott; elhamvadt; elolvadt),* hanem a *megromlott, mint a méz* hasonlat egyenesen az emlék elértéktelenedését szemlélteti. A szójelentések révén az egyszerű hétköznapi képek így válnak kifejezővé az arányos és mesteri struktúrájú, kohezív (szemantikai szintű kapcsolatot biztosító) kompozícióban, ahol a két részre: jelenre és múltra *(Emléke visszacsillog↔fényes volt; Még néha visszacsillog↔Lehullott)* tagolódó strófák a jelenből szemlélt múltbeli szerelmi érzés képét festik meg, kiemelve a múlt és a jelen szembenállását. Igazolódik ennek a költeménynek olvastán is: „úgy ülnek a szavak az irodalmi szöveg sajátos textúrájában, mint a bogok, a csomópontok; feltűnő részeiként, de részeiként az alapszövetnek. Az alapszövet pedig a szövegösszefüggés, amely itt korántsem csak nyelvtani összefüggés, esetleg egyáltalán nem az, hanem szótényezők és nem-szótényezők elválhatatlan együttese. Így természetesen a szavak nem azt jelentik benne, mint a nem-művészi szövegben, alárendelődnek az új funkciónak" (Nemes Nagy 1982, 172).

József Attila *Két hexameter*ének elgondolkodtató szövegében a versformáló erő az alig változtatott szöveg sorainak pragmatikai-szemantikai ellentéte, kérdésalakzatra építettsége és eltérő interpunkciója:

Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgy is.

Ez a műfaj követelményeinek megfelelően végtelenül tömör epigramma látszólag csak játék a szavakkal, Szabolcsi Miklós szerint „poétikai játéknak" lehet tartani (1998, 671). De ahogy Nemes Nagy Ágnes állítja: „a szavaknak helyük van és helyzetük" (1982, 34). Valójában a József Attila-vers szavainak helye és helyzete paradoxális értelmet hordoz, mert az első sorhoz latensen kötődik

ellentétes *(de)* értelemmel a párhuzamos felépítettségű második, és sorrendjükből teremtődik meg az erkölcsös magatartás melletti költői állásfoglalás.

A párhuzamos szerkesztésen belül ellentétes értelmű az első és a második sor. Mindkét azonos ritmusú hexameteres sor két részre tagolódó, majdnem azonos szavakból álló és egybevágóságot mutató grammatikai szerkesztettségű. Az első sor raciocináció típusú kérdésalakzata – amelyben a kérdés és felelet nem rejt magában ellentétet – dramatizálja az ugyanattól a lírai éntől származó kérdéssel és válasszal a szöveget. Ez a „dialogizált monológ" (Fehér 2003, 223) fatikus funkciójával bevonja az erkölcsi dilemmán való együttgondolkodásba a befogadót. Az első sor morális tartalmú, kihívó kérdésében a főhangsúly a célt tudakoló *mért* kérdőszóra esik, de közepesen erős hangsúly esik az *én* személyes névmási alanyra és az összetett állítmány névszói részét adó *tisztességes* melléknévre is, kiemelve ezzel a személyre vonatkoztatást és a kérdés lényegét: az elítélendő magatartásformát. Erre a magyarázó értelmű *(Mért legyek én tisztességes? **[hiszen]** Kiterítenek úgyis!),* bosszús válasz felkiáltó hanglejtésű. A második sor *mért*-tel induló tagadott állítmányú felkiáltása – az első sor tartalmi megfordításával – büszkén vállalt etikus magatartás kinyilatkoztatása, ezért a mondat leghangsúlyosabb eleme a tagadószó. A második sornak az elsővel azonos szavakat tartalmazó második fele pedig belenyugvást jelző, magyarázó kijelentés *(Mért ne legyek tisztességes! **[hiszen]** Kiterítenek úgyis.)*.

Leleményes szövegalkotás szülte Marnó János *Lázár ébresztése* című epigrammáját:

Jó embernek lenni.
Jó embernek lenni rossz.
Rossz embernek lenni.
Rossz embernek lenni jó.

A sorpáronként párhuzamra és ugyanakkor ellentétre épülő szimmetrikus struktúra tudatos költői elrendezésű játékos forma. A vers jól formált mondatai kötőszó-nélküliségükben is páronként ellentétet képeznek *(Jó embernek lenni. **[de]** Jó embernek lenni rossz.; Rossz embernek lenni. **[de]** Rossz embernek lenni jó.)*. A kötőszóhiányok ellenére is koherens (pragmatikailag összefüggő) és kohezív ez a mű. Egyrészt a grammatikai viszonyokat jelölő hangsúlyeloszlások, másrészt a paradoxális jelentés teszi ötletessé ezt az epigramma tömörségű, lehangoló kicsengésű költeményt. A névszói állítmányok a hangsúlyosak (1.: *jó;* 2.: *rossz;* 3.: *Rossz;* 4.: *jó*) a virtuóz struktúrájú vers minden mondatában. A páratlan számú sorok azonos felépítettségűek: névszói Á+praedicativusi állapot H+A *(Jó embernek lenni. Rossz embernek lenni.),* de az antonim állítmányok miatt a mondatjelentések kizáró ellentétes viszonyúak. A páros számú sorok

jelzővel bővítetten szintén egybevágó szerkezetűek: J+praedicativusi állapot H+A+ névszói Á *(Jó embernek lenni rossz. Rossz embernek lenni jó.)*. Ezekben nem kizárólag a poláris ellentétű állítmányok képeznek feszültséget, hanem a sorokon belül a jelző és az állítmány jelentésének ellentmondássá váló oppozíciója is.

Meglepő játék Tóth Krisztina *Most viszik, most viszik* című verse, amelyből nem a vonzatok maradnak el, hanem a lényeges igei formák **hiány**oznak a félbehagyott mondatokból, lazítva ezzel a szöveg konnexitásán (szintaktikai kapcsoltságán):

Ne vidd el kérlek
a függönyt, amit együtt,
és vidd el, kérlek,
az ágyat, amin együtt,
de hagyd meg, kérlek,
a képet, ahol együtt,
– meg a létrát, mert nem érem fel
ésszel, hogy most viszik
az ágyat

szuszogva viszik
a kétszemélyes koporsót,
és alig fér ki
az ajtón. Mész utánuk
karodban a
fekvő ruhákkal: mintha
alélt mennyasszonyt
emelnél át a
küszöbön.

A *Most viszik* kifejezés címbeli ismétlése egy magyar párbeszédes leánykérő énekes gyermekjátékot idéz fel: *Most viszik, most viszik Danikáné lányát, / Bíborba, bársonyba, gyöngyös koszorúba.* Tóth Krisztina verse viszont nem egy örömteli pillanatot örökít meg, hanem egy, a korunkra már mindennapossá vált történést: a házasság, a társas kapcsolat felbomlását. Ezért lesznek riasztók a képei: a franciaágyat, az összetartozás szimbólumát mint *kétszemélyes koporsót* láttatja, vagyis a pusztulás képével azonosítja. A szakítással, az elválással együtt járó osztozkodás kínos légkörét elhallgatásokkal finomítja a költőnő. Tehát azzal játszik, hogy az olvasó fantáziájára bízza a szöveghiányok kitöltését. A szövegkörnyezetből kétségtelenül kikövetkeztethetők pragmatikai tudásunk alapján a kihagyott szavak: *a függönyt, amit együtt [vettünk / tettünk fel]; az ágyat, amin*

PUPress

együtt [feküdtünk / aludtunk] stb.; *a képet, ahol együtt [vagyunk láthatók].* Stílusértéke lesz az elhallgatásnak: a hajdanán egymást szeretők együttes életét, cselekvését, összetartozását, magánéletét ki nem szolgáltatásnak. Különös jelentőségűvé válik a sortörés a vers egy pontján, mert az olvasó a *létra* említése miatt a *felér* igéhez a 'magasabban levő helyre feljut' jelentést köti *(meg a létrát, mert nem érem fel),* közben az enjambement-t követően az 'ésszel felfog jelentés' aktualizálódik *(nem érem fel ésszel).* Így lesz a könnyedséget erősítő sortörés és a tragikus tartalom vibrálásából játék. A költemény többi, nyelvileg játékos megoldása mind a tragikus érzés kifejezésének szolgálatában áll.

Különös szövegszerkesztésű Weöres Sándor *Önéletrajz* című verse:

Mi történt volna: ez volt életem.
Csukott szem. Nyílt száj. Állandó csoda.
Láthatatlan hegyek. Hab. Lótetem.
Rét. Völgy. Posvány. Virágzó laboda.

Élet, mi holt. Halál, mi eleven.
Nappal homály; éjjel láng. Kaloda.
Félálom. Köd-sáv szikla-peremen.
Aggály. Közöny. Sejtés. Ide-oda.

Nap az alvást, és az árkust terité.
Szőr. Füst. Seb. Alma. Árok széle. Égés.
Kebel. Gyanú. Dermedt kaland. A mint B.

Álló öröklét. Pillanatnak élés.
Nincs gyermek. Férfi. Nincs nő. Aphrodité.
Dülöngő évek. Sok mellébeszélés.

A mai modern, tényeket felsoroló önéletrajzoktól is elüt ez a mű. Természetesen nem véletlen, hanem költői játék, hogy az alkotó lírai alkotásban ad számot életéről. Ez az önéletrajz szonett formája miatt zárt szerkezetű. Nem tűnik olyan koherensnek ez a költemény, mint amilyenhez a klasszikus líra olvasásakor hozzászoktunk, hiszen csupán egymásra dobált szavak halmazának látszik. De ez a vers a szövegösszefüggés hagyományos eszközei nélkül is betölti a feladatát: szonettformában egy egész emberi életet mutat be egy nagyon hatásos eszközzel, a style coupéval, a fragmentáció nyelvi eszközével. Hiszen tömörítő eljárással, a lényegre visszametszett, alanyként valószínűsíthető köznevekkel idézi fel a költő életének meghatározó élményeit az emlékezés mechanizmusának megfelelően asszociatív módon felötlő *(Láthatatlan hegyek. Hab. Lótetem; Szőr. Füst. Seb. Alma. Árok széle. Égés.),* látszólag minden logika nélkül felsorolt versmondatokban. A logikátlanságot és szerkesztetlenséget cáfolni

látszik viszont a költemény több, nyilván tudatosan felállított szembeállítása *(Csukott szem. Nyílt száj; Nappal homály, éjjel láng; Posvány. Virágzó laboda; Álló öröklét. Pillanatnak élés.),* paradoxona *(Élet, mi holt. Halál, mi eleven.),* illetve párhuzamként ható *(Nincs gyermek. Férfi. Nincs nő.)* versmondata.

Ezenkívül ez az önéletrajz nemcsak azért nem szokványos, mivel versben íródott, hanem mert nem kíván eseményeket elbeszélni kerek, jól formált, egymásba logikailag és grammatikailag szervesen kapcsolódó mondatokkal, csak szerkesztetlen és tagolatlan (*Hab. Lótetem.* stb.), szerkesztett, de funkcionálisan tagolatlan mondattal *(A mint B.),* illetve predikatív szintagma nélküli szószerkezetekkel akar lényeges életmozzanatokat felvillantani (*Csukott szem. Nyílt száj. Állandó csoda.* stb.). A versmondatok szintaktikai kötése teljességgel törlődött, kohezivitása csak nyomokban érvényesül, pragmatikai szempontból is csupán a cím tartja össze a művet.

Abszurd ötletnek tűnik egy emberi életutat pusztán gyógyszerek nevével jelezni. Mégis létezik ilyen, Tamkó Sirató Károly *Pályám emlékezete* című verse:

Noszeda –

Talkum
Calomel
Kalmopirin
Birobin
Jodaceptin
Tofamid
Pepsin
Uliron
Isolanid
Penicillin
Noxiron
Bupatol
Rutascorbin
Rausedyl
Miscleron
Xavin
Sumetrolim
Prána
Morphin

– Formalin

A *Pályám emlékezete* cím kissé félrevezető, mert nem munkásságról, hanem életútról szól a mű, sőt kifejtettség nélkül a gyógyszernevekre redukált felsorolás jelentésadó szerepű: a születéstől a halálig vezető biológiai életutat, a testi egészség állapotát jelzi. Azzal játszik el az alkotó puritán versbeszéd formájában, hogy olvasója rájön-e arra: a születéstől a halálig vezető úton használt gyógyszerek neve az emberi út betegségfázisait jelzi, illetve egyfajta gyógyítási módot a Prána, a halál előtti fájdalmak időszakát a *Morphin,* a halál beállta után a rövid ideig tartó állagmegőrzést pedig a *Formalin*. Sem szintaktikai szintű kapcsolat nem teszi konnexszé a verset, sem nem működik benne kohézió, amelynek révén az egymás alá írott szavak szemantikailag köthetők lennének. Mégis a befogadó a gyógyszernevek sorából kirajzolódó testi betegségek állapotrajzát pragmatikailag koherensnek érzi.

Különösen furcsa költői versformáló játék 14 soros verset csupán két szóból megírni, de Dénes László így alkotja meg *Argumentum* című retorizált versszerkezetét, amelyre grammatikai kapcsolóelemek híján konnexitás nem jellemző:

Szeretőm asszonyom:
Asszonyom szeretőm?
Asszonyom szeretőm:
Szeretőm asszonyom?

Asszonyom szeretőm;
Szeretőm asszonyom!
Szeretőm asszonyom;
Asszonyom szeretőm!

Szeretőm asszonyom,
„Szeretőm asszonyom”
(Asszonyom szeretőm)

Szeretőm asszonyom...
Asszonyom szeretőm –
Asszonyom szeretőm –

Némi kohézió feltételezhető a versben, mert a *szerető* és az *asszony* szavak jelentésmezői természetes módon egybejátszanak, részben fedik egymást, valamint ha például a kettőspontot magyarázó *azaz* vagy következtető *tehát* kötőszóval feleltetjük meg: *Szeretőm asszonyom: / Asszonyom szeretőm?* Pragmatikailag viszont a mérlegelendő érvek sora koherenciát biztosít. Értelemképzéskor a szonettszerű versben a jelentéstulajdonítást a címből kiindulva *(Argumentum)* a teraszos ismétlésen (anadiplózison) kívül az írásjelhasználat változatossága

segíti érvényre jutni. Az első quartinában az érvelés egy tételből indul ki: *Szeretőm asszonyom*. Ez azután a tézisre ellenvetésként megkérdőjeleződik antitézisként retorizáltságot fokozó kérdésalakzattal: *Asszonyom szeretőm?* Majd az „ítélkező" a megfordított tétellel játszik el az argumentálás konfrontációs szakaszában: *Asszonyom szeretőm,* amely ismét megkérdőjeleződik: *Szeretőm asszonyom?* Az argumentáció következő lépéseként a bizonyítás során a két kiindulási tétel a pontosvesszőtől jelzetten mellérendeléssel egyenrangúsodik: *Asszonyom szeretőm; / Szeretőm asszonyom!* Így a racionális érvelés nyilvánvaló lépéseként a megfordítás is helytálló: *Szeretőm asszonyom; / Asszonyom szeretőm!* A szonett műfajnak megfelelően a két négysoros strófa után váltásnak kell bekövetkeznie, így az érvelés menetében is a két terzinában a fordulat elengedhetetlen. Ezért a *Szeretőm asszonyom* tétel idézőjelesen, egyfajta leértékeléssel: *„Szeretőm asszonyom",* sőt zárójelbe tetten, háttérbe állítottan, szinte elhallgatottan értendő *(Asszonyom szeretőm).* Az érvelés záró szakaszában viszont a szonettekben gyakran szokásos csattanószerű zárlat (kóda) következik be: az elgondolkodást szimbolizáló három ponttal jelzett induló tétel *(Szeretőm asszonyom...)* megfordítása az érzelmi színezetű állítást ismétléssel nyomatékosítja *(Asszonyom szeretőm – / Asszonyom szeretőm –).* Mondatzáró írásjel helyett mégis gondolatjellel fejeződik be a vers, talán az argumentáció lezáratlanságát, folyamatát sejtetve. A költő nyelvi játéka abban is tetten érhető, hogyan tudja az alkotó a retorikai érvelést és a szonett-struktúrát összekapcsolni. A szonett versforma zártságát az indító és utolsó strófa majdnem teljes egybeesése adja, csupán a quartina negyedik sora marad el, hiszen a retorikai érvelés végére már nem illik kérdés. A hagyományos lírai megszólalásmódot és versformát átformálja tehát a nem szokványos szöveg- és stílusstruktúra, tág teret engedve az olvasói jelentéstulajdonításnak.

Tandori Dezső is eljátszik azzal, hogy az olvasót fokozottan bevonja a nyelvi játékba, a szöveghiányok kitöltésébe:

Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.
(A damaszkuszi út)

Mert a költő mondatából konstrukció hiányában csak szavak maradtak meg, a lényeges tartalmak törlődtek. A szerkesztetlen, tagolatlan tagmondatok jelentése mégis sejthető. Ehhez többféle fogódzót nyújt az alkotó. Egyrészt könnyen folytatható közhelyfordulatokként is megfejthetők ezek a sorok: *Most, mikor* nem lehet a régi módon folytatni, *ugyanúgy* már folytathatatlan, *mint* máskor, és mint *mindig,* ha szükséges, *legfőbb ideje, hogy* változtassunk. Másrészt támpontot a hiányok pótlására a vers címe ad: *A damaszkuszi út,* amely egy bibliai

történet alapján a változás szimbólumává vált. Ugyanis a Bibliának az apostolok cselekedeteiről írott könyvéből (9, 1–22) vált ismertté az a történet, amely szerint a Jézus híveit üldöző Saulból a damaszkuszi úton átéltek hatására vált Jézus tanainak híres hirdetője: Pál apostol.

Ötletes nyelvi játékok Weöres Sándor *Egysoros versek* című alkotásai közül különösen az egyszavasok, hiszen már maga az játék, hogy egy költemény egyetlen szóból áll:

Remetebál.
Liliomszörny.

Ezek a versminimumok a tömörítés mestermunkái. Azt példázzák: miként lehet egyetlen összetett szóba vershez illő jelentéstartalmat sűríteni. Ezeknek az összetételeknek a kreatív gondolkodásra késztető jelentéskibontása pedig a befogadó asszociációs képességére van bízva. A *Remetebál* jelentéssűrítő összetett szónak az elemei nem antonim szavak, mégis szemantikai ellentmondásba kerülnek: a *remete* 'erdőben, pusztán magányosan, többnyire vallási elmélkedésnek élő személy', a bál 'nagyobb szabású táncmulatság'. Tehát jelentésmezejüknek nincs közös eleme, hiszen a remete életmódú egyén kerüli a nagy tömeget, és meditációjával szöges ellentétben áll a vigadozás, a táncos szórakozás kedvelése. Ehelyett szokásos a *bál* szóval alkotott összetételekben a táncmulatság résztvevőit jelölni: *jogászbál, medikusbál, mérnökbál,* illetve a *remete* összetételi előtaghoz pedig hagyományosan a *barlang* utótag kapcsolódik. Valószínűleg az a sejtetés bújik meg a *Remetebál* összetételben, hogy a látszólagosan társas lények is végtelenül magányosak. Csupán álca a társtalan lény számára a szórakozás.

Hasonlóképp a *Liliomszörny* szó elő- és utótagja sem ellentétes értelmű, ugyanakkor furcsa módon egy pozitív és egy negatív jelentés kapcsolódik egybe összetétellé. A *liliom* szó a szép kerti dísznövény és jelképesen a tiszta, szeplőtelen szűz leány fogalmát, ezzel szemben a *szörny* a rémületet keltő, idomtalanul torz, utálatot keltő ember, állat vagy képzeletbeli lény képét idézi fel. A szép külsejű, de gonosz lélekre illik a *Liliomszörny* megnevezés. Ezekben az egysoros versekben tehát nem lehet konnexitásról és koherenciáról beszélni. Ezekben a szintetizált jelentésű versekben a kohéziót adó jelentésképző erő alighanem a látszat *(bál, liliom)* és a lényeg, a valóság *(remete, szörny)* ellentmondása feszültségének egy szóba zártsága.

Az egyik Nagy Gáspár-vers *[„Múzsánk a kor" (és bölcs Júliánk) – a kékmárvány köz-lépcső ciklusból –])* is talányos a kipontozott, odagondolt, de elhallgatott mondandó miatt. A növekvő hosszúságú kipontozások vizuális ritmusa azt sugallja: sok, sőt egyre több az elhallgatott felsorolnivaló:

... letilt (93)
.....
..... feltilt (94)
.....
..... betilt (94)
.....
..... kitilt (95)
.....
..... betelt (95)
.....
..... kitelt (96)
.....
..... eltelt (96)
.....
..... letelt (97)
.....
..... ?!?!?! ( )

A kipontozott sorok végi igéket formai sajátosság köti össze: mindegyik egyes szám harmadik személyű. Ezekhez nem kapcsolódnak vonzatok, holott a *tilt* mellé alany és tárgy kellene kötött kötelező bővítményként, a *telt* viszont csak alannyal bővíthető. Ezek a grammatikai hiányok kitöltetlen szemantikai helyeket nyitnak meg, amelyek konkrét pragmatikai tudás híján üresek maradnak, szerepük csupán a sejtetés.

A zárójelbe tett, rövidített évszámjelzésekhez tartozó igei tartalmak vitathatatlanul egy-egy szóba sűrítve a politikai korszak történéseit fedik. Ezek összesen két igével jelzettek: *tilt* és *telt.* A *tilt* igéhez fűzött igekötők jelentése a történelmi időszak intézkedéseit tükrözve csak látszólag ellentétes értelemképző szerepű *(letilt, feltilt, betilt, kitilt),* mert valójában mindegyikhez ugyanaz a negatív tartalom fűződik: a tiltás. A *telt* igekötős formái a befejezettséget, a lezártságot érzékeltetik *(betelt, kitelt, eltelt, letelt),* és nyilván ennek következménye az utolsó sor írásjelhalmozása: azaz a csupa kérdő- és felkiáltójel, valamint a befejező zárójel, amely alighanem a nem ismert és kétségekre okot adó jövőt sejteti.

A hiány, az elhallgatás különös játék Weöres Sándor *Egérrágta mese* című versének formájában és szerkesztettségében. Az írott, a kifejtett és a hiányzó, legfeljebb csak kikövetkeztethető szöveg közötti kontraszt feszültséget gerjeszt az értelmezőben:

Túl a meszes hegyen,
túl a fehér folyón s nagy kanyarodóján,
a sekély tó nádas partja mellett
élt egy kis halász magában.
Fogott halat, rákot, kagylót;
hajnaltájt a Napot üdvözölte
és elköszönt tőle alkonyatkor,
aztán éjszakára.....
merve soksz.....
mert.....
álm.....

.....egyszer
.....a deszka-toronyból,
..... halak rázzák-e a hálót:
hát egy piros tündért látott
táncolni a napsütésben,
tánca szinte rengette az erdőt.

A kipontozott részeken látványosan megszakad a konnexitás és a kohézió, de az *álm* betűkapcsolat *álmában* vagy *álmodott* szóvá kiegészítve, pragmatikai tudásunk, meseismeretünk révén értelmezhetővé válik a befejezés: a halász álmában látja a piros tündért táncolni.

A **grammatikai formák**ra ötletes versstruktúrák épülnek.

A személyes névmás ragos alakjai miatt nagyon bravúros grammatikai szerkesztettségű Karinthy Frigyesnek *A költő* című verse:

Rólam keresztelték el a világot,
Nekem zenélnek a Hét Csillagok,
Velem harcol az ördög, isten ellen
Hozzám sietnek a szép kisdedek.

Bennem feszül a kéj, fehéren izzó,
Belőlem buggyan aztán langyosan,
Rajtam cikázik át az úr haragja,
Teherben *tőlem* duzzadnak a fák.

Engem idéz, ki sóhajt itt e földön,
Felém rohan a parttalan dagály,
Miattam ránt kardot a büszke Bosszú
Mögöttem bűzlő véres bűnökért.

Előttem köd, *helyettem* senki, semmi,
Köröttem fény, *utánam* néma csönd –
És mégis minden *nélkülem* lesz és volt
És semmi nem történik *általam.*

A versmondatok szemantikai kötését dominánsan az *én* személyes névmás toldalékos formái biztosítják. A mű sorainak többsége az egyes szám első személyű személyes névmás toldalékolt alakjával indul, ezzel mintegy a középpontba állítva a személyiséget. A csattanóra épített alkotás befejező két sora viszont

ezzel ellentétben *(És mégis)* a szubjektum jelentéktelen voltát jelzi a személyes névmások sorközépre és sorvégre helyezésével.

Kitűnő játékötlet az igeidők felhasználása a jelen és a jövő szembesítésére:

Most harminckét éves vagyok.
Nyár van.
Lehet, hogy tán ez, amire
vártam.
Egészséges bronzarcomat
aranyfénnyel veri a nap
és lassan
megyek fehér ruhában a
lugasban.
Pipámba sárgálló dohány,
a füstje kékes, halovány.
A fák alatt egy kerti széken
alszik szelíden feleségem.
A küszöbön fiam. A szeme kék láng,
nagy szőke fej.
Álmos, puha száján csiklandva csorran
a lanyha tej.
Vad délután, a föld parázsló.
Részeg-virágok és darázs-szó.

Ha haldoklom, ezt suttogom.
Nyár volt.
Jaj, a boldogság máshova
pártolt.
Egészséges bronzarcomat
aranyfénnyel verte a nap
és lassan
mentem fehér ruhában a
lugasban.
Pipámba sárgálló dohány,
a füstje kék volt, halovány.
A fák alatt egy kerti széken
aludt szelíden feleségem.
A küszöbön fiam. A szeme kék láng.
Nagy szőke fej.
Álmos, puha száján csiklandva csorrant
a lanyha tej.
Vad délután volt és parázsló.
Részeg-virágok és darázs-szó.

Idősíkváltással Kosztolányi Dezső *A bús férfi panaszai* ciklusának egyik darabjában a boldogság forrásait a jelen idejű alakok jelentik, viszont halálközelségben az elmúlásra gondolva a fájdalmas visszatekintést ugyanazoknak az igéknek a múlt idejű formái jelzik *(van–volt; veri–verte; alszik–aludt; csorran–csorrant),* így alig változik a szöveg. Ebből a két, grammatikailag párhuzamba állított szövegegységből szemantikailag és pragmatikailag is jól strukturált szövegegész teremtődött.

A **zenei struktúrák** sokféle tudatos megvalósítását láthatjuk Weöres Sándor költészetében, hiszen a Babits Mihálynak tett vallomása így hangzik: „Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe" (Lator 2000, 20). Egyik zenei szerkezetre épített költeménye címében is zenei formát jelez: *Fughetta.* A vers feltételezett mondatait koherenssé, konnexszé szervező elemek nem kötik össze, de bizonyos kifejezések visszatérése kohéziót teremt benne. Ez a játékos struktúra nyilván összefügg a fughetta ('kis fúga') zenei műfaj motívumismétlődésével, illetve annak -variálódásával:

egy gerenda legurul
piros csörgők tündökölnek
kék tojások énekelnek
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
egy gerenda legurul
kék tojások énekelnek
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
kék tojások szétfreccsennek
egy gerenda legurul
tarka csigaszarvak lengnek

piros csörgők összetörnek
kék tojások szétfreccsennek
tarka csigaszarvak tünnek
egy gerenda legurul

Illik Weöres Sándor *Fughetta* című művére a „zenei-iparművészeti nyelvi alkotástípus" megnevezés (Tamás 1978, 148), mert a négystrófájú költemény első sora *(egy gerenda legurul)* az egyenként négysoros versszakokban mindig egy sorral lentebb „gurulva" is változatlan marad, és a formakényszer miatt a negyedik versszakban már zárlattá válik. Hasonlóképp az indító versszak minden sora egy-egy „leguruló" mondatként, de módosult ismétlés formájában szervezi a vers struktúráját és jelentését. A változás negatív irányú: *piros csörgők tündökölnek→piros csörgők összetörnek; kék tojások énekelnek→kék tojások szétfreccsennek.* A leguruló gerenda mintegy magával rántva a dolgokat, tönkreteszi azokat. Egyedül a *tarka csigaszarvak lengnek,* majd *tünnek,* azaz nem törnek össze.

Weöres Sándor *Akik megtalálnak* című verse is zenei szerkesztésmódú:

Én keresem a célomat:
célom engem majd megtalál.

Én keresem a hitemet:
a hitem is majd megtalál.

Én keresem a szívemet:
a szívem is majd megtalál.

A motívumok játékos visszatérésének a strófák azonos sorainak azonos grammatikai felépítettsége felel meg: A+Á+T *(Én keresem a célomat; Én keresem a hitemet; Én keresem a szívemet);* A+T+H+Á *(célom engem majd megtalál; a hitem is majd megtalál; a szívem is majd megtalál).* A variációs ismétlődésnek pedig az első sorok grammatikai tárgyának és a második sorok nyelvtani alanyának versszakonkénti változása *(célomat, célom; hitemet, hitem; szívemet, szívem),* de kétsoronkénti egybeesése kohezívvé teszi a költeményt.

A kánon „összevisszaságát" idézik föl a játékos szórendi variációk Jankovich Ferenc *Kánon* című versében. A kánonba az egyes szólamok nem egyszerre lépnek be, ezt jelzik az első két strófa felcserélt sorai. A kánon még bonyolultabbá váló hangzását a 3–4. versszak felcserélt szavai érzékeltetik *(énekeltek kánonban – énekeltek ágyamban; rózsák nyíltak a lombban – rózsák nyíltak kánonban):*

Tegnap éjjel álmomban
rózsák nyíltak ágyamban,
A zöldbékák kánonban
énekeltek a lombban.

Tegnap éjjel álmomban
A zöldbékák kánonban
énekeltek a lombban,
rózsák nyíltak ágyamban.

Tegnap éjjel álmomban
a zöldbékák ágyamban
énekeltek kánonban,
Rózsák nyíltak a lombban.

Tegnap éjjel álmomban
rózsák nyíltak kánonban,
énekeltek ágyamban,
Tegnap éjjel álmomban...

Viszont a zeneműű kezdését és lezárását az azonos szavak változatlan sorrendje sejteti *(Tegnap éjjel álmomban – tegnap éjjel álmomban...).*

Az alkotók kitüntetett játéktere a sokféle változatú **alluzív technika.**

Talán a legbolondosabb allúziómix a Lackfi János *Hagyomány* című verse:

Fülembe forrón beszökött az ősz...
Megy a juhász, kin féreg foga rág.
Az emberélet, mint gyümölcs a fán,
Vak dióként a sors idébb-odább.

Hiába döngetek, csak gyönge báb.
A négy ökörbe ólmot öntsenek!
A tél iker-fia nagy barna pók,
Kifolyt a tinta: lila dalra kelt.

Ha férfi vagy, légy alany és a tárgy
A sírok közt anyó, eső és hó szakad.
A játszótársam éppen sárga volt.
Hol a boldogság? Foltja megmaradt.

A költőutód játékos alkotói technikájával nem teljes sorokat vesz át a költőelődöktől, hanem egyetlen sorában két idézetet kapcsol össze: *Ha férfi vagy, légy [férfi]+[mert én vagyok az] alany és a tárgy*. Ebből az első Petőfi Sándor *Ha férfi vagy, légy férfi* című költeményéből való, a második Babits Mihály *A lírikus epilógja* című szonettjéből. Hasonlóképpen illeszti össze Petőfi Sándor két fél sorát is a *Megy a juhász szamáron...* és az *Egy gondolat bánt engemet...* című verseiből: *Megy a juhász+kin féreg foga rág,* vagyis két hiányos sor forr össze eggyé. Néha a fél sorokat átalakítással köti össze a költő: *Fülembe forró**n** beszökött az ősz,* így téve grammatikailag formálisan konnexszé. Ebben Ady Endre két sorát olvasztotta egybe. A *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű mottószerű versében ez szerepel: *Fülembe forró ólmot öntsetek,* és ehhez csatlakoztatta Lackfi János a *Párisban járt az Ősz* című Ady-versből a *Párisba tegnap beszökött az Ősz* sor csonkított formáját. *A négy ökör**be** ólmot öntsenek!* felszólítást Petőfi

Sándor *A négyökrös szekér* című versének *A négy ökör lassacskán ballagott* sorából írta át Lackfi János, és ezt követően Ady Endre *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű költeményének *Fülembe forró ólmot öntsetek* sorát torzítottan csatolta *(öntsetek→öntsenek).* Ennek a játéktechnikának a következményeként tréfás, humoros költői beszédmód teremtődött.

Nagyon bravúros Nagy Gáspár *Három kézjeggyel* című költeménye, amely valóban három költő: József Attila, Ady Endre és Petőfi Sándor verseiből összeállított mű. Nem véletlenül tette a költő idézőjelbe a versét, mert mindhárom költőelődtől betűhűen idézett sorokat rendez strófákká és verssé:

„Halált hozó fű terem
Őrizd meg jól az életed,

De künn a dal szabadító s szabad,
A mindenséggel mérd magad!

Nagyobb igaza sohse volt népnek,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem.

Hunniában valami készül,
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,

Jaj, a Tüzet ne hagyjátok kihalni,
Hadd tehessek az emberiségért valamit!

Most hódolok midőn még messze vagy,
Akasszátok föl a királyokat!

Haza csak ott van, hol jog is van,
Édes Hazám, fogadj szívedbe, hadd legyek hűséges fiad!

Akárhogyan lesz, immár kész a leltár.
A hősöket egy közös sírnak adják,

Vörös, de karcsú még a nyár.
Kik érted haltak, szent világszabadság!

Fülembe forró ólmot öntsetek,
Én nem ilyennek képzeltem a rendet.

Az Óceánt mégis elérem.
Jöjj el, szabadság. Te szülj nekem rendet,

A néppel tűzön-vízen át!
Nem halhatunk meg, élnünk kell tovább.”

Nagy Gáspár első sora József Attila *Tiszta szívvel* című verséből való: *Halált hozó fű terem,* ehhez csatlakozik második sorként *Őrizd meg jól az életed* József

Attila *Biztató* című költeményéből. A második versszak Ady Endre *Kétféle velszi bárdok* című művéből vett sor: *De künn a dal szabadító s szabad,* amelynek folytatása *A mindenséggel mérd magad!* felszólítás József Attila *Ars poetica* című alkotásából. Az ötödik strófa első sorát Ady Endre *A Tűz Márciusa* című versének felszólítása adja: *Jaj, a Tüzet ne hagyjátok kihalni,* amelyhez második sorként *Hadd tehessek az emberiségért valamit* Petőfi Sándor-idézet áll a *Sors, nyiss nekem tért…* című műből. Nyilván ezek a sorok kohéziót teremtően illeszkednek tartalmilag egymáshoz, és maga a versszerkezet is jól megkonstruált: a nyitó és a záró versszakok a halál és az élet gondolatával koherens keretet formálnak. Ennek következtében a szövegek egymásra vonatkozásából adódó irodalmi allúzió formateremtő erejű.

A költemények **vizuális megjelenítés**e gyakran szorosan összefonódik a verbálissal. Weöres Sándor *Keresztöltés* című ún. hasított versének szavai mind strófánként függőlegesen *(kövér árnyék; béka moccan),* mind vízszintesen *(kövér béka tavon hintáz),* sőt keresztöltésszerűen *(kövér moccan; szirom fátyol)* is összeolvasva értelmes gondolatot adnak ki:

kövér	*béka*	*tavon*	*hintáz*
árnyék	*moccan*	*akác*	*ágán*
habos	*virág*	*szirom*	*ezer*
csillag	*mellett*	*felhő*	*fátyol*

Ettől eltérően Károlyi Amy *Fonat* című alkotása, noha vizuális megjelenítését tekintve strofikusnak tűnik, valójában szavainak csak a vízszintesen történő összeolvasásához köthető jelentés:

kosaras	*fonatu*	*kusza*	*fakoronák*
fonatos	*koronák*	*kusza*	*fakosarak*
koronás	*fonatu*	*kosaras*	*kusza fák*
fafonatu	*kusza*	*kosaras*	*koronák*

Látható, hogy öt szó két képzővel *(-s, -ú)* és az általános többes jellel *(-k)* változtatott toldalékú és összetételű formájának szabott rendjéből születő verssorok játékvariációk. A költőnő vallomása szerint a *koronák* és *kosarak* szavak hasonló hangzása „ingerelte" játékra, és a szavakat „átbujtatta" egymáson, mint a kosárfonók a fűzfavesszőt. Innen adódik a vers címe: *Fonat.*

Különleges **intratextuális szövegjáték** a Szőcs Gézáé, mert ő saját két szövege egybeolvasztásával játszik el. A *Kettős szonett*ben úgy illeszti össze verseit az alkotó, hogy az első költemény álló betűs első sorát követi a második vers dőlttel írott első sora, és ez a játékmodell folytatódik az első nyolc sorban:

ELSŐ SZONETT

– Látod: egymásnak szoruló fej szív fogsor
s szárnyverdesés és fog koccan egyszer sokszor
így így mi ketten s kövek a szívkamrában –
égő pintyek a telihold kőgyomrában

– Hova lett copfod az a haj hol a kontyod
nem nő meg többé már le se bontod –
mi lett vele, én soha nem simogattam!
szép hajcsatom van, neked adjam, ne adjam?

– Nézd, havazik bennünk, bronz-zöldre éget
összeforrasztva minket két szonettben;
ölelnélek tizennégy karral téged

ahogy ezek ölelkeznek ketten
lásd összeillenek a sziluettek
mert eggyé lettek teljes eggyé lettek

MÁSODIK SZONETT

Villamosszékre leszállt, elégő pintyek,
fog közt szétszakadó nyelv – szakadhat, mindegy
kő morzsol minket, kövek darálnak s lángok
havazás bennünk, kiöltött vasfullánkok –

– Megnő még rajtad a haj, megnő, még megnő?
– Nem tűzöm föl – már többé – fedjen csak kendő –
– Nem számít, hogy volt régen; simogass mostan:
– Nézd, mit kapsz tőlem: szép fehér ing, kimostam,

viseld, ez óvjon, kinn most tél csikordul,
suttogás bennünk és hó hull és hó hull,
ölelsz, ölellek, még, még, elveszetten,

mint egymást, látod, ezek a szonettek
kik ketten egyként egymásnak születtek
szét nem szedhető párban, összetetten

DUPress

KETTŐS SZONETT

– Látod: egymásnak szoruló fej szív fogsor
villamosszékre leszállt elégő pintyek
s szárnyverdesés és fog koccan egyszer sokszor
fog közt szétszakadó nyelv – szakadhat mindegy
így így mi ketten s kövek a szívkamrában –
– Kő morzsol minket kövek darálnak s lángok
égő pintyek a telihold kőgyomrában
havazás bennünk kiöltött vasfullánkok

– Hova lett copfod az a haj hol a kontyod
megnő még rajtad a haj, megnő, még megnő?
nem nő meg többé már le se bontod...
– Nem tűzöm föl – már többé – fedjen csak kendő –
– ...mi lett vele, én soha nem simogattam!
– Nem számít, hogy volt régen, simogass mostan
– Szép hajcsatom van, neked adjam, ne adjam?
– nézd, mit kapsz tőlem: szép fehér ing, kimostam,

viseld, ez óvjon, kinn most tél csikordul
nézd, havazik bennünk, bronz-zöldre éget
suttogás bennünk és hó hull és hó hull
összeforrasztva minket két szonettben,
ölelsz, ölellek, még, még, elveszetten
– Ölelnélek tizennégy karral téged

mint egymást látod ezek a szonettek
ahogy ezek ölelkeznek ketten
kik ketten egyként egymásnak születtek
lásd összeillenek a sziluettek
szét nem szedhető párban, összetetten
mert eggyé lettek teljes eggyé lettek

A két mű összefonódását nem kizárólag ez a formai egymás után illesztés adja, hanem az így teremtődő sorpárokban közös szemantikai elemek is biztosítják s kötést: ***fog*** *koccan –* ***fog*** *közt szétszakadó nyelv;* ***kövek*** *a szívkamrában –* ***kövek*** *darálnak; az a* ***haj*** *– rajtad a* ***haj****;* többé már – *már többé; nem* ***símogattam*** *–* ***simogass*** *mostan.* A két tercinában viszont a játékmodell az ellentétébe vált, és megfordul a sorrend: előbb a második szonett kilencedik sora áll, majd az első

vers kilencedik sora. A háromsoros strófákban már nem a szavak ismétlődése az összekötő elem, hanem az azonos jelentésmezőbe tartozás, amely három sorokat ível át: *tél csikordul* – havazik – *hó hull;* összeforrasztva – *ölelsz, ölellek* – Ölelnélek. Ezen a ponton kapcsolja össze a szöveg a játéktechnikára és a szerelmes ember érzelmi hevére reflektálást *(*Ölelnélek tizennégy karral téged *mint egymást látod ezek a szonettek).* Az utolsó tercinában az összefonódó szonettek „tizennégy soros ölelkezése" újabb „csavarral" a szerelmesek egymásba olvadását szimbolizálja egyrészt a szonettek tipográfiájának váltásával, hiszen a sorok átveszik a másik szonett betűformáját: az eredetileg dőlttel írottakból álló lesz, és fordítva (*kik ketten egyként egymásnak születtek*→kik ketten egyként egymásnak születtek), másrészt szinte szétbogozhatatlan a szonettekre és a szerelmesekre vonatkozó szál, mert mindegyikben az eggyé válás jelzése dominál (egyként egymásnak születtek – *összeillenek a sziluettek* – szét nem szedhető párban – *teljes eggyé lettek*). Különleges játék ez tehát a vizualitással, a szonett-szerkezettel, a szemantikai és a grammatikai elemek összefonódásával.

A költeményekben a nyelvi játékot alapvetően a költő struktúraalkotó képességéről valló versszerkezet hordozza. Ez a tapasztalatom egybecseng Nemes Nagy Ágnes megállapításával: „a vers minősége megformáltságától függ, hiszen ez a művészet jegye, a bármifajta kiemeltség, rendezettség, szemben a jelenségek rendezetlenségével. A rendezettség pedig – ugyancsak nyilvánvalóan – érzékletes természetű, érzékeinkkel felfogható arány, szín, ritmus, szerkezet, dallam, hangzás, illetve az irodalom esetében másodlagos érzékletesség is, kép, asszociáció, ábrázolás [...] egy idő óta hajlok rá, hogy ezt tekintsem benne a leglényegesebbnek: szerkezetének mondanivalóját. Valahogy úgy akar felépülni a vers, ahogyan a tengeri csillag éppen öt ágat fejleszt, sem többet, sem kevesebbet. Olyan tévedhetetlenül, szinte erőszakosan alakul a vers rendje, formája, ahogyan az élő szervezetek szimmetriája" (1982, 144, 444).

A struktúra természetes módon szerves összefüggésben van szemantikai, pragmatikai, grammatikai tényezőkkel, intertextuális kapcsolatokkal, vizuális okokkal, sőt más művészeti ágak hatásával is. Szemantikai szempontból az ellentétre építkezés gyakran versegészet formáló szerepű. A költemények szemantikai, pragmatikai és konstrukcionális felépítettsége, kifejtettsége vagy éppen kifejtetlensége válik értelemképző volta mellett versstruktúra alkotóvá, és ilyenkor a hiány pótlása pragmatikai tudásunkból fakad. Egész verskonstrukciót átfoghat a grammatikai elemekkel való játék. Nem verbális elemeknek is juthat versszöveg-strukturáló szerep: zenei műfajok szerkezeti sajátságainak követése minta lehet a versépítésben; költemények képi megjelenítése kiválóan támogathatja meg a mű jelentését. Szövegek közötti kapcsolatra is lehet versszerkezetet építeni.

Ezek a versformáló erők gyakran összefonódva jelentkeznek: alkothatók grammatikai tényezőkkel opponáló szerkezetek (Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes verse), grammatikai (Tóth Krisztina: *Most viszik, most viszik*) és szemantikai hiánnyal (Weöres Sándor: *Egérrágta mese*) összefüggő redukált szövegek, de ezen eszközök közül mégis az egyik válik az egyedi szövegalakítás meghatározójává.

5.7. Intertextuális szövegjátékok

„Az irodalom nem más, mint idézés" – elég megdöbbentő megállapítása ez Temesi Ferencnek (2012, 281). Ezt megelőzően Roland Barthes már 1974-ben is azt állította, hogy minden szöveg intertextus. Weöres Sándor költőibb módon, képekkel fogalmazta meg a szépirodalmi kölcsönhatásokat: „Az irodalom organikus folyamat: egy-egy költő-oeuvre nem magában álló sziget, hanem inkább az erdei szálfához hasonlítható: az elődök lombjából növekszik, virágzáskor a többi fával hímport cserél, és az utódok táplálkoznak belőle" (2003a, 243–244).

Mi miatt tekinthető játéknak a szövegköziség? Mert a transztextualitás mindenféle szövegtípussal, az intertextualitás pedig a költészeti hagyománnyal való játék a szövegkölcsönzések szabad felhasználása miatt.

A szövegek közötti transztextuális kapcsolat a költők lehatárolhatatlan játéktere. Ez végteleníthető nyelvi játék a legkülönbözőbb szövegtípusokkal. Az irodalmi hagyományból átvett-átalakított szövegek intertextuális alakzatok, amelyek hozzáadás, elhagyás, helyettesítés és permutáció révén keletkeznek (Plett 2000, 22).

Az irodalomtörténet tanúsága szerint a később született irodalmi alkotások mindig is kapcsolódtak a régebbiekhez, de korunkra különösen jellemzővé vált a szövegek közötti dialógus, az irodalmi hagyomány játékterében divattá vált az átírás, az újraírás. „A posztmodern *irodalom legfeltűnőbb stílusjegye az intertextualitás*" (Szabó 1998, 246). Szerepét így értékeli a stilisztikus: „Különben az átvétel formateremtő erő, a posztmodern felfogás szerint a mű eredetisége – tegyük hozzá, paradox módon – éppen abban áll, hogy átvételek függvénye. De ez nemcsak az eredetiség, hanem a mű jelentésének is egyik titka. Az intertextualitás megléte miatt is szövegirodalomnak nevezik a posztmodernt" (Szabó 1998a, 52).

Nádas Péter így vall az evokációról, azaz az irodalmi szövegekből való kölcsönzésről: *Úgy érzem magam a saját mondataimban, mintha idegen ruhában járnék. Hol ilyen, hol olyan ruhákban. Levetett ruhákban, agyonmosott ruhákban, jelmezekben. (Hazatérés)*

Esterházy Péter épp ellenkezőleg vélekedik: *Soha nem éreztem magamat a saját mondataimban úgy, mintha idegen ruhában járnék. (Otthon)* Az a sajátos Esterházy vélekedésében, hogy Nádas mondataira játszik rá. Elképzelését azzal igazolja, hogy a *Bevezetés a szépirodalomba* című kötetében hat oldalon át ezernél több forrást jelöl meg, ahonnan átvett (szó szerint vagy torzítva) szövegrészleteket. Ezeket a vendégszövegeket a saját szövegében tipográfiával vagy montázstechnikával különítette el.

Napjainkban az irodalomtörténész szerint: „a lírai szöveg eleve imitációként olvastatja magát" (Németh 2008, 39).

Parti Nagy Lajos szövegei is gyakran épülnek szövegelőzményre. Ő így vall az átvételekről: „A tudatos vagy féltudatos idézet használata nálam valóban gyakori módszer, némi szemléleti és világképi beütéssel. Általában előbb írom le, mint észrevenném, s a csinálás, szöszölés későbbi fázisaiban rontom, tisztítom, fordítom ki, gyalulom bele a szövegbe, ott dől el, működik-e nyílt vagy rejtett idézetként, avagy nem. Az én szövegem kibírja-e az »én« szövegemet? Számomra az idézet mindig irónia is, József Attilát, vagy Vörösmartyt önirónia nélkül nem tudom idézni. A roncsolt, kifordított idézetet azért használom inkább – túl a játékaspektuson –, mert ökonomikusabb, az ironikus viszony már az idézett-roncsolt soron belül megképződik, szemben a tiszta idézettel, melyhez több tér, nagyobb terjedelem kell, ott akár egy betűcsere, itt csak nagyobb összefüggés hordozza az iróniát, viszonyomat a felhasznált hagyománydarabhoz. Valamely verssort, szárnyas szerkezetet így-úgy idézni *tiszta sor,* sokkal izgalmasabbak a határesetek. Hogy például idézet-e a rím, a virág-világ, az esteteste. Idézet-e Babits után a dombok–galambok rímpár, egyáltalán a leoninus? Idézet-e valamely dallam, idézet-e a szonett vagy csak felidézés? S mindezt ki dönti el, mi dönti el?" (Keresztury 1991, 170–171).

Hogy a szövegek közötti játékból mit fog fel az átlag olvasó, kétséges, hiszen a szakember, Angyalosi Gergely így nyilatkozott: „Férfiasan bevallom, hogy a Szódalovaglás [Parti Nagy Lajos kötete] szövegeinek mintegy kilencven százalékára van értelmezési javaslatom, tíz százalékának legfeljebb csak a »dallamát« vélem hallani. [...] Meggondolkodtató az is, hogy vajon mennyit ért ezekből a versekből az az olvasó, aki nem ismeri az átalakított, új szöveggé formált költemények eredetijét. Magam arra a következtetésre jutottam, hogy másként *érti,* de ha jól sikerült a műtét, talán még jobban *élvezi* ezeket" (1991, 42).

Nem is az a lényeges, hogy egy költő idéz a hagyományból, hanem annak van jelzésértéke: Kit idéz az intertextuális játéktérből? Mit idéz tőle? Milyen módon idézi? Milyen szerepet szán az átvett idézetnek? Milyen kontextusba építi bele az idézetet? Hogyan hat ez az idézett szövegre? Milyen tartalmi, hangulati és stiláris hatás teremtődik az eredeti idézettel a beszerkesztés révén? Miként

ütközik a költők nyelvi világa? Ahogy mást és mást látnak egymásban a költők, mást és mást értékelnek egymásban, úgy alakul a szöveghagyománnyal teremtett játékuk:

J. A. szájából érdes volt az élet,
Petri szájából szép volt a pimasz.
(Tóth Krisztina: *Hála-áldozat*)

Az intertextualitásnak többféle megjelenési módja létezik.

5.7.1. Nyelvi játék a műfajokkal

Miként válnak a különböző szövegműfajok játékká? A hagyománykövetés és a hagyománnyal szembehelyezkedés kettőssége miatt, mert a tudat oszcillál az archetipikus műfaj és modern változata között.

Egy vallásos műfaj, az **ima** (különösen a Miatyánk) meghökkentő módon kelt rezonanciát a világi költészetben olyan módon, hogy az imát meghatározó fordulatok révén a szöveghagyománnyal kerül kapcsolatba, mégis játékká válik azáltal, hogy átírva az architextus el is szakad az eredetitől:

Miatyánk ki vagy a mennyekben,
harcokban, bűnökben, szennyekben,
rád tekint árva világod:
a te neved megszenteltessék,
a te legszebb neved: Békesség!
Jöjjön el a te országod.
Véres a földünk, háboru van,
kezed sujtását sejtjük, uram,
s mondjuk, de nyögve, szomoruan,
– add, hogy mondhassuk könnyebben –:
Legyen meg a te akaratod!
– mint angyalok mondják mennyekben.
Előtted uram, a hon java,
s hulljon a lomb, csak éljen a fa:
de vajjon a legkisebb lombot
nem őrzi-e atyai gondod?
nem leng-e az utolsó fürtön is,
áldva ***miképpen mennyekben,***
azonképpen itt a földön is?
Megráztál, nem lehet szörnyebben,
már most ami fánkon megmaradt
őrizd meg őszig a bús galyat:

DUPress

mindennapi kenyerünket add
meg nekünk ma*, és gyermekeinket*
növeld békére: ha bűn, hogy lábunk
ma vérbe csuszik meg: értük az!
Bocsásd meg a mi bűneinket,
miképpen mi is megbocsátunk
ellenünk vétetteknek*: a gaz*
tied, büntetni: mienk csak az,
hogy védelmezzük a mieinket!
És ne vigy a kísértetbe minket*,*
hogy ártatlanságunk tudatát,
mint drága páncélos inget
őrizzük meg bár véresen,
hogy át ne hasadjon sohasem.
Jaj, aki ellenünk mozdul:
megvívunk, készen, bármi csatát,
de szabadíts meg a gonosztul,
mert tiéd az ország,
kezedbe tette le sorsát,
s te vagy a legnagyobb erősség:
ki neveden buzdul,
bármennyit küzd és vérez,
előbb vagy utóbb övé lesz
a hatalom és a dicsőség!

Babits Mihály *Miatyánk*-ja továbbgondolva a jézusi imát, kitágítja szövegének asszociációs terét, mert a hazáért aggódást és a háborús idők borús gondolatait ékeli be az ima szövegébe. Ezek szervesen illeszkednek a kifejezésekre bontott ima textusához *(áldva miképpen mennyekben; övé lesz / a hatalom és a dicsőség),* stílusában is igazodva annak patetikus hangneméhez felsorolással *(harcokban, bűnökben, szennyekben),* megszólítással *(uram),* a többes szám első személyre vonatkoztatással *(gyermekeinket; mieinket)* és magasztos hangvételű képekkel *(kezed sujtását sejtjük; hulljon a lomb, csak éljen a fa; ártatlanságunk tudatát, / mint drága páncélos inget / őrizzük meg bár véresen, / hogy át ne hasadjon sohasem)*. A XX. századi ima alkotója nemcsak elvárja az isteni segítséget – ahogy az imában szokás – a haza fiainak *(add meg; ne vígy; szabadíts meg),* de a közösség cselekvését is jelzi *(őrizzük meg; védelmezzük; megvívunk)*.

Szécsi Margit tollán már profánabbul cseng a *Miatyánk* idézése *Imák* című verséből, amelyet *Kondor Béla emlékének* ajánl:

KI VAGY A MENNYEKBEN – illene már magát megkeresni,
miután betemették földdel, és csonttá fagyott a föld,
az ablakba-kitett gyertyán és vörösboron át elröpült a lelke,
tiszta volt amugyis. Nekünk pedig megkezdődött a magány.
Mert szent a föld, csak a föld méhe a tiszta,
rozsda-csillagos csilléitek, bölcsői rangban
ragyogóbbak a sivatagi napozó-ágynál,
hordoznak most olyan babát, világra-szólót.
S dohány meg ital – ez maradt nekünk,
dohány meg ital, meg a szomorúság,
hogy csak a földből jő el a mi ragyogásunk.
Így hát: BOCSÁSD MEG A MI VÉTKEINKET – de megbocsátanak-e nekünk?
Ugyan, ugyan. Lám, az álom is, hova visz?
Itt látható, ami soha nem látható többé –
és mégis: Megfeszítették!
és meghala! és eltemették!
és szálla alá poklokra, s vele a mi reményünk,
mert nem látjuk mi magunkat többé a kegyed boldog szemeiben.

Ez a vers is az ima formáját viszi tovább, de a jelentése és a nyelve lényegesen eltér az architextustól az alulstilizáló megoldásaival. Bizonyos kifejezések köznapisága az ima magasztos hangvételét visszafogja *(illene már magát megkeresni; S dohány meg ital – ez maradt nekünk; Ugyan, ugyan; sivatagi napozóágynál),* de ugyanakkor egyes archaikus alakok *(jő, kegyed),* a vers retorizált elemei (ismétlés: *S dohány meg ital – ez maradt nekünk, / dohány meg ital, meg a szomorúság;* interrogáció típusú kérdésalakzat: *de megbocsátanak-e nekünk?;* biblikus nyelvet idéző kötőszóismétlés: *és mégis: Megfeszítették! / és meghala! és eltemették! / és szálla alá poklokra;* eufemisztikus kifejezés: *rozsda-csillagos csilléitek*) az emelkedettséget szolgálják.

Lackfi János is a *Miatyánk* szétszabdalt kifejezéseire építi fel *Magán* című versének szerkezetét:

Miatyánk, ki vagy *az áram*
magasfeszültségű dobozában
Jöjjön el az az ország,
üssék birkabőrünkre mennyei szavatosság
pecsétjét
Akaratod legyen *a mágnes,*
mely rozsdás vasporra, rám les

Amint a mennyben,
ha kéken újra vakolják,
vagy oltatlan sistergő fehérrel meszelik a portád
Úgy a földön is,
hol porló csokoládé
ragasztja lábunk, nyúlós, mint a málé
Mindennapi kenyerünket add meg,
ne keseredjünk, akár a vadmeggy
Bocsásd meg vétkeinket,
mosd ki szennyesünket, a földre szórt, büdös inget
Miképpen mi is megbocsátunk,
törjön kettőbe minden átkunk
mérgezett nyílvesszője
Ne vígy minket a kísértésbe,
szavaid húsunkba mind mélyebbre vésd be
Szabadíts meg a gonosztól,
mely sose borzaszt, sose borzol
Tiéd az ország, hatalom és dicsőség,
bár a nyakunkba kössék,
mint követ, mielőtt az embert vízbe löknék
Feldobod: malomkő, leesik: ciklámen,
mindörökké, ámen.

Miközben a költő a *Miatyánk* részekre széttörésével látszólag megfosztja az imát az áhítattól, valójában nagyon is emberi közelségbe hozza az emberi fohászokat. Együtt jár ezzel a mű stílusstruktúrájának heterogenitása: a magasztos és a profán keveredése egyetlen kifejezésen belül is *(üssék birkabőrünkre mennyei szavatosság / pecsétjét; mosd ki szennyesünket, a földre szórt, büdös inget),* de több helyen megőrzi az alkotó az ünnepélyes hangnemet patetikus képeivel *(törjön kettőbe minden átkunk / mérgezett nyílvesszője; szavaid húsunkba mind mélyebbre vésd be).*

Imaszöveget evokál az Istenhez segítségnyújtásért fohászkodó Buda Ferenc *Szólásért való éneke* is:

Szánj meg, Uram, *ügyeimben,*
lakhassam ligeteidben,
szárnyad árnyékába ***rejts el,***
tollaiddal ***te fedezz el.***

Egy másik szertartási műfaj: a **litánia** is átalakul a szépirodalmi alkotók tollán. Így hangzik az egyik legismertebb liturgikus változat: a *Loretói litánia*, amelyben a közösségért könyörgés *(minket, érettünk)* kap hangot*:*

Uram, irgalmazz! Krisztus, kegyelmezz!
Uram, irgalmazz! Krisztus, hallgass minket!
Krisztus, hallgass meg minket!
Bűnösök menedéke – Könyörögj érettünk!
Szomorúak vigasztalója – Könyörögj érettünk!
Keresztények segítsége – Könyörögj érettünk!
Angyalok királynője – Könyörögj érettünk!

A költői litániák viszont vallási tartalom nélkül játszanak rá a litánia műfaj formai-stiláris sajátságaira, mert úgy értelmezik ezt a műfajt, mint a panaszok hangadásának lehetőségét: a profán élet gondjainak feltárását. Így az emberi kapcsolatok, a boldogtalan (elvétve a boldog) szerelem, a szeretett lény halála, a társadalmi visszásságok, az erkölcsi züllés és még számtalan gond jelent okot a litániázásra.

A költői litániák tárgyára individualitás jellemző, mint Kosztolányi Dezső *Litánia* című versére is, de a látszólagos tárgyilagos közlések mellett a lírai énnek a nyomorultakkal való közösségvállalását a többes számú igei *(maradtunk, sírtunk, haraptunk)* és birtokos személyjeles *(magunkra, kenyerünkbe)* formák sugallják:

Az én koromban:
mindannyian ó de magunkra maradtunk.

Az én koromban:
sírtunk, amikor kenyerünkbe haraptunk.

A vallásos neveltetésű Juhász Gyula a *Profán litánia* című költeményében a szertartási litániák Szűz Máriára vonatkozó metaforikus értelmezőit vagy az arra emlékeztető kifejezések sorát szerelmére, Annára aggatja:

Tűnt Anna, aranyház,	*Tűnt Anna, te tünde,*	*Tűnt Anna, mennyország,*
Te drága csoda,	*Te édeni kert,*	*Thulén tuli táj,*
Elefántcsontmívű	*Ahonnan örökre*	*Kire messze, mélyben*
Boldog palota.	*Sors kardja kivert.*	*Gondolni be fáj!*

A *Loretói litánia* Jézus anyját aposztrofálja így: *Mária aranyház.* Az imai *Elefántcsont-torony* szóra emlékeztet a költői *elefántcsontmivü boldog palota* költői megnevezés. A boldogtalan, a beteljesületlen szerelem költője Annára vonatkoztatással profanizálja felsorolásában a vallásos tartalmú *édeni kert, mennyország* szavakat.

DUPress

Kaffka Margit *Litánia* című költeményében a szeretett, szerelmes társ az imádat tárgya:

Te édes-kedves társam,
Miféle szerződés ez?
Micsoda Isten írta,
Mikor szívünkbe írta?

Somlyó György *Litánia* című verse messzire eltávolodik a vallásos eredetű műfajtól, és a annak csupán a felsoroló, mormoló jellegét őrzi meg:

papír az ágya is
papírba takarózva
papíron fekszik és
papíron alszik és
papírcihák között
papírral ébred és
papírról eszik
papírból iszik
mindennapi jussa
tintalevesben
papírgaluska

A legismertebb egyházi énektípus, a **zsoltár** is sokféle változatban alakult át, és töltődött fel világi tartalommal a szépirodalmi alkotók műveiben. A református zsoltároskönyvben a *90.* (genfi) *zsoltár* (a református magyarság „himnusza") Béza Tódor által énekre átírt formájában az Isten hatalmát zengi, Vörös István viszont *LX. zsoltár. A magyarokhoz* című versében történelmi kitekintést nyújt:

Tebenned bíztunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak!
Mikor még semmi hegyek nem voltanak,
Hogy még sem ég sem föld nem volt formálva,
Te voltál és te vagy, erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

1 Én, a zsoltárparazita,
repedtfazék hangomon
ezt éneklem:
2 Mikor harcoltunk
a szerbekkel,
a románokkal,
elvetettél és felnégyeltél minket.
3 Mikor harcoltunk
az osztrákokkal,
az oroszokkal,
veszni hagytál,
de fölmagasztaltál minket.

DUPress

Szokásos eposzi kellék a **peroráció,** vagyis az utószó, a záradék, a záróbeszéd. Zrínyi Miklós is követve a hagyományt ezzel zárja az *Adriai tengernek Syrénája* című lírai gyűjteményét, amely magában foglalja a *Szigeti veszedelem* című eposzát is, és ennek záró verseként is kezelik a *Peroratió*ját (1651). Illyés Gyula élete vége felé, amikor latra veti munkásságát, számadásában alkotói környezetét, helyét, életútját archaizáló stílussal mutatja be, művészi felelősségét, hitvallását pedig Zrínyire emlékeztető sorokkal vallja meg, a költőelőd *Sors bona nihil aliud* ('Jó sors, semmi más.') életelvét is felidézve (1981):

Véghöz vittem immár nagyhirü munkámat,
Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.

Viszem vége felé rosszhirű munkámat,
Melynek irígység, düh, ellenség megártott;
Tűzzel, füsttel, gánccsal mit jövő továbbront,
Noha rontották már régtül vádak, átkok.

De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottoman hóddal,
Vigan burittatom hazám hamujával.

Szablya hijján vívtam úgy is ím a tollal,
Toldtam rövid röptét póri virtusokkal.
Követett híven lent csikasz-, fent holló-raj.
Száll hírem síromról szélverte homokkal.

Kétségtelen, hogy Zrínyi Miklós számára Ovidius verse volt a referenciaszöveg, jelzik a római költőtől átvett fogalmak *(tűz, vas, nagy idő):*

> *Íme, a művem kész, mit sem Jupiter dühödése,*
> ***Sem tűz, vas,*** *se falánk* ***nagy idő*** *soha sem töröl el már.*
> (Ovidius: *Metamorphoses epilógusa.* Devecseri Gábor fordítása)

Mennyivel oldottabb hangvételű Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* komikus eposzának perorációja, hiszen ez az eposzi patetikus hangvétel kigúnyolása:

> ***Te pedig, lantomnak húrja, pihenj!***
> ***Nagy volt a munka, s bevégzéd***
> ***Emberül e munkát.***
>
> *Én is pihenek*
> *Babéraimon,*
> *Miket a* ***hírnek mezején***
> ***Borzas főmre kaszáltam.***
>
> *Mostan akár ma megássa*
> *Gödrömet a sírásó,*
> *Bánom is én!*
> *Azért én élni fogok,*
> *Míg a világnak*
> *Szappanbuboréka*
> *Szét nem pattan.*

DUPress

Pislogni fog a hír mécse siromnak
Koszorús halmán,
Mint éjjel a macska szeme.

Eljő az irígység
Letépni babéraimat... de hiába!
Nem fogja elérni;
Magasan függendnek azok,
Mint Zöld Marci.

S ha ***sötét zsákjába dugand***
A feledés:
Fölhasogatja sötét zsákját
A halhatatlanságnak fényes borotvája.

Míg a világ- és a magyar irodalom híressé vált perorációi idéződnek fel a komikus eposznak a zárlatát olvasva *(Te pedig, lantomnak húrja, pihenj! / Nagy volt a munka, s bevégzéd / Emberül e munkát.),* addig az ünnepélyesség szertefoszlatását eredményező szavak mulatságos hatásúak, és tönkreteszik az emelkedett hangvételt. A *Magasan függendnek azok, / Mint...* hasonlat magasztosságot sejtet, de a zsivány *Zöld Marci* magasan függésének, vagyis felakasztásának említése megfosztja a hasonlatot mindenféle patetikusságától. Ezenkívül csupa össze nem illő szó stíluskeveredést idéz elő: a *hírnek mezején* fennkölt kifejezés komikus ellentétben áll kontextusával: a *pihenek babéraimon* közhelyfordulattal; a *babér*t nem szerzi a költő vagy kiérdemli, hanem *kaszálja;* a *babér* nem a homlokot övezi, hanem a *borzas* hajat a vígeposzban; humoros kontrasztot teremt a választékos *fő* szóhoz a *borzas* jelző társítása és a *feledés homálya* helyett a *feledés zsákj*ának említése.

Noha terjedelme miatt Szilágyi Domokos *Gatyáimnak nagy voltáról* című verse nem tekinthető eposzparódiának, szerkezeti felépítése mégis valami olyasmit sejtet *(I. Előhang, II. Keserves ének eme gatyákról, Ajánlás),* és ennek felel meg az archaizáló stílus emelkedettséget sugalló hangneme és a kisszerű téma összeegyeztethetetlensége:

Nem éneklek ölő csatákat,
kemény vitézek vére ***hulltát,***
gyors ceruzámnak büszke témát
nem a harcokkal tele múlt ***ád,***
nem ***dallok*** *győzedelmi mámort,*
mikor száz trombita riad –

Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszai* című versciklusának egyik darabjában a gyerekkorra emlékezve a jelen és a múlt összevetésekor **gyermekdalok**at idéz fel:

Lánc, lánc, eszterlánc,
eszterlánci cérna,
kisleányok bús körében
kergetőzöm én ma.
Nincs semmi aranyom,
jobbra-balra löknek,
körbe-körbe, egyre körbe,
láncán kis kezöknek.
Merre menjek, szóljatok,
hátra vagy előre?

Az erdőbe megbotoltam
egy nagy, csúnya kőbe.
Voltam én is jófiú,
Istenem, de régen
csigabigát** én is **hívtam
künn a régi réten.
Verset mondtam én is ám
gilicemadárra,
magyar gyerek gyógyította,
török gyerek vágta.

Jártam az erdőben is
csillagot keresve,
aranykapun** én is **bújtam,
és aludtam este.
Nézzetek rám, húgaim,
éjjel most nem alszom,
bámulom a holdvilágot,
véres már az arcom.

A *Lánc, lánc, eszterlánc…* gyermekdallal indítás megadja a vers ritmusát, a gyermekdalokra emlékeztető szavak pedig belesimulnak a felnőtt kétségeit, vívódását és ugyanakkor a gyermekkor hangulatát megjelenítő sorokba.

Ismerős gyermekdalokból vesz át sorokat Szilágyi Domokos is a verseibe:

Síppal–dobbal–nádihegedűvel,
irányzékolt szemmel, ózonos tüdővel,
szerelem-vadászni, nem léppel, nem loppal:
nádihegedűvel–síppal–dobbal.
(Kis szerelmes himnuszok XV.)

*

csiga-biga gyere ki
csiga-biga gyere ki
csonttörősdit játszani
robbanómotoron, rakétamotoron.
(Őrültek)

A gyermekdalból kölcsönzött kifejezés az egyikben egy szerelmes dalba épül be, a másikban a gépi világ elemeivel szemben képez ellentétet.

Orbán Ottó *Epilógus*ának első strófája olvastán alighanem felrémlik Arany János azonos című versének *S hány reményem hagyott cserbe'?…* sora. Mindkét művész élete utolsó éveiben készít **epilógus**t, számvetést, ezt jelzi a cím: 'utóhang, utószó, záradék', mert úgy tekintenek eddigi életükre, mint lezárt életpályára. De míg a XIX. század alkotója ebben a létösszegző versében ábrándjait vesztetten egyéni sorsának kudarcai, az *örök kétely:* a *hírnév* és az *érdem* aránytalansága, költői munkáinak félbehagyottsága, ki nem bontakoztatott tehetsége, a jelenben és a jövőben is helyzete kilátástalansága és változtathatatlansága miatt

kesereg, addig a költőutód a társadalmi változásokkal való elégedetlenségén, azok sikertelenségein:

Idő malma, százra száz év,
***hány remény** és mennyi szándék,*
*s **mind leverve**,*
véres sárral elkeverve

bugyborogja, hogy huszadszor
dől fejünkre az aranykor –
huszadszor, ha
nem ezredszer rogy a porba.

Az életet, ím, megjártam;
Nem azt adott, amit vártam:
Néha többet,
Kérve, kellve, kevesebbet.

Mily temérdek munka várt még!...
Mily kevés, amit beváltek
Félbe'-szerbe',
S hány reményem hagyott cserbe'!...

Az ókor ismert **állatmese**íróitól: Aiszóposztól, Phaedrustól Heltai Gáspáron és La Fontaine-en át hagyományozódott *A tücsök és a hangya* meséje korunkra. Sokan sokféle nézőpontból különféle jelentéssel ruházták fel a tücsök és a hangya szimbolikus alakját. Szilágyi Domokos szellemesen aktualizálta a felolvasó körúton járó alkotóra és hallgatójára:

A tücsök egész nyáron át
fölolvasó körútra járt.
Hallgatta harcos énekét
s tapsolt neki a hangyanép,
hisz elmondotta akkurát,
hogy fejlődünk, de akkorát! –
Aztán a nyár tovasuhant
– tán dokumentálódni ment –,
és hótól fehérlett a hant,
s nem visszahangzott daltól a csend,
s tücskünk csücsült
a blokk-lyuk padlatán,
s várta a jótevőt,
ki enni adna tán.

Lehetetlen függetleníteni a szöveghagyománytól ezt a verset, hiszen ismert-tudott a nyelvi megelőzöttsége.

Evokatív értéke van Radnóti Miklós **ekloga** műfaj választásának, akkor is, ha nála a görög-római műfaj pásztoridillje helyébe a bori munkatábor képe lép a *Hetedik eclogá*ban. Ilyen a vergiliusi eclogában megfestett aranykor:

S néked, gyermek, a föld maga első áldozatul hoz
gazdagon omló repkénnyel keveredve gyökönként,
És vizi rózsát ont s vele együtt tarka akantuszt.

A Vergiliustól megrajzolt dús és elbűvölő növényzet nyugalmat, biztonságot árasztó képe idilli légkört fest. Ezzel szemben áll az emberi kiszolgáltatottság *(a drótok ujra feszülnek),* megalázottság *(Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat)* és fenyegetettség *(fegyveres őrszemek)* Radnótitól megrajzolt ábrázolása:

Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák
ostroma meg-megujúl, de a légysereg elnyugodott már.
Este van, egy nappal rövidebb, lásd, ujra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok ujra feszülnek,
S látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya
lépdel a falra vetődve az éjszaka hangjai közben.

Játékossá azért válnak az irodalmi műfajokat evokáló költemények, mert felvillan a költői hagyomány, és közben a költőelődöktől átvett műfaj új tartalommal telik meg, amely gyakran az eredeti műfajtól idegen, ironikus, parodisztikus vagy éppen alulstilizáló felhangja miatt egyfajta szembenállást jelez az evokált műfajjal.

5.7.2. Nyelvi játék a versformákkal

„A versforma egyrészt megkötöttséget *jelent*, másrészt azonban oldottságot is, a feltétlen konkrétság alól való felszabadulást. A forma elzáró-korlát és támasztókarfa – és aki megszokta a verselést, már csak a kötöttség támaszték–mivoltát érzi" (Weöres 2003a, 226).

Milyen versformák hordoznak játékos vonásokat? Nem kizárólag a haiku a tömörsége miatt, nem csupán a limerik a mulatságos történetek megörökítése miatt, hanem bármilyen versforma, még a klasszikus is mutathat játékos vonásokat vagy szemantikai, vagy formai, vagy rímtechnikai okok folytán.

A japán költészetben műfajként is ismert versforma a **haiku,** a sűrítéssel való játék lehetősége, hiszen csak három sorból, tizenhárom szóból áll. Ezek 5, 7 és 5 szótagszámúak, és soronként két hangsúlyos eleműek. Bertók László vallomása szerint így ülteti át magyarra ezt a versformát: „ezt a japán versformát is »magyarosítottam«, a 17 szótagú, 5–7–5 elrendezésű háromsorosokat rímekkel ölelkeztettem, és kilences csokrokba »kötve« címet is adtam nekik. És elneveztem őket háromkáknak":

Zörgő csontokra
menyasszonyfátyol, elkelt
november bokra.
(Ablak 1.)

Égi fuvallat,
lélegző temetőre
nyílik az ablak.
(Ablak 2.)

A japán „haiku legfontosabb tartalmi jegye a természetábrázolás" (Vihar–Mártonfi 1975, 143). Ez nyomokban a magyar haikukban is megjelenik, mint Zalán Tibor imitatív formációiban is:

Ismeretlen táj
Az úton kihűlt léptek
Fordított szökés
(Szökés)

A szív megállt. Már
csak a tenger hullámzik
bennem. A tenger
(Poszt)

Rácsok mosolya
Csokrok takarásában
Hajnali madár
(Madár)

A tömör kifejezésmódú versformába magvas gondolatok fogalmazhatók meg:

Hajolj le hozzám
nehéz mellemen a föld
Már csak suttogok

Romlásnak indult
mint a hatnapos nyúlsült
hajdan erős ma

Lecsöndesedett
Halkan próbálgatja a
nemlét ízeit

De belefér az intertextualitás Zalán Tibor *és néhány haiku…* című verseinek egyikébe, és ezt maga a szerző álló betűs formával jelzi is. Ez a haiku nemcsak a versformával játszik el, hanem Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című ódája *Romlásnak indult hajdan erős magyar* sorára is alludál, de annak magasztosságát lerombolva az idézetet szétszakító, közbevetett hétköznapi hasonlattal. A romlást ezáltal és a *magyar* szó végének elhagyásával is sugallja.

Kovács András Ferenc szerint az *Adys sóhajtás* így hangzik egy haikuban:

Szép kedvek ősze!
Én nem leszek azúrkék
degedő se, hajh!

A játékosan torzított forma ellenére is felismerhető ebben a haikuban az Ady-elhatározás: *Én nem leszek a szürkék hegedőse (Új Vizeken járok).*

Vörös István *Hét évszázad haikui* címen 2004-ben eljátszott a gondolattal, hogy „mi lett volna, ha a magyarok nem nyugatnak, hanem keletnek indulnak, és verseik haikuba kell férjenek." Ezek mindegyike egy-egy ismert klasszikus szöveg tömörítése:

Előszó

Hajfodrász-tavasz
illeszt egy koponyára
virágparókát.

Ez a vers a megformáltságra való reflexió előtérbe kerülése miatt játék, szembeszökővé téve a műfajok közötti eltéréseket, hiszen ez a haiku Vörösmarty Mihály *Előszó* című versének következő sorait sűrítette egyetlen mondatba:

DUPLA

Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendéghajat veszen,
Virágok bársonyába öltözik.

Vörös István a haikuba nem az alludált egész költemény lényegét, csak egy részletét emeli be:

7. ekloga

Vaksi hernyóként
araszol a tekintet.
Fekszem a deszkán.

Ez Radnóti Miklós *Hetedik ecloga* című költeményéből idéz kifejezéseket:

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy irom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgatván a papíron;
Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák
ostroma meg-megujúl, de a légysereg elnyugodott már.

Kétségtelen, hogy a haikuba „beleférés" csak játék, és az eredeti mű eszmeisége nem örökítődik át a haikukba, de az alludált mű ismeretében ezek mégis hatnak, mert az architextus részt vesz az értelemképzésben.

A **limerik** műfaj és versforma eredendően játékos, mert abszurd történetet mond el, és az utolsó kínrímes sora csattanót tartalmaz. Jellegzetessége rímképlete: *aabba,* az *a* jelzetű soroknál a *b* jelzetűek kevesebb szótagszámúak, az első sorában név szerepel. A nyelvi játékot a rímelő szavak akusztikai összecsengése, de ugyanakkor szemantikai disszonanciája adja:

Volt egy úr, lakhelye ***Piripócs,***
Fogkrémmel ette a ***pirítóst.***
Rakott rá ribizlit,
Kérdezték: „hogy ízlik?"
Azt mondta: „finom, csak ***kicsit sós."***
(Varró Dániel)

*

Írország térképén ***Limerick***
Sírdogál, mert sokan ***rímelik:***
Kész delír! Feszt átír,
És elír Edward Lear!
Íróság irtóra ***kimerít.***
(Kovács András Ferenc: *Írország panasza*)

*Egy ítész, nevezett **Sztrakula,***
*Színházi vámpír lett s **Dracula:***
Lenyalta az import
Dívákról a hímport.
*Vérre ment – csirke**ragura.***
(Kovács András Ferenc: *Színikritika)*

Politikai limerikek sora is született:

*Imádtuk apánkat, **Rákosi**t,*
*nem hittük volna, hogy **károsít.***
Szégyelled magadat?
Késő: e daganat
*átterjedt – már minden **rákos itt.***
(Várady Szabolcs)

Eörsi István *Pártos limerikek*et írt:

*Nem bírt vele Kádár, sem **Orbán,***
*Egyáltalán semmilyen **kormány.***
De a Városházán
marhák húsát rágván
*megakadt pár mócsing a **torkán**.*
(Demszky Gábor és tanácsadói)

*

*Horn úr ollót **Gorbi**tól kapott,*
Átvágott egy drótcsomót legott,
Aztán jött a pártja –
Ügyesen átvágta!
Most az űrt nyiszálja, itt meg ott.

Játékos versformát teremtenek a **soronként egy szótagból álló szavak**. Építészeti alkotást, templomoszlopokat és egyben kínai verseket, rövid kínai szavakat szimbolizálnak Weöres Sándor egymás alá írt, egy szótagos szavai:

Szent	*fönn*	*Négy*	*Majd*
kert	*lenn*	*fém*	*mély*
bő	*tág*	*cseng:*	*csönd*
lomb:	*éj*	*Szép,*	*leng,*
tárt	*jő,*	*Jó,*	*mint*
zöld	*kék*	*Hír,*	*hült*
szárny,	*árny.*	*Rang,*	*hang.*

(Kínai templom)

DUPress

A kerítés formáját imitálja a rövid szavakkal Lackfi János *Kínai kerítés* című műve már címében és elrendezettségében is 24 soron át:

Lenn
száj,
szűk
rés,
áll,
szőr,
tüs-
kés.

Igaz ezekre a formaimitációs versekre Kosztolányi Dezső megállapítása: „A szöveg a külső formájában is példázza a gondolatot, az érzést" (1999 [1928b], 449).

Székely Szabolcs *Altató* című versében a Weöres Sándor-i könnyed **ritmus**ra és hangzásra ismerünk rá:

Altató

alszik a test már. Lázad van.
Birkát számolsz álmatlan:
százötvennyolc... százhatvan...
Törnek a csontok a szárnyadban.

Bartók suite. Varázsének

Csiribiri csiribiri
lágy paplan –
ágyad forró,
lázad van.

Érzékelhető mindkét műben a zenei jelleg, de a Weöres Sándor-i nyelvi képzelet és szózene utánozhatatlan. Az ő végtelenül játékos, zenei versformája időszerű témákat: a gyermekvilágot, a CD-s és a tv-s kínálatot tükröző modern adaptációhoz is imitációs alap:

Weöres Sándor: *Bartók suite. Varázsének*

Csiribiri csiribiri
zabszalma
négy csillag közt
alszom ma.
Csiribiri csiribiri
bojtorján –
lélek lép a
lajtorján.

Vörös István: *Cserebere*

Cserebere cserebere,
mást adjak?
hét naptárból
választhatsz.
Cserebere cserebere
öt képet
egy CD-ért
elkérhetsz.

Lackfi János: *Parabola*

Parabola, parabola
antenna,
nézzünk tévét
éppen ma!
Parabola, parabola,
futballmeccs,
lassított gól,
sípcsont reccs!

DUPress

Az **antik strófaszerkezetek** napjainkban ritkán tűnnek fel a verskötetekben, de ha mégis, akkor az utánzott vagy a parodizált alkotó stílusához tartozó strófaképlet átvétele evokatív erejű:

Phoebus és Bacchus korosult kölökje,
Lettem antikvár, keserült zsibárus,
Könyveket nyűvő, tunya kompilátor –
Lelki kukázó.
(Kovács András Ferenc: *Berzsenyis, antik*)

Szilágyi Domokos bevallottan játszik a versformával, hiszen *Xéniák* című verse alatt ez szerepel: *Játék antik metrumokban:*

Híg immár Boreas, az mi zug itt manap,
gyáva kellemiért az közírás felelős:
ám nem vállali azt, azmi neki büdös,
„S minden bús telelésre dől".

Míg Berzsenyi Dániel patetikus stílusára, a klasszicizmusra emlékeztet a mitológiai elemek idézése *(Phoebus; Bacchus; Boreas),* a Horatius által használt strófaképlet, ezenkívül a mottó *(„Favete linguis" Horácz*) és a cím *(Boreas)* magára a római költőre utal, az ironikus tartalom, az álrégies nyelvezet ellenpontozza a játékba hozott klasszikus formát.

Rímes hexameter és pentameter kapcsolata, azaz a **leoninus** (a rímes hexameter és pentameter) versélményét örökíti tovább Kovács András Ferenc *Szüreti ének* című költeményével:

Ősszel a hegy leve ***csurran,*** *a nyári öröm tova****surran:***
*távol a dús a****ratás,*** *dörmög a lusta* ***darázs.***
Zümmög a tájban az ***ének,*** *dongnak a mustra* ***méhek,***
száll lugasokban ***a dal:*** *fújja, ki még fi****atal!***

Ennek játékos ritmusa, valamint a belső hívó ríme és válaszoló végríme óhatatlanul eszünkbe juttatja Babits Mihály *Új leoninusok* című költeményét, noha tartalmi egyezésről nem beszélhetünk:

Mikor ölembe ***kaplak,*** *zörren az üveges* ***ablak!***
Hajtsd a szivemre ***fejed;*** *künn az eső meg****ered.***

Parti Nagy Lajos egész sor antik versformát tréfás tartalommal tölt meg verstanában, a *Kacat, bajazzó (Részletek egy szőnyegverstanból)* című versében. Ilyennek érzi a **hexameter**:

ormótlan csalogányként csattog a gépben a metrum,
készül a hexameter, kicsomóz, becsomóz, vacakolgat

A **pentameter** Parti Nagy Lajosnál apokopéval teremtődik meg:

…Csurran a tollbol a tint', hullik az égböl a pent'

Tréfás versbe szedi az **adoniszi** ritmusképletet:

Vajba ha kés megy,
daktilus és egy
spondeus alkot
kólon adóniszt,
mint ez a strófa

Az **anakreoni** hetes jellemzőjét ilyen játékosan láttatja:

Anakreon, te bamba,
e csonka vers meg itt áll,
a három és feles jamb
busúl a kocsmaasztal
piroska műanyagján

Borbély Szilárd jól jellemzi a költő alkotásmódját: „A Parti Nagy-vers beszélője […] megcsinált hang, nyelvileg nagyon is kimunkált. […] A Parti Nagy-vers fedezte fel és emelte be az irodalomba azt a valamit, ami a dilettánsok vakmerése" (2003, 25).

A klasszikussá vált **Balassi-strófa** ad keretet Lackfi Jánosnak, hogy korunk sajátos színterét és szokásvilágát tegye nevetség tárgyává, szembeállítva a reneszánsz kor hősiségével. Míg a Balassi Bálint *Egy katonaének* című költeményében hadakozásról, véres csatározásról van szó:

Vitézek, mi lehet ez széles föld felett ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ád, ki kedves mindennél.

Addig Lackfi a plázavilágot vetíti a befogadó elé *Plaza Balassi* című versében, a költőelőd egy-két szavát is átvéve az áruk mustrálását, „megrohamozását", a plázázást tartva *vitéz diadal*nak:

Tesókám, ***mi lehet a széles föld felett***
Szebb dolog *a plazánál!*
Átléped küszöbét, hűs burkot sző köréd,
Mintha jégen kószálnál.
Nagy télben jó meleg, nagy nyárban enyhület
Ruha gyanánt reád száll.

Ady Endre már az induló Kosztolányiról így vélekedik: abszolút költő. „Rímeket, sorokat szómuzsikákat, strófákat, s variációkat szebben nála magyarul nem

eszközöltek" (1907. Budapesti Napló). Kosztolányi Dezső *Ilona* című ódai hangvételű költeménye a homo ludens bravúros teljesítménye: a verlaine-i követelménynek megfelelően mintaszerű zeneiségű. A Verlaine *Költészettan*ából szállóigévé vált *De la musique avant toute chose* ('Zenét minékünk, csak zenét' – Kosztolányi fordításában) elvét követve ez valóságos zene azáltal, hogy a költő az *Ilona* névbe varázslatos hangzást érez bele a két lágy mássalhangzó és a változatos magánhangzók miatt:

Lenge lány,
aki sző,
holdvilág
mosolya:
ezt mondja
a neved,
Ilona,
Ilona.

Lelkembe
hallgatag
dalolom,
lallala,
dajkálom
a neved
lallázva,
Ilona.

Minthogyha
a fülem
szellőket
hallana,
sellőket,
lelkeket
lengeni,
Ilona.

Müezzin
zümmög így:
„La illah
il' Allah",
mint ahogy
zengem én,
Ilona,
Ilona.

Arra, hol
feltün és
eltün a
fény hona,
fény felé,
éj felé,
Ilona,
Ilona.

Balgatag
álmaim
elzilált
lim-loma,
távoli,
szellemi
lant-zene,
Ilona.

Ó az *i*
kelleme,
ó az *l*
dallama,
mint ódon
ballada,
úgy sóhajt,
Ilona.

Csupa *l*,
csupa *i*,
csupa *o*,
csupa *a*,
csupa tej,
csupa kéj,
csupa jaj,
Ilona.

És nekem
szín is ez,
halovány
kék-lila,
halovány
anilin,
ibolya,
Ilona.

Vigasság,
fájdalom,
nem múlik
el soha,
s balzsam is,
mennyei
lanolin,
Ilona.

Elmúló
életem
hajnala,
alkonya,
halkuló,
nem múló
hallali,
Ilona.

Lankatag
angyalok
aléló
sikolya.
Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona.

A név öt hangjára és az ezekből alkotható variációkra épül a szöveg egyrészt válaszoló rímként, hiszen a rímhívó szavai is ezekből a hangokból épülnek fel: *ibolya, lim-loma, lanolin,* másrészt a mű hangspektruma is ezt támogatja meg a likvidák fölöttébb gyakori szerepeltetésével: *Lelkembe / hallgatag / dalolom, / lallala; szellőket / hallana, / sellőket, / lelkeket / lengeni; La illah / il' Allah; Balgatag / álmaim / elzilált / lim-loma, / távoli, / szellemi / lant-zene; Ó az* i / *kelleme, / ó az* l / *dallama, / mint ódon / ballada; halovány / kék-lila, / halovány /*

anilin; az egyik strófa minden szavában a folyékony hang visszatérésével: *Elmúló / életem / hajnala, / alkonya, / halkuló, / nem múló / hallali, / Ilona.* A vers 288 magánhangzója közül 205 az Ilona névben található magánhangzó, a mássalhangzókból pedig 103 likvida. Ehhez a hangeloszláshoz párosul az utánozhatatlan sodrású dallam: a strófákat egységben tartó, megszakíthatatlan versmondat, amelynek zárlata mindig az *Ilona* név.

Az Ilona név hangzása keltette asszociációk az *Ilona* című vers egyik versszakában a lágyságot, a finomságot az *l* hang átlagon felüli gyakoriságával (11) érik el úgy, hogy tizennégy zöngétlen hanggal szemben is domináns marad a likvida. Így az *l*-ek gyakorisága (alliterációban és szóközépi hosszú formában) hangszimbolikai alapon a lágyság képzetét kelti:

Minthogyha
*a fü**l**em*
*szel**l**őket*
*hal**l**ana,*
*sel**l**őket,*
***l**el**l**keket*
***l**engeni,*
***I**lona.*

Ennek a strófának olvastán Kosztolányi Dezsővel együtt valljuk: „A vers érzéki csoda" (1999 [1928a], 434). „A vers mivolta az a mód, ahogy megalkotódott, a kifejezés csodája" (1999 [1934], 484). Ilyen csodálatos akusztikumú az egész költemény.

Lackfi János *Kitalálós* című versében Kosztolányi Dezső versformáját és rímtechnikáját utánozva játékos-tréfás rímekkel *(Zamata / Malaga; Nyelvemen / Kergetem, / Pergetem / Nyelhetem; Lobog a / Laboda, / Otromba / Rokolya, / Komoly a / Gomolya)* teremt végtelenül ritmikus verset három szótagú szavakból esetleg úgy, hogy eltöri a szót *(an- / gyaltana; al- / veola),* bizonyság erre három kiragadott strófája:

A szótő,
Mint növény,
Megül a
Föld ölén,
Ifjúi
Lelemény,
Ősöreg
Televény.

Az ige
Venyige,
Kacsai
Emide,
Meg oda
Szinesen –
Titkukat
Kilesem.

Ki lehet,
Mi lehet,
Talányom
Alanya,
Megmondom:
Az anya-,
Az anya-,
Az anya-
(Nyelv)

Varró Dánielnek a Kosztolányi költeménye alapján született műve *(Borbála)* követi költőelődjét a témaválasztásban, a versszerkezetben és a női név strófazárlatként szerepeltetésében. Ugyanakkor kissé ironikusan viszonyul a szerző az ihlető műhöz, hiszen az eredeti finom lebegése kevésbé érződik művén, helyette földön járó, köznapi narrátor kap hangot. Ennek következtében az eredeti zeneisége sem érvényesül benne:

Zizzen a
szívemen
szerelem
szőrszála,
ha hallom
a neved,
Borbála,
Borbála.

Hiába
zúg körül
gyűlölet
orkánja,
ha belül
melegít
ez a név,
Borbála.

(Ez persze
nem igaz,
csak mert a
formába
besimult,
csak azért
írtam ezt,
Borbála.)

Szinte él
ez a név,
hol éber,
hol kába,
de mindig
ott csücsül
fülemben,
Borbála.

Ujjongó
lelkemet
nem bírom
kordába
tartani,
mióta
ismerlek,
Borbála.

Bele is
majszolok,
mint holmi
tortába,
lassacskán
elhízom
miattad,
Borbála.

Borikám,
ejnye, hát
nem járunk
órára?
Ezt kérdi
korholón
a neved,
Borbála.

Ó, az r
sasorra!
Ó, a b
ólába!
Csupa orr,
csupa bor,
csupa bál,
Borbála.

Ahogy te
langymeleg
sapkácskát
hordtál a
füleden,
úgy hordom
a neved,
Borbála.

Locska lány,
akinek
nem akad
torkán a
csacsogás,
ezt mondja
a neved,
Borbála.

Mennyi sok
tehetség
szorult a
tollába!
Így kiált
lelkesen
a neved,
Borbála.

Vadóc kis
ámorok
elsütött
mordálya.
Borbála,
Borbála,
Borbála,
Borbála.

A Kosztolányi-féle emelkedettséget Varró Dániel versében tréfás hangnem váltja fel *(szerelem / szőrszála; Vadóc kis / ámorok / elsütött / mordálya),* kedveskedő szavak árulják el a lírai alany kötődését *(sapkácskát; csacsogás).* A játékosság abban is tetten érhető, hogy a vers sorai könnyen áradó muzsikájúak, és a költő ötletesen bontja fel a *Borbála* nevet *(csupa bor, / csupa bál),* és nyugatos elődjét követve a keresztnév egyes hangjaihoz fogalmakat asszociál *(Ó, az r / sasorra! / Ó, a b / ólába!).*

DUPress

József Attila *Születésnapomra* című verse jellegzetes strófaszerkezetű:

Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten
magam
magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató
szegény
legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a „Nincsen apám" versemért,
a hont
kivont

szablyával óvta ellenem.
Ideidézi szellemem
hevét
s nevét:

„Ön, amig szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén" –
gagyog
s ragyog.

Ha örül Horger Antal ur,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
sekély
e kéj –

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!

József Attila verse bravúros rímelésű, egyszerre keserű és játékos hangnemű létösszegző önfelköszöntés. A magyar költészeti hagyományhoz kapcsolódik, hiszen Kosztolányi Dezső 32 éves korában visszatekintve életére, *A bús férfi panaszai* versciklusában mérleget készít *(Most harminckét éves vagyok)*. Ezt teszi a költőutód is. A vers egyedinek tűnő struktúrája viszont valószínűleg francia előzményeket követ: minden strófája két hosszabb sorral indul, a harmadik és negyedik sorban két szótagosra rövidül. Rímszerkezete páros rímekre épül: a hosszú sorok többnyire három szótagra kiterjedő rímekkel zárulnak, a rövidek viszont teljes egészükben összecsengnek. Az utóbbiak mind bravúros, játékos alakulatok: vagy mert a változatlan ismétlés látszatát keltik *(magam magam; taní-tani),* vagy mert hangalakzatos formák. A változatlanság valóban csak látszat, hiszen a toldalékhiány miatti véletlenül egybeeső alakok *(meglepem én magam magam**at**)* grammatikai kétértelműség következtében ötletes játéklehetőséget nyújtanak. Valójában alakváltozás nélküli jelentésváltozás következik be: a *magam* nyomatékos személyes névmás. Ilyenkor az *én* személyes névmás a *magam* visszaható névmással értelmezőszerű viszonyba lép, de a *magam* alak

egyedül is használható nyomósító értékben, és mint ilyen betöltheti az alany szerepét. A visszaható névmás lehet ragtalan *(magam)* vagy ragos tárgy *(magamat)*. A szöveg játékosságát éppen az adja, hogy a szövegkörnyezetből a toldalékhiány miatt nem dönthető el: alany–tárgy a sorrend *([én] magam meglepem magamat)* vagy tárgy–alany *(magamat meglepem [én] magam)*. Sőt a *magam* 'egyedül' értelme is felsejlik.

Az irodalomtörténész (Tverdota György) kimutatta, hogy a költemény nem egy bravúrosnak érzett ríme nem előzmény nélküli (*az ám / Hazám;* Karinthy Frigyesnél: *taní-tani*), de itteni szövegbe építettségükből ez semmit nem von le. A *taní-tani* igenév kettétört formája a helyesírási eltérés ellenére egybevágóságot sejtet. Nagyon érdekes a többi strófa játékos rímelése is. Különböző hangalakzattípusokból adódnak az összecsengések. Az egyik alakzattípusba a betűhelyettesítéses formák tartoznak: ***cs**ecse **b**ecse, **szeg**ély **leg**ény, **h**evét s **n**evét, **g**agyog s **r**agyog,* a másikba a betűhozzátoldásos *(Az ám, / **H**azám!),* a harmadikba a betűelhagyásos *(**f**ura / ura; **s**ekély / e kéj)*. A *hont kivont* egyszerre betűhelyettesítéses és -hozzátoldásos hangalakzat. Külön érdemes vizsgálni a *csecse becse* formát. Az egyik felfogás szerint a *csecsebecse* ikerszó „kettétört" formája szerepel benne, a másik szerint a 'szép, helyes' értelmű *csecse* jelzője a *becse* főnévnek (Kornyáné Szoboszlay 2005, 93). Alighanem éppen erre a kettősségre játszott rá a költő. Mindezek a játékos formák a költemény tartalmi és hangulati hatásának expresszív elemei.

A József Attila-i versformának a játékossága és bravúros nyelvezete több költőnket késztette játékos „újraverselésre". Sajátosságuk ezeknek a parafrázisoknak, hogy az indításuk többnyire szövegszerűen kötődik a József Attila-i verskezdethez: a születésnapra hivatkozáshoz, de ezek a számvetések nagyon eltérő hangvételűek. Míg a költőutódok teljesen átveszik az eredeti mű versformáját, ritmusát, és a rövid sorokban újabb ötletes, sőt sokszor virtuóz rímjátékkal lepik meg az olvasót, egyes átiratokban csak a forma őrződött meg, az eredeti tartalmához kapcsolódás nélkül.

Tóth Krisztina két esetben használja fel ezt a versformát. A harminckét éves születésnapjára írott verse: *Porhó* és a *Futrikna utca* is a formai-ritmikai áthallás játéka miatt joggal idézi tudatunkba József Attila költeményét.

Mindkét mű a múló időről, a lassan pusztuló testről és az élet mérlegeléséről szól, a „mulandóság ráncait" láttatja. Az emberi életet metaforikusan megjelenítő *porhó* egyszerre jelzi a tisztaságot és a hirtelen elillanást, elporlást. A *Futrinka utca* című versben az emberi élet metaforája a *pöttyös kis ruha,* amely ugyanolyan módon szétmállik, mint a *porhó*. A gyermeki léthez köthető *pöttyös kis ruha* ugyanakkor alighanem az ember kicsinységét van hivatva asszociálni, de a *saját mese,* vagyis a saját élet játszásának az igényét is sejteti:

Harminckettő hogy telhetett?
Hogy múltak el napok, hetek?
Letelt,
s hitelt
nemigen ad már a jelen.
Nem voltam benne még jelen,
úgy múlt
a múlt,

---

pólyálta hűlő életem,
s amit nem tettem, tervezem
e lét
felét
leélve: őrzöm arcomat,
s eleddig nem zuhant sokat
csecsem
becse,
sőt, egy bocsom is van (de szép!),
beszélni is kezd majd ez év
telén
talán,
de hogy mit történt, mire volt jó
harminckét éven át a porhó,
havam,
hevem
hová gomolygott nyomtalan,
és ugyan hol, ha nyoma van,
szivek,
szavak
mélyén mi ülepszik, mi lesz,
így fog eltelni, élni ez?
Vagy túl
a túl
bonyolult léten, túl ezen
egyszercsak majd megérkezem
s ittlétemet
átlátom ott?!

Harmincnyolc év, futó fonál.
Az ember rojtokat talál
– hanyag
anyag –

---

már érzi, úgyse lesz soha
ha nem lesz léte otthona,
akar,
akár
a színpadon a kesztyűbáb
játszani valami saját
mesét,
mi mást,
füstölgő kéményt, házikót,
Futrinka utcát, bármi volt,
örök
körök
után is fölvesz kis köténynt,
hisz telefonált az imént
Cica-
mica,
hogy Tádé meghűlt és beteg,
úgyhogy van dolga rengeteg,
legyen
egyen-
letesen befűtve a tökház,
vigyázz, Mazsola, nehogy megfázz,
halál
ha lel
utat is hozzánk, nem vagyunk
futó fonál, csak filc, magunk
helyett.
Helyet
foglal középen, integet
és onnan csókol Titeket
Böbe
baba!

DUPress

A *Porhó* a költőelődtől használt játékos, bravúros rímtechnikával lepi meg a befogadót: az ikerítést utánzó hangmegfeleléssel *(Letelt / s hitelt),* azonos alakú szavakkal *(úgy múlt / a múlt),* mozaik- *(e lét / felét)* és kancsalrímekkel *(telén / talán; havam / hevem; szivek / szavak; s ittlétemet / átlátom ott?!).* A *Futrinka utca* 3. és 4. sorainak rímei változatosságukkal játékosságot sugallnak: tiszta *(hanyag / anyag; örök / körök; legyen / egyen),* paronimikus *(helyett / Helyet),* egyszerre mozaik- és kancsalrímeikkel *(mesét / mi mást; halál / ha lel),* a strófák átkötésével *(egyen- / letesen)* és mesehősök nevének két sorra széttörésével.

Varró Dániel is kétszer írja át József Attila *Születésnapomra* című versét:

Harminckét éves múltam el,
csatában mégsem hulltam el,
sinen
se nem.

Csak ámulok, hogy jé, nekem
félig lefolyt az életem
gügye
ügye.

A volna lettbe billen épp,
létösszegeznem illenék
emitt.
De mit?

Harminckét év elslattyogott,
nem történt semmi nagy dolog,
kis ez,
kis az.

Van már nejem, van kisfiam,
s jut asztalomra kifli, jam,
diós
briós.

De elcsigáz a teperés,
az út, mely csupa hepe, és
csupa
hupa,

s ki lát, azt mondja: „Haj, Dani,
nem vagy te már a hajdani!"
Ez, öcs,
a göcs!

Hogy újra már nem kezdhetem,
sehogy se rendelkezhetem
e lett
felett.

Hogy jaj, a múlt pár passzusát
nem költhetem már basszus át,
alap
a lap,

s a jövő sincsen nyitva már,
hogy őszbe fordul itt a nyár.
Szar ügy,
farügy!

Mi nem lettem, már nem leszek,
tűzoltó, juhász, pl. ezek,
sem ács,
se más.

Nem végzek munkát, kétkezit,
költő vagyok, ha kérdezik:
badar
madár.

S habár szemöldököm közét
redőzi az alig közép-
korú
ború,

bár gyűl a szürke szerteszét,
fejem fölött a kerge-szép
azúr
az úr.

DUPress

Varró Dániel önfelköszöntő költemény műfajnak tekinti *Harminckét éves múltam* című versét, amelyben híven követve a parafrazeált alkotást, mérlegre teszi az életét. Ebből az alkalmi versből azonban hiányzik a József Attila-i támadó hangvétel. Verse alaphangulatát meghatározza az életút lezárulását jelző *Hogy újra már nem kezdhetem* fájdalmas sóhaja *s a jövő sincsen nyitva már* szomorúsága, az élet dolgainak kisszerűsége *(lefolyt az életem / gügye / ügye; nem történt semmi nagy dolog, / kis ez / kis az.),* valamint önmagának, a KÖLTŐNEK *(Dani; öcs; badar / madár)* és tevékenyégének önironikus leértékelő említése *(Haj, Dani, / nem vagy te már a hajdani!).* Ezt a József Attila-i soroktól idegen hangot a sok tagadott igealak még tovább fokozza *(nem történt semmi nagy dolog; nem vagy te már a hajdani; újra már nem kezdhetem; sehogy se rendelkezhetem; nem költhetem már; a jövő sincsen nyitva már; Mi nem lettem, már nem leszek; Nem végzek munkát)*. Így nem csoda, hogy a József Attila által vallott költői program *(Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!)* Varró Dánielnél légiesebb utalás *(fejem fölött a kerge-szép / azúr / az úr)* első verseskötetére *(Bögre azúr),* azaz költészetére. A nem dacos kiállású költőutód viszont megtartja a jellegzetes versformát, és közben sok friss nyelvi ötlet teszi játékossá travesztiáját. Már a cím grammatikai homonimája: a *múltam* szó igeként és főnévként egyként értelmezhetősége utat nyit a többértelműségnek. A *Van már nejem, van kisfiam* sorral induló strófa a magyar költészetet ismerőben Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dal*át játékosan evokálja *(Van már kenyerem, borom is van, van gyermekem és feleségem.↔Mert nincs meg a kincs, mire vágytam, A kincs, amiért porig égtem.),* és ezzel a nyugatos költőéhez hasonló ambivalens érzést is. Nyilván nem véletlen, hogy ugyanolyan eljárásokkal teremti meg strófái harmadik-negyedik sorának összecsengését, mint József Attila: betűhelyettesítéssel *(sem á**cs** / se más; **k**orú, / **b**orú; **Sz**ar ügy, / **f**arügy; **cs**upa / **h**upa),* betűelhagyással *(**g**ügye / ügye),* betűhozzátoldással *(e lett / **f**elett),* szótöréssel *(alap / a lap; azúr / az úr),* egyszerre betűelhagyással és -toldással *(emitt / **D**e mit),* viszont gyakoribbak művében a mozaikrímek *(emitt. / De mit?; e lett / felett; alap / a lap; Szar ügy, / farügy!; azúr / az úr).* József Attila költeménye játékos rímei ellenére is választékos nyelvezetű, szemben a költőutód mindennapi, sőt szleng szóhasználatával *(gügye; elslattyogott; teperés; Szar ügy; basszus).*

A József Attila-i versforma második felhasználásakor Varró Dániel gyermekverset alkotott *A Bús, Piros Vödör dala* című költeményében. Ezzel nyilván elszakadt a nagy előd létösszegző szándékától, rímtechnikája viszont ugyanolyan tréfás és ötletes szóösszetétellel *(zománc- / románc),* szótöréssel *(füle- / müle; s feled- / ve lett)*, hangalakzattal formálódó játéklehetőséggel *(elém, belém, alám):*

Ó, ért öröm, nem is kevés,
Ivott belőlem fecske, és
füle-
müle.

A Kék Lapát! A Zöld Lavór!
Volt életemben pár lamúr –
zománc-
románc.

Oly ifjú voltam és szeles,
Úsztam a lét mosószeres
vizén …
Biz'én

körül, bármerre nézek én.
Piszok került elém, belém,
alám.
Na, lám.

Hisz szép vagyok még és deli.
Hát mért nem töltötök teli?
Az ok,
gazok.

Mi, hogy beposhadt vénkorom?
Kit ellepett a szén, korom.
s feled-
ve lett.

Kovács András Ferenc *Bírálóimhoz. Születésnapomra. Plágium!* három mondatértékű szóval jelzett címe előlegezi az önfelköszöntés célközönségét és a mintakövetést:

Harmincnégy éves lettem én:
nem bódít versen vett remény,
se bű,
se báj.

A mennybolt menten rámborul:
nem éltem jól, sem jámborul,
csupán
bután.

Mint kínon égő ékezet,
lobog világom: létezek!
Enyém
e fény!

Hallom: vagyok, mert nem vagyok,
hisz bennem nem rág, nem ragyog
serény
erény…

Azt mondják, arcom régi maszk:
miért is vágok én grimaszt,
ha kell,
ha nem?

Divatbölcs egy sem érti tán:
helyettök lettem én vidám
iszony.
Bizony.

Magamnak túl nehéz terű
vagyok – nem vált meg vers, se bű,
se báj.
Sebaj.

Az alkotó verses önértékelésében számot vet életével *(nem éltem jól, sem jámborul, / csupán / bután)* és tevékenységével *(lobog világom: létezek! / Enyém / e fény!).* Az architextus harcossága nélkül teszi ezt, sőt a nemtörődömséget sugalló kézlegyintés gesztusától kísért *Sebaj* mondatszóval, bár nyilvánvalóan kritikusaival száll vitába *(Bírálóimhoz)* a 4–6. strófákban *(Hallom; Azt mondják).*

DUPress

Az első versszakban a *nem bódít,* az utolsóban a *nem vált meg* tagadott igét kapcsolva állapítja meg: a lírai ént nem kábítja *versen vett remény,* sőt megváltást sem hoz számára a költészet. A versmintát adó költőelődhöz hasonlóan a születésnap *(Születésnapomra)* ad alkalmat a versírásra, mutatja a József Attila-i verskezdet travesztált változata: *Harmincnégy éves lettem én.* A versforma imitációjának vállalását a cím *Plágium!* szava előre jelzi. A József Attila-i versformához kapcsolódó játékos rímelés Kovács András Ferenc versében is meghatározóvá válik. Különösen érdekes a régiségben használt *bűbáj* összetett szó elemeire bontásával (török eredetű *bű* 'varázslat'+ *báj*) alkotott *se bű / se báj* kancsalrím, amellyel a szerző keretbe foglalja a művét, sőt a zárlatban megtoldja egy újabb kancsalrímmel *(se báj / Sebaj).*

Lackfi János *Születésnapotokra (A jubiláló Kaláka együttesnek)* című versének formája láttán nem nehéz a magyar irodalom ismerőjének újból József Attila jellegzetes versformáját és virtuóz rímeit emlékezetébe idézni:

Negyven éve a pelikán
mindig új lemezt tojik ám,
bolond
korong!

Negyven éve alszik vakon
pókháló mellett a falon
a légy,
s a négy

fiú derekán pörög a
tanári kari karika –
Kalá...
Kalá...

Ám szerencsére gyermeke
Kalákát dúdol ernyedet-
lenül,
s derül.

Hány éve már, hogy a ladik-
ról csimpolyaszó hallatik,
heje-
huja,
együtt ropja, bősz port kavar
e zenékre tót, rác, magyar
s mulatt:
s mulat.

Jaj, hány éve, hogy Anna Lee
angyali képe fancsali,
halott,
holott

e számos éve kis Kató
oly indignáltnak mondható,
ha nyers
a vers.

De most már versemből elég,
megbocsássák nekem, ha lég-
neműe
e mű!
Ne légyen senki sem süket,
fogják ők egész népüket
Dani,
Vili,
Bali,
Gabi!

DUPress

A *Születésnapotokra* című Lackfi-féle József Attila-versforma-imitáció valódi köszöntő a 40 éves működését ünneplő Kaláka együttes számára. A költő azzal is a köszöntöttről szól, hogy az együttesnek a magyar verseket megzenésített dalaiból idéz sorokat (Radnóti Miklós: *Éjszaka [alszik a pókháló közelében a légy a falon];* Weöres Sándor: *Szajkó [tanári kari karika];* József Attila: *Születésnapomra [Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!]* stb.). A versforma átvételén kívül követi Lackfi János a költőelőd páros rímszerkezetét is. Ezek közül különösen ötletes és játékos a paronim *(mulatt / mulat; halott / holott),* valamint a szótöréssel teremtődő rímpár *(ernyede- / tlenül, / s derül).* A verszárlat látszólag eltér a mintaadó művétől, hiszen a *fogják ők egész népüket* sor folytatásaként a József Attila-i elhivatottságról valló, bravúros *taní- / tani* befejezést illesztenénk, a költő viszont ehelyett az együttes tagjainak beceneveit sorolja fel, de ráértéssel nyilván odagondoljuk: a Kaláka tagjai zenei működésükkel tanítják *egész népüket*.

A *Korong* című önfelköszöntő versében a lírai én József Attilához hasonlóan átgondolja tevékenységét:

A harmincöt már nyakamon,
még hárommal jössz, aranyom,
döröm-
bölöm.

Te begombolva odalenn,
én meg a gombot ingemen
kigom-
bolom.

Hüvelykmozdulatom hanyag,
kacéran szvingel az agyag
koron-
gomon.

Nyakamban csörömpöl magány,
jönnek utánam, jönnek ám,
kolom-
polom.

És megcsinálja bármelyik
nyaranta, és nem kérkedik:
alany-
talan.

Görcsös testük utókoré,
ha majd komisz avar közé
hanyat-
lanak.

Ezért nem siet sehova,
szép sorban sógor s a koma
elálld-
dogál.

Az eleven művek tövén
mütyürkéket gyurmáz az én,
s elél-
degél.

Költői öntudattal vallott állítás helyett önironikusan és mintegy kívülről szemlélve így értékeli önmaga teljesítményét: *mütyürkéket gyurmáz az én.* Ebben a versben feltűnően játékosak a rímek azáltal, hogy a négy szótagú szavak két-két szótagra tördelt formájúak (*döröm- / bölöm; kigom / bolom; Koron- / gomon;*

kolom- / polom; alany- / talan; hanyat- / lanak stb.). Ötletes a vers utolsó előtti és utolsó strófája 3. és 4. sorának az egymáshoz viszonyított kancsalrímes alakja is *(eláll- / dogál; elél- / degél),* amely a sorsán ironizáló lényt láttatja.

Lackfi Jánost *Születésnapomra* címmel harmadik átköltésre is késztette a József Attila-i versforma, de ez már teljességgel tréfás tartalmú költemény:

A részegség már csalogat
Jól elgyepálni csajomat –
pofon
csapom.

Villanypóznán ég a sörte,
Így fogom magamat szőrte-
lení-
teni.

A 3. és 4. sor rímelését kettős sortöréssel *(szőrte- / lení- / teni)* éri el a költő.

Balla Zsófia *Az élő forma* talányos című (hiszen jelentheti a József Attila után is tovább élő versformát, esetleg az élő költőnőt is) verse is létösszegző jellegű:

Negyvennyolc éves lettem én,
és meglep, hogy már hölgyemény
leszek.
Ezek

már nem viccelni-jó idők.
A *telést* rosszalljuk mi, nők –
ha mond-
hatom

ezt így. A világbánatom
úgy otthagynám egy vonaton!
Kicsit
visít

a lélek bennem, hogy mire
vittem. Mondhatom, semmire.
Egy part
se tart.

Nem lestem hatalom kegyét.
Csak az szabad, aki szegény:
nem öl
meg ól.

Engem már sok halál szeret –
mégsem fagyott rám hős-szerep,
vagyis
hamis.

Azt foldozom, mi hátra van:
még végül megszokom magam…
S ha néz,
ki néz,

majd legyen benne irgalom
versemhez a *túloldalon*.
Hisz él.
S ítél.

Teljességgel hiányzik ebből a műből a József Attila-féle dacos kiállás, helyette a csendesen meghúzódó emberi magatartás jegyeit vallja magáénak a lírai én *(Nem lestem hatalom kegyét; mégsem fagyott rám hős-szerep),* viszont önironikus hangvétellel szól *(Azt foldozom, mi hátra van: / még végül megszokom magam).* Verse sajátos zárlatának költői óhaja *(majd legyen benne irgalom / versemhez a túloldalon)* pedig végképp idegen a József Attila-i erős népnevelői hittől *(Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!).* A költőnő formakövetése a rímszerkezet hangsúlyos kiemelésében érzékelhető: a strófák 1. és 2.

sorai többnyire szabados rímek, a 3. és 4. sorok ezen a típuson kívül meglepő mozaik- és kancsalrímekkel *(ha mond- / hatom; nem öl / meg ól)* csendülnek össze. Az architextushoz képest formabontóbb ez a mű abban, hogy gyakorivá válnak a strófákon átívelő mondatok *(Ezek / már nem viccelni-jó idők.; A telést rosszalljuk mi, nők – / ha mond- / hatom / ezt így.; Kicsit / visít / a lélek bennem, hogy mire / vittem.; S ha néz / ki néz / majd legyen benne irgalom),* bár kétségtelen, hogy a szövegelőzményben is van ilyen típusú enjambement *(a hont kivont / szablyával óvta ellenem).* A dőlttel írott szavak az olvasó pragmatikai ismeretével fejthetők meg: a *telés* nyilvánvalóan a 'kövéredést', a *túloldalon* pedig az 'isteni ítéletet' jelenti.

Székely Dezső *[Születésnapomra]* című verse szintén intertextuális kapcsolatba lép József Attila költeményének versformájával. Alcíme pedig világosan jelzi a szövegelőzményhez kapcsolódást *(J. A. Születésnapomra c. versének ikerdarabja):*

Akárhány éves lettem én,
nem segített jótétemény.
A kéz
nehéz

görccsel írja e vallomást.
Hazudni a vigasztalást
bizony
iszony.

Kátyúba rekedt életem,
mégsem voltam reménytelen
s léha.
Néha

tűzbe mentem Nagyért, Kissért,
mégis ezek miatt kisért
hosszú
bosszú.

Lehettem volna pártizé
s egy rózsadombi Nárciszé,
balos
dalos,

de nem lettem, mert pár dalom
nekem több, mint a pártvagyon,
holott
halott!

Mégis, jó szívvel fogadom:
használni fog a kobakom
kinek-
kinek...

Nem várhatom, hogy versemet
a költő-cenzor fejtse meg;
hiú
fiú.

Szegények, bukott angyalok
űzött hada követ gyalog
s megért.
Ezért

nekik bevallhatom, mi fáj,
aztán eltűnök Szent Mihály
sovány
lován.

A költő nemcsak versformájában, de szerkezetében is követi a József Attila-i mintát, hiszen a születésnapra hivatkozó indításon kívül *(Akárhány éves lettem én)* átemel költeményébe a szövegelőzményből strukturáló elemeket *(Lehettem*

volna... de nem lettem, mert...). Mégis lényeges eltérés mutatkozik abban, ahogy életére visszatekintve a költő a külső körülmények meghatározó szerepe helyett a saját sorsát alakító gerincességét, erkölcsi tartását emeli ki *(Lehettem volna* pártizé / *s egy rózsadombi Nárciszé / balos / dalos / de nem lettem / mert pár dalom / nekem több, mint a pártvagyon)*. A mű zárlata pedig különösen eltér a József Attila-i architextushoz képest, mert annak a befejezése felfelé ível költői programja vállalásával, Székely Dezső költeménye pedig a halált szimbolizáló Szent Mihály lovának képével zárul. Ebben a parafrázisban is a szokásos rímszerkezet sok feltűnő összecsengést eredményez a 3. és 4. sorokban *(bizony / iszony; hosszú / bosszú; balos / dalos; sovány / lován)* és különösen a *holott / halott* kancsalrímre emlékeztető formában. A versszakok közötti enjambement *(balos / dalos / de nem lettem; Ezért / nekik)* a tartalmi kötést segíti.

Fecske Csaba *Epilógus* című versének érdekessége, hogy két létösszegző verssel lép párbeszédbe: Arany János *Epilógus*ával és József Attila *Születésnapomra* című költeményével:

ötvenkét éves lettem én
epilógus e költemény
sírós
írás

ennyi idő hogy telhetett
hová lettek napok hetek
látom
létem

s az idő eltelik velem
főm zavart sajdul alfelem
a múlt
kimúlt

helyette itt van a jelen
hiába rovom rá jelem
nem é-
nemé

megúsztam volna szárazon
ha nem szülsz meg s nem származom
az ám
anyám

lehettem volna műsoron
de nem volt hozzá hű sorom
vak ok
vagyok

csúnya nő kancsalít jövőm
magáévá tesz majd ha jön
csekély
e kéj

megmondhatom már előre
csak marék por lesz belőle-
m is az
igaz

táncra perdülni nincs okom
hogy hazám talaját fogom
javí-
tani

A dacos, a harcos, a világgal, a professzorral szembeszegülő 32 éves fiatal József Attila-i lázadásnak nincs nyoma ebben a műben, helyette az Arany János-i keserű

DUPress

hangvétel uralkodik. *Sírós írás* az 52 éves költőé, panaszos elégia, ugyanakkor ettől a hangulatiságtól elüt a rövid sorok rímpárjainak játékossága. Ezek közül nem egy a késő modernség alkotójának rímeire emlékeztet *(sekély / e kéj→csekély / e kéj; taní- / tani→javí- / tani),* viszont a vers egy-két resztlis ríme meghökkentő *(nem é- / nemé; belőle- / m is az / igaz),* mert az egyik nem is szótaghatáron törik szét.

Kiss Ottó a *Régi kincsek* közé felvett *Iván öt* című gyerekversében is József Attila versformáját követi:

Ma pont ötéves lettem én,
tortát ehettem, s ettem én,
finom,
bírom.

Jövőre meg már hat leszek,
megint ilyenkor azt eszek,
kapok
hatot

gyertyából is, és fújhatok,
akár a mérges dúvadok,
a cél:
a szél.

Egy évre rá meg hét leszek,
addig tán nem is étkezek:
kivár
Iván.

Aztán meg sorban: nyolc, kilenc,
ha azt megérem, mit fizetsz?
Csakis
csokist!

Utána úgyis tíz leszek,
nem hámozok, nem hímezek:
az ám
a szám!

De hát ma még csak öt vagyok,
felülről néznek – ők nagyok –,
tekint-
ve kint.

Ha tízből öt már van nekem,
hány öt kell még, hogy tíz legyen?
Arány-
talány.

A vers kezdete: a születésnapra utalás *(Ma pont ötéves lettem én)* önkéntelenül is felidézi az olvasóban József Attila versét. De mert a költő egy öt éves gyerek szerepébe helyezkedik bele művében: annak szűkszavú beszédét hitelesíti *(finom, bírom),* és azt a gyermeknyelvi jellegzetességet, hogy a gyerek magáról harmadik személyben beszél *(kivár Iván),* csupán a versformát élteti tovább. A 3. és 4. sor rímelése ötletes a kancsalrímszerű összecsengéssel *(Csakis / csokist),* a resztlis formával *(tekint- / ve kint)* és az alkalmi szóösszetétel széttörésével *(Arány- / talány).*

Dobai Bálint *Megfázásomra* című költeményének a témája nem önfelkösöntés és nem önértékelés. Ez a travesztia is rájátszik a József Attila-i versformára – de már tartalmilag teljesen eltávolodik tőle –, hiszen a strófák 3. és 4. sorainak ötletes és meglepő mozaikrímelésével követi az alkotó a költőelődöt *(a láz / aláz; hamar / ha mar; kiforr / ki forr; alant / a lant),* azonkívül a strófákat

enjambement-nal köti össze *(ha mar / a bennem izzó kotyvalék; a lant / elpattant húrjait fogom),* mint a nagy elől *(a hont / kivont):*

Vírustól lettem most beteg,
zsebkendőm volt már rengeteg,
a láz
aláz.

Kimosni ezt már nem lehet,
hozzatok gyógyszert és tejet
hamar,
ha mar

a bennem izzó kotyvalék.
Ha hinném, annyit mondanék:
kiforr,
ki forr.

De nincsen ebben jó, se rossz,
az állapotom Taigetosz,
Alant
a lant.

Lehetne még az alkotók nevét sorolni, akiknek művei intertextuális kapcsolatba lépnek ezzel a versformával (Szőcs Géza: *Születésnapomra*), bizonyítva a József Attila-i verstartalomnak és versformának a megtermékenyítő, továbbgondolásra késztető hatását. Ezeket látva Parti Nagy Lajossal vallhatjuk: *„menynyit kibír egy versidom" (Szívlapát).*

Az ilyen próbálkozásokkal kapcsolatban jegyzi meg Babits Mihály: „Nem oly ritka eset, [...] hogy a legszebb verseket elődjeik metrikai invencióinak modelljeire formálták. A költők szinte egymás vállaira álltak, egymás ihletét folytatták és kiegészítették" (1978 [1928], 203).

5.7.3. Nyelvi játék a szöveg keletkezési idejével

A **nyelvi archaizálás** a régi nyelvi eszközök tudatos használata.

Minek következtében válhat az archaizálás a nyelvi játék eszközévé? Azáltal, hogy a régi nyelvi fordulatokkal élés egy letűnt korba, egyfajta szerepbe belehelyezkedést feltételez, és ez maga játékos gesztus.

Tompa József, aki az archaizálás témájának avatott szakembere, Kazinczy Ferenc egyik helyzetdalát tartja az első jelentősebb és tudatosan archaizáló szépirodalmi alkotásnak. Ebben egy keresztes háborúbeli lovag így kesereg, egy régi kor hangulatát, nyelvezetét felidézve:

Fekete ſzemew zepp Hwlgiecke
Repwlhetneec chak mint a fechke,
Megh ma ſzaalneec ſzemed lattara
Ablacod roſteliozattiara.

A biblikus tárgy miatt az archaizálás érdekében a bibliai Jónás-történet idejét elbeszélő múlt és *-vén* képzős határozói igenév jelzi Babits Mihály *Jónás könyve* című költeményében:

Menvén** hát Jónás, első nap **kiére
egy sátrakkal telt, csillagforma térre
s az árusok közt, akik vad szakállát
és lotykos, rongyos, ragadós ruháját,
*ahol helyet **vőn**, kórusban nevették,*
kiáltott, mint az Ur meghagyta, ekként.

Az archaizálás nyelvi játékká válik ebben a műben: egyrészt mert tökéletes nyelvi bravúr, másrészt, mert a nyelvi régiesítés a szövegtéma objektivációját célozza, miközben vitathatatlan, hogy az alkotót küldetésvállalásának gyötrő kérdése foglalkoztatja.

A *Kiben Júliát szólítja* című költeményt XVI. századi alkotásként is olvashatnánk, ha nem tudnánk, hogy szerzője Kovács András Ferenc, és az ő mintája Balassi Bálintnak *Juliát hasonlítja a szerelemhez* című verse:

Júlia két szemem, olthatatlan szenem,
Fejemnek szórt parázsa,
Forgandó elmémben, mint Phárus felszélben,
Szerelmemnek vagy mása:
Tüzem ébren tartod, fogyasztasz, mint partot
Tengerhab harapása.

Julia két szemem, olthatatlan szenem,
véghetetlen szerelmem,
Julia víg kedvem s néha nagy keservem,
örömem és gyötrelmem,
Julia életem, egyetlenegy lelkem,
ki egyedűl bír velem.

A Balassi Bálint-versből átvett indítás folytatásából kitűnik, hogy a modern költő nyelvi archaizálással él. Jelzi ezt több nyelvi elem: görög név *(Phárus),* régies alak *(parázsa),* a Balassiéhoz hasonló azonosító predikatív szerkesztés *(Szerelmemnek vagy mása)* és értelmező jelzős szerkezet *(Fejemnek szórt parázsa),* valamint a névelőnélküliség és a reneszánsz költőt követő bonyolult sűrítésű metaforikus kép *(Tüzem ébren tartod).*

A regösének felújítása a hagyomány, a népiség és a modernség együttes kifejezőereje révén expresszív hatású. Az utóismétlés – amely játékos bűvölő – tagoló és ritmusteremtő szerepével különös archaikus hangzást ad Kovács András Ferenc *Karácsonyi ének. III*. című művének:

Porka havak hulladoznak, regő reme róma,
Csonka gyertyák gyulladoznak, regő reme róma.
Duda dunnyog, kutya nyávog, regő reme róma,
Repedt égből hull a vályog, regő reme róma.

Joggal idézhető erre a versre – és Kovács András Ferenc egész költészetére – a következő értékelés: „Dekorativitásával, töredékes anyagának ép formákba való rendezésével, archaizmusaival folytonosan egyfajta tradicionális szépségeszményre, klasszikus lírai teltségre utal, egyfajta antikos eleganciára, miközben az

ettől való távolságot, a harmonikus teljesség *képzet-voltát* is állandóan nyomatékosítja" (Keresztury 2002, 75).

Ady Endre *Krónikás ének 1918-ból* című verse a régi krónikás énekek rímtechnikáját (azonos grammatikai szerepű szavak összecsengését), hangharmóniáját idézi fel rímhalmazával. Archaizáló erő nemcsak a rímekből adódik, hanem a strófa stílusszerkezetéből is. Komoly játék a bokorrím tragikus tartalom megszólaltatására, hiszen három sor végén a rímekben négy szótagon át a magánhangzók azonosak, és a mássalhangzók közül is csak kettő cserélődik ki:

Lámpás, szép fejek után megszédűlnek,
Emberségesek igen megréműlnek,
Ifjak kik voltak, hoppra megvénűlnek
S a Föld lakói dög-halmokba dűlnek.

Szilágyi Domokos nyelvi játékot űz akkor, amikor az elavulóban lévő határozói igenév *(rí*ván, borul*ván*, mardos*ván)* és az elavult ige (*apol* 'csókol'), valamint a mai nyelvből már kiveszett főnév (*jonh* 'szív, lélek, belső rész') korfestő és hangulatkeltő hatását érvényesíti verseiben:

És rohanvást rohanván jöve a szűz.
(Takarják be nagyapát)
jobb árokban hálnom
valamint kutyának
*rí*ván éjjel hűvösét

*orcámra borul*ván
*csillaggal mardos*ván
jonhomat a magas ég
(Két virágének)

*

Anyám, midőn világra hoztál,
apolgatva is megátkoztál!
(Vád)

Máskor az archaizálást passzív igealakkal és latin megfelelőjével érezteti:

***Körülvettenek** engem az élet ördögei, árnyai,*
hús-vér árnyak, közöttük csak pokolra szállani
lehet. Megszokható. Hisz évezrede megunt
*következetességgel ott az igazi **circumdederunt.***
(Circumdederunt)

Kányádi Sándor a múltra emlékezve már kiveszett határozó igenévi alakkal él:

a mi ünnepeink
feketével ***írvák***
támaszaink mohos
sírkövek és fejfák
(Kőkoporsó)

Az időhöz kötött nyelvi változatok stiláris szerepű játékok. Az archaizáló stílusú versek, amelyekben a költők egy régi kor emberének bőrébe bújva beszélnek, a szerepjáték típusába is beleillenének.

5.7.4. Allúzió

Az irodalomban a más alkotótól átvett idézet szövegbe építése és átalakítása szokásos eljárás. A szövegek közötti ilyen kapcsolatot többféleképpen nevezik a stilisztikában, az irodalomtudományban, a szövegtanban: áthallás, allúzió, evokáció, utalás, célzás, transztextualitás, intertextualitás, reminiszcencia, rejtett idézet, intarzia, vendégszöveg. Az áthallást tartalmazó szöveget pedig palimpszesztnek mondják. Az **irodalmi célzások,** ún. **evokációk** sok mindenből táplálkozhatnak, például vallási, történelmi ismeretekből, jelenkori történésekből, irodalmi helyek idézéséből. Az utóbbiak az **áthallás (allúzió)** révén intertextualitást, irodalmi szövegek közötti összefüggést: komoly vagy tréfás utalást jelentenek vendégszövegek beépülésével. Ez sokféle nyelvi-stiláris eszközzel valósulhat meg.

Az átvett szöveghely működésének módját így láttatja Kulcsár Szabó Ernő: „Az idézet a műfaji hovatartozás, a stílus, a kor és a szerző tudatosítása híján szabályosan beépül az aktuális közleménybe, s hírértéke, jelentése most már az új poétikai struktúra függvényében értelmezendő. (Az olvasók ama része előtt, akik fölismerik a nem jelzett paramétereket, természetesen összetettebb interpretációs lehetőség nyílik meg.)" (1987, 315).

Az irodalmi célzások semmit nem mondanak annak, akinek nincs kellő irodalmi ismerete. Széleskörű irodalomismerettel lehet felfedezni az utalásokat a költeményekben, értelmezni a szövegek egymásra villanásában az elődökkel folytatott „párbeszédet".

A posztmodern alkotókra jellemző technikaként szokták emlegetni a szövegkölcsönzést. Valójában ez a módszer nem új. *A Dunánál* című József Attila-költemény olvasásakor nem is egy magyar vers idéződik fel. Kétségtelen, hogy ebben a műben az áthallások halványabbak, de az irodalomértő felfedezi bennük Arany János *Dante (Állottam vizének mélységei felett), Magányban (És vissza nem foly az időnek árja)* és Kölcsey Ferenc *Huszt (Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort)* című művének szavait:

A rakodópart alsó kövén ültem,
Néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merülten,
hogy fecseg a felszin, hallgat ***a mély.***
Mintha szivemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, ugy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján *ugy remegtek ők,*
Mint sirköves, dülöngő temetők.

A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczi és Dózsa –
Török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e ***multnak*** *már adósa*
szelíd ***jövővel*** *– mai magyarok!*

Nem ritka, hogy allúziólánc teremtődik az evokációk egymásra épüléséből. Lackfi János így értékeli Kukorelly Endre *Két dal (2)* című versében az allúziót: „Most turkáltam ezt a kosztolányiul perfektül beszélő dalocskát. Megvan benne a Kukorelly-féle lazaság, no meg a félreismerhetetlen Dezső-hang, és ez jó, karcos kis egyveleg”:

Most, amikor ezt olvasod,
csak gondold azt, hogy nem vagyok,
hogy nem vagyok, mert nincs ilyen,
végigestem az életen,
én nem vagyok, de még te vagy,
orrod leég, füled lefagy,
boldog, borús, beteg leszel,
ha van, van, ha nincs, nem eszel,
melózol, hogy legyen melód,
a hátadon kiüt a sód,
veszel, vesztel és vesztegetsz,
sírnál, akkor inkább nevetsz,
s nézel csak, mintha moziban
egy filmet, és akkor mi van,
elfelejted *és* ***elfelejt,***
ahogy a kéz mindent ***elejt,***
aki utál, s a jóbarát,
s hogy balra menj vagy jobbra, hát
majd rájössz, az mily egyre megy.
Ami völgy így, az úgy a hegy.

A nyelvvel való játék a *veszel, vesztel és vesztegetsz* sorban, illetve az *elfelejted és elfelejt, / ahogy a kéz mindent elejt* strófa a költőelőd Kosztolányi Dezső *Ének a*

semmiről című költeményének sorait juttatja az eszünkbe, ezek rímeiben pedig Ady Endre *Nem feleltem magamnak* sorvégei visszhangzanak:

Ének a semmiről

*Amit ma tartok, azt **elejtem,***
*amit ma tudtam, **elfelejtem,***
*az arcomat kezembe **rejtem.***

Nem feleltem magamnak

Bizony, lelkem,
*Én az Életet **elejtem,***
*Én magamat már **elrejtem.***

Ki nem »fejtem«:
*Megint rossz szó. **Elfelejtem.***
Ezt és mindent. Nem feleltem
Magamnak.

Ezek a versszövegek szinte utalásláncolatot alkotnak.

Mi adja az allúzió játékjellegét? Az az intertextuális feszültség, amely rejtvényfejtésre ösztönöz az architextus emlékezetbe idézésével és szokatlan asszociációkat keltésével, annak megfejtésével: mi volt az idézett szöveg eredeti jelentése, szerepe, formája, és miként módosult, értelmeződött át átvételkor.

A **vendégszöveg átvételkor átlényegül**, a szerzői szólam átértékeli az átvett elemet: így a szöveg új jelentéssel töltődik fel azáltal, hogy a „textuális tér [...] megfordítja és negativizálja az intertextuális teret" (Zumthor 1996, 129).

Az alkotók kitüntetett játéktere a sokféle változatú alluzív technika. Az allúzió szövegbe, annak stílusába építettségének sokféle módja van, mert a vendégszövegek beágyazottsága a szövegtípustól is függ. Érdemes sok nyelvi anyagon nyomon követni: az áthallások miként válnak játékká.

A **címbeli utalás** alcímmel megtámogatottan félreérthetetlen jelzés, mint Szabó T. Anna *Vörösmarty-rap, A merengőhöz, zanza* című verse:

Figyu, minek agyalsz, minek álmodozol,
*minek kutatod a **jövőt** vagy a **régit?***
*A **csalódás,** az már nincs sehol,*
*és a **félelemből** is elég itt!*
*Tudd meg, cica, itt **senki se boldog,***
*hát te sem járhatsz mindig a **fellegekben,***
kérlek, te se vetíts, ne mozizz magadban,
hidd el, kicsi, hogy más sem él szebben!
Mi az, mi embert boldoggá tehet?
*A **stex,** vagy a **szex,** vagy a koksz?*
Meresztheted, hogy celeb lehess,
*de ha nincs **szív** benned, hát szívni fogsz.*
Ne nézz a napba, ha látni akarsz,

a vágyaid tüzén ne égj el,
***nézz** körül itt benn, és ne akarj mindent:*
elégedj meg szépen a kevéssel!
Fogd, ami megvan, és ne akarj többet,
mert becsap a vágy, nekem elhiheted,
nézz rám, kicsike, és ne keseríts el,
engem vidítson az a szép szemed.

A költőnő a Vörösmarty-féle romantikus-szentimentális, patetikus hangnemet oldott, kicsit tréfás, köznapi *(elégedj meg szépen a kevéssel; Fogd, ami megvan, és ne akarj többet),* kedvesen személyes megszólítással *(cica; kicsi; kicsike),* sőt szleng szóhasználattal *(stex; Figyu, minek agyalsz; te se vetíts, ne mozizz)* zanzásítja, miközben egy-két szó *(nézz; szív)* vagy sor átvételével *(Mi az, mi embert boldoggá tehet?),* vagy szinonimával *(régit; Ne nézz a napba, ha látni akarsz)* egyértelműen visszautal a XIX. századi költő versére.

Kukorelly Endre *Vojtina-redivivus* verscímével és mottóival jelzi a szemantikai allúziót, vagyis azt, kiknek a gondolataira reflektál:

Győzz meg, hogy ami látszik, az való:
Akkor neved költő lesz, nem csaló
(Arany János)

a költő sose lódít:
az igazat mondd, ne csak a valódit
(József Attila)

Jól felismerhető vendégszövegek szerepelnek Kukorelly versében, amely hangulatában, stílusában jelentősen eltér az idézett szövegekétől:

Magy., ha a *szó* „mint költőről" esik
*Én*rólam: győz az *én,* a *szó* veszít,
Nincs alku – pont ez az én legyek boldog
V. legalább v. hogy haladjanak a dolgok,
S ha verset írok, én fogom ceruzámat
Vagy mi a bánat't.

A címével Arany Jánost idéző vers *(Vojtina ars poeticája)* több esetben József Attila-helyekre is alludál *(A Dunánál, Ars poetica).* Kukorelly Endre költészetfelfogása ellentétes Aranyéval, hiszen míg a XIX. századi alkotó azt vallja ars poeticájában: *Idea: eszme. Nem szó, nem modor* a vers lényegét alkotó elem, addig a XX. századi költő éppenséggel a szó, az írásmodor uralkodóvá tételét hangoztatja és bizonyítja egész munkásságával. A romantikus eszmeiséggel és

szépségeszménnyel, de még a József Attila-i költészetfelfogással is a leghétköznapibb, lefelé stilizált, szinte káromkodásszerű szöveg kerül szembe művében:

Arany János: *Vojtina ars poeticája*

Mert jóllehet az érzés egyre megy:
A költő, s a... cipész-inas, nem egy.
Jer, jer költő!... hazudva isteni!

Győzz meg, hogy ami *látszik,* az *való:*
Akkor neved költő lesz, nem csaló, –
Itt a különbség: hogy e látszatot
Igaz nélkül meg nem csinálhatod.
Csakhogy nem ami *rész szerint* igaz, –
Olyan kell, mi *egészben* s *mindig* az.
Nem a való hát: annak égi *mássa*
Lesz, amitől függ az ének varázsa:
E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít –
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít:
Idea: *eszme.* Nem szó, nem modor.
Azt hát fejezzen ki vers, kép, szobor.

József Attila: *A Dunánál*

Verset irunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.

*

József Attila: *Ars poetica*

Az idő lassan elsziváro g,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.
Nincs alku – én hadd legyek boldog!

Az eredeti szövegek műfajuk és témájuk miatt emelkedettséget sugallnak, de a posztmodern költő tollán az alluzív elemek megfosztatnak mindenféle ünnepélyességtől a feszítő indulatok nélküli stílusban a kisszerűséget árasztó, profán kiszólás *(Vagy mi a bánat't.)* és a rövidítések miatt.

A Kukorelly Endre-féle költészetfelfogás ironikus, parodisztikus hangvételű:

Az írás tükör.
Belenézel, néz vissza egy ökör,
Vagy néz vissza esetleg egy bika,
Ama legszebb bikák legszebbike,
S hogy tele, vagy ürességgel tele,
Kiderül majd, csak jól bámulj bele:
Való' világ ... éggel a tetején
És benne én.

A szerző Arany János *Vojtina ars poeticája* című versének perszifl ázsában nem kíván eszméket hangoztatni, sőt lázad a kanonizált klasszikus irodalom eszményei és magasztos hangneme ellen, és szinte provokálja olvasóit a legkülönbözőbb stílusrétegbe és stílusárnyalatba tartozó nyelvi elemek váltogatásával. Prózaverse a versforma lebontásával és a nyelv alulstilizálásával is tüntet a klasszikus

formák és klasszikus alkotók ellen. Az ő műve olyan tudatosan depoetizált témájú és stílusú szöveg, amely a nyelvi játékokba belefeledkező örömet árulja el például azzal, miként fordítja át a *tele* határozószó szótári jelentését ('valamivel színültig töltve') a szövegkörnyezet az ellentettjére (*ürességgel tele* 'semmivel sincs töltve, azaz üres'). Kitűnik: a költő kedveli az önellentmondó kifejezéseket, vagyis az oximoronokat *(legbiztosabb bizonytalan; visszafogandó-foghatatlan),* ötletes rímekkel szórakoztat *(esetleg egy bika, legszebbike),* és nem áll tőle messze az alpári szavak használata sem.

Arany János megidézett költeménye és a *Vojtina levelei öccséhez* című verse sokszor volt ihletforrás az utókor számára, mutatja néhány adat: Juhász Gyula: *Vojtina új levele öccséhez a drámaírásról,* Takáts Gyula: *Vojtina levele,* Csukás István: *Még ugyanazon az úton,* Orbán Ottó: *Vojtina recepcióesztétikája,* Géher István: *Quid est tanár úr*.

Az **alcím** is nemegyszer jelzi az intertextuális kötődést. Kovács András Ferenc *Babitsolás* című verse az *Egy lírikus epilógja* alcímmel egyértelműen Babits Mihály *A lírikus epilógja* című művét juttatja a befogadó eszébe. Mindkét mű valóban epilógus, vagyis kötetzáró darab. A jelenkori alkotó verse első sorában így esedezik:

Szépen könyörgök, megsegíts, Babits Mihály!

A babitsi fohász *Balázsolás* című versében így hangzott:

Szépen könyörgök, segíts rajtam, Szent Balázs!

Vagyis Kovács András Ferenc könyörgése emlékeztet a Babitséra, de ugyanakkor mégis eltér a két könyörgés címzettje, tartalma és hangvétele: a nyugatos költő egy szenthez intézi szelíd hangú kérését *(segíts rajtam)* testi baja: torokbántalma miatt, a jelenkori művész viszont a mesterként tisztelt költőhöz, Babitshoz fordul erőteljes – igekötővel nyomatékosított – segítséget kérve *(megsegíts)* a torka metaforikus értelmű „elszorulása", vagyis az egyéni költői hangja megfakulása okán *(írni renyhe, képtelen / Vagyok)*, mert ahogy vallja: *Megszégyenít a szó s a nyelv, ha tántorul* és az, ha a költő a *hallgatás / Szélére lép*. Bár a Kovács András Ferenc-versben még nem egy intertextuális utalás kimutatható (A *visszafáj a földre* kifejezés kapcsán Vörösmarty Mihály *Emberek* című versének *Az ember fáj* a *földnek* kifejezése rémlik fel. – A *Magunkra hagynak mindenek* sor pedig Pilinszky János *Apokrif*jának indítását idézi tudatunkba: *Mert elhagyatnak akkor mindenek*), mégis kétségtelen, hogy a Babitshoz és művéhez kötődés a meghatározó a hozzá intézett fohász ötszöri visszatérése miatt.

Ágh István *Apokrifák* címmel, *Kölcsey Ferenc: A magyar nép zivataros századaiból* alcímmel sorolja panaszait:

Isten! most világtalan
Szemem lát és áhít.
Abba vakul, ami van,
Az a látó másik.
Hallgat aki szólana.
Hősködik a gyáva.
Győz a rafinéria
Halhatatlansága.
A tisztesség éhezik,
Eladják forintért.
Kutyabőrrel kérkedik
Kupecnek a sintér.

A szerző Kölcsey versformájában „folytatja" a társadalmi körkép megrajzolását az ellentétbe állítások sorával *(Hallgat aki szólana; Hősködik a gyáva)*. A fájdalmas panaszt a játékos rímelés ellenpontozza *(gyáva, Halhatatlansága; éhezik, kérkedik)*.

A **mottó** egyértelmű kötődésről árulkodik, ahogy Babits Mihálynak a *Vers, apostolokról* című költeményéből való következő strófa is Szilágyi Domokos *Utóhang* című versének mottójaként:

„Tán *nemet* vettek és *igent* arattok.
Kisebzett és fázik a meztelen föld:
siessetek! hogy új búza borítsa,
mielőtt az esztendő megöregszik."

Az erdélyi költő szerint az elfogadhatatlan jelennel kapcsolatban egyetlen magatartás lehetséges: a nem mondása, ez az a vetés, amely a jövőben aratást hoz:

Magamat világgá kiáltván,
állok kéretlenül a vártán.

Éget a szó, éget, eléget.
Adjatok, adjatok oltó igéket.

Romlandó húsom végét a rögben:
hinnem az Útban, az örökben.

Az Útban, mely veszni nem ereszt, és
amely örökös újrakezdés.

(Elmondhassam, hogy megcsalattam:
nemet vetvén, *igent* arattam.)

A költőutód bízik a befogadóval közös előismeretben, amely megemeli az új szöveg jelentéstartalmát. Magától értetődő: az olvasó szövegértelmezése más és mélyebb, ha ráismer a szövegelőzményre, és ennek fényében értelmezi a vendégszöveget. Így az új szöveg kapcsolatba lépve a régivel, meghatározott jelentést, formát és stílust evokál.

Nemegyszer a **dőlt betűs szedés** sejteti az átvételt az irodalmat ismerőben, mint Szilágyi Domokos *A játszótér* című költeményében, ahol Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* című versének egy teljes strófáját dőlttel szedve idézi:

> *Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.*
> *Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!*
> *Sem béhunyt szememet föl nem igézheti*
> *Lollim barna szemöldöke!*
> Itt hágy s vissza se tér. Szép vala-é? szentség?
> Szó, szó. Mennyire ó? Mennyi hitelt ad rá
> könyvkiadó? Mit is ér – ér valamit talán! –

A Berzsenyi-idézetet követően Szilágyi Domokos szétszedi az architextust, majd a továbbiakban egy kifejezést kiemelve abból *(Itt hágy)* a Berzsenyiétől eltérő gondolattal folytatja: a költői szó értékének kérdését feszegeti.

Kukorelly Endre *Ámulva kérdeztem, ki ez és miféle* című versében is dőlttel jelzi az átvételt:

> Olyan, hála az úrnak, még
> mindig akad elég, aki az orromnál fogva vezet.
> *Az én vezérem bensőségesebb*. Tehát az lesz,
> hogy a vállalkozók egy részét, az egyik csoportot
> felfogadom, talán túl sok jogomról is lemondva
> rájuk ruházom a törvényhozó és a végrehajtó
> hatalmat, és adót fizetve finanszírozom, hogy
> intézzék dolgaim: (munka)időben intézkedjenek,
> szolgálják az ügyem. Lehet ezt félreérteni?

A dőlt betűs mondat József Attila vallomás-átigazítása a *Levegőt!* című versből:

> *Az én vezérem bensőmből vezérel!*
> *Emberek, nem vadak –*
> *elmék vagyunk! Szivünk, mig vágyat érlel,*
> *nem kartoték-adat.*
> *Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,*
> *jó szóval oktasd, játszani is engedd*
> *szép, komoly fiadat!*

Mindkét állásfoglalás határozott. József Attiláé emelkedett, sűrített stílusban fontos emberi értékeket: a szabadságot és a rendet kívánja az emberi közösség részére, jelzi ezt a többes szám első személy *(vagyunk, Szivünk)*. Kukorelly Endre gondolatai látszólag magánérdekből adódnak, de amikor ironizál a politikusok „feladatvállalásán", valójában társadalmi állapotot fest: azt, hogy a jóhiszemű embert közpénzen miként lehet felültetni.

Szilágyi Domokos **idézőjel**ezéssel érzékelteti az átvételt:

Mért fut az élet, a bolond?

utolsó percig! – Nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, amely leírná,

agy, hogy fölfogja, lássa szem.
„El vagyok veszve, azt hiszem."
(Héjjasfalva felé IV.)

A *Óda* című József Attila-költeményből kiemelt sor rímelésében jól illeszkedik az új kontextushoz. Tartalmilag viszont teljesen tragikus hangvételűvé színeződik át.

A XX. századi magyar költészet egyik kiemelkedő alkotásában, Márai Sándor *Halotti beszéd* című művében így visszhangoznak a XIX. századi költőnek, Tompa Mihálynak *A gólyához* című verséből kis változtatásokkal átemelt sorai:

Mert hallod a dörgő panaszt: *„Testvér testvért elad..."*
S egy hang aléltan közbeszól: *„Ne szóljon ajakad..."*
Egy másik nyög: *„Nehogy ki távol sír a nemzeten..."*
Még egy hörög: *„Megutálni is kénytelen legyen."*

Az 1848–49-es szabadságharc elbukását követően hangzottak így Tompa keserű szavai:

Testvért testvér, apát fiú elad...
Mégis, ne szóljon erről ajakad,
Nehogy ki távol sír e nemzeten:
Megutálni is kénytelen legyen!

Márai Sándor válságos időszakban, Olaszországból Amerikába való kivándorlása idején a magyar irodalmat temeti halotti beszédével, mert be kell látnia: nincs majd kinek írnia magyarul a száműzetésben, és közben Tompához hasonló gondolatok foglalkoztatják. Sajátos átvételében az emigráns költő az eredeti strófát sorokra tördelten (idézőjelesen és dőlttel jelzetten) polilógusában négy felsóhajtó szájába adja.

A végig **nagybetűs** írás is lehet jele az átvételnek, mint ahogy a *Mennyből az angyal* karácsonyi ének kezdő sora Márai Sándornak az 1956-os eseményeket

éltető versében *(Mennyből az angyal)*. Csak ez emlékeztet a vallásos énekre, mert már a folytatás *(MENJ SIETVE)* a költőnek a hozzátoldása:

MENNYBŐL AZ ANGYAL – MENJ SIETVE
Az üszkös, fagyos Budapestre.
Oda, ahol az orosz tankok
Között hallgatnak a harangok.
Ahol nem csillog a karácsony.

Nagy Gáspár szavai a *Kegyetlen álmot kaptam. Jékely Zoltán halálakor* című költeményében – a szövegváltoztatás ellenére is érzékelhetően, a szöveghely **ritkítás**ától jelzetten – a református énekeskönyv 90. zsoltárára *(Tebenned [ti. Istenben] bítunk eleitől fogva)* alludálnak, stíluskeveredést nem okozva:

– És mondom neki rosszat sejtve
virrasztva fogvacogva –
ki az álmokban is ***bízott***
eleitől fogva
ott látlak én
álomból riadva

A költő átírással teszi magáévá az idézett kifejezést, és így az belesimul a modern költői szövegbe, megerősítve annak tartalmát.

Van, ahol az allúzió a **rímelő szavak**ból ismerhető fel:

Kebled fehérlő, mint az ***alabastrom,***
De búm sötét, mint holmi ócska ***klastrom,***
S csak a halál lesz dúlt szivemre ***flastrom.***

Petőfi Sándor *Fresco-ritornell*ének ezek a rímei a régi magyar irodalom ismerőjében felidézik Gyöngyösi István barokkos pompájú leírását Zrínyi Ilona szépségéről a *Szabács megvételéről* című verses krónikájából:

Az orcái Rósák, nyaka ***alabastrom,***
Maga kelletése szivet győző ostrom,
*S-ahoz szép beszéde merő orvos-****flastrom,***
Istenes élete majd szerzetes ***klastrom.***

A kölcsönzött szövegdarab lehet **hosszabb, szó szerinti idézet** is:

Ment-e a könyvek által a világ elébb?
Ment, mendegélt, mígnem egy hármas útelágazáshoz ért.
Akkor aztán hol így, hol úgy, hol meg amúgy.
(Kántor Péter: *A könyves mente*)

Ebben a versrészletben Vörösmarty Mihálynak a *Gondolatok a könyvtárban* című költeményéből való *Ment-e a könyvek által a világ elébb?* kérdés ünnepélyes hangulatot feltételez. Ennek nem felel meg a mesei világba vivő szokásos mesefordulat, bár ez kétségtelenül összhangban van a *Csongor és Tünde* című mesedráma *hármas útelágazás* motívumával. De a közhelyszerű folytatás megfosztja a szöveget a választékosságtól *(Akkor aztán hol így...)*.

Egy magyar embernek önkéntelenül is emlékezetébe idézik **elszórt jellegzetes szavak**, **kifejezések** nyelvemlékeinket, nemzeti énekeinket és klasszikussá vált költeményeinket.

Nyelvemlékeink kifogyhatatlan lehetőségei a legkülönbözőbb szövegekben való idézésnek. A legkorábbról fennmaradt (1195 körülről) magyar nyelvű összefüggő nyelvemlékünk – amelynek különös jelentősége van nyelv- és műfajtörténeti, valamint stilisztikai szempontból –, a *Halotti beszéd* (***Láttyátuk, feleim*** *szümtükhel, mik vogymuk. Isá, pur és chomu vogymuk. Menyi milosztben terümtevé elevé mű isémüküt, Ádámut...)* sokféleképpen épül be ún. **vendégszöveg**ként költői alkotásokba, és válik azok szerves részévé.

Juhász Gyula *Halotti beszéd* című költeménye így indul:

> ***Látjátok feleim, hogy mik vagyunk,***
> *A honi föld sarává lesz agyunk,*
> *Szívünk magyar őskertbe süpped el*
> *S szavunkra majd egy más világ felel.*

A költő az elmúlás gondolatával foglalkozó soraiba a legtermészetesebb módon iktatta be a halott temetésekor hajdan elmondott szövegrészletet.

Reményik Sándor *Halotti beszéd a hulló leveleknek* című költeményében a megszólításhoz a mondatfajta transzformálásával (kérdéssé alakítva) kapcsolja az ismert folytatást, hogy utána meghökkentő módon a *por* helyett értékeket jelentő anyagmegjelölésekkel folytassa:

> ***Látjátok, feleim,*** *hogy* ***mik vagyunk?***
> *Bizony bíbor és bronz és arany*
> *És örökkévaló szent szépség vagyunk.*

Ady Endre a *Látjátok, feleim* megszólítással az ősi *Halotti Beszéd*ünk szomorúan magasztos hangulatát idézi *A nagy Kéz törvénye* című versében:

> ***Látjátok, feleim,*** *ti búsak,*
> *Vigadók, harcosak, levertek?*

Az említett versekben a szerzői szólam alapvetően nem ad új értelmezést az eredeti szövegnek, hanem engedi azt hatni azáltal, hogy az idézet válik szervező elemmé.

DUPress

Talán mégis Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című költeménye az, amely bár szövegszerűen nem mutat több egyezést, mint az előbb említettek, de lényegileg rokonabb azzal, hiszen a létezés és az elmúlás örök kérdése foglalkoztatja az alkotót:

> ***Látjátok feleim,*** *egyszerre meghalt*
> *és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.*

A mintául szolgáló szöveg Ádám bűnbeesését, emiatt halandóvá válását és a paradicsomból kiűzetését, majd küzdelmes földi életét, valamint egyben az emberiség végzetét: mindenkinek a halandóságát meséli el. De ugyanakkor üdvtörténeti lehetőséget is vetít a temetési beszédet hallgatók elé, amely szerint a hívő embereknek a szentekhez intézett imádsága üdvözülést hozhat a halottnak:

> *Nem csupán magának, de mind[en] ő fajának halált evék. […] És imádjuk mind[en] szenteket, hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe előtt, hogy Isten ő imádságuk miatt bocsássa ő bűnét!*

A mítoszi meséhez hasonlóan a nyugatos költő is meseszerűen láttatja a búcsúztatott mindennapi és mégis a csodák világába emelkedő apró cselekvéseit, ugyanakkor az emberi élet egyediségét, sokszínűségét, értékességét, a személyiség gazdagságát és a pusztulás véglegességét hangoztatja:

> *Akár a föld.*
> *Jaj, összedőlt*
> ***a kincstár.***
>
> *Okuljatok mindannyian e példán.*
> *Ilyen az ember.* ***Egyedüli példány.***
> *Nem élt belőle több és most sem él,*
> *s mint fán se nő egyforma két levél,*
> *a nagy időn se lesz hozzá hasonló. […]*
> *Akárki is volt ő, de fény, de hő volt. […]*

A következő szövegekben Váci Mihály a bürokráciát karikírozza, Varró Dániel pedig az óévet búcsúztatja *Halotti Beszéd*ünk jellegzetes szavainak versbe szedésével, így az ismert sor tréfás allúzióként játékká válik:

> ***Látják,*** *Kartársaim,* ***szemükkel,***
> *Iktatott ügyirat* ***vagyunk;***
> ***Isapult*** *és merített Piegler –*
> *gyári papír a mi agyunk.*
> *(Utazás Bürokronéziában)*

> *Az óév,* ***íme, por és hamu*** *már.*
> *(Túl a Maszat-hegyen)*

Kányádi Sándor *Lőrincze Lajos emlékének* áldozott szonettje bibliai fennköltségű zárlatában ősi halotti beszédünket juttatja az eszünkbe, mert méltón igazodik stílusban a vers témájához: a haza, az anyanyelv, valamint az anyanyelv ápolásáért elkötelezett személy iránti tisztelethez:

S a jövendőbe glóriával
Léptünk a nyitott síron átal
Mondván *por és hamu vagyunk*

Nemzeti énekeink sorait gyakran visszhangozzák verseink. *Szózat*unk szavai *(Bölcsőd az s majdan sírod is, / Mely ápol s eltakar. Áldjon vagy verjen sors keze; / Itt élned, halnod kell; Megfogyva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán.)* a múlt és a jelen történelmi állapotára vonatkozva így hangzanak XX. századi műben:

Ki tudja mit akar s nem tudta, hogy a rosszban
fogyhatlan a világ s nem tudta, hogy hamar
ide vágy vissza a földről, hol bármi ***sors****ban*
élni és halni kell; *mely* ***ápol s eltakar.***
(Babits Mihály: *Zrínyi Velencében*)

A babitsi átírás a formálisan második személyű alanyra vonatkozó *(élned, halnod)* erkölcsi parancsot *(kell)* a ragozatlan főnévi igenévi formával *(élni és halni)* még jobban általánosítja.

Márai Sándor tanúságtétele a *Halotti beszéd* című versében a *Szózat* költőjének tagadó formájú hitét *(Az nem lehet hogy annyi szív / Hiába onta vért, / S keservben annyi hű kebel / Szakadt meg a honért.)* keserű hangvételű ironikus jelentést mozgósító állító alakkal cáfolja *(Lehet.),* tapasztalva, hogy a hazát elhagyók tudatából lassanként törlődik a haza képe, az ezeréves múlt:

A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét. –
Havi ezret kap és kocsit. A Mistress s a baby
fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?
„Az nem lehet, hogy annyi szív..." Maradj nyugodt. Lehet.

Nagy Gáspár *Töredék erdélyi barátom leveléből* című versébe fragmentáltan kerülnek be a *Szózat* szavai:

Megfogyva is *és* ***törve is***
mi már itt alig ***élünk***
percek vagy napok kellenek csupán
s fölmondják legrégibb vétkünk

A költő az átvételkor nem pusztán az igealak *(él→élünk)* megváltoztatásával alakít az eredeti szövegen. Lényegesebb az, hogy az eredeti megengedő és ellentétes kötőszók helyett *(Megfogyva **bár, de** törve nem)* a mellérendelő kötőszókkal összekapcsolt fogalmakat egyenrangúsítja *(Megfogyva **is** és törve **is**)*.

A *Szózat*ot gúnyos hangúra írja újra Vörös István a *Szóvesztés* című költeményében:

> ***Itt küzdtenek a honért** a sok*
> *Hazugnak **karjai,***
> *Itt illik az új **rabigát***
> *Puhának vallani.*
>
> ***És annyi** új **szerencse közt,***
> ***Oly sok** erény **után***
> ***Bölcsőd az, s** egyben **sírod is:***
> *A mai délután.*
>
> *Az ebéd jó volt, elfogyott.*
> *Itt mindenki kövér,*
> *És vérrel kell fizetni majd*
> *A koleszterinért.*

Az eredeti szövegnek ellentmondó indítás *(Itt küzdtenek a honért a sok / Hazugnak karjai),* az ironikus hangvétel *(Itt illik az új **rabigát** / Puhának vallani)* és a profanizáló tartalom hatására a pátoszt nélkülöző versszakok szöges ellentétben állnak nemzeti énekünk emelkedett stílusával és gondolatiságával.

Vörösmarty Mihály *Szózat*beli sorai nagymértékben széttagolva és a patetikusból erős hangulatmódosulással majdnem káromkodásba váltva jelennek meg Petri György *Tengerparti elég* című versében, de a szövegköziség így is félreérthetetlen:

> *Te női mivoltod fogyatkozásával*
> *küszködsz verejtékezve – hosszú kín,*
> *mert nagyon nő vagy –, én meg a*
> *férfiasságom maradékát őrizgetem:*
> *döntőképesség, gyors ügyintézés, szükség esetén erély,*
> *ilyesmikre gondolok csupán, a hím*
> *elrestült bennem, és nem is restelkedik*
> *petyhüdöttségén. **Ész?** Még egy kevéske.*
> ***Erő?** Annyi sem. Oly szent **akarat?***
> *Nyista. Nuku. Már egy szemernyi sem.*
> *Úgy értem, hogy nem **szent.***

DUPress

Vörösmarty Mihály *Szózat*ának idézett szavai *(Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt.)* a költőutód szövegében a folytonosságot megszakító, szétroncsoló közbevetésektől megkérdőjeleződnek, és ellentétükbe fordulnak, sejtetve: a mai korban semmi patetikus nincs.

A *Szózat* romantikus pátoszú szavainak szó szerinti vagy megcsonkított, torzított idézése kirí Parti Nagy Lajos posztmodern verseiből:

Zavart és nyirkos mért belül,
kérded, s nem lenne-e
hazádnak rendületlenül
jobb nyelve s mérlege,
kérded, miért a vértusok,
a láb taposta kása
fölött a szentelt arclucsok,
az arcvíz elragadtatás.
(Arcvíz)

Széltében nincs megélhetés,
magából olykor vermet ás,
mert kell a biztos lakhatás,
ivás, evés,
mely ápol és.
(Krepdesin)

*

Holott a halban nyári szív telel,
nem árul ponyván szívszódát darabra,
hanem béfordul dobbanásival
a fennezüst alá, a mély iszapba,
hol pontosan, mert némán énekel:
itt élned hal.
(hullahopp)

A költő deszakralizál a hangsúlyozott köznapisággal és az alludált versszöveg töredékes és ezáltal torzított idézésével *(mely ápol és; itt élned hal)*.

Kovács András Ferenc *Erdélyi töredék* című versében elszórtan egyes szavak Kölcsey Ferenc *Himnusz,* Vörösmarty Mihály *A vén cigány* és Petőfi Sándor *A nép nevében* című költeményét idézik fel – miközben erőteljes asszociációval előhívják az eredeti szövegek hangulatát –, mégsem rínak ki az új szövegkörnyezetből, mert azzal gondolatilag és stílusban szerves egységet alkotnak:

DUPress

Olyak leszünk, csak megtört részletek:
Nem kisdedek, királyok, Máriák,
Csak törmelék, ***balsors*** *diribdarabja:*
Nem ***vert hadak,*** *csak súlyos vad paták,*
Sok ***megfutó láb,*** *zászló, seb, kereszt –*

Az idézett szövegnek csak montázsszerű, azaz egy-két szavas beépítése nagymértékben a megváltozott szövegkörnyezettől függ:

A lélek balga fényűzése *fogytán*
tojássá-kővé gyűrődnek papírok,
mintha azon túl lenne az a végfok,
hol az értelem ordít, mint toportyán.
(Tandori Dezső: *„A lélek balga fény… Kiselégia Tóth Árpádnak*)

Tóth Árpád *Jó éjszakát!* című költeményéből vett, ötletesen beépített kifejezésére ismerünk rá ebben a versben. Ez az idézet indítja el a verset, egyben a mondat szerkezetét is, és bár a megváltozott kontextus miatt más megvilágításba kerül –mert a vers többi része hangvételében nem a nyugatos költőre vall –, de az architextus evokatív szerepe tagadhatatlan.

Tandori Dezső *Minek kér* című verse Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ára úgy alludál, hogy kifacsarja, nevetségessé teszi hapax legomenonjaival a kétirányú, túlzott megfelelési szándékot:

talpra magyarodjunk: *míg bele nem halunk,*
talpra *globálodjunk: míg bele nem halunk.*

A transzformált idézet megújítja a Petőfi-féle ismert felszólítást *(Talpra, magyar!)* azzal, hogy igésített lesz a főnév *(magyarodjunk),* majd ezzel párhuzamban a mai viszonyokra vonatkozó fogalomból alkotott ige áll *(globálodjunk),* és mindezt utóismétlés nyomatékosítja *(míg bele nem halunk)*.

A költői hagyományba visszanyúlás jellegzetes gesztusa korunk költőinek. Van, hogy jelentésmódosulást eredményez az átvett idézet átírása, mint József Attila *Szállj költemény…* című művében. Mivel a névelőnek nincs fogalmi jelentése, nem gondolnánk, hogy szerephez jut az értelemképzésben. Pedig a determinálásnak ez az eszköze szövegek közötti kapcsolatteremtést is szolgálhat. Nekünk, magyaroknak egyértelműen alludál egy XIX. századi műre:

József Attila: *Szállj költemény…*

Szállj költemény, szólj költemény
mindenkihez külön-külön,
hogy élünk ám és van remény, –
van idő, csipjük csak fülön.

Nyugtasd a gazdagok riadt
kis lelkét – lesz majd kegyelem.
Forrást kutat, nem vért itat
a szabadság s a szerelem.

Szólítsd mint méla borjuszáj
a szorgalmas szegényeket –
rágd a szivükbe – nem muszáj
hősnek lenni, ha nem lehet.

Ebben a szövegben a *szabadság* és a *szerelem* fogalmak egymásmellettisége óhatatlanul felidézi a magyar lírát ismerőben Petőfi Sándor sokat idézett versét és költészete két összetartozó fő motívumát:

Szabadság, szerelem!

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

A két szöveg intertextuális összevetése az érintkezési pontot jelentő *szerelem* és *szabadság* szavak miatt ösztönösen is a hasonlóság és az eltérés megállapítására készteti a befogadót. Ez a két vers kétségtelen bizonyítéka annak, hogy azonos fogalmak egymás mellett említése más-más szövegkörnyezet hatására jelentősen módosul.

A *szabadság* és *szerelem* szavak – amelyek egyben Petőfi-oeuvre-jét jellemző motívumok is, hiszen a Petőfi-szótár tanúsága szerint a *szabadság* 221-szer, a *szerelem* pedig 510-szer fordul elő írásaiban (J. Soltész–Szabó–Wacha 1973–1987) – többször visszatérnek mottószerű rövid versében. A címben és végig az egész műben névelőtlen ez a két fogalomjelölő szó. A *szabadság* és *szerelem* szavak névelőtlensége egyaránt fakadhat az egynemű fogalmak felkiáltásra emlékeztető egybeszerkesztetlenségéből, de a költői fogalomértelmezésből is. A Petőfi-féle romantikus világszemlélet szerint a szabadság általában mindenféle 'politikai, társadalmi elnyomástól mentes viszonyok'-at jelent, a szerelem XIX. századi felfogása pedig teljes odaadást, feltétlen (testi, lelki stb.) vonzódást és ragaszkodást a másik nemhez. Ebből a generikus értelmezésből adódóan az általánosító jelentés adekvát nyelvi megfelelője a névelőtlen főnévi alak.

A Petőfi-mű címe – a maga tagolatlan formájában – látszólag az egyenrangúsítást sugallva, egybefonja a két fő fogalmat az együttemlítéssel, az azonos

felkiáltó modatfajtával, bár a két szónak a vers befejezését előrevetítő sorrendje fontossági (értékelési) sorrendet határoz meg *(Szabadság, szerelem!)*.

A Petőfi-vers címének és indító mondatának a részleges szerkesztettsége által jelzett tartalmi egymásmellettiség szemben áll a József Attila-i szabadság és szerelem fogalmának egymáshoz rendelődése a kitett kötőszóval is hangsúlyozott mellérendelő szintagmában *(nem vért itat a szabadság s a szerelem)*. A mellérendelő szószerkezet mindkét eleme elé kitett, kissé redundánsnak ható határozott névelővel és az explicit kötőszóval *a szabadság s a szerelem* fogalma külön-külön is nyomatékossá válik. Látható tehát, hogy a Petőfi-vers névelőtlen alakjainak általános érvényűséget sugalló fogalmaival ellentétes a József Attila-i gondolat jelentésképzését határozottá formáló névelőhasználat.

Arany Jánosnak *A walesi bárdok* című versére alludál Jánosházy György *Túl Szent-Betalan-éjeken* című szonettjének több elszórt szava, amely patetikus hangulatú *(elhamvadott, kihunyt)* szövegkörnyezetbe kerülve az architextus ünnepélyes hangvételéhez igazodik:

> *A **máglya** rég elhamvadott,*
> *kihunyt a **welszi** tűz,*
> *az **ötszáz** bátor **bárd** halott –*
> *de érzik még a bűz.*

Illyés Gyula *Öreg szivekben élsz és…* című művében az átvétel úgy válik a vers szervező elemévé, hogy az alludált textussal annak a stílusa is felidéződik:

> *Öreg **szivekben élsz** és így a jó.*
> *Hova tünt, sodródott az a **Komp-ország?***
> *Csitt-csatt, néha még föntaz a Rongy-Lobogó!*
> *De kik riadnak még rá? Mi (mint arccsapástól)*
> *pirulni biró, idő-kérges orcák.*
> *(S aki van, lám, ősi uton is hozzád –*
> *úgy készül: ne hullás-bukás hírét*
> *vigye, de azt, hogy holt **Lázári** sorsát*
> *betöltvén, buzog: próba-mélyéből kilép*
> *a **Mohács**-nép, a Búvópatak Ország!)*

Nemcsak a költemény ajánlása *(Ady második évszázadára)* könnyíti meg az Ady-versekre és -újságcikkre ráismerést, hanem a nyugatos költő ismert szimbólumai is. *Az ifjú szivekben élek* című versre alludál az *Öreg szivekben élsz* cím, a *Komp-ország* az *Ismeretlen Korvin-Kódex margójára* című újságcikkre céloz, a *Lázári sorsát* kifejezés a *Lázár a palota előtt* és a *Még egyszer…* című költeményekre, *a Mohács-nép* a *Nekünk Mohács kell* című verset hívja elő. A hagyomány

átsajátíthatósága teljességgel végbement hangulati, nyelvi-stiláris szinten Illyés művében.

Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című művének a nagy zeneművész helyzetét értékelő sorában József Attilának a Thomas Mann alkotói nagyságát kiemelő sora *(Thomas Mann üdvözlése: ...lát mai itt fehérek közt egy európait)* az átírás ellenére is egyértelműen visszhangzik, jelezve ezzel is a két alkotó azonos művészi rangját:

(dúdol a mélybarna szemű –
itt csak Mr. Bartok
amerikaiak közt egy európai
felhőkarcolók közt az elemek rokona.)

Juhász Ferenc *Töredék az Attila unokái című époszból* című írása József Attila *Reménytelenül. Lassan, tünődve* című versét idézi:

Az ember végül *gyönyörű*	***Az ember végül*** *homokos,*
Langyos, kosz-oldó vízbe ***ér*** *– – –*	*szomorú, vizes síkra* ***ér,***
szétnéz *könnyedén, nyakig elmerül,*	***szétnéz*** *merengve és okos*
Egy kis nyugalmat ***remél.***	*fejével biccent,* ***nem remél.***

Érzékelhető, hogy a reményvesztett hang eltűnik a megváltozott kontextus hatására.

Lehetetlenség fel nem ismerni Babits Mihály *A lírikus epilógja* kezdő sorát *(Csak én bírok versemnek hőse lenni.)* a bravúros átírás ellenére is Kovács András Ferenc *Pro Domo* című költeményében:

Csak én írok, versemnek hőse: semmi.

Hiszen egy mássalhangzó-elhagyáson *(bírok→írok)* és két hangcserén kívül ***(lenni→semmi)*** a magánhangzók változatlanok, miközben a kettősponttal kiemelt jelentés lényegesen eltér.

Lackfi Jánost újraírásra ösztönözte Kosztolányi Dezső költeménye (jelzi az ajánlása: *A boldog-szomorú Kosztolányi Dezsőnek*), de belőle lavinaszerűen ömlik a megelégedettség érzését jelző *van*-ok sora, hiszen *farkasi étvágy* jellemzi, és *homéroszi kedv (Van örömöm s még van közönyöm)* járja át:

Van faragókésem, mamuszom,
Van lefagyasztva csirkehusom,
Csepp piros almám, mind kukacos,
Méztől a szájam még ragacsos,
Gyöngy a boromban perdül ezer,
Hogyha beteg vagyok, van ki kezel,
Van fura kincsem, négy szöszi fej,

Négy puli-haj, négy száj lefetyel,
Van mohos, alvó pincefalam,
Magam-faragású fakanalam,
(Lavina-dal)

Sok apró dolog jelent örömet a tréfás és egyben ironikus hangvételű számvetést végzőnek. Életigenlésébe a hibás dolgok elfogadása is beletartozik *(almám, mind kukacos),* ezért nála a költői hagyomány továbbéltetésén túl nincs a Kosztolányi-féle ellentétre épülő csattanó *(Mert nincs meg a kincs, mire vágytam, / a kincs, amiért porig égtem. / Itthon vagyok itt e világban / s már nem vagyok otthon az égben.)*, hanem éppen az azt ellenpontozó szembenállás szüli verse zárlatát, a földhöz ragadtság tényének és a kisszerű dolgokból formálódóan az élet sodrásának elfogadása:

Hord a tulajdon, mint lavina,
Mert csupa vant szül mind, ami van.

Így sokkal inkább kapcsolódik Berzsenyi Dániel *Osztályrészem* című verséhez:

Van kies szőlőm, van arany kalásszal
Biztató földem; szeretett szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?

Vessen a végzet valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog megelégedéssel
Nézek az égre!

A Kosztolányi-féle szomorúsággal egybehangzó anapesztuszok helyett Lackfi Jánosnak a daktilusai is a derűs kiegyensúlyozottságot sugallják, mert alapvetően csak a formát kölcsönzi a költőutód.

Van, hogy a megváltozott történelmi-társadalmi helyzet az eredeti szövegből kiemelt kifejezés értelmét ellentétesre váltja. Szilágyi Domokos *Szegénylegények* című versében a sor elejére kiemelt *neve* szó ismétlődése és a verssorok felépítettsége Vörösmarty Mihály *Országháza* című költeményét imitálja erős formaérzékkel, fenntartva annak keserű hangvételét is:

Neve: szolgálj és ne láss bért.
Neve: adj pénzt és ne tudd mért.
Neve: halj meg más javáért.
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.

Tutul a szegénylegény, akár a farkas,
uraságos uraságnak a neve: hallgass,
a neve: reszkess – itt csak te veszthetsz,
a neve: kussolj, alább a jussból,
a neve: csiba te! – fabatka az élete.

De az átírás alulstilizált kifejezésmódja az akarat- és véleménynyilvánítás durva megtiltásával *(kussolj),* illetve a kutyának kijáró elhallgattatással *(csiba te!)* alulstilizált kifejezésmódra vált át.

Lackfi János *Egy mondat* című, az irodalom szerepét kijelölő verse funkcionális átírása több magyar vershelynek. A cím – megcsonkítottsága ellenére is –

Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményét idézi tudatunkba, mert a *Hol irodalom van, ott irodalom van* előrefrén az illyési *Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van* sor szerkezeti felépítését imitálja. A folytatásban *...a pókháló közelében a légy a falon...* Radnóti Miklós-sor *(Éjszaka)* és a *Feketén bólingat az eperfa lombja...* átírt Arany János-mondat *(Családi kör)* szembeszökően a költői tradícióhoz kötöttséget kívánja kiemelni az intertextuális kapcsolódással:

Hol irodalom van, ott irodalom van
a pókháló közelében a légy a falonban
mint ólompára a forgalomban,
mint adalékanyag az italomban,
mely belém épül észrevétlen,
én szólok még, de már az ő nevében.

Hol irodalom van, ott irodalom van
feketén bólingató eperfalombban,
családmeleg alomban,
hol a kedves teste
ruhájából kivetkeztetve,
hideg ellen ív papírba burkolva –
s a rétegek közt mélyebbre hatolva
mindig újabb írott kötegekre
akad kezed, mely vágyna sejtmelegre.

Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
nemcsak a puskacsőben,
nemcsak a börtönökben,

nemcsak a vallató szobákban,
nemcsak az éjszakában
kiáltó őr szavában,
ott zsarnokság van

nemcsak a füst-sötéten
gomolygó vádbeszédben,
beismerésben,
rabok fal morse-jében

A magyar szerelmes verseket ismerőben Tóth Krisztina *Óda az ötvenes férfiakhoz* következő strófája olvastán azonnal felidéződik a sokat idézett Juhász Gyula-szöveghely az *Anna örök* című költeményből:

Mert benne élsz te minden ronda
nyakkendőtűben, egész átbökött
életemben, minden légüres
szerelemben, lakásban,
lépcsőházban, a szagokban.

Mert benne élsz te minden félrecsúszott
Nyakkendőmben és elvétett szavamban
És minden eltévesztett köszönésben
És minden összetépett levelemben
És egész elhibázott életemben
Élsz és uralkodol örökkön, Amen.

Hasonló az élethelyzet: az elmúltnak hitt szerelem érzése és a társnélküliség miatti lelkiállapot hozza játékba a nyugatos előd versszövegét. Mint minden intertextusnak, ennek is gesztusértéke van, így ebben az esetben is az együtthangzás a szépirodalmi hagyományhoz kapcsolódás jelzése. A jelenkor költője viszont átírásával megfosztja a Juhász Gyula-allúziót mindenféle magasztos hangnemétől, választékos stílusától az új szövegkörnyezetbe helyezéssel, hiszen

DUPress

öniróniával tekint önmagára a lírai én, ezért lesz a *nyakkendőtű* jelzője: *ronda,* és ezért cseréli ki az architextus *elhibázott* szavát *átbökött*-re. A Juhász Gyula-i anaforikus felsorolás *(És minden; És minden)* szinte biblikus áhítatú, noha csak apró hibák (félrecsúszott nyakkendő, elvétett szó, eltévesztett köszönés, összetépett levél) jelzik az imádott nőre való emlékezés tudatalatti hatását, de amely mégis egy teljes élet elhibázottságát láttatja. A költőnő viszont nem a fokozás, hanem a visszafokozás alakzatának eszközével élve sorolja fel a szeretett lény hiánya miatti légüresség érzésének jeleit *(egész átbökött / életemben, minden légüres / szerelemben, lakásban, / lépcsőházban, a szagokban).*

A *földiekkel játszó* kifejezés Csokonai Vitéz Mihálynak *A Reményhez* című alkotását juttatja eszükbe. Míg Csokonai versében pozitív tartalmú a folytatás *(földiekkel játszó égi tünemény),* Szilágyi Domokos *Ez a nyár* című versében éppen kontrasztképpen negatívra vált a Csokonai-motívum:

irreverzibilis kobra-évek!
***földiekkel játszó** pokol! a*
mértéktelen indulatok
s mérsékelt bátorság hona!

Kovács András Ferenc versében *(Debreceni rögtönzés. Könyvheti szózat – harsány. Hódolat, hála Csokonainak)* könyvheti gondolatok kapcsán idéződik fel a Csokonai-vers néhány jellegzetes szava:

Földiekkel játszó
Égi tűnemény,
*Szép, öröknek **látszó***
*Könyvbe tűnt **Remény!***
Kit teremt magának
Lelkes elmeláng,
Víg kedv s kajla bánat
Benne egyberáng.

Parti Nagy Lajos bevallottan élvezi az elődök szövegeinek átgyúrását, kifordítását. Csokonai Vitéz Mihálynak a magyarokhoz intézett *Magyar! **Hajnal** hasad!* figyelmeztetése sem ússza meg az átalakítást. Évszázadokkal később Parti Nagy Lajos bár már másra kívánja a figyelmet felhívni: *Magyar, **tudat** hasad! (Szódalovaglás),* de még átírt formájában is visszautal a felvilágosodás kora költőjének gondolatára.

Kölcsey Ferenc *Huszt* című epigrammája patetikus felszólításának *(Hass, alkoss, gyarapíts; s a haza fényre derül!)* magasztosságát a Parti Nagy Lajos-i átírás teljesen lerombolja:

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza ***jókat derűl!***

Bár csupán egyetlen szó cserélődik ki a citált sorban, de ez elég ahhoz, hogy a hazáért végzett tevékenység eredményességének hangoztatása helyett éppenséggel annak eredménytelenségét tegye nevetségessé, gúny tárgyává. Az ellentétes értelmezés a *derül* ige többértelműségéből és vonzataiból fakad: hiszen a XIX. századi költő mondatának *fényre derűl* szókapcsolatában a 'felvirágzik' jelentés fogalmazódik meg, a posztmodern költő *jókat derűl* szintagmájában viszont a nevetség tárgyává válást a *derül* ige 'nevet, mulat' értelme adja, „az így kialakított nyelvi térben a stílusinterferencia érvényesül, ahol az ellentétes intonáltságú és tartalmú szövegrészek nem oltják ki, hanem felerősítik egymás hatását, és ahol – Arany János szavaival – »tréfa űz komolyt« és viszont" (Mészáros 1990, 47). Miért űz ilyen játékot a szerző? A választ maga így adja meg: „Nem a haza vált érvénytelenné, hanem a hazázás, nem a béke, hanem a békeharc, ellapítottságuk, prostituálódásuk egy lepusztított, saját jövőjével is csak alig jóllakatott társadalomban" (Keresztury 1991, 169).

Arany János *Buda halála (VI. ének. Rege a csoda-szarvasról)* című művéből ismerősek a következő sorok:

Már a nap is lemenőben,
Tüzet rakott a *felhőben.*

Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* című ciklusában az Arany János-i sor a kontextus miatt elveszti ünnepélyességét, sőt stiláris disszonanciát kelt a kifordítással:

már a nap is lemenőben
a vérnyomás egy Büfésnőben

Ugyanakkor jelentéstöbblet alakul abból a nyelvi játékból, hogy a *lemenőben* szót az első és a második sorhoz is fűzi tartalmi kapocs.

Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* című kötetébe egy ismert Petőfi-versnek, a *Szeptember végén* címűnek a kifejezései iktatódnak be, a költő széttiporja költészetünk egyik legszebb sorát *(Elhull a virág, eliramlik az élet):*

úgy ***nyílnak a völgyben a kerti*** *rezignák*
rigid muskátli trampli szegfű gaz
mind lejön értem a ***síri*** *homály Mond*
kell hulla világ? ***eliramlik*** *az*

A költőutód miközben a hagyományos tájleírást idézi fel a Petőfi-allúzióval, ugyanakkor a tradicionális lírai szépségeszményt tudatosan dekonstruálja a vendégszövegnek a durvaságot *(trampli)* sugalló kontextusba iktatásával, a szóhatár-áthelyezéssel *(hull a→hulla),* az immutációs hangalakzattal *(virág→világ),*

valamint az *eliramlik az élet* architextusból az *élet* alany elhagyásával, minek következtében az *az* névelő átértelmeződik mutató névmási alannyá. Ezt vallja eljárásáról az alkotó: „Ad absurdum tehát *minden* idézet, allúzió, mely más szövegkörnyezetben szükségképpen más lesz, ha »ugyanúgy« is, másként és másra használom, mert más és máshol vagyok. Eredetiségem viszony és mérték, a tudatos célzástól, szöveg szerinti beemeléstől az önkéntelen felidézésig terjed" (Keresztury 1991, 170). A szabályos mondatszerkesztést is felrúgja a szerző, hiszen az *úgy* határozószói névmással való szövegkezdés miatti várt hasonlítás elmarad. A nyelvi elemek egymáshoz kapcsolódása talányossá válva jelentéselbizonytalanodáshoz, sőt jelentéstöbbszöröződéshez vezet: a *mind* általános névmás nyilván a *kerti rezignák*ra: *muskátli*ra, *szegfű*re, *gaz*ra vonatkozó összefoglaló értelmű alany. A zárt mondatszerkezet felbomlása (anakoluthon) többféle értelmezésnek nyit utat azzal, hogy nem egyértelműsíthető a *homály* főnév mondatrészi szerepe a toldalékolatlansága következtében. Feltételezhetően a *lejön értem* szókapcsolat hatására határozói értékű a *homály[ba]* főnév. Ez Parti Nagy Lajos gyakori szóalkotási módja: a szóvégelhagyás miatt következtető ki. Fennáll viszont annak a lehetősége is, hogy a *mind* alanyt értelmezi a *sötét homály* jelzős kifejezés: *lejön értem mind, a sötét homály*. A posztmodern alkotó a tradicionális költői beszédmódot fricskázza meg azzal, hogy míg a konvencionális szöveg lineárisan olvasható, addig ebben a versben a szavak mondatrészi szerepének eldönthetetlensége gátat vet az egyértelmű értelemadásnak.

József Attila *Eszmélet* című versének filozofikus mélységű, a determináltságot mégis költői módon megfogalmazó részletére mint szövegelőzményre játszik rá a posztmodern költő:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikát
s így mindenik determinált.

míg egy ***halom*** *lesz asszony és fa,*
s így ***mindegyik determinált.***

A vendégszöveg révén, miközben Parti Nagy Lajos jelentősen átírja az architextust, mégiscsak hat az eredeti értelem *Parapet* című versében. Ugyanakkor nyelvi játék: a *halom* szó poliszém volta szemantikai játékra nyit lehetőséget: 'az egymásra hányt dolgok összessége' mellett felvillantva a 'temetkezési helyet' is.

Jelen líránkban az intertextuális kapcsolódások nagyon gyakran József Attila-verseket idéznek fel, és a költő hagyományvilágában élve teremtenek a maiak korszerű alkotásokat. Néhol csak egy-két szó utal vissza az ihlető szövegre:

Nem nyafogok, *hisz* ***most már késő;***
nevemmel terhes már a véső
– ha ugyan állítanak sírkövet…
(Tatár Sándor: *Anyám*)

Többen is ilyen módon írták át József Attila *Mama* című versét:

Kukorelly Endre: *III. Rondítás*

Én még *szinte* ***ember voltam,***
üvöltöztem, ordiboltam.
Vigyen föl a padlásr' *nahát.*
Adja rám a dagadt ruhát.

Háy János: *Figyelmeztetés*

Hagyjon *meg magamnak*
és a saját hulláját se bízza ***másra,***
inkább ***vigye föl a padlásra***
és szeresse,
és szeresse.

Vörös István: *Ma…*

Ahol most laknak, nincsen ***padlás,***
és pince sincs, de persze van más.
Hagyja *a vékony számlát* ***másra,***
engem *képzeljen a szorzásba!*

Lackfi János: *Nyanya*

Ruháját gyermek nem cibálja,
macskája is csak prüszköl rája.
Többet eszik nála a macska,
valaki bábunak itt hagyta.

Az átiratok alluzív játéka akkor is tetten érhető, ha lényegesen módosítják a jelentést az alkotók egyéni invencióval vagy nyelvi profanizációval, és csak egy-két szó emlékeztet a forrásszövegre.

Bella István játékos attitűdje *J. A.* című versének tragikus hangvételét ellensúlyozza azáltal, hogy a költőelődtől vett kifejezések szervesen illeszkednek szövegébe:

Pokolra *akartál* ***menni,***
pokolibb égre szálltál.
Csillag kényszerülsz lenni,
ki mindig ember voltál.

Téged ***milliárd ember***
kötözött *itt a földön,*
most sugárkötelekkel
megkötve dörömbölsz
az égen és a földön,
már nem is ***kiáltasz,***
a mindenség *dörömböl*
dübörög, mert csak álarc,
a neved, áruvédjegy.
Te józanul legbolondabb,
szegényként legszegényebb,
lásd, most is sínre löktek.

Parti Nagy Lajos *Szívlapát* című versében szétszórva József Attila *Hazám* című szonettjének szavai tűnnek fel. A József Attila-vers emelkedett hangvétele illeszkedik a tárgyához: a nemzet állapotának bemutatásához. Miközben látszólag a klasszikus örökséghez kapcsolódik a költőutód, nyelvi megformáltságban szemben áll vele:

DUPress

Az éjjel bársony *nescafék.*
Hűltek az utcán, *két* ***csapott***
kanál és tejporszármazék;
rányitottam a vízcsapot.
Ki ínyenc, az tán fölsikolt,
de lassabb volt a gáz, min
a kávévíz csak ***tapsikolt,***
és dongott, mint a ***jázmin,***
szellőzködött *a nagy* ***melegbe,***
míg ***odva mélyén*** *elsimedve*
morgott e nyelvi mű miatt,
morogjon, ***aki buksi medve,***
édes hazám, *ne vedd szivedre,*
hadd legyek hűs.

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, ***bársony*** *nesz inog,*
a ***szellőzködő,*** *lágy* ***melegben***
tapsikolnak a jázminok,
nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s ***háltak az uccán.*** *Rám* ***csapott,***
vagy itt töpreng az éj nagy ***odva***
mélyén: *a nemzeti nyomor.*
édes Hazám, *fogadj szivedbe,*
hadd legyek hűséges *fiad!*
Totyogjon, ***aki buksi medve***

Parti Nagy Lajos stíluskeverése furcsa kontrasztú: az *édes hazám* magasztos megszólítást egy közönséges téma, a kávéfőzés illatáról írott rész előzi meg, valamint a posztmodern szövegalkotást nem értő megszólása *(elsimedve / morgott e nyelvi mű miatt)*. A komikumba hajló nyelvi játék jeleit fedezhetjük fel a posztmodern alkotásban, hiszen az idézett rész elején József Attila *Hazám* című versciklusa első szonettjének szavaira ismerünk rá *(Az éjjel hazafelé mentem, / éreztem, bársony nesz inog),* de a patetikus hangvétel szertefoszlik a folytatás kisszerű tartalma, hangsúlyozott hétköznapisága miatt, ugyanis a *bársony nesz* szinesztéziából *bársony nescafék,* a *háltak az uccán* megbotránkoztató megállapításból a kávéfőzés kellékeire vonatkozó, eljelentéktelenítő megjegyzés lesz *(Hűltek az utcán... kanál és tejporszármazék)*. A *tapsikolnak a jázminok* megszemélyesítő metafora helyébe dilettáns nyelvhasználatba illő abszurd metafora lép *(a kávévíz csak tapsikolt, / és dongott, mint a jázmin)*. Míg a József Attila-költeményben a megszemélyesített meleg szellőzködik, Parti Nagy paródiájában a *kávévíz szellőzködött.* Az alkotó játszik a befogadó képességeivel, fantáziájával. Versének tudatosan összefércelt szavaiból formálódó stílusára illik Adorno vélekedése: „Mivel a derűsség mozzanata a művészetnek a puszta létezésétől való szabadságában rejlik, s ez a szabadság még a reményvesztett műveket is hitelesíti, mi több: ezeket hitelesíti igazán, azért a derűsség vagy a komikum mozzanatát történetileg nem lehet egyszerűen kiűzni belőlük. Ez a mozzanat tovább él a derű önkritikájának formájában, mint a komikum komikuma. A művészileg megformált értelmetlenség és együgyűség vonásai, amelyek a jelenkori radikális műalkotásokban annyira irritálják a pozitív mentalitás híveit,

nem annyira a művészet infantilis fejlődési szakaszához való regresszió tünetei, mint inkább komikus ítélkezés a komikum felett" (1998 [1967], 27).

Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* című versciklusa a magyar irodalom számtalan ismert költői sorát ágyazta be teljesen profán, kisszerű, hétköznapi, sőt a szóképzés *(fujárvány)* vagy a hiányos-töredezett szerkesztés miatt megfejthetetlen jelentésű szövegkörnyezetbe, ezáltal is jelezve individuális eredetiségét. Jelentéstorzulásnak nevezi Umberto Eco a Parti Nagy-féle eljárás eredményét, amely szerinte akkor valósul meg, ha „az idézet a forrásától gyökeresen eltérő kontextusba kerül" (2004, 329):

még nyílnak a völgyben a kerti virágok
még zöldel a nyárfa az ablak előtt
de látod amottan *az udvar mélyén*
hogy jár a hűtő vaslapátja?
na

*

munkásőrök
pucája ***őszi éjjel***
izzik a galagonya
csattog a závár

*

e mély park fülig van madárral
kékítőt old az ég *vizitkor*
csak mondott büfésnő a dajnám
volna ő ápolt s én az ápja
szekurityja és istápja
ki boldog hogyha diványára vont
sors nyiss nekem *masszázssszalont*
még *itt az ősz e kórházkerti zerge*
minden nap egy-egy lombszedő lapát
de *már a lépvető tél elközelge*
orromban érzem gyantás illatát
még *odakenve száján csöppnyi rúzsa*
szemöldökén még ott a barna Lolli
de *egy sikollyal színcsupaszra húzza*
ó jaj meg kell halni meg kell halni

*

az élet kontyos és gonosz Dagály
büfésnők pláne mint egy papagáj
feltartott fején úszósapka van
viszont alantján rúg mint vad bivaly

DUPress

de várjátok csak cifra kentagáják
azért a víz az úr
***hervad már** ügetünk*
eltévedt lovasok
*
beszállott a páva
a nővérszobába
*
ha fájni fogna sej-haj
adott egy hygi-kendőt
sebtében fölkent aztán otthagyott
büfésnők lábszárán a gyanta
a múltat és jövendőt
megdermedtem és megroggyantam
leránt a tél szép félfagyott
sikolyharisnyát
az értől az óceánig
szegény vénám
körülállom
rongyos kutya
egy pungányi
vattaponpon
se elég rád
---
kacagti és zokogti szívpor
néhány nyelet
szivárvány és fujárvány
benne járván
telten és botoltan
*mégis csak **egy nagy ismeretlen***
*urna **vendége voltam***

A posztmodern alkotó szándéka szerint profanizál a magasztos eszmék és a patetikus kifejezésmód karikírozásával. Játékjelleget kelt az a tény, hogy az alludált szöveg más kontextusba kerül, és átértelmeződik. A mai verskultúra átrendezi a lírai szépségről alkotott hagyományos elképzeléseinket. De hogy mennyire irodalmi jellegű diskurzusról van szó, kitűnik Parti Nagy Lajosnak a Magyar Irodalmi Díja átvételekor mondott beszédéből: „[...] úgy érzem, s nem illendőségből, hogy a díj a *Grafitnesz*en keresztül a költészetet is illeti, de minimum azokat, akik így vagy úgy benne vannak az én félrecsúszott nyakkendőimben. Hosszú a lista, a könyvben érintett költőké, egyszóval a hatóké, amivel nem azt akarom mondani, hogy tulajdonképpen nem is én, a hatódott kaptam a díjat.

DUPress

Én kaptam, persze, de nem gondolom, hogy tulajdonképpen. S bár megköszönni is a magam nevében köszönöm meg (ki máséban?), komolyan és nagy tisztelettel gondolok mindazokra, akik által, révén, következtében bennem ezek a versek megnyelvültek, Berzsenyitől Dumpf Endréig, Virág Rudolftól Weöres Sándorig. Egyáltalán minden magyar és nem magyar irodalmárra, akitől önkényesen vagy önkéntelenül egy vakhangot is elhallhattam. Elhall a virág, a többit tudjuk" (2004, 3).

Parti Nagy Lajos depoetizálja a magyar olvasó számára patetikus hangvételű idézeteket *(a múltat és jövendőt)*. Sőt vulgáris szavak *(munkásőrök pucája)* használatával a durva stílusú élőbeszédet emeli be költészetébe. Akart töréssel nem teszi szervessé az idézetet, hanem profán hétköznapi léthelyzetet ábrázol *(büfésnők lábszárán a gyanta / a múltat és jövendőt / megdermedtem és megroggyantam),* amelyben az értékek devalválódnak. Köznapi szavaival lerombolja a nagy eszméket (Petőfi Sándor: *Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek / Az emberiségért valamit!*), hiszen a *sors nyiss nekem* folytatása ironikusan: *masszázssszalont*. Lefokozza a szabadságeszmét szimbolizáló rabénekünk képét *(Röpülj páva, röpülj, / Vármegye házára, / A szegény raboknak, / Szabadulására.),* amelyben a szabadon szárnyaló madár jelképezi a vármegyén fogva tartottak számára a szabadságot, és az ezt a gondolatiságot és jelképet továbbfejlesztő Ady Endre-féle magasztos megfogalmazást *(„Fölszállott a páva a vármegyeházra, Sok szegény legénynek szabadulására." / Kényes, büszke pávák, Nap-szédítő tollak, / Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.)* kisszerűséggé transzformálja *(beszállott a páva / a nővérszobába)*. A természeti szépséget lerombolja a tájba nem illő tárgy említésével *(még zöldel a nyárfa az ablak előtt / de látod amottan az udvar mélyén / hogy jár a hűtő vaslapátja?)*. A posztmodern költő alulstilizálja szövegét „benyögéssel" *(na)* és szófacsarással *(kentagáják)*. A nyelvjáték kitüntetett szerephez jut költészetében, például ahogy a *hervad már ligetünk* (Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*) sort átírja hasonló hangzású szóval: *hervad már ügetünk*. Ez a szócsere pedig alkalom Ady Endrétől *(Az eltévedt lovas)* egy újabb szimbolikus fogalom kötésére *(ügetünk eltévedt lovasok)*. Parti Nagy Lajos azzal, hogy a szöveghagyományt mozaikokra, törmelékekre töri szét, ironikusan kezeli, erőteljes tartalmú és stiláris hatású szövegeket alkot. Érdemes magát az alkotót idézni a szövegkölcsönzések felhasználásáról: „Kitaláltam egy figurát, ezt a bizonyos Dumpf Endrét, lobogó dilettáns ő is a maga módján, aki valami csoda, netán genetikus elváltozás folytán kívülről tudja a magyar költészetet. [...] És elkezd benne zakatolni ez az egész. Viszont a szövegtudása nem mindig pontos. Lukak vannak, hiányok, kisebbek, nagyobbak. Ő maga foltozza ki őket. Kontaminál, parafrazeál, helyettesít. Átír és újraír. Járnak, forognak benne ezek a

verssorok, mint egy zúzógépben vagy mint egy kaleidoszkópban. S kopnak. Alakulnak" (Reményi 2004, 31).

A mozaikként beépített szövegszerű utalásokat (Ady Endre: *Az Értől az Óceánig*) vagy torzított idézeteket (Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség: ...hol lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam.*) nem a hagyományt követő *(pungányi; vattaponpon; kacagti és zokogti szívpor)* nyelvhasználatú részletek váltják fel. Az Ady Endre „bús merészségét", költői öntudatát megéneklő versét idéző *az értől az óceánig* sort követően a véna, a vattatampon emlegetése kioltja az ünnepélyesség legkisebb csíráját is az ironikus ellentételezéssel. Ugyanígy lefele stilizál a költő az *Úrnak* szó helyett az *urna* beszúrásával, ráadásul az *urna* látványa hátborzongató is. Mindezek a nyelvi jegyek a hagyománnyal szembeni ironikus, szkeptikus költői magatartást láttatják, és azt: hogyan jutnak jelentésképző funkcióhoz a textuális átvételek, illetve azok torzításai.

Maga a költő így vall egy interjúban költői technikájáról: „Kinevettetni olcsó és értelmetlen butaság, erre hamar rájöttem, arra már lassabban, hogy mi is izgatott benne mindig: a félre, a rosszul fogalmazás, a rontás, a szándék nagysága és az eredmény kisszerűsége közti termékeny feszültség, s hogy mindez mit csinál egy, úgymond, műalkotásban, mi történik, ha beszédmódok, írásmódok, világok, kvalitások, ha, mit tudom én, Pilinszky és Szittya Attila Bendegúz keverednek. S ennek már van poétikai tétje, [...] és lehet belőle irodalom" (Reményi 2004, 23).

Nagyon sajátos Kukorelly Endre *Pesten legszebb az ősz* című verse, mert egyszerre két eltérő stílusértékű szöveget idéz fel, **egy klasszikus irodalmit és egy slágert:**

Pesten legszebb ***az ősz.***
Beszökött tegnap, *vagy mi a szösz.*
*A nagykörút****on nesztelen***
Suhan *mint egy (félm)esztelen.*
Talán az a legjobb, ha magára figyel,
Mert az senkit sem ***érdekel. Ó, lé.***

Párisba ***tegnap beszökött az Ősz.***
Szent Mihály ***útján suhant nesztelen,***
Kánikulában, halk lombok alatt
S találkozott velem.

Csókot is ***érdemel. Ollé!***

Érzékelhető: Ady Endre *Párizsban járt az Ősz* című költeményének szavai elsúlytalanodnak a posztmodern költő írásában a *vagy mi a szösz* és *(fél)mesztelen* szó használata miatt. Az *Ó, lé* megfejthetetlen értelmű fordulata épp hangzása következtében visszautal a *Párizsban szép a nyár* (Romhányi József – Ránki György) kezdetű sláger szövegrészletére.

A **Biblia,** a **zsoltárok** és a **vallásos énekek** gyakran intertextusok a szépirodalmi művekben. Bár Nemes Nagy Ágnes a 42. zsoltár motívumát átformálta

Patak című versében, de jelöletlenül is felismerhető Isten-keresésről valló versében az eredeti hasonlat ihletése *(Mint a szép híves patakra / A szarvas kívánkozik, / Lelkem úgy óhajt Uramra, / És hozzá fohászkodik.):*

Én Istenem, ***te szép, hives patak,***
Hová futottál, szökdeltél előlem?
Hol csillapítsam buzgó szomjamat?

A *Miatyánk* szövege profán szövegkörnyezetben szerepel Kovács András Ferenc *Senkiföldrajz* című versében, bizonyítva azt, hogy a kontextus jelentésadó és stílusmeghatározó erejű is:

a fogadalmak senkiföldjén
eszmék senkiföldrajzában
az ígérgetések földjén
hatalmi hegyvízrajzban
ismeretlen partszakaszokon
megszokható ***az ország***
a hatalom a dicsőség

Jékely Zoltán a református énekeskönyv 394. dicséretét építi be szövegébe úgy, mint a templomban énekelt verset:

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a ***drága Siont;***
Így énekelünk mi, pár megmaradt,
– ***azt bünteti, akit szeret*** *az Úr –*
(A marosszentimrei templomban)

Térj magadhoz, ***drága Sion,***
Van még néked Istened,
Ki atyádként felkaroljon,
Szívét ossza meg veled!
Azt bünteti, kit szeret,
Másképp ő nem is tehet.

Málik Roland *A Halál margójára* című versébe a Jézus húsvéti feltámadás-történetében elhangzó kérdés kerül (*Mit keresitek a holtak között az élőt? Nincs itt, hanem feltámadt.* Lukács evangéliuma 24,6), csak míg ott a halottra vonatkozik, itt a kikerülhetetlen halálra:

Egyszer aztán kérdezik mások,
te hol vagy?
Ők meg mondják:
„Miért keresitek őt az élők közt?
Nincsen itt. *Távozott."*
S igaz,
valahol, talán a nem is olyan
távoli galaxisban, szélén egy
fekete lyuknak, várnak rád.

Háy János *Ma újra jött* című verse több bibliai igehelyet idéz fel: Máté evangéliumát (21, 9) és János evangéliumának két helyét (14, 6: *„Én vagyok az út, az igazság és az élet.”;* 8, 12: *„Én vagyok a világ világossága.”*):

Áldott, aki jő
az úr nevében.
S az ő nevében
jött ma újra a sátán.
Világot mutat,
ide-oda cipel a hátán.
Én vagyok az igazság.
Én vagyok a fény.
És ***én vagyok az élet.***
Arcon csókol,
a bőrömre nyálaz,
reszket bennem
az ázott állat.

Ez a szöveg a megkísértés mindenkor lehetséges voltát dramatizálva ábrázolja, hatásosan építve be az egyéni élménybe a szállóigévé vált bibliai sorokat, magában hordozva a Biblia patetikusságát.

A kontextus hatására többértelművé válhat a szó szerint átvett idézet, mint József Attila *Betlehem* című versében egy egyházi karácsonyi ének egyik sora:

Az asszony leszáll a kamrai létrán, –
Mennyből az angyal! *– zeng öt atyafi.*

Hiszen kétértelmű az *angyal* szó a szövegkörnyezetben, mert egyszerre jelentheti a létrán lemenő asszonyt és a mitikus lényt.

A **népdalok** szövegéből vett részletek is gyakran beépülnek a szépirodalmi alkotásokba. Szilágyi Domokos nem véletlenül illeszt be népdalt Bartók Béláról szóló versébe *(Bartók Amerikában),* hiszen ezzel is a népdalgyűjtő kutatót és a népdalokat feldolgozó zenetudóst idézi meg. Az átvett sorok folytatásában az egyik lehetőségre leszűkítés *(jaj be szoros a világ)* a hazáját elhagyó művész lelkiállapotának megfestésére szolgál:

Jaj istenem a világ
kinek szoros kinek tág
jaj be szoros a világ
csontig hatol velőt vág
hogy kitágul a világ
ha egyszer jobb időt lát.

Jaj, Istenem, a világ,
Kinek szoros, kinek tág.
Lám, énnékem a világ
Se nem szoros, se nem tág.
Szép a fekete bárány,
A fekete szemű lány.

Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen* című meseregénye egyik népdalunkra *(A jó lovas katonának de jól megyen dolga)* asszociáltat egyik sorával, amelyben a badarországi hadsereg toborzásáról szól:

Azta de jól megyen ám a dzsuvás katonának dolga.

A népies hangvételt erősíti a tréfásan egybeírt *azta* és a *megyen* alak.

A **világirodalom** különböző szöveghelyei is sokszor tűnnek fel transzformáltan a magyar irodalomban. Dantei allúzió *(Az emberélet útjának felén / Egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / Mivel az igaz útat nem lelém.)* egy nagyon mozaikos szerkesztésű szövegbe (Zalán Tibor: *Terc*) kerülve nem őrzi meg az eredeti szöveg ünnepélyes hangvételét:

***Az emberélet Útjának** telén*
fírkára leltem Az idő falán
no lám! Az élet – gondoltam Falun
egy délután Unt voltam

Ebben az idézetben felsejlik még egy Mallarmé-verscím és Debussynek *Egy faun délutánja* zeneművének címe is a hasonló hangzás miatt *(Falun / egy délután)*.

Ki itt belépsz… kifejezéssel indítja *A Munkásotthon homlokára* című versének mindhárom strófáját Juhász Gyula, és ilyen módon folytatja:

***Ki itt belépsz,** templomba lépsz be,*
Szentség a munka és erő,
***Ki itt belépsz,** jövőbe lépsz be,*
Mely millióknak ád jogot
***Ki itt belépsz,** hozd el magaddal*
Piros zászlónak a reményt

A magyar költő felidézi bennünk Dante *Isteni színjáték*ának a Pokol kapujára írt szövegét *(Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!),* de éppen ellentétes értelműre, reményt sugallóra fordítja át a dantei sort, meghagyva viszont a stílus ünnepélyességét.

Az „Irodalom Háza virtuális alapkő-felbocsátásán", 1997-ben írta Parti Nagy Lajos:

***Ki ott belép**, úgy fogjad, mint a lép,*
ha már papír, hát légypapír, te Ház.
(Halk, talmi vers az irodalom házához)

Itt már az architextus patetikussága eltűnt a *lép* és a *légypapír* emlegetésével, holott mindkettő fokozza a szemléletességet: éreztetve a megtartás erősségét.

Expresszív hatású Devecseri Gábornak a dantei sor megfordított variációja:

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötét erdő jutott belém:
a születő halálnak tudata.
(Erdő)

Az egyik Shakespeare-szonett meglepő utórezgésű Petri György tollán:

Az vagy nekem, *mi seggnek a tenyér:*
hol símogat, hol üt
(új gép: alig lelem az ü-betűt);
mi szemnek a nap, szájnak a kenyér:
mindennapi és szembesüt.
(Az vagy nekem)

Ismerős a 75. Shakespeare-szonettnek az emberi kapcsolatok fontosságát, sőt szükségességét finom hasonlatokkal érzékeltető indítása:

Az vagy nekem, mint testnek a kenyér
S tavaszi zápor fűszere a földnek;
Lelkem miattad örök harcban él,
Mint fösvény, kit pénze gondja öl meg.

Petri György durva szóhasználatából fakadó vaskos hasonlata miközben emlékeztet az angol költő szerelmes versére, ugyanakkor szlengbe illően nagyon mai. Már a folytatás hasonlatai szelíd szerelmes szavak *(mi szemnek a nap, szájnak a kenyér),* amelyeket a strófazáró sor megemel a mindennapi létszükséglet kettőspont általi hangsúlyozásával és az élet fenntartását jelző metaforikus képpel *(a nap – szembesüt)*.

Jellegzetesen posztmodern alkotóként Petri György játszik az átvett szöveggel, jelzi az *Álljon meg a menet!* című verse is:

„Engem egy pillanat megölhet"?
„Nekem már várni nem szabad"?
Bizti? Nincs az egész egy kicsit
– L. Gy.-vel szólva – felsti-hi-li-lizálva?
Nem ahelyett állnak e lázas szavak,
hogy „Nem volna három rongyod,
garantáltan folyó hó 15-ödikéig
amikoris nekem befolyik egy nagyobb…
értem, kettő is elég, vagy annyi amennyi.
De azt prompt!" Nem ahelyett?
Tedd „fekély, galád" szívedre kezedet.

Gefrorne Tropfen fallen
von meinen Wangen ab
– – – Franzl, Franzl, hogy is van ez?
A megfagyott cseppek mi módon hullanak alá?
Rendben: először szomorú szemeidből
az orcádra potyogtak, aztán ottan megfagytanak.
Cseppalakban. Kb. így: 💧
Figyelembe véve egy könnycsepp térfogatát
és néhány triviális termodinamikai megfontolást:
amikor fallen, akkor vagy nem gefrorne,
vagy nem Tropfen.
(Hacsak, hacsak nem kaptál egy pofont. »Peremfeltétel«.)
De szépnek szép. Mi több, gyönyörű!
(Most is a Winterreisét hallgatom.)
Mégis szóvá kell tennem: amire a szövegíród gondolt:
minimum jégcsapretek méretű szerelmi bánat.

„Az ember végül homokos"
– sorvégen, rímkényszerben, de nem okvetlenül.
Én például buta
fejemmel nem biccentek. Ezeknek?
Igaz, nem is remélek, fejszesuhanás,
ebben egyezünk.
„a hozzáértő dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányni..." Mir gesagt.
Néha én is
hol így, hol úgy
vagyok ezzel:
Vetni. Meg. Száz. Bajunk.

Petri György verse indításában a tragikus hangvételű Ady-idézetet nyomban megfricskázza. Míg szerinte Ady Endre *felsti-hi-li-lizálva* drámai hangon szólal meg a pénz miatti létharcban, ő éppen ellenkezőleg a kontraszt kiemelésére a költői nagyság emberi gyengeségén (tudniillik, hogy a költő gyakran baráti, mecénási kölcsönökből élt) bizalmas stílusban, alulstilizáltan gúnyolódik *(Bizti?)*. A *Harc a Nagyúrral* című Ady-versből vett sorok valóságtartalmát megkérdőjelezve, posztmodern költőként képrombolást végez, megtoldva azzal, hogy a szimbolista költő önvallomását *(Az én belsőm fekély, galád)* bár idézőjelbe téve, de mégis szó szerintinek tételezi *(Tedd „fekély, galád" szívedre kezedet.)*.

A versbeli én az alkotás második egységében Schuberttel lép dialógusba, az egyik dalában megfogalmazottak túlzásán ironizálva és egyben a német szöveg idézésével sok befogadót kizárva a megértésből.

Nem állja meg Petri György, hogy miközben Franz Schubert *Winterreise (Téli utazás)* című dalciklusát hallgatja, annak az egyik dalszövegéből ne csináljon szóviccet. Az idézett két német sort *(Gefrorne Tropfen fallen / von meinen Wangen ab)* egy huszadrangú költő (Wilhelm Müller) írta, a verse így hangzik:

Gefrorne Tropfen fallen
Von meinen Wangen ab:
Und ist's mir denn entgangen,
Daß ich geweinet hab'?

Ei Tränen, meine Tränen,
Und seid ihr gar so lau,
Daß ihr erstarrt zu Eise
Wie kühler Morgentau?

Azaz magyarul azt jelenti:

Fagyott cseppek hullanak az arcomon
talán nem vettem volna észre, hogy sírtam?

Ej könnyek, könnyeim,
hát olyan langyosak vagytok,
hogy jéggé alakultok (keményedtek),
mint a hűvös reggeli harmat?

Erre reagál Petri így:

amikor fallen, akkor vagy nem gefrorne,
vagy nem Tropfen.

A szóvicc az, hogy a *Tropfen* főnév cseppet jelent, de a *tropfen* ige pedig 'csepeg, cseperészik' értelmű, szemben a *fallen* igével, amely viszont azt jelenti: 'esik, hull'. Vagyis amikor a könnycsepp hull, akkor vagy nem fagyott (az gurulna), vagy nem csepeg.

Petri a vers harmadik szakaszában József Attila költeményekre alludálva eszmei állásfoglalásának ad hangot: profán viccet csinál a kétségbeesettségről árulkodó *Reménytelenül* című vers két sorából *(Az ember végül homokos, szomorú, vizes síkra ér)* a második önkényes törlésével *(Az ember végül homokos);* a lassan eltűnődő, merengő, *fejével biccentő* embertípusnak a lenézést sugalló kérdést szegezi: *Ezeknek?* [ti. fejet hajtani?] A jelenlegi társadalmi helyzet drasztikus megoldását a versből kiemelt szimbolikus értelmű *fejszesuhanás*-sal gondolja el az alkotó; végül pedig a *Hazám* című József Attila-szonettből kiemelt részt

DUPress

(S a hozzáértő dolgozó / nép gyülekezetében / hányni-vetni meg száz bajunk.) még tovább roncsolja durva tartalmat árasztó megcsonkításával *(a hozzáértő dolgozó / nép gyülekezetében / hányni),* sőt a második gondolati rész szavakra tördelésével *(Vetni. Meg. Száz. Bajunk.).*

Vannak **rejtettebb allúziók** is, mert lehetséges úgy átírni szöveget, hogy a befogadó a mondat felépítéséről következtet az eredetire:

beszélek, tehát vétkezem
(Drótváz zöld)

Parti Nagy Lajos ebben a verssorban Descartes-nak, a híres francia filozófusnak tulajdonított *Cogito, ergo sum* ('Gondolkodom, tehát vagyok.') híres mondását úgy alakította át, hogy ennek felismerését inkább csak a mondás szerkezete sugallja. Tréfás áthallásokat is kelthet egy-egy bölcs mondás. Például Descartes híres axiómáját Karinthy Frigyes *Női Descartes* című írásában így parodizálja: *A férjem gondolkodik, tehát vagyok!* (*Notesz,* 1927). Juhász Gyula pedig így alakította át a descartes-i és Karinthytól átírt gondolatot: *A férfi szerint: harcolok, tehát vagyok*.

A shakespeare-i Hamlet-monológ híressé vált mondatának *(Lenni vagy nem lenni?)* tréfás átírásával így fokozza le Varró Dániel egy kislány „drámai" választási lehetőségét:

Fürödni hát vagy nem fürödni?
(Túl a Maszat-hegyen)

Verlaine *Chanson d'automne* című költeményét többszörösen is evokálja Tóth Krisztina *Őszi sanszok* című verse:

Ősz újra. Kong	Teszek-veszek	Becsap, kitér, kitár…
A park. Na mondd,	Szőlőt veszek	Oly elhagyott, sivár
beláttad?	miegymást,	a lelkem
Van-e tovább?	szél kavarog,	csak zümmög kétkedő
Van tétovább	cibál, ahogy	Hangon, mint az eső,
tenálad?	mi egymást:	mi *ver lenn…*

A cím játékos-ironikus torzítása *(Őszi chanson→Őszi sanszok)* és a költemény első sora a Tóth Árpád-i fordítást *(Ősz húrja zsong)* visszhangozza. Verlaine költeményéhez hasonlóan ebben a műben is az ősz a pusztulás, az elmúlás archetoposza, ezenkívül zeneiség és ügyes rímelés (páros rímet ölelkező követ) jellemzi. A nyelvjátékok kedvelőjeként az alkotó a címet paronímiára építi, így lesz *chanson*-ból ('dal') *sanszok* (francia eredetű szó 'kilátás, esély'), kancsalrímszerű szavakat *(kitér, kitár)* helyez egymás mellé, az utolsó sor pedig dőlt betűkkel emeli ki homofóniára építve a francia költő nevének kiejtett formáját.

DUPress

A felbolydult világ képéhez a következő híres shakespeare-i mondatnak *(III. Richárd: York napsütése rosszkedvünk telét tündöklő nyárrá változtatta át.)* csak a töredéke illik, ezt a szerző dőlt szedéssel ki is emelte. Ez ráadásul többszörös szójáték, hiszen a *tele van a hócipőm* szólást is felidézi:

> Tükörképek mögül ma még kilátok,
> Bohóc-cipőkkel *rosszkedvem tele*,
> S míg zord idő köpül sötét világot,
> Szivárg a száj *post mortem* tejfele.
> (Kovács András Ferenc: *Önarckép tükörcserépre*)

A Parti Nagy Lajos-féle átköltés *(Nővér, útlevér. Őszológiai gyakorlatok)* minden ünnepélyességétől megfosztja, egyenesen profanizálja Goethe éteri finomságú költeményét, amelyet a *Vándor éji dala*ként szoktak emlegetni:

minden toaletten	*Über allen Gipfeln*	*Immár minden bércet*
csend ül	*Ist Ruh,*	*Csend ül.*
papír egy szálka se	*In allen Wipfeln*	*Halk lomb, alig érzed,*
lendül	*Spürest du*	*Lendül:*
éled az	*Kaum einen Hauch;*	*Sohajt az éj.*
esti domesztosz	*Die Vögelein schweigen im Walde.*	*Már búvik a berki madárka,*
nincs kosz	*Warte nur, balde*	*Te is nemsokára*
ne félj	*Ruhest du auch.*	*Nyugszol, ne félj...*
	(Wanderers Nachtlied)	(Tóth Árpád)

Az újonnan teremtett szövegösszefüggés érezhetően lerombolja a régi jelentését és hangulatát a fordításokból ismerős kifejezések ellenére is *(csend ül, ne félj)*.

Varró Dánielt is ferdítő fordításra késztette két változatban is, azt vallva: *„viccelődjünk azon, amit nem bírunk lefordítani”:*

Szelídített változat kisebbeknek	*Bunkósított változat nagyobbaknak*
Minden orom csupa	*A hegytetőn fent*
öröm,	*nyugi van,*
a lombokon, a	*csak a szél böffent*
lömbökön	*sutyiban*
szél szól: lihi.	*a lomb közt, de slussz.*
Madárdaltól nem zeng az erdő.	*A madárkák kussolnak a fákon.*
Örvendj, tekergő,	*Belőled is, barátom,*
itt a pihi.	*kifogy a szusz.*

A hermeneutikai tapasztalat szerint a szövegek sohasem önmagukban, hanem mindig más szövegek viszonylatában léteznek az intertextuális játéktérben. Hol formai, hol szemantikai, hol strukturális, hol grammatikai jegyek kapcsán lépnek

DUPress

dialógusba egymással, mert rejtetten vagy jelzetten idéznek. Klasszikusaink jellegzetes szavai sokszor tűnnek fel a későbbi korok alkotásaiban. Van, hogy szinte láncszerűen kapcsolódnak a szövegek egymásba az intertextuális összefüggések révén. Ezek a szövegközi utalásfajták, intertextuális szövegjátékok miközben újraértelmeztetik az ősszöveget (architextust), egyben az elkülönböződést, a másságot is jelölik az újrakonstruált palimpszeszttel. Ritka, ha az architextus mondandóját továbbgondolva hangulatiságát megtartják, jellemzőbb, hogy ironikus hangneművé formálják alulstilizációval.

Nem egyforma mértékben játékosak az allúziók, nyilván fokozati különbségek rajzolódnak ki köztük. Ha egy szövegrészlet eltérő hangulatiságú, szóhasználatú kontextusba kerül, a játékosság fokozottabban érvényesül.

Kétségtelen az a megállapítás: „Az intertextuális kommunikáció azonban kétélű fegyver: az író amikor bizonyos – általa fontosnak tartott – asszociációkat sugall, nem lehet biztos abban, hogy mondandóját a befogadó ugyanazzal a szövegkörnyezettel hozza kapcsolatba" (Gránicz 1996, 135).

5.7.5. Stílusutánzás

„Az utánzás vele született tulajdonsága az embernek gyermekkorától fogva" (Arisztotelész 1963, IV.). „Az utánzás jelensége eleve ellentmondó tendenciákat foglal magába. Egyrészt egybeolvadás a mintával, »participáció« (átfolyás a tárgyba), másrészt megkettőzése a tárgynak és megkettőződése a személynek a mintakövetéssel" (Wallon 1971, 144). Hatására nem feltétlenül jön létre új mozzanat, de nemegyszer többletet is tartalmazhat.

Miben áll a stílusutánzás játékos jellege? A játékosság színtiszta megnyilvánulása a stílusutánzás. A stílusutánzással az alkotók az irodalmi tradícióhoz kapcsolódnak. A költői utánzás különbségei abból fakadnak: „milyen eszközökkel, mit és hogyan utánoznak" (Arisztotelész 1963, III.). A hagyományválasztásnak nyelvi-stiláris jelei vannak, ezért az utánzatban ezeknek felismerhetőknek kell lenni, mert az utánzó játéka akkor jó, ha a befogadó rájön: kinek a stílusában szólal meg a költőutód.

Weöres Sándor miközben *a Negyedik szimfónia. Hódolat Arany Jánosnak* című versciklusával a költőelőd előtt tiszteleg, egyben komoly hangvételű stílusimitációval él a mintául vett strófa- és ritmusszerkezetre írt költeményeiben. Az elsőben Arany János felező tizenketteseire emlékeztető sorok *bajnok*ában Toldira ismerünk rá:

Elnyugszik a bajnok. Zord homloka rémlik:
halmon eke-hullám, szántás feketéllik;
már őszül a tölgyfa, ázott busa bálvány,
beléje-karolva hétszínű szivárvány.

A másik a balladák világát idézi:

Dőlve éji menny falára
messze villog Rezi vára,
szikla-csontváz koponyája:
cenk Ser bolgár ottan mulat,
fáklyák tüze ver rőt lyukat
a fekete éjszakába.

A 3. a költőelőd *Vojtina ars poeticája* és *Vojtina levelei öccséhez* című verseit tréfás hangnemben imitálja:

De a sok szóból elég:
valamit már, úgy hiszem,
mondanom is illenék;
mert én ugyan felteszem,
hogy a tisztes és kopott
szóknak éden-állapot,
ha görögnek fel-alá s
hasmánt, mint a vízfolyás,
nyűg nekűl – hisz gondolat
oly sok járt a toll alatt,
fenkölt eszme-lángverés,
hetven horgú érvelés,
tarka-barka tünemény.

A 4. a bölcselkedő Arany Jánost juttatja eszünkbe, mert ez az *Őszikék* élettől búcsúzó magasztos stílusának utánzása:

Fordul az ég maga fenségében,
fordul a föld maga inségében;
egy-virágnak kelyhe, szirma,
egy-törvénye az esztendő,
mellyel a szegény veszendő
általfogni bírja.

Bármennyire patetikus hangvételűek is Weöres Sándornak az Arany János motívumait, metrumait felidéző sorai, mégiscsak játékok, hiszen ezek a stílusutánzás termékei.

Néha a stílusutánzás olyan jól sikerül, hogy megtéveszti a szakértőnek számítókat is.

Sokat emlegetett példa a stílusutánzásra Thaly Kálmán tíz kuruc verse *(Esztergom megvétele, Ocskai Lászlóról való ének, Rákóczi búcsúja, Bezerédy nótája,*

DUPress

Balogh Ádám nótája). Ezeket a szerző a valódi kuruc versek közé vegyítette, és jó ideig meg is tévesztette vele az olvasókat. *A kölesdi harcon* című verse személyes hangvételével tűnik ki:

A kölesdi harcon, a kölesdi harcon,
Hej, én is ott voltam – elejének vágtam,
Elejének vágtam, közepét bontottam,
Mint kaszás a füvet, döntöttem, rontottam…

Thaly Kálmánnak, a történetírónak – aki egyben a népnemzeti iskola költői követője volt – az álkuruc verseivel alighanem a történelmi események igazolása lehetett a célja. Viszont leleplezi ezeket a verselés technikai fejlettsége, a műgond és az archaizálás. Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos irodalomtörténészi és filológusi megállapításai szerint ezek „nem valódi népballadák, hanem olyan költő művei, aki olvasta Petőfit és Aranyt", mert a „népköltészet bennök Arany költészetének segédeszközeivel van utánozva", azaz: „szerzőjük minden ügyes archaizálása mellett is mégis már élt a modern nagy költőink vívmányaival; kompozíciójában, a népies kifejezések megválogatásában, egyáltalán a költői hatás eszközeinek átgondolt alkalmazásában már nem naiv népies". Tompa József derítette ki Thaly archaizáló technikájának módjait: ezek a régies igealakok, archaikus szavak, az *a* névelő helyett *az* használata, valamint különösen Balassi Bálint hatása.

Nagy vihart kavart Juhász Gyula Ady Endre stílusában írt versével. Földessy Gyulát, Ady Endre „minden titkainak" tudóját is megtévesztette: „Minden jel arra mutat, hogy Ady állítólag 1900 elejéről való verse csakugyan eredeti Ady-vers":

Nincsen, nincsen!?

Nincsen Semmi és nincs: Minden,
Csak az én szivem van és volt,
Az én nagy, véres, mámoros Szivem,
E szent, e félholt!

Nincsen Öröm és nincsen Szerelem,
Nincsen Vigasz és nincsen Pénz,
Csak én mindenem és én semmim,
Csak én Szivem, te élsz!

Te vagy e Világ Közepe,
Körötted forognak balogul
A bús csillagok s e beteg Föld,
Borúdra mind borul!

Szivem, előtted térdre esem
S dalolom a legszebb zsolozsmámat,
Tiéd a Világ, a Szépség, a Bűn
S Kincseim Kincse: a Bánat!

Babits Mihály is így nyilatkozott: „Én is biztosra veszem, hogy ez a vers igazi Ady-vers." Móricz Zsigmond, a barát is meg van győződve: „Ez a vers mindenesetre egyik első »nagy verse«. Ez az ő szava azoknak a verseinek jellemzésére, amelyek a legreprezentánsabb darabjai. [Bek.] Rám divinatiószerűen hatott.

Első olvasása alatt azt mondtam: ismerem ezt a verset. Annyira szűzen és éretten adja Adyt, egész 1908-ig való erejével." (Az idézetek a kritikai kiadásból valók: *Juhász Gyula összes művei*. 1963, 3, 339–340.)

Kosztolányi Dezső viszont éles szemével felismerte a stílusutánzást: „Karácsony este egy társaságban olvastam először azt a verset, melyet Ady Endrének tulajdonítanak. Szinte felkiáltottam, hogy ez a vers nem Ady Endrétől való." Részletes indoklása így hangzik: „Mindenesetre a vers formája túlságosan zárt, keményen művészi. Adynak volt egy kezdő korszaka, mikor Ábrányi Emil hatása alatt írt, régi, romantikus hagyományok rabságában. Ebből az időből semmi esetre sem származhat. De a későbbiből sem, mikor már maradandó költeményei megszülettek. Mert akkor a régi, kötött formát sokkal inkább meglazította. A vers írója a parnassien úton járó. Ady Endre sohasem volt parnassien. Ennek a költeménynek minden szava úgyszólván egy-egy epigramma, fölkiáltójel. Ady Endre nem igen használt fölkiáltójelet. A címe: Nincsen, nincsen!? (felkiáltójellel és kérdőjellel) szintén más stílusra vall. Rímei (*és volt – félholt* – stb.) összerakottságukban és újságkeresésükben sem mutatnak rá. Pár perc múlva ezt mondtam: a vers szerzője senki más nem lehet, mint Juhász Gyula barátom, a szegedi költő" (1963, 341).

Hogy mi téveszthette meg az embereket, és mit nem észleltek, így indokolja Kosztolányi Dezső: „Támogatta nézetemet azon észrevételem, hogy noha benne már az ismert Ady-frazeológia jelentkezik, a fogalmak, illetve a jelképek nagybetűvel való írása (Semmi... Minden...), olyan fogalmak és jelképek is nagybetűvel szerepelnek itten, melyek tudtommal Ady egyetlen versében sem fordulnak elő ilyen alakban. (Vigasz... Világ Közepe...) Főkép két szó volt szememben gyanús, Szépség és Bűn, s ez a két szó is Juhász Gyulához vezetett, ki első köteteiben művészi szépségrajongásról tett tanúságot, gyakran beszélt Szépségről és Bűnről" (1963, 341).

Juhász Gyula így ismerte el szerzőségét: „Kosztolányi Dezső irodalmi detektívmunkája sikerrel végződött, a kérdéses verset valóban én írtam. Írtam pedig Nagyváradon, 1908 végén, a »Világ közepé«-hez címzett körösparti kocsmában, éjnek évadján, borozgatás közben. Amolyan komoly Ady-imitációnak készült, mint a franciák mondják: à la manière Ady Endre [Bek.] A verset nem a nyilvánosságnak szántam s írtam ilyent s ehhez hasonlót nem egyet, de százat. Nem csodálkoznék, ha még sok ilyen ismeretlen Ady-vers kerülne napvilágra" (1963, 343).

Követendő Kosztolányi Dezső „detektív munkája", ő ugyanis filológiai pontossággal válogatja szét a karakteres és a nem jellemző jegyeket: az Ady Endre szövegre utaló elemektől elválasztva a Juhász Gyula költészetére vallókat.

A legtöbb költő – míg nem talál rá sajátosan egyedi hangjára – költőelődei stílusát utánozza. Ha nem kezdő költő vállalkozik stílusutánzásra, célja játék: az utánzott mű vagy alkotó stílusjegyeinek felmutatása.

5.7.6. Parafrázis

„Az ember egyaránt képes utánozni vagy kitalálni. Másol vagy újít. […] Ily módon a másoló művészet szemben áll az alkotóval" – állapítja meg Caillois, a francia filozófus és kritikus (1962, 25). Épp az újraírás, azaz a parafrázis mutatja, hogy hány fokozata van az átírásnak: hogy az alkotók milyen mértékben elégednek meg a sémák követésével, mennyire képesek azt megújítani.

Mitől válik játékká a parafrázis? Az átírás, az átköltés kreatív nyelvi játék, amelyre jellemző általában a versforma átvétele, viszont tartalmában, stílusában eltávolodás az eredetitől.

Csukás István *Visszhang az árnyékból* című költeményében a grammatikai transzformációk ellenére is felismerhető a szövegelőzmény:

*Nem tudo**k** mást, mint eldalolni*	*Ha nem tud**sz** mást, mint eldalolni*
*saját fájdalma**m** s örömé**m...***	*Saját fájdalma**d** s örömé**d:***
*(S nincs rá**m** szüksége e világnak,*	*Nincs rá**d** szüksége a világnak,*
bár végleg elsüllyed velem.)	*S azért a szent fát félre tedd.*

Leplezetlenül a hagyomány továbbírásának szándéka vezette Csukás Istvánt, amikor Petőfi Sándor *A XIX. század költői* című verse részletének egyes szám második személyű formáját, amely általános alanyt feltételez, és a költőkhöz szóló intelem, egyes szám első személyűvé alakította, így vált ez a lírai én vallomásává.

Így hangzik Petőfi Sándor *Temetésre szól az ének* című költeménye:

Temetésre szól az ének,
Temetőbe kit kisérnek?
Akárki! már nem földi rab
Nálam százszorta boldogabb!

Weöres Sándor két változatban is átírta ezt *Ugráló szavak* című versében:

Temetésre szól az ének fönn,	*Temetésre szól az ének fent,*
*Temetőbe kit kisérget **ön?***	*Temetőbe kit kisérget **kend?***
*Akárki! már nem földi rab**ló,***	*Akárki! már nem földi **hapsi,***
*Nálam százszorta boldogabb **ló.***	*Nálam százszorta boldogabb **fi.***

Az átíró a sorokat egy-egy szótaggal vagy szóval toldotta meg, és bár megidézte az eredeti művet, de Petőfi szomorú hangvételű verse helyébe a játékost léptette. Egyrészt mert a helyzetdalba az *ön* tiszteletteljes megszólítás beiktatásával

mintegy felfelé stilizálta az architextust, másrészt a *kend* és a *fi* ('ifjú, legény') népies nyelvben, valamint a *hapsi* szlengben használatos szóval lefelé stilizálta a szöveget (bár a népnyelvben a *kend* megtisztelő megszólítás), ezzel stiláris kontrasztot okozva. Különösen tréfába illő nyelvi játék a *ló* szó önállóan és álösszetételi tagként szerepeltetése.

A következő párvers jól szemlélteti, hogy a halandót örökké foglalkoztató gondolat: a halál, az alkotók számára örök téma, de az egyéni sors, az életfelfogás és a kor jelentős különbségéből fakadóan eltérést mutat. Arany János *Sejtelem* című bökversét így írja át Orbán Ottó a saját életére vonatkoztatva:

Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

Életem hatvankettedik évébe
fojt engem a jó sorsom tévébe,
nem takarít be régi rakott csűrébe,
vet helyette dögkeselyűk csőrébe.

Orbán Ottó miközben *Magára igazítja Arany János négy sorát*, ugyanakkor nyilvánvalóvá is teszi a költőelőd szövegére rájátszást a strófaszerkezet megtartásával, a szóhasználat átvételével és a rímképlet megőrzésével. A vers „magára igazítása" abból fakad, hogy az Arany János-i pozitív tartalmú kép: a gabonaaratás és -vetés mozzanatai helyére a XX. századi költő negatív képet illesztett. Évezredek óta a gabona az élet szimbóluma, ahogy Jézus mondta az evangélista szerint: *Bizony, bizony, mondom néktek: ha a búzaszem nem esik a földbe, és nem hal meg, egymaga marad; de ha meghal, sokszoros termést hoz* (*János evangéliuma* 12,24). A jézusi példázatot Márk evangéliuma így örökítette meg: *Magától terem a föld, először zöld sarjat, azután kalászt, azután érett magot a kalászban. Amikor pedig a termés engedi, azonnal nekiereszti a sarlót, mert itt az aratás* (4,26–29). Ezért a halálnak a gabona aratásával való összevetése a Bibliában pozitív gondolatot rejt. Keresztelő János így jövendöli meg az utána jövő messiás tevékenységét: *Kezében szórólapát van, és megtisztítja szérűjét: a gabonát csűrbe takarítja, a pelyvát pedig megégeti olthatatlan tűzzel* (*Máté evangéliuma* 3,12). Sőt a halálnak az aratáshoz hasonlítása még ősibb kép, hiszen az ótestamentumi Jób könyvében is szerepelt: *Érett korban térsz a sírba, ahogyan a kévéket idejében takarítják be* (5,26), mert mindennek megvan az ideje, ahogy a Biblia *A prédikátor könyvé*ben (3,1–2) hirdeti: *megvan az ideje a meghalásnak.*

Az Arany János-i sejtés igazolódott, hiszen a vers írásának évében a költő valóban meghalt. A halál elfogadása, az elmúlással való megbékélés, de ugyanakkor az emberi élet folytatásának reménye képileg az aratás és a vetés szokványos folyamatának lépéseibe vetítődött ki: kévébe kötés, csűrbe betakarítás, azaz az érték összegyűjtése és megőrzése, ezt követően pedig az új vetés az új életet jelenti: új nemzedék születését. Ehelyett a XX. századi alkotó a be nem takarított

gabonamagnak a *dögkeselyűk csőrébe* vetésével a nem kívánt halál metaforikus képét vizionálja. Ugyanis bár mindkét szövegben a *vet* ige szerepel, de míg az isteni tett pozitív, hiszen a XIX. századi költő versében 'gabonamagvat termesztés végett a megmunkált földbe juttat' értelmű, addig a XX. századi alkotó szövegében negatív előjelű a sors gesztusa, mert 'hanyagul, könnyelműen eldob, mint hulladékot' jelentésű.

Az értelmezés szabadságát kínálja minden szöveg, és ezek a művek is több szinten olvashatók az olvasó ismeretének, érzelemvilágának megfelelően. Arany verse felidézheti pusztán az aratás képét, de hozzákötődhet a kaszával aratáshoz a halált kaszával szimbolizáló megjelenítés is, a Bibliát ismerőben pedig még további intertextuális értelemtöbblet rakódik rá az alapjelentésre. Orbán Ottó verse miközben saját korában láttatja a lírai én sorsát: oximoronnal a pusztulását *(fojt a jó sorsom),* metaforikus képpel az iszonyú létérzését *(vet [...] dögkeselyűk csőrébe),* ugyanakkor mivel minden szöveg túlmutat önmagán, a mindenkori nyilvánosságnak kitett személy kiszolgáltatottságát sugallhatja vagy a látszólagos pozitív lehetőség pusztító voltát.

Kovács András Ferenc *Babits Mihályhoz* címzi azt a palimpszesztusként és palinódiaként megjelölt verset, amely Babits Mihálynak *Arany Jánoshoz* címzett költeményét írja át egy-két ponton. Valóban megfelel a palimpszesztus és a palinódia megnevezésnek a mű (ahogy ezt a szerző megjelöli), hiszen az eredeti szövegből csak néhány szót törölt és írt át a késő felhasználó:

Babits Mihályhoz
*(Egy megzavart verselő a XX. század**ból**)*

*Hunt mester**em**! **ma** hozzád száll az ének:*
*ládd, léha gáncsok **hangom** elborítják*
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
*édesapjához **kapaszkodni** tér meg:*

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
*cintányérral mulatnak **még** a szittyák*
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
*és jönnek az új **hangosok** sereggel,*

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

Arany Jánoshoz
*(Egy megzavart verselő a XX. század**ban**)*

*Hunt mester**ünk**! **te**hozzád száll az ének:*
*ládd, léha gáncsok **lantom** elborítják*
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
*édesapjához **panaszkodni** tér meg:*

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
*cintányérral mulatnak **már** a szittyák*
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
*és jönnek az új **lantosok** sereggel,*

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

EUPress

Az eltérések kivastagításából világosan kitetszik, hogy a Kovács András Ferenc-i „visszaéneklés" (ahogy ő nevezi) alapvetően nem érinti az alapmű értelmezését, mégsem lényegtelen, hogy kihez „száll az ének", nyilván ahhoz a költőelődhöz, akitől tanult a költőutód. Félreérthetetlen, hogy a XX. század első felének költője Arany Jánosban látja a mintát, míg a XX. század második felének alkotója a korban hozzá közelebb álló Babits Mihályban. Az intertextus feszültségét az „apró" változások adják. A párversek alcímében csak egy toldaléknyi eltérés mutatkozik: a szövegkörnyezet hatására mindkét rag időviszonyt jelöl, csak míg a *-ban* az időszakban benne élést jelzi, addig a *-ból* rag inkább asszociatív jellegű, hiszen emlékeztet ilyen címekre: *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* (Jókai Mór), *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* (Petri György), valamint vers-, dalgyűjtemények gyakori címe *-ból* toldalékkal formálódik: *Virtuóz dalok és lantszólók a XVII. századból,* jelezve: visszatekintve mondható el, hogy abból az időszakból való művek ezek.

A megszólítás birtokos személyjelnyi eltérése arra világít rá: egy irodalomtörténeti korszak, egy korszak költőtábora egységesen példaképet *(mesterünk)* látott Aranyban, míg Kovács András Ferenc csak a saját személyes kötődését hangsúlyozza *(mesterem)*. (Ezt különben más versében, a *Babitsolás* címűben is megvallja: *Csikókoromtól vagy velem, mint teljes ön- / Magam, te titkos* ***mesterül!***) A megszólításhoz szervesen kötődik Babitsnál a személyes névmási alak hangsúlyozásával a megszólított személye *(tehozzád),* míg a nyugatos költőnek címzett versben az időbeliség *(ma)* hangsúlyozódik, jelezve: az alapmű jelentésének aktualizálása fontossá vált a jelenben. A mesterhez fordulás oka és tartalma is megváltozott az újraírással. Az okot rejtő kifejezések *(gáncsok lantom elborítják – gáncsok hangom elborítják)* között tartalmi eltérés nincs, hiszen mindkettőben a költészet a támadás tárgya. Csak míg Babits ezt a költői tevékenységet jelképező hangszer nevével jelzi *(lantom),* addig korunk költője ezt az irodalmi használatú, sőt elavult szót felváltja a mai és természetesebb megfelelőjére *(hangom)*. Beszédes a *haragosok*ra módosítás. Ez magyarázható a babitsi *hangos sebekkel* kifejezéssel, de a méltatlankodásnak korunkra jellemző hangerejével és a támadás fokozódásával is, sőt azzal is, hogy a támadás nem feltétlenül a költőktől ered. Tartalmi változást okoz az időhatározó-szó megváltoztatása a *cintányérral mulatnak a szittyák* kontextusban, a *már* a cselekvés kezdetét, a *még* a folyamat le nem zárulását jelenti. Lényeges eltérés mutatkozik viszont a költőelődhöz fordulás okában. Babits ahogy jelzi: *panaszkodni tér meg,* Kovács András Ferenc viszont egyenesen kapaszkodót lát a Babits Mihályhoz, a mesterként tisztelt költőhöz kötődésben. Igaz erre a parafrázisra a Kovács András Ferenc magyarázatából vett néhány mondat: „Mert a költészet folytonosan

megfelel: minduntalan más, és mégis ugyanaz. Különben majdnem minden egybevág. Mert majdnem minden megíratott már."

Kovács András Ferenc parafrazeálja a Vörösmarty Mihály *Fóti dal*-át is:

Lefelé megy sorsban a csönd.
Jót iszom.
Húzzák mások több haszonnal,
Mordizom!
Lelkendezni sincs erényem –
Hallgatok.
Túlbuzogni, fölnyomulni
Balga fog.

Mind harsog, hogy így meg úgy a
Pátria –
Egyre megy már, csak viruljon
Putrija!
Finnyásabbja finoman rág,
S fanyalog –
Acsarkodni akad elég
Magyar ok.

Fölfelé megy borban a gyöngy;
Jól teszi.
Tőle senki e jogát el
Nem veszi.
Törjön is mind ég felé az
Ami gyöngy;
Hadd maradjon gyáva földön
A göröngy.

Bort megissza magyar ember,
Jól teszi;
Okkal-móddal meg nem árthat
A szeszi.
Nagyot iszik a hazáért
S felsivít:
Csakhogy egyszer tenne is már
Valamit.

A borozgatás alkalma nemcsak könnyed hangokra ragadja a romantika kori költőt, hanem elégedetlenségének is hangot ad. Ezt a gondolatiságot viszi tovább Kovács András Ferenc *Pótital* című alkotása, tehát nem csupán a feddés hangján szól *(Húzzák mások több haszonnal),* de a megvetendő, elmarasztalandó magatartásformát elítélő szavakkal meg is bélyegzi *(Túlbuzogni, fölnyomulni; harsog; acsarkodni),* és képekbe rejti erőteljesen ironikus bírálatát *(finoman rág; viruljon Putrija)*. A költői játék alapja a *Fóti dal* versformájának átvétele, bizonyos emberi magatartásformák szleng szavakkal illetése *(Túlbuzogni, fölnyomulni),* a szavak és a tettek közötti összhangnélküliség nyelvi lenyomata az ellentétbe állításban, amely a stílustalan *(hogy így meg úgy)* és a magasztos *(Pátria)* kontrasztjából fakad.

Kovács András Ferenc *Messzebb... messzebb...* című és *Ad nótám Babits Mihály* alcímű versében a nyugatos költőelőd egyik művét parafrazeálja. Ez több nyelvi-stiláris jelből is kitetszik. Egyrészt ha magából a címből és annak helyesírásából nem jutna eszünkbe az induló Babits *Messze... messze...* című költeménye, az alcím egyértelmű utalást nyújt a költőnév említésén kívül az *ad notam* irodalmi-zenei szakkifejezés használatával is. Utóbbi ugyanis annyit tesz: 'valaminek a dallamára (éneklendő)'. És valóban a költőutód négysoros strófái is nyolc szótagos jambikus lejtésű, páros rímű sorokból épülnek fel, és maguknak

a versszakoknak a struktúráját is imitálva, többnyire az országnév archaikus-patetikus jelzésével indulnak *(Frankhon. Némethon)*. A strófa folytatásában is a nominális stílus változatai szolgálják az országbemutatásokat, mint a párhuzamba vonható babitsi szövegben:

Messzebb... messzebb...
Ad nótám Babits Mihály

Madrid. Spanyolhon. Semmi rét.
Se donna, balkon, minarét.
Csak múzeumban lótfutás...
Magány. A sarkon skót dudás.

Frankhon. Mindenki francia!
Kelendő dal, klapancia.
A versvásáron szó forog.
Akárki költő, s kódorog.

Némethon. Gépek, Ruhr-vidék.
Kimért modor, rideg bidék.
Hajnalban germán bülbülök.
Hotelszobákban bambulok.

Messze... messze...

Spanyolhon. Tarka hímü rét.
Tört árnyat nyujt a minarét.
Bús donna barna balkonon
mereng a bíbor alkonyon.

Némethon. Város, régi ház:
emeletes tető, faváz.
Cégérek, kancsók, ó kutak,
hizott polgárok, szűk utak.

Frankhon. Vidám, könnyelmü nép.
Mennyi kirakat, mennyi kép!
Mekkora nyüzsgés, mennyi hang:
masina, csengő, kürt, harang.

De nyilván játszik is Kovács András Ferenc, hiszen már magában az alcímben a szabályos, szokott latinos írásmód helyett az *o* betűre ékezetet rak a homofóniára játszva, hiszen a latin *nota* ('jel, írásjel, hangjegy') accusativusa csak véletlenül esik egybe ejtésben a magyar 'dal' jelentésű *nótam* szóval.

Kovács András Ferenc költői játéka mindig megbontja a nyugatos költőnek az országokról rajzolt harmonikus összképét. Spanyolország bemutatásában a babitsi strófa változatos színeivel, formáival gyönyörködtető és hangulatot árasztó képével szemben diszharmóniát keltő a tagadó negatív festés *(Semmi rét. Se donna...)* és a spanyol dal helyett a skót zene említése. A Franciaországról hanghatások sokaságával vidám, mozgalmas, sőt csodálatra méltó képet *(Mennyi kirakat, mennyi kép! Mekkora nyüzsgés, mennyi hang)* rajzoló nyugatossal ellentétben a költészet leértékelődését festi meg a *kelendő dal* és a 'mesterkélt, gyatra rímes kezdetleges vers' azonosításnak tetsző mellérendelés. Ebben a légkörben, ahol *Akárki költő*, a vers vásári portékává süllyed. Szemléletes és hangulatos a különböző formákat, tárgyakat megjelenítő Babits által ábrázolt németországi régi, tipikus házépítési módú városkép, míg Kovács András Ferenc riasztó, elgépiesedett és elidegenedett világot láttat *(Kimért modor)*, nyomósítva ezt a szövegkörnyezetbe nem illő, mert tartalmilag inkongruens *rideg bidék* említésével. Minderre lehetne egyrészt azt a magyarázatot adni: Babitsnak csupán a képzeletében éltek az egyes országokkal kapcsolatos jellegzetes, vonzó és

idealizált vonások, míg Kovács András Ferenc mindezekben az országokban járt is egy bő hónap alatt egy tizenkét országot érintő körút alkalmával (ahogy ezt az irodalomtörténet tudni véli). De alighanem másról is szó van, mert ha nyitott szemmel jár is az ember a nagyvilágban, ennyi idő alatt nemigen lehet a felszín mögé látni. Sokkal inkább az okoz különbséget, hogy a személyesség belép az objektívnak tűnő ábrázolásba *(Csak múzeumban lótfutás; Hotelszobákban bambulok),* és az individuális nézőpontból szemlélődő csak a negatívumokat veszi észre *(S a szovjet fajkolónia: / Kalinyingrád a hantokon; Oroszhon. Körtánc, térzenék. / Kilóg a hős múlt férce még; Fehérorosz föld. / Mosolykampány, pártkantinok).*

Ugyancsak a nézőponteltérés sugárzik az összegző tartalmú strófákból is:

Ó, Európa, hány határ! Ó mennyi város, mennyi nép,
Képeskönyv, ábra, példatár! Ó mennyi messze szép vidék!
Hány elvetélt nép, látomás! Rabsorsom milyen mostoha,
Ó, Berlin, víg végállomás! hogy *mind* nem láthatom soha!

A bemutatott országokban szépséget, kultúrát, megőrzött hagyományt látó Babits csodálattal vegyes sóvárgó elvágyódással tekint külföldre a nagyrabecsülést sejtető *ó* indulatszó és a nagy mértéket kifejező *mennyi* névmás felkiáltásban összekapcsolt formájával, Kovács András Ferenc *ó* indulatszava és a 'milyen sok!' felkiáltó értelmű *hány* viszont feljajdulás, de legalábbis szomorú sóhajtás Európa határokkal szétszabdaltsága *(hány határ)* és álmokat, célokat meg nem valósítása miatt *(Hány elvetélt nép).* Ebből a hangulatiságból egyedül a strófazáró sor örömteli hangvétele emelődik ki *(Ó, Berlin, víg végállomás!).*

A nominális stílusú mondatszerkesztésben viszont követi mesterét az erdélyi alkotó. Ha csak a verséből kiemelt strófákat vesszük is számba, látható: igei állítmányt tartalmazó mondata alig akad, a huszonegyből három, és azok is csak cél nélküli, kevéssé intenzív cselekvést jeleznek *(A versvásáron szó forog, Akárki költő, s kódorog; Hotelszobákban bambulok).* Az országot jelző szót követően viszont Kovács András Ferenc alkotásában annál több az elliptikus mondat *(Kimért modor, rideg bidék; Hajnalban germán bülbülök; Ó, Európa, hány határ!; Hány elvetélt nép, látomás!, Ó, Berlin, víg végállomás!),* esetleg három ponttal a befejezetlenség jelzése *(Csak múzeumban lótfutás…),* a mellérendelő jelzős kifejezések sorjázása *(Kimért modor, rideg bidék),* a csak szavakra lecsupaszított felsorolások *(Se donna, balkon, minarét; Képeskönyv, ábra, példatár!)* és a névszói állítmányú mondat *(Mindenki francia!).* Sőt mondatértékű főnév is akad *(Magány.),* amilyen még Babitsnál sincs az országneveken kívül.

Egymás mellé állítva jól érzékelhető az eredeti és a parafrázis tartalmi, stiláris és hangulati eltérése:

Csokonai Vitéz Mihály: *Tartózkodó Kérelem*	Lázári René Sándor fiktív szerző, valójában Kovács András Ferenc: *„A hatalmas szerelemnek…”*
A hatalmas Szerelemnek *Megemésztő tüze bánt:* *Te lehetsz írja sebemnek,* *Gyönyörű kis tulipánt!*	*Csak a versnek s kegyelemnek* *Elenyésző tüze bánt –* *Csak az ég írja szememnek* *Föl a végső tulipánt.*
Szemeid szép ragyogása *Eleven hajnali tűz,* *Ajakid harmatozása* *Sok ezer gondot elűz.*	*A szavak gyors ragyogása* *Eleven jég, tele tűz –* *Sivatag sors dadogása* *Szerelemfény, mely elűz.*
Teljesítsd angyali szókkal *Szeretőd a mire kért:* *Ezer ambrózia csókkal* *Fizetek válaszodért.*	*Csak a versnek, csak a könyvnek* *Vagyok én még lehető,* *De a szó már sose könnyebb –* *Sose hű, szép szerető.*

Korunk poétája megőrizte az eredeti vers ritmusát és sok esetben a rímeit is, viszont míg Csokonainál a *tulipán* a nő metaforája, addig az átköltésben a halott sírjára teendő virág. Az architextusban a *szerető* a férfit jelenti, az átírt formában a már nehezebbé vált kifejezésmódot. Mindkét versben szerepel az azonos alakú *írja* szó: az eredetiben főnévi értelemben *(írja sebemnek),* a parafrázisban nagyon ötletes az elhelyezése, mert birtokos jelzős szerkezet elemének tűnik *(az ég írja),* csak a következő sor *föl* igekötője értelmezteti helyesen igeként *(az ég írja föl)*. Játékos ötlet az azonos magánhangzók miatt a hasonló hangzásra rájátszó forma is *(Megemésztő; Elenyésző).*

Parafzásit készít Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* című versében József Attila két keserű soráról *(Két hexameter),* amelyet így profanizálja:

Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! *Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgy is.*	*mért legyek én szobatiszta* *kiterítenek úgyis* *mért ne legyek szobatiszta* *kiterítenek úgyis*

Míg a költőelőd morális kérdést *(tisztességes)* feszeget, addig stílusváltással, alulstilizáló szövegtorzítással szembesül a befogadó a posztmodern műben, azzal, hogy napjaink emberét nem magasztos gondolatok foglalkoztatják. Parti Nagy Lajos *Grafitnesz* című kötetéért kapott Magyar Irodalmi Díj átadásakor 2004. február 5-én így szól a laudációt mondó Réz Pál erről az átiratról: „Mi tagadás, ha ezt a két sort olvassuk, először elnevetjük, sőt elröhögjük magunkat – de kisvártatva valami rossz szúrást érzünk a bordáink között: hát ez lett a nagy

morális dilemmából, ez a földhözragadt-szánalmas-kétségbeesett kérdés? Aztán rádupláz a fájdalom: és ez lett a költészetből? Mert, amikor Parti Nagy a legcsúfondárosabban forgat ki és át egy Petőfi-, Kosztolányi-, József Attila-sort, nosztalgiát és rezignációt is kiérzek az abszurd elcsavarásból: igen, volt valaha egy emelkedett, egyértelmű, szárnyaló, *ép* magyar költészet! Így írtak akkor a költők" (2004, 4).

Ady Endre *Héja-nász az avaron* című költeménye sem kerülheti el az átírást. És mint szokásos, Dobai Bálint *Ananászhéj* című verse is kisszerű témára vált a szerelmesek civódását, harcát megjelenítő téma helyett:

Útra kelünk. Megyünk a Boltba,
Közös kasszánkon háborogva,
Két meggyűrűzött divatgalamb.

Új rablói vannak a Lének,
A rádióban új az ének,
Szólnak a csókos ütközetek.

Az Ady-alkotás jelképe *(Megyünk az Őszbe)* helyébe az átköltésben a bolti bevásárlás kerül. A jelképes értelmű *Nyár* főnevet felváltja Dobai versében a *Lé,* amely a bolttal együtt a jelentéktelenséget fejezi ki akkor is, ha a *Bolt* szó nagy kezdőbetűs írása nyilván az Ady-féle szimbólumok szokásos nagybetűs írására alludál. Nagyon kifejezővé teszi a szerelmi konfliktusok, családi perpatvarok napjainkban általánossá vált publikussá tételét a *Dúlnak a csókos ütközetek* átköltése *Szólnak a csókos ütközetek* formává.

Parafrázis és egyben paródia Parti Nagy Lajos *Őszológiai gyakorlatok* című versciklusának egyik darabja:

***útra kelünk megyünk** a gőzbe*
*izzadva **sírva kergetőzve***
csak ami jár csak ami jár
beutalatlan fakultatíve
hideg ebédet s uzsonnát víve
dúlnak a csókos ütközetek
kis Nagybetű is jár tán nékünk
akik az élet héján élünk
kifogyatollal szerelmesen
hazafelé ha száll a búszunk
egymás Colába belehúzunk
*s büfézünk **az őszi avaron***

***Útra kelünk. Megyünk** az Őszbe,*
*Vijjogva, **sírva, kergetőzve,***
Két lankadt szárnyú héja-madár.

Új rablói vannak a Nyárnak,
Csattognak az új héja-szárnyak,
Dúlnak a csókos ütközetek.

Szállunk a Nyárból, űzve szállunk,
Valahol az Őszben megállunk,
Fölborzolt tollal, szerelmesen.

Ez az utolsó nászunk nékünk:
Egymás husába beletépünk
*S lehullunk **az őszi avaron.***

Ady Endre költeményének komoly, szenvedélyes szerelmi küzdelmet megjelenítő tartalma helyett komolytalan tárgyra alkalmazza tréfásan és ironikusan a szimbolizmus nagy alakjának versfoszlányait korunk költője. Erre alkalmasak az átköltés alulstilizáló, hétköznapiságot tükröző elemei: *hideg ebédet s uzsonnát víve; egymás Colába belehúzunk; büfézünk.*

Varró Dániel több költemény parafrázisát is elkészítette. Petőfi Sándor Megyeriről, a színészről szóló *A tintás-üveg* című versét magára a költőre így írja át *(Petőfi Sándor II.):*

Vándorszínész korában Megyeri
(Van-e, ki e nevet nem ismeri?)
Körmölgeté, mint más, a színlapot.
Kapott
Ezért
Egyszer vagy öt forintnyi bért,
A mint mondom, vagy öt forintnyi bért.

Először is hát tintáért megyen,
Ha ismét írni kell, hogy majd legyen.
A tintásüveget pedig hová
Dugá?
Bele
Kabátja hátsó zsebibe,
A mint mondom, kabátja zsebibe.

Diák korában Petrovics Sanyi
(Kiről manapság annyit hallani)
Úgy döntött, hogy vándorszínész leszen,
Hiszen
Mit ér
A fej, mit nem övez babér?
Amint mondom, mit nem övez babér.

De Sándorunk csöppet sem búsula,
Úgyis csak nyűg vala az iskola –
Kinek elméjét, lelkét egyaránt
A láng
Füti,
Ugyan mit oktatnak neki?
Hát kérdem én, mit oktatnak neki?

Varró Dániel a versforma és a ritmus követésén túl utánozza Petőfit az utolsó előtti sor kifejezésének strófazárásként való megismétlésében is:

Egyszer vagy öt forintnyi bért,
A mint mondom, vagy öt forintnyi bért.

A fej, mit nem övez babér?
Amint mondom, mit nem övez babér.

A XIX. századi költő nagymérvű emberi öntudatát kérdésalakzatokba foglalja a jelenkor alkotója: *Kinek elméjét, lelkét egyaránt / A láng / Füti, / Ugyan mit oktatnak neki? / Hát kérdem én, mit oktatnak neki?* Nyilván ezek az interrogáció típusú kérdésalakzatok tagadásként értelmezendők: 'Semmit nem oktatnak neki'. Csattanós befejezéssel zárul mindkét vers: Megyeri a tintafoltos sárga kabátját *Hordá, mig széjjel nem szakadt;* az öntudatos emberi magatartást az apai szigor semmibe vette, és *Elverte gyermekén a port.*

Minek-minek? című versében Varró Dániel így játszik rá Petőfi Sándor *Minek nevezzelek* című alkotására, láthatóan örömmel lubickol a költőelőd utánzásában, követve a Petőfi-féle motívumokat, mondatszerkesztést, versformát:

Minek nevezzelek, cica,
ha rakoncátlan ujjaid,
e gátlástalan kis hullarablók
fekete pulcsim zsebében matatnak,
s a gyökerüknél nyíló négy gödör
mélyére dugdossák a szajrét
(összegyűrt szív,
szerelmetes rajongás
meg más efféle bóvli) –
minek nevezzelek?

Minek nevezzelek,
ha hangjaid,
e piros csőrű, náthás kiskacsák,
kiket hallásom csobbanó taván
úsztatsz a partközelben,
hol izgatóan hümmögetve,
hol túlüvöltve metrókattogást
negédes hápogásba kezdenek,
hogy mint a nád, az ember meghajol –
minek nevezzelek?

Minek nevezzelek,
ha buzgón forditasz
nyitott fájlok és szótárak között,
s egyszerre rám szökkented pillantásodat,
e szemtelen, doromboló cicát,
s míg hízelkedve hozzám dörgölöd,
tekintetem, ki ugyancsak galamb,
vernyákoló szájába röppen,
s e kétszínű dög martaléka lesz –
minek nevezzelek?

Minek nevezzelek,
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először...
E csillagot,
Amelynek mindenik sugára
A szerelemnek egy patakja,
Mely lelkem tengerébe foly –
Minek nevezzelek?

Minek nevezzelek,
Ha megzendűlnek hangjaid,
E hangok, melyeket ha hallanának,
A száraz téli fák,
Zöld lombokat bocsátanának
Azt gondolván,
Hogy itt már a tavasz,
Az ő régen várt megváltójok,
Mert énekel a csalogány –
Minek nevezzelek?

Minek nevezzelek?
Boldogságomnak édesanyja,
Egy égberontott képzelet
Tündérleánya,
Legvakmerőbb reményimet
Megszégyenítő ragyogó valóság,
Lelkemnek egyedűli
De egy világnál többet érő kincse,
Édes szép ifju hitvesem,
Minek nevezzelek?

Varró Dániel átírásában ellenkezőjére vált a Petőfi-féle dicshimnusz negatív tartalmú értelmezők felsorolásával. Szinte párhuzamba állíthatók a két költő egyes szavai, csak a felmagasztaló dicséreteknek lefelé stilizáltak felelnek meg:

Minden félelmeimnek	*Minden rejtélyes üdvességeit*
megágyazó mama	*Boldogságomnak édesanyja*
hamis, büdös kis tolvajom	*Édes szép ifju hitvesem*

EUPress

Így lesz Varró Dániel parafrázisa egyben stílusparódia, amelyben romantikus felhangú kifejezések *(hallásom csobbanó talán; negédes; tekintetem, ki ugyancsak galamb)* ütköznek hétköznapi, sőt szleng szavakkal *(cica; ujjaid, e gátlástalan kis hullarablók; pulcsim zsebében matatnak; szajrét; bóvlit; hangjaid e piros csőrű, náthás kiskacsák; kétszínű dög; tegyük hozzá)*. Van, hogy egyetlen szerkezeten belül is stílusoppozíciót okoz *(rám szökkented pillantásodat / E szemtelen, doromboló cicát; vernyákoló szájába röppen)*. A vers több helyén különöset várunk, és ehelyett kicsinyes következik *(Minek nevezzelek, / ha hangjaid / e piros csőrű, náthás kiskacsák)*. A tavaszi csalogányhang helyett a parafrázis megjelenítette nőhöz négyféle hangadás kötődik: *náthás kiskacsák; hümmögetve; túlüvöltve metrókattogást; negédes hápogásba,* vagyis hol csöndes, hol ordibáló hang. Miközben rezonál az alkotó a XIX. századi szerelmes versre, ugyanakkor gúny tárgyává is teszi a szerelmes ragaszkodását *szerelmetes rajongás meg más efféle bóvli* minősítéssel, és így lesz leértékeléssel az *édes szép ifju hitves*ből *cica; hamis, büdös kis tolvajom*. Az utóbbi megszólítások szleng stílusrétegbe tartozása ellenére a vers tréfás-kedves sorai erős érzelmi kötődésről vallanak.

A Nyugat nagy költőegyéniségének, Kosztolányi Dezsőnek, a modern magyar líra egyik megteremtőjének *Boldog, szomorú dal*át a megszerzett javak felsorolása uralja. A klasszikus modernség alkotója költeményének első részében unalomig ismétlődik az egyidejű birtoklást kifejező *van*-ok sora, amely látszólag laposssá teszi a szöveget a változatlan elemismétlődéssel, valójában az ismétlésnek erős stíluskohéziós funkciót kölcsönöz. A *van* ugyanis kulcsszóvá válva a polgári jólét kellékeinek megszerzett dolgaival való elégedettség bizonygatásának hat, esetleg önmeggyőzésnek:

Van már kenyerem, borom is van,
van gyermekem és feleségem.
Szívem minek is szomorítsam?
Van mindig elég eleségem.
Van kertem, a kertre rogyó fák
suttogva hajolnak utamra,
és benn a dió, mogyoró, mák
terhétől öregbül a kamra.

„A *Boldog, szomorú dal* nem »nehéz« vers. Sokan ismerik, szeretik, Kosztolányi legnépszerűbb versei közül való. Mindenki, aki olvasta, hallotta, kiérezte belőle azt a riadalmat, ami elfogja az embert, amikor végleg felnőtté válik, amikor először jut eszébe, hogy elmúlt a fiatalság. Nemcsak fájdalmas érzés ez, meg is mondja a vers címe: *boldog* szomorú dalról van szó. Az ember megtalálja a helyét a világban, belegyökerezik a körülményekbe, családja van, gyermeke és

felesége, tárgyai vannak és kötelességei, munkája van és tisztes neve – az egyensúly korszaka ez" (Nemes Nagy 1989, 167).

Parti Nagy Lajosnak a *Szódalovaglás* című kötetében a *van utcarím van mintamondat* kezdetű verse ennek a költeménynek az allúziójaként hat, mert az intertextualizáló formában a szövegvilágába tartozó dolgok felsorolásával a Kosztolányiéhoz hasonló ismétlésstruktúrára játszik rá:

van utcarím van mintamondat
vakírás mámormímelő
almaborág eperfaajtó
üvegcserép műmézdarázs
van alkonybíbor napszakácsnő
molnárszíták van cinkejég
van sócipő üvegnyalóka
epedasírás ragtapasz
van nyomtatóló környöszörgés
bőröndpiros szív rákszirom
van sompoly csillag krumpliszobrász
hattyak kinderlied krémselyem
van téglavér van cédruserdő
szárazjég hírgyár gyárvigasz
van konyhagőz gilisztacirkusz
van műlovarnő jeltenye

Parti Nagy a gondolatritmust adó retorikus szerkesztést imitálva, dialogizál Kosztolányival. Ez a posztmodern irodalom ismeretében nem meglepő, hiszen ennek a stílusirányzatnak meghatározó stílusjegye az intertextualitás, mert a posztmodern művészek alkotásaiban „nem mű és valóság, hanem mű és mű, szöveg és szöveg párbeszédéről van szó" (Kulcsár Szabó 1987–1988, 137).

A két vers között a hasonlóságot adó legfeltűnőbb vonás az, hogy a *van* ige mint ismétlődő szemantikai elem átszövi mindkét művet. Ezzel az ún. egyszerű ismétlés fő rendező elvként funkcióssá válva egységbe fogja a felsorolás fogalmilag vagy hangulatilag széttartó összetevőit is, sőt magához vonzza az összes többi stílusjellemzőt. Sajátos módon Kosztolányi Dezsőnek az életmódjával való személyes megelégedettségét nem kizárólag a birtokolt dolgok felsorakoztatása jelzi, hanem ezek birtokos személyjelezése is (*kenyerem, borom* stb.). Hiszen ennek tizenötszöri előfordulása nyomatékosítja a birtoklást kifejező *van* tízszeri szerepeltetését. Kétségtelen stiláris összetartó eszközként hat a Parti Nagy Lajos-műben is az imitatív jelleget adó *van* ige sokszori változatlan ismétlése. Nála

azonban az intertextusnak ez a nyoma nem birtoklást, hanem egyidejű létezést jelöl:

van utcarím van mintamondat

Így ebből a leltárból hiányzik a birtokos személyjeles formával történő személyhez kötés. A grammatikai személytelenség mögött eltűnik az individuum, a lírai én, talán személyiség-, illetve értékválságot sejtetve. A felsorolásszerű, laza mondatszerkezet az összefüggés hiányát mutatja, ezért a befogadó nem mindig tudja követni az alkotói asszociációs sort, és azon tűnődik: hogy kerül egymás után a *vakírás mámormímelő / almaborág / eperfaajtó / üvegcserép műmézdarázs.* Az olvasó alighanem képtelen kitölteni, áthidalni az űrt a szavak között.

Az egymásra utaló alakzatok játékában nem jön létre a két szöveg beszédmódjának kontinuitása, mert a Parti Nagy-versben felszámolódik a tradicionális beszéd átlátszósága. Szövege szemantikailag diszkontinuus, hiszen nem észlelhető jelentésbeli összerendezettség a fogalmak ötletszerűnek tetsző sorában, a nem azonos jelentésmezőbe tartozó szavak egymásutániságában.

Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dal*a jut eszünkbe Parti Nagy Lajos *Hars* című versének olvastán is:

Van versetírni asztalod,
van versetírni szék,
van hersegvirsli, azt falod,
freccsenne végre szét.

Van borbúzából kiskalács,
haltej, bakancsuka,
vérét szipáló eszkalác',
orrod likán gyutacs.

Az intertextuális transzformációban míg a birtoklást jelző *van*-ok sora valóban emlékeztet a nyugatos költő számvetésére, addig a posztmodern parafrázis kettős jelentéslehetőséget hordoz magában: feleselhet a dicsekvőnek tűnő Kosztolányival, ironizálhat rajta, de esetleg önmegszólító versként önironikusan magába is szúrhat az alkotó, nevetségessé téve az apró, sőt értelmetlen dolgokkal büszkélkedő önmagát. De nem zárható ki az az értelmezési lehetőség sem, hogy általában a jelentéktelenségeket fontosnak láttató emberi magatartásformát tünteti fel mulatságos színben. Közben nem tagadja meg a posztmodern költő a nyelvfacsaró voltát újszerű összetételével *(hersegvirsli),* szóösszerántó alkotásmódjával *(bakancsuka)* és a köznyelvhez képest alulstilizációt eredményező hangalakzatával *(likán),* mert „utóda költészetünk nagy játékosainak, Csokonainak, Aranynak, Weöresnek, önfeledten játszik a hangokkal, a szavakkal, a szórenddel, rímekkel, a nyelvi regiszterekkel" (Réz 2004, 3).

Szemmel látható, hogy Lackfi János *Nagy miértek balladája* is a kosztolányis struktúrára épül:

Van barátom és van családom,
Van kattogó konvektorom,
Házam nem pördül kacsalábon,
De jut ruha, eszem-iszom,
Van filmem, könyvem, pamlagom,
Van zeném gombnyomásra, bármi,
Van tudásom egy diplományi,
Van itthon csoki, sárga csekk,
Van kistrikóm és nagykabátom –
Ki felnőtt, mért marad gyerek?

Abban tér el a Kosztolányi-féle mintától, hogy a vers mindegyik strófája ugyanazzal az interrogáció típusú kérdésalakzattal zárul *(Ki felnőtt, mért marad gyerek?),* mintegy jelezve: a sok megvalósult dolog mellett valami még sem teljesült.

Nógrádi Gábor *Anna örök? II.* című parafrázisából könnyen felismerhető, mi volt az eredeti vers:

Milyen volt szürkesége, nem tudom már,
csak azt tudom, hogy szürkék a mezők,
ha kiégett az alföldi papírgyár,
s e kiégésben újra érzem őt.

Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,
Ha dús kalásszal jő a sárguló nyár
S e szőkeségben ujra érzem őt.

*Milyen volt szeme (*barna*), sem tudom már,*
de éjfél után, ha felhős az ég,
a sötétségben Anna szeme néz rám
egy tegnapból, mely közel, mint a vég.

Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,
De ha kinyílnak ősszel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsuzónál
Szeme színére visszarévedek.

A Juhász Gyula-féle *Milyen volt…* című versben felmagasztalt nőalak színei *(szőkesége; szeme kékje)* eltűnnek az átiratban, szürkévé válnak, a sötétség uralkodik el benne *(éjfél, felhős)*. A költőelőd strófáinak „vázszavai" *(Milyen volt…)* mellé a pusztulás képei iktatódnak *(kiégett; közel, mint a vég)*. A szomorkás hangulatú, finom szerelemvallás helyébe a kiégettség érzése és az élettől már semmit nem várás hangulatát tükröző képek lépnek.

Dsida Jenő *Szerenád Ilonkának* című költeményét Varró Dániel *Szerenád Saroltának* címmel írta át. Ez a szerenád kioltja a Dsida Jenő-féle romantikus életérzést a stílusrétegek és -árnyalatok keverésével. Csak egy-két finom kifejezés *(lelkembe ami bevéstél, / azt zümmögi vissza e lant; zizegő pihehóhad; elhallgat a tétova húr; ijedezget a szívben a vágy; De a dalból a szók kiperegnek)* idézi fel az erdélyi költő által keltett hangulatot és a jelenkor alkotójának mély érzéseit, hiszen triviális történéseket említ *(Most kaptam egy új körömollót; durmolok),* alulstilizált kifejezéseket használ *(figyuzz ide; ha nem engedel is be valóban,*

/ legalább ne aludj nekem itt; Egykutya persze a tél is, / mindegy hogy olyan vagy ilyen):

Holt kis Ilonka fehéren
fekszik a sírban alant
szelleme ringva fehéren
fürdik a vízben alant
lelkemre libegve lehajlik
mint vízbe a fűz fiatal
ágai – habzene zajlik
csobog körülötte a dal

dal pihekönnyű magáról
zizge aranybafutó
fürtjei zuhatagáról
s minden eszembejutó
esteli vágyteli csókról
lágy öleléseiről
jópuha hópihe-csókról
lágy öleléseiről.

Egyszer lefeküdt ibolyák közt
harmatos fűbe feküdt
nyíladozó ibolyák közt
még soha oly gyönyörűt
parányi piros bogarak közt
dőlt mosolyogva elém
zümmögő zöld bogarak közt
szunnyadtam el én kebelén

süllyedt vele lassan a pázsit
süppedt vele halkan a hant
s már láttam a mély gödör ásít
s ő fekszik a sírban alant –
a csöndben furán belezengtek
a fákon a víg madarak
és csöndben a mélybe lementek
a piros a zöld bogarak.

Olyan komiszul jön az este,
mint messzi, borissza rokon,
szineződik az orra veresre:
zörgetek az ablakodon.
Alszol, cica? Száz kicsi, fájó,
halvány szinü visszeren át
kúszik be szobádba e fázó,
együgyü kis szerenád.

Az vagy nekem, Eörsi Sarolta,
ami vágyteli foltnak a zsák,
nincs összesen annyi poroltó,
hogy eloltsa szivem parazsát,
mint flambirozott pecsenyéstál,
úgy lángolok érted alant,
lelkembe ami bevéstél,
azt zümmögi vissza e lant.

Egykutya persze a tél is,
mindegy hogy olyan vagy ilyen,
hisz végül a köldöke mégis
csupa rügyteli carpe diem.
A jelen brükögő lükebéka,
lustálkodik és muzsikál,
a holnap bús düledéke,
kit érdekel az, husikám?

De a dalból a szók kiperegnek,
elfogynak a lenge szuszok:
mit lángolok itt dideregve,
ha magácska csak egyre szuszog?
Kihull kezemből a brácsa,
elhallgat a tétova húr,
már durmolok én is, akárcsak
szemeidben az égi azúr.

A második strófa indítása feszült várakozást kelt, de a folytatással semmibe foszlik, nevetségessé válik, mert miközben a magasztos hangvételű Shakespeare-szonettet rejti soraiba *(Az vagy nekem, mint testnek a kenyér / S tavaszi zápor fűszere a földnek),* rögtön lerántja a sárba annak patetikusságát közmondásunk

DUPLA

(Zsák a foltját megleli) átírt formájával *(Az vagy nekem, Eörsi Sarolta, / ami vágyteli foltnak a zsák)*. A szerelmi lángolás képe közönséges tűzoltás valódi képébe megy át *(nincs összesen annyi poroltó, / hogy eloltsa szivem parazsát / mint flambirozott pecsenyéstál, / úgy lángolok érted alant)*. Egy tagmondaton belül vegyíti Varró Dániel a hétköznapi és az emelkedett stílusú szavakat *(már durmolok én is, akárcsak / szemeidben az égi azúr)*. A horatiusi óda hangulatát idéző latin mondat *(carpe diem)* a *köldöke* szó szomszédságába kerülve, stiláris disszonanciát kelt. Az állandó ide-oda történő stiláris váltás nem engedi az egységes hangulatiság kialakulását, mert a metaforikus képben az idő egy állattal kerül azonosító grammatikai viszonyba *(A jelen brükögő lükebéka)*, máskor meg Kölcsey Ferenc *Huszt* című verséből átvett jelzős szerkezettel *(a holnap bús düledéke)*. Ráadásul mindezeket a nemtörődömség *(kit érdekel az)* és a nő szleng megnevezése *(husikám)* tetőzi be, jelezve: parodisztikus átírása ez az eredetinek. Nyilván mindez tudatos játék: a magasztos porba rántása, a szép érzések kiüresítése. Ehhez a rímelő szavak is hozzájárulnak furcsa tartalmi kontrasztjukkal *(körömollót – hollót; körömágy – vágy)*.

Meglepő tény, hogy a magasztos hangvételű nemzeti énekünk: Vörösmarty Mihály költeménye tréfás átírására késztetett több költőt is. A komoly Arany János is írt rá parafrázist *Hasadnak rendületlenűl* címmel:

Hazádnak rendületlenűl
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Melly ápol s eltakar.

A nagy világon e kivűl
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Hasadnak rendületlenűl
Légy híve, ó magyar!
Bölcsődtül kezdve sírodig
Ezt ápold, ezt takard.
A nagy világon e kivűl
A nagy világon e kivűl
Nincs más amit mivelj:
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt enned, innod kell.

Arany *Szózat*-átírása azzal kelt játékos kontrasztív hatást, hogy az ünnepélyességet árasztó *hazaszeretet* helyett témává az evés-ivást, a „hasápolást" emeli, ezért a könyörtelen cinikus hang, amely a nagy hősök korával a hősietlen kort állítja szembe. Az átírás komikuma az eredeti patetikusságával való ütköztetéséből fakad: hogy egy nem méltó témához az architextus magasztos kifejezéseit illeszti. Lackfi János pedig így profanizálja a *Szózat*ot:

Csajodnak rendületlenül
Mossál be, ó, magyar!
A háromnyolcvan bosszút áll,
A zsernyák betakar.

A szleng jellegzetes szavai *(Csajodnak; Mossál be; zsernyák; betakar)* szöges ellentétben állnak az *ó, magyar!* patetikus megszólítással.

Tóth Árpád játékhajlamát több stílusparódiába hajló parafrázisa mutatja. Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* című versét így parafrazeálta:

Hová mereng el szép orrod világa?
Mi az, mit csüggve a pallón keres?
Talán tűnt diktatúrák bús virága
Int még feléd, mely lázas és veres?

Hová merűlt el szép szemed világa?
Mi az, mit kétes távolban keres?
Talán a múlt idők setét virága,
Min a csalódás könnye rengedez?

A XX. századi költő ünnepélyes hangvételű szerelmes vers helyett történelmi eseményt, nyilván a Tanácsköztársaság időszakát *(diktatúrák, lázas és veres)* tréfásan verseli meg, jelzi ezt a versindítás, amelyben a *lógatja az orrát* frazémát írja át a *mereng el szép orrod világa* kifejezéssel.

Tóth Árpád ilyen parafrázist készít *Lóverseny-dal* címmel Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet* című verséből:

Egy gondolat bánt engemet:
Lóverseny nélkül ***halni meg****!*
Elhervadni lassan*, mint a remény,*
Hogy olcsón kapok fiakkert oda én,
Elfogyni lassan*, mint öt koronád,*
Amíg kijuthatsz a nagy poron át,
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!
Legyek pálya, min hat ló fut keresztül,
Vagy úrlovas, akit tövestül
Lóhátról a tribünön ülő hölgyre
Egy nagyszabású nyaktörés dönt le,
Legyek tribünhöz kent kovász,
Legyek bús, falnak ment lovász,
Mit bánom én, csak urason
Kint lehessek a Nyulason!

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt ***halni meg!***
Lassan hervadni el*, mint a virág,*
A mellyen titkos féreg foga rág;
Elfogyni lassan*, mint a gyertyaszál,*
Melly elhagyott, üres szobában áll.
Ne illy halált adj, istenem,
Ne illy halált adj énnekem!
Legyek fa, mellyen villám fut keresztül,
Vagy mellyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le...
Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!"

A XX. századi művész tréfás hangvételűre hangolja át a lóverseny téma miatt a világszabadság gondolatával foglalkozó művet. A lassú halálnemeket Petőfi Sándor kifejező hasonlatokkal láttatja *(Lassan hervadni el, mint a virág, / Amelyen titkos féreg foga rág; / Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál, / Mely elhagyott, üres szobában áll),* Tóth Árpád hasonlatai viszont nevetségessé teszik a napi gondokkal, pénztelenséggel küzdő kisembert *(Elhervadni lassan, mint a remény, / Hogy olcsón kapok fiakkert oda én, / Elfogyni lassan, mint öt koronád, /*

DUPress

Amíg kijuthatsz a nagy poron át). A XIX. századi költő kívánta gyors halálformák *(Legyek fa, melyen villám fut keresztül, / Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül; Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe / Eget-földet rázó mennydörgés dönt le.)* helyébe mulatságos pusztulási módok lépnek az átköltésben *(Legyek tribünhöz kent kovász, / Legyek bús, falnak ment lovász).* Így bár a nyugatos költő változatlanul átveszi Petőfitől a *Ne ily halált adj, istenem, / Ne ily halált adj énnekem!* sorokat, és szerkezetében is imitálja az utánzott költeményt, a világszabadság gondolatát éltető, patetikus stílusú szöveg humoros stílusárnyalatúvá formálódik az átírással.

Móricz Zsigmond verses meséje két költőt is átírásra késztetett:

Móricz Zsigmond:
A török és a tehenek

Volt egy török, Mehemed,
sose látott tehenet.

Egyszer aztán Mehemed
lát egy csomó tehenet.

Csudálkozik Mehemed,
Ilyenek a tehenek?

Én vagyok a Mehemed,
Mi vagyunk a tehenek.

Meg is számol Mehemed
három féle tehenet:

fehéret, feketét, tarkát,
Meg ne fogd a tehén farkát!

Nem tudta ezt Mehemed,
S felrúgták a tehenek!

Darvas László – Felvidéki András:
A püspök és a marslakók

Volt egy püspök, Maflapók,
sosem látott marslakót.

Nem is tudta Maflapók,
milyenek a marslakók.

Egyszer aztán Maflapók
lát egy csomó marslakót.

Álmélkodik Maflapók:
ilyenek a marslakók?

Zöldes fények, kacska drót –
zümmögnek a marslakók.

Azt gyanítja Maflapók:
pogányok a marslakók.

Krisztus – mondja Maflapók –
értetek halt, marslakók!

Megkeresztel Maflapók
háromféle marslakót:

elektromos, delejes, dízel...
(mesemondó bácsi kiált:)

Meg ne hintsd a szenteltvízzel!
Nem tudta ezt Maflapók,
s megrázták a marslakók.

A szerzőpáros követve Móricz Zsigmondot, letükrözi az architextust, hangulatos, tréfás verses mesét költ, eközben a marslakókkal modernizálja a történetet.

A versbeli török *Mehemed* az átírásban *Maflapók* nevű püspökké válik. Alighanem ez beszélő névnek tekinthető a tájékozatlanságot *(Mafla)* szimbolizáló férfira *(pók)*. Mesei vonás a versekben a meseszám, az, hogy mindkét szereplőnek három fajtát kell felismernie *(fehéret, feketét, tarkát; elektromos, delejes, dízel)*. Móricz a meséje szereplője nevét állítja rímhelyzetbe *(Mehemed→tehenek)*, ezt követve a mai mesélők is ilyen módon alkotják meg a rímpárt *(Maflapók→ marslakók)*. A tudatlanság adja mindkét műben a szellemes, csattanós zárlatot *(Nem tudta ezt Mehemed, Maflapók)*.

Lackfi János *Óda, a magyar nyelvhez* című versének már az alcíme *(Faludy György nyomán)* egyértelművé teszi, hogy Faludy azonos című költeményének parafrázisáról lesz szó. Anyanyelvünk szépségének, értékének és jellemzőinek dicsérete így hangzik a két költőtől:

Magyar nyelv! Vándorutakon kísérőm,
sértett gőgömben értőm és kísértőm,
kínok közt, gondjaimtól részegen,
örökzöld földem és egész egem,
bőröm, bérem, bírám, borom, míg bírom
és soraimmal sorsom túl a síron,
kurjongó kedv, komisz közöny, konok gyász:
mennyei poggyász.

Magyar szó! Ajkamon s gégém lazán
vont hangszerén lázam, házam, hazám,
almom-álmom, lovacskám, csengős szánom,
és dal a számon, mit kérnek majd számon: –
nincs vasvértem, páncélom, mellvasom,
de Berzsenyivel zeng a mellkasom
s nem győz le ellenség, rangomra törvén,
sem haditörvény.

Magyar nyelv! Ó, te golyóálló mellény,
Mely test-ruhámat mindig kibélelvén
Halálos biztonságom vagy belül,
Oltalmazz, s nem élek idegenül!
Dombom, dorombom, derengő hold-dobom,
Sosem esik le, hogyha feldobom,
Kaján kujon, kajtatlak, költögetlek,
Jaj, egyelek meg!

Magyar szó! Számra sütve forró vassal
Billog! Bolyongás, borozóbeli asztal,
Sorsom orsója, borsom, kicsi korsóm,
Dilim, delem, dalom, számban bíbor som.
Joggal tartott önvédelmi gyilok,
Olykor tenyérben szorongás-nyirok,
Dunyha, amelybe lázasan gubózom,
Óv, mint az ózon.

Lackfi János költőelődjéhez hasonlóan magyar nyelvünk sajátos rendszerét énekli meg. Nyelvhasználata Faludy nyomdokain járva bravúros az alliterációk sokaságával *(Dombom, dorombom, derengő hold-dobom; Kaján kujon, kajtatlak, költögetlek; Billog! Bolyongás, borozóbeli; Dilim, delem, dalom)*. A költőutód is – követve elődje parádés szóvariánsait, hasonló hangzású szavakból szerkesztett virtuóz felsorolásait *(lazán, lázam; házam, hazám; almom-álmom; szánom, számon; mellvasom, mellkasom; törvén, törvény)* – a szavak változtatott hangalakjával játszik el *(Dombom, dorombom; Kaján kujon; Dilim, delem, dalom)*.

Schiller kissé átigazította versét Beethoven IX. szimfóniája 4. (záró) tételéből magyarul Jankovich Ferenc fordításában ismerjük. Ezt költötte át Vörös István *Körömóda* címmel:

Lángolj fel a lelkünkben,
szép szikra, szent öröm!
Térj be hozzánk, drága vendég,
tündökölj ránk, fényözön!
Egyesítsed szellemeddel,
mit zord erkölcs szétszakít!
Testvér lészen minden ember,
merre lengnek szárnyaid.

Aludj ki a lelkünkben ma,
földi szikra, káröröm,
sokat kaptunk úgy hozomra,
ne dőljön ránk, vérözön.
Egyesített szellemember,
kit az erkölcs összefog,
ne kérkedj a tetteiddel,
bár nincs szádban ördögfog.

Vörös István ötletes parafrázisának nyelvi játéka azzal indul, hogy oppozíció képződik az eredeti szöveggel *(Lángolj fel→Aludj ki)*. Ám a megszüntetésre intés egy negatív fogalomra *(káröröm)* vonatkozik, ezért nem fog szöges ellentétben állni az *Örömóda* jelentésével, hanem a tagadott igék jogos óhajt *(ne dőljön ránk, vérözön)* és felszólítást *(ne kérkedj a tetteiddel)* fogalmaznak meg.

Az átköltési játék odáig is mehet, hogy ún. táncdalok sorai és ritmusa is felidéződik versekben, mert a posztmodern jellemzője a bármiféle szövegtípusból átvett töredékek beépítése. Kovács András Ferenc *Könyvheti sláger. Ad nótám: Pancsoló kislány* című verse egy régi gyereksláger *(Pancsoló kislány)* dallamát és szavait juttatja az eszünkbe. Mindkét vers panaszkodás: a pancsoló kislány a szülők magatartását nehezményezi, Kovács András Ferenc pedig a könyvheti költői kiszolgáltatottságot:

Úristen, itt a nyár!
Mein Gott und Mon Dieu!
A költő dedikál,
A könyvhétre kijő.
S míg gubbaszt egyedül,
Csak egyre kesereg,
Hogy versek helyett mért gyártott
Inkább gyereket!

Jaj, úgy élvezem én a standot,
Mert a kultúra megható!...
És a könyv csakis ott kap rangot,
És még Bambi is kapható.

Ha végre itt nyár,
és meleg az idő,
az ember strandra jár,
mert azért van itt ő.
Míg anyu öltözik,
az apu ideges,
mert olyan lassan készül el,
hogy addigra este lesz.

Jaj, úgy élvezem én a strandot,
Ottan annyira szép és jó,
Annyi vicceset látok, hallok,
És még Bambi is kapható.

A költői kiszolgáltatottságot hangulatfestő szó jelzi *(gubbaszt)* a nagyon könnyed hangvételű költeményben, amely egy sor ellentétre épül (*versek↔gyerek;*

kijő↔gubbaszt; könyv↔Bambi), a refrén nyitó és záró sora pedig a slágerből átvett részlet ötletes átírása: *strand* helyébe a hasonló hangzású (paronim) *stand* szó kerül.

Parti Nagy Lajos is ugyanerre a ritmusú dalra írt posztmodern stílusú travesztiát. Verse tele van ötletes nyelvi játékkal. A *Löncsölő kislány* cím már magában is előjele (löncs=az angolok déltájban fogyasztott kisebb étkezése) az angol nyelvi hatásnak és a refrénből adódóan rájátszás a *Pancsoló kislány* című slágerre. Az alcím azért játékos forma, mert Vivaldi utolsó strófabeli említése a befogadó tudatába idézi *Négy évszak* című zeneművét, és így lesz az alcímben ebből *Négy strandard évszak* a költő kedvelt szóalkotási módjával: szóösszerántással *(strand+standard→strandard):*

Löncsölő kislány (Négy strandard évszak Balla Zsófiának)
„...az élet úgyis szívószál...”

Ha végre itt a Vasz, és rügyre rügy tapos,
s az ajkunk föl-le jár, mint Barbie-villamos,
ne légy oly bambi már, ma light a Pep, szívem,
a fílingemre nincs szavam, csak fújom és megszivem...

Jajjj, úgy élvezem én az élet,
ottan annyira wash and go,
annyi fitneszet látok-hallok,
és még hambi is kapható.

Ha végre itt a Nyár az vadi high nekem,
ölelj magadhoz, ó hatalmas Bigmac-em,
s míg fullig ér a száj a boldogság lecsöpp,
ájlávtól égsz az ajkamon, te extra ingyen ketchup...

Jajjj, úgy élvezem én az élet,
minden annyira fess and jó,
annyi fitneszet látok-hallok,
és még hambi is kapható.

Ha végre itt az Ősz, a nagy pizzériás,
deresh fején halas meg sonkás és tojás,
az elmúlás szele már épp beten neki,
de Red Bull mindig csúcsszuper, és vígan megkergeti.

Jajjj, úgy élvezem én az élet,
ottan annyira fresh and go,
annyi fitneszet látok-hallok,
és még hambi is kapható.

Ha végre itt a Tél,
popkornunk mint a hó,
és tökre úgy ropog,
hát így lehet koncert alatt

az tiszta beautiful,
mely szájról szájra hull,
hogy mást se hallani,
mindvégig csak taps'lani...

Jajjj, úgy élvezem én Vivaldit,
ottan annyira szép and jó,
annyi fitneszet látok-hallok,
és még hambi is kapható.

Már a mottónak kiemelt, de travesztált idézet többféle háttérismeretet mozgósít. Egyrészt ebbe Seress Rezső slágere is beleszövődik átírt formában:

Az élet úgyis tovaszáll,
a sír magába zár.

Másrészt a (rím miatti hanghelyettesítéssel) *megszivem*, azaz a *megszívom* ige szleng jelentése ('kellemetlen helyzetbe kerül') értelmezteti *az élet úgyis szívószál* metaforikus azonosítást. Főként az ifjúság mai nyelvére jellemző, hogy a legnagyobb természetességgel vegyíti beszédébe az angol szavakat. Ezeket nem az angol helyesírás szerint írják, hanem a kiejtést követve. A mai köznyelvben eluralkodott gyakori angol szóhasználatot *(light; wash and go; high; Red Bull; fresh and go; beautiful)* megörökítő versbeszéd egyenesen makaronikus nyelvet idéz elő, mert erre jellemző, hogy a beszélők magyar toldalékkal látják el az angol szavakat *(fílingemre; fitneszet; Bigmac-em; fullig; popkornunk),* és keverik egyetlen kifejezésen belül a magyar és angol jövevényszavakat *(Barbie-villamos; csúcsszuper; fess and jó; szép and jó)*. Sőt az *ájláv* formával az ejtést is rögzíti az alkotó. Ezenkívül él a tőle megszokott szócsonkításokkal *([Ta]Vasz, Pep[si], élet[et], lecsöpp[en])* és az y generáció, az új típusú nemzedék szleng szórövidítéseinek kicsinyítőképzős alakjaival *(hambi, vadi)*. A *bambi* – a *Pancsoló kislány* című slágerben érvényes jelentéstől eltérően – nem üdítőital értelmű a posztmodern alkotásban, hanem a *bamba* melléknév játékosra formált, kicsinyítő képzős változata. A gyereksláger több nyelvi hibáját *(mert azért van itt **ő**; **az** apu ideges)* „örökíti át" Parti Nagy Lajos vicces formában: a *fitnesz**et*** toldalékolásában; a *deres**h*** angolra emlékeztető írásában. A *Pancsoló kislány* énekéből visszarémlő kiejtést idézi fel a *jajjj* indulatszó szóvégi három *j*-s írásával. Nyelvi ötletek sora fokozza a költemény játékosságot a rímtechnikával *(high nekem – Bigmac-em; lecsöpp – ketchup),* erőltetett rímeléssel *(Pep, szívem – megszivem; hallani – taps'lani),* frazématorzítással *(fullig ér a szája←fülig ér a szája)* és szinkópás hangalakzattal *(taps'lani)*. A vers kompozicionális eszköze a négy évszakra tagolás és ehhez kapcsoltan a löncsölés sokféle módja (*Pep; Bigmac; ketchup* stb.). Az évszakok, valamint az étel- és az italnevek fogalmához meghatározott

márkák jelentésmezői kötődnek, és mindezt aláfesti két zenei világ: a komoly- *(Vivaldi)* és a könnyűzene érintkezése *(Pancsoló kislány; Szeressük egymást, gyerekek)*. Az ehhez illeszkedő versnyelv egyszerre választékos és szlenggel kevert. A szépség képzetét az alkotó poliptotonos formával és metaforikus képpel szinte magasztosan láttatja: *rügyre rügy tapos; az elmúlás szele; az Ősz, a nagy pizzériás* hatásos képiségükkel felülstilizáltak a *Red Bull mindig csúcsszuper* és hasonló kifejezésekhez képest. Szemléletes hasonlattal adja vissza az alkotó a folytonos szövegelést és evést: *az ajkunk föl-le jár, mint Barbie-villamos; popkornunk mint a hó, mely szájról szájra hull.* Így a szépirodalom nyelvezete és a tizenévesek kevert nyelve különös egységgé forr össze.

Balla Zsófia verse egy ún. táncdal „átirata":

***Járom az utat** – pályánk ide vezet...*
nem kíván senki jó esszét *ma már...*
De konstruálok, míg megáll az eszem.
*Mert nem itt **született**m,*
*(de) **ez a hazám.***

Járom az utam, macskaköves utam,
a léptem kopog esős éjszakán.
*Az **ütött-kopott** költők **nevét** fújom,*
kik itt születtek.
*Ők **a hazám.***

Járom az utam, macskaköves úton,
A léptem kopog esős éjszakán,
*Az **ütött-kopott** utcák **nevét** tudom,*
*Mert én itt **született**m, **ez a hazám.***

De míg a táncdal egy budapesti kerülethez (Angyalföldhöz) ragaszkodás megvallása, addig a költőnő az alkotói sors reménytelenségét önti sorokba *(nem kíván senki jó esszét ma már),* és eközben a költőelődökhöz kötődéséről is vall *(Az ütött-kopott költők nevét fújom)*. Az apró nyelvi változtatások jelentést módosító szerephez jutnak: a *macskaköves úton* helyett a *macskaköves utam* a konkrét helymegjelölés helyett a göröngyös életpályát személyhez kötötten jelöli. Az *ez a hazám* helyébe kerülő *Ők a hazám* a magyar költőkhöz kötődés megvallása.

Kovács András Ferenc a *Járom az utam* kezdetű dalra korfestő erejű, szomorú hangvételű költeményt írt *Járom a járom* címmel és *Ad nótám: Járom az utam* alcímmel:

Járom a járom, a külön magyar utat:
***Ki tudja merre, merre** igazán?...*
*Mint aki ködlő **csillagösvényt** kutat.*
Mert én itt születtem. Ez a hazám.

*Itt kísért a múlt, mint **maroknyi szikla** –*
*Borongós **úton, sötét éjszakán...***
Kesernyés múltam balkáni halikra,
Mert én itt születtem...Ez a hazám.

Az alkotó szerkesztő művészetét dicséri, hogy a székely himnusz közszájon forgó változatának szavai *(Ki tudja merre, merre visz a végzet / Göröngyös úton, sötét éjjelen. / Vezesd még egyszer győzelemre néped / Csaba királyfi csillagösvényen!*

/ Maroknyi székely porlik, mint a szikla) belesimulnak a költemény szövetébe. A versszöveg mögött tehát egyszerre fedezhető fel a sláger könnyed és a himnusz patetikus hangneme.

A lírahagyomány játékos felidézése többnyire a magyar költészeti kánon emblematikus képviselőinek műveire korlátozódik, csak néhányszor képezi az átírás alapját könnyed dal. Az eredeti szövegeken végzett módosításokkal természetszerűleg átlényegül az architextus mind tartalmában, mind hangvételében, mind nyelvi megformáltságában, és ennek hatására a játékosság mértéke, értéke eltérő.

5.7.7. Stílusparódia

A stílusparódia valójában irodalmi karikatúra.

Mi miatt eredendően játékos? Mert célja a másik szöveg kifigurázása azzal, hogy tükröt tartva leleplezze stílusa jellegzetes vonásait. Az irodalmi karikatúra úgy éri el lefokozó hatását, hogy egy nagyra becsült szerző tematikájából, stílusából kiemel egy vonást, azt utánzáskor eltúlozza, tudatosan torzítja, és így az eredeti kontextustól elkülönített vonás játékos célra komikus hatás alapjául szolgál. Minden stílusparódiára igaz: „A parodista előtérbe állítja a *stílust,* és háttérbe szorítja a tartalmat" (Fónagy 1975, 165).

Stílusparódia készülhet műfajról, stílusirányzatról, alkotó egyéni nyelvhasználatáról és emberek jellegzetes beszédmódjáról is.

A **műfajparódiák** a költői nyelvi játékok kitüntetett terepei.

Travesztia, azaz nagyszabású mű, egy eposz cselekményének kisszerű körülmények közé helyezése együtt jár a hősi eposz stílusának tréfás utánzásával, mint Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* című művében. Ennek témája egy nemzet sorsát eldöntő harc helyett egy falusi kocsmai verekedés. Egy eposztól a befogadó nagyszerű, világrengető harcról szóló elbeszélést vár, és helyette az eposzparódiában nevetségesen kisszerű tárgy jelenik meg. A műfajparódián kívül a költő a stílusparódia eszközeivel is él. Emiatt keveredik a fennkölt eposzi stílust parodizálva a műben a magasztos hangnem a köznapival. Ahogy Csukás István a könyvajánlójában írja: „e különös hősi eposz csipkelődve, fricskázva kicsúfolja a dagályos hőskölteményeket is, alkalmazva a fennkölt fogásokat a földhözragadt témában":

„Ámen!" szólt az áhítat
Szent hangján
A menny szolgája; s az egyház
Négy fala, régi szokása szerint,
Komolyan mondotta utána, hogy: „Ámen."
A nép pedig, a melly esti imára

Gyűlekezett a szentegyházba, azonnal
Elhordta magát,
S egy egy kancsó bor előtt
Otthonn vagy a csapszék asztala mellett
Dícsérte az istent.

Petőfi Sándor travesztáló hajlamának köszönhetően nagyon élvezetes műfajparódia született. A vallási áhítatot jelző nyelvi elemekkel (a *pap* megnevezés helyett a *menny szolgája* körülírás, a *templom* helyett a hely szentségét még inkább sugalló *szentegyház* említése, a pap jellegzetes hangját minősítő *Szent hangján* és az imát befejező *Ámen* hangoztatása) szemben áll a templomból távozást jelző, durva stílusminősítésű *Elhordta magát* kifejezés.

A XIX. századi alkotó bravúros vígeposzában az almanachköltészet technikai fogásait parodizálja. Túldíszített stílusát, dagályosságát olyan módon gúnyolja ki, hogy minden szava ironikus, humorkeltő célzás:

Vitéz Csepü Palkó,
A tiszteletes két pej csikajának
Jó kedvű abrakolója,
Így adta bizonyságát
Ékesszólási tehetségének:

„Bort!"
Fölfogta azonnal
A szemérmetes Erzsók
E ***szónoklat*** *magas értelmét,*
S eszközlé annak teljesülését
Nem fontolva haladván.

Miután a vitéz Csepü Palkó
Az orra alatti nyiláshoz
Emelte a kancsót,
És miután mértékletesen
Egyet kortyanta belőle:
(Körülbelül annyit,
A mennyivel öt vagy hat ürgét
Lehetne kicsalni lyukának
Mélységeiből,)
Annakutána
Fölnéze az ég tájéka felé –
A kemencetetőre,
S illyféle szavakkal

DUPress

Terhelte meg a levegőnek
Könnyű szekerét,
Hogy szállítná azokat
A derék hangászi fülekbe:
„Húzd rá, Peti,
A fűzfán fütyölődet is,
A ki megáldott!"

A humor forrása egy falusi kocsisnak – mint eposzi hősnek – eposzi állandó jelzővel illetése *(A tiszteletes két pej csikajának jókedvű abrakolója)*, valamint a falusi kocsmárosné gyors bortöltéséhez a körmönfont hivatalos stílus *(Fölfogta azonnal [...] E szónoklatnak magas értelmét, S eszközlé annak teljesülését),* sőt politikai célzat (*fontolva haladván* – politikai párt) kapcsolása. Hatalmas kontrasztot képez a szónoklat fogalmával a kocsmai rendelés rövidsége, ezért ironikus a *Bort!* egyszavas kurjantásnak *ékesszólási tehetségnek* és *szónoklatnak* minősítése. A borrendelést követő költői kommentár terjengős kifejezéssora *(eszközlé annak teljesülését / Nem fontolva haladván* ahelyett: *gyorsan kiszolgálta),* túlbonyolított kifejezésmódja *(S illyféle szavakkal / Terhelte meg a levegőnek / Könnyű szekerét, / Hogy szállítná azokat / A derék hangászi fülekbe),* a *mértékletes* ivás (öt-hat ürgeöntésre alkalmas mennyisége) szembeötlő ironikus értelme és a finomkodó modorral szembenálló káromkodás *(A fűzfán fütyölődet is, / A ki megáldott!)* a stílusparódia szemléletes eszköze.

A körülményes kifejezésmód az eposz terjedelmes szerkezeteit parodizálja:

Merre, Bagarja uram,
Test-épületének
Élő oszlopain,
Oh merre szalad kend
Gyors szaladással,
Mint a kugli-golyóbis?

A *lábak* helyett a *Test-épületének Élő oszlopai* körülírás és a figura etymologicára emlékeztető *szalad kend Gyors szaladással* tautologikus szerkezet túlbonyolított megfogalmazásával az eposzi leírások hosszadalmas bemutatása válik nevetség tárgyává. De mindjárt ezt követően a férfitest kövérségét szemléltető hasonlat közönségessége *(Gyors szaladással, / Mint a kugli-golyóbis?)* megtöri az eposzi magasztos hangnemet.

Máskor pedig a szerelmesnek az imádottjához való rohanását festi le Petőfi Sándor az eposzokra jellemző terjedelmes hasonlattal, amely mindennapi, nagyon közönséges történést fejez ki:

Még bé sem fejezé
Költői beszédét,
S íme rohant a szemérmetes Erzsókhoz,
Mint a malacok gazdasszonyaikhoz,
Ha kukoricát csörgetnek.

Az eposzparódia egy másik szöveghelye a cikornyás beszédre jellemző terpeszkedő kifejezéssel a szájat, a szemet, az agyat nevezi meg mulatságos körülírással, és ezzel az almanachlíra finomkodó kifejezéseit figurázza ki:

*Az **orra alatti nyiláshoz***
Emelte a kancsót.
Ki vetemednék
Bámulatra tehát,
Hogy ő egyikével
Feje ablakinak
Le-lenéz a folyó bor
Billikomába:
Igy főzte a gondolatok seregét
Feje bográcsában
A bölcs férfiu, a ki
Az idén már negyvenedikszer
Éré meg a krumplikapálást.

A következő pár sor annyira körülményeskedő, hogy a szöveg teljesen értelmetlenné válik:

Valamint a puskagolyóbis
Kétannyira nem megy,
Mint a mennyire megy:
Szintugy az emberi hang.

Az eposz kelléke az epitheton ornans (díszítő jelző): a kocsmárosné *szemérmetes Erzsók, Ötvenöt éves bájaival;* a falubeli kovács *a széles tenyerű Fejenagy;* a cipész *a béke barátja Bagarja uram, a csizmacsinálás érdemkoszorúzta müvésze; a helybeli lágyszivü kántor;* a harangozó *Harangláb, a fondor lelkületű egyházfi; vitéz Csepü Palkó, a tiszteletes két pej csikajának jó kedvű abrakolója.*

Szokásos eposzi kellék a múzsához intézett invokáció, amelyben az eposzíró alkotásához segítséget kér. Ennek sok világirodalmi előzménye ismeretes. Zrínyi Miklós a dédapjáról írott *Szigeti veszedelem* című eposzában így fohászkodik Szűz Máriához:

DUPress

Musa! *te, ki nem rothadó zöld laurusbul*
Viseled koszorudat, sem gyönge ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul,
Van kötve koronád holdbol és szép napbul;

Te, ***ki szűz Anya*** *vagy, és szülted Uradat,*
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy, mint Istenedet és nagy monárchádat:
Szentséges királyné! hivom irgalmadat.

Adj pennámnak erőt, ugy irhassak mint volt,
Arrol, ki fiad szent nevéjért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok java volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

A Zrínyi-eposz nagy horderejű harcnak állít emléket, Arany János vígeposzának a humorát viszont az adja, hogy ez csupán a cigányok verekedéséről szól, és *A nagyidai cigányok* című vígeposzában a *Parlagok múzsájá*nak segítségül hívása nem kis iróniával *(Önts szájamba... éneket)* így hangzik:

Múzsa, *te, ki nem jársz idres-bodros konttyal,*
Vézna bőrödet sem fested bécsironggyal –
De piros, de pozsgás napégette arcod:
Te segíts, *méltóan* ***elzengnem e harcot!***
Önts szájamba édes, hatalmas éneket,
Mellyel örökítsem választott népedet;
Míg a magyar nóta daliáit zengem:
Parlagok múzsája! cserbe' ne hagyj engem. –

De ahogy a hősi eposzokhoz a **seregszemle** hozzátartozik, úgy a XIX. századi alkotó is felvonultatja „seregét", sőt az őket segítő *„barna fehérnép"*-et és a rajkókat is:

Jött elébb Akasztó, hórihorgas cigány,
Nem volt ily kovács több, sem Nagy- sem Kis-Idán;
Fejjel haladá meg a többit Akasztó:
Hátha még nem volna görbe, mint egy patkó.

Jött azután Nyúlláb, meg a kancsi Degesz:
Mindenik iszkábál, hasadt teknőt szegez;
Vékonypénzü Nyúlláb szőrös mivoltától –
Vette nevét Degesz domború hasától.

DUPress

A barna fehérnép lelkes arccal iget,
Védeni, segitni harcos férjeiket;
Fegyverök hatalmas fog, köröm vagy gége,
Meszelő, seprűnyél s az üszökfa vége.

Láb alatt pedig a nagyreményü rajkók
Minő lármát csapnak! valamint a szajkók.

A vígeposz humoros hangvételét szemantikai elemek és nyelvi játékok egyaránt támogatják. A csetepaté kisszerűségét a „hősök" külsejének leírásai *(hórihorgas; görbe, mint egy patkó; kancsi; szőrös; domború hasától)* és a cigányasszonyok „fegyverei" adják hírül *(Fegyverök hatalmas fog, köröm vagy gége, / Meszelő, seprűnyél s az üszökfa vége).* A cigányemberek beszélő nevei *(Akasztó; Nyúlláb; Degesz),* az asszonyaik sietését ironikusan megjelenítő ige *(A barna fehérnép lelkes arccal iget)*, valamint a gyerekeik lábatlankodását és „harci" zsivaját szemléltető szólás és hasonlat *(Láb alatt pedig a nagyreményü rajkók / Minő lármát csapnak! valamint a szajkók)* a nyelvvel festés remek megoldása.

Parodisztikus műfajutánzat Parti Nagy Lajosnak a bukolikus versek hangulatát ironikusan imitáló *Bukolika* című költeménye. A verscím az ókori görög líra egyik ágára, a bukolikus költészetre, azaz a pásztori költészetre utal:

Minden bizonnyal nyáresti éj van.
Így. Amúgy
szurokba merült a nappal keksze,
kipállott szájú szónok az este.
Közben latin derű.
Jön le a pásztor a hegyről,
ballag a hegyre a költő,
féluton Ünnepi Könyvhét.
Leng, leng a szmoggyár füstje kéken,
dögcédulák az estikéken.
Patak patak hátán,
olyik eldobált trabanton folyik át.
Félúton félúti zászló,
mámorban a karcsú kilátó,
csúcsán Kánaán mímelődik,
a töve újratermelődik.
Nyáresti éj minden bizonnyal,
grill-csillagok zizegnek
sztaniolban.

A bukolikus költemény a pásztorok természet közeli munkáját, annak színterét: szépséges táját, csendes, örömteli életének békéjét, idillikus szerelmét derűs színezettel ábrázolja. Ezt teljesen ellenpontozza Parti Nagy Lajos bukolikus változata. A *nyáresti éj* képét már a vers kezdetén elbizonytalanítja a *Minden bizonnyal* kifejezés, ettől kezdve pedig teljesen elkomorodik a táj a negatív asszociációkat keltő *szurok* és *kipállott* szavak és az elértéktelenítő metaforasor következtében *(szurokba merült a nappal keksze, / kipállott szájú szónok az este)*. Látszólag oldja a hangulati feszültséget a következő néhány sor *(ballag a hegyre a költő),* bár ezek megfogalmazásmódja *(közben; félúton)* nincs összhangban a nyugalom képével. Ezt követően lehangolóak a reális világ tájelemei: *füst, dögcédula, eldobált trabant*. A természet, a táj nem nyújt szépséget, védelmet, mert hiába a lágy hangzású *leng* ige ismétlése, egy kedves kis virág: az *estike* említése, a *patak patak hátán* kifejezés szépet sejtető képe, mindegyik kontrasztban áll a valóságot láttató tények közlésével *(Leng, leng↔a szmoggyár füstje; dögcédulák↔az estikéken; patak patak hátán↔eldobált trabanton folyik át)*. Noha a *mámorban a karcsú kilátó* kifejezésben Babits Mihálynak az *Új leoninusok* című verse *csöndben a törpe tanyák* sorának a szerkesztettsége rémlik fel, a bukolikus idill derűje az álvalóságot jelző tagmondatokkal ellentétébe fordul *(Kánaán mímelődik; grill-csillagok zizegnek / sztaniolban)*. Parti Nagy Lajos tehát azzal játszik el ebben művében, hogyan lehet kifordítani a bukolika szó hagyományos értelmét egy „mai bukolikus táj" láttatásával: a bukolikával járó fentebb stíl konvencionális elemeinek *(Nyáresti éj; csillagok)* depoetizálásával.

Parti Nagy Lajos *Befordulám a kamrába (– Élet-Idill és dévajlás –)* címmel írt ironikus hangvételű dalában a XIX. századi szerelmi idillen gúnyolódik:

Befordulám a kamrába, adta-vette setét vót,
Nem felém a beste jószág a pipámnak szurkállót,
Teremtette sötétsége, olyan vagy, mint a szurok,
Lepatténtok egyet róla, s a' pipámnak beszurok.

Befordúltam a konyhára,
Rá gyujtottam a pipára...
Azaz rá gyujtottam volna,
Hogyha már nem égett volna.

Ahogy mondám, úgy is tették, szörcsölődvék csendesen,
Azaz szörcsölődtem vóna, ha nem zavar senkisem,
De a kamra setétjéből, mint valamely kiváltság,
Pindari láng-ajakával előpattant egy jelenség...

A pipám javában égett,
Nem is mentem én a végett!
Azért mentem, mert megláttam,
Hogy odabenn szép leány van.

Egy kisleány, egy kisleány jött elő a' lavorból,
Ha nem volt vón vegyszerekből, allig' ha nem megorrol,
Mer' én bizon', mer' én bizon' egy szálában állék ott,
S nem úgy, mint amikó' kisleányt fogadok.

Tüzet rakott eszemadta,
Lobogott is, a mint rakta;
Jaj de hát még szeme párja,
Annak volt ám nagy a lángja!

Az idill a pásztori költészet egyik válfajaként az ókorban alakult ki, de életképszerű idillt Petőfi Sándor többet is írt. Bár a *Befordúltam a konyhára* versszövegében egyedül az *eszemadta* a népies kifejezés, de az irónia eszközeként a posztmodern szerző a népiesség túlhajtásával játszik el: a népnyelv jellegzetes ejtésének rögzítésével *(vót; szurkállót; Lepatténtok; allig; mer'; bizon'; amikó'),* nyelvjárásra jellemző igeragozási formákkal *(Befordulám; vón; lelém),* népies szóhasználattal *(beste; szálában)* és fordulatokkal *(adta-vette; Teremtette; Ahogy mondám, úgy is tették),* valamint álnépies formát teremt betűhelyettesítéssel a *szürcsöl* ige alakváltozataként *(szörcsöl).* (Tájszótár ugyanis nem adatolja, kizárólag a Czuczor–Fogarasi szótár veszi fel anyagába.) Ez az ironikus Parti Nagy Lajos-paródia népies stílusba ágyazottan egyes versmotívumok átvételével *(Befordulám a kamrába; pipámnak; kisleány)* Petőfi-allúzió. Alighanem a Petőfi-féle páros rímek hangzásán ironizálva egy helyen a rímhívó szóra nem rímelő felel *(kiváltság – jelenség).* Mindehhez társul még az, hogy a klasszikus ódai stílust is depoetizálja a költő azzal, hogy a *Pindari láng-ajakával* kifejezés Berzsenyi Dániel *Hymnus Keszthely isteneihez* című verséből kölcsönzött formáját *(Pindari láng ajak ömledezze)* tudatosan nőre vonatkoztatja, holott ez Pindarosz, ókori költő műve szerint dicső hősök *láng-ajkára* értendő.

A szembeszökő **egyéni stílusjegyek** kiváló lehetőséget nyújtanak a stíluspáródia készítéséhez, vagyis a stílussajátságok végtelenségig történő eltúlzásához.

Karinthy Frigyes, „a világirodalom legnagyobb parodistája" (Fónagy 1975, 165) az *Így írtok ti* című kötetében a szerzők stílusjegyeit eltúlozva az abszurditásig felnagyította. Erre az írására ő maga egyáltalán nem volt büszke, sőt úgy érezte, hogy szégyellnie kellene magát, ha nevéhez csak ez fűződne. Magát a műfajt viszont nagyra értékelte, mert benne „igen tanulságosat és figyelemreméltót és mulatságosat" lehet produkálni (1921, 8).

Irodalmi gúnyrajzai műfaji megjelöléseként az *Így írtok ti* második kiadása előszavában a képzőművészet szótárából kölcsönvett *irodalmi karikatúra* megnevezést ajánlja (1921, 4), nem tartva helyesnek a mások által paródiának, travesztiának és persziflage-nak minősítést, mondván: „A paródia valamely meghatározott komoly mű külső formáit alkalmazza komolytalan tárgyra, – a travesztia komolytalan formába öltözteti ugyanannak a műnek komoly tárgyát. A persiflage egyszerűen kicsúfol mindent, hangot és tárgyat, de mindig a szóbanforgó műnél marad" (1921, 3–4).

Világosan meg is határozza az irodalmi karikatúra műfajnak a jellemzőit: „Nem bizonyos művel foglalkozik, hanem egy bizonyos íróval, azzal, ami az íróban egyéni és döntő: a modorával, illetve a modorosságával. *Torzkép,* humoros műfaj, mert nem azt nézi az íróban, ami benne szabályos és általában művészi, tehát szép, hanem ami benne különös és különlegesen egyéni, tehát torz;

– de egyben *jellemrajz,* kritikai műfaj, meghatározza az írót, az általában, normálisan széptől való eltérésének fokát és minőségét" (1921, 4–5). Bónus Tibor irodalomtörténész szerint viszont nem húzható éles határ a szatirikus pastiche és a paródia közé: „aligha lehet kizárni a pastiche megoldásai közül azokat a formai elemeket, amelyek az imitált szerző lexikális választásaihoz (szavakhoz, kifejezésekhez) kapcsolódnak, vagyis annak jellegzetes szófordulatait építik magukba. Az *Így írtok ti* számos darabja él nemcsak ezzel az eljárással, de a szorosan vett paródia azon technikájával is, hogy csakis minimális átalakítás révén fordítja ki a szöveget. Míg több versparódiában megfigyelhető, hogy az irodalmi karikaturista a rímtechnika, a verselés s a szöveg elrendezésének, a diszpozíciónak az imitációja révén hozza létre az eredeti hang beazonosíthatóságának hatásmechanizmusát, a sorozat alighanem legjobb darabjai közé tartozó Ady-paródiában mindezen megoldások mellett az *Új versek* költőjének jellegzetes szavai s szintagmatikus összetételei is megjelennek" (2000, 4. 57).

Köztudott, hogy Ady Endre költészetére *(Új Vizeken járok)* különösen jellemző az ismétlés, a refrén, a szimbólumhasználat:

Nem kellenek a megálmodott álmok.
Új kínok, titkok, vágyak vizén járok,
Röpülj hajóm,
Nem kellenek a megálmodott álmok.

Én nem leszek a szürkék hegedőse,
Hajtson szentlélek, vagy a kocsma gőze:
Röpülj hajóm,
Én nem leszek a szürkék hegedőse.

Adynak ezt a stílussajátosságát utánozza Karinthy Frigyes *Moslék-ország* című irodalmi karikatúrájában:

Jött értem a fekete hajó,
Jött értem a fekete vizen.
Álom-királyfit, vitt, tova vitt
Moslék-országnak mentiben –
Fekete hajó, fekete vizen.

Parodisztikus az Ady-motívumok *(hajó, víz, álmok)* és az Ady-féle sok ismétlés *(Nem kellenek a megálmodott álmok; Röpülj hajóm)* kifigurázása. Nem csoda, hogy az irodalmi karikatúra megalkotója ezt a kérdést teszi fel:

Hát maga megbolondult,
Hát maga megbolondult,
Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?

Végtelenül szellemes és találó Karinthy Frigyesnek a *Babits Mihály, a klasszikus* című stílusparódiája:

> *Született Szegszárdon: néhány nappal születése előtt ugyanis titkos figyelmeztetéssel rávette édesanyját, hogy utazzék Szegszárdra, nehogy*

»Szegszárdon Születtem, Színésznőt Szerettem« című leendő versében az alliterációt elrontsák. Már hatéves korában egészen fejlett nyelvezete volt: az iskolában fél kézzel harmincezer olyan magyar szót tudott fölemelni, ami »B«-vel kezdődik, míg iskolatársainak a fáradtságtól már kilógott a nyelvezete. A fogarasi elemi és a verseci főgimnázium nyolc osztálya jártak beléje, azonkívül nála végzett a budapesti tudományegyetem filológiai fakultása. Majd a technikára került, ahol több szabadalmat nyert, újfajta alumínium ige-kötők szó-csavarok- és kettősfedelű mondatszerkezetekre, melyek Edisonnak »A modern verstechnika vívmányai és a villamos nagy anyacsavar« című munkájában is fölemlítvék. Nyersei nyőleg a Nyugatnál nyelentek nyeg: legutolsó kötete, a »Főtisztelendő úr, kérem, az esti takarmányszállítás minden valószínűség szerint megérkezik« című, hosszú feltűnést keltett.

A klasszikus gyomorgörcsök ciklusból
Futurum exactum

Plutó e torzót márványból szoborta
Ó torzók torza, bőrző Dunakorzó
Ó korzók korza, őrző dunnaorzó
Mint ferde torta és megint retorta.

De Áfrikában fú az ántipasszát
És négerek masszálnak pántlimasszát
És ott az ég oly régi, égi méla.
S tán pápuákok pengetnek poros fát
S nem lesz Nyugat már, sem Fenyő, sem Osvát
S még él Balázs, még él a méla Béla.

Antik szerelem

»Ó kancsók kincse, ó görög romantik,
Orsók korsója, drágamívű borsó,
Akit szeretnek Bélák és a Bandik.

»Te tarfejü, tritóni, tarka torzó,
Dús, dőre dátum és dalos dativusz,
Post, penes, pone, praeter, ablativusz.

»Ki bún borongva, barna, bús bajusszal,
Beteg bolyongó, béna bink balán...
És szólt a lány, gradus genitivusszal:

»Mi, hát nekem bajuszom van talán? «
S én szólék: Ó, kegyed mély mívű marha,
Ezt mondtam csak a széphangzás mián.

A Karinthy-paródia humorosan karikírozza Babits Mihály antik műveltségét *(Futurum exactum; Plutó),* az alliterációkkal *(Te tarfejü, tritóni, tarka torzó; bún borongva, barna, bús bajusszal; mély mívű marha),* a figura etymologicákkal *(torzók torza; korzók korza)* és a rímekkel *(bőrző Dunakorzó – őrző dunnaorzó)* a zeneiséget fokozó nyelvhasználat kedvelését, a hangokkal való játékot *(méla Béla; masszálnak pántlimasszát),* a bravúros nyelvkezelést, eszünkbe juttatva a nyugatos költő sok sorát. De ahogy megjegyzi Fónagy Iván: „Nyilvánvaló *stílusparódiái*nak halandzsa jellege" (1975, 165), hiszen az alliteráló szavai szemantikailag értelmezhetetlen szintagmákat fűznek össze formailag *(Dús,*

dőre dátum és dalos dativusz), és csupán *p* betűvel kezdődő latin elöljárók (praepositiók) sorolódnak egymás után *(Post, penes, pone, praeter),* sőt jelentéstelen hangsorok kapcsolódnak a betűrímes sorba *(korzók korza; Beteg bolyongó, béna bink balán).*

Ezeknek a paródiáknak az ismeretében igazat adhatunk Réz Pál értékelésének: Karinthy Frigyes „az hommage-nak és a karikatúrának olyan elegyét teremtette meg, mint előtte senki a világirodalomban" (2004, 3).

Napjainkban egyenesen divattá vált stílusparódiákat írni. „A nyelvjáték iróniája ezekben a szövegekben szinte vírusként forgatja fel a hagyományokban rögzült irodalmi kódokat" (Németh 2008, 39).

Lackfi János stílusutánzó paródiákkal egy teljes *NYUGAT-TABLÓ*-t alkot:

JUHÁSZ GYULA
A tehenek vonulnak reszketeg,
Földrészek foltjai a hátukon,
Köztük évek fejte tej-tengerek,
Otromba szívem nyakukban kolomp.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
Mert hát játékszer minden kisgyerek,
Szemgolyóbisát is kiszedheted,
Guríthatod sarokba, árnyakig,
Hol szemöldök a ragadós homály.

SZÉP ERNŐ
Nézd hajamat, e puha zuhanást,
Öngyilkos vágyna lenni, ámde, lásd,
Ahogy fejemről magát leveti,
A hajgyökér lendületét szegi.

ADY ENDRE
Ablakban álltunk ketten, béna testben,
A zajgó tetők torló vadonában,
És nem kérdeztük szép test-köntösükben,
Hogy merre görget óceáni áram.

SOMLYÓ ZOLTÁN
A kabátom, jaj, gombok fura titka,
Testemet óvni kösöntyűs kalitka,
Megfakult ábránd tanyája a kabátom,
Szél viszi szét csontomat, ha kitárom.

DUPress

Lackfi János stílusparódiájában hol Juhász Gyula természetábrázolását veszi célba, hol Kosztolányi Dezső játékkedvelését, hol Szép Ernő gyér hajzatát, hol Ady Endre nagy ívű képeit, hol Somlyó Zoltán metaforizálását.

Korunk „Karinthyja": Varró Dániel *Változatok egy gyerekdalra* címmel egy gyerekdal témáját „énekelteti meg" nagy klasszikusainkkal, de segíti a befogadót azzal, hogy megnevezi, kinek a modorában, stílusában alkot. Ezt a gyerekdalt választotta ki a stílusparódia alapjául (csak részletek az idézett stílusparódiák):

Boci, boci, tarka,
se füle, se farka,
oda megyünk lakni,
ahol tejet kapni.

Balassi Bálintos változat:

Olyan lehetetlen élnem szeretetlen
nálad nélkül,
Minthogy az borjúcska legyeket elhajtsa
farka nélkül.

Cupido vad lángja, szerelem fullánkja
kínoz régen,
Friss rügyként feslenem, kegyelmes Istenem,
minek nékem?

A szerelmet eszményítő, az imádott nőt bálványozó Balassi Bálint szerelmes vágyódásainak, kínlódásainak lélekállapotát magának a költőnek gyakori szavaival (*szerelem* 407-szer, *Isten* 160-szor, *Cupido* 49-szer, *kegyelmes* 19-szer szerepel költeményeiben a Balassi-szótár [Jakab–Bölcskei 2000] szerint), a természetből vett képanyaggal *(borjúcska…),* antik mitológiai alak említésével *(Cupido)* és a reneszánsz költőéhez hasonló grammatikai szerkezeteivel *(nálad nélkül; kegyelmes Istenem)* utánozza a paródiaíró.

Csokonai Vitéz Mihályos változat:

Bőgicsélő tarka lényke,
Szívemet lakó tehénke,
Ah, mért lettél ily nehéz?
Faldogáló kicsi szádtól,
Harmatgyöngyös orrocskádtól
Vidor kedvem mért enyész?

Csokonai irodalmi karikatúrájában a finom lelkű poéta képének a rajza jelenik meg a kedveskedést sugárzó kicsinyítő képzős főnevekkel *(lényke; tehénke; orrocskádtól)*, a gyakorító képzős igenevekkel *(Bőgicsélő; Faldogáló),* a kis formák hangsúlyos jelzésével *(kicsi szádtól; Harmatgyöngyös),* valamint egy fuvallatszerű felsóhajtással *(Ah, mért lettél ily nehéz?).*

Berzsenyi Dánieles változat:

Eltűnt szép fülük, és könnyü Zephyr lehén
Lágyan lengedező díszük is elveszett,
Így dőltek le Bizánc tornyai egykoron,
Így múland el a gloria!

Oh, így korcsosul el régi, nemes fajunk,
Tündér myrtusi mind sorra lehullanak,
Oh, a farkahagyott, foltosodó idő
Minden díszt lelegel hamar.

Az antikos klasszicizmust képviselő Berzsenyi Dániel stílusának paródiája antik mitológiai motívumokra *(Zephyr; gloria; myrtusi),* választékos szóhasználatra *(múland; korcsosul el),* kellemes hangzású szavakra *(lehén Lágyan lengedező),* alliterációkra *(Lágyan lengedező; farkahagyott, foltosodó),* versei ismert motívumaira *(dőltek le Bizánc; így korcsosul el régi, nemes fajunk; könnyü Zephyr; lengedező díszük)* és természetesen az időmértékes versforma zeneiségére épül.

Arany Jánosos változat:

Pettyes bikaborjú, két fajta szülötte
Legel a pataknál, szél zúg körülötte,
Hej, biz' fület imhol elhullata farkat,
Öntözi a mezőt piros szinü harmat.

Elbődül a jószág, vérben szeme fordul,
Csóválna: hiába, nem kél köd a porbul;
Tudna csak beszélni rogyván szive, lába,
Ilyesféle szókat forgatna magába.

Varró Dánielnek Arany Jánosról készített stílusparódiája a falusi környezetben élő embert láttatja, aki a borjú külsejét, típusát, természetét ismeri *(Pettyes bikaborjú, két fajta szülötte; Elbődül a jószág, vérben szeme fordul),* és egyben a mindennapi élet közérthető, de mégis ízes nyelvét használó költőt *(Ilyesféle szókat forgatna magába)* mutatja be, akinek képalkotásában egymáshoz közelálló fogalmak szerepelnek *(kél köd a porbul).*

Ady Endrés változat:

Álltam a Pusztán, álltam állván,
Kérődzve, bőgve, búsan, árván,
Mikor, hahó,
Rámtörtek csülkös kis zeuszok.

Rátok dől e rozoga pajta,
S én ősi, szent, keleti fajta,
Én féljek, én?
Tudjátok ti, hogy én ki vagyok?

Hej, szájas kis töpörtyü-borjak,
Mi kéne, hé, rátok tiporjak?
Ahol a Tej,
Oda szaladnánk lakni mi is?

Nem holmi senkik tarka fattya,
A Mammon volt anyám ükatyja,
Hej, piszkosok,
Nekem aranyból van a fülem.

Több Ady Endre-vers motívumát *(Puszta, Mammon)* emeli be és figurázza ki Varró Dániel. Célba veszi Ady zsenitudatát interrogáció típusú kérdésalakzataival *(Én féljek, én? Tudjátok ti, hogy én ki vagyok?),* keleti származásának *(ősi, szent, keleti fajta),* harcvállaló és győzni tudó képességének gyakori hangoztatását *(Mi kéne, hé, rátok tiporjak? Nekem aranyból van a fülem.)*. Jellegzetesen adys stílussajátosságait imitálja az ismétlésekkel *(Álltam a Pusztán, álltam; Én*

féljek, én?), az alliterációkkal *(álltam állván; bőgve, búsan),* a figura etymologicával *(álltam állván),* a felsorolásokkal *(Kérődzve, bőgve, búsan, árván; ősi, szent, keleti),* a kérdésalakzatokkal *(Mi kéne, hé, rátok tiporjak? Ahol a Tej, / Oda szaladnánk lakni mi is?),* az indulatszókkal *(hahó; Hej; hé),* valamint a szimbólumok nagybetűs írásával *(Puszta; Tej).*

Tóth Árpádos változat:

***Ó**, láttatok-e már **bús** borjat őszi réten,*	*Én láttam **bús** fejét a rét fölé hajolva,*
Ki rágva kónya gazt szelíden fancsalog,	***Ó**, szája szegletén buggyant a renyhe lé,*
*Míg barna folt borong sápadt farán **setéten**,*	*És fölbágyadt a légbe lelkem űrhajója,*
Mit céltalan riszál, hisz rajta nincs farok?	*S e könnyes, lágy sóhajt röpítettem felé.*

Ebben az irodalmi karikatúrában az érzetkultusztól áthatott Tóth Árpádra jellemző nyelvi-stiláris jegyek tűnnek fel: az *ó* indulatszó és a *bús* melléknév gyakori használata, a *sötét* melléknévi alak helyett a *setét* kedvelése, a hangulati tartalom hangulatfestő szavakkal *(fancsalog; borong; fölbágyadt)* és szinesztéziával *(könnyes, lágy sóhajt)* való érzéki megjelenítése, az olvasóhoz fordulás gesztusa kérdésalakzattal *(láttatok-e)* és a lírai én vallomásos hangja *(Én láttam).*

Kosztolányi Dezsős változat:

Ti csak nevettek rajtam, kis bolondon.

Röhögve durván és kuncogva halkan,
gonosz mosollyal gúnyolódva rajtam,
hogy zümmögő neszekre semmi gondom,
mert nincs fülem se farkam,
s úgy állok itt e harmateste dombon,
mint régi hősök vérező porondon.
De gőgöm rég a semmiségbe varrtam,
s arany-szelíden, mint egy árva pálca,
dac nélkül én a képetekbe mondom,
hogy messze Párizs, s jaj, oly messze London,
s hogy minden játszi tarkaság csak álca.

A homo ludens Kosztolányi Dezső stílusténye it ez a stílusparódia jól érzékelteti: formabravúrjait a párhuzamos szerkezetekben *(Röhögve durván és kuncogva halkan),* a választékos jelzőiben *(zümmögő neszekre; vérező porondon; harmateste dombon),* a merész kép- *(gőgöm rég a semmiségbe varrtam)* és szóalkotásában *(harmateste; arany-szelíden),* virtuóz rímeiben *(halkan / rajtam; gondom / dombon).* De Kosztolányi jó ismerőjeként a költőutód lényeget megfogalmazó, strófazáró vallomása is a nyugatos költőre vall: *minden játszi tarkaság csak álca.*

Pilinszky Jánosos változat:

Addigra nem lesz már füled,
hiába jönne válasz.
Csak állsz a száraz vályúnál,
kiapadt tőggyel ***állasz.***
Sovány leszel addigra, mint
a bibliai hét év.
Hátadra száll a zümmögő,
hessenthetlen *kétség.*

A kimért stílusú logikus okfejtés, a kissé archaizáló *(állasz)* és ugyanakkor újító *(hessenthetlen)* nyelvezet, valamint a hívő katolikus Pilinszky János bibliaismerete *(a bibliai hét év)* a paródia alapja.

Faludy Györgyös változat:

Mikor Big Bill, a Bull megállt a Szajna
Partján, min ível át a Mirabeau,
Arra gondolt, minden tehén s üszőke szajha,
Csülkét szétrakja, aztán kirabó'.
Pedig kedvelte ő a ringó tőgyű nőket,
A sok pucsító, szeplős feneket.
Meghintáztatta, és szarvára tűzte őket,
Hogy fülük szétállt, aztán leesett.

Láthatóan Faludy György szabadszájúsága és a testiségnek az irodalomba emelése a paródia célpontja.

Parti Nagy Lajosos változat:

az emb' elköltözik hazulról
ha fogytán már a friss teje
sóhajnyi gömböt gyúr azúrból
hány fülből áll egy kis tehe
kicsinyke marha hány farok
farába hetyke műrovar csíp
körötte taknyos angyalok
s az őszi napban rilke marcsi
akár felpöndörült bacon
a hold is lassudan pofát nyit
ne bőgj ha mondom kis bocom
mindnyájan meghalunk parányit
ne bőgj az élet tarka lom
amfora ohne tartalom

A posztmodern költő mindent, így az életet is leértékelő látásmódját csattanószerű zárlatba foglalja a paródiaíró *(az élet tarka lom / amfora ohne tartalom),* ugyanakkor a posztmodern stiláris jellemzőit is láttatja: szócsonkításait *(emb';*

tehe), hanghelyettesítését *(bocom),* alulstilizáló nyelvezetét *(taknyos angyalok; pofát nyit),* idegen nyelvi elem beépítését *(ohne),* a helyesírási szabályok elvetését *(rilke marcsi)* és a szövegszerkezet fragmentáltságát.

Varró Dániel komoly játékot űz *Változatok egy gyerekdalra* versciklusa megírásával, hiszen azt bizonyítja: milyen jól ismeri stílustörténetünket és klasszikusaink egyéni stílusának jellemzőit. A Varró Dánieles változat önkarikatúra:

Hol vagy fületlen ifjuságom, ó?
Ti tarka-barka búk, ti büszke lázak?
És hol vagy bölcsi, merre vagy dedó,
ahol nyuszit pusziltam uszkve százat?

Hol vagy szerelmem, kis bocivirág,
kit óvtalak, ne bántsanak bacik,
kit hívtalak macik becenevén,
ha hapciztál, varrtam neked nacit.

S most túl puszin, nyuszin, és túl focin,
itt állok partedlim levetve, pőrén,
s ha kérditek, hány bőr van egy bocin,
azt mondom: hány kis folt van még a bőrén.

Az egész világ egy nagy tehenészet;
én meg csak állok itt, és heherészek.

Ötletes, hogy megírja a saját stílusa paródiáját is. Ebben feltűnő gyakoriságúak a rövidített szavak *-i* kicsinyítő képzős formái *(bölcsi; nyuszi; boci; bacik; macik; nacit; focin)* mint a mai fiataljaink, illetve a soha fel nem növők *(csak állok itt, és heherészek)* nyelvének jellemzői. Végül saját maga kinevettetését a csattanós befejezés terjedelmes rímpárjára hagyja *(tehenészet / heherészek).*

Embercsoportok stílusáról is készülhet paródia. Az újgazdagok művészetértésének és beszédstílusának kitűnő paródiája Kovács András Ferenc *Újgazdagék Görögben* című limerikje. A mai gyorsan meggazdagodott és felkapaszkodott ember beszédstílusát szóhasználata *(uncsi)* és beszédmódjának hangutánzása *(nyifegi)* hitelesíti:

„De uncsi kőhalom Müké né!" –
Nyifegi Lükének Lüké né...
Lükének sajg ina,
S fölszisszen: „Aigina
Sem ért már többet egy fügénél!"

A modernek „míves" versét nem értők és megvetők szavai visszhangoznak a következő versben:

Megint sikk morogni Babitsra:
„Nyekergő, kínrímes farigcsa!
Lírája kétes, tört."
...Akárha ékes tőrt
fitymálna fenetlen fabicska.
(Kovács András Ferenc: *Irodalmi divatok*)

A Babits bírálatát negatív konnotációjú hangutánzó szó *(Nyekergő)* és a *farigcsál* igéből elvont *farigcsa* főnév, a kritikát bíráló vélemény pozitív kicsengését pedig jelzős főnévi metafora *(ékes tőrt)* felértékelő volta és alliterációsor *(fitymálna fenetlen fabicska)* játéka adja vissza.

Nemcsak a szó-, hanem az írásjelhasználatot is tollára tűzheti az irodalmi karikatúra alkotója. Babits Mihály gyakran használt írásjeleket, sőt *A Danaidák* című versében a költészetben nem gyakori kerek és szögletes zárójelekkel is élt a szöveg gondolati-logikai egységeinek elkülönítésére:

> *Óriási karcsu gyászfák ágaikat sohse rázzák: [minden águk egy-egy lélek, öngyilkos bús régi lélek, mely most néma fán tenyész;*
>
> *érzőn, mégis öntudatlan nyujtja lombját mozdulatlan, mozdulatlan és sötéten, át a réten,*
>
> *át a réten, hol a Léthe (mert e rét a Léthe réte) száz belémosott bünöktől szennyes vízzel, elfelejtett ős bünöktől szennyes vízzel körbefolyva nem enyész.*

Karinthy Frigyes épp ezt, a költeményekben szokatlan írásjelezést karikírozza amellett, hogy az archaizáló és a hapax legomenont teremtőről is remek paródiát alkot karikatúrája hangstruktúrájával:

> *Lent a lenső lélekuton {Hádesz öblén, [hol a lélek élet –*
> *állott (élet – állott, mint az állat) s aspodélosz illatokkal]*
> *öblögetve, ablakokba} ablakokba öblögetve, öblögekbe*
> *ablakogva és makogva és mekegve.*
> *(Dana Idák. Babits Mihály. Matematikai költemény)*

Formai elemek is a paródia forrásai lehetnek. Lisznyai Kálmán, reformkori költő nemegyszer ilyen formátumú verseket írt:

> *Pittypalatty!*
> *Kedvem nagy!*
> *Andalgok*
> *A halmok*
> *Kebelén;*
> *S nap lejttén*
> *Selyemágy*
> *Virágágy*
> *Vár reám*
> *A rónán.*
> *...Kis babám!*
> *(Nyáréj)*

Arany János *Lisznyai Kálmánnak* írott versében ezt utánozza két-három szótagos soraival:

Gyerekes
Szó repes
Ajkidon
Kálmusom.

Bár mán,
Kálmán!
Zengnél
Ennél
Verset
Szebbet.

Két tag,
Lásd csak,
Kurtább
Sort ád
És ez
Vershez
Furcsább.

Egyet lehet érteni Parti Nagy Lajos véleményével: „Valamilyen szinten minden új mű parodizál valamit a hagyományból, kanonizált formákba, kikerülhetetlen sémákba gyömöszöli »új« tartalmait. S ettől, ha jó mű, autentikus marad, szuverén. [...] itt látható talán legtisztábban, hogy mi a játék a művészetben, hogy idézve, parodizálva és alludálva nem csak bújócskázom a nyelvben és a hagyományban, de a saját autonómiámmal, szuverenitásommal is játszom, nagyképűen: a világképemmel, melynek persze *e* játék nagyon fontos összetevője. [Bek.] A felhasználás szabadságának mindenekelőtt ez az autonómia szab határt. A határ az autentikus, önnön kereteit lehető legteljesebben betöltő mű. [...] Tudom, hogy bármikor nagyon könnyen el- és kicsúszhatok. Játszom, de félek a játékról, a túljátszástól, minden egy hajszálon múlik, de csak ezen a hajszálon érdemes közlekedni" (Keresztury 1991, 171).

A stílusparódia bármelyik fajtája a célja miatt eleve játékos.

5.7.8. Szerepjátszás

Szerepjátékról többnyire a gyerekekkel kapcsolatban szokás beszélni. „Ha a gyerek nyomasztónak vagy megterhelőnek érzi mindennapi életét, akkor felgyülemlett és feldolgozatlan érzelmei előbb vagy utóbb regresszív, illetve agresszív viselkedésben fognak megnyilvánulni. Fokozott mértékben szüksége lesz a

DUPress

szerepjátékra, amelyben belső világát kivetítheti. A szerepjáték ezáltal a lélek tükrévé válik" (Krenz 1990, 5). Lehet, hogy hasonló okok játszanak közre a költők szerepjátszásában, amelynek irodalmunkban régről hagyományozódó megoldásai vannak.

Miért játékos a költői szerepjátszás? Mert az ún. szereplírában maszkot öltenek költőink, és ez már magában játékos gesztus.

Sok alkotónkban működik a szerepjátszó készség, sőt a mai költészet sokszor maszkszerű. Korunk divatos szövegalkotási technikája a szerepjátszás, ahogy ezt Németh Zoltán is megállapítja: „A huszadik század kilencvenes éveitől a magyar költészet uralkodó paradigmájának minden bizonnyal az a lírai nyelvhasználat tekinthető, amely az irónia, a paródia, az intertextualitás és a nyelvvel mint anyaggal folytatott játék alapján állva terjesztette ki érvényességét. Gyökerei egészen a hetvenes évekig nyúlnak vissza, a korai posztmodern szövegalkotásig. Ennek egyik jellegzetes eljárása volt, hogy fiktív lírai szubjektumok álarca mögé bújva végezte el a lírai nyelv átalakítását. Legismertebb példaként a Weöres Sándor által megteremtett fiktív költői imágó, Lónyay Erzsébet, azaz Psyché említhető, aki hangsúlyozottan nyelvként van jelen, a 18. század végi és 19. század eleji lírai nyelvhasználat szinte tökéletes imitációjaként. A maszkszerű fiktív lírai identitás, illetve a lírai imitáció a huszadik század második felének fontos értelmezési kereteként működhet. Parti Nagy Lajos Troppauer Hümére, Virágos Mihálya, Dumpf Endréje, Hizsnyai Zoltán Tsúszó Sándora, Kovács András Ferenc Jack Cole-ja, Lázáry René Sándora" (2008, 38).

A szerepjátszásnak megvan a hagyománya a magyar költészetben. Thaly Kálmán a kuruc vitézek maszkját ölti fel akkor, amikor megalkotja szép álkurucverseit, mint a *Balog Ádám nótája* címűt is:

Török bársony süvegem,
Most élem gyöngy életem.
Balogh Ádám a nevem,
ha vitéz vagy, jer velem.

Fakó lovam a Murza,
Lajta vizét átússza,
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.

A toborzó szerepű versének nagyon egyszerű nyelvezete, páros rímei, magyaros verselése nem csoda, hogy sokáig megtévesztette a szakembereket is, és valódi kurucversnek vélték. Hogy ez mégsem eredeti kuruc kori vers, többek között a tudatos szerkesztése árulja el.

Ady Endre is belehelyezkedik a kuruc korba a korában divatos Rákóczi- és kurucromantika hatására, de az egyszerű kuruc harcosok *(ködmönösök)* szemszögéből korának sorskérdéseit feszegeti. Ilyen témájú első verse *(A harcunkat megharcoltuk)* mutatja a sorsközösség vállalását a személyes névmással, a megszólítással és az igeragozással *(Mi; pajtás; megharcoltuk):*

Gyáva kakasként fut az ellen,
Dúlt bóbitájú, nyomorult,
Fellegvárába beszorult,
Szemétdombjára beszorult.
Mi várhatunk, Tyukodi pajtás.

Többször is használja ezt a formát szimbolista költőnk *Két kuruc beszélget* című verseiben:

Tyukodi pajtásom,
Ne siess strázsára:
Mért siessünk, holott megnőtt
Magunkféle ködmönösnek
Mostanán az ára.

»Komám, eltévedtünk.
Nagy ez a sötétség,
Fölgyujtottuk a világot
S nem látunk egy lépést.«

Eddig verekedtünk
S csak mi verekedtünk:
Nemesurak fognak most már
Pártot-ütni, verekedni
Szegény mihelyettünk.

*

„Ordasokkal élünk
Nádban, gazban, sásban,
Mi a célunk, mi a célunk
E nagy bujdosásban?"

A gyermeki szerepet ölti fel magára Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszai* című ciklusában. Miközben lélektani hitelességű képet fest a gyermek gondolatairól, ábrándjairól, félelmeiről, fantáziálásáról, életérzéséről, a világra való rácsodálkozásáról, aközben saját gyermekkori emlékeit és értékvilágát idézi fel azzal a céllal, hogy: *egy percre megfogom, ami örök, / lepkéket, álmot, rémest, édeset.* Sajátos emlékidézés ez, amelyben egybeolvad a gyermek és az önmagát szemlélő felnőtt látásmódja. Hogy a játékosságra való készségét a költő felnőttként is megőrizte, mutatják a ciklus verseinek részletei:

A doktor bácsi
Áldott, aranyember.
Világító, nyugodt szemei kékek.
Komoly szigorral lép be a szobába,
szemébe nézek és cseppet se félek.

*

Már néha gondolok a szerelemre.
Milyen lehet – én istenem – milyen?

*

Én félek.
Az élettől és sötéttől,
mely mindenütt kegyetlenül elér.
Ha száll a nap
az ablakom alatt

hullámozik az ismeretlen éj,
a végtelen és ismeretlen éj.

*

Akárcsak egy kormos szénégető
fekete az apám és szigorú,
nem csókol meg, sohase nevet ő,
a homlokán titokzatos ború.

*

Azon az éjjel
halt meg szegény, ősz nagyapám.

Azon a reggel
csupa rokon jött, sirató nép.

*

Mostan színes tintákról álmodom.

Legszebb a sárga. Sok-sok levelet
e tintával írnék egy kisleánynak,
egy kisleánynak, akit szeretek.
Krikszkrakszokat, japán betűket írnék
s egy kacskaringós, kedves madarat.
És akarok még sok más színű tintát,
bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat,
és kellene még sok száz és ezer,
és kellene még aztán millió:
tréfás-lila, bor-színű, néma-szürke,
szemérmetes, szerelmes, rikító,
és kellene szomorú-viola

Kékkel húgomnak, anyámnak arannyal:
arany-imát írnék az én anyámnak,
arany-tüzet, arany-szót, mint a hajnal.
És el nem unnám, egyre-egyre írnék
egy vén toronyba, szünes-szüntelen.
Oly boldog lennék, Istenem, de boldog.

Kiszínezném vele az életem.

*

Szegény anyám csak egy dalt zongorázik.

Egy árva dalt. Azt veregeti folyton
és megbicsaklik elefántcsont ujja
a fekete-fehér elefántcsonton.

Nyugatos költőnk a gyerek nézőpontjából láttatja a környezetét: zongorázó édesanyját, szigorú édesapját, a jóságos doktor bácsit, ugyanakkor belső világát,

DPress

érzelmi életét is: a nagyapa halála miatti döbbenetét, a sötéttől és az élettől való félelmét, szerelemérzését. Valódi gyermeki perspektíva jelenik meg a *Mostan színes tintákról álmodom* című költeményében, amely attól válik játékossá, hogy a gyermeki tudatban még ki nem alakult számfogalmak a vágyálom határtalanságát tükröző túlzásban *(és kellene még sok száz és ezer,...millió)* és felsorolásban *(bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat),* a kívánságok sorolását és a gyermeki stílust is jellemző *és* kötőszó és az *írnék* ige sokszori ismétlésében, valamint a vágynak *akarok* igével és feltételes móddal való kifejezésében ölt testet. Valószínűleg nem véletlen a színek választása, mert az egyes színekhez – a pszichológusok szerint – fogalmak köthetők (a sárgához a remény, a kékhez a nyugalom, a zöldhöz az éntudat), sőt ezek sorrendje sem esetleges a versben. Mert a sárgától a színek és színárnyalatok tömegén át az aranyig tart a sor, és nem tárgyak jellemzőjeként, hanem szubjektív tényezőtől: személyekhez kapcsolódó érzelmektől meghatározottan kötődnek a színek *(egy kisleánynak, akit szeretek; Kékkel húgomnak; arany-imát írnék az én anyámnak).* A játékosság feltűnő nyelvi jelei a színekhez társított melléknevekkel teremtett szinesztéziák, azaz érzetkapcsolások *(néma-szürke; rikító [ti. szín])* és álszinesztéziák, vagyis fogalom és érzet kapcsolatából formált kifejezések *(tréfás-lila; szomorú-viola; szemérmetes, szerelmes [ti. szín]).*

Hogy mire jó a szerepvers, Kálnoky László így adja meg a választ *Szvidrigaljov utolsó éjszakája* című verse kapcsán: „Ha megpróbálok önmagam legmélyére bocsátkozni, úgy érzem, nagy bűnöket, gaztetteket nem követtem el életem során, de mulasztásokat feltétlenül, még hozzám közel álló személyekkel szemben is. Ezek a mulasztások mindaddig, míg az illetők életben voltak, nem nyomasztottak különösebben, hiszen jóvátehetők voltak vagy lehettek volna. De egy részüket sohasem tettem jóvá... amikor a hozzánk közel álló személy meghal, és vele szemben elkövetett bűneinket, mulasztásainkat többé jóvá nem tehetjük, a kisebb mulasztások is fölveszik a megbocsáthatatlan gaztettek súlyát, legalábbis az érzékenyebb lélekben. Ez késztetett arra, hogy kiválasszak a világirodalomból vagy a történelemből olyan figurákat, akik valamilyen nagyon csúnya dolgot követtek el, és elmondjam ezeknek a védőbeszédét, mintegy a magam számára" (Közli Lator 2000, 45–46). Kálnoky László tehát ezért választotta Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényéből Szvidrigaljov alakját, hogy az ő szerepébe bújva eljátssza saját lelki tusáját:

Aludnék, s nem jön álom a szememre
Miért hánykódom itt, hepehupás
ágyán egy kéteshírű fogadónak?
Mi ült lelkemre, mint a por,
mely könyvek lapjai közé szivárog,

s elmossa a betűket?
Miért olyan ijesztő
a fák zúgása künn, a szélviharban?
Mily messze tűnt vidéki kúriám,
a megszokott pipák és bútorok,
az oly szükségesnek hitt kényelem,
az éhomra felhajtott papramorgó,
a tűzdelt fácán- s fogolypecsenyék,
früstökre kis kövér fenyőrigók,
a kamrában oldalszalonnák, sódarok,
a zongoraszó este a szalonban,
a whist-partik, a megejtett leányok
ölelésbe fúló tiltakozása,
sok titkos, bűnös, édes összebújás,
a lejtős úton a csilingelő szán
s fakó lovacskák árnya a havon.

Mit érdekelne mindez
engem, akit halottak látogatnak?
Már nem vesz semmi sem körül,
csak a tárgyak fekete foltjai,
bőrszag, egérbűz, szennyes ágyneműs az undorító ételmaradék
a tálcán, legyek lakomája.

Az indító, interrogáció típusú kérdések a Dosztojevszkij-hős átigazított kérdései. A folytatás viszont a vidékről származó költőhöz kötődő életképet rajzolja meg, messzire eltávolodva az orosz regény hangulatvilágától. A magyar vidéki kúria légköre a pipákkal, *az éhomra felhajtott papramorgó*val és ínyenc ételekkel *(fácán- s fogolypecsenyék, früstökre kis kövér fenyőrigók, a kamrában oldalszalonnák, sódarok),* testi-lelki élvezetekkel tele idillt sugall *(a zongoraszó este a szalonban, a whist-partik, a megejtett leányok ölelésbe fúló tiltakozása),* és csak némi oroszos hangulat lengi át a szöveget *(a lejtős úton a csilingelő szán).* A *Mit érdekelne mindez...?* kérdéssel induló szakasz érzékletesen festett képe hasonlatos az orosz regényhős piszkos hotelszobájának képéhez. Az örökkévalóság elképzelésében is rá lehet ismerni a regény kifejezéseire (*Poros kuckó* stb.). Kálnoky ilyen módon ötvözte a magyar költő és az orosz regényhős gondolatvilágát.

A stílusutánzás és szerepjátszás szervesen összekapcsolódhat. Weöres Sándor egy elképzelt késő rokokó vagy korai biedermeier kori művelt költőnő alakját ölti fel, és a női lélek rejtelmeiről vall *Psyché* című művében, egybekapcsolva a

költői stílusutánzás kétféle módját: az archaizálást és a jellegzetesen női szöveg reprodukálását:

Asszony személt nem tűrök a' tájamon,
Mert tűbe fűznek, meg-sodorintanak
Vékonyra és görbére (majd hogy
Épp ugyan így unom en-pofátskám),
Tsak téged, édes Delna! Ha meg-jelen
friseur-busittó bodri kutyó hajad
Lombúl borúlván ablakomba:
Ízibe szállok eléd, feledve
Főző kalán, kelt tészta, repett ümög

Ez a mű a korai posztmodern szövegalkotás jellegzetességeként nyelvimitáción alapul. A női beszédet utánozza a nemhez kötődő asszonyi érzelmek megvallása *(Asszony személt nem tűrök a' tájamon),* a háziasszonyi tevékenységre utalás *(Főző kalán, kelt tészta, repett ümög),* a kedveskedő kicsinyítő forma *(pofátskám)* és a nők egymás közti nyájaskodó megszólítása *(édes Delna)*. Az archaizálás pedig a helyesírásban *(személt; en-pofátskám; Tsak)* és a szóhasználatban *(kalán; ümög)* mutatkozik meg.

Pákolitz István *Rodostóból* című költeményében Mikes Kelemen maszkját ölti magára:

Megírom kédnek édes jó néném:
Alullam is ki-húzzák az gyékényt,
És gyaur elfog nyögellő bánat:
Megapolgatnám szép Susikámat.

A Mikes Kelemenre emlékeztető *„édes jó néném"*-hez fordulás gesztusán kívül a költői archaizálásnak több nyelvi jele is van a szövegben: a régiesítő helyesírás *(Alullam; Susikámat)*, az archaikus szóhasználat *(gyaur)* és a nyelvünkből már kiveszett (Előry 2007) megnevezés *(kendnek, kelmednek→kédnek)*.

A hazájából örökre távozó Bartók Béla lelkivilágába, magányába és tudatos feladatvállalásába képzeli bele magát Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című alkotásában:

Távol a gyűlölet, a szeretet is távol –
akad-e, ki a *sohatöbbéig* kísér a
West Side Hospitalból?
Egy fájdalom sem mérhető mással –
megértik-e, mennyire megérte
kimondani az óriás keserűséget úgy,
hogy a legtörpébb is értse?!

A *Francia repülő Tunisz fölött* című versében pedig egy pilóta helyzetébe gondolva bele magát, emlékezik a szerelmére:

A kicsike szőke hajat
nagy kék szemet
könnyű nyári ruhát viselt
félénk se volt
csók közben ezüsthangok buggyantak elő a torkából
nem kért hogy vegyem el
én se szóltam
tán jobb is így
mért fájjon valakinek ha meghalok
AKAROM HOGY FÁJJON VALAKINEK
A HALÁLOM

Nagy Gáspár a XVI. századi költő, Balassi Bálint szerepébe éli bele magát, a reneszánsz kori költő születésének 450. évfordulójára készült költeményében:

Szívemnek balzsamát
homályban keresvén
magamat kaszaboltam
Bánkódván eleget
pokolra szánt lelkem
bocsánatért elhoztam
Hogy bűnöm oldoznád
merészeltem hozzád
folyamodni imákkal
Messzi zsoltárokból
gyakorta kicsordul
könnye Dávid királynak
Ezért lobogómon
zsoltáros hárfája
életemet kimondja
Kardom tükörére
envérem is csordult
édes hazámnak gondja
(Visszhangzó lépcsők egy eleven Balassi-szoborhoz)

Balassi Bálint istenes költeményeit idézi fel műve nyelvezetével Nagy Gáspár, hiszen a Balassi-szótár tanúsága szerint alkotásának szavai vagy létezők *(homály, keres, bocsánat, elhoz, oldoz, ima, gyakorta, könny, tükör, vér, csordul, édes haza, szablya, bártan, nyit),* vagy egyenesen gyakoriak *(szív, bűn, élet, gond, véres, szem, rab, világ, lélek, akar, test, száj, ének)* a reneszánsz költő verseiben.

DUPress

Vörös István azzal játszik el: *Mi lett volna, ha Petőfi sose hal meg és száműzetésben ő is írja a magyar irodalmat?* Ezért több alkotó szövegét travesztálja *Alexandreida és Szibériáda* című ciklusában úgy, mintha azokat Petőfi Sándor írta volna. *A cári erdőben* című Vörös István-versben Vajda János *A vaáli erdőben* című költeményének szavai idéződnek fel:

Odabenn a mély vadonban,
szúnyogosban, viharosban,
lassú folyó közelében,
minden billeg, mint az ében,

talán egy másik mesében,
nem létező más vidéken,
abban a kis kutyaólban,
ahol mindig minden jól van.

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Félreeső völgy ölében,
Sűrü árnyak enyhelyében;

Oh milyen jó volna ottan,
Abban a kis házikóban,
Élni, éldegélni szépen,
Békességben, csöndességben!...

Az azonos indítás ellenére az ihlető és az átírt mű hangulata szöges ellentétben áll. A Vajda-vers minden szava az erdei környezet vágyott, megnyugtató hatását sugallja *(Félreeső völgy; árnyak enyhelyében),* ezért kapcsolódik hozzá magától értetődően a vágy: *milyen jó volna ottan...éldegélni szépen.* A Vörös-féle orosz vadon (Petőfi Sándor feltételezett lakhelye) riasztó: *szúnyogos, viharos.* Az otthont jelző kontraszt is ennek megfelelő: a kicsinyítő képzős, kedvességet sugárzó *kis házikó*val szemben áll a *kutyaól.*

Húsz év múlva című parafrázisa Vajda János azonos című versére íródott:

Mint az Ural csúcsán a jég,
minek megárt a nap s a szél,
reped szivem. Többé nem ép.
Túl sok neki a messzeség.

Köröttem szúnyogmiriád
Zoltán fiam, ki van veled,
kínozza arcomat, s kezem,
hogyan telhet az életed?

És élsz-e még? Egy éjszakán
tisztánlátóan, egyedül:
a múlt lecsapolt mocsarán
bolygó lidérced átrepül.

És ekkor szívem hóba hull,
mint vak parázs egy éjjelen.
Egy szúnyoglárva itt az úr
ha kelő napként megjelen...

Mint a Montblanc csucsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szívem; többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Körültem csillagmiriád
Versenyt kacérkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok.

De néha csöndes éjszakán
Elálmodozva, egyedül –
Mult ifjuság tündér taván
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szivem kigyúl,
Mint hosszu téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...

DUNA PRESS

Vörös István Petőfi Sándor „bőrébe bújik", az ő (feltételezett) szibériai tartózkodását képzeli el, gondolatait valószínűsíti olyan módon, hogy egyben Vajda-parafrázist alkot: követi Vajda János költeményének struktúráját, több lényeges szavát beépítve versébe (*Mint a … csúcsán a jég, / minek … árt a nap s a szél.* stb.), de éppen mindennek az ellentétbe fordulását jeleníti meg *(Minek nem árt↔minek megárt; Csöndes szívem↔reped szivem; még szivem kigyúl↔szívem hóba hull)*. Vajdában elálmodozása közben szerelme képe merül fel, Petőfi a fia sorsán aggódik, ezért kerül oppozícióba Gina eufemisztikus *hattyúi* képe és Petőfi Zoltán *bolygó lidérc*ként feltűnése kakofemisztikusan. Így lesz a *csillagmiriád* fenséges metaforikus képéből a travesztiában valóságos *szúnyogmiriád.* Vajda versének a természeti képekkel *(nem árt se nap, se szél)* párhuzamban álló emberi magatartást tükröző sorozatos tagadásai *(Csöndes szívem; többé nem ég; / Nem bántja újabb szenvedély; föl nem olvadok)* vallomásos állításba fordulnak. A zsenitudatú, magányára büszke költő nagyon is emberi gyöngéje, örök szerelme miatt beismeri: *Hattyúi képed fölmerül; szivem kigyúl.* A Vörös-versben nincs meg ez a váltás: végig negatív képek uralják a művet.

Arany János *Epilogus*a Vörös István átiratában is *Epilógus* című:

A halállal már megjártam.
lehet, hogy rosszul csináltam,
rosszul bizony…
innen ez a halál-iszony.

Láttam sok kevély haldoklót,
kinek a nemlét mindegy volt:
S egy a testem!
Őket ezért irigyeltem.

Ha egy földi denevérrel
találkoztam s bevert léttel:
nem vitáztam, –
a semmiből félreálltam.

Most, ha adná is már, késő:
Egy nyugalom vár, a végső:
Mert hogy üljön,
(nincs kalitja, hogyan nyissa)
szabad lélek csupasz földön?

Az életet már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon'…
Legfölebb ha omnibuszon.

Láttam sok kevély fogatot,
Fényes tengelyt, cifra bakot:
S egy a lelkem!
Soha meg se' irigyeltem.

Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, –
Félre álltam, letöröltem.

Most, ha adná is már, késő:
Egy nyugalom vár, a végső:
Mert hogy' szálljon,
Bár kalitja már kinyitva,
Rab madár is, szegett szárnyon?

Az eredeti mű az életet, az életpályát, a parafrazeált változat a halált állítja verse tartalmi középpontjába. Az élete végéhez közeledő Arany János arról vall: mit tett élete folyamán, mitől fosztotta meg az élet, és már nincs is mód a jóvátételre. Vörös travesztiája követve az Arany-vers struktúráját, szó szerint átemel

szövegéből több kifejezést *(már megjártam; Nem törődtem bennülővel; Most, ha adná is már, késő: / Egy nyugalom vár, a végső),* de már Petőfi lelkeként értékeli tapasztalatait *(Láttam sok kevély haldoklót; Ha egy földi denevérrel / találkoztam s bevert léttel).* A két mű ellenpontját a negatív értelmezést sugalló, interrogáció típusú kérdésalakzatba foglalt zárlatok mutatják: a költőmadár szárnyalását az emberi élet idejének korlátozott volta akadályozza *(Mert hogy' szálljon, / Bár kalitja már kinyitva, / Rab madár is, szegett szárnyon?),* a lélek földi életét pedig a testi nem létezés *(Mert hogy üljön,... szabad lélek csupasz földön?).*

Sajátos szerepjátszás az, ha egy jellegzetes embertípus bőrébe bújva szólal meg az alkotó:

> *Nem félek én az ördögtől se, hagyjál már,*
> *azt a fickót nem szarta még világra az anyja,*
> *akitől én összecsinálnám magamat, pár éve*
> *lenyúlták a bringámat, némi unszolásra*
> *el is mondták a srácok, melyik tetves féreg*
> *volt az, elmentünk hárman a fiúkkal, rögtön*
> *meglett a cucc, mit gondolsz, a késszúrás*
> *hege a hasfalamon, szerinted azt ki csókolta oda,*
> *a hígfost is kirugdostam az ipséből, a zsarukat*
> *hívni a gyengék menedéke, múltkor egy hülye*
> *béemvés köcsögje vágott be elém, visszaelőztem,*
> *leszorítottam az út szélére, nagy lehetett az arca,*
> (Lackfi János: *Vakmerő*)

A versrészlet kifejezésmódja útszélien közönséges. Ebből kitetszik a társadalomban elterjedő fizikai és nyelvi agresszivitás riasztó, visszataszító oldala *(leköptem; lerúgtam),* és ezért uralkodnak el a műben az obszcén és a nemiségre utaló szavak. Tele van a vers olyan szlengszókkal *(lenyúlták; cucc; köcsögje; patkányt; tűztem; nyuszizást; csesztetnek; ipséből; a zsarukat; a padlót fel nem nyalod),* amelyek manapság használatosak.

Baudelaire következő megállapítása igazolódik a költői szerepjátszásban: „A költő összehasonlíthatatlan kiváltságot élvez, kénye-kedvére lehet önmaga és másvalaki."

Az intertextualizáció mindegyik fajtája költői játék: akár a műfajokkal, a versformákkal, a szöveg keletkezési idejével, akár az allúzióval, a stílusutánzással, a parafrázissal, a stílusparódiával és a szerepjátszással valósul meg. Természetesen ennek észlelése és értékelése a befogadó költészeti hagyományismeretén múlik.

6. A STÍLUSESZKÖZÖK MINT NYELVI JÁTÉKOK

6.1. A képek mint nyelvi játékok

A nyelv felkínálja a játéklehetőségeket, hiszen hagyományosan metaforizált és szimbolizációs jellegű. De a költői nyelv képei mitől leszek játékosak? Attól, hogy a költő meglepő kapcsolatot képes létesíteni két kontrasztot képező fogalom között úgy, hogy meghökkentő képei mégis meggyőzők egy várt elemnek egy váratlannal történő felcserélésekor, amikor a szöveget nem szó szerint, hanem rejtett értelme szerint kell felfogni. A képben közömbös nyelvi elemek átszíneződnek: fényt, színt kapnak. A képek értékét Babits Mihály így jelöli ki: „Annál nagyobb a fantázia, mennél távolabbi képzeteket tud egymással kapcsolatba hozni, s ennek érvénye egész a költői vagy festői technika aprólékosságáig terjed; itt a szavak és színek mint képzetegységek új és új kapcsolásától fog minden függeni" (2005 [1912]: 62).

A végtelen tárházból csak néhány meglepő költői kép következik szemléltetésként.

A képek közül is a **szinesztézia** az eredendően játékos, mert az emberi érzékszervek legkülönbözőbb érzeteit váratlan módon kapcsolja össze. Weöres Sándor *Variáció* című költeményében birtokos jelzős szintagmákban játszik el a szinesztézia variációs lehetőségeivel, miközben láncszerűen fonja össze sorait *(a hangok **illata / az illatok** íze)*:

A hangok illata — *az illatok színe*
az illatok íze — *a színek íze*
az ízek színe — *az ízek hangja*

A színek hangja — *a hangok színe*
A hangok íze — *a színek illata*
az ízek illata — *az illatok hangja*

Hang és fény, tapintás és szín, ízlelés és szaglás érzetkeverése és összessége adja az érzéki benyomás összhatását.

Invenciózus és önironikus az élet és a kiskocsi hasonlatban való összevetése:

isten tudja hogy mivégből
jövök haza a büféből
s húzgálom a
mint kiskocsit az életem
(Parti Nagy Lajos: *Őszológiai gyakorlatok*)

Az *élet* fogalmának *zörgő avarban* húzott kiskocsiként tárgyiasítása a leértékelést játékos képzetek előhívásával teszi szemléletessé.

Nemes Nagy Ágnes állítja: „A hasonlatnak hely kell, struktúra, amely hordozza" (1982, 35). Ennek a kijelentésnek az igazságát igazolja a befogadói tapasztalat Szabó Lőrinc *Májusi orgonaszag* című versének egyik strófáját olvasva:

Az orgona kezdte! Szinte csobban,
mikor a kertben megcsapott:
fűszere gázként gyűlt a roppant
éj tavába, a völgybe, ahogy
nyomta a párás ég: nehéz
volt, mint sűrű zene, mint sürü méz,
de mint tündér meglepetés
lengett körűl, mint álmodott hang
vagy holdfényfátylas csillagok.

A rácsodálkozás egy olyan hasonlatsort vált ki, amely játékos módon az orgonaillatot nem más szagokkal veti össze, hanem szinesztetikusan a hallással *(mint sűrű zene; mint álmodott hang),* az ízleléssel *(mint sürü méz),* a látással *(mint... holdfényfátylas csillagok),* ezáltal közelítve meg sokoldalúan az orgonaillat különlegességét.

A költészettörténetben a *lélek* szót a legkülönbözőbb tárgyakkal, fogalmakkal, élőlényekkel vetik egybe, illetve feletetik meg a költői látásmódból eredően önkényes tartalmú, szubjektív képekben. Petőfi Sándor *Arcképemmel* című versében egy metaforasorral nyújtja át „arcképét" egy lánynak:

Lelkem egy könyv, *a melly mindig nyitva,*
Olvashatja, ki mellette jár.
Lelkem gyűrü, *egy acélgyürű; de*
Láthatsz benne drágaköveket.
Lelkem oszlop, *egy kősziklaoszlop,*
Melly soha meg nem rendíttetett,
Lelkem felhő, *egy haragvó felhő,*
Gyakran ontja a villámokat;
Lelkem Illés próféta, *a mennybe*
Száll a dicsőség lángszekerén...

A költői játék abban testesül meg, hogy egyetlen versben egyik strófáról a másikra a *lélek* fogalmának a legkülönbözőbb tárgyakkal, természeti jelenséggel és mitológiai alakkal történő grammatikai azonosulása történik.

Petőfi Sándor *A helység kalapácsa* című vígeposzában *a helybeli lágyszívű kántor* szájába adott hasonlatok azért játékosak, mert egymásnak teljesen ellentmondanak:

*Ollyan **az én lelkem,***
Mint a Duna legközepében
*A szélvészhányta **dereglye,***
*Vagy mint a **dióhéj,***
Mit a gyerekek
Pocsolyába vetének –
Hánykodik erre, amarra...

Míg az első hasonlatban hatalmas szélvész képe rajzolódik ki a befogadó előtt, a másodikban elsúlytalanodik a kép, hiszen mulatságos olyan kisszerű dologhoz hasonlítani a feldúlt lelkiállapotot, mint a pocsolyába esett dióhéj himbálózása.

Mitől vált és válik játékká a metafora? Attól, hogy egyedi képzettársulással szemléltet.

Tóth Árpád *Kisvendéglőben* című versében egyszerre jeleníti meg főnévi és igei metafora a lelket:

A lelkem, a lankadt, fekete rózsa
*Szelíden **hervad** itt...és elborongva.*

Igazolódik ezzel is Nemes Nagy Ágnes megállapítása: „A kép, ez az átvitt értelmű látvány, a költői szöveg legmerészebb, legnagyobb nyújtózása az érzékelhető felé" (1982, 19). Ebben a két sorban a léleknek mint elvont fogalomnak rózsával történő grammatikai azonosítása a szépség látványát nyújtja, de a költői játék rögtön meg is vonja a metaforától az esztétikumot jelzőivel *(lankadt, fekete)* és igei tartalmával *(hervad)*.

Extrém képalkotás jellemzi Parti Nagy Lajos következő versrészletét *(politúr),* amely kicsinyítve tárgyiasítja a *lélek* elvont fogalmát:

*Szél támad, **kinyíló vitrinajtó a lélek,***
az embert hátba üti,
lapockáját akkor a szálkásodó
deszkához odaillegeti,
vakarja hám a hámot körkörös,
nehéz mozdulatba,
csak inkább fényesül, mint elmúlik a viszketés.

Allegorikus képpé bomlik ki a játékos képzeletből fakadó azonosító, tárgyiasító metaforikus kép *(kinyíló vitrinajtó a lélek)* olyan módon, hogy a léleknek az embert felrázó, formáló *(hátba üti; deszkához odaillegeti)* és megjobbító *(fényesül)* hatását igei metaforák láttatják.

Tóth Árpád *Új tavaszig vagy a halálig* című versében a lélek rezdülései, a konkrétan ki nem tapintható érzelmek, hangulatok metaforában, hasonlatban

az elbitangolt-elkóborolt állat és az utána ballagó kondás képével válnak érzékletessé, játékba hozva ezzel össze nem illő képzeteket, mert Arisztotelész óta vallják a stílussal foglalkozó szakemberek: „A metafora többnyire közvetlenül érzékelhető jelenséggel helyettesíti az érzékeink számára elérhetetlen jelenségeket" (Fónagy 1970, 28):

Lassan szétszéled a homályban
Bitang jószágom, kedvem, vágyam.

Nyomukban, mint fekete bundás,
Begyűrt süvegű öreg kondás,
Hallgatva ballag a lemondás.

József Attila *A női szív* kezdetű verse meghökkentő tárgyiasító metaforikus képpel indít, amely komplex jelentést sűrít magába:

***A női szív tömeglakás** –* *Emezt ide, amazt oda,*
Tömeglakás, mi lenne más? *Kamráit cellákra osztja.*
Elfér benne a sok bolond, *Ez kimaradt – A patvarba!*
Aki nőért könnyet is ont. *Nosza gyorsan a pitvarba.*

A *szív tömeglakás* teljes szerkezetű metafora magában foglalja bár a folytatásban a szív biológiai részeit *(kamra, pitvar)*, mégis ironikusan elvont értelmű.

Kosztolányi Dezső *Otthon* című versében a szoba tárgyai állatokként elevenednek meg döbbenetes metaforákkal és hasonlatokkal, játékosságot víve ezáltal a megjelenítésbe, hiszen az otthon melegéhez, a szoba fogalmához nem illenek a vadállatok:

Éjjel
a zongora, mint barna medve,
fogat vicsorgat fenekedve,
mint krokodil lapul a díván,
párduc a karszék, enni kíván,
kihív a harcra, beleránt,
a szekrény lomha elefánt
s a kályha az arcomba horkol.

Szilágyi Domokos a *Halál árnyéka. Eső* című költeményében az a meglepő, hogy az esőfelhők látványát és a nyomasztó tartalmat *(megfullad a csönd)* játékos módon antropomorfizáló: az emberi arcot vizionáló állítmányi *(felhők sorakoznak; megfullad a csönd)* és jelzői metaforák láttatják *(Összevont szemöldökű felhők; hunyt szemű ég):*

Összevont szemöldökű felhők sorakoznak csatarendben
hunyt szemű ég alatt megfullad a csönd.

DUPress

Rába György *Az évek* című versében a tovatűnő időt tönkrement, meghibásodott dolgokkal (*kilőtt töltényhüvelyek, kicsorbult poharak* stb.) tárgyiasítja negatív töltetű metaforikus képeiben:

Az évek
***ki**lőtt töltényhüvelyek*
nem találnak többé célba
az évek
***el**gurult cérna-orsók*
nincs mód megvarrni szakadt mezeinket
az évek
***meg**rozsdásodott evőeszközök*
betevő falatunkat
velük fogyasztani gyomorrontás
az évek
***ki**csorbult poharak*
emésztő szomjunkat oltani
folyamatos sebzés
***el**állíthatatlan vérzés*
az évek

Az idő visszafordíthatatlanságát szemléltető képek egyediségük miatt is játékosak, ráadásul ezt fokozza még a megélt évek értéktelenségét megnevező, keveset érő *(töltényhüvelyek; cérna-orsók; evőeszközök; poharak),* ráadásul megrongálódott tárgyak metaforasora.

Petri György *Horgodra tűztél, uram* című versében az ember kicsinységének a szemléltetésére desantropomorfizáló metafora láttató képével él:

Horgodra tűztél, uram.
Huszonhat éve
kunkorodok, tekergek
csábosan, mégsem
feszült ki a zsinór.
Nyilvánvaló,
hogy a folyódban nincs hal.
Ha mégis remélsz,
*válassz más **kukac**ot.*

Két fogalmi tartomány (ember és kukac) összeférhetetlensége teremti meg a metaforikus kép játékosságát, megtetézve azzal, hogy az Istent horgászként, a lírai ént pedig horogra tűzött kukacként ábrázolás az életet lealacsonyítja.

DUPress

Lackfi János is mellbevágó képekkel él, hiszen képelemei nagyon távoli fogalmakat kapcsolnak össze:

lejátszott focimeccs a történelem
megoldott sakkrejtvények a választások
(Katasztrófa)

*

Brüsszelből vonattal Charleroi
repterére tartva
bluesműsort hallgattam rádión,
homályos amerikai bandák reszelték
fülembe a harmonikaszót,
csipdesték a bőgő hasas kelt tésztáját.
(Légifolyosó)

*

Odakint tücskök csavarozzák a földet.
(Szövedék)

A predikatív szintagmákba sűrített metaforák *(focimeccs a történelem; sakkrejtvények a választások)* jelentését a névszói állítmányok jelzői *(lejátszott; megoldott)* igekötőjükből eredő nyelvi játékukkal negatív töltésűvé transzformálják. A blues sajátos zenei világa a költői játékos képiségben a konyhai zajos műveletekkel válik kifejezővé. A tücsökhöz kapcsolódó igei metaforája akusztikummal összefonódó látványt egyszerre foglal magában.

Nyelvi játéknak is beillenek Faludy György *Óda a magyar nyelvhez* című versének a magyar nyelvet metaforikusan megnevező kifejezései, hiszen expresszszív stíluseszközként tömör azonosítások:

Magas hangok: szöcskék és tücskök rétje,
mély hangok: alkony violasötétje,
káromlások veszejtő vadona,
mondatszerkesztés pogány pagonya,
kötőszók: sok-sok illanó fodor,
s hangsúly, te vidám, hangsúly, te komor
lelkünk dolmánya, szőttese, világszép
búzavirágkék.

A költő ezekben a metaforákban nyelvi jelenségeket *(Magas hangok; mély hangok; mondatszerkesztés; kötőszók; hangsúly)* konkréttal, érzékelhetővel tárgyiasít, és ezzel játékosan összekapcsolja az akusztikum és a vizualitás keltette képzeteket.

Kányádi Sándor *Kuplé a Vörös villamosról – avagy abroncs nyolc plusz két pótkerékre* című versének metaforikus képvilága allegóriává bomlik ki:

holtvágányra döcögött végül
a kopott vörös villamos
kalauz és vezető nélkül
döcögött holtvágányra végül
a kopott vörös villamos

nem volt rakva virágos néppel
bezzeg amikor érkezett
bíborló színben sok beszéddel
meg volt rakva virágos néppel
bezzeg amikor érkezett

vöröslött de amint utólag
utólag minden kiderül
bíborát nem a pirkadó nap
vértől vereslett mint utólag
utólag minden kiderül

Érezni a költői játékosságát ennek a költeménynek az alap képében, amely a történelmi sorsot egy döcögő villamosban jeleníti meg. A vörös terrornak, a kommunizmusnak a történelmi eseményekbe való hirtelen, erőszakos, pusztító erejű és kegyetlen, sok emberáldozatot követelő előretörését a *vörös villamos* jelképezi. Ennek az időszaknak a dicstelen elmúlását több szimbolikus értelmű szó jelzi: *holtvágányra; döcögött; kopott; kalauz és vezető nélkül.* A költeményben a vörös szín kezdetben jelképi erejű, ezt támogatja meg a *bíborló színben* jelzős kifejezés, a vers végén viszont már konkréttá válik, hiszen a *vöröslött* értelme: *vértől vereslett.* Egy félelmetes eszmének és korszaknak a lealacsonyítása, kifigurázása ez a képi játék.

Játékos az *elefántcsont* szó Kosztolányi Dezső versében:

Szegény anyám csak egy dalt zongorázik.

Egy árva dalt. Azt veregeti folyton
és megbicsaklik elefántcsont ujja
a fekete-fehér elefántcsonton.
(A szegény kisgyermek panaszai. Szegény anyám csak egy dalt zongorázik)

Az *elefántcsont* szó kettős szófajúságára épült a metaforikus (*elefántcsont ujja,* azaz alig hajlítható ujja) és metonimikus *(elefántcsonton,* azaz a zongorabillentyűkön) kép.

A **metonímia,** amely két fogalomnak egy jelentésmezőben való egymásra vonatkoztatásán alapuló kép, attól válik játékká, hogy milyen meglepő kapcsolatot teremt a fogalmak között:

*Víg **pohár** közt édesebb a*
Szerelem.

Vörösmarty Mihály *Fóti dal*-ában a *pohár* szó áll – térbeli érintkezés révén – a benne levő vidámító ital helyett.

Tóth Árpád egyedi módon a város zaja helyett egy ókori nagyváros nevét adja meg *Kisvendéglőben* című versében:

Sírj déli zaj... Egy kopott diák, szembe,
Beszél társának jó parókiákról,
*Hűs erdők alján, e **Babilontól** távol.*

A konkrét és az átvitt értelem egymásutánja ugrasztja ki a képet, amelyben az *október* fogalma, a természeti pusztulás elindulása az emberi élet hanyatlása időszakának **szimbólum**ává válik:

Orromba csap az égő fű szaga,
október ez, az év októbere,
*valamint **életem októbere**.*
(Kormos István: *Október*)

A képalkotás a költő legmerészebb játéka. Annál nagyobb fokú a meglepetés, minél távolabbi területek között tud az olvasó asszociációt találni. A képek értelmezésének nyitottsága a nyelvi megjelenítés által irányított folyamat, ezért a jelentéstulajdonítás egyszerre szabad és ugyanakkor korlátozott. Érdemes tehát megfogadni a stilisztikus véleményét: „A nyelvi képet csak a szövegen belüli és kívüli kontextusnak a figyelembevételével lehet helyesen interpretálni" (Kemény 1999, 113).

6.2. Az alakzatok mint nyelvi játékok

Az alakzatok a gondolatok nyelvi megformálásának módozatai: több nyelvi elem összekapcsolásának olyan eredményei, amelyek meghatározott mentális és kommunikációs műveletek révén, sokszor szövegtípust meghatározó szerkezetekként keletkeznek. Minden alakzat eltérés a szokványos kifejezésmódtól, mégsem rendellenesség, nem szabálytörés, hiszen a mindennapi nyelvre is jellemző, és szabályszerűségei leírhatók.

Az alakzatok fajtáinak – az ókor óta ismert változáskategóriák: adjekció (hozzáadás), detrakció (elhagyás), immutáció (felcserélés), transzmutáció (átrendezés) – stiláris szerepe a létrehozó alapműveletek szerint alakul, és játékosságuk mértéke is ezzel összefüggésben változik.

Mivel magyarázható az alakzatok játékossága? A szerkesztettségükkel: a kiazmus a tükörszerű elhelyezéssel, a zeugma és az ellipszis a kihagyással, az

enallagé és a hüpallagé a szavak szokásos sorrendjének felcserélésével, a paradoxon, az oximoron a szemantikai ellentmondással.

A **kiazmus** játékossága magába a műveletbe van kódolva azzal, hogy a szavak helycseréjéből adódóan tükörszerű a változatlan vagy a variált ismétlődés a szintagmákban vagy a tagmondatokban. Stílushatása a grammatikai formák – szimmetrikus ismétlése mellett – szembenállásából fakad. A legegyszerűbb megvalósulása a megfordított szórendű azonosító predikatív szerkezet:

A virág szépség,
a szépség virág.
(Tornai József: *Minden, ami virágzik*)

Az ismétlődést a vers két sorának egy sorba helyezésével kiugróbbá lehet tenni:

A virág szépség, / a szépség virág.

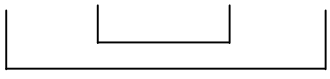

Az első tagmondatban *A virág* az alany, a *szépség* az állítmány, a másodikban *a szépség* az alany, a *virág* az állítmány, a névelőhasználat következtében.

Az azonosító predikatív szerkezet bonyolultabb formájában a jelzős szerkezetek egyik elemében a birtokos személyjel is helyet cserél:

Dermedett álom** minden **tettünk
*S minden **álmunk** egy **dermedett tett.***
(Ady Endre: *Mai próféta átka*)

Kiazmus létrejöhet jelző és jelzett szó közötti tőkereszteződéssel is:

Lágy keménység** és **kemény lágyság.
(Ady Endre: *Ilosvai Selymes Péter*)

Azért bravúros ez a szerkesztés, mert az oximoron polárisan ellentétes *(lágy↔kemény)* fogalmakat kapcsol össze kiazmatikus megfordítással. Ugyanilyen konstrukciójú és szemantikai oppozíciójú a következő idézet is:

*Óh különös hatalom! szeretet **erős gyengesége***
*– s óh **gyenge erősség!** oly védtelen benned…*
(Babits Mihály: *Engesztelő ajándék*)

Babits Mihály aforisztikus megállapításában az alanyi és tárgyi szerepek cseréjével fontos elvi megállapítás születik:

*Nem az **énekes** szüli a **dalt:***
*a **dal** szüli **énekesét.***
(Mint forró csontok a máglyán…)

Szófajváltás következtében kiasztikus alakzat formálódik a jelzős szerkezet megfordításából:

s mint ***álmos ólom*** *ez a kriptabolt,*
oly ***ólmos álom*** *élted és a kor.*
(Babits Mihály: *Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold*)

A jelzős tárgy tükörszerű felcserélése (A + B | B + A) ötletes játékkal grammatikai tárggyá és megszólítássá válik Szabó Lőrinc *A neved* című versében:

Kiáltani szeretném, s nem lehet,
még súgni se szabad a nevedet,
még gondolni se, – jaj, elárulom,
pedig belül csak azt visszhangozom,
a hangos titkot, mely életemet
úgy édesíti, ***édes nevedet:***
nevedet, édes, *a pár szótagot.*

A ragozás megfordításával játszik el Weöres Sándor is, miközben *Öröklét* című versében az antonímia a kiazmus jelenségével párosul:

öröknek látszik és muló.

Múlónak látszik és örök.

Az ellentétes értelmű szavakból alkotott jelzős szintagmák tükörszimmetrikus sorrendje hatásosan emeli ki az ellentmondássá váló szembenállást:

holott élek
holott halok
halott élő
élő halott
(Petri György: *Halálomba belebotlok*)

Olyan módon tükörszimmetrikus elhelyezésű József Attila két jelzős kifejezése a *Bús magyar éneke* című költeményében, hogy a szavak toldalékai is „helyet cserélnek”:

Nincsen csak egy citerája, húrjai az égig érnek,
Rajt’ pengeti balladáit ***véres könnynek, könnyes vérnek.***

A főnévi igenévi célhatározó és az igei állítmány mondattani szerepének felcserélése a toldalékváltásokkal kiszámított játék:

születek *meghalni*
meghalok ***születni.***
(Weöres Sándor: *Talizmán*)

DUPress

A szinte változtatás nélküli, de fordított szórendben megismételt szavak férfi és nő összetartozását szimbolizálják:

*Várlak, mert tudo**m:** visszajössz;*
*visszajössz, mert tudo**d,** hogy várlak.*
(Szilágyi Domokos: *Pénelopé*)

A kiazmatikus felépítés jelzi egyrészt az azonosságot *(Várlak, visszajössz – Visszajössz, várlak),* másrészt az eltérő nézőpontot *(tudo**m** – tudo**d**)* a grammatikai különbséggel.

Mesteri fogás szembeállító formát alkotni változatlan tövű igealakokkal és a belőlük képzett formákkal tükörszimmetrikusan:

Csüggök** rajta **csüggedetlen,
csügg** ő rajtam **csüggeteg
csügg** ő rajtam **csüggedetlen,
csüggök** rajta **csüggeteg.
(Szilágy Domokos: *Perc*)

A kiazmatikus jellegű szerkezet éppen variálása miatt hatásos játék:

*Megloptam a vén **Ister titkait,***
Titkait** az árnyas **Dunának.
(Ady Endre: *A Duna vallomása*)

*

a senkiföldrajzban
az örökösen átmeneti
az átmenetileg örökíthető
két lábon járó néma apokalipszis
Megszokható
(Kovács András Ferenc: *Senkiföldrajz*)

Komplex alakzatot alkot a keretes ismétlés kiazmatikus formában:

Hallom, bondul az elsüllyedt harang
a rontó hadak dúlta föld alól
Honnan tévedtem ide, nem tudom,
se út, se part, se iránytű, se égtáj.
Honnan tévedtem ide, nem tudom:
a rontó hadak dúlta föld alól
hallom, bondul az elsüllyedt harang.
(Szepesi Attila: *Labirintus*)

DBPress

Egy egész strófa is lehet kiasztikus felépítettségű :

Amit szivedbe rejtesz,
szemednek tárd ki azt;
amit szemeddel sejtesz,
sziveddel várd ki azt.
(József Attila: *Amit szivedbe rejtesz*)

Simor András egész szonettjét kiasztikus struktúrájúvá formálta:

Nézed a várost: Havanna ez volna?
Üres az utca és üres a tenger.
Nélküle ébredsz most már minden reggel.
Ha ő nincs veled, mit ér írni róla?

Ha ő nincs veled, mit ér írni róla?
Nélküle ébredsz most már minden reggel.
Üres az utca és üres a tenger.
Nézed a várost: Havanna ez volna?

Melletted ül, és mégis elveszett?
Látod és mégsem látod – hogy lehet?
Ha többé sosem látnád, inkább volna?

Ha többé sosem látnád, inkább volna?
Látod és mégsem látod – hogy lehet?
Melletted ül, és mégis elveszett?

A költői játék eredményeképpen mind a kvartett, mind a tercett tükörszimmetrikusan ismétlődik.

Tágabb értelemben kiazmusnak szokták tartani a mondatrészek (tárgy + alany – alany + tárgy) vagy a szófajok (főnév + ige – ige + főnév) tükörszimmetrikus formáját is, hiszen ez is tudatos játékos szerkesztést mutat:

szeretlek, mint a fényt a termek,
mint ***lángot a lélek, test a nyugalmat!***
(József Attila: *Óda*)

*

Szíve szorult, rezgett a lába.
(József Attila: *Hazám*)

A legkülönlegesebb az a konstrukciós költői játék, amely egy teljes szonettszöveget kiasztikus formában tükröz vissza, ahogy ezt Kiss Jenő verscíme jelzi is: *Tóban tükröző szonett:*

Mint félig vízzel telt, rozzant ladik,
korhadok zsombék közt, a partra húzva,
nem lendít már a nyúlt evezők rúdja
a tövén hódot rejtő nádasig.

Szellő ha érint, s az is csak alig –
Hol a vihar, mely bordám zengve dúlta?
Már többé nem ringok át oda túlra?
S hol révészem, a gondtalan, a víg?

Hő víz mállaszt és éles fagy hasít –
reám már nem vár parttalan, csak partos!
Mi köt ide? Békanyál vagy balsors?

Untan megoldom habok csokrait,
a víz nem mozdul, csak csillan tükörként,
a sorsom megfordul benne, mint tükörkép.
.....

Sorsom megfordul benne, mint tükörkép.
A víz nem mozdul, csak csillan tükörként,
untan megoldom habok csokrait.

Mi köt ide? Békanyál vagy balsors?
Reám már nem vár parttalan, csak partos,
hő víz mállaszt és éles fagy hasít.

Hol révészem, a gondtalan, a víg?
Már többé nem ringok át oda túlra?
Hol a vihar, mely bordám zengve dúlta?
Szellő ha érint s az is csak alig –

A tövén hódot rejtő nádasig
nem lendít már nyúlt evezők rúdja –
korhadok zsombék közt, a partra húzva,
mint félig vízzel telt, rozzant ladik.

Sajátosan kapcsolódik egybe ebben a versben a vízben tükröződő fordított kép és a lírai én tükörképszerű sorsfordulása. Az egyedi alkotású metaforikus kép a tó alig mozduló vizébe télen-nyáron kitett, rozzant, korhadt ladik képével párhuzamosan az élet által megviselt ember alakját is felidézi.

A **jelzőátvetés (enallagé)** alakzatában a jelző nem az előtt a névszó előtt áll, amelyhez jelentésében vagy logikailag kötődik, hanem a vele szemantikailag

összeférhetetlenhez kapcsolódik. Így ehhez a nyelvi játékhoz az olvasó értelmezése szükséges:

***Ezüst derűvel** ráz a nyír*
egy szellőcskét és leng az ég.
(József Attila: *Nyár*)

Az *ezüst* logikailag a *nyír* szóhoz tartozik, és a szerkezet rekonstrukciója így hangzik: 'az ezüst nyírt rázza a szellőcske'. Hasonló nyelvi fordulat teszi játékossá Babits Mihály *Délszaki emlék* című verse sorait:

s most a nap egy végsőt rivalt

s egyszerre meghalt; s akkor oly
csönd lett egyszerre, s oly sötét és
*olyan hideg hogy **vacogott a***
nőkön a** bolyhos, puha **sál

Nyilván a *vacogott* ige a nőkre vonatkozik, ez tolódott át a *sál* szóra. A következő idézetben a világról való tudásunk teszi lehetővé annak kikövetkeztetését: 'a földeken dolgozó emberek a szorgalmasak'.

Gyalog szerettem volna jönni
*át a **szorgalmas földeken.***
(Váci Mihály: *Gyalog szerettem volna jönni*)

A József Attila-idézetben egy másik, szórendcserével létrejövő alakzat is meghökkentően játékos: *ráz a nyír egy szellőcskét,* hiszen tapasztalatunk szerint: *a szellőcske rázza a nyírt*. Ez az ún. **hüpallagé** (**hypallagé)** alakzat, amelyben az ige bővítményeit: alanyát és tárgyát/határozóját fordítja meg az alkotó, ezáltal felcserélve az okot és az okozatot is nyelvi játékában:

Játszott a nádas
***széllel** és derűvel,*
s hazaindultam
Nádihegedűvel.
(Nagy László: *Balatonparton*)

Az idézet hüpallagéja így rekonstruálható: 'játszott a szél a nádassal'. A költők ezt a rekonstrukciót tudatosan nem hajtják végre.

A paradoxon alakzatában a játék szemantikai összeférhetetlenségként, az alany és az állítmány látszólagos képtelenséget megfogalmazó konstrukciójában valósul meg. Arany János bravúros paradoxális játékában az állítmány az alany értelmezőjével van kizáró ellentétes viszonyban *Széchenyi emlékezete* című költeményében:

*Te **sem haltál meg**, népem nagy **halottja!***

Ez a meghökkentő állítás azt az igazságot fejezi ki: az emberi test halála nem vonja maga után a szellem hatásának elmúlását, mert egy embert tettei, nézetei halhatatlanná tehetnek az utókor számára, mint ahogy ez történik Széchenyi István esetében is.

Ady Endre *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című költeményében is az alany értelmezője és az állítmány szembenállása jelent képtelenséget:

*S Mári szolgálónk, **a néma,***
*Hirtelen hars nótákat **dalolt.***

Ez a paradoxon azt sugallja: a világháború kitörésének rémes volta képtelen dologban érzékeltethető.

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél éneke* című verse alany-állítmányi szintagmái játékosságukat antonimákból szerkesztettségüknek köszönhetik:

*Jaj, mily **sekély a mélység***
*és mily **mély a sekélység***
*és mily **tömör a hígság***
*és mily **komor a vígság.***
Tudjuk mi rég, mily könnyű,
mit mondanak nehéznek
*és mily **nehéz a könnyű.***

Különösen a kizáró ellentéteket kapcsoló predikatív szerkezetben válik a paradoxonos ellentmondás a disszonancia kifejezőjévé:

A mélyben néma, hallgató világok,
***üvölt a csönd** fülemben s felkiáltok.*
(Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*)

*

Megállok az örök kapuk előtt,
*De **csöndem** is **rivall.***
(Tóth Árpád: *Takarodó*)

Az ellentétegységek igazi terepe a költészet egyedi szótársításában hatásos játék:

*És minden más **szándék szándéktalan.***
(József Attila: *A legutolsó harcos*)

Ellentétes értelmű fogalmak szembenállásából ellentmondásba váltással válnak játékossá Weöres Sándor *Ellentétek* című versének sorai:

A mozdulatlan is mozog.
A nyughatatlan is pihen.

Alighanem élettapasztalat mondatja Petri Györggyel a paradoxont:

Bizony, ***élőbb*** *lehet az elevennél a* ***megholt.***
(Bizony, élőbb lehet az elevennél a megholt)

Szilágyi Domokos *Utóhang* című költeményében soronként kiábrándító és ugyanakkor ironizáló kontraszt feszül ellentétekből *(vétkező↔vétlen; ártatlan↔ártó)* ellentmondássá formálódó predikatív viszonyok játékában:

a szólott szó is szótlan,
a való is valótlan,
a létező is létlen,
a vétkező is vétlen,
az ártatlan is ártó,
a föld égre kiáltó,
és tettető a tettes,
és kedvetlen a kedves,
és a kegyes kegyetlen

Van úgy, hogy az összetett mondat tagmondatai látszólagos képtelenséget fejeznek ki inkompatibilis szemantikai szerkezeteikkel:

Ugy segitett, hogy nem segithetett.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.
(József Attila: *[Az isten itt állt a hátam mögött…]*)

Mellérendelő tagmondatok is foglalhatnak magukban látszólagos ellentmondást, mint Baranyi Ferenc *Staccato* című versében:

Karomba kaplak, s mégsem érlek el.

A mondatokon áthúzódó paradoxon verset strukturáló elemmé válhat:

És ***megvakultak***
Hiú ***szemeim.*** *Meghalt ifjuságom,*
De ***őt,*** *a fényest, nagyszerűt,*
Mindörökre ***látom.***
(Ady Endre: *Az Úr érkezése*)

Az **oximoron** (sűrített paradoxon) általában a jelzős vagy a határozós szintagma antitetikus elemei között keletkező játék:

Nem a való hát: annak égi *mássa*
Lesz, amitől függ az ének varázsa:
E **hűtlen hívség,** mely szebbít, nagyít –
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít.
(Arany János: *Vojtina ars poetikája*)

DUPress

Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak ***felszentelt hóhéri.***
(Batsányi János: *A franciaországi változásokra*)

A játék lényege az inkongruencia: egymást kizáró ellentétek grammatikai társítása:

Így közelítünk mégis a ***csonka egészhez,***
így, mi tövisbe, toronyba zártan:
fölgyorsult ragyogás vakít,
gőgös alázat *– a többi költők*
dolga. De forduljon ki szájukból a szó,
mint rághatatlan rossz kenyér, Uram.
(Kovács András Ferenc: *Torony és tövis*)

*

Kesernyés szájuk ős vigyorba görnyed.
*Nem látom őket... **Ifjan aggva** torzak.*
***Víg rettegésben** elvakult a korszak...*
(Kovács András Ferenc: *Don Francisco Madridban. La Quinta del Sordo*)

Érdekes tény, hogy gyakori a hang és a hangtalanság, két inkongruens fogalom összekapcsolása oximoronban:

Érkezik egy másik halraj
éktelen nagy ***néma zajjal.***
(Lackfi János: *Elemér, a kis zöld alga*)

*

Hozzája vonúlt,
S illy szókat láta helyesnek
Intézni a késedezőhöz
Bátoritásnak okáért
Hangtalan hangon,
Mint a sugólyuk
Lakói beszélnek a színpadokon.
(Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*)

*

Oly ismerős ***beszédes némasága.***
(Fodor András: *Ének József Attiláról*)

*

hangtalan hang *eresszelek* ***hangtalan hang*** *elhagyjalak*
(Kormos István: *Vonszolnak piros delfinek*)

Játékos komplex alakzat teremtődik azzal, hogy az azonos szótőből keletkezett kontradiktorikus szavak, a figura etymologicák oximoront formálnak:

DUPress

***Hiszek hitetlenül** Istenben,*
Mert hinni akarok.
(Ady Endre: *Hiszek hitetlenül Istenben*)

*

Holott ott van mögöttünk
Titokzatos Urunk,
Valami ős és vad, szörnyű
Szabálytalan Szabály.
(Ady Endre: *A menekülő élet*)

*

S mert vágyakozni szenvedés – az ember oly
Személyesen személytelen,
Fegyelmezett, vak, megfeszült, mint ógörög
Tragédiák tört metruma.
(Kovács András Ferenc: *Babitsolás*)

József Attila nagy művésze az oximoronnak:

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őssejtig vagyok minden ős –
(A Dunánál)

*

Édesanyám, egyetlen, drága,
te szüzesség kinyilt virága
*önnön **fájdalmad boldogsága.***
(Édesanyám, egyetlen, drága...)

*

míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
*hogy szeretlek, te **édes mostoha!***
(Óda)

Kizáró ellentétekre építi oximoronját Szilágy Domokos *Rab* című versében úgy, hogy az ellentétek egysége egy szón belül formálódik:

Hát járom, mert járnom kell, míg lehet,
az utat, melyen hajdan elindultam,
s káromlom az összes isteneket
*– ennyi az enyém – **rabbá-szabadultan.***

A művészlélek önemésztő ellentmondásai antonim fogalmakban öltenek testet Szilágyi Domokos *Mozart* című versében:

DUPress

Ó, vidámnak, mert fiatalnak
lenni s maradni, szomorún is
és megvénült-fiatalul!
kacagni, míg a kacagás
titokban zokogni tanul!
játszani – s a játék titokban
holt-súlyossá komolyodik:
megrendeltként szabadnak lenni
a legutolsó hangjegyig!
– Nehéz volt? – bekopogtatok,
gondterhelt élő, víg halottnál.
Azt akartam: a világ
észre se vegye, hogy fáj.

A látszat *(kacagni; játszani)* és a valóság *(a kacagás / titokban zokogni tanul; a játék titokban / holt-súlyossá komolyodik)* komor ellentmondásai *(megrendeltként szabadnak lenni)* az ellentétek játékából formálódnak, és ezek hapax legomenon szóösszetételben *(megvénült-fiatalul)* és ellentmondást összekapcsoló, oximoronos jelzős szerkezetben *(víg halottnál)* sűrűsödnek össze.

Az ellentétek ellentmondásba tűnnek át, oximoront teremtve Weöres Sándor *Le journal* című verse alárendelő összetett mondataiban:

amit nem tudok arról szóljak
amit tudok hallgassam el
s majd ha nélkülem száll a holnap
kérdeznek s csontvázam felel

mit nem gondolok hangoztassam
és mit gondolok elhallgassam
kuss az igaz harsog a talmi
többit sírból kell kikaparni

A gondolati feszültségek a legtermészetesebb módon az antonímia szemantikai és konstrukcionális változataival fejezhetők ki, és az ellentétek játéka ellentmondásba vált át.

Bizonyos fogalmak nem ellentétei egymásnak, de a kontextus miatt jelzős viszonyban való összekapcsolásuk óriási méretkülönbséget *(vödör – óceán),* valamint abszurditást érzékeltet:

Homokkal egy ***vödörnyi óceánt***
kerítek el a semmi ellen.
(Nemes Nagy Ágnes: *A formátlan*)

Magadnak aki könnyű voltál,
miért vagy súly a nyakamon?
Ezt a ***mázsás ürességet***
lerázni hol a hatalom?
(Szilágyi Domokos: *Pörpatvar*)

A zeugma olyan elhagyással keletkező alakzat, amely egy teljes és egy hiányos szerkezet összekapcsolódásával keletkezik, de a párhuzamosság miatt ráértéssel a hiány kiegészül. Ez különösen a balladákban kiszámított játékos eszköz.

Arany János a *Zács Klára* című balladája több pontján is él sűrített kifejezésmódja miatt a zeugma alakzatával:

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra:
Fehér rózsa, piros rózsa... [kivirult]
Szőke leány, barna. [kivirult]

A zeugmatikus szerkesztéssel az alkotó a befogadót is bevonja a szövegértelmezés játékába. A mondategészből ráértéssel félreérthetetlenül egészül ki a struktúra a *kivirult* állítmánnyal a párhuzamos szerkezetekben: *Fehér rózsa, piros rózsa [kivirult]; Szőke, leány, barna [kivirult]*. Csak míg az explikált formában *(Királyasszony kertje / Kivirult hajnalra)* és a rózsafajták felsorolásakor a valódi kerti virág kinyílására gondolunk, addig az implikáció már átvitt értelmű kivirulást: a lányok szépségének a kiteljesedését jelenti, azaz metaforikusan értendő a *kivirult* ige többértelműsége révén.

Maga a ballada azonosítja virágként a lányokat:

Megyen a királyné,
Megyen a templomba;
Szép virágok, deli szűzek
Mind követik nyomba.

Ha a fehér rózsa szőke leányt jelent, a piros rózsa barnát, akkor Kázmér herceg kérése egyértelműen utal a barna lányra, Zács Klárára:

„Királyasszony, néném,
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, piros rózsát
Haj, beh szeretném én!"

A ballada szerint a királynő kemény ítéletet kér, amikor az elcsábított lány apja, Zács Felicián karddal támad a királyi családra, és a gyermekeit védő királynét megsebesíti:

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kívánsz most, királyi nőm,
Fájdalom díjába?"

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát;
Nagy ujjamért legény fia
Borzasztó halálát;

A másik kettőért
Veje, lánya végét;
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!"

A balladában megjelenített beszédhelyzet hiányos mondatszerkezetéhez hozzáértődik a szövegbe illő alak: a király beszédében a *kívánsz* ige szerepel, a kérdésre felelő királyné fájdalomdíj felsorolásához a *kívánom* forma értendő hozzá, mert a detrakciós mondatalakzatban az azonos szótövű igét alaki változtatással ráértjük a következő versmondatokra. Ennek a balladarészletnek a második és a harmadik tagmondatában a hiányos közlést tehát tudatunk kiegészíti a megfelelő transzformált igealakkal: *Nagy ujjamért legény fia / Borzasztó halálát [kívánom]; A másik kettőért / Veje, lánya végét [kívánom].* Ez nemcsak grammatikailag, de szemantikailag is beleillik. Viszont az első és negyedik tagmondatban jelentés szempontjából meghökkentő szintagmát alkot az odaértett ige: *lányát [kívánom]; nemzetségét [kívánom].* Nyilván azt a jelentést implikálja: 'lánya halálát, nemzetsége végét kívánom'. De ebben az esetben nem csupán az állítmány elmaradása hiányolható.

A zeugma a nyelvi gazdaságosságával a stílus tömörségét és a szavak erős kapcsolódását eredményezi, és közben a hiánnyal nyitva hagyva az értelmezést, magában hordja a játék lehetőségét:

*A gondolatok **támadnak.***
Egymásnak. Másoknak. Önmaguknak.
(Kovács András Ferenc: *Nyelvtanlecke*)

Petri György *„Jövőkép"* című szonettjében a zeugmatikus nyelvi hiányt az igekötő mellől elhagyott, de oda gondolt ige jelenti:

Mint a bohóc vagy mint a pék,
mindenki tudja szerepét,
*ki zsemlét **süt**, ki viccet **el***

Az elhallgatás (aposziopézis) a mondandó lényeget hallgatja el:

„Isten hozzád, ifju ember,
Akitől én... aki bennem...
Aki nékem... látod, látod,
Hogyan kell a szót keresnem."
(Petőfi Sándor: *Bolond Istók*)

A szituáció és a kontextus ismeretében a szavak keresése miatt töredékessé vált szöveget gondolatban ki lehet egészíteni.

DUPress

A kihagyás (ellipszis) detrakciós művelettel keletkező olyan alakzat, amely sok nyelvi játéklehetőséget kínál fel. Kukorelly Endre *Mi újság a világban? 2.* című szonettje alighanem egy vidám karácsonyi szenteste hangkavalkádját jeleníti meg, amikor mindenki egyszerre beszél, és az „együttbeszélésből" csak szövegrészletek válnak ki, ezért befejezetlen mondattöredékek, hiányos közlések halmozódnak egymásra:

Költőt endre kukorellyt! szenteste azt
akarja hogy a családi boldogság
nagyon örülök hogy kap egy

szép karácsonyi áldás! kedves barátaim
nagyon hálás vagyok hogy magyarországot
a varázslat én törekszik arra

a helyre kezdve amikor fiatal!
én szeretem a verseket! Miután
a könyv megjelenése elküldöm neked.

Kovács András Ferenc *Sztyepan Pehotnij emlékére* című költeményének fragmentált szövege éppen nem a vidám hangulat megjelenítője:

Ahogy a kéz	*Ahogy a kéz*	*Ahogy a kéz*
A telt pohár	*Marokra fog*	*Betelt pohár*
Után nyúl	*Vak ok vád*	*Az éjben*
Mint aki rég	*Szomjas a bűn*	*Alszik a fény*
Csak maga	*Kortyolja még*	*A félelem*
Elé bámul	*A vodkát*	*Van ébren*
Amíg a menny	*Poklodból is*	*Mindenki más*
Maró sötétje	*Vad üdvösség*	*Akárki más*
Ráhull	*Vakog rád*	*Te még nem*

A szomorúságát borba fojtó alak képét nem könnyen áradó szöveg rajzolja meg, hanem többnyire nem teljesen jól formált mondatok követik egymást. Az *Ahogy a kéz* strófaindító kifejezés mindegyik versszakban más mondatstruktúrába illeszkedik. Az első talán csak kissé elliptikus az *úgy* hiánya miatt. A második befejezetlen, hiszen az *ahogy* mondatkezdet miatt várnánk a hasonlítást. Ez azonban latens marad. Csak feltételezhető, hogy zeugmatikus szerkesztéssel a *Vak ok vád* felsoroláshoz értelmileg odavonódik a *Marokra fog* igei szintagma. A harmadik versszakot kezdő anaforikus ismétlés csak hiányos hasonlító mellékmondatnak tetszik. Ez a szerkesztettségi mód az önváddal küszködő ember lelki tusájának hű tükre, miközben a szöveg a hiány miatt játékos megfogalmazású.

Ezekhez az alakzatokhoz képest a játékosság mértéke kisebb a leggyakoribb adjekciós alakzat, a tartalomerősítő **ismétlés** (repetíció) használatakor. Holott ez is, mert bár újabb információt nem hordoz, de nyelvi játékká válhat. Az ismétlés – „a költészet zeneiségének legelemibb formája [...] a jelentéstartalom kétszeres vagy többszörös nyomósító kifejezése" (Zolnai 1964: 69), és sokszor a vers rendező elve: a sor eleji vagy sorvégi szavak tagoló szerepével és a teljes sorismétléses tagolással ritmust teremt.

Az Ady Endre által gondolt isteni parancsok biblikus nyelvet idéző felsorolása anaforával emelődik ki, és az így teremtődő párhuzamok és ismétlődések strófaformáló erejűvé emelkednek:

Mert Isten: az Élet igazsága,
***Parancsa ez:** mindenki éljen.*
***Parancsa ez:** mindenki örüljön.*
***Parancsa ez:** öröm-gyilkos féljen.*
***Parancsa ez:** mindenki éljen.*
(Ady Endre: *Az Isten harsonája*)

De ez nem pusztán a hangsúlyozásnak és a gondolat retorikus megfogalmazásának eszköze, hanem egyben a biblikus nyelvre való rájátszás is, hiszen Mózes így közvetíti az Isten kívánalmait:

*Semmit se tegyetek az igéhez, amelyet én **parancsolok** nektek, se el ne vegyetek abból, hogy megtarthassátok az Úrnak, a ti Isteneteknek **parancsolatait,** amelyeket én **parancsolok** nektek.* (Mózes 5,4)

A tudatosan rossz sorelválasztásból adódó **álismétlés** bravúros játék, mert össze nem illő fogalmakat villant egymásra:

Ahogy jön jön zuhan ront rám a Végit-
***Élet Élet** mely már csak Testament*
(Somlyó György: *Szonett – bővített szeptimmel*)

Babits Mihály véleményére hivatkozva, Bata Imre azt hangoztatja: a Weöres-féle ritmusosság „nem a külső ritmus, hanem a belső forma tagoltsága. Ismétlődéses, arányos tagolás" (1979, 70), mint a *Rumba* című versben is:

Ha jön a bika
Ha jön a bika
ha jön a bikák legnagyobbika
nevet a Rika
nevet a Rika
nevet a kicsi Sárika.

A gyermekmondókák és a kiszámolók játékosságát idézi vissza az ismétlődések tréfás sora.

Az archaikus regölés egyhangú szólamát a rímeket adó **utóismétlés** (epifora) adja József Attila *Regös ének* című alkotásában:

Koromorrú bikát fejtem,
rege, róka, rejtem,
sorsot nézni bikatejben,
rege, róka, rejtem.
Hét csöböröm jó vasában,
rege, róka, rejtem,
lobot vetött habosában,
rege, róka, rejtem.

Az **elő- és utóismétlés összekapcsolódása** (szimploké) a játékos szövegszervezés feltűnő eszköze:

Halál, *mindenen* ***gazda vagy,***
a gazdag portán is ***gazda vagy,***
a szegény nyakán is ***gazda vagy,***
tőled *kicsi a kicsi,*
és ***tőled*** *kicsi a nagy.*
Halál, *te olyan* ***gazda vagy,***
senki se lát, pedig vagy.

A vers játékát a komor hangulatú szövegértelem és a nyelvi megformáltság játékos kiszámítottsága adja: a *Halál* és a *tőled* szóval párhuzamos mondatszerkezetek indulnak el, a *gazda vagy* utóismétlésként a tények megváltoztathatatlanságát nyomatékosítja, a grammatikai struktúrák egybevágósága pedig a dolgok rendszerjellegét erősíti.

A **teraszos ismétlés** (anadiplózis) **tudatosan kimódolt struktúrájú játék** a sorvégi szavaknak a sor eleji megismétlődésével, amely szorosra fűzi az egymást követő sorokat:

Fölkelni, ***szétnézni,***
Szétnézni, *érezni,*
Érezni, eszmélni,
Eszmélni, meglátni,
Meglátni, megbujni,
Megbujni, kinézni,
Kinézni, kikelni,
Kikelni, akarni,

Akarni, búsulni,
Búsulni, elszánni,
Elszánni, letörni,
Letörni, szégyellni,
Szégyellni. Óh, ágyam,
Óh, ágyam, koporsóm,
Koporsóm, be hivsz már.
(Ady Endre: *Az ágyam hívogat*)

Két nyelvi-stiláris eszköz dominánssá válása hatásosan szervezheti meg a szöveg stílusát: egyrészt szövegszervező elvvé fejlődik a főnévi igenevek felsorolása, másrészt ekhószerűen játékos a teraszos ismétlés.

A strófák szervesebb kötődése azáltal is megvalósulhat, hogy egy szintaktikai csoport vége megismétlődik a következő szintaktikai csoport elején, mint Babits Mihály *Kútban* című versében, játékos kötést segítve elő:

Törpék, azt hiszem, élnek a mélyén,
csupa Hüvelyk Matyi, törpe nép:
apró szemük áthatol éjén,
vékony lábuk a vízre lép.

Vékony lábuk a vízre lép, *mint*
csámpás csápu, kaszás bogáré,
férfiuk rút és hölgyük szép, mint
megannyi picinyke vízi királyné.

A tükörképszerűen visszatérő szavak játékos visszhangot érzékeltetnek, az ismétlések egybefonódásával, átszövődésével sajátos ritmust, retoricitást és a gondolat megsokszorozódását eredményezik:

Halovány orcádnak, szívemben a mása
Bölcsőm ringatója, könnyem letörlője.

Könnyem letörlője, bölcsőm ringatója
vezéreld, vezéreld fiadat a jóra.
(Kassák Lajos: *Variációk anyám nyelvére*)

A variált ismétlés játékos hatását, a hangsúlyeltolódások szerepét Szilágyi Domokos *Circumdederunt* című költeménye jól szemlélteti:

Körülvettenek engem *az élet ördögei, árnyai,*
hús-vér árnyak, közöttük csak pokolra szállani
lehet. Megszokható. Hisz évezrede megunt
következetességgel ott az igazi circumdederunt.

Vettenek körül engem *rózsák, liliomok,*
talajuk televény lélek, talajuk lelki homok,
terméketlen poézis és meddőség, buja.
És itt csukódik be a költészet kapuja.

Körülvettenek engem – körül hogy vettenek!
Hogy iszonyú pofájuk csupa egy rettenet,
hogy csupa borzalom, megkísértés, tömény
kárhozat – Isten, Isten! Erre ítéltettem én?

A hozzáadásos (adjekciós) alakzat sajátos típusa a **felsorolás,** amely gyakran képtelenül terjedelmes és sodró lendületű nyelvi játékká alakul:

És Jónás akkor egy iszonyu átkot
kiáltva ***a királyra s udvarára***
s az asszonyokra és a palotára
s a színészekre és a mímesekre
s az árusokra és a mívesekre
s az egész Ninivére mindenestül,
(Babits Mihály: *Jónás könyve*)

Az élet sokszínűségét, dinamizmusát és az emberek könyörtelen érvényesülési vágyát nem szinonim igék egymásutánja kifejezően képes visszaadni lendületes, játékos felsorolásban:

Vásár az élet: a földnek lakossa
Lót-fut, könyökli egymást, és tapossa,
Ad-vesz, civódik, káromol, kacag.
(Arany János: *Vojtina ars poetikája*)

A felsorolás elemei mulatságos hatásúak, ha egymással össze nem mérhető dolgok kerülnek azonos grammatikai helyzetbe:

Akará mondani a tapasztalt öreg,
Hogy minden baj, inség háborúból ered:
Döghalál, sok vén lány, sok rossz vers...*hiába!*
(Arany János: *A nagyidai cigányok. I.*)

A drámai feszültséget fokozó **halmozás**t rokon értelmű szavak, kifejezések alkotják Arany János *A walesi bárdok* című balladájában:

Szó ***bennszakad,*** *hang* ***fennakad,***
Lehellet ***megszegik.*** *–*
(Arany János: *A walesi bárdok*)

A játékba illő **túlzás**nak (hiperbola) helye van a vígeposzban:

A lágyszivü kántornak felesége
Ma nem ivott meg többet
Egy messzely pálinkánál.
(Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*)

Egy messzelybe kb. 3 dl folyadék fér. Ez „férfias" mennyiség pálinkából.

A párhuzam az elrendezéssel való olyan játék, amelyben a mondatrészek szabályos, „egybevágóságot" eredményező elhelyezése és a feltűnő tagolást kiemelő ismétlés alakzata kapcsolódik össze:

***Isten** rajtad: **végtelen** könny; **Isten** benned: **végtelen** mosoly.*
[A+ H+ J+ Á| A+ H+ J+ Á]

*A múlt **a jelen** alakja; a jövő **a jelen** illata.*
[A + birtokos J+ Á| A+ birtokos J+ Á]
(Weöres Sándor: *Egysoros versek*)

Weöres Sándor az *Egysoros versek* egy másik darabjában az alanyt és a határozót kifejező szavak úgy cserélnek helyet, hogy közben a mondatrészek sorrendjének változatlansága párhuzamot sugall: *Fény a lámpában, lámpa a fényben.*

Az igealakon és a grammatikai tárgyon az első és második személyű toldalékok cseréje inverz formát teremt, de a konstrukció párhuzamos a tudatosan felépített játékrendszerben:

*hallgatta**m** gyerek-sírásо**d**at*
*hallgatta**d** gyerek-sírásо**m**at*
(Kormos István: *Harang*)

A helyhatározón és a grammatikai tárgyon a birtokos személyjelek, az állítmányon az igei személyragok cserélődnek fel ugyanennek a versnek kiszámított párhuzamában:

*de hozzá**m** hajtotta**d** feje**d***
*hozzá**d** hajtotta**m** feje**m***

Alliterációval összefonódott poliptotonos forma Ady Endre tervezett párhuzamjátéka *A legszebb Este* című versében:

*Adnám új **vágyamat vágyakozó vádnak***
*S adakozó **számat ragadozó szádnak**.*

Az **ellentét** (antitézis) alakzata szembeállítja az ellentétes értelmű szavakat, kifejezéseket az értelmi vagy érzelmi nyomaték kedvéért. Szokásos játékos kontrasztot képez a kicsi és a nagy fogalma. Erre az ellentétpárra épül Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című versciklusának 74. részlete:

Mondták, az ünnepelt
*Kollégium **nagy fiakat** nevelt,*
*és **én kicsinek** éreztem magam.*

Egy mondaton belül az ellentétek sora feszültségkeltő hatású:

*Adj **poklot,** Istenem, s adj **mennyet** is,*
*hogy félúton az **ördög** megkísértsen,*
*hogy **angyal**oddal a rontást kivédjem,*
*hogy **eltaszíts,** s hogy mégis **megsegíts.***
(Markó Béla: *Az emberélet útjának felén*)

Az antitézis lehet a fosztóképzős szóval való szembeállításból fakadó játék:

*Az én **díszem** a teljes **dísztelenség.***
(Áprily Lajos: *Dísztelenül. I*)

Bolondos párhuzamos ellentétekkel játszik el Lackfi János:

Orvosok is meghalnak, *Vízszerelők megfúlnak,*
Sírások is megélnek. *Tűzoldók is megégnek.*
(Bolondos)

A kérdő mondatfajták használata is játékossá válhat akkor, ha csak a formájuk kérdő, de a szerepük nem a tudakozódás. A szépirodalomban pedig fiktív a beszédhelyzet, ezért lírai költeményben a többes szám második személyű megszólítottak ellenére is csak kvázi-beszédpartnerekről lehet szó:

Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?
(Ady Endre: *Góg és Magóg fia…*)

A költészetben többféle nem valódi, azaz álkérdéstípus használatos. A leggyakoribb az ún. interrogáció kérdésalakzata:

Vándorszínész korában Megyeri
(Van-e, ki e nevet nem ismeri?)
Körmölgeté, mint más, a színlapot.

Petőfi Sándor *A tintásüveg* című versének közbevetett kérdése azt jelenti: 'Nincs olyan ember', tehát funkcióváltással az állító kérdés tagadó állításként értelmeződik. Ady Endre *Magyar jakobinus dala* című költeményében egyenesen retorikus eszköz az interrogáció:

Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barrikádokon?

Ennek a formális kérdésnek tartalma indirekt állítás vagy tettre buzdító felszólítás: 'Találkoznunk kellene…'; 'Találkozzunk…'

Baranyi Ferenc játéka *Ki számol el* című versében abban érhető tetten, hogy nem megállapításokkal akar hatni, hanem kérdésekkel kíván meggondolkodtatni:

Mit ér a legszentebb erény, ha
bűnnek láthatja bárki azt?

Ki sziklával rombol – mit ér, ha
belőle vizet is fakaszt?

Ki szabja meg a lét határát
s halált erénnyé ki avat?

Ki számol el a világgal,
hogy adós sehol nem marad?

Ki? Mit? Miért? Mivégre? Meddig?
A kérdések mentsége véd,

hogy ki ne egyezzen az ember
saját magával semmiképp.

Ezek álkérdések, és értelmük: 'Semmit nem ér.', illetve: 'Senki.'

Gyakran meditálás is lehet a megnyilatkozó szándéka a formális kérdéssel. Ez természetesen nem sugall álláspontot. A tűnődőnek nevezett kérdésre, amely két vagy több lehetőséget vonultat fel felsorolásában sem a közlő, sem a befogadó nem tud egyértelmű választ adni:

Mért születni, minek élni?
(Vajda János: *Sirámok*)

Ezekre a kérdésekre illik az elnevezés: tűnődő kérdések, azaz tűnődve elgondoltak az ún. dubitációk:

Hazaindultam aztán, bús dolgokon tünődve:
E furcsa földi létre mi végre kelle lennem?
Vágynom melegre, fényre és karcsú testű nőkre
S bolyongni félszegen, magányos esti csendben?
(Tóth Árpád: *Tavaszi elégia*)

Nincs ezekre a kérdésekre válasz a versben. Határsávba tartozik az ilyen típusú kérdés, mert nem megjátszott tanácstalanságból fakad a kérdésfeltevés, hanem valódi bizonytalanságból, de maga a verses beszédhelyzet mégis alakzattá teszi.

Költői szöveg játékos többértelműségét eredményezheti egy-egy kérdés más kérdésalakzat-típusként értelmezése, mint Tóth Árpád *Jó éjszakát!* versében is:

Mi haszna, hogy papírt már jó egypárat
Beírtam? Bolygott rajtuk bús kezem,
A tollra dőlve, mint botra a fáradt
Vándor, ki havas pusztákon megyen.

Mi haszna? A sok téveteg barázdán
Hová jutottam? És ki jött velem?
Szelid dalom lenézi a garázdán
Káromkodó és nyers dalú jelen.

Ebben a költeményrészletben a *Mi haszna?* önismétlése híven érezteti a lírai én panaszáradatát, aki a költői alkotás hatástalan volta miatt siránkozik. A strófa *Mi haszna? A sok téveteg barázdán / Hová jutottam? És ki jött velem?* két sora interrogációként tagadó jelentést foglal magában: 'Semmi haszna. Senki nem jött velem'. Ám ha nem ilyen szélsőségesen negatív hangoltságot tételezünk fel, hanem tűnődést, akkor dubitatív kérdésnek is érezhető: 'Kevés haszna. Csak páran követtek.'

Dubitációból interrogáció lehet a szövegfolytatás miatt, mint a *Psalmus Hungaricus* című költeményben, amely Dsida Jenő etikai kérdést feszegető fájdalmas feljajdulása:

Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő,
mikor anyád sikolt?!

A kétely hangsúlyos érzékeltetését szolgálja az ismétlés párhuzamos felépítettségében a kérdőszó kétszeri kitétele, de ezt a kétséget kérdőjelezi meg a szövegfolytatás is, amely az interrogációnak megfelelő értelmezést implikálja: 'Nem lehetsz bölcs, és nem lehetsz költő, mikor anyád sikolt!'

Meghökkentő Baranyi Ferenc *Morituri* című költeménye indításaként három dubitáció, amelyre 'Semmit sem ér a győzelem, ha a győztes is halálraítélt' értelmű interrogáció „válaszol":

Ki győzött végül is? Az életben maradt
gladiátor, kiért ma egész Róma őrjöng?
Vagy a szívendöfött sorstárs, aki miatt
hollók ülik toruk a hetedik tetőn fönt?

Mit ér a győzelem, ha halálraítélt
a győztes is?

A kérdésalakzatok retorikai szerepet töltenek be a versstruktúrában.

A tanácskérés, amely egy következő cselekvésmintára vonatkozik, gyakran kérdő mondat formájú, mert ebben az a játékos elem, hogy a megnyilatkozó úgy tesz, mintha kíváncsi lenne olvasói/hallgatói véleményére. Így „kérdez" Arany János is a *Magányban* című versében:

Megvert reménnyel induljunk csatába?
Hitben feladjuk már a diadalt?

Az ilyen, nem kérdő funkciójú kérdések fatikus funkciót valósítanak meg, bevonják a befogadót az együttgondolkodásba.

Az alakzatok leginkább konatív szerepű nyelvi játékok, amelyek használatával az alkotó a befogadóra értelmi meggyőzéssel és érzelmi állásfoglalásra késztetéssel kíván hatni. Játékosságuk forrása egyrészt a struktúrájuk, másrészt szemantikai felépítettségük. A kérdésalakzat-használattal játékosan dramatizálják a költők a szöveget a monotonitást eredményező kijelentéssor helyett az érdeklődés felkeltését szolgáló kérdésekkel.

6.3. Nyelvi játék a stílustípusokkal, a stílusrétegekkel

A **stílustípusok** a társadalmi érintkezés során használt nyelvváltozatoknak, tipikus beszédhelyzeteknek, szövegtípusoknak megfelelő stílusváltozatok, a **stílusrétegek** pedig a nyelvi rétegekhez kapcsolódó stílusvariánsok.

Hogyan keletkezhet nyelvi játék a stílustípusokkal és a stílusrétegekkel? Játékra ad alkalmat a **stílusváltás,** azaz a stílustípus vagy a stílusréteg változása egyetlen szövegen belül, és az így keletkező **stílustörés,** vagyis a stílusegység hirtelen megbomlása, két vagy több nyelvi-stiláris jelenség oppozíciója a stílusstruktúrában játékos lehetőség.

Tóth Krisztina *Az árnyékember* című versébe az élőbeszéd stílusát emeli be:

Elég necces labdákat küldesz, édes,
ez az Adrienn például nem jön át.
Így névre jó, csak testközelben éles,
mindezt nem azért mondom, csakúgy: nahát.

Az élőbeszéd képszerűsége „ütős", mint tenisz- vagy pingpongmeccsen az éles labdákat küldés. A hálót súroló labda, amely nem *jön át,* képileg sugallja a mindkét fél számára szerencsétlen labdaütést, illetve az elvált társakat sértő gesztusokat. A vers szleng beszédstílusába belefér az ironikus hangnem, amelyet az *édes* megszólítás sorvégi helyzete jelez, az ad hoc jelleg éreztetése miatt a közhely frázis *(mindezt nem azért mondom)* a nyomaték érdekében kétszeresen is megtoldott formával: az ellényegtelenítő *csakúgy* határozószóval és az ügyet fölényesen záró, bizalmas stílusba való *nahát* indulatszóval, az igénytelen megfogalmazással *(Így névre jó),* a költeménybe nem illő *például* határozószóval.

Mai költői szövegbe a szleng „bekeverése" sem szokatlan:

Jó lesz egy kis csönd, **nyugizás, miegymás.**
Várni bölcsebb **vón' – beledöglöm** úgyis…
Orpheust bőszen darabokra tépték,
S *hangja* **bolyong** még.
(Kovács András Ferenc: *Berzsenyis, antik*)

Ebben a műben a köznyelvi, bizalmas *(miegymás),* sőt szlengszót *(nyugizás)* népies *(vón'),* majd durva stílusminősítésű szó váltja fel *(beledöglöm),* hogy majd antikos, klasszikus pátosz övezte sorokkal *(Orpheus, bőszen, bolyong)* záródjék a strófa. A szleng egyenesen teret nyer a költészetben:

Le van rendezve. Meg ne tudd, milyen.
Magyar lesz minden. Bármi működik.
Törvény lesz. Ok lesz. Víg össznépi topless.
Mindenkinek külön-külön, s akként.
Lesz új polgárság. Tök lesz. Tök szuper.
Mindenki magyar. Baromira mobil.
(Kovács András Ferenc: *Csordás Gábornak* címzett, *Eastern Still Life*)

A szleng beszédmódot örökíti meg a költemény szóhasználata *(Ok lesz. Tök lesz. Tök szuper. Baromira mobil.)* és a közhelyfordulatok tömege *(Meg ne tudd, milyen. Bármi működik. Víg össznépi topless.)* a megszólaló személy hitelesítése érdekében.

Kovács András Ferenc az *Ad animam suam* című versében latin, francia és angol szavakon kívül szélsőséges stílusrétegekhez tartozó szavak keverednek tréfás egyveleget alkotva:

Ó, lelkem, bódlerem, mi sül, mi ég ki benned?
Sistergő porcukor, sumer táj, rend sugár!
Mily össztökély **tököl,** s röpít vacogva **fennebb,**
Negédes nyáridőm!... ***Summertime sugar.***

Magasztos hangulatú a *fennebb,* régi, irodalmi nyelvbe illő a *negédes,* viszont szleng szó a *tököl.*

A poeta doctus Babits Mihály *„Vén cigány"* című költeményének *ö*-ző nyelvjárást idéző és archaikus hatást is keltő szóhasználata kirí a kontextusból, amelyben pokoli vízió képe vetítődik a befogadó elé a vers erőteljes szóhasználatával:

*Neked a **zöngelem,** mely ama legszegényebb **zöngedezőt** enyhíti: méreg.*
Idült szikládból kénköves pokolvíz
böffen ki, ujjad íze félrecsuklik,
a húr visít, s a dalok rongyai,
a régi cukros dalok rongyai,
úgy ránganak ajkadon, mint a lázas
s még életétől válni nem tudó
haldokló ajka fölé tett pehely...

A művészi stílusra gyakran jellemző a stílustípusok sajátos jegyeinek összefonódása, együttes jelentkezése által teremtett stíluspluralizmus, amely a szövegértelem szerves része, mint Petri György nem egy fanyar, játékos versében:

Úgy szeretnék
végre, kicsit, félpillanatig
hinni, remélni, szeretni,
a falvédőről jönni le,
***a hat-huszassal érkezni** (hova?)*
a Keletiből.
Nem megy.
Nem árt, ha valaki a karácsony-
fa díszítése közben
*átérezi az életlen **láncfűrész-***
fogak nyiszálását,
*a rugóig vásó **szénkefék** finom,*
maradéktalan szétporlását,
a túlmelegedett
motor mélyülő hangját.
(Nem baj, elvtárs, szabadok vagyunk)
*
Lassan, anyám, mindegy lesz nekem,
hogy mit beszélnek rólunk a „házban”,
hogy kivel élek én, ki él velem.

Befoghassák – ha szabad így kifejeznem magam –
a... bagólesőjüket; kussoltassék.
(Nem imperativus ez, csak optativus.)
Éppenséggel mesélhetnék én is róluk.
És ha nem teszem,
ez csak azért van, mert most
(mint máskor se)
nem lüktet az epikai vénám. Pedig!
Ha én egyszer kinyitnám a számat.
(Lassan)

A *hinni, remélni, szeretni* együtt emlegetése óhatatlanul felidézi (legalábbis a Bibliát ismerőben) Pál apostol hitvallását: *„Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet”* (Korinthusiakhoz írt 1. levél 13,13). De utána az elcsépelt szólások stílusinterferenciát teremtenek *(a falvédőről jönni le, a hathuszassal érkezni).* A karácsonyfa-díszítés légkörének ünnepi voltával pedig inkongruens a szakszóhasználat *(láncfűrész;*

PUPress

szénkefék). A mások iránti közömbösséget tükröző beszédmódot *(mindegy lesz nekem)* követően tréfás stílusminősítésű a *bagólesőjüket* szóhasználat, ezt pedig éles váltással a véleménynyilvánítást megtiltó, durva stílusba illő, diszkrepanciát eredményező szó követi *(kussoltassék).* A zárójelbe tett magyarázat nyelvészeti szakszavai: *imperativus* (parancsoló mód), *optativus* (óhajtó mód) a szaknyelvi szintre váltást eredményezik. Újabb fordulattal a *mesélhetnék én is róluk* 'valakiről a háta mögött annak viselt dolgait elfecsegi' jelentésű szokványos kifejezéshez egy irodalmi szakkifejezés *(epikai vénám)* kapcsolódik. A sokat sejtető *Pedig!* felkiáltás után egy kabaréjelenetet idéző mondat áll, amely a Pomócsi szerepét alakító Salamon Béla színész szállóigévé vált mondása: *„Ha én egyszer kinyitom a számat!!! Ha én egyszer elkezdek beszélni!!!"*

Szilágyi Domokos is játékosan vegyíti a különböző stílusrétegeket *Vasárnapocska* című szabadversében:

kitotyog az ablakon egy blues ***made in new orleans***
dobhártyámon tetű mászik de nem erről van szó
tessék kérem beleképzelni az a ***jonzon*** *az elnök*
boldizsár művész úr pemzlit köt lobogó hajából kétszárnyú
nyakkendeje *nyakának pendelye na nézze a bolond* ***ráköpött*** *a*
kirakatra mégiscsak zseniális szegény
pókerre szomszéd éjfelecskéig épp csak kicsi ***pityizálás***
bimm-bamm ***ó ti lakói ezen siralomvölgynek*** *na várjatok csak*
mert ***lészen gyereksírás és tejfogaknak csikorgatása***

A hétköznapi stílusú szövegben idegen nyelvű kifejezések *(blues made in new orleans; jonzon),* vulgáris *(ráköpött),* emelkedett *(ó ti lakói),* biblikus *(leszen sírás és fogcsikorgatás* – Lukács evangéliuma 13, 28*)* és alulstilizált *(pityizálás, nyakkendeje)* részletek egymást váltva egyesülnek stílusötvözetben.

Parti Nagy Lajos verseire is jellemző a stíluskeverés:

s mint plafon felé vágtató dugó
mögött az angyal habja, múlt lesz
jövendőnk, nem nagy durranás.
(Az angyal habja)

A realitás világából vett hasonlatot *(mint plafon felé vágtató dugó)* aforisztikus tömörségű drámai hangvételű megállapítás követi *(múlt lesz / jövendőnk),* és ezt szleng leértékelő kifejezés zárja *(nem nagy durranás).*

Van, hogy Petőfi Sándor gondolatritmusa *(Szeptember végén: Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, / Még zöldel a nyárfa az ablak előtt)* és Áprily Lajos *(Március)* ritmusa kelt rezonanciát a posztmodern stílusú alkotó tollán. Az alliteráló szavakból *(barna babáját bontja a lomb)* teremtett költői kép után

viszont rögtön köznyelvi megfogalmazásra váltás *(fogadban a plomb)* következik, ezáltal ötvöződnek a különféle beszédmódok:

még látszik a fölhő hogy futkoz a tájon
még barna babáját bontja a lomb
még megmeg iramlik hogy megse megálljon
fogadban a plomb
(Szódalovaglás)

Selymit a barka
már kitakarta,
sárga virágját bontja a som.

Parti Nagy Lajos így vall a stíluskeverő technikájáról: „egyszerűen jól érzem magam a határövezetekben, nyelvek, tónusok, világok határán. Így értve a giccs, a bornírt, a túlcukrozott, a dilettáns és a »magasirodalom« határvidékén" (Reményi 2004, 28).

Háy János *Víz* című alkotásában különösen sokféle stílusrétegbe tartozó szó kapcsolódik egybe szöveggé:

Gyere – mondta,
nem bánom meg,
a görcsből kiold,
s újra loboghat a szivem.
A föld, a tűz, a levegő
minden ***haverja*** *őselem.*
Higgyek neki, ő
tagja a mindenségnek.
Az isten ***szervezte be,***
ez ***népgazdasági érdek,***
hogy ne legyen száraz
mindenütt a föld.
A napnak tükör,
s az éjnek mélységes kút
lélekben öreg,
de testben örökifjú.
Ilyen ***géneket*** *örökölt.*

Ebben a versben a szlengtől *(haverja)* a politikai *(szervezte be, népgazdasági érdek)* kifejezéseken keresztül a tudományos nyelvig *(géneket)* szókincsünk elemei költői sorokkal *(újra loboghat a szivem; A napnak tükör, / s az éjnek mélységes kút)* egybegyúrva válnak játékos költészetté.

Az idézett versek stílusszerkezete nem homogén, mert az alkotók keverik, váltogatják az eltérő stílustípusokat, stílusrétegeket, ezáltal hozva létre játékos stílusötvözetet, mert a stílusváltások kontrasztjai mindig magunkban hordozzák a stílusok ütköztetésével a játék lehetőségét.

6.4. Nyelvi játék a stílusárnyalatokkal

A stílusárnyalat a funkcionálisan szétváló stílustípusokon és -rétegeken belül elkülöníthető stílusminőségként a stílusértelem fontos összetevője, a stílusérték kiváltója, a stiláris igényességtől, a kommunikációs körülményektől, az értelmi és érzelmi-hangulati elemek arányától és milyenségétől, a kommunikációs körülményektől, a megnyilatkozók kapcsolatától, a megnyilatkozás idejétől, szövegtípusától, -műfajától, a megnyilatkozónak a közlendőhöz, a témához való viszonyulásától függő stíluslehetőség.

Milyen lehetőséget kínálnak a költőknek a játékosságra a stílusárnyalatok? Az ezekkel való bánni tudás kiváló lehetőséget nyújt az értelmi és érzelmi árnyalatok stiláris visszaadására.

Az idegen eredetű szavak mindig is eltérnek stílusárnyalatukban a magyar megfelelőikétől. A latin eredetű szavak használata az **ünnepélyes**séget emeli Kányádi Sándor *Kőkoporsó* című versében:

fölötte Szenczi-gond
Apáczai-bánat
s ***protestáló*** *hitünk*
mit reánk ***testáltak***

Tréfásan, kellő humorral is lehet beszélni a verésről:

Jaj, a hátam, jaj ***a hátam***
Oda van!
Szomszéd bácsi ***kiporozta***
Csúfosan.
Átkozott a görcsös fütykös
Somnyele!
Mellyel engem olly pogányúl
Csépele.
S nem elég ez; szomszéd bácsi
Rajta kap,
S akkor jött még a valódi
Haddelhadd.
Én teremtőm! mért is értem
E napot?
Megrakott, *hogy minden csontom*
Ropogott.
Jelen volt a holdvilág a
Lakzinál;

PUPress

Búsan nézte: szomszéd bácsi
Mit csinál.
Ő, csak ő nem könyörűle
Egyedűl;
Három a tánc! monda, s egyre
Hegedűlt, –
Hegedűlt a bottal hátam
Közepén.
(Petőfi Sándor: *Szeget szeggel*)

Sőt még a halált is lehet tréfásan emlegetni:

Kendermagos szegény cica
Nyavalyába esvén,
Fölvette a *néhai* nevet
Egy szép őszi estvén.
(Arany János: *A tudós macskája*)

*

*De az neki mindegy: ő már **deszkát árul.***
(Arany János: *A vén gulyás temetése*)

Romhányi Józsefnek már a verscíme is tréfás: *Apróhirdetés-rovatot indítottak férgek és rovarok.* Ilyenek az állatoknak „szóló" álláshirdetések:

Péknél szabadult
csótány
elhelyezkedne
babapiskótán.

Kaszkadőrnek menne
bátor mozibolha.
Lyukas alsókba is
beugorna.

Ilyenek az állatoknak „szóló" lakáshirdetések:

Korai cseresznyémet
elcserélném ropogósra.
Pondró. Utolsó posta.
Esetleg ráfizetek...

Vakolatlan falbérleti
lakrést keres kisigényű
nyű.

Ezekben a rövid versekben az apróhirdetések stílusát *(Utolsó posta. Esetleg ráfizetek; elcserélném; kisigényű)* imitálja a szerző, miközben az állatokra jellemző vonásokat szellemesen szövi bele verseibe (a csótány az élelmiszereken tenyészik; a bolha ugrik; a pondró a cseresznyét támadja meg; a nyű a légy láthatatlan lárvája), ugyanakkor az „álláskereső" állatokhoz a foglalkozásokkal kapcsolatos kifejezéseket tréfásan társítja *(Péknél szabadult→elhelyezkedne babapiskótán; Kaszkadőrnek menne→beugorna).*

A limerikre jellemző, hogy mindig tréfás az ötödik sora:

Szelíden szerkesztett Tóth Árpád:
Költőben senki sem volt árvább!
Vérmesebb redaktor,
Ha megsérted, akkor
Fejedhez rögtön rímszótárt vág!
(*Tóth Árpád dicsérete*)

Szellemes portrét rajzol Kovács András Ferenc oppozícióval *(Szelíden↔Fejedhez [...] vág)* a végtelenül szelíd természetű, de virtuóz rímeiről nevezetes költő Tóth Árpádról.

A **familiáris** stílusárnyalat a családban, a baráti körben használt, oldott hangulatú, de nem közönséges stílusváltozat. Petőfi Sándor a vers szövegvilágában is megengedi magának ezt a hangnemet:

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott
Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is?
Vagy mi az ördög lelt?... híred sem hallja az ember.
Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír:
Akkor béke veled, legyenek szép álmaid ott lenn,
Feddő kérdésem nem fogja zavarni nyugalmad,
Hogy mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben?
Hogyha pedig görcs bánt, menj a patikába s iparkodj'
Meggyógyulni, fiam, s aztán írj rögtön, azonnal.
S ha feledél engem? ha barátod volna feledve?
Dejsz ugy, öcsém, vessz meg, kívánom tiszta szivembül.
(Levél Arany Jánoshoz)

Csak egy jó baráttal lehet ilyen módon évődni, ilyen kérdést nekiszegezni: *Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja,* és elparentálni *(Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír: / Akkor béke veled),* gyerekként kezelve tanácsokkal ellátni *(menj a patikába s iparkodj' / Meggyógyulni),* a nála idősebbet *fiam*nak, *öcsém*nek titulálni, illetve tréfásan érdeklődni felőle *(mi az ördög lelt),* sőt meg is átkozni *(vessz meg)*.

Kedveskedő stílusárnyalatú lehet a gyermek elindulásának megörökítése a kicsinyítő képzőkkel és a menést jelölő szó kiválasztásával, a gyermek ruházatához *(édes)* és cselekedetéhez *(tündéri)* társított jelzőkkel, mint Kaffka Margit *Petike jár* című versében:

Két harcsaszájú, ***picike*** *jószág,*
Butácska, édes *gyerektopán,*
Tétova, együgyű, – ***tündéri*** *nesszel*
Most ***tipeg*** *által egy ócska szobán.*

Az **eufemizmus** „a megszelídített, civilizált nyelvi tabu. Érvényteleníti ugyan a nyelvi kifejezést, de a kontextus, a helyzet segítségével megérteti a hallgatóval a ki nem mondott gondolatot. Világosan elválasztja a nyelvi kifejezést a tartalomtól, a látszólagos jelentést a valóságos mondanivalótól" (Fónagy 1970, 25).

A költő eufemisztikusan nem nevezi néven a kopaszságot, de a körülírás miatt mégis humorforrássá válik a kopaszság tényének a bemutatása:

Feje búbján holdvilág van,
Melyet érc-sisakkal föd be.
(Arany János: *Pázmán lovag*)

A **kakofemizmus** az eufemizmus ellenpontjaként a negatív tények eltúlzása:

Megfeszült örömtől mind a ***kilenc*** *bőre,*
Dicsősége majdnem ***kihízott*** *belőle.*
(Arany János: *A nagyidai cigányok. I.*)

Az ingerültségtől vezérelt durva megnyilatkozások kakofemisztikusak. Petőfi Sándor indulatosan így fakad ki *Mit nem beszél az a német…* című versében:

Mit nem beszél az a német,
Az istennyila ütné meg!
Azt követeli a svábság:
Fizessük az adósságát.

Ha csináltad, fizesd is ki,
Ha a nyelved öltöd is ki,
Ha ***meggebedsz*** *is beléje,*
Ebugatta himpellére!…

Ha pediglen nem fizetünk,
Aszondja, hogy jaj minekünk,
Háborút küld a magyarra,
Országunkat elfoglalja.

Foglalod a kurvanyádat,
De nem ám a mi hazánkat!…
Hadat nekünk ők izennek,
Kik egy nyúlra heten mennek.

A káromkodással *(Az istennyila ütné meg)* indított vers gúnyosan minősíti a németséget *(Ebugatta himpellére),* majd durva kifejezéssel fakad ki ellenük *(Foglalod a kurvanyádat),* azt követően pedig ironizál a tevékenységükön *(Kik egy nyúlra heten mennek).*

A költő tollára való témával (a rohanó idővel) harmonizáló perszonifikációs metaforikus nyelv *(valóság, / ez a gyanús küllemű idegen)* mellett a nyelvi agresszióról árulkodó vulgáris, **durva** szóhasználat a tudatos stílustörés játékával emeli a közlés stílusértékét:

Ha pedig az úgynevezett valóság,
ez a gyanús küllemű idegen
ide tolja a képét, „Hogy a kórság!"
vágom hozzá, ***„Most mit jön itt nekem?"***
(Várady Szabolcs: *Rosszkedvem tele*)

Az elhallgattatást többféle stílusárnyalattal ki lehet fejezni: finom leintéssel *(csitt)* és egy ugyanilyen szerepű, de az elnémításnak parancsolóan hangot adó, durva *(kuss)* stílusárnyalatú változattal:

Csitt, kuss, *mert háboru lesz,*
Így szólanak a belül-háborgóknak.

A nyelvi játék része az, hogy Ady Endre a *Mi kacagunk utoljára* című versében közvetlenül egymás mellé helyezi a stiláris eltérést ütköztető szavakat.

Az **irónia** valamely negatív jelenségnek dicséret mögé rejtett elutasítása, két alakzatnak: a túlzásnak és a megfordításnak az összekapcsolódása. Valójában olyan értékelői attitűd, amely kétségbe vonva az eredeti hozzáállás megfelelő voltát, eleve magában hordja a játék lehetőségét:

Puszta a kert, e helyett a
Szántóföld szépen virít,
Termi bőven a pipacsnak
Mindenféle nemeit.
(Petőfi Sándor: *Pató Pál úr*)

Umberto Eco szerint: irónia abból adódik, ha nem az igazságot, hanem annak az ellenkezőjét mondjuk, de feltételezzük, hogy a megszólított ismeri az igazságot, „ha a megszólított nem tud a játékról, az irónia puszta hazugság marad" (2004, 349). Ha valami *terem bőven,* azt jónak értékeljük, de a szántóföldi pipacs nem kívánatos, tehát a befogadó rájön: ellentétes értelemben kell felfogni a *Termi bőven a pipacsnak / Mindenféle nemeit* mondatot. Azért hatásos itt az irónia, mert erős a kontraszt a szántóföldi növények és a gaznak minősülő pipacs között. Mindezt nem magyarázza meg a költő, hiszen az irónia „az implicit jelentésképzésnek, azon belül is a kifejtettség stratégiai elkerülésének egyik sajátos lehetőségeként" hatásos alakzat (Tátrai 2008, 316).

Petőfi Sándor *Széphalmon* című versében az irónia hangján szól a magyarok hálátlanságáról:

Itt nyugszik ő
Vad fák és vad füvek körében,
Fölötte hófehér szobor...
Miért fehér? miért nem fekete?
Vegyétek el s tűzzétek föl helyébe
Sötét sorsának zászlaját!
Olly bántó e fehér hazugság. –
És ezt is özvegye
Állíttatá, ez oszlopot;

*De **könnyen** telt ki tőle,*
Mert nem maradt több,
***Csupán** hét árva gyermeke.*
S miért tett volna oszlopot
Sírjához a haza?
Hiszen mit tett ő a hazáért?
Miatta hét esztendeig szivá csak
A börtönök dögvészes levegőjét,
És csak fél századig
Tartá vállán, mint Atlas az eget,
A nemzetiségnek ügyét.

Hálás haza,
A szent halott nevében
*Vedd **forró köszönetemet!***
Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom majd őt vezetni
E sírhalomhoz... buzditásul.

Kazinczy Ferenc széphalmi síremléke láttán ironikus oppozícióval hangzik a szemrehányások sora: a *csupán* hét árvát nevelő feleség *könnyen* állíttatott szobrot férjének, Kazinczy Ferencnek és nem a nemzet. A kérdőre vonó kérdés *(S miért tett volna oszlopot / Sírjához a haza? Hiszen mit tett ő a hazáért?)* és a látszólag lebecsülő válasz az emlékeztetést szolgálja, hogy ennek révén Kazinczy érdemeit sorolja fel a költő látszólagos leértékeléssel *(hét esztendeig szivá **csak** / A börtönök dögvészes levegőjét, / És **csak** fél századig / Tartá vállán […] / A nemzetiségnek ügyét.)*. Valójában a korlátozó értelmű *csak* ismétlése éppen az időszakok kiemelését és Kazinczy tevékenységének felértékelését jelenti. A befejezésben a *haza* szónak a *Hálás*, a *köszönetemet* szónak pedig a *forró* jelzője, valamint a *buzditásul* határozó az irónia egyértelmű jele. A tárgyszerű hangvétel helyett az irónia nyelvi játéka hatásosabb, a befogadót határozott érzelmi állásfoglalásra készteti.

Az irónia eszköze a következő strófában a jelzett szóhoz nem illő jelző *(szent Csokonai-körön),* a hapax legomenon alakot teremtő szóképzés *(irodalmizál)* és az irodalmi tevékenység hiányát a legnagyobb örömnek minősítő megállapítás:

S por van, s csend lógatja lábát
*A **szent** Csokonai-körön,*

*Mely most nem **irodalmizál,***
*S ez a **legfőbb nyári öröm.***
(Tóth Árpád: *Meleg van*)

Az irónia többféle szemantikai és stiláris módjával él Tóth Árpád *Forradalom* című versében:

Forradalomra készül Montenegró,
Én, megvallom, örülök ennek,
Bár sejtem, hogy ezért Nikita megró.

*Rágondolok, s már is **forr a dalom,***
Milyen szép lesz, mily hősi, igazi,
*Nagyszabású ez a **forradalom.***
*Mert **bátorságtól viszket e nép karja,***
S iszonyú lesz, ha forradalmi lázban
*Ősi szokás szerint **meg is vakarja.***

A költő tréfás metaforát *(forr a dalom)* alkot a *forradalom* szó mozaikrímbeli felbontásával, majd a túlzások halmozásával vált ironikus hangra *(Milyen szép lesz, mily hősi, igazi, / Nagyszabású ez a forradalom.)*. A hősiséget megéneklő szövegében a *gyáván kukoricázna* stílustörést eredményez. Sőt egyenesen viccbe illő a *nép karja* kifejezéshez társított *viszket* és *megvakar* lefokozó értelmű igei metafora, amelyben a játékosságot az is fokozza, hogy ezek az igék alapjelentésükben bőrbetegségre asszociáltatnak és nem harci kedvre.

Parti Nagy Lajos így vélekedik az irónia és az önirónia fogalmáról: „Igen, abban, amit én csinálok, valóban kulcsszó az irónia. [...] Az irónia életveszélyes fegyver, ha – ahogy Heine mondja – a tehetetlenségé is, borotvaél és patikamérleg, de csak akkor, azzal és azután, ha a létezés elemi normáit és parancsait le tudod és le mered mérni a legdurvább mázsálón is: mi igaz, mi nem igaz. [...] a szövegnek érzékeltetnie kell, mihez képest vagyok ironikus [...] Én az iróniát részvét és alázat, szeretet nélkül nem tudom elfogadni. [...] És az irónia, a szemléletmód, mely még mindig leginkább meghatároz, tényleg túlságosan kedvez a többféle olvasatnak, csúszkáló hangsúlyoknak" (Keresztury 1991, 166, 167, 169). „Ha komolyan veszem az iróniát, akkor az elsősorban önirónia. Tehát ne csak a más nevével verjem a csalánt. Ne csak más példáján mutassak meg bizonyos elgyávulási mechanizmusokat, hanem a magamén is. Vagyis a fiktív elbeszélőt és biográfiai személyt veszélyesen közel eresztem egymáshoz, eljátszva azzal, hogy az elbeszélői én »én« vagyok" (Csontos 2001, 15). A következő szövegrészletét ennek fényében érdemes értelmezni:

hogy – tán mert verekedtél
ama nagyúrral –
a gúnyos kegyelet
nagyúrrá kopírozott:
legyen HŐS a
„Holnap hőse" hát,
s lettél a legnagyobb adu,
lettél a lila ász.

A kegyelet lila ásza című versének ebbe a részébe Parti Nagy Lajos szemmel láthatóan Ady Endrének a *Harc a nagyúrral* és az *Új Vizeken járok* című költeményeinek szavait emeli be *(nagyúrral; Holnap hőse),* látszólag tisztelettel adózva a szimbolizmus nagy alakjának, hiszen a *legnagyobb adu* és az *ász* szavak használata, valamint a *HŐS* szónak a végig nagybetűs írása a felértékelést jelzi. De a nagyrabecsülést annak kétségbe vonása kíséri: a nagyszerű tettet elismerő *harcoltál* helyett a bizalmas stílusárnyalatú, leértékelőbb *verekedtél* használatával, az eredetiséget megkérdőjelező *kopírozott* igével, valamint az *ász* homályos érdemet sejtető *lila*, a *kegyelet* pozitív jelentésének ellentmondó *gúnyos* jelzőjével.

Az iróniát több eszköz is szolgálja Szilágyi Ákos *Díszszemle* című versében:

Nagy MESterünk,
HázMESterünk
is diszbeöl-
is diszbeöl-
is diszbeöltözött.

Újságokban hirdetés:
„Ki disztelen ma –
esztelen,
hisz tele
az üzletem!"

„Fölfújható disz-kebel
jól mutat a tiszteken!"
„Disz-gyomorba díszebéd!
Disz-szegekbe disz-fenék!"

Fenn bámulás,
Lenn bámulás,
Kinn bámulás,
Benn bámulás,
Üvegszemben tisztelet.

DUPress

Az irónia jele a szövegben a nagybetűs írásmód *(MESterünk),* a *díszebéd* analógiájára „gyártott" gúnyos tartalmú összetett szók sora *(disz-kebel; Disz-gyomorba; Disz-szegekbe disz-fenék),* az epifora alakzata *(bámulás... bámulás)* és a *szemében tisztelet* kifejezés negatív tartalmúra átalakított formája *(Üvegszemben tisztelet).*

A limerik műfaja mindig alkalmat ad az ironikus hang megütésére:

Volt egy tag, úgy hívták, Kis Dezső,
a KISZ-ben volt tagdíjbeszedő,
ellustult őkelme,
nem tudták, fölkel ma?
Nem kelt föl, a rendszer összedőlt.
(Garaczi László)

*

Marhára rámént Ady Endre
A vadiúj dúvadi trendre:
Pörölte véreit,
Vörös fehéreit.
Nem hajtott turbós happy endre.
(Kovács András Ferenc: *Új Nyugat*)

*

Van egy nő, úgy hívják, Etel.
Egész nap a Neten csetel.
Akadt egy kérője,
de magát mér' ölje:
„Vegyen csak téged a Net el!"
(Várady Szabolcs)

A költői irónia és gúny célpontja Petőfi Sándor *Készülj, hazám!* című költeményében a Habsburg-család:

A bécsi német
Egytől-egyig mind ***megveszett,***
És mostan e ***bélpoklosok***
Ezt ***kurjogatják:***
„Minékünk a szabadság
Árnyéka nem kell,
Maga a szabadság kell minékünk,
Teljes szabadság minden áron!"
Igy kurjogatnak
E sátán cimborái,
S mi lesz a vége e históriának?

DUPress

Az lesz a vége, hogy császárjokat,
Kegyelmes jó császárjokat,
Elkergetik,
Családostúl elkergetik,
Isten Jehova ugyse'
Elkergetik!

De ez lesz a magyarra nézve a
Szerencse napja,
A boldogságnak égi ünnepe!
Közénk fog jőni
A császár és családja,
A fölséges család!
Igy fognak hozzánk szólani:
„Hű magyarok,
Mi mindig bíztunk bennetek,
Mindig szerettünk titeket,
Legjobban, legatyaiabban
Szerettünk népeink között;
Im kebletekre borulunk,
Öleljetek meg,
Kedves hű fiaink!"
És kell-e több minékünk,
Nékünk hű magyaroknak?
Letérdelünk előttök,
Vándorsarúikról ***a port***
Lenyalják csókjaink
S a hála és öröm ***könyűi,***
Melyek majd, ***mint egy második Duna,***
Fognak keresztülfolyni a hazán,
És egy kiáltás lesz a nemzet:
(Egy olyan óriás kiáltás,
Melytől a csillagok potyognak)
„Vitam et sangvinem
Pro rege nostro!"
Mint hajdanában
Bőgtek dicső apáink. *–*

S ti elcsapott királyok
Itt Európában valamennyien,

DUPress

Jertek mihozzánk,
A jó magyar nép szívesen lát,
Dicsőségének tartja, ha
Hizlalhat bennetek,
Jertek mihozzánk!

A költő gúnnyal illeti a bécsi németeket *(megveszett; bélpoklosok; kurjogatnak / E sátán cimborái),* ironizál a királyokon, a Habsburgokon *(A fölséges család!),* és gúnnyal *(Letérdelünk előttök; a port / Lenyalják csókjaink)* vegyes iróniával *(Bőgtek dicső apáink; jó magyar nép)* szól a magyarok megalázkodásáról. Ironikus hang társul a vers sok kifejezéséhez, amely érvényteleníti, visszavonja a kimondottakat, ezáltal hozza játékba a látszólag felmagasztaló kifejezést *(A fölséges család; Kegyelmes jó császárjokat).*

A **gúny** sok esetben azért válik játékossá, mert gyakran él a kipellengérezés eltúlzásával, amikor nyíltan célba veszi az ellenszenvesnek érzett jelenséget vagy tulajdonságot. Petőfi Sándor így teszi gúny tárgyává II. Endre királyunkat:

***Ügyefogyott** király volt az*
A második Endre,
***Papucs alatt** szuszogott az*
Isten-teremtette;
Felesége tartotta az
Ország gyeplőszárát,
Őgyelgett is ám a szekér
Majd tüled majd hozzád.
*Királyi ház? **bordélyház és***
Zsiványok tanyája!

A *Bánk bán* című vers nyelvi játéka abból teremtődik meg, hogy az emberek tudatában a királyi fenség mindenek fölött álló, ezzel szemben a költői gúny lerántja a leplet II. Endre királyunk személyéről a lefokozó értelmű befejezett melléknévi igenévvel *(ügyefogyott),* a férfi tehetetlenségét szimbolizáló kifejezéssel *(papucs alatt)* és az átalakított szólással *(Felesége tartotta az / Ország gyeplőszárát).* A legelítélőbb túlzás mégis a királyi ház két metaforikus azonosítása: *bordélyház és / Zsiványok tanyája.*

Petőfi Sándor a tétlen nemes, *Pató Pál úr* öltözetét erős túlzással láttatva gúnyolódik a szövet szúnyoghálószerű „sűrűségén":

Hát a mente, hát a nadrág,
Ugy megritkult, ollyan ó,
*Hogy **szunyoghálónak** is már*
Csak szükségből volna jó.

A kabát, a nadrág szövetének szúnyoghálóként emlegetése humoros, így ez a gúny enyhe formájaként láttatja a kopottságot.

Maró gúnnyal árad Kovács András Ferenc *Saltus Hungaricus* című alkotásából:

Magyarságnak nagyot ugort
Az ára!
Mind több mászkál őszi ugor-
Kafára:
Hivatkozik Nemzetre meg
Hazára,
Holott bármit forgat saját
Hasznára.

Magyarságnak nagy a kára
S az ára!
Lelke csattog, mint csizmának
A szára:
Átkot mond az illen-ollan
Gazára,
S nem engedi kaczagányát
Lazára!

Magyarságnak nincs határa,
Csak ára!
Heveny álmok hergelhetnek
Csatára:
Nosza, földik, kapjunk bőven
Kaszára!
Ki mást kurjant, nem is magyar
– Kazár a'!

Magyarságnak nincs határa,
Csak ára!
Áltathatják, vakíthatják
Magára,
Bár bizonnyal megtanulhat-
Ta mára:
Mint feszítik bőrit egy kap-
Tafára.

Magyarságnak nagyot ugort
Az ára!
Nemzetes légy, mássz az ugor-
Kafára!
Föntről aztán rákaphatsz a
Hazára,
Mint kopó a hatalom vad
Szagára!

A magyarkodó *(nem engedi kaczagányát / Lazára),* de csupán mindent a maga malmára hajtó embertípust jeleníti meg ez a költemény. Ironikusan, játékosan szól a strófák indításában mindig ismételt *ára* szó a magyarság „felértékelődéséről". Hogy a *Saltus Hungaricus*, azaz a magyar ugrás mennyire szabálytalan, az ugrást kifejező ige szokatlan formája (*ugrott* helyett *ugort*) sugallja. Az egyik szólásunkkal kifejezően jellemzett, valódi érdemnélküliséget, a parvenü felkapaszkodottságát *(mászkál őszi ugor- / Kafára)* ellentétpárok leplezik le, jelezve: demagóg, populista szólamok fedik el a látszathazafiságot és a saját zsebre dolgozást *(Hivatkozik Nemzetre meg / Hazára, Holott bármit forgat saját / Hasznára),* a *heveny álmoktól* tüzelt felesleges harciaskodás mögött idegengyűlölet

DUPress

bújik meg *(nem is magyar / Kazár a')*. Ezeket az ellentétpárokat ironikus értelmű szavak (*mond, kiált* helyett *kurjant; kabát* helyett *kaczagány*), beszédes hasonlatok *(Lelke csattog, mint csizmának / A szára; Föntről aztán rákaphatsz a / Hazára, / Mint kopó a hatalom vad / Szagára!)* teszik igazán érzékletessé.

Többféle stiláris eszköz révén lesz gúnyos végkicsengésű Szilágyi Domokos *Ákos, a festő* című verse:

Ákos, a festő, festvén festeget
női testeket, langyos esteket,
borjúfeneket, férfiköldököt,
nyálzó ködöt s ökröt a köd mögött,
és nénikét, akin a rékli kék,
és bácsikát, ki épp így szól: Mi kék'?
és orrcimpát, melyből kiáll a szőr,
és Júliát, ki atyját kéri: Sir!
és kunyhócskát az erdő közepén,
melybe a vaddisznó húgyozni mén,
s kebleket, melyeken kenet remeg,
s kerekeket, melyek kenetlenek,
és vízesést, amelyen víz esik
és kis tavat, amelynek vize sík,
s haragos fenyvest, ózondús lehűt,
és ventillátort, mely nyáron lehűt,
de télen nem melegít, s pázsitot,
többféle virág s féreg ásít ott,
szerelmespárt, mely mélán andalog,
s kutyás fiút, ki mondja: Randa dogg!
s fiús kutyát s fiútlan özvegyet,
s tisztességben elaggott, ősz legyet – –
de én aszondom: kiskutya legyek,
ha kiskutyám a sarki köveket
nem írja különb képekkel tele,
méghozzá eredeti módon!

A vers játékosságának első érzékelése a páros rímek feltűnő váltogatásából adódik: három szótagra kiterjedő asszonánc rímekkel indul a szöveg *(festeget – esteket; férfiköldököt – a köd mögött),* amelyet homonim *(kék – kék'),* valamint magyar és angol szó homofon összecsengése követ *(szőr – Sir),* ezután egy szótagra leszűkülő rím *(közepén – mén),* majd ismét három szótagos asszonánc mozaikrím áll *(kenet remeg – kenetlenek)*, valamint egy homofon, majdnem

tiszta *(víz esik – vize sík)*, egy grammatikai homonim rím *(ózondús lehűt – nyáron lehűt),* a befejezés előtt pedig három eltérő felépítésű mozaikrím *(pázsitot – ásít ott; andalog – Randa dogg; özvegyet – ősz legyet)* ad hasonló hangzást, végül négy soron át nem páros rímű sorvégek zárják a verset. A páros rímek sokasága és a rímtelen befejezés a jelentéssel áll összhangban: az elcsépelt festői témákhoz szokványos rímek illeszkednek, az eredeti kifejezésmódhoz a rímeket felrúgó sorzárlatok. A csengő-bongó rímeknek ellentmond a szöveg tartalma, ironikus felhangja. A versindítás formai játékossága a festő alakjának ironikus rajzát szolgálja: a poliptoton *(festő, festvén festeget)* a határozói igenév régiesnek ható végződésével és az ige gyakorító képzőjével a dilettáns festőt láttatja, az untató képek banális, érdektelen témáinak sablonosságát, elavultságát pedig a kimódolt belső és végrímek *(testeket – esteket; nénikét – rékli kék),* a tréfásan *ö*-re hangszerelt sor *(ködöt s ökröt a köd mögött),* a *kenet,* a *lehű, rékli* és a *mén* szavak régies stílusárnyalata, a köznyelvi *kék* melléknév és a *kell* ige népies formájának homonímiája és a két eszperente „nyelvű" sor *(kebleket, melyeken kenet remeg, / s kerekeket, melyek kenetlenek)* sugallja. Mindezt még tovább színezik a szemantikai ellentétek *(kenet – kenetlenek; fiús – fiútlan),* a *ronda* melléknév helyett az elítélést expresszívebben visszaadó *Randa* alakváltozat, a *dogg* szóban a bosszúságból fakadó mássalhangzónyújtást tükröző forma és végső poénként az állatra aggatott olyan jelzők, amelyeket csak emberre szoktak használni: *s tisztességben elaggott, ősz legyet.* A festmények vizualitáson túli, akusztikumot is visszaadó volta pedig egyenesen nevetség tárgya *(bácsikát, ki épp így szól: Mi kék'?; Júliát, ki atyját kéri: Sir!; kutyás fiút, ki mondja: Randa dogg!).* A lírai én befejező, négysoros kommentárjában a népies hangvételű *aszondom* formával és a kis kutya festői képessége eredetiségének hangsúlyozásával lesz igazán gúny tárgya Ákos, a festő.

Erős a kontraszt a maró gúnyban a látszólagos dicséret *(büszke nemzet)* és a keserű indulattal teli álkérdések között:

Mit? nyilvános épület nincs?
Hát az akasztófa mi?
S ezt bizony majd minden falu
Határában láthatni.

Oh e nemzet büszke nemzet,
Épen erre tart sokat,
S ebben talán fölül is múl
Minden más országokat.

Virágozzál, dicső ország,
Nagyra termett natio,

S még soká ne háborgasson
A civilisatio!
(Petőfi Sándor: *Okatootáia*)

Az akasztófát nyilvános épületnek tekintő magyarok megvetése süt ebből a szövegből. Ezért ironikusan értendő a *Virágozzál* metaforikus felszólítás és a látszólag felértékelő *dicső ország, / Nagyratermett natio* megszólítás, mert ez valójában elítélést sugárzó kifejezés.

A nevetségessé tételnek sokféle eszköze lehetséges:

Igy szólott Jónás, s szeme ***vérbeforgott,***
kimarjult arcán ***verítéke csorgott,***
de az árusok csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek,
s Jónás ***elszelelt*** *búsan és riadtan*
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.

Babits Mihály *Jónás könyve* című versében ellentétbe állítással válik gúny tárgyává Jónás: fékevesztett dühének *(szeme vérbeforgott; verítéke csorgott)* ábrázolásával és a sietős továbbállását jelző, gúnyos stílusárnyalatú *elszelel* igével.

Gyakran keverednek a legeltérőbb stílusárnyalatok, és ez fellazítja a szöveg merev egyhangúságát, játékba hozva, keverve a stílusstruktúra sokféle színét. Tiszteletteljes hangvételt árul el a *vall polgárának* kifejezés Babits Mihály *Jónás könyve* soraiban, de ezekkel opponál a durva megszólítás *(büdös)* és a tengervíz minősítésére használt szó *(fene):*

Mely város vall polgárának, ***büdös?***
S e ***fene*** *vízen át velünk mivégre jössz?*

A latin nyelvi formát utánzó, archaizáló szerkezethez (*futván az Urat* a köznyelvi *fut az Úr elől* helyett) hétköznapi hasonlat kapcsolódik:

Kerülvén azért Jáfó kikötőbe
hajóra szállott, mely elvinné őtet
Tarsis felé, s megadta a hajóbért,
futván az Urat, mint tolvaj a hóhért!
(Babits Mihály: *Jónás könyve*)

Ezeknek a stíluskontrasztos kifejezéseknek a játékossága éppen közvetlenül egymáshoz kapcsoltságukkal végtelenül erőteljes.

Van, hogy egyetlen szón belül kerül ellentétbe a népies, a bizalmas szóválasztás *(rühell)* és a magasztos az igeragozás révén:

Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a Mennybeli akarta,
mivel ***rühellé*** *a prófétaságot.*
(Babits Mihály: *Jónás könyve*)

Sajátos hang formálódik abból, hogy Szilágyi Ákos *A költő hasztalan szonyít* című versében a legkülönbözőbb stílusárnyalatokat szólaltatja meg:

itt az lesz ma, a'sszem, hogy kuss,
amíg én versbeszélek –
mert bár a költő laikus,
nem állhat be közétek

ő nem adhatja be derék –
bár alakul az alku!
hangja ha van, csak adalék,
mely lármából kihalkul

hallgatni kell, hallgatni kő'
múzsának háborúban!
költő tudja, mikó' mi kő' –
szive mint bomba robban

A bizalmastól *(a'sszem)* a durváig *(kuss)* és az ironikusig *(bár alakul az alku!)* eltérő stílustípusba és -ányalatba tartozó szavak, kifejezések kapcsolódnak össze a polifón stíluskeverésben (szakmai: *adalék;* szakmai zsargon: *versbeszélek;* népnyelvi: *hallgatni kő'; mikó' mi kő';* művészi: *kihalkul*). Ezenkívül az irodalmi áthallások ismerős színt vegyítenek az egyéni stílusba: a *hangja ha van, csak adalék* József Attilának a költőre vonatkoztatott sorait juttatja az eszünkbe: *a költő hasztalan vonít ([Ős patkány terjeszt kórt…]); neve, ha van, csak áruvédjegy (Mondd, mit érlel…);* illetve a *hallgatni kell, […] múzsának háborúban!* pedig egy latin mondást: *Inter arma silent musae.* A költő váratlanul átbillenti egyik stílusárnyalatból a másikba szövegét, van, hogy egyetlen mondaton belül: a köznyelvi *kell* helyett a népies *kő* ékelődik be az aforisztikus tömörségű és képisége miatt emelkedett stílust sejtető latin közmondás magyar megfelelőjébe: *hallgatni kő' múzsának háborúban.*

Parti Nagy Lajos kihasználja az intertextuális gúny meghökkentő hatását:

Sajnos, mire a sok jogosult az úttesten keresztül odafut,
a bőség kosarából *kissé csak a futkozás melege jut.*
(Nem varietas, de laktat)

Petőfi Sándornak *A XIX. század költői* című verséből vett szemléletes metaforájához *(a bőség kosarából)* – mely az egyjogúság alapján az anyagi javakban való

bővelkedést jelzi – a posztmodern költő az illuzórikusságnak, a hiába való erőlködésnek, a tevékenység eredménytelenségének gúnyos metaforikus képét kapcsolja *(a futkozás melege)*.

A stílusstruktúra egységét gyakran megbontják az alkotók azzal, hogy a közömbös stílusárnyalattól eltérő stílusminőségek keverésével a nyelvi játékosság sokféle változatát valósítják meg.

DUPress

7. ONOMASZTIKAI JÁTÉKOK

Hogy a nevekkel is lehet játszani, mutatják a mindennapi nyelvhasználat játékai: a szokásos játékos névrövidítések *(Egerszegi Krisztina→Egérke),* a ragadványnevek (Sándor: 1997, 192: „járásmód, testtartás, valakihez való hasonlóság: *(Lefec, Medve, Sutyi, Szíp)",* a névcsúfolók *(Juli-buli, fakanál, / Az ágy alatt szaladgál. Jankó-bankó / pipadohány zacskó),* a szlengnevek (Kis 2008: *Érdia* 'az érdi lőtér'; *Ho Shi Minh-ösvény* 'laktanyából való kiszökés'; *Háká* 'Honvéd Kórház'; *Lazaegérszag* 'Zalaegerszeg'; *Püspökvietnám* 'Petőfi Laktanya').

Milyen módon születhet meg a versek szövegében a nevekkel való játék? Többféle módon: lehet játszani a nevek jelentésével, hangszerkezetével, morfológiai felépítésével, vizuális megjelenítésével, sőt a névalkotással is.

Egy **személynév** kisbetűs írása véresen komoly tett: leértékelő büntetés lehet, ismerjük Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regényéből *Nemecsek Ernő* esetét. Kányádi Sándor viszont *Földigérő kokárda-pántlika* című versében Táncsics nevét a következő megokolással írta kisbetűvel:

a jó öreg ***táncsics mihály***
így csupa kisbetűvel így
is jó neki ő szegény ő házalt
így a könyveivel annak-
idején börtönből szabadultan
(Földigérő kokárda-pántlika)

Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* című kötetében káromkodás szövegkörnyezetébe van beillesztve a Kálmán Imre Csárdáskirálynő című operettjének egyik dalában említett személynév a leértékelő kisbetűs és egybeírt formával:

a jóbüdös franc kezdené el ismét
te rongyos élet lóbálj amplitúdó
hajmásipétert *elviszi a rendőr*

Kukorelly Endre *Minden* című versében alighanem csupán a szabályoknak való játékos ellenszegülés szülte a tulajdonnevek kisbetűs írásmódját és a szavak szokatlan széttörését:

utánanéztem október harmadikától
cirka fél évig alig több mint fél évig egy
szobában ültem ***vajda kornéllal*** *és* ***laka***

tos andrással *az* ***oszk*** *új könyvek szerk.ben*
úgy kerültem oda hogy a ***papp istván*** *ajánl*
ott olvasott tőlem valamit állítólag

Amikor Tolnai Ottó híres költők és a francia főváros nevét kisbetűvel írja *Kormos és Pilinszky. Parancs Jánosnak* című versében, esetleg azt sejteti, hogy a beszélő egy lélegzettel, megállás nélkül – hiszen egyetlen írásjel sem tagolja a szöveget – mondja el a történetet, amelyben a nevek nem válnak hangsúlyossá:

kormos mesélte a pista szép táskás
kutyaszemével ravaszkásan pislogva
hogy egy párizsi hajnalon
éjszaka lehetett
ahogy pistát és párizst ismerem
lilla éjszaka lehetett biztosan
csöng a telefon
pilinszky kétségbeesett hangja
kész gondolta pista
valakit megölt nagy ártatlanságával

Nagy Gáspár enigmatikusan: személynévre rejtjelezetten és mégis egyértelműen utal a nagybetűs írásmóddal:

a sír
NIncs sehol
a sír a gyilkosok
a test se I T T
NIncs sehol
a test se O T T
a csont a gyilkosok
NIncs sehol
a csont
(p. s.)
egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI!
(Öröknyár: elmúltam 9 éves)

1983-ban írt versének NI betűi Nagy Imre, a mártír miniszterelnök nevét sejtetik. Valószínűsíti ezt a szövegkörnyezet több szava *(gyilkosok; egyszer majd el kell temetNI).*

Kormos István a saját vezetéknevét leleményesen kancsalrímbe foglalja:

Leszen-e bűnömért ***körmös****?*
Ezt kérdi a szegény ***Kormos****.*
(Ilia Mihály királyi főpincemesternek)

DUPress

Orbán Ottó így rövidíti le saját nevét *Kabala* című versében:

55 éves lettem 91-ben –
versem a keljfeljancsival jár jegyben.

Amúgy meg csak 0 előttem, 0 utánam –
a nevemet is: ***0. 0.****, a porban találtam.*

Erre a rövidített névjelzésre játszik rá Csukás István *Egy költő monogramja* című versében:

Mikor agyam már nyúlfogként őröl
Nézzük, mi hír egy másik költőről?
0! 0!
És elvesztette apját és anyját,
míg megszerezte a monogramját:
0! 0!
Nos e vers légyen papírrepülő,
melyet két sóhaj az égre fellő:
0! 0!

A gúnyos hangnem társadalmi csoportot céltáblává tevő bemutatásban megsemmisítő erejű bírálatba fordul át Parti Nagy Lajos ábrázolásában:

A péntek éj most foszlad át,
keletről bordó kombiné,
tolnak egy rózsaszín ladát
az utcán Zombi s Zombiné.
Mivel a Zombi készüléke
tök lemerült Vecsés alatt,
s az eröltetett feltöltése
leszívta nékik a Ladat.
(Szívlapát)

A gúnyoldó játék jele, hogy az 'élőhalott' jelentésű szleng szóból személynevet formál a költő: *Zombi s Zombiné,* és így egy társadalmi csoportot címkéz meg tipikus tulajdonságával. Nem a tudat irányította lényeknek a valóságtól elrugaszkodottsága vetül ki környezetük rajzába *(keletről bordó kombiné; rózsaszín ladát)*. A nyelvi játék része a stílustípusok keveredése is: a magas irodalom *(A péntek éj most foszlad át)* és a szubkulturális beszédmód *(tök lemerült)* egymásba játszása.

DUPress

A kicsinyítő képző a nagy kezdőbetűs írás ellenére is alkalmas lehet gúnyos lenézésre, ha ez nem kis gyereknek szóló kedveskedés, hanem egy költőre vonatkozik:

– Rólam írta a verseit
Szabolcska ***Mihályka!***
(Tóth Árpád: *A Nagyerdő keserve*)

Orbán Ottó az 50. születésnapját ünneplő Kormos István családi nevét így értelmezi:

Pista öcsém egyszer este,
ujjujjujjujjuj,
kiszökött a széntelepre,
ujjujjujjujjuj,
belebújt a német kokszba,
ujjujjujjujjuj,
*az orrát is be****kormozta,***
ujjujjujjujjuj,
(Első Kormos István)

Névből Illyés Gyula igét képez, és saját sírkövére ajánlja a következő sorokat:

Voltak, akik ***legyulázták,***
Voltak, akik legyalázták.

A költői játék része az, hogy Parti Nagy Lajos költők nevéből igéket alkot *(Füst Milán, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső, Arany János, Ottlik Géza, Babits Mihály):*

Ne kábéház, ne virtuália
s ne csak papír légy, légy, te Ház,
hol élő és holt szimbióz' időz,
piros, fehér, zöld, híg és mélylila
füstöl szépelg és kosztol,
aranylik, ottlik, és babitslik,
a versek jól tömött staniclik,
nagy dunnaszák a próz',
s tán mégse minden anything, ha goes.
(Halk, talmi vers az irodalom házához)

Az irodalom házában szimbiózisban „időző" élők és holtak nevével űz tréfát a játékos alkotó. A *füstöl, szépelg (←szépeleg)* és *kosztol* jelentéses igékbe vannak rejtve bizonyos személynevek *(Füst Milán, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső)*. *Ottlik* nevének tréfás analógiájára *(Ott+lik)* teremt a szerző Arany és Babits nevéből igét, amely az *aranylik* formában egybeesik létező igével. Parti Nagy

Lajos az Esterházy Pétert köszöntő versébe *(Köszöntyű)* is igésített formában iktatja be alkotók nevét:

Ea fánk körül, hol ***elproustozgatunk,***
smajd egyre több a morzsa és a tunk,
tmely ***átaranylik*** *rajtunk általunk.*

Az *elproustozgatunk→Proust,* az *átaranylik→Arany János* nevét rejti, alighanem azt sejtetve, hogy ezekkel az alkotókkal időznek el (Proust műve: *Az eltűnt idő nyomában*) a mai költők is, és áttetszik írásaikon Arany hatása. Ugyanebben a versében szóösszerántásban egyik nyugatos költőnk neve ismerhető fel:

Jön a tavasz, e ***kosztolányi****déz'.*

Egy másik versében is felbukkan Kosztolányi Dezső megrövidített neve:

áll az ember az asztalánál
és cérnaszálfát kosztolál
alant a vakló ablakon túl
pár elmosódott őszi kontúr
s elgyújt az esti ***kosztolány***
(Szódalovaglás)

Nem véletlenül *esti* jelzővel szerepel, mert alludál a nyugatos költőtől megrajzolt Esti Kornél alakjára.

A hasonló hangzás játéka okán születhetett a következő sor, és nyilván nem Csehov lebecsülése miatt:

motyogja P, s hogy nem megy ***csehova.***
(Parti Nagy Lajos: *Egy bőrönd repülő*)

Motyogáskor a *sehova* módosulhat *csehová*-ra. De talán nem véletlen – a szövegkörnyezet miatt – a *Csehov* nevére rájátszás, mert az ő drámáinak hőseire jellemző az állandó utazás tervezése, s ugyanakkor a helyben maradás.

Timár György *(Válogatott agyrémeim)* idegen személynevekkel játszik el:

Azt mondja az öreg ***Verne:***
ha valaki szájon verne,
fizessen csak az a szemét
Foggot Foggért, Sam-et Sam-ért!

*

Akinek ***Hemingway,*** *ne vegye magára,*
no de hát mindennek megvan a határa:
az, amit jómagam soha sem szeretnék,
szabad-e tolni az ellenség ***Thackeray-t?***
(Idézi Vargha–T. Litovkina 2007, 194)

A játék abból fakad, hogy a versek személynevei hasonló hangzású magyar szavak helyett állnak: *Fogat fogért, szemet szemért*. *Akinek nem inge...; tolni az ellenség szekerét.*

Sajátos onomasztikai játék a személynevekkel az **anagramma,** vagyis egy név betűinek átrendezésével nyert új szó. Ezzel él Nagy László költő, amikor *Z. költőnek sürgősen* címmel verses üdvözletet küld:

Légy tovább is toll-kán
kívánja ***Gyan Ólszál***
Gyan sik Idnup ***Tigram Icsész***

Azaz Nagy László és felesége, Szécsi Margit költőnő a jókívánságot küldő.

Kondor Béla nevéből ilyen anagrammajátékot kreál Szécsi Margit:

Dalnoké: bor.
Boré: dalnok.
Kordéban: ló.
Én, rab, oldok.
Ó, bal kondér!
Léda: bornok!
A bolond kér –
Én, rab, oldok.
Bér-dalokon
él-abordnok
korodban él –
Én, rab, oldok.
Ó, dér-balkon!
Béna lordok!
A bokron: Dél.
Én, rab, oldok

Szécsi Margit következő verse mindegyik sora a saját neve betűiből áll össze:

Egy építés története Szécsi Margit nevére

Cím: Sársziget,
csizmát ígér,
s csirizt megás
miszter Csiga,
Missz Cigaret,
Magisz Tercsi
Grízes Matics,
Mésztag Ricsi.

DUPress

Szécsi Margit (Tigram Icsész) férjének, Nagy Lászlónak a nevével is ugyanilyen játékot konstruál:

Nagy László
Lányszolga,
lágyan szól,
szól: 'Angyal
szolgalány,
szállj, ó láng,
szállogány!'
Lányász lóg,
Szolgalány
szól lágyan:
'Langy ász-ló!
Gyászolnál?

Anagrammaszerű az Ilona név hangjainak felcseréléséből adódó játékos forma Kosztolányi Dezső *Ilona* című alkotásában:

Vigasság,
fájdalom,
nem múlik
el soha
s balzsam is,
mennyei
lanolin,
Ilona.

Nehezen megjegyezhető szöveg Papp Tibor *Nevek* című nyelvtörő jellegű verse:

Marci, Berci, Karcsi, Tercsi,
Ancsa, Jancsi, Bence, Jenci,
Ince, Vince, Lonci, Manci,
Lóri, Flóri, Frici, Franci,
Dani, Dini, Samu, Simi,
Lilla, Nelli, Ami, Imi,
Piri, Pali, Ili, Ali,
Lali, Lili, Vili, Vali,
Mári, Sári, Klári, Máli,
Mici, Maca, Zoli, Záli,
Misi, Masa, Emmi, Mimi,
Tibi, Tóbi, Tóni, Tini,

DUPress

Ibi, Robi, Gabi, Giza,
Rozi, Rézi, Gazsi, Zsiga,
Margó, Gergő, Eszti, Kriszta,
Jóska, Pista, Böske, Miska,
Bori, Biri, Dóri, Kari,
Teri, Feri, Gyuri, Mari,
Panni, Fanni, Muki, Miki,
Sanyi, Manyi, Vica, Viki,
Józsi, Mózsi, Médi, Magdi,
Helga, Matyi, Tünde, Andi.

Logikát nem tud felfedezni az olvasó abban, hogy miért épp azok a két szótagú nevek és becenevek követik egymást *(Margó, Gergő, Eszti, Kriszta; Helga, Matyi, Tünde, Andi),* amelyeket a költő egymás mellé helyezett. Legfeljebb azt lehet kikövetkeztetni: a legtöbb esetben a becenévképző azonossága a szomszédságteremtő *(Mar**ci**, Ber**ci**, Kar**csi**, Ter**csi**; Mári, Sár**i**, Klár**i**, Mál**i**),* illetve a második szótag azonossága *(Lali, Lili, Vili, Vali; Panni, Fanni, Muki, Miki).*

A **helynevek** jelentésével, sőt alkotásával is játékot űznek egyes költőink.

Fiktív névadással keletkezett a *ne keresd* tagadott ige, illetve a *nem levő* melléknévi igenév főnevesített formájából képzeletbeli helység neve:

Madonna, ó, madonnám,
e szöghajú, szűz esten
szíved szívemre vonnám,
kereslek Nekeresden,
talállak Nemlevőn
(Szilágyi Domokos: *Emeletek avagy a láz enciklopédiája. Don Quijote szerenádja)*

Népetimológiára (olyan szóalkotásmódra, amely módosítja a létező szó egy részét úgy, hogy más, meglevő szóhoz hasonlóvá téve „értelmesíti") emlékeztet Csukás István eljárása *Gilice-síp* című versében, mert azzal játszik el a költő, hogyan lehet naiv módon értelmezni helyneveinket hasonló hangzású igékkel:

Gyalókára gyalog mentünk, *Gyónon gyóntunk,*
Vencsellőre elcsellengtünk, *Nyögéren nyögtünk,*
Görgetegen átgörögtünk, *Dadon dadogtunk,*
Tiszasülyön elsüllyedtünk. *Bujon bújtunk.*

Ezek létező helységnevek – felvette ezeket Kiss Lajos a *Földrajzi nevek etimológiai szótárá*ba (1997) –, amelyek egyrészt puszta (vagyis toldalék nélküli) személynevekből keletkeztek magyar névadással *(Vencsellő, Süly),* másrészt magyar

(Görgeteg←görgeteg '[kő]hordalék') vagy ótörök *(Gyalóka←gyál 'láng')* főnévből erednek, legfeljebb nem pontosan ilyen formában használatosak *(Vencsellő →Gávavencsellő; Süly→Sülysáp).* Viszont a *Görgeteg* helységnéven kívül a többihez kapcsolt igei jelentés csak a játék része. Egyes helységnevek eredete bizonytalan: talán török eredetű személynévből magyar névadással jöttek létre *(Gyón, Dad),* de *Gyón*nak semmi köze a gyónáshoz és *Dad*nak a dadogáshoz, mert a *Gyón* alapjául szolgáló török személynév jelentése 'kövér', a *Dad* a *Tádeu* 'Tádé, Taddeus' személynév rövidült, hasonult becéző formájából származik.

Ennek a költeménynek a párverse a *Vándor Móka,* a Tamkó Sirató Károly tollából származó életimológiás játék:

Hévízen – vacogtunk,
Szomoródon – kacagtunk,
Árnyékoson – napoztunk,
Koplallón – jóllaktunk,
Éberlakon – álmodtunk.

Csolnakosra csolnakon,
Lovas-szirtre jó lovon,
Szombathelyre szombaton,
Hangsosvölgybe – daltalan,
Dalos-zúgba – hangtalan,
Zajgóvárra – zajtalan.

Az alkotó a helynevekhez jelentésükkel vagy ellentétes, vagy harmonizáló értelmű szavakat társít, illetve onomasztikai játékot kreál, mert a versrészletben szereplő helységnevek közül kevés a létező (Kiss 1997: *Hévíz, Szombathely, Csolnakos*), a többi kitalált, vagy esetleg csak ún. mikrotoponíma lehet, azaz egy helységen belüli területegység neve.

A *Héviz* helységnév jelentéséhez *(hév ~ hő + víz)* ellentétes értelmű igealakot fűz a költő, és ezzel azt hiteti el a befogadóval, hogy a következő felsorolásban is hasonló nyelvi jelenség zajlik. Valójában ennek az ellenkezője történik. Játékszabálya szerint bizonyos igéinkhez antonimikus értelmű szavainkból fiktív alkotású helyneveket kapcsol:

kacagtunk ↔ szomorkodtunk→Szomoród,
napoztunk ↔ árnyékba húzódtunk→Árnyékos,
jóllaktunk ↔ koplaltunk→Koplalló,
álmodtunk ↔ ébren voltunk→Éberlak.

A limerik alkotási szabálya szerint az első sor végén névnek kell állnia:

*Egy ifjú széplélek **Cegléd**en*
elábrándozott a lepkéken,
s túl sötét utcába tért be –
dealerek golyója érte!
Ennyit most őróla sebtében.
(Tatár Sándor)

Volt egy úr, úgy hívták: ***Jónás,***
ráfért egy jókora gyónás.
El is ment; darálta,
a pap meg halálra
rémült, és azóta kómás.
(Nádasdy Ádám)

A nevekkel űzött költői játékok sokszor ötletes nyelvi formában jelennek meg, például a személynévből való igeképzéssel *(legyuláztak)*. A személy- és helynevek kisbetűs írása többféle játékos indítékból adódhat *(táncsics mihály; párizst)*. Máskor a név jelentése, annak az „értelmesítése", népetimológiás megfejtése nyújt alkalmat a játékra *(Gyónon gyóntunk)*. A név betűinek átrendezése, az ún. anagramma egyenesen kirakós játékhoz hasonlítható. Van, hogy maga a versstruktúra kötelezően névhasználatra épül, mint a limerik esetében. Az onomasztikai játékok különös fajtája a helynévalkotás, amely kitűnő terep a költői fantázia számára *(Szomoród; Koplalló)*.

DUPress

8. JÁTÉK A HELYESÍRÁSSAL

A Magyar Tudományos Akadémia 1832 óta a magyar nyelv írásban rögzítésének módját szabályokba foglalta. Hogy lehet mégis ezekkel játszani? Éppen a helyesírási szabályok áthágása kínál játékos lehetőségeket az alkotóknak.

Catullus híres sorát *(Odi et amo)* így írja át Petri György:

*Így **odietamózok** vele, magyarán gyűlölöm és imádom.*
(Mari bűnei)

Az egyetlen szóba írt latin mondatot magyar igeképzővel és raggal látja el, ilyen módon a latin mondatból szót, mégpedig igét alkot: *odietamoz(ik).*

Idegen név kiejtés szerinti írásmódja teljesen abszurd magyar versben, mert szótár kiejtést megadó zárójeles formájának képzetét kelti:

*kiderül, hogy Verne: **zsül***
(Parti Nagy Lajos: *Krétapálya*)

Idegen eredetű szavak sokasága szerepel Kovács András Ferenc következő limerikjeiben. Különösen a magyar ejtés szerinti írásmódjuktól lesznek mulatságosak:

„Robbanna fel végre Tel Aviv,
Mert attól békével tel a szív!" –
Kurjant Abdul-Rahmán,
S magasba durranván
*Röptében hörrent egy **szelavít.***
(C'est la vie)

Poétánk, Georg von Petri,
bajuszát mélázva pedri:
„How many (de juszt is!)...
wie sagt man... la justice
*hongroise? **Agyin, dva?** Eh, **tri!***
(Magyar lant)

A vershagyománnyal feleselnek az ún. **resztlis versek,** és kétségkívül játékra épülnek, ugyanis a verssor végén nem szokásos a szót elválasztani, és a szó többi betűjét a következő sorba írni. Az ilyen szándékoltan hibás helyesírású versekben resztli, azaz 'maradék' van. Csukás István *Hogyan lettem filmszínész* című írásában így örökíti meg egy resztlis vers hangoztatását:

Jó, szavaltam tovább, volt még:
Valóban,
benne van a görög a falóban!
Ej, mi a kő, tyúkanyó, kend
a szobában lakik itt bent?
A ház előtt egy lóca,
rajta ül a pióca!
Volt egyszer egy fehér ló
volt neki egy lófió!

– Elég? – kérdeztem Lulutól.
– Elég – mondta Lulu. – Most figyelj. A következő verset kell elszavalnod:
Jó ital a málnaszörp,
szereti is minden törp-
e!
Érted? Az e-t külön mondd!
Bólintottam, hogy értem. Lulu elmondatta velem, majd lelkesen helyeselt:
– Ez az
– ! Ez az! El ne felejtsd! Most megnézhetitek az állatokat!
[A Lulutól idézett vers Ágai Adolftól való, aki a gyerekeknek több ilyet is írt a *Borsszem Jankó* című lap *Kis Lap* című gyermekújságjában.]

Az erős játékhajlamot mutató Szilágyi Domokos *Ólommadár* című versében nem a rím kedvéért él a szótöréssel, hanem azzal játszik el, hogy a sorvégi elválasztással az összetett szó nem két *(ólom+madaracskám),* hanem három szóból is összetevődhet *(ó+lom+madaracskám):*

Karmomat ha mélyre bocsátom, éppen
tősgyökérben fog megakadni, úgyhogy
lészek én saját magamúl az én ***ó-***
lommadaracskám!

Kukorelly Endre sem maradhat ki a játékból:

Mutatták a tévében a ***zsiráfo-***
kat*, az* ***anti-***
lopakodókat*, az oroszlánt és az orángutánt,*
és jött a Bandi.
(Samunadrág. Mut)

A következő játékos szótörése alighanem a rímhatás *(lapos; villamos)* kedvéért történik *Szív* című versében:

A szív remeg
fütyülnek a szelek
bármit ***lapos-***
ra *nyom egy villamos*

Várady Szabolcs sem hagyja ki ezt a játéklehetőséget, noha nem a rímre hegyezi ki a szótörést. Lehetséges, hogy a következő sorok 11 szótagszámához igazodott, vagy a *folytatta* szó jelentését képezi le *Álom, mértékkel* című versében:

Míg a háttérben kutatásait ***foly-***
tatta *két altárs, a kopott szalonban*
főnökük halkan velem üldögélt el

Gyakori, hogy „a rímkényszer hatására nem a szótaghatárnál vágják el a szót" (Grétsy 2012, 345). Így jár el Petri György is:

A lelki odvam-üdvömet? Kellene egy
instancia, amely betiltja az ***ilye***
n *nézlelőpontokat: hiszen a*
líra – végső soron – minden, csak nem logika.
*El kéne állítani a gondolkodáso****ma***
t.
(Valamit valamiért)

Tandori Dezső is merészen töri szét a szót sorvégen, így lesz játékosságot teremtő tényező a helyesírás:

volt ez ezerkilencszáznyolcvanhétben, a ***mű-***
tét*, két év telt, mire*
oda jutottam el, hogy járni ***egyszerű-***
en *nem bírtam****, kive-***
rt *a veriték, ha a buszperonra* ***kapaszkod-***
ni *próbáltam*
ki lángoló
testtel zuhant sinek
közé, a robogó
vonat szélén ***kihu-***
nyt *a lobogás, a vállát*
leszakította a
kerék forgataga
(Hashártyaszakadási elégia)

A költő felrúgja az elválasztás elemi helyesírási szabályait is egy-két szótörésében *(kive- / rt; kihu- / nyt)*.

A limerik játékosságába is belefér a szótörés egyrészt a megszabott sorhossz, másrészt a rímelés kedvéért:

Volt egy báj' ifjú hölgy Pécsett,
a légyottról ő néha késett,
míg egy féltékeny lektor
nem tűré már és ***megfor-***
gatta *szívében a késet.*
(Tatár Sándor)

A **régi korok helyesírásával** írni (*cs* helyett *ts, zs* helyett *s*) korunkban játéknak minősülhet:

Madár-e az Denevér
szegy-tsontjai üregtelen boltozatával
dől a besötétült Levegőre
midőn a Tsillagok dorombolnak a magasban
ő a két kifeszült vánkos-cihával kiugrik
s mi köze Tsillaghoz, mi köze az ég bársony-harangjához
Sinórt a Zenítig vágyaival nem von:
tsapong a Táplálék iránt.
(Szécsi Margit *Madár-e az Denevér [KASSÁK IFJÚSÁGA]*)

Kovács András Ferenc így archaizál *Kys maghyar nyelw: emleec* című versében:

andraas edes athya kewzewn krysthynanak
walamynth feeny kewzewn
wyzen futo aarnynak
magasban zewkkenew thuender zywarwanynak
mezzy ewrewmeenec
yzengeth az baanath
zuelew athya yghen kewzewn kys lanyanak

A *Kis magyar nyelvemlék* mai olvasata így hangzik a költő átiratában:

andrás édesatyja köszön Krisztinának
valamint fény köszön
vízen futó árnynak
magasban szökkenő tündér szivárványnak
messzi örömének
köszönget a bánat
szülőatyja így köszön kislányának

A rokokó kort helyesírással ilyen módon hitelesíti:

Fanny fölébred
Rokokó töredék

Vagynak lyráknál lényegesb ügyök:
Ha Fannym ébred, fényesen gügyög,
Gagyog, götzög, fölgurguláz, katzag!
A vers tsak álom, köd fölött fütyög:
Vak látomás, tört pusztulás, katzat!

Schein Gábor a modern élet tragikus halálnemét az *Ómagyar Mária-siralom* szavaival jeleníti meg. A régi és a modern szöveg szervetlen kapcsolatát a zárójelezésen kívül a kiejtést hitelesíteni szándékozó archaizáló írásmód is jelzi:

Az autó hiába fékez, tested kitömött rongyoszsák,
arcod mosolygós alma (mondják: ***keserűen kínzatul****). A kéz, hol a kéz? (Mondják:* ***sirou anyját teküntsed),*** *nem látom, honnan szól a*

hangod: oldalról éri a lökés. Egy papírváros
a színpad s te, senki bábja, csak heversz, fejjel
kivágódott a szélvédőüvegen (kiáltják: ***én junhum olélottya),*** *nem tart a szíj.*
(Baleset)

A nyelvi deviancia megnyilvánulásaként a helyesírási szabály felrúgása is jellemző jegye Parti Nagy Lajos költészetének:

se nyer, se veszt), hogy el ne ***szablya*** *máris,*
(Merlin, gerlever)

Máskor hangalakzatok írásos rögzítésével szegi meg a helyesírási szabályokat:

Két ***trottli*** *kéz, s bár* ***mannikűrre*** *futja,*
elmúlt a múlt, hol tíz sovány agár,
ma már az ujj csak lusta ***pónikuttya,***
és csak tapirgál holdas éjszakán
(Három bárzong)

Fittyet hányva a szabályoknak, expresszívvé teszi a kifejezésmódot: epentézissel nyújtja meg a mássalhangzókat *(tro**tt**li; ma**nn**ikűrre; póniku**tty**a),* apokopéval rövidíti meg a szót *(bárzong),* és a *tapirgál* szót vagy hanghelyettesítéssel hozza létre *(**k**apirgál),* vagy szóösszerántással *(**tap**ogat + kap**irgál**).*

Kovács András Ferenc a magyarkodás anakronisztikus voltát három helyesírási vétséggel sugalmazza *Rókatánc a tarlón* című versében:

Hajh, kuruczpirosra foltoz
majd, ha hung a rista kolhoz!

A *kurucz* szó archaizáló írásmódjával, a *kuruczpirosra* szóösszetételként írásával és a *hung a rista* szó széttagolásával jelzi a költő az elítélését.

Az alkotók arra szoktak hivatkozni az írásjelelhagyással kapcsolatban: a vers szerkezete, gondolati íve nem tűri a részekre, mondatokra széttörtséget. Ezt vallja Kányádi Sándor is:

El kellene
nemcsak az írásjeleket
és a még mindig osztálykülönbséget
fitogtató nagybetűket el kellene

hagyni minden fölöslegest
meztelenre kellene vetkőz-
tetni a szavakat akár
a deportáltakat

A mondatok központozásának elhagyásával kétértelműséget lehet előidézni, ahogy ezt Aragon is megállapította: „Én [...] szeretem a kétféleképpen olvasható mondatokat, amelyek két jelentésben is bővelkednek, s amelyek között választanom kellene az írásjelek miatt, márpedig én nem akarok választani. Ha két dolgot akarok mondani egyszerre, nekem magamnak kell kiötlenem a kétértelműségemet. Ez a szándékos kétértelműség gazdagítja a jelentést" (1965, 102). Az írásjelezés nem csupán helyesírási szabályokhoz igazodik, hanem költői szövegekben közrejátszik a jelentés kialakításában, mint Kányádi Sándor *Oki Asalcsi balladája* című versében is:

vannak vidékek kietlen
messziségekbe veszetten
vidéki az őshitnek
ahová utak nem visznek
de eltalál visszaréved
behunyt szemmel is a lélek
nyomra lel a szó a dallam
kötése köt oldhatatlan

Nincs a versben hagyományos versmondat. Hol lehetne vessző vagy pont? Lehetne tagolni a versrészletet a *vannak vidékek* után, és akkor az *őshitnek* szóval bezárólag formálódik az értelmezős szerkezet. De vessző a *veszetten* szót követően is kitehető, és ebben az esetben az első két sor képez egy tartalmi egységet. A *nyomra lel* szintagma igéjéhez tartozhat egyetlen alany *(szó),* és akkor a *dallam kötése* birtokviszonyt alkot enjambement formában, de két alany *(a szó a dallam)* is kötődhet a *nyomra lel* szintagmához, ha a *dallam* szó után vessző kerül, és ekkor áthajlás nem történik.

Tolnai Ottó élőnyelvi párbeszédes szöveget imitál:

mondjad János mondta pista
hosszú ziháló csönd
hogyan mondják franciául
azt hogy

A párbeszédes szöveget narrátori magyarázatok szakítják meg *Kormos és Pilinszky. Parancs Jánosnak* című versben. Alighanem a dialógus és a magyarázó szöveg el nem különülését van hivatva jelezni az interpunkció hiánya.

Figyelemreméltó Kemény István költő véleményének változása az írásjelhasználatról: „A hetvenes évek végétől kezdve sokáig azt hittem, hogy vesszőt, kettőspontot, pontosvesszőt, pontot, felkiáltójelet, kérdőjelet és nagybetűt versbe írni soha többet nem szabad. Elvonják a figyelmet a lényegről, a mondanivalóról. A vers íródjék csupa kisbetűvel, központozás nélkül! 'szintén, szívből úgy éreztem, hogy egy vers akkor a legszebb, ha kizárólag maguk a szavak állnak benne egymás mellett, és az ő rendjükből ragyog ki a lényeg. [...] Írásjel nem való a versbe. Nem voltam egyedül ezzel a hülyeséggel. [...] Később rájöttem, hogy a központozás elhagyása közönséges irodalmi divat volt abban a korszakban, és az égvilágon nem volt semmi jelentősége, nincs következménye. Még később viszont arra jöttem rá, hogy ez a divat az elhaló modernség egy kései virága volt. Most is ezt gondolom" (2005).

Az írásjelek kitétele része az értelemképzésnek, mint József Attila *Szappanosvíz* című költeményében is, ahol a valós szemléleti kép, a soráthajlás és az interpunkció együttese megbonthatatlan egységbe forr:

Im, – a hűs udvar téglakocka
vörösén előbb meglapul,
majd óvatosan, ágra-bogra
oszolva előrenyomul
a szappanosvíz, de megtorpan
s kis kék fején hol ott, hol itt,
szinte meglátni láthatatlan,
reszkető, apró csápjait,
amint az akadályt leméri.
Fel-alá futkos, mint a rab.
A szappanosvizet eléri
a halál és továbbhalad.
Még megrázza habos sörényét,
színe reszket, mint ideges
állatok bőre. Sárga fény ég
zöld-kék testén, melyet az est
hamvas ujjával nem talál már.
Nem lesz. De amíg ott remeg,
semmicske borzongása átjár, –
az én furakvó lelkemet
is megrezgeti vergődése,
én is szállnék s szállna az ág,
a ház, a szalma, felhő és e
sok egymáshoz kötött világ!

Az elömlő, az „előrenyomuló" szappanos víz látványával összhangban a versben eluralkodik az enjambement, azaz egymásba folynak a sorok, sőt a strófák is. Viszont a szappanos víz „megtorpanását", az udvar téglakockáinak akadályképzését a vesszővel sorokra tördelt versszak vizuális képe szimbolizálja. Holott a soráthajlások továbbra is jellemzők: „szétfolynak" három sorba a versmondat vázát adó grammatikai elemek: a főnévi igenév *(meglátni)* kötött kötelező *(csápjait)* és lényeges információt nyújtó szabad bővítménye *(fején)*. A bezártság képzetét asszociáló hasonlat viszont már ponttal zárul le: *Fel-alá futkos, mint a rab.* Hasonlóképp a szappanos víz megakadását, a „halálát" jelző képet is pont zárja le. A külső valós látvánnyal, a „zöld-kék" szappanos víz „reszketésével,

remegésével, borzongásával, vergődésével" bár együtt rezeg a lírai én lelke, ám a párhuzamot, a költői reflexiót mégis gondolatjel különíti el.

Sejtelmességet, a megbújó gondolatokat, a továbbgondolásra késztetést sugallják a három pontok Kovács András Ferenc *Litánia* című költeményében, amelyben az átvett József Attila-sorok dőlttel írottan különülnek el az álló betűktől:

> Miként az ujjak más ujjak közé
> Fonódva szinte összefekszenek:
> csak úgy. *Szorítja, nyomja, összefogja*
> *Egyik dolog a másikát*... Amint
> Megíratott... Akárha volnánk éjszakák,
> napok, szerelmes ujjak párbeszéde...
> Ujjperc a perchez, lét a pillanathoz:
> Úgy *elvegyülni és kiválni* végül.

A *Vexilla Regis prodeunt* című, *Király Lászlónak* címzett verse pedig a pontok sokszorozásával valószínűleg hosszabb szünetekkel tagolt dialógust és megnyilatkozást sejtet:

> *Illem? .....*
> *Működ? .....*
> *Divatelv? .....*
> *Itt benn .....*
> *Működik a nyelv .....*
> *Künn meg szégyenülhet orcánk .....*
> *Végítéletünkben, László .....*
> *Majd kibomlunk, mint egy zászló: .....*
> *Csattoghatunk, nem leszünk .....*
> *Csak lobogunk, verdesünk .....*
> *Mintha .....*
> *Rilke- .....*
> *Versben .....*
> *Volnánk .....*
> *Mintha . .....*
> *Valakihez .....*
> *Szólnánk .....*

Egy szó elemeire bontása, valamint kis- és nagybetűs forma használata többértelműséghez vezethet, illetve jelzésértékű, mint Szilágyi Ákos *Díszszemle* című versében:

Ez a DÍSZszemle,
Ez a DÍSZ-SZEM-LE!
SZEMle, viGYÁZZ!
SZEMle, piHENJ!

A *díszszemle* katonai szakkifejezés: 'magas rangú állami vagy katonai vezetőnek a fegyveres erők bizonyos alakulatai felett tartott ünnepélyes szemléje', de a szóösszetételi előtag nagybetűs írása (DÍSZszemle) alkalmilag a 'pompás, díszes ünnepség' jelentést is hordozza. A második sortól a kötőjelezés, a továbbiakban a kis- és nagybetűk váltogatása a katonai vezényszók jellegzetes hangsúlyozását és hanglejtését jeleníti meg az írásképpel.

Kukorelly Endre verssora épp a zárójelezéssel két szólásra is rájátszik:

De rosszból a sok árt, a sok a jóból
Vagy á(rt) vagy bé(rt), attól függ.
(Vojtina-redivivus)

Hiszen eszünkben juttatja a beszéd folytatásának kívánást: *Aki á-t mond, mondjon bé-t is,* illetve az erre épülő játékos formájú követelést is: *Aki árt mond, mondjon bért is.*

Az alkotás folyamatában a javítás lehetőségét a lehúzásokkal szimbolizálhatja az alkotó:

~~*Ferdén fekszem*~~ *Fekszem ferdén idegen tájon kereszt*
ben Testem darabokra tépik a fák
jó fájni így ~~*csöndes*~~ *sóhajt* ~~*egy*~~ *a vérző* ~~*tagom*~~ *talon*
Asztalon pohár Cabernet Sauvignon
(Zalán Tibor: ~~*Chanson*~~ *Borban* ~~*U*~~*utazó* ~~*vers*~~)

Tandori Dezső *Koppar Köldüs* című kötetében teljesen felrúgja a helyesírás szabályait:

(Hogyminirodot: nemlac, mirodot nemlasztc. Sajn. En van voltl pontsgtoöerkvoöü, elmond trkvöo, nemlactsz, mimondtel, nelmac hogymondtl.)

És emellett a mondatalkotás törvényeit is:

NAP NAGY SETANP! DE MEG ELOÖET FELJEGYJEZES REGL: hjanyijzik
a lancidh, horvathkretert st., heves vágy erezejerzjk irant ezk, erzek helyhez it semi koöez, szivemmeg nemdobgtatja – gödrbnevolt voltam en van.

A szinte írástudatlan ember írásmódját imitálja, ahol ...*lehul az ekzet:*

Ezt a vegen irom, ide elejere tesz, szomorusag, itt

masodik het Köln, minden let szomoru, othonrol mondod
jo hirek is, de hangod szomoru, te ahogy othon vagy velük
kik szeretteink, egyikük röl – Mokka madarunk – mondasz
rosszan jav., rosznak hallatszo hirt: a kis egyik szeme!
(SZEGENY ES ROM HALMZ HOGY IRV KÖT EZ TET VAN DE ISTENEM NE IGAZOLD)

Esetleg a kezdetleges nyelvhasználót jelzi:

Hal nemet egyseg mit bän nekik fränc.
Schvitersz ata meg alapja hang. Alokoztva merz bild,
kep, melyen volt Commerzbank, de o letep resz,
maradt com, bank hijan merz, letek merznilb. Mija franc.
Ezt irok. Ezt en ir, mi van, es ako akor mivan akkormi ak
kormivan akor. Ez rithm end es akarmi, amit utal.
(...JOL ELKEZTEM FRÄNC EGY GESZBE...(%/=)

A betűvetést most tanulót:

HAZATEroben FELhokozt LATahol EEl, HOLOKoöroükee LNEek,
nEMGEP NAMEEAM AaChen mEGISotis Eel, el es EEl, eEl s eäl, el.

A könyvajánló így vezeti be ennek a műnek az olvasását: „Koppenhága, Párizs, Köln, Düsseldorf. Négy városnevet rejt a cím, s egyben négy utazást. A versek alanya amúgy kiüresedetten, »kopár koldus«-ként tévelyeg az idegen környezetben, mindent egy ötödik helyszínre vonatkoztatva: Budapestre. Budapest jelenti a szeretetet, az otthont, az értelmes tevékenységet. Az utazás élményei (múzeumok, kiállítások, szállodák, templomok) korántsem megnyugtatóak, inkább tovább tördelik a lélek még ép területeit. Ezt a tördeltséget fejezi ki a szövegek sajátos nyelve is. A helyesírás és a nyelvhelyesség szabályait felrúgva Tandori egy magyarból transzformált, ám idegenül csengő nyelvet konstruált, amely állandó távolságtartásra kényszeríti az olvasót, míg különös zenéjével ámulatba ejti. Mégsem a nyelvi játék, ami rendhagyóvá, avantgárddá teszi ezt a kötetet. A versek egytől egyig »érthetőek«, »értelmezhetőek«."

Az emfatikus ejtést rögzíti Várady Szabolcs *Első mesterem emlékezete. 1. Látogatás* című versében a betűsokszorozással:

„Megmondjam neked, mi a kompozíció, ***fiúúú****?"*

Nem egy vers a hangzás és az íráskép kettősségével való játék. Ilyen Kukorelly Endre *ő karikára K* című verse, amelyben valós vagy fiktív nevek hasonlatossága idézi fel az ismert Kossuth-nótát *(Esik eső karikára, Kossuth Lajos kalapjára):*

Astue Zenthe
El F. Oggy
Otte Regime
N. Tje
Ham Egeg
Iser Az
Tűz Eni
Minny Ayun Knack
El Khelmeni
Eli Jena
Magi Ar-Sabbath
Sage Ljena
Hazako Su Thla
J. Os

Vagyis a titkosírás megfejtése a következő: *Azt üzente, elfogyott a regimentje. Ha még egyszer azt üzeni, mindnyájunknak el kell menni. Éljen a magyar szabadság, éljen a haza. Kossuth Lajos*

A beszéd érzelmi töltése a hangsúlyozással, a hanglejtéssel és a hangerővel feltűnően érzékeltethető. Ennek vizuális tükrözése a szokásos helyesírástól eltérő formával jelölhető. 1953. november 25-én a londoni Wembley stadionban a magyar Aranycsapat legyőzte a hazai pályán 90 éve veretlen angol válogatottat. A magyarok és a riporter örömmámorát több extralingvális eszköz összhatása idézi fel: egyes szavak végig nagybetűs írásmódja, a felkiáltójelek megsokszorozása *(Gól! Gól!! Gól!!!),* ezenkívül a sportpályákon hallható skandálást sejteti a betűsokszorozás és a kötőjellel széttagolás:

Már az egész ország fülel, egy ember kiabál csak,
egyszál ember a brit ködfalon át, *Szepesi.*
Mondja is, aprítván-szaporázván, dördül az éter
hullámán: *Öcsi? most! vidd, Öcsi! vágd, Öcsi, rá!*
Aztán – *Gól! Gól!! Gól!!!* Recseg attól mikrofon, ablak.
Tombol öreg, fiatal. – *Most bele!* – bőg, aki él.
Gól! Gól!! Gól!!! – szilajon csattog szét. Végtire: *Győztünk!*
GYŐZ-TÜNK! – tárul a kar, csók ide, csók oda, csók.
Mámort habzik tar medrében a pőre November,
partról partra riog: EGY A MA-! EGY A MAGYAAAR!
(Csanádi Imre: *A nagy futball-győzelmek idején. A londoni hat-három közvetítésekor*)

A gyermeki beszédet, írásmódot hozza játékba Weöres Sándor *Kisfiúk témáira* című verse helyesírási hibáiban:

1
Ha majd hatéves leszek
Ibit elveszem feleségül
mercédes kocsit vezetek
Ibi nem ülhet bele
otthun a hele.
2
KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE
csak én vagyok okos
énnekem a segembe is felyem van.
Pityu és Pöszi
az óvodakertben mindenfélét sinálnak
ni mijen dicnók
a többi óvodások körülöttük álnak
nézi a Paidagógosz néni
pfuj meekkora dizsnók
űrlapot és hegyes tollat ragad
dühtől hullámozva ír:
Tüzdelt Zülők!
Máskor scináljanak jobb jerekeket.
És felelnek a zülők:
Kedves Paidagágász Néni!
Hun házasodunk hun meg elválunk
különb féle jerekekkel kísérletezünk.

A tudatos helyesírási vétségek mindig játékos figyelemirányító szerepűek.

DUPress

9. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉKOK KÜLÖNLEGES ALKALMAI

Régóta szerveznek költői versenyeket, például egy megadott témáról versírást. Ezek a nyelvi játékokra különös alkalmakat teremtenek. Már az ókori görögök is gyakran rendeztek költői versenyeket. A középkorban a franciák megadott rímekre írattak költeményeket a versengőkkel. A németek egészen abszurd játékot űztek: egy verset hosszában kettévágtak, és a két részt egy-egy költőnek adták kiegészítésre. „A művészi »aranykorok« az irodalmi játékok kiemelkedő korszakai voltak. A társadalmi igény: a szórakozás, az időtöltés, a versengés, avagy éppen az irodalmi jártasság, kulturáltság játékos bizonyításának vágya éltette ezeket" (Hoványi–Szepes 1977, 177).

Közismert Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Kerényi Frigyes poétai versenye. 1845-ben Petőfi játékos költői versenyre szólítja fel költőtársait, hogy *Az erdei lak* címmel írjanak verset. Ez a három azonos témájú és című mű meg is jelent nyomtatásban. Így hangzik a Petőfi Sándor megverselte téma:

Mint a szív az első szerelemnek titkát,
Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja;
Meg nem árt erőtlen szalmafödelének,
Ha dühét a szélvész e vidékre fúja. [...]

S búgó vadgalamb és fütyülő rigófaj
Nem félnek, hogy őket csalják lépvesszőre...
Önmagáról tudja e lak népe, millyen
Édes a szabadság tiszta levegője.

Nincsen itten rabság, nincsen itten urkény,
Melly parancsolatját mennydörögve adja;
Csak az égiháborúnak zeng koronként
Istentiszteletre buzdító szózatja.

Így rajzolta meg az erdei lakot Tompa Mihály:

Völgy felett, a bérc alatt, középen,
A behorpadt hegynek oldalában:
– Hallgatózva néma csend körűle, –
Nádkötésü kis lak áll magában.

Zúg az élet, zúg vásári népe,
S nem hat a bérc egyszerű lakáig;
Néha hallik elhaló harangszó,
Szép idő ha gyors esésre válik.

DUPress

Itt a hajnalt nem kakas kiáltja,
Van dalos madárja minden ágnak:
A rigó-fütty, gerlicék bugása,
S csattogány-dal szépen összevágnak.

Ilyen a Kerényi Frigyes megverselte erdei lak:

Erdős ormok alján völgyi sík felett
Siető kis csermely kunyhóhoz vezet.
A kunyhó ledőlne, hogyha régi fák,
Régi ismerői, nem támasztanák:
Kéményén a fecske bizton száll bele,
Hisz csak olykor-olykor fütöl tűzhelye.
Ily szegény tanyához minek a sövény?
Csak azért, hogy ágas-bogas tetején
Elmulasson egy-két jókedvű madár,
Mely a tüske közt is fütyörészve jár.

A tavasznak még csak első híre jött,
S a vityilló népe már kiköltözött,–
Síró gyermekestül künn lesz alkonyig.
Zúgban a komondor mélyen aluszik.
Közelebb csak, édes zengő madarak,
Üres a ház, meg nem háborítanak.
Készülj új dalokra, kicsi zenekar,
A tavasz, ha eljő, szép zenét akar:
Népszerű király az, merre csak halad,
Ily szegény tanyákat is meglátogat.

A költői versenyben írt *Az erdei lak* című művek szép természetleírások, de mind tartalmukban, mind hangulatukban, mind formájukban eltérnek az alkotók költői személyisége, látásmódja, egyéni stílusa következtében. Hiszen míg az azonos motívumban: az erdei lakban Petőfi a szabadság jelképét látja, Tompa a nyugalom helyét, addig Kerényi konkrét, szegény, de mégis idilli tanyaként jeleníti meg. Az utóbbi verse azért nagy teljesítmény, mert szerzője eperjesi német családban Emil Friedrich Christmann néven látta meg a napvilágot. Tizenkét-tizenhárom éves koráig egy szót sem tudott magyarul, csak a reformkori politikai küzdelmek hatására sajátította el a magyar nyelvet. Eleinte Vidor Emil néven írogatott verseket, bár ezek közül nem egy meg is jelent, de mert nem volt nagy sikere, abba szándékozott hagyni a versírást. Éppen ez a költői verseny hozta vissza az irodalomba, hiszen akit Petőfi költőtársnak talál, az érdemes arra, hogy a költők társaságába befogadják.

*****

A költői verses levelek – mint alkalmi versek sokszor játékos szituációs műfajok – a komoly tartalmat tréfásan adják közre. Bár nagyon ismert Petőfi Sándor és Arany János verses levelezése, mégsem érdektelen rámutatni az ebben megbújó játékos, humoros nyelvi fordulatokra. Petőfi így tréfálkozik *Levél Arany Jánoshoz* című költeményében:

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott
Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is?
Vagy mi az ördög lelt?... híred sem hallja az ember.
Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír:
Akkor béke veled, legyenek szép álmaid ott lenn,
Feddő kérdésem nem fogja zavarni nyugalmad,
Hogy mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben?
Hogyha pedig görcs bánt, menj a patikába, s iparkodj'
Meggyógyulni, fiam, s aztán írj rögtön, azonnal.
S ha feledél engem? ha barátod volna feledve?
Dejsz ugy, öcsém, vessz meg, kívánom tiszta szivembül.
Te mikoron nevedet keblem mélyébe leírtad,
Mit tettél, tudod azt? gránitsziklába acéllal
Vágtál életen át múlás nélkűli betűket;
Hát én? én nevemet karcoltam volna homokba,
Mellyet, névvel együtt, egy hó szellője is elfúj?
Megköszönöm, ha netán így van... no de elhiszem inkább,
Hogy rosz verseim is vannak, mint hogy te feledtél.
Lomha vagy, itt a bibéd; restelsz, mint jó magam, írni.
Kérlek, hagyd nekem a restséget, légy te serényebb,
Lásd, nekem úgy illik, (s oly jól esik!) úgy-e lemondasz
Róla, ha én kérlek? – Hah, máris látlak ugorni,
Mint ragadod nyakon a tollat, mint vágod az orrát
A tintába, miként huzod a sok hosszu barázdát
A papiron, ringy-rongy eszméket vetve beléjök...

Petőfi Sándor és Arany János baráti kapcsolata költészeti elveik azonossága miatt jött létre, de alighanem – eltérő vérmérsékletük ellenére – emberi mentalitásuk hasonlósága tartotta fenn.

Petőfi tréfás kérdéssorozattal indítja verses levelét, amelyhez bensőséges hangú megszólítást köt *(imádott Jankóm),* majd hirtelen váltással patetikus hangnemre vált át *(Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír).* Ezt követően közvetlen, baráti hangvételben érdeklődik a levélírás elmaradása felől *(Hogy*

mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben?), majd vicces beszédmóddal folytatja, hiszen a nála hat évvel idősebb barátját *fiam*nak, *öcsém*nek nevezi, és tréfás fenyegetésre vált *(Dejsz ugy, öcsém, vessz meg, kívánom tiszta szivembül).* Közvetlenül ezután költőtársa hatását ünnepélyes tónusú metaforával juttatja kifejezésre *(gránitsziklába acéllal / Vágtál életen át múlás nélkűli betűket),* majd tréfálkozó stílusra tér át *(Lomha vagy, itt a bibéd; Kérlek, hagyd nekem a restséget; úgye lemondasz / Róla, ha én kérlek!),* és élcelődéssel folytatja *(miként huzod a sok hosszu barázdát / A papiron, ringy-rongy eszméket vetve beléjök).*

Néhány hónappal később a levélváltás folytatódik, és Arany János így válaszol *Episztola Petőfihez* című költeményében:

> Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,
> Szíves üdvözlését íme küldi Jean d'Or.
> Vettem, oh nagy férfi, ostoba leveled,
> De azért nem mondom: *hujj ki* vagy *le veled!*
> Mert nem üres hólyag és nincsen ebbe szél;
> Kedves ostobaság mind, amit e beszél,
> És a sok giz gaz közt, ha ugyan jól értek,
> Van sok szép kaláris, s több ily becses értek!

Arany János Az *imádott Jankóm* megszólításra hasonló titulussal válaszol: *Imádott barátom,* és megtoldja csöndes nyelvi humora jeleként a saját neve angol fordításával *(Jean d'Or).* Majd mulatságos tartalmi *(nagy férfi, ostoba leveled; a sok giz gaz közt… / Van sok szép kaláris)* és stiláris *(oh nagy férfi↔hujj ki vagy le veled!)* ellentétekkel folytatja levelét.

*****

Az önsírversek, amelyek a népi sírversek mintájára tréfás hangvételűek, szintén sajátos alkalmai a játéknak:

EPITAPHIUM

ITT NYUGSZIK
ARANY JÁNOS
szerkesztő
SZÜLETETT 1817. MÁRC. 2-ÁN
MEGHALT…

Nincs végezve itt még a cikk,
Folytatása következik:
Én Uram, légy én szerkesztőm,
Új folyamban újra kezdőm.

Ennek az önsírversnek a játéka abból fakad, hogy párhuzamot von a szerkesztő Arany János és az Úr között, akit szintén szerkesztőnek tituál, mint aki képes *„Új folyamban”* új lehetőséget kínálni a halandó embernek.

Illyés Gyula önsírverse így hangzik:

Élt bölcsen azontul, *Voltak, akik legyulázták,*
Hogy bírta bolondul. *Voltak, akik legyalázták.*

A *bölcs* és a *bolond* fogalmakat ellentétesnek gondoljuk. A versben viszont ez a kettő szinte azonosítódik: hiszen a bolond magatartás felvétele bizonyos élethelyzetben bölcs dolog. A *le-* igekötő egyik jelentése 'valakit értéktelenebbnek tekintve' említ: *legyaláz* 'gyalázkodva leszól valakit', hasonlóképpen a *legyuláz* alak is pejoratív stílusszínezetű ('az országos hírű költőt csupán keresztnevén szólít'), másik értelemben csak 'csökkenést vagy kisebbedést' jelez, mint a *letegez,* amely 'a megillető, megtisztelő megszólítás helyett tegezve szólít meg' értelmű, ugyanakkor a barátok között szokásos tegeződés a baráti közeledését is sejtetheti. Ha az utóbbit feltételezzük, akkor a *le-* igekötő két értelmével a költő párhuzamos ellentétet teremt, ráadásul mivel a *legyulázták* és a *legyalázták* igék egyetlen hangban térnek el, ezek kancsalrímszerű összecsendítésével ötletes játékot űz.

*****

Vágó Márta a József Attiláról írott könyvében így számol be a költő és a Benedek Marcell közötti 1928-as versversenyről: „– Különféle lovagi tornák vannak – mondta Attila –, legjobb volna egy szonett-verseny! – Marci belement, és hozzáfűzte, hogy a hölgy nevét bele kell foglalni egy sorba, vagy a kezdőbetűkből kell, hogy »kijöjjön«. – Ezt a feltételt nem fogadom el – mondta Attila –, hanem témát kérek. Mindenről a világon lehet szonettet írni, akár erről a kerek asztalról is – rámutatott. Valaki kitépett egy füzetlapot, és az egyik oldalára Marci írta finom, vékony, halvány betűivel (itt fekszik előttem):

KEREK ASZTAL

Artus királynak tizenkét lovagja
Büszkén ragyog kerek asztala körül.
Mögöttük a zord harci zaj elül,
Arcukról elmult a tornák haragja.

A költő már a krónikát faragja,
Dicsőítő szókat mindenkirül,
A tizenkét lovag nyugodtan ül,
A harcot most már ifjabbakra hagyja.

Nekik eztán csupán dicsőség jár ki,
De az ifjuság áll hátuk megett,
Szővén magában harci terveket

És mosolyog: csak pihenjetek már ti,
Álltatok tornát, harcot eleget, –
Mi meg akarjuk vívni az eget!

A füzetlap másik oldalán ugyanazzal a ceruzával egészen vastag írással írta Attila:

KEREK ASZTAL

Óh kerek világ kerek asztala,
éhesen ültem én melletted mindig.
Terülj most nékem, kezemből behinti
szürkeséged rózsák zuhataga.

Terülj most nékem. Ült-e valaha
eléd bosszús istent rendelő vendég?
És könyökölt-e így? Tudod-e nemrég
szivem vérfoltos abroszod vala.

És teritettem rajta mindeneknek,
faló farkasnak, öklendő ölebnek
s most itt révedek rajtad éhesen.

Mondd, megdicsérnél-e, ha szólni tudnál?
Vagy lábaiddal tőlem messze futnál,
hogy ne boruljak asztalomra sem?

Marci volt a legjobban elragadtatva a verseny eredményétől. – Iskolapéldája lehetne a különbségnek filológus és költő rögtönzése között – mondta. Attila persze nem volt megelégedve, de azért emelkedett hangulatban volt, sokat nevetett" (2005, 62–64).

*****

A francia költői versenyek mintájára XX. századi alkotók is játszanak. Vágó Márta visszaemlékezésében azt is megörökíti, hogy József Attila és Illyés Gyula egy-egy szonettre való rímet adtak meg a másik számára. Ez az ún. bouts-rímés játék, amelyben előre megadott rímekkel kell verset írni. Ilyen szonettjáték eredménye a következő József Attila-vers: *Cézár Galliában:*

Szemén a pontos ősi *szemüveg*
levette most s mig François *balrament*
hogy visszahozza rajzát hol *Lübeck*
főterén árvul az ó *parlament*

DUPress

ő jobbratért s unottan szólt: *kapus*
bús vendégemnek megint nincs *dohány*
s érezte hogy nő rossz lábán a *vad hus*
és tudta, megint megcsalá a *lány!*

Szemén megrezdült ám a *pilla most*
s kék fénnyel telt meg a polgári *hajlék*
és szólt: kedvesem, vegyen *villamost*

és vigye vállát melyre sírva *hajlék*
Cézár Birotteau szívedből *kimosd!...*
S félóra mulva: pincér, *szivarost!*

*****

Weöres Sándor *A vers születése* című írásában beszámol egy különös versírási alkalomról: „Egyszer S. É. költőnővel kettesben üldögéltünk a háztetőn, mint a cserepesek. Indítványoztam, hogy írjunk együtt egy dialogikus verset: egy strófát ő, egy strófát én, és így tovább, fölváltva, míg valami befejező részhez nem jutunk. Éva beleegyezett: csak kezdjem meg a verset. Az indítványt én tettem, hát már nem hátrálhattam a feladat elől; éreztem, hogy nem lehet épkézláb verset írni szándékos nekifutással, ahogy egy sövényt átugrik az ember; és holmi szokványos bók-rigmust sem tákolhatok össze, mert a kolleginának jó ízlése van. A strófa kapásból kész legyen és szép legyen... szinte lehetetlen feladat; és valahogy mégis sikerült, amit leginkább a verselésbeli gyakorlottságomnak tulajdoníthatok. Négy sort írtam:

Míg hosszan bámulok barna hajadba,
belékövülnék én e pillanatba.
Lehet-e perc, mely örökléttéválna,
mint indák árnyán Csipkerózsa álma?

Éva sokkal hamarább mint én, nagyon szép versszakkal válaszolt:

Látod, megöljük mind e drága percet
s meg nem siratjuk: ez oly szomorú.
Kúszunk vakon előre, mint a szú,
mely fölfalja az időt, amíg perceg.

A következő szakaszt megint én írtam, de rosszul; még néhány strófa készült, és a vers egyre jobban hanyatlott" (2003a [1939], 244–245).

*****

József Attila és Illyés Gyula bouts-rímés játékának jelenkori követői ilyen rímeket adnak meg, és a játékra felszólított ötletes módon meg is felel a feladatnak:

KAF: RÍMPÁROCK (Arany Louis d'Or! / Ohne PNL! / Szívben koridor, / sosem önölő! // Drága Lajosom! / Sohse PNL... / Kacsóm baloson / versbe béemel.// Küldök, ím Neked / némely rímeket: / jópár elkopott / rossz közhely*... kaputt! // Arany Louis d'Or, / lelki politúr / értük megbocsáss."
(*Lábjegyzet: „Nincsen számodra Heil!") RÍMPÁRIS MONTPARNASSE-...

PARTI NAGY LAJOS

Rímpáris
Sörényderengés fenn, a MONTPARNASSE-ON.
Rímpáristálló, mondja DÁNIEL,
a szölke hajnal, súlyos LOMBARD ASSZONY,
bő lombja közt beh' fognék SZÁLLNI EL.
Oroszlánpák közt alszik még a SEINE,
s félalszanak a plexicsúf HAJÓK IS,
álmában turistát azt nem VISZEN
egy sem, sosem, lett légyen még HA KÓDIS,
öregségére luggadt, LOMHA GÁLYA...
S bár élni kell, ha, – szőke COMB NEGÉLYE –
feljő a nap, a turboid LAPÁTOK
minden szava egy vízbemart, VAK ÁTOK:
a melltűtök, mely szívből SZÚR LE-FEL,
legyen tinéktek hát a TOUR EIFFEL!
Tübingázás
Hallgasd a zápor- s hagymavert TÜBINGÁT,
a szárnyuk alá búvó VADKACSÁKOK
kis vicceit, megannyi CSACSKA ÁTOK,
de mélybe húzzák mindet néma INDÁK.
Hány rossz poéta sírna itten EPRET,
hogy megtanulna tán HÖLDERLINÜL,
de szívében a túl BÖLCS BERLIN ÜL,
hol pitvar s kamra színtisztára SEPRETT.
Itt nem rinyál a vattabélü FÁCSKA,
s bár fáj a kéj, ha rádagad a RÁCSRA,
itt bévül moccan minden MOCCANÁS,
bodzás vastól vasízű bodza vás,
s a szörp, mit széjjel nem locsolna KÉZ,
vascsöpphajók, a Stixen CSOLNAKÁZ.
Bétsi szelet
Már bútsú-nótám bukfenczol a MONDSEÉN,

DUPress

Tótágaskodnak föntlent ALPESEK,
Jár hopsz a szám, e ketsketánczú MONDÉN,
Hun fejre állok, hun meg TALP' ESEK.
Hát servus, Béts, te Wolfgang Kugel MOZART,
te mélytziáni, színlelt MARCIPÁN,
Spielbábuidnak tán a póri KÓC ÁRT,
hogy mandulától nyől, ki HARCI PÁN?
Mindegy. S az is, hogy protkó VOLT-E, HÍD-E
Versfújtatód, e nyelvi ALTE SCHMIEDE,
Hisz míder és modor bár szépetskére VÉNÜL,
Én nem fogok már sohsem élni WIENÜL,
Árkád alatt iázok, s nints a ZEITGEIST,
melly még hegyezne bennem víni PLAJBÁSZT.

PNL: Rímsorok (melyeket KAFnak / küldök, hátha ráharapnak/ s húrba csapnak ujjai / s nem áll ellent némi RAP–nak / huszárló egy kéziratnak / nem tud nemet mondani) Párizsenánt ANZIX / KEDVES DANI ...

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Párizsenánt
Lutéciából, ládd, egy antik ANZIX
Köszönt, Varróm! Ave, KEDVES DANI!
De minderrül mondént ELMONDANI
Ma tán deákul sem lehetne – AZ FIX!
Latin Negyedben élve-HALVA MOST
Poete pöngetni nem szüzet – FÜZET FOG,
Míg lanyha lantja alja langy TÜZET FOG,
Majd alvadozva kortyint CALVADOST.
Bezzeg márványban alszik BONAPARTE!
Dicső bizsu!... Ne kérdd, hogy JÓT AKART-E?
Giccs ő, gloár – s te oltott MÉSZ ODA.
A kártevés létvágya A LA CARTE E
Szép isztoárban... Ám bármint VAKARD TE –
Páris volt, van, lesz, s máris KÉSZ CSODA!
Stuttgart, te Dám
Elsvábítottál, s elhagysz, drága STUTTGART!
Fityegnék rajtad, csonka gomb AZ INGEN,
De fecskeszárnyak seprik már az UDVART,
S beteg terekre tornyosul TÜBINGEN.
A házfalnak feszülve nézd a FÁCSKÁT:

Görcsöl, vonaglik megvasalt KERETBEN.
Törzsét úgy vágja, járja néma RÁCS ÁT,
Hogy szinte már öröklét – vár MEREDTEN.
Mint érckakas, ha Neckar-parti SZÉL RÁZ,
Fölrezzenek, de Scardanelli MÉLÁZ,
S a bodza fürtje hirtelen MEGőSZÜL.
S a fellegek, mit lelkem árnya FORMÁZ!
S a menny acélján fény, akárhaVÉRMÁZ!
S a versek is, miket csak én MEG ő SZÜL!
Bécsi lócit'
Wolfgang, szagold Szent István FőTERÉT!
Terjeng a lóca' – ring a KONFLISOKKAL
Selymás labanczi lóding... S MÉGIS OKKAL
Nyit, hej, dizőzlányt égi GOETHE-RÉT!
Schubert-dallatra szöszkén SZÁLL A LÓCIT' –
Skízkardon zeng a bétsi VÉRCSATORNA!...
S ha csacska Stancid búna TÁN CSADORBA –
Mit mérgelődsz?... Kinő még PÁR GALÓC' ITT.
S a Gürtelen balkáni GOMBAPAPRIK'!
Gatyádba túr fraj, szembe SZÚR AZ AFRIK –
S műt élvezel cukrászdi PAMLAGON...
Kriptákoknál turist' ha SORBANÁLL IS –
Halottnak lenni, Mozart, OLY BANÁLIS,
Amíg élők hevernek PARLAGON!

*****

A költők saját éveik számával és költőtársuk születési évfordulója alkalmából gyakran tréfálkoznak. Az ilyen alkalmakra írott tréfás versek módot adnak a nyelvi játékra. Weöres Sándor ilyen köszöntő verset küldött az 50. születésnapját ünneplőnek (1973):

Kormos Pista is ma már
félszázéves vén csatár.
Mondanám, hogy lehetetlen,
de tíz évvel öregebben
hord engem a Dunapart
s ont fejemre kutyabajt.
Órám tíz évet siet,
tizet késik a tied,

hisz egyidősek vagyunk,
sose lesz felnőtt agyunk.
(Az 50 éves Kormos Istvánnak)

Vas István így köszönti a 70 éves Zelk Zoltánt:

Milyen fölemelő ez a vízszintes
Véghez vitt hetvenkedésed – Zoltán!
(Kegyetlenül döcögő levél)

A *hetvenkedik* ige azért visz játékos színt a versbe, mert 'kérkedik, hencegve bizonykodik' értelmű a népies stílustípusban és a választékos stílusárnyalatban, ugyanakkor viszont tréfás színezettel 'életének hetvenes éveiben jár' jelentésű.

*****

A médiumok nemegyszer indítanak el játékos versírást, mint például a tv 1975-ös *Cimbora* adása, amelyben a szerkesztő tíz szó *(kutya, kántor, tégla, csörögefánk, rózsaszín, tündöklő, lófrál, zeppelin, potyka, esik)* versbe foglalását kérte többek között neves költőktől is (számol be erről Lukácsy 1997, 57). Weöres Sándor arra is kapható volt, hogy a mások által irányított játéknak részese legyen, és a következő ötletes-tréfás megoldással állt elő:

Kántor lófrál a kutyával
Tégla esik rózsaszín,
Tündöklő, mint csörögefánk
Potykaforma zeppelin.

Tandori Dezső ugyanezt a tíz szót így foglalta *Tégla potyog* című versébe:

Tégla potyog,
Kántor totyog, ökör kérdi, mi esik
Toronyiránt
Csörögefánk:
Kutya-potyka lakhatik!
Ellófrál a Zeppelin,
Nyoma sincs hogy rózsaszín
...tintával írtam,
amit erről bírtam.

*****

Korunknak is ismertek tréfás költői versenyei (ahogy erről hírt ad Lukácsy András *Poétai versengések* című kötetében), amelyeken egyrészt a kötelezően versbe foglalandó szót vagy a műfajt szabják meg (például szonettet). Ezt a játékos versengést évekig a Merlin Színház szervezte. A rögtönzések éppen nem költői témákról szólnak, hanem „megadott árucikkeket, szellemi termékeket

vagy jogi konstrukciókat kell propagálni. Ilyen volt például egy Tungsram égő, ilyen az egyik társaság új biztosítási formája, a CSÉB-M [...], és végül ilyen a (szponzorálásban úgy látszik részvevő) alapítvány, teljes nevén a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kulturális Alapítványa" (Lukácsy 1997, 129). Álljon itt ennek a költői versenynek néhány játékos írása Lukácsy András közléséből (1997, 129–130):

Ha a föld isten kalap
rajta
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Kulturális Alap
Munkája bár nem lesz a nyáron
és rendszerváltva lóg a héven
amit veszít a vámon
megnyeri a CSÉB-M

*

Ellopták a cséplőgépem?
De jó, hogy megvan a CSÉB-M.

*

Hogy a sötétben mégse várj rám
itt a Tungsrám
s nem mond csak ennyit
Mehr Licht
(Ezek Parti Nagy Lajos tréfás versei.)

*

Ha akkorát rúgsz, hogy szétmegy, öcsémen,
Csak kacagok, hisz arra van a CSÉB-M.
– Adakozz! E lyukas kalap a Műv. Min. Okt. És Kult. Alap.
(Ferencz Győző)

Látható, hogy a játékos költői próbálkozások eléggé erőszakoltak.

*****

Az *Alföld* című folyóirat 1992-ben költői játékra invitálta szerzőit a költészet napja alkalmából. Kérésük „egy szonett megírására vonatkozott, melynek egyetlen megkötése a következő József Attila-sor beépítése, önálló vagy torzított idézetként való felhasználása volt: »A dallam nem változtat szövegén.« (Emberek)." (A beérkezett tizenkilenc szonett a folyóirat 1992. áprilisi számában jelent meg.) Ez a játék az intertextualitás irányított felhasználására hívott fel.

Így hangzik a kiemelt sort magában foglaló, *Emberek* című József Attila-költemény:

Családunkban a jó a jövevény.
Az érdek, mint a gazda, úgy igazgat, –
ezt érti rég, de ostobán, ki gazdag
s ma már sejteni kezdi sok szegény.

Kibomlik végül minden szövevény.
Csak öntudatlan falazunk a gaznak,
kik dölyffel hisszük magunkat igaznak
A dallam nem változtat szövegén.

De énekelünk mind teli torokkal
s eddzük magunkat borokkal, porokkal,
ha kedvünk fanyar, szánk pedig üres.

Erényes lény, ki csalódni ügyes.
Ugy teli vagyunk apró, maró okkal,
mint szúnyoggal a susogó füzes.

Az idézett mondat központi helyen: nyolcadik sorként szerepel a József Attila-szonettben. Többféle értelmezhetősége nyilván vissza fog köszönni a dialógusba lépő versekben. *A dallam nem változtat szövegén* sor szövegbe ágyazottsága miatt a *gaz* társadalmi berendezkedés megváltoztathatatlanságát sugallja: mivel a *gazdag* és a *szegény,* a *gaz* és az *igaz* ellentéte az *érdek* által vezért. A reményt adó feltárás *(Kibomlik végül minden szövevény)* a megrontott erkölcsök miatt *(Csak öntudatlan falazunk a gaznak, / kik dölyffel hisszük magunkat igaznak)* csakis *fanyar kedvű,* kényszerű belenyugvással végződhet. Ugyanakkor a társadalombírálatnak ebből a kontextusából viszont kirínak a *dallam* és a *szöveg* szavak: mert ezek a műalkotásra asszociáltatnak.

Érdekes, miként teremtenek az evokálttal dialógust az Alföld folyóirat felhívására született művek: hogyan transzformálják az eredeti szöveget, és ezért milyen módon értékelődik át az architextus. Baka István költeményének a címe világossá teszi: József Attila szövegére reflektál, illetve első sorában az idézett József Attila-sor szerepel kiindulási pontként (az átvételt jelző dőlt szedéssel), mintegy kezdő tételként, hogy az argumentáció eredményeként a zárlat ezzel opponáljon:

Egy József Attila-sorra

A dallam nem változtat szövegén.
Kétezer éves már a régi nóta:
a tű fokán jutsz a paradicsomba,
s nincs boldogabb, mint a lelki szegény.

Hogy átláttál az Írás szövetén?
Csak Maya fátylán! Épp olyan csalóka
a menny is, mint a föld, bár fönn a csolnak
a hold, és fényből szőtt a szövevény.

A kín a hóhért üdvözíti csak:
átbújtak Krisztus lábán-tenyerén
a vasszögek – tevék a tű fokán.

De fellázadnak egyszer a szavak,
és ha a dallam nem fog szövegén,
a szöveg változtat majd dallamán.

A bakai argumentálás ironikus felhangú, hiszen a József Attila-i szentenciaszerű megállapítást *régi nóta*nak minősíti, hasonlóképp a kétezer éves szöveget, az Írást, azaz a Bibliát, hiszen az első strófa harmadik sora *(a tű fokán jutsz a paradicsomba)* a gazdag ifjú történetét és Jézus szavait átírtságában is felidézi (Máté ev. 19,24: *Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni.*), a negyedik sora *(s nincs boldogabb, mint a lelki szegény)* pedig a Hegyi beszéd egyik boldogságmondását (Máté ev. 5,3: *Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa.*). A múlt és a jelen nyomorúságát a harmadik versszakban megjelenített jézusi sors jelzi, viszont a *de*-vel induló negyedik strófa a fordulatot sugározza.

Kovács András Ferenc *J. A. szonettje* című versével vesz részt ebben a nyelvi játékban:

Gallyát töröm csak, mert a töve vén:
nem dönthető a korhadt líra fája –
vak föld alá nő visszás koronája,
s a szó a szájban senki: jövevény.

Megköt, felold a vándor szövevény –
hű mindenségben szétfutó gyökérzet
göröngyeként ha pörgök, hörgök, érzek:
a dallam nem változtat szövegén.

De van szöveg mely falsít dallamán –
őszintébb volna ölni vagy rabolni…
S a lélek dúdol: kába, gyatra holmi.

De mindezt mintha másról hallanám:
nem a valót, csak én-imázsát,
mint földöntúli lombok roppanását.

A költő kiművelt formaérzékkel követi a József Attila-i szonett műfaját versformában és rímképletben. Eközben tudatosan elhelyezett és szövegbe épített utalásaival játékba hozza a József Attila-i költői hagyományt: egyszerre idézi a költőelőd szellemét *(a dallam nem változtat szövegén),* és önti szavakba saját lírafelfogását *(nem dönthető a korhadt líra fája; De van szöveg mely falsít dallamán).* Talán nem véletlenül juttatja az olvasó eszébe az *őszintébb volna* ***öl****ni vagy rabolni* sor a költőelőd *ha kell, embert is ölök* sorát *Tiszta szívvel* című verséből és *hörpintek valódi világot* metaforikus kifejezését az *Ars poetica* címűből. Élve az intertextualitásban rejlő játéklehetőséggel, Kovács András Ferenc az idézetekhez új jelentést rendel, hiszen míg a szonettindítás *(Gallyát töröm)* József Attila *Favágó* című versére asszociáltat *(Vágom a fát hűvös halomba; tövit töröm s a gallya jut),* a *Gallyát töröm* kifejezéssel való jelentésképzés a költészeti hagyománnyal foglalkozást sejteti.

Újraértelmezésre ad lehetőséget mindig egy intertextus. Lehet úgy szövegbe iktatni a szó szerinti átvételt is, hogy a dőlttel szedett idézet a szembenállás jelzésére szükséges, mint Parti Nagy Lajosnak is:

> Dallszöveg
>
> Zsákkal ha tükröt borítok elébed,
> s zizzen az arcod: nem te vagy s nem én.
> Ha lehajolsz a foncsorhoz, cseréphez,
> egy habzó ég van mélyén és tején.
>
> Hát mi tartoznék, mondd, a szövegéhez,
> s mi dallamához zúzott üvegén?
> Guggolj közel, de akárhonnan nézzed,
> nincs egyrészt látvány s másrészről a fény.
>
> *A dallam nem változtat szövegén,*
> külön sem ez, sem az nem posztulálja,
> darált egész, mi, úgymond, költemény,
>
> és nincsen honnan kétrét nézni rá, ha
> egy test az ég s a zizgő őrlemény,
> dallam s szöveg precíz tükördarája.

Ez a szonett új líraértelmezése miatt ars poeticának tekinthető. Ebben nem csupán újraírja, hanem felülírja a József Attila-i gondolatot. A verscím mássalhangzónyújtása nem kizárólag a helyesírással való játék, hanem ez azt sugalmazza: szócsonkolással a *dallam* értendő a szóba rejtetten, azaz a dallam és a szöveg egyetlen szóösszetételben jelzi a jelentésgazdagítást: a *dallam* és a *szöveg* együtt létezését. A költemény *tükör* metaforája is ezt az értelmezést szemlélteti:

a jelenséget láttató eszközben együtt van szétválaszthatatlanul a tükrözendő és a tükrözött, ugyanígy elkülöníthetetlen a költeményben a versszöveg és a versdallam, mert a kettő egybeforr, sőt eggyé olvad a szonett zárt formai keretében. Az összetört tükrök garmadája mint szövegtöredékek összessége tükrözheti metaforikusan egyrészt a költészeti hagyományt, másrészt öntükröző is. De esetleg azt is jelképezheti, hogy az ember a világot csak töredékesen, részleteiben: cserepekben látja, tudatában mégis egységes képpé áll össze. Így vezet el a lírikus elgondolkodtató kérdésével *(Hát mi tartoznék, mondd, a szövegéhez, / s mi dallamához zúzott üvegén?)* a zárlat összegző megállapításához: *darált egész, mi, úgymond, költemény; dallam s szöveg precíz tükördarája.*

*****

A *Tiszatáj* című folyóirat ünnepi összeállítással tisztelgett Balassi Bálint előtt születésének 450. évfordulója alkalmából 1994. októberében.

Balassi Bálint *Egy katonaének* című költeményének egyik sora *(sok vad s madár gyomra)* tartalmilag és ritmikailag szépen illeszkedik a költő szellemét idéző, *Balassa sírja* című Lászlóffy Aladár-versbe:

Átlőve már a lábunk.
Tántorgó táncot lejtő.
A haza melyik lejtő?
Fektetik lazarettbe.
Hány csillapítót vett be?
Már harmadnapja ordít.
És zsoltárokat fordít.
Ki látta, ki hallotta?
Melyik tábor halottja?
Miféle halott, kérem?
Fénylik, mint most vert érem.
És vihetik a dombra.
Hol ***sok vad s madár gyomra****...*

A XVI. századi költő utolsó napjainak szomorú tényeit *(átlőve; csillapítót; ordít)* és zsoltárfordító tevékenységét a költőutód szerepversnek is beillő művének bravúros páros rímű soraiban verseli meg, építve a *lejtő* szó igenévi és főnévi alaki egybeeséséből fakadó azonosalakúságára, valamint a *hallotta* ige és a *halottja* hasonló hangzáson alapuló összecsengésére.

A Balassi-évforduló alkalmával több költőnk is (Csiki László: *Szakadozott ének*, Tandori Dezső: *Ittenes vers*) a reneszánsz nyelvállapotot szimulálva írja meg köszöntő versét. Nagy Gáspár Balassi stílusában versel *Esztergom apokrif* című művében:

Tusakodván bévül
én igaz Istenem
soha nem is másokkal
hajolj Te most fölém
egekből leszálló
minden angyalaiddal.

Szívem humuszába
legszebb hónapodat
virágostul borítsad
sebemnek üszökét
lázam futosását
erősen csillapítsad.

Hűsítő kedvével
csobogó nagy vized
Testemet ha megfolyná
Danubius forrás
szikkadt nyelvem tövét
élesztené olyanná

mivel Téged Uram
végcsatám porondján
híven dicsérhetnélek:
katonád voltam itt
angyalid kürtszaván
táborodba megtérek.

(Lejegyezvén az Úr 1994. esztendejében)

A ma is ismert, de archaikusnak érzett nyelvhasználat meghatározott kort, korstílust, sőt egyéni stílussajátságot is képes felidézni. A vers névelőtlensége, a birtoktöbbesítő jel *-i* formája az *-ai* helyett *(angyalid)* a reneszánsz nyelvállapotot idézi. A *futosását* alakot Balassi sehol nem használta (Jakab–Bölcskei), de a *futosó* melléknévi igenevet igen: *kire engem gyújtott, mond, ily igen Venus futosó fia (Nyolc ifjú legén minap úton menvén…)*. A *futos* igét a TESz. már 1372 utánról adatolja, az ebből alkotott főnevet a NySz. felveszi anyagába, Nagy Gáspár pedig a ma már nem használatos, régi képzés felújításaként jó érzékkel beemeli szövegébe a régies hatást keltő főnevet.

*****

Bár Petri György szerint József Attila költészete folytathatatlan, mégis indult egy különleges próbálkozás Zalán Tibor ötlete nyomán: József Attila modorában írni úgy verset, mintha ma is élne a költő, azaz „feltámasztott" költőként továbbírja verseit. Ez meg is jelent *Már nem sajog. József Attila legszebb öregkori versei* (1994) címmel, benne tizenhárom költő húsz művével. Ez a kötet, amely a József Attila-versek továbbírásának darabjait tartalmazza, nemcsak a hagyomány folytonosságát, hanem emlékezetét is fenntartja, sőt az utómodern líra alkotóit is láttatja. A versek írói: Balla Zsófia, Bodor Béla, Ferencz Győző, Gergely Ágnes, Imre Flóra, Kántor Péter, Nádasdy Ádám, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Somlyó György, Takács Zsuzsa, Várady Szabolcs azt játsszák el, hogy „nyugodtan elképzelhetjük a valamelyest felépült költőt, amint verset ír ötven-, hatvan-, hetvenévesen. Meglessük – egyszer az életben –, »mi lett volna, ha«?" (Zelki János előszavából). József Attila alakját öltik magukra az alkotók. A kötetet recenziójában Kulcsár-Szabó Zoltán így értékeli vállalásukat: „József Attila legszebb öregkori verseinek megírása igazi posztmodern

ötlet. Még akkor is, ha az ilyen jellegű játékok nem az utóbbi évtizedek irodalmának a találmányai [...] A Már nem sajog vállalkozása onnan nyeri el legfőbb sajátosságát, hogy a kötetben szereplő tizenhárom költő »beleír« egy »név« által meghatározott lírai kánonba. [...] nem szabadul meg József Attiláról szólva szinte senki a különböző sínek, talpfák, vonatok motívumrendszerétől. [...] A kötet tehát, egy feltételezett »valódi« József Attilaként való olvasás lehetőségével remek lehetőséget nyújt arra, hogy a József Attila-recepció mára már eléggé automatizálódott reflexeit megakasztva egy »polifonizált« József Attila elképzelésével új nézőpontot irányítson a XX. századi magyar költészet talán legjelentősebb hatású életművére" (1996, 73).

A lírai kánonba belépésnek több változata valósul meg a fiktív József Attila-szövegeket tartalmazó kötetben. Érdemes megismerni ezek közül néhányat. Kántor Péter például magára ölti József Attila szerepét, az ő hangján szól:

Vasútnál lakom, mint mikor
fiatalon, és el-elnéztem,
az volt nekem a férfikor:
fényes ablakok a sötétben.
Aztán sok év jött, nem emlékszem,
szemem, szám eltömte a por,
lehet, hogy meghaltam egészen,
és csak a vonat zakatol.

De ki beszél? Milyen öreg,
ki nem lettem, s nem leszek immár?
Akárki is, aki beszél,
megosztozik velem e jusson,
ifjan ha szebb jövőt remél,
vénen ha eltöpreng a múlton,
s összekeveri, ami volt, van,
s mindene fáj, amije él,
s végre akármi végre jusson
akárki is, aki beszél.

Érzékelhető, hogy „miként olvadnak szétválaszthatatlanul össze a »valós« én és a »versbeli« én körvonalai", így a „szerző-megkettőzése [...] játék" (Kulcsár–Szabó 1996, 73). „A szerzői én-kettőzésre épülő költemények legsikerültebb darabjai (pl. Kántor Péter *Ki beszél?* című alkotása) egyszerre szólaltatják meg a »valódi« József Attila-hangot, illetve egy József Attila-szerepet felöltő versalanyét" – állapítja meg H. Nagy Péter (1999, 3, 54).

Parti Nagy Lajos fragmentális technikája – gondolatjelekkel szabdalt szövege – többféle értelmezési lehetőséget nyit meg:

Itt állt köréje hurkolja korát

Kocsin hozzák a vacsorát
Ugy fáj – – – – –
– – – – – végi mása,
köpet, tükör már nem zavar
(borotva surranása...)

Jelentheti az alkotási folyamatot, a gondolatcsirák rögzítését (hiszen a költőelőd nem egy töredékét beépítette verseibe); emlékeztethet József Attila nagy számú fragmentumaira mint formai szövegforgácsokra; és sejtetheti, sőt szembetűnően sejteti a széteső vagy már megbomlott elmét a kitöltetlen helyekkel, a hiányos és befejezetlen mondatokkal.

Ferencz Győző továbbírva József Attila költői művét, azt láttatja, hogy a költő állandó önvizsgálatot tartva, önreflexív meditációjában kérdőjelezi meg gondolatait és tetteit:

És ha megszólalok, épp most,
annyi süket év némasága után? Ha – az sem valószínű –
valami ügyből faggatni kezdenek: csak hallgassak

tompán? Kaparjam elő kopott
motívumaim, országos nyomor, öngyilkosság,
szapora perenoszpóra, anya- és istenhiány (és mi van,
ha elmúlt; mi van, ha van?)
vagy egyéb tárgykörökben, kései montázst
ragasztva össze kötelező tételeimből? Dolgozzam tovább

függelékként félbemaradt
töredékeken? Hogy hol is alszom úgy, mint egyszerű
hajléktalan, esetleg a líra logikája szerint

munkaerkölcs és kereseti
lehetőség feltáratlan összefüggései nyomán
haladjak, sőt, újabb rétegeket ráhordva

folytassam (talányos homályban
hagyva, kire gondolok), hogy „Hol a miniszterelnök,
aki nemrég", aki rég sem érdekelt annyira

hogy egy másik sort is
írjak róla?.....

Imre Flórának már a verscíme is alluzív: *Bárcsak eltűnnék hirtelen,* hiszen József Attila ismerője azonnal tudja: ennek szövegelőzménye az evokált *Talán eltünök hirtelen…* kezdetű késői verse. Különben magába a költeménybe is több szó szerinti vagy variált József Attila-idézet épült be tematikus utalásként, a versforma pedig ugyanaz, mint a költőelődé. Mindez jelzi, hogy a költőnő erre a műre reflektál:

Bárcsak eltűnnék hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.
Nincs semmim, és nincs senki sem,
akinek ***számot kéne adnom.***

A ***test****, az régen itt hagyott,*
egymagamra a ***szenvedéssel;***
most lélek vagy agyag vagyok,
de a béke, az csak nem ér el.

Nem ***feni rám fogát a vágy***
többé (talán már foga sincsen);
de maradéka, a hiány
itt szaggat még rossz térdeimben.

Bejárta ***ifjúságomat***
a szép kísértet, a ***szabadság.***
Most aztán ***hallgatnom szabad,***
hogyan párzanak kinn a macskák.

Nem látszanak a csillagok
ebben a nedves, hideg éjben.
Egyedül voltam és vagyok –
és nem jön, aki jönne értem.

Talán eltünök hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.
Elpazaroltam mindenem,
amiről ***számot kéne adnom.***

Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró *füstön száritottam.*
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.

Korán ***vájta belém fogát***
a vágy*, mely idegenbe tévedt.*
Most rezge megbánás fog át:
várhattam volna még tíz évet.

Dacból se fogtam föl soha
értelmét az anyai szónak.
Majd árva lettem, mostoha
s kiröhögtem az oktatómat.

Ifjuságom*, e zöld vadont*
szabad*nak hittem és öröknek*
és most könnyezve ***hallgatom,***
a száraz ágak hogy zörögnek.

A szemantikai allúziókon kívüli rejtettebb utalások bizonyos szavak révén *(ifjúság; szabad; hallgat; szenvedés; szem-maró)* teremtik meg az intertextuális kapcsolatok összjátékát és ugyanakkor elkülönböződését. A konstruált, fiktív József Attila-i költői én és a költőnő valós énjének lírai én vetülete összefonódik a travesztiában. Nehéz lenne megmondani, hogy ki panaszolja testi szenvedéseit *(A test, az régen itt hagyott, egymagamra a szenvedéssel; itt szaggat még rossz térdeimben),* és kiből is szakadnak fel ezek a sóhajok: *de a béke, az csak nem ér el; Egyedül voltam és vagyok*.

Az utolsó sor struktúrája *(és nem jön, aki jönne értem)* jellegzetes József Attila-i paradoxonokat idéz fel:

Ugy segitett, hogy nem segithetett.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.
[Az isten itt állt a hátam mögött...]

Az alkotók többsége különben többnyire a szerzői én-kettőzés révén idézi meg József Attilát, nem alkotásmódját, csak életének (néha verseinek) bizonyos elemeit. Ritka az a vers, amelyben az egyedüllét megvallása, a halálvágy és a halálfélelem mellett a vonat-motívum ne jelenne meg.

*****

1998. április 11-én a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának felkérésére a költészet napjára 14 költő (Bella István, Beney Zsuzsa, Borbély Szilárd, Ferencz Győző, Géher István, Kalász Márton, Kántor Péter, Kodolányi Gyula, Lászlóffy Aladár, Parti Nagy Lajos, Takács Zsuzsa, Tőzsér Árpád, Varró Dániel, Balla Zsófia) írt szonettet Weöres Sándor *Hála-áldozat* című szonettjének két-két megadott sorából. Így hangzik a Weöres-vers:

Szememnek Ady nyitott új mezőt,
Babits tanított ízére a dalnak,
és Kosztolányi, hogy meg ne hajoljak
ezt-azt kivánó kordivat előtt.

Kölyök-időm mennykárpitján lobogtak,
mint csillagok, vezérlő tűzjelek.
Hol e gyönyör már? jaj, csak a gyerek
érzi minden pompáját a daloknak.

De mit tőlük tanultam: őrzöm egyre.
Három kanyargó lángnyelv sisteregne,
ha fejemet izzó vasrácsra vetnék.

Oltáromon vadmacska, páva, bárány:
három költő előtt borul le hálám.
Bár a homokban lábnyomuk lehetnék.

Weöres Sándor ebben a szonettjében tisztelettel adózik mestereinek, önmaga költői képességét viszont túlzott szerénységgel leértékeli *(Bár a homokban lábnyomuk lehetnék),* holott ennek a művének a lírai beszédmódja is a magyar költői kánonba, a mesterei mellé emeli.

Az elkészült szonettkoszorúból – amely szigorú verstani szabályok alapján, költők által megalkotott olyan szonettciklus, amelyben az egyes költők a mesterszonett egyes soraiból kiindulva szövik tovább gondolataikat – mutatóban álljon itt egy részlet:

BELLA ISTVÁN:

Szememnek Ady nyitott új mezőt,
hol páva hált, szökőkutak fogantak,
úgy szeretkeztek szavak és fogalmak,
mint fény és árny, születésük előtt.

Új ősrobbanás volt. Kisded szívbe nőtt
harang: zsoltár. Rossebbakás, redves
sírrohama. És Nász-Jövő szerelmes.
Mint bukétát dobta elé a temetőt.

De a Győző jött. És taposott. Tiport.
Megszaggatta Istent. A gyarmati port,
az űrt lerúgva, lant, mén ellovantak.

– Mint ropogó hárfahúrok a máglyán,
fölvérzett egy földalatti szivárvány:
Babits tanított ízére a dalnak.

BENEY ZSUZSA:

Babits tanított ízére a dalnak.
Mint őszi szőlőszemek ha beérnek
opál homályból felcsillanó fények
gyöngyhimzésükkel ma is betakarnak.

Pedig gyermekkorom, ahol úgy éltek
mint fű-, fa-, füst-valóság a mesék
tengerfenék mélyére vetve rég.
A sós vízen nem hallik át az ének.

Aki Hegeso síremlékén álltam
ládikódat nyitva, szobor-ruhában,
most én hánytorgok gyomrában a halnak

s ha kiokád majd az epe s a szégyen
közt te taníts, hogy akkor is beszéljek
és Kosztolányi, hogy meg ne hajoljak.

BORBÉLY SZILÁRD:

(É)s Kosztolányi, hogy meg ne hajoljak
a sorvégen s a kötőszó után,
és rímkényszerből (ragrím) rácsatoljak
a következő sorra is budán –

PUPress

tán segíthet, mert újabb korszeszélyek
(mint petőfink, a lobogónk vörös!)
gépet akarnak. Nem a verset: téged.
Nincs könyveikben duplawés weöres.

Nem kell a vershez szótár, szószedet se,
csak néhány név, mely arc vagy maszk lehetne,
s benyitnak (szabad?) más nevekbe (ők):

Arany vagyok, kezembe szomorú sár,
táncolni kell (már int a szörnyű búvár)
ezt-azt kívánó kordivat előtt.

FERENCZ GYŐZŐ:

Ezt-azt kívánó kordivat előtt
rohanjak, mint akit ostorral űznek?
Álljak elé feltépve ingem: „Üss meg"?
Vagy riszálva én csábítsam el őt?

S ha nem szánalmas eredetiség
tévképzetében szüntetem meg énem –
mestereket másoljak koravénen,
mint akiben spiritusz nem is ég?

Nem és nem és nem és nem és nem és
nem; vagy sok a szó, vagy az én kevés.
Hagyom az öntudatlan boldogoknak.

A sötétbe nem vonnak jeleket
az üstökösök csóvái, melyek
kölyök-időm mennykárpitján lobogtak.

Komoly és szabályozott játék megadott két sorral nyitni és zárni egy szonettet, azok tartalmához igazítani a mondandót. Láthatóan a szonettek között azáltal formálódik kapcsolat, hogy mindegyik első sora a megelőző szonett utolsó sorának ismétlése. Végül az első szonett első sora azonos a tizennegyedik szonett utolsó sorával, és így alakul ki a kör alakú forma, azaz a „koszorú".

*****

Egy verspályázat (Árnyas Alapítvány Óvoda és Bölcsőde hirdette meg) eszperente nyelvre „fordítást" kívánt. Ennek felel meg a következő versike:

Petőfi Sándor: *Anyám tyúkja* (Szerzője: Rácz Zoltán)

Ej csepp hegy! E pelyhes szerzet
Emberekkel heverhet bent?
Rendes elme teremtette,
Mert e helyre beengedte!

Le s fel kedvre tekereghet,
Kerevetre felrebbenhet,
Nyelve rekedten kelepel,
Ember vele nem felesel.

Nem felesel, nem felesel!
Eledelt ejt szeretettel,
Kedvre szemezget e szemben,
Fejedelem se teng szebben.

Pelyhes szerzet, jegyezd meg te
Tervem veled legyen rendben,
Feneked elkerekedve
Petesejted eregessed!

Kedves ebem tetszel nekem,
Vesztem nekem nem lesz veled,
Esztendeje velem eszel,
Embertelen nem vertelek

Bezzeg neked legyen kedves,
Szemedet meg ne meresztgesd
Kedves pelyhes szerzetemre...
Verek egyet fenekedre!

*****

Tamkó Sirató Károly amikor a névtárakat bújva keres versébe illő neveket, felszólítja költőtársait: Kormos Istvánt és Csukás Istvánt, hogy keljenek versenyre vele. Az utóbb említett meg is teszi:

Elindultunk
Balátára malátáért,
Galántára palántáért
Rabirázra paprikáért,
Soroksárra salátáért.
(Tamkó Sirató Károly: *Vándor Móka*)

Duzson dúskáltunk,
Dőrön dörmögtünk,
Acsán acsarogtunk,
– szemünk-szánk tátva:
így értünk Tátra.
(Csukás István: *Gilice-síp*)

Tamkó Sirató Károly sorai a hasonló hangzásra épülnek, Csukás István viszont népetimologizálással játszik el.

*****

A *Litera* egyéves születésnapi estjére szervezett Közhelyfesztiválról (2003. okt. 11.), ahol sok költőnk fellépett, Györe Gabriella írt egy tréfás verset. Ebből egy részlet így hangzik:

Kovács András Ferenc múlt századi szókkal
próbált szót érteni a hajó-lakókkal
s szavalt lendülettel Lázáry Renét,
ki anyatejért szopta múzsáknak csecsét,
volt falvédő-líra, hazafias rigmus,
én meg megpróbálom tartani a ritmus(t),
Szilágyi Ákost már közhely haláztatta,
s hehezetelt feszt e zordon, véráztatta

DUPress

Kórház-betűs, csonka, helyes kis országra
így sikeresen zárult a felolvasó-gála.

*****

A *Mintakéve. Két szonettkoszorú az ötvenéves Parti Nagy Lajos mesterszonettjére* (2004) című kötet két részből áll. Ez a kötet az egyik legismertebb kortárs magyar költő, Parti Nagy Lajos ötvenedik születésnapjára született. Egyrészt a köszöntött mesterszonettjére 14 mai magyar költő írta meg köszöntő versét, a szonettkoszorú egyes darabjait: Kukorelly Endre, Jász Attila, Mizser Attila, Borbély Szilárd, Térey János, Orbán János Dénes, Balla Zsófia, Peer Krisztián, Varró Dániel, László Noémi, Kemény István, Vörös István, Tóth Krisztina, Kovács András Ferenc. Másrészt Hizsnyai Zoltán, az ötlet kitalálója önállóan is írt a mesterszonettre egy szonettkoszorút.

Parti Nagy Lajos mesterszonettje így hangzik:

Immár magával ötven, mint a kéve
Az ember érik, nagyjából hiába
Múltat növeszt, ahová beleréve
Nagyon hideg nyirokba lóg a lába

Ha van rend, rendben, „mindent összevéve"
Rendben, hogy ősz, beért az évszakába
Szégyent, fakesztyűt immár félretéve
Rőt lomb alól kirí a semmi ága

Megírni nem szeret, viszont szöszölni
Jól elszöszöl a görgő nyelvi lommal
Mondjuk na szép, ez igazán na szép

De mert a forma kényszer, lomha földi
Szonettbe fogja, mint ez alkalommal
Hogy mégse hulljon hulltán szanaszép

Jellegzetes ebben a Parti Nagy Lajos-hang és nyelv. Interjúnyilatkozatából alkotói módszere *(Jól elszöszöl a görgő nyelvi lommal)* ismerős: „A tudatos vagy féltudatos idézet használata nálam valóban gyakori módszer, némi szemléleti és világképi beütéssel. Általában előbb írom le, mint észrevenném, s a csinálás, szöszölés későbbi fázisaiban rontom, tisztítom, fordítom ki, gyalulom bele a szövegbe" (Keresztury 1991, 170). A „tudatos vagy féltudatos idézetekre" ebben a műben is ráismerünk: *a semmi ága* (József Attila: *Reménytelenül:* A *semmi ágán ül szivem*)*; lomha földi* (Arany János: *Családi kör: Lomha földi békák szanaszét görögnek*); *hulljon hulltán* (Ady Endre: *Hunn, új legenda: Én voltam* Úr*, a Vers csak cifra szolga, Hulltommal hullni: ez a szolga dolga*).

A mesterszonett első két sorát Kukorelly Endre így szőtte bele versébe:

Immár magával 50 mint (de persze nem) *a kéve*
indul (de persze nem) a dolog széthullás-irányba,
vagy széthullik, lévén (de persze nem) nemigen lába
(de persze nem) a legszigorúbb értelembe véve.

Pont 50-nél (de persze nem) új Fordulat Jön akkor,
már aki (persze) egyáltalában megérte,
Fordulat Jön megy (és a többi) érte,
ha minden klappol (Persze nem.),

és addig (persze) el nem patkol,
s ennek az F. J.-nek (no persze nem) az a (hi)bája,
hogy mintha túlzottan is (...) egybeállna,
túl egyre megy (de persze nem) így kora alkonyatkor,
az embert éri (nem? de!) bár-mi-haszna-kára.
Az ember érik nagyjából (. De persze nem) *hiába.*

Kukorelly Endre nyelvhasználati trükkje a zárójelezés, amely ellentmondásával *(de persze nem)* pozitív hangnak tetszik. Parti Nagy Lajosnál: *Az ember érik, nagyjából hiába,* Kukorellynél viszont: *Az ember érik nagyjából* (. De persze nem) *hiába.*

Varró Dániel a tercina két sorát emeli be köszöntő versébe:

Megírni nem szeret, viszont szöszölni
jó verset fogvacogva estelente,
kis tollgolyót az asztalon pöcölni,
míg serceg halk grafitja keskenyedve.

Órákon át ül otthon így a golyhó,
magát fázító versíró szegény,
s fölbukkan olykor egy-egy ritka bolyh, ó,
az ihlet elviselt pulóverén.

A kész szonettek bezzeg kint a strandon!
Waffel- s Leóért sorban állva random.
De jó lesz, gondol arra izgalommal,

ha őket is majd strandoltathatandom.
S míg földi békák húznak át a gangon,
jól elszöszöl a görgő nyelvi lommal.

Varró Dániel jól ismerve a mesterszonettet író képalkotási módszerét, maga is nagyon távol eső, sőt össze nem illő fogalmakat társít *(az ihlet elviselt pulóverén),*

szóalkotási technikáját követve merész képzésekkel él *(fázító; strandoltathatandom),* kínrímes-mozaikrímes sorokat csendít össze *(így a golyhó – ritka bolyh, ó),* és *A kész szonettek bezzeg kint a strandon!* sora Parti Nagy Lajos *Hazajöttél, a szonettek meg strandra mentek* című versét evokálja.

Kovács András Ferenc a mesterszonett záró sorával nyit, és a kezdővel zár:

Hogy mégse hulljon hulltán szanaszép
A mindenség s a szók szanált avarja –
Pár ezredév, emlékév, panaszév
Puhára kophat, mint banál bagarja,

S egymásra dőlhet Paris, Pasarét –
A költő dolgoz, vagy farát vakarja,
K.D.-t kavargat, s nyárszín panasét
Kortyván rozét lát már, ha drág' a tarja –
Mit néki tömjén füsti, mirha, ámbra!
Van őszi szóda, sanszonett s elégi,
Ha költ a lelkét öntve tintakéjbe,

Nem tátja száját sült, pikírt galambra –
Kalászattal pörg múltidők elé, ki
Immár magával ötven, mint a kéve.

Kovács András Ferenc utánozza költeményében Parti Nagy Lajos szóalkotási módjait: gyakori szóvégelhagyását *(banál; drág'; elégi),* szóközépi betűkihagyását *(Kortyván),* hanghelyettesítését *(tintaké**k**je→tintaké**j**be),* esetleg sajátos szóösszetételét *(tinta**kéj**be)* és archaizálását *(füsti).*

*****

Lackfi János és Vörös István *Apám kakasa. Változatok klasszikus magyar gyerekversekre* című kötete különös játéklehetőséget ragad meg. Így vallanak erről az ötlet kitalálói *Egy rendhagyó vállalkozás margójára* című írásban: „Különös vállalkozásba fogtunk 2008 nyarán a Berlin–Zsámbék tengelyen, az Internet közvetítésével. Összeszedegettük gyerekkorunk legkonokabban fülünkben csengő »versemlékeit«, az iskolában vagy otthoni körben hallott, tanult, olvasott, legbensőbbé lényegült szövegkorpusznak foszlányait. »Este jó, este jó«; »nagy bánata van a cinegemadárnak«; »süt a pék, süt a pék«; »alszik a szív, és alszik a szívben az aggodalom«; »este van, este van, ki-ki nyugalomba«; »aludj el szépen, kis Balázs«; »volt egyszer egy iciri-piciri házacska«; »Laci, te, hallod-e? « – van-e közülünk, akinek belső verklijén sosem csendültek fel ezek a régi melódiák? Ősiségbeli leletek, velük kezdődik egy-egy élet írásbelisége. Miután a szövegegyüttes megvolt, ketten kétféle nézőpontból, hol értelmi,

hol fonetikai szálon indítva (az »este jó«-ból például »este rossz« és »este hó« lett) írtunk parafrázisokat az egyes versekhez. Főhajtás ez persze a minket is nemző költészeti hagyomány előtt, ám ugyanakkor nem kötelező hajbókolás, hanem évődő, kötözködő, szeretetteli civódás. Ojtani nem lehet bemetszés nélkül, márpedig mi nem karácsonyfadíszekkel, hanem eleven gyümölcsökkel kívántuk teliaggatni a hagyomány aranyfáját."

Ebben a gyűjteményben klasszikus szerzők 57 gyermekversét írja át Lackfi János és Vörös István, bizonyítva, ezek a művek folytatásra ihletők, és ezek a travesztiák kettős értelemben is játékok. Egyrészt a két költőnek vidám és egyben örömteli komoly játékai a magyar klasszikus szépirodalmi játéktéren. Másrészt a befogadóknak is játéklehetőséget kínálnak: az eredeti költeményekkel összevetve, az átvett versformán, ritmuson, szavakon kívül mikben fedezik fel az átírók egyéni stílusának jellemzőit. Érdekes játék a lackfis és a vöröses átfogalmazás szembesítése is: melyik szerző milyen motívumra épít, ragaszkodik-e az eredeti rímeihez, szavaihoz. Befogadói játék abból is adódik, hogy ezek az újraértelmezett gyerekversek miként kapcsolódnak a két XXI. századi költőegyén versvilágához.

Ez a kötet elsőként az ihletet adó művet közli Petőfi Sándor *Anyám tyúkja* című versét, majd a két átírást:

Lackfi János: *Apám kakasa*

Ej, mi a szösz, kakas szaki,
csak nem a szobában lakik?
Megzakkant tán az öregem,
s beengedi ide nekem?

Ide repül, oda kotor,
tele önnel minden bokor,
bár nincs is bokor a házban,
s a kakast se kell magázzam.

Kukorékolsz, mint az ágyú,
az agyunk is belelágyul!
Mint a postás a levelet,
padlónk telepecsételed!

Becsüld meg magad, öregem,
mert hát úszni nem tudsz te sem,
s ha levesben kötsz ki végül,
tarajod is belekékül!

Vörös István: *A kidobott tévé*

Na, mi a rák! Hát már maga
az új tévé van kidobva?
Nem az Isten, aki elvesz
neki nemcsak enni kellesz.

Képből élünk, képet eszünk,
képek mögött az életünk.
A szemétről majd elvisznek,
kerekes kocsira tesznek,

szétszerelnek, összeraknak,
másvilágra nyíló ablak.
Az ég volt a régi tévé,
azt ugyan ma ki is nézné.

Nem érthető felhőformák,
a fiastyúk, a kos és rák.
És a szél a magyarhangja.
Ezért van rég kikapcsolva.

A Petőfi-költemény párversét megalkotó Lackfi János a játékos travesztálással a mai időkbe helyezi a költeményt a *szaki* megszólítással, a *megzakkant* szleng szó, illetve a szlengben gyakori *mint az ágyú* utóismétlés használatával *(süket, mint az ágyú),* beépítve a versbe társalgási nyelvünk *mi a szösz?* fordulatát és kis módosítással a *meglágyul az agya* frazémát is. Ugyanennek a Petőfi-versnek a ritmusára és saját korára aktualizált szöveggel írta meg Vörös István *A kidobott tévé* című versét, amely a folytonos tv-zésünket poliptotonnal *(Képből élünk, képet eszünk, / képek mögött az életünk),* az értékek nem becsülését *(A szemétről majd elvisznek, / kerekes kocsira tesznek),* a való világtól, a természettől elfordulásunkat metaforával jelzi *(Az ég volt a régi tévé, / azt ugyan ma ki is nézné),* és a csattanószerű befejezést politikai tartalommal telíti *(És a szél a magyarhangja. / Ezért van rég kikapcsolva).*

Lackfi János joggal állítja: „Bóbita körbetáncolja a mai magyar költészetet", azaz Weöres Sándor *A tündér* című versének *(Bóbita, Bóbita)* ritmusa és tartalma tovább örökítődik:

Weöres Sándor: *A tündér*	Lackfi János: *Kölyök*	Vörös István: *A roller*
Bóbita Bóbita táncol, *körben az angyalok ülnek,* *béka-hadak fuvoláznak,* *sáska-hadak hegedülnek.*	*Józsika, Józsika csápol,* *frászkarikán hegedülget,* *répapüré dala csendül,* *fancsali dob hasa dülled.*	*Gördül a, gördül a roller,* *jó a kanyarba bedőlni,* *nézi a béka a fáról,* *néha a benzin a kölni.*
Bóbita Bóbita játszik, *szárnyat igéz a malacra,* *ráül, igér neki csókot,* *röpteti és kikacagja.*	*Józsika, Józsika bokszol* *hasba püfölve a Holdat,* *az heherész, puha gombóc,* *fény-keze visszapofozgat.*	*Gördül a, gördül az autó,* *szárnyat a géz dob utána,* *hogyha elalszik a zöldnél,* *újra pirost hoz a lámpa.*
Bóbita Bóbita épít, *hajnali köd-fal a vára,* *termeiben sok a vendég,* *törpe-király fia-lánya.*	*Józsika, Józsika majszol,* *tök tuti mézzel a hagyma,* *sajtos eperfagyin ikra,* *s kell csokiöntet a babra.*	*Gördül a, gördül az égig,* *hajnali köd csap a földre* *űrszagu furcsa meséket,* *merre van itt az előre.*
Bóbita Bóbita álmos, *elpihen őszi levélen,* *két csiga őrzi az álmát,* *szunnyad az ág sürüjében.*	*Józsika, Józsika alszik,* *fortyogi katyvasz az álma,* *zöld egerek, lila macskák:* *tömve szöszükkel a párna.*	*Gördül a, gördül a bolygó,* *lendül a semmi kocsányán,* *két csiga-forma galaxis* *tátja felé ki a száját.*

Mindkét parafrázis igazi gyerekvers. Lackfi játékos attitűddel a weöresi versszerkezetet híven követve, minden strófát névismétléshez kapcsolódó igével indít *(Józsika, Józsika csápol; Józsika, Józsika bokszol).* Vörös István éppen ellenkezőleg képezi le a szövegelőzményt: az igeismétléshez logikusan hozzácsatolt

főnév a strófakezdet *(Gördül a, gördül a roller; Gördül a, gördül az autó; Gördül a, gördül a bolygó)*.

Már az óvodások is fújják:

Paripám csodaszép pejkó
ide lép, oda lép, hejhó!
Hegyen át, vizen át vágtat,
nem adom, ha igérsz százat.
(Magyar etűdök 46.)

Ezt a Weöres Sándor-verset is átköltik a költőutódok. A gyermeki játékos látásmód imitálása valósul meg az átírásokban. Az eredeti dinamikáját és a szokásos gyerekes dicsekvést mindkét vers megőrizte, de más a hencegés tárgya: egy kerékpár- és egy autómárka:

Lackfi: *Bicajom Shimano, nem más...* Vörös: *A kocsim csodaszép Audi...*

Bicajom Shimano, nem más,
mutatom, ki a jó bringás.
Farolok, tekerek, pörgök,
lesik a nyavalyás törpök.

Emelem kezemet égnek,
kerekem emelem, tépek.
Julikám idenéz énrám:
kicsikét meginog bringám.

A kocsim csodaszép Audi,
gurul és sose kell tolni.
A sofőr, ha kicsit gázt ad,
gyalogos sohasem láthat.

Amikor kocsim úgy fékez,
a világ valamit érez.
Amikor kocsim elgázol,
Köszönöd nekem azt százszor.

A bringásnak igékkel érzékeltetett gyors mozgása *(Farolok, tekerek, pörgök; kerekem emelem, tépek)* emlékeztet a paripa helyváltoztatására *(ide lép, oda lép; ballag; táncol)*, és egyáltalán a vers ritmusa is csodálatosképp továbbíródik. Vörös István tréfás verse gyerekszájba illő kérkedés a felértékelő jelzővel *(A kocsim csodaszép Audi)*, a működés részleteinek felsorolásával *(gurul és sose kell tolni)*, a gyermeki túlzással *(Amikor kocsim úgy fékez, / a világ valamit érez)* és viccelődéssel *(Amikor kocsim elgázol, / Köszönöd nekem azt százszor)*.

Így hangzik Nemes Nagy Ágnes *Jeromos, a remeterák* című ihletet adó költeményének részlete:

Jeromos, a remeterák
szivén a vágy serege rág.
Sötét a víz feneke:
nem lesz többé remete.

Sírnak-rínak a kis halak:
Ki ad nekünk tanácsokat?
Fejünk ésszel már ki töltse?
Ki lesz öblünk büszke bölcse?

De Jeromos hajthatatlan:
Unalmas e barna katlan!
Ne féljetek, visszatérek,
s folytatom a bölcsességet.

Vörös István: *Jeremy, a fekete srác*

Jeremy, a fekete srác
úgy otthagyta Amerikát:
senki többet nem látta.
Útra kelt a világba.

Sírnak-rínak a bronxiak:
Kinek adunk tanácsokat?
Az észt most már hová töltse,
rap-bandánknak ifjú bölcse?

De Jeremy hajthatatlan:
Oda megyek, hol szavam van!
Ne féljetek, itt maradtok,
én már nem jelentek gondot.

Lackfi János: *Elemér, a kis zöld alga*

Elemér, a kis zöld alga,
azt gondolnánk, csöppöt balga:
ha más beszél, ő csak hallgat,
integet pár tintahalnak.

Na, a halak ám beszélnek,
kit tegyenek fővezérnek,
mert hogy innen el kell menni,
errefelé nem jó semmi!

– Másutt, arra, nyugat felé,
az élet rózsaszín zselé!
Táplálék van mindig elég,
Oxigén is, kilég-belég!

Nemes Nagy Ágnes remeterákról szóló gyerekverse Vörös István átiratában bár egy világgá menő fekete srácról szól, de ebben a reflektált szöveg több kifejezése felidéződik *(Sírnak-rínak a bronxiak→Sírnak-rínak a kis halak),* noha megfordul a tanácsadás iránya *(Kinek adunk tanácsokat?→Ki ad nekünk tanácsokat?),* és a búcsú szövege is ellentétes tartalmú *(Ne féljetek, itt maradtok→Ne féljetek, visszatérek).* Lackfi János parafrázisában egy kis moszat helyváltoztatásának meséje szövegszerűen nem emlékeztet az átírt műre, de formai jellegzetességei igen.

Szabó Lőrinc *Hajnali rigók* című verse is átírásra késztette a költőutódokat:

Hajnali négykor bekiabáltak,
ahogy a torkukon kifért,
(bár az ablak alatt a fáknak
zöld korcsmáiba még alig ért,
még nem is ért uj fénye a napnak)
s mint a bolondok, úgy kacagtak,
kurjongattak az ablak alatt vad
vígadozásban a kerti rigók.

Hajnali négykor e szárnyas égi
korhelyek dala vert ma fel.
Micsoda hangok csetepatéi!
Füttyök, sípok, ezer meg ezer!
Bosszantott ez a csibészlárma,
de a szívem nemsokára
együtt dalolt, egy nótára
vert veletek, buta sárgarigók.

DRAFT

Szabó Lőrinc arról vall versében, hogy a rigók hajnali éneke kezdetben bosszúsággal tölti el, jelzik ezt negatív tartalmú minősítései *(mint a bolondok, úgy kacagtak, / Kurjongattak … vad / vígadozásban; korhelyek dala; hangok csetepatéi; csibészlárma),* majd mégis a rigódalra ráhangolódva *(együtt dalolt)* a természet élvezetéből fakadó örömérzet tölti el, és ez az elragadtatottság kifejezésére sarkallja *(földöntúli békességbe / vittek, emeltek a földi rigók)*.

Lackfi János: *Esti tücskök*

Este kilencig észre se venni
ezt a monoton reszelést,
hangerő még nem gyűlik annyi,
hogy a hőség falán is ütne rést,
ámde kitárva az ablakom este
hanglavinát zúdít fejemre,
már a szobám csordultig telve,
felzsivajog sok ezernyi tücsök.

Érdes énekük föld alól zeng,
mindegyik magányos zenész,
egy se gyanítja, hogy égig ér fent
sok-sok tétova ciripelés.
Megcsikarja fülemet, mégis
belezsibbad már föld is, ég is,
sejtemig rezonálok én is,
szétszedi agykoponyám a tücsök.

Tán ma mindent szétszerelnek,
kőpor, fűrészpor pereg,
atomokra őrlik a kertet,
a Jóisten se ragasztja meg.
Hát éppen ez tetszett, kegyetlen
hatalmukat megirigyeltem,
egy világ hevert itt miszlikekben,
rágta, nyiszálta ezernyi tücsök.

Vörös István: *Hajnali rugók*

Hajnali négykor kikiabáltak,
ahogy a torkomon kifért,
(bár az ablak alatt az ágynak
gyűrt párnáiba alig ért,
még nem is ért új réme az agynak),
s mint a józanok, úgy kacagtak,
nyikorogtak a derék alatt vad
vigadozásban a lenti rugók.

Hajnali négykor a csavaros
sodronyok zaja vert ma fel.
Most nem az álom volt zavaros!
A zaj jött egészen közel.
Bosszantott ez a csibészlárma,
de velem jutott be az ágyba,
mozgásommal egy nótára
hullámoztak a régi rugók

S mintha én volnék a sötét,
mintha én volnék a zaj,
s húznám valaki más fülét,
hogy megtudja, mit akar,
dologi rosszkedv butasága
ügetne álmai nyomába,
mintha lenne egy másik álma,
ledobtak az ágyról az égi rugók.

Ennek a Szabó Lőrinc-versnek a struktúráját mindkét parafrázisa követi: Lackfi János számára a tücskök esti felzsivajgó ciripelése kellemetlen, mutatja az ének jelzője *(érdes énekük)* és több metaforikus értelmű szintagma is *(hanglavinát zúdít, Megcsikarja fülemet)*. De a lírai én végül nem tudja kivonni magát a tücsökciripelés hatása alól *(sejtemig rezonálok én is),* sőt elismeréssel szól róluk *(éppen ez tetszett, kegyetlen / hatalmukat megirigyeltem)*. Vörös István nem az

állatok, hanem egy tárgy keltette zaj zavaró hatását a Szabó Lőrinc-i szavak idézésével örökíti meg *(Hajnali négykor kikiabálta; kacagtak; vad vigadozásban; Bosszantott ez a csibészlárma),* ezzel is jelezve a parafrazeált textust.

A költőutódokat megihlette Kosztolányi Dezső *A játék* című verse is. Ennek az alkotásnak az átpoetizálása nehéz feladat. Rájátszva erre a műre a jelenkor tényeit és hangulatát így örökítik meg:

Vörös István: *Műanyag játékok*

A játék
nem különös.
Szögletes és ideges,
műanyag, felfújható,
bármikor eldobni jó,
mit az ember nem keres.
Nyúlós labda, villanylámpa,
fény, vissza az éjszakába.
Játszom ennen árnyékommal,
míg véletlen meg nem szólal.
A tükörrel fényt ütök át,
hogy alusznak-e odaát,
és a nap – kerek bankkártya
vagy törött karlsbadi ostya –
lehull, megnyílik egy tócsa,
sietve kel át egy gerle,
hogy: Eltévedt népem, erre!
Látszom a megnyílt tócsában,
mert tegnap a partján álltam,
Játszom látszó önmagammal,
szárnya van, de mégse angyal,
reggelizik, de nem éhes.
Ott se vagyok. Hát nem szép ez?
Játszom képzelt önmagammal,
képzelt májjal, pofacsonttal.
Üres gyomrába négy zsemlét,
ha szeretné, elképzelnék.
Játszom néha, és ha éjjel
fölkelek,
látszom saját álmom mélyén,
emberek!

Lackfi János: *Szögletes játék*

A játék.
Az szögletes.
Dögletesen ötletes.
Le soha sem tehetem,
éjt-nappal tekergetem,
kikockázza a teret,
jégkockákkal megetet.
Kék és zöld, fehér, pirosló,
narancssárga, sötétbordó,
a színek hol elvegyülnek,
hol pedig elkülönülnek,
tőlük az agyam befülled,
szemem is néha kidülled.
Jár kezemben, mint motolla,
surrog, mint madarak tolla,
vécén üljek vagy szobámban,
villamoson, iskolában,
esküvőn vagy temetőben,
bárki meghalhat felőlem,
hiszen amíg ki nem raktam,
berogyhat a föld alattam,
lerogyhat az ég felettem,
s ha kiraktam, újrakezdem.
Játszom, nézem az időmet,
majmot csinálok belőled,
tégedet is szétkeverlek,
összeraklak új embernek.
Húsz másodperc alatt végzek,
megbütykölöm az egészet,
s ha a világ körbeforgott,
döntöm a világrekordot.

DEPRESS

Vörös István a Kosztolányi-költemény szerkezetét híven követve, bizonyos kifejezéseket verse megfelelő pontjain átvesz *(Játszom ennen-életemmel→Játszom ennen árnyékommal; Játszom két színes szememmel→ Játszom látszó önmagammal),* és a nyugatos költőhöz hasonlóan fantáziajátékot játszik *(játszom játszó önmagammal→Játszom képzelt önmagammal).* Lackfi János viszont egy valóságos játékkal – alighanem a Rubik-kockával – való folytonos foglalkozás és belefeledkezés izgalmát sok igével *(éjt-nappal tekergetem; agyam befülled; szemem is néha kidülled; hiszen amíg ki nem raktam, lerogyhat az ég felettem),* a játék helyét főnevek felsorolásával *(villamoson, iskolában, / esküvőn vagy temetőben)*, dinamizmusát pedig hasonlatokkal *(Jár kezemben, mint motolla, / surrog, mint madarak tolla)* örökíti meg.

Arany János *A tudós macskája* című verse és két átirata (csak az első három strófája) így hangzik:

Nagy lett volna a tudósnak
Az ő tudománya,
De mi haszna, ha kevés volt
A vágott dohánya.
Könyvet irt a bölcsességről
– S hajna!
Akkor esett ez a bolond
História rajta.

Nem szeretett ez a tudós
Semmit a világon,
Járt legyen bár égen földön,
Két avagy négy lábon:
De a kendermagos cicát
– S hajna!
Éktelenül megszerette,
Majdhogy fel nem falta.

Szolgája is volt; a háznak
Ez viselte gondját,
Hogy lába ne keljen és a
Szelek el ne hordják.
Hű cseléd volt félig-meddig,
– S hajna!
Koplalás lőn este reggel
Bőséges jutalma.

Arany János humoros figurát formál versének tudósából, aki a könyveit bújja, de nincs pénze, az élet apró dolgaival nem képes törődni, és akit éppen ezért szemlátomást félre lehet vezetni. A költő kissé ironikus felhangot biztosító rajzába némi együttérzés is szorul a szánakozást jelző *S hajna* idulatszószerű felsóhajtással.

Vörös István: *A tudós éjszakája*	Lackfi János: *Az após macskája*
Nagy lett volna a tudósnak *az ő tudománya,* *ha a nagyot, mert ő tudós,* *kicsinek nem látja.* *Könyvet írt a butaságról* *– sajna!* *S ezt a könyvet a sok okos* *valósággal falta.*	*Nagy szíve volt az apósnak,* *Ő nem tanult ember,* *De a munka, mit megcsinált,* *Nem volt odakenve.* *Tévében nézte a meccset,* *Hajjaj,* *Elromlott az antennája,* *S ő reklamált zajjal!*
Nem utált úgy ez a tudós *semmit a világon,* *mi az útját égen-földön,* *nem járja két lábon:* *minden kutyát, minden cicát* *– sajna!* *Húst se evett soha szegény,* *csak a müzlit falta.*	*Konyhából bejött az anyós,* *Csípőre tett kézzel,* *Mondta neki: – Édes szívem,* *A padlásra nézz fel!* *Tán baj van az antennával,* *Rajta!* *– Soha! – üvöltött az após,* *S ment is az udvarra.*
Szolgája is volt: a laptop, *mindig abba irkált,* *butaságról gondolkozott,* *kereste a titkát.* *Hű cseléd volt az a laptop,* *– sajna!* *És úgy döntött, amit tud már,* *magának megtartja.*	*Kapaszkodott nyikorogva* *Egy foghíjas létrán,* *Hát, az antennán macskát lát,* *Mely nagy szemmel néz rá.* *– Jössz le onnan, ilyen-olyan* *Macska!* *De a cicus csábos szemét* *Egyre villogtatta.*

Vörös István átiratában ellentétébe fordul az Arany-vers több motívuma: nem a bölcsességről, hanem az emberi butaságról ír könyvet a tudós, utálja a macskát, egy tulajdonságban közös a két tudós: van egyetlen dolog a világon, amit nagyon szeret. A modern narrátori sajnálkozás a régies és bizalmas stílusba illő *sajna* mondatszóval visszhangja az Arany János-i *S hajná*-nak. Lackfi János témaváltásában a tudós alakja helyére az após kerül és persze az anyós. Az előző két versben szokásos szánakozás kifejezése helyett nála – megtartva a sor mély

DUPress

hangrendűségét – változatosabb formák szerepelnek *(Rajta! Macska!)*. Az érzelemkitörés *(üvöltött)* megjelenítése miatt jelentősen eltér ez a mű a travesztáltól és a párversétől is.

A stílusutánzás és a parafrázis határán helyezhetők el ezek a palimpszesztek, amelyeken áttűnik a nyelvi megelőzöttség: a klasszikus magyar gyerekversek ritmusa. Bizonyítva azt a tapasztalatot, hogy különösen ezek a minden magyar fülében csengő ritmusok, rímek átírásra, sőt továbbírásra késztetnek.

*****

2008-ban a Magyar Dráma Napján az Új Színházzal együttműködésben a Litera felkérésére öten (Erdős Virág, Egressy Zoltán, Háy János, Lackfi János, Zalán Tibor) vállalkoztak arra, hogy megfogalmazzák *Tiborc új panaszait,* Katona József *Bánk bán* című drámájából a nagyúr eredeti megszólalásai között az egyes részeket a mai korra vonatkoztatva szabadon írják át, saját stílusukban szólaltatják meg:

BÁNK

Beszélj, beszélj; igen
jól hallom én panaszod!

TIBORC (Erdős Virág)

Oké, Bánk bán,
már vártam a percet,
beszélhetünk, ha
tartod a tercet, lám
itt állok vádlón és
fogom a fejemet,
rám sózzák mindig a
legdurvább szerepet,
(de)
úgy látszik nem akad
nagyobb paraszt nálam,
csak főlök itt a subámban és
verem a nyálam
(ma már az)
emberszív is úgy bolyong, hogy
hiába van tele hittel,
minden sarkon rálegyint egy
hontalan
lézengő ritter

*

PUPress

BÁNK

Ha! – Ezt hogy elfelejthetém! – Istenem!

TIBORC (Egressy Zoltán)

Felejtesz engem is, nagyuram. Számomra
Van-e más kigázolás, mint némi gazolás,
Életem kertjének gaztalanítása?
Szó csak a fegyverem, jól tudom, te hallgatsz,
S pár kis perc eltelvén azt mondod majd:
Tűrjek, ó tűrjek én békességgel.
De miként tűrhetém, mondd, nagyuram, hogy
Fesztiválválogató döntnök létemre
Társimmal méltatlan helyzetbe taszíttatánk:
Az útiköltségről, ím, számlát kell adnunk,
S így jövedelemnek minősíttetik az,
Méltatlan helyzet, s mi nem teheténk erről.

*

BÁNK

Átkozott!

TIBORC (Lackfi János)

A biztonsági őrök népe lettünk,
Minden sarkon áll egy orángután,
Rágót kérődzik, mint jámbor tehénke,
Űrbe bámul, épp csak tejet nem ád,
S ha moccansz óvakodva, szeme villan,
S megvillan oldalán is a gyilok,
Mit úgy himbál, mint szamár a pöcsét.
És őrzi-őrzi a nagyáruházban
A légzsákká pumpált gyümölcsöket,
Olyan a szőlő, mint kövérke ringló,
Olyan a körte, böszme úritök,
S az alma sörrel telt bendőnyi dinnye.
Ha ki felfútta, dugná fel magának
Egy eukonform rostába, melyen
Likak számozvák átmérő szerint.
Bár istenáldta gyümölcsöt teremnek
Nálunk a fák, de nem kell senkinek se,
Nyesem, permetezem, orzók elől kerítem,
Kik dolgozatlan jutnának haszonhoz,
Adót fizetek, szedni fára mászom,

PUPress

S a felvásárlók csak körberöhögnek.
„Jöjjek két hét múltán, ha rám rohadt már”
Isten rohassza rájuk az eget,
S fulladjanak meg ennen döglevükben,
S fúljon az is, ki valagát mereszti,
S főzőshow-ban kotyvaszt exportkaját,
Én tisztelem a művész urakat,
S a műsorba is betelefonálok,
De tőlük éhen veszhet a paraszt.
Egyek tévéműsort, míg bukott miniszter
Tömi zsebét végkielégítéssel,
És búcsúképpen tán reám uszítja
Az adóhatóságot, mert egy ócska traktort
Mely kert végében áll, a sarc fejében
Kénytelenül adok-veszek papíron,
Hogy e szaros létben talpon maradjak?

BÁNK

Hogy úgy van!

TIBORC (Lackfi János)

Krómból-üvegből plázát építenek,
Hol dől a zene, mint ipari májkrém,
Mely májtalan, míg csillivilliben
Riszál sor pírszinges rihe,
(De meghúznám egyikét-másikát!)
S kigyúrt, szolis fiúk, akiknek
Vasvillahegy a hátán jönne ki,
Ha én igazítnám az ingyenélők
Sorsát tajtékzó rosszkedvem szerint!

*

BÁNK

Oh, buzogj vér! Csak buzogj!

TIBORC (Háy János)

Hé, haver, most elmondom neked lazán,
milyen kurva szar lett a hazám,
Mert én vagyok a tibi-tibi-tiborc,
akivel a nemzet kitolt.
Hiába fogod be a füledet,
A szar úgyis betöri otthon a faladat.
A kormány persze kussol, akkora a baj,

DUPress

minden szoci füle mögött egy wallstreeti karvaly.
Lenyúlják a húsosfazekat meg a maradék morzsát,
mi meg rághatjuk a szabolcsi alma torzsát.

*

BÁNK

Te Isten!

TIBORC (Zalán Tibor)

Ő tonnaszámra szarja teli
a szánkat, szét az agyunk,
szívünk s a fejünket,
éppenséggel mintha mindenik porcikája
egy-egy ürítő-gép volna; sok
arctalan – s ő az arcátlan köztük;
olykor azt hinné az ember,
hogy tán a móri gyilkost viszik, úgy körül
van véve elvbarát maszkos bitanggal;
s mi már egy műanyag felest is csak
ketten tudunk hitelből rendelni
bajunkra ótvaros korcsmánk homályán.
De ezt már... mintha elébb
mondtam volna,
s ha mondtam, már akkor
is, bizton mintha untam mondani volna.

Szöveg a szövegbe, vers a versbe csakis dialogikus alakzatként léphet be. Erdős Virág jelenre aktualizált „Tiborc-panaszát" a modern szóhasználat hitelesíti: a *rendben van* helyetti *Oké; a rám sózzák* 'megterhelnek' értelemben; lebecsülésként a *parasztn*ak minősítés; a *verem a nyálam* szleng kép. Panasza stílusstruktúráját megbontja *az emberszív is úgy bolyong* patetikus sor Erkel Ferenc *Bánk bán* című operája áriájából és Katona József kifejezése: *lézengő ritter*. Így a dinamikusan pergő, női típusú méltatlankodásnak hangot adó szövegre a stílusváltás jellemző. – Egressy Zoltán ügyesen imitálja Katona veretes szövegét: *Felejtesz engem is, nagyuram. / Számomra Van-e más kigázolás.* De már a folytatás *(mint némi gazolás, Életem kertjének gaztalanítása?)* a mai költő nyelvi játékával *(gázolás; gazolás)* elüt stílusában. Ebben a kesergésben a mai kor emberének panaszát jelző modern fogalmak *(Fesztiválválogató; döntnök)* keverednek archaizáló formákkal *(Társimmal; taszíttatánk; minősíttetik)*. – Lackfi János a jelenkorra vonatkozó panaszáradatát Katona József drámájának tragikus hangvételéhez igazítja, tartalmát pedig modern szóhasználattal *(biztonsági őrök; rágót; légzsákká; eukonform; főzőshowban kotyvaszt export-kaját),* korunk eldurvuló

beszédstílusával *(Isten rohassza rájuk az eget, / S fulladjanak meg ennen döglevükben, / S fúljon az is, ki valagát mereszti; Riszál sor pírszinges rihe, / De meghúznám egyikét-másikát!)* és kifejező metaforikus képekkel *(orángután; rágót kérődzik)* teszi elhitető erejűvé. – Háy János „parasztja" szleng, laza stílusban *(Hé, haver)* fejezi ki politikai töltetű *(minden szoci füle mögött egy wallstreeti karvaly)* elítélését és dühét durva stílusértékű szavakkal *(milyen kurva szar lett a hazám; A kormány persze kussol).* – Zalán Tibor „Tiborca" – akinek megszólalása nagyon is emlékeztet Katona József szavaira *(éppenséggel mintha mindenik porcikája; olykor azt hinné az ember)* – csak durva *(elvbarát maszkos bitanggal),* sőt trágár módon képes haragját kifejezni *(Ő tonnaszámra szarja teli / a szánkat, szét az agyunk).*

*****

Horváth Orsolya költő a Vörös Postakocsi folyóirat paródiaestjén, a VIDOR Fesztiválon (Nyíregyháza, 2008.) sajátos paródiákat mutatott be *Hét évszázad legrosszabb magyar versei* címmel. Előszavában azt szuggerálta, hogy ez a híres irodalomtörténész, Szerb Antal jegyzeteiből került elő. Így igyekezett hitelesíteni paródiáit: „Szerb Antal hagyatékát – végrendeletének megfelelően – felesége gondozta, s ő adta át számomra azt a 46 füzetet is, amely Szerb *Magyar irodalomtörténet*ének jegyzeteit foglalja magában. A 46 közül 44 azonos kinézetű, fehér fedelű, csíkos füzet az alkotók pályaképének háttéranyagait foglalja magában – kettőben azonban, egy piros és egy kék fedelűben olyan kutatások eredményei szerepelnek, amelyeket Szerb sem irodalomtörténeti munkájában, sem máshol nem használt fel. E két füzet voltaképpen annak a hat magyar lírikusnak az életrajzi adatait és szövegszemelvényeit tartalmazza, akiket Szerb nem ítélt érdemesnek arra, hogy akár csak az említés szintjén is irodalomtörténeti helyet jelöljön ki számukra."

Így hangzik az egyik paródia:

„Ősz Bálint (1877–1919)

Nagykárolyban született művelt kálvinista értelmiségi családban. Édesapja törvényszéki bíró, anyja papleány. Édesanyja még várandósan álmot lát, amelyben fia egy székben ül, fejét öklére támasztja, s Magyarország költőfejedelmeként fogadja tisztelőit. Így hát Őszt születésétől költőnek szánják. Elemi iskolás évei alatt sorra jelennek is meg versei, prózai kísérletei. Középiskoláját azonban a zilahi református kollégiumban végzi, s itt megismerkedik Ady Endrével. A találkozás sorsdöntő s végzetes Ősz Bálint számára: élete ezentúl a nagy költő árnyékában telik, akinek egyszerre irigye és rajongója. »*Ki tudja, milyen lírikus lett volna Ősz, ha a sors nem a világ azonos tér- és időbeli szegletére helyezi a zseniköltő Adyval. Elemista költészete mindenesetre messzebbre mutat egyszerű iskolás*

tehetségnél. De ahogy Ady felbukkan az életében, ez a tálentum mintha darabokra törne – innentől már csak szánalmas Ady-epigonok hagyják el Ősz mellőzöttségtől sajgó tollát« – írja jegyzeteiben Szerb, s a fentiek alátámasztásául az *Ős Sírás*t idézi:

Vad Torokból Jött A Sírás,
Jött Törtetve, Véresen.
Nyögött, Fúrt És Tolakodott,
Feszítette Vérerem.

Ajkam Mögött Csendben Megállt,
Szorítottam A Fogam.
Feszítette, Verte, Verte,
És Kirobbant Boldogan.

Ronda Volt, De Kívánatos,
Előttem Így Lebegett,
Vad Átkait Szórta Énrám,
Símogatta Fejemet.

»Figyelj, Sírás, Jó Szégyenem,
Ne Alázz Engem, Kérlek,
Évek Óta Közönyösen,
Érzések Nélkül Élek.«

Röhögött És Gyomromba Vert,
Bántott, Hergelt Untalan.
Ittam Volna Jó Bort, Sokat,
De Eltörte Poharam.

Ősz mindenhová és mindenben követi bálványát, életrajzának helyszínei pontról pontra megegyeznek Ady életének színtereivel, eseményei pedig a nagy költővel történteket igyekeznek, amiben csak lehet, másolni."
(http://www.avorospostakocsi.hu/2012/08/24/het-evszazad-legrosszabb-magyar-versei)

*****

2009-ben, a Magyar nyelv évében az Oktatási és Kulturális Minisztérium, valamint az Anyanyelvápolók Szövetsége közös anyanyelvi pályázatán Lackfi János megosztott első díjat nyert a *Variációk anyanyelvre századok hangján* versciklussal, amelyben tizenkét nagy költőnk egy-egy verse stílusában írt az eredeti versformát megtartó, témájában az anyanyelvről szóló költeményeket. [Ezekből a művekből a Stílusutánzás című fejezetben már mutattam be.] Bámulatos az, ahogy számtalan húrt meg tud pengetni. Tud szólni az *Ómagyar Mária-siralom*

BUPress

ismeretlen szerzőjének hangján, klasszikusaink egyéni stílusát, hangnemét, versformáit mélyen ismerve, stílusgazdagságát mutatja fel.

Az eredeti *Ómagyar Mária-siralom (ÓMS)* Lackfi Jánost *Nyelv híján való siralom*ra ihlette:

Volék** sirolm **tudotlon.	***Volék** nyelvem **tudotlon,***
Sirolmol sepedik,	*szótalan, születlen,*
Búol oszuk, epedek.	*méh-mélyi tengerben.*
Ó én ézes urodum,	*Add ingemül igédet,*
Eggyen igy fiodum!	*ínyem ingyen igézzed,*
*Sirou anyá **teküncsed,***	*bészegett szám **tekintsed,***
Búábeleül kinyuhhad!	*szavam szirmát kigyújtsad!*
Szemem künyüel árad,	*Volék varas vénség,*
Én junhum buol fárad.	*ezeréves csöppség,*
Te vérüd hullottya	*hang-harapni fogatlan,*
Én junhom olélottya.	*számon szó foganatlan.*
Világ világa,	*Világ-árva lárva,*
Virágnak virága!	*villámlásnyi lámpa*
Keserüen kinzatul,	*nyelvem hegyén ízlelek*
***Vos szegekkel** veretül.*	*szószedetet, **vos szeget.***

A modern költő mintakövetése több nyelvi-stiláris jelenségben tetten érhető: a versforma megtartásában, a 6–7 szótagos rövid soraiban, a sorok gyakori összecsendítésében *(világumtuul / fiodumtuul; urodum / fiodum; árad / fárad→igédet / igézzed; fogatlan / foganatlan),* a hatásos alliterációkban *(Sirolmol sepedik; Világ világa, / Virágnak virága! / Keserüen kinzatul→szótalan, születlen; Sustorgás, sistergés / vérben, végtelenben; ínyem ingyen igézzed; szavam szirmát; Volék varas vénség).* Nyomokban felismerhető a mai kreatív költő soraiban ősi nyelvemlékünk néhány szava is *(Volék sirolm tudotlon; Vos szegekkel→vos szeget),* ezenkívül az *ÓMS* archaikus nyelvét a költő archaizálással idézi fel *(születlen; bészegett szám).*

Lackfi János *Hagyj el csendességet!* címe a magyar irodalmat ismerőben Balassi Bálint *Adj már csendességet* című versét idézi fel:

Hagyj el ***csendességet,*** *zümmögtess beszédet,*
míg lélegzel!
Elmédben ***bújdosó*** *nemes tengeri só,*
szó éled fel!

Sok ideje immár *szóra szomjazva vár*
megannyi fül.
Ha-ki él magába, benövi ködvára
ős-egyedül.

Nem kicsiny munkával *szavadat, mely rád vall,*
Csiszolgassad.
Lélek-tó tajtékját, habkövét megmintázd,
villan, mint nap.

Így hangzott a Balassi-vers:

Adj már csendességet*, lelki békességet, mennybéli Úr!*
Bujdosó elmémet ódd bútúl szívemet, kit sok kín fúr!

Sok ideje immár*, hogy lelkem szomjan vár mentségére,*
Őrizd, ne hadd, ébreszd, haragod ne gerjeszd, vesztségére.

Az eredeti szövegre való rájátszást a strófaindító kifejezések változatlan átvétele jelzi. A mai kor költője úgy írja át a reneszánsz alkotást, hogy miközben a versformát követi (szótagszám, ritmus, rímelés szempontjából), ugyanakkor tartalmilag éppen ellentétes kívánságot fogalmaz meg: Balassi Bálint a mennybéli Úrtól *csendességet, lelki békességet* kér, Lackfi János viszont éppen a csendesség megszüntetését óhajtja. A modern vers művésziségét főként expresszív metaforáinak köszönheti *(szóra szomjazva vár / megannyi fül. / Ha-ki él magába, benövi ködvára / ős-egyedül. Lélek-tó tajtékját, habkövét megmintázd).*

Csokonai Vitéz Mihály *Szerelemdal a tsikóbőrös Kulatshoz* című költeményének stílusát, versformáját veszi át Lackfi János *Szerelemdal nyelvemhez* című versében:

Drága Kintsem, *Galambotskám,*
Tsikóbőrös Kulatsotskám!
Értted halok, értted élek,
Száz Leányért nem tseréllek.

Megvídító ortzátskádat,
Tsókra termett kerek szádat,
Ha a számhoz szoríthatom,
Zsuzsiét nem tsókolgatom.

Drága kincsem, *édes nyelvem,*
Míg számban vagy s le nem nyelten,
Ciceréllek-bizeréllek,
Vesszek meg, ha vesztenélek!

Kotyogsz lötyörgő palackban,
Mely ingem s bordám alatt van,
Csucsujgatlak, csókolgatlak,
Kicsumázlak, csontozgatlak.

Csak míg a víg poéta a boros kulacsért rajong, a továbbíró költő rajongásának tárgya a nyelv, jelzik ezt a túlzások *(Érted halok, érted élek, / Száz leányért nem cseréllek. – Vesszek meg, ha vesztenélek!)*. A szeretet jelei az idézett strófában a felértékelő azonos megszólításon *(Drága kincsem)* kívül hasonlók: Csokonai kicsinyítő képzős alakjainak a birtokos személyes formái a kötődést grammatikailag is jelzik *(kincsem, galambocskám),* Lackfi megelégszik a birtokos személyjelezéssel *(nyelvem),* de megtoldja azzal, hogy a népi *cicerél* igéből ikerszót alakot *(Ciceréllek-bizeréllek),* hapax legomenon igenevet teremt *(lötyögő),* valamint kedveskedése jeleként gyakorító képzős igéket sorjáz *(Csucsujgatlak)*.

Berzsenyi Dániel aszklepiadészi strófáját is utánozza Lackfi János:

A közelítő tél

Hervad már ligetünk s díszei hullanak.
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labyrinth s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Minden csak jelenés

Hervad már a való, állaga szétpereg,
Bokron rozsdamarás, pöndörödik levél.
Elfagy mind, ami él, elfogy a készletünk,
Földön landol a napkorong.

Az őszi kert képét Berzsenyi Dániel negatív tájfestéssel *(Nincs rózsás; nem lengedez),* valamint színek és illatok érzékletes rajzával *(Hervad; sárga levél; balzsamos illatok)* úgy jeleníti meg, hogy benne az elszíneződés, a lombvesztés eufemizálódik. Ő csak a fák, a bokrok enyészetét énekli meg ebben a strófában, Lackfi János viszont már az egész föld pusztulást: a savas esők romboló hatását, az eljegesedést, a készletek felélését, és a végveszélyről apokaliptikus képet fest. A minden létezőre kiterjedő pusztulását az *el-* igekötő kitételével jelzi *(Elfagy; elfogy),* a világegyetem teljes összeomlását, az újjászületés reménye nélküli megsemmisülését pedig metaforikus képpel jövendöli meg *(Földön landol a napkorong)*.

A reformkori nyelvállapotot és gondolatvilágot Kölcsey-vers árírásával szemlélteti Lackfi János:

Kölcsey Ferenc: *Vanitatum vanitas*

Itt az írás, *forgassátok*
Érett ésszel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Mikép széles e világon
Minden épűl hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak ***hijába való!***

Lackfi János: *Vanitas*
(Kölcsey Ferenc)

Itt az írás, *éppen írom,*
De súlya mennyi vajon?
Betű mit ér a papíron?
Mit is mond bölcs Salamon?
Azt vallja, minden hiába,
Megírva a Bibliába,
Eszerint az ige, szó,
Az is ***hiábavaló****?*

Lackfi János megkérdőjelezi a salamoni *(Mind csak hiábavaló!)* – és a Kölcsey Ferenctől is osztott – megállapítást: *Eszerint az ige, szó, / Az is hiábavaló?* Magának a modern költőnek is kétségei támadnak költészetével, egyáltalán az írással kapcsolatban: mi mennyit ér: *Itt az írás, éppen írom, / De súlya mennyi vajon? / Betű mit ér a papíron?*

A Nyugat korszakát az egyik legnagyobb nyugatos költőnk versének átírásával idézi fel Lackfi János:

Babits Mihály: *Esti kérdés*	Lackfi János: *Nyelvi kérdés* (BabitsM.)
Midőn az est, e lágyan takaró	*Midőn rád nyelvnek paplanja borul,*
fekete, síma bársonytakaró,	*fejedben száz szó egymásra tolul,*
melyet terít egy óriási dajka,	*és anyatejjel itat, mintha dajka,*
a féltett földet lassan eltakarja	*szavak tolongnak, kapnak sorra hajba,*
s oly óvatosan, hogy minden füszál	*mind a másik elé bevág vadul,*
lágy leple alatt egyenessen áll	*és ajánlkozik fürge lovadul,*
és nem kap a virágok szirma ráncot	*eléd tolong ma mind a nyelvi emlék,*
s a hímes lepke kényes, dupla szárnyán	*miről hitted, nyeglén lenyelte nemlét,*
nem veszti a szivárványos zománcot	*s az a pillanat jut rögvest eszedbe,*
s úgy pihennek e lepelnek árnyán,	*mikor gyerekként eszméltél a nyelvre.*
e könnyü, síma, bársonyos lepelnek,	
hogy nem is érzik e lepelt tehernek.	

Mindkét költő versében a *takaró* és ennek egyik fajtája: a *paplan* metaforizálódik. A nyugatos költő nagy ívű képe az est leszálltát úgy jeleníti meg, hogy a sötétség semmit sem sértő lepelként borul rá a tájra *(minden füszál / lágy leple alatt egyenessen áll)*. Lackfi János a nyelvet láttatja nagyon ötletes metaforáival védőhálóként: amely szavak sokaságával segíti a kifejezést. A jelenkor költője követi a stílusadó mintát: megállíthatatlanul kapcsolódnak egymásba a sodró lendületű tagmondatok, csupán a páros rímek tagoló hatása érvényesül.

Weöres Sándor artisztikus verszenéjének utánzására vállalkozni nem kis merészség. Lackfi János megpróbálkozik vele, de a költőelőd bravúros szimultán metruma szinte követhetetlen.

Weöres Sándor: *A tündér*	Lackfi János: *Csend és csengő* (Weöres Sándor)
Bóbita Bóbita táncol,	*Bóbita, Bóbita táncol,*
körben az angyalok ülnek,	*Tánca az éteri válasz:*
béka-hadak fuvoláznak,	*„Bal kezemen csini csengő,*
sáska-hadak hegedülnek.	*Jobbom a csend hona, válassz!”*

A modern költészet egyik reprezentánsának műve Lackfi János architextusa:

Nagy László: *Adjon az Isten*

Adjon az Isten
szerencsét,
szerelmet, forró
kemencét,
üres vékámba
gabonát,
árva kezembe
parolát,
lámpámba lángot,
ne kelljen
korán az ágyra hevernem,
kérdésre választ
ő küldjön,
hogy hitem széjjel
ne dűljön.

Lackfi János: *Adjon* (Nagy László)

Adjon az Isten
Szó-savat,
Mely mindent tisztá-
Ra marat,
Adja, mint kardot,
Véreset,
Körbehordozni
Fény helyett,
Pörölyt, feltörni
Zárakat,
Nyitni szájat, mit
Zár lakat,
Adja, hogy mind-mind
Szóljatok,
Égjenek szénné
Szólamok!

Nagy László sokféle kívánsága (*szerencsét, szerelmet, kemencét, gabonát* stb.) Lackfi Jánosnál egyetlen dologra szűkül le: a *szó*ra, a metaforikus *szó-sav*-ra. Ennek a szerepeit *(kardot; pörölyt)* és hatását is *(Nyitni szájat, mit / Zár lakat; Égjenek szénné / Szólamok!)* metaforákkal világítja meg.

*****

Az új *Magyar badar* című kötet 400 limeriket gyűjtött össze, és ez 2011-ben (a régebbi *Magyar badar* 2002-ben látott napvilágot) a Syllabux Kiadónál jelent meg. Ennek a fülszövege így hangzik: „A limerik (vagy angolosan: limerick) abban a formában, ahogy ma ismerjük, a viktoriánus Anglia Janus-arcú terméke. Az egyik arcát Edward Lear, a nonszenszversek írója és illusztrátora tette olyan népszerűvé, hogy a vicclapokban valóságos népmozgalommá vált ilyen ötsoros, aabba rímképletű badar versikéket fabrikálni, melyeknek első sora általában személynévre végződött, vagy a várost nevezte meg, ahol a limerik szereplőjével a további négy sorban elbeszélt bámulatos badarság megesett. A Janus-arc másik fele a prüdériájáról híres korszak visszájáról tekint ránk. Ez az értelmiség obszcén folklórja, amely a XX. század közepéig csakis szájhagyomány útján terjedt. A műfaj, illetve versforma valójában sokkal régebbi eredetű, csíráit már a középkori angol költészetben is kimutatták. Büszkék is rá az angolok, és annyira a nyelvükbe ágyazottnak tekintik, hogy azt tartják, jó limeriket írni csakis angolul lehet."

A kötet előszavának írója, Várady Szabolcs, aki a *Magyar badar* című limerikantológiába 400 limeriket válogatott be, elmeséli a műfaj történetét, és a jó limerik készítésének receptjét is megadja: „Semmi kétség: a limerik a magyar nyelvben és agyakban is gyökeret vert, és azóta buján tenyészik, mégpedig annak rendje és módja szerint: profik és műkedvelők kertjében egyaránt. [...] a limerik legigazibb terepe ma már minden bizonnyal a világháló. Virtuális kocsma, szalon, klub, agóra, amellett karnevál is: aki akar, álarcot ölt."

A limerik műfajnál érdemes elidőzni, mert ez széles teret nyit a játék és a humor előtt. Várady Szabolcs így határozza meg a limeriket: „Milyen legyen a magyar limerik? (Amúgy magyarosan most már „c" nélkül.) Ami a versmértéket illeti, az angolban ez sok ingadozás után a jambikus kezdetektől fokozatosan kristályosodott ki a ma általánosnak mondható anapesztikus formában. Az *a* rímű sorok többnyire a rímadó tulajdonnév hosszától függően nyolc-tíz szótagosak, a *b* ríműek jellegzetes hossza öt vagy hat szótag. Az első sor gyakran ezt az egyszerű képletet variálja: »There was a young/old girl/man/lady of/named...«, és ehhez jön még egy tulajdonnév, földrajzi, ha »of«, személy, ha »named«. Volt egy nő/úr, lakhelye/úgy hívták..." (2002, 19) „Akárhogy is, a magyar limerik természetesen más, mint a sok száz éves múltú, szerteágazó gyökerű angol limerick. Nincs múltja, csak mintája" (2002, 21).

Most csak a szelídebbek közül mutatóban érdemes elolvasni néhányat:

Csaba – a lakhelye Csepel –
csehójában csak sört csapol.
Elmondta: „Ma látám:
dézsmálják malátám."
Kérdeztük: „És? Odacsapol?"
(Györe Gabriella)

*

Borairól híres Szekszárd,
de ne igyál túl sok szeszt: árt,
nézz csak meg engem,
foltos az ingem,
leittam magam, de megszárd.
(Lackfi János)

*

E nő maga Saigon bája,
szívem érte sajgón fájna,
mert olyan parázna,
nem sokat paráz, na –
csak ne volna szájgombája!
(Kőrizs Imre)

Volt egy pap, megfeddte Vatikán:
Nem tengett felszentelt patikán,
Nem tartott szentmisét,
Legyintett: „Semmiség!“
S úgy hívta Szent Pétert: „Tatikám!“
(Kovács András Ferenc: *Anatéma*)

*

Egy hölgy, kihez közel a d'Orsay,
bekopogtatott: „Van, kérem orrspray?”
„Hölgyem, semmit se tartok,
csak fülsprayt à la Van Gogh.”
„Eh! Orrspay nélkül mit ér a d'Orsay?”
(Gergely Ágnes: *Diszkurzív*)

*

Van egy nő, úgy hívják, Dóra.
Nagy pénzt tett kártyára, lóra.
Nyert is, de elitta,
s kiállt a sarokra –
Dóra, ez nem vezet jóra!
(Szabó T. Anna)

Volt egy úr, lakhelye Komárom,
útra kelt egyszer egy homáron.
Kérdezték: „Élelmes?
Fürge és kényelmes?”
„Nem – mondta –, de azért komálom.”
(Varró Dániel)

*

Volt egy úr, lakhelye Mozambik,
fenéken harapták a zombik.
Faggatták: „Nagyon fáj?”
Azt mondta: „Ugyanmár.
Eleve is volt már azon lik.”
(Varró Dániel)

*

Levágták már Gérard de Nervalt...
Költő volt, ám zsenáns, enervált.
Kopott utcalámpán
lógott búsan, csámpán.
Azóta még inkább rezervált.
(Kovács András Ferenc)

DUPress

Tél volt, és rádöbbent Petőfi:
elfogytak az összes befőtti.
Semmi sem állandó!
Ezt kompenzálandó
úgy döntött: szobáját befűti.
(Várady Szabolcs)

Örök témák a limerikben: a férfi-nő kapcsolata, napi aktualitások, a politika. A limerikek jó része pajzán, sőt egy kis magyar pornográfia is belefér-

*****

2012-ben Kapolcson a Művészetek völgyében a Kaláka Versudvarban délutánonként a „Versimpró" keretén belül Lackfi János vezetésével a slam poetryt művelve, ismert költők és együttesek rögtönöztek egymás alkotásaira. Körülbelül kétszáz vers született meg itt, persze számos töredék is. Ott „szültek" egy „köznépdalt", ezúttal a *Csillagok, csillagok*... mintájára:

Csillagok, csillagok,
jól elbújtassatok!
Ne lássa az anyós,
milyen részeg vagyok!

Belém bújt egy kullancs,
bár én nem lájkolom,
hogyha hozzám bújnál,
Odalesz lánykorom!

Csillagok, csillagok
szépen ragyogjatok.
A szegénylegénynek
útat mutassatok.

Mutassatok utat
a szegénylegénynek.
Nem találja házát
a szeretőjének.

Ez a népdal is szokás szerint természeti képpel indul, amelyhez szervesen kötődik az útkeresés motívuma. A kapcsolást a második strófához a teraszos ismétlés hozza létre, továbbépítve a szöveget. Az átírás éppen ellenkezőleg: az útmutatás helyett az elbújtatás pikáns szituációját verseli meg.

Lackfi János így vall a versudvarban történtekről: „A következőkben aztán egyre jobban belelendültünk az ad hoc alkotásba. Weöres *Szajkó*jának ritmusára kellett gombot varrnunk Tóth Krisztinával. A zenés feladvány magas labdáját Radványi Balázs dobta fel nekünk":

Tanári kari karika,
papíripari paripa.

Tóth Kriszta a következő ötletes szöveget írta a kiszabott tizenöt perc alatt:

Galiba

Balatonaligai galiba:
valaki beleköt a Valiba.

Neki a valakije a Pali,
de csak alig-alig a palija.

Lackfi János versében egy kis történetkét sikerített:

Románc

Komál a dagi Marika,
rinyál a lüke Danika.

Dagi Marika, te liba!
Lüke Danika, te bika!

Fogyott a dagi Marika,
örült a lüke Danika:

Kicsi a Marika hasa,
cuki a picike baba!

A kapolcsi Versudvarban zajló eseményekről így számol be Lackfi János: „A közönség is bátrabban felvette a kesztyűt, és öt igazán körmönfont szót adott fel, amelyeket nekünk kellett versfélévé szőnünk. Íme a szavak, különösen Novoszibirszkért volt hálatelt a szívünk: papírrepülő, lélekvándorlás, békalencse, Novoszibirszk, belegabalyodtak." Ebből született Lackfi János frappáns verse:

Képzelt-képtelen utazás

Papírrepülőn megyünk Szibériába,
Így vándorol lelkünk holdbéli lába.
Nem ért bennünket semmi komoly attak,
Szárnyaink a felhőkbe gabalyodtak.
Hullt az eső: átlátszó békalencse,
Mely nem jön jól fent se meg lent se.
Juszt is eljutok Novoszibirszkig:
Az élet egy kolosszi piercing!

Így emlékezett vissza a következő „felvonásra" Lackfi János: „Először egy Csukás-szerzette Gagliarda ritmusára kellett helytállnom. Ennek lényege a tititi-tátá ritmusképlet. Íme az eredeti:

GAGLIARDA
Imbolygó télnek ernyedő testét
bádogcsatornák sűrűn erezték,
morogva áradt, csöröge zúdult
megolvadt vére, hóteste elnyúlt.

Pulzusa verdes – nyári esőben
ázik az utca, őszi köd hörren! –
teste felépül, s megindul szíve!
Kalapod lengesd az első hírre.

Énnálam népies–groteszk szerelmi vetélkedés lett belőle:

DUPress

DILEMMA

Ott megy a Jóska, itt meg a Pista!
Hajadon szívem ki szomorítsa?
Talán a Pista? Orra galuska!
Talán a Jóska? A füle sóska!

Szóval a Pista? Szerelem nyista!
Vagy tán a Jóska? Menjen a búsba!
Szerelemben már nem tudok hinni!
A kutya máját! Maradok szingli!

A szíves közönségtől ezúttal három szótagos szavakat kértem (s kaptam is), mert egy (Arany és Kosztolányi hangját idéző) Csukás-vers rövidke páros soraiba kívántam őket rímzárókövekként begyömöszkölni. Íme a szép hosszú eredeti eleje:

Ásatag ének

Egyre hátrább, újabb s újabb
bozótba,
a negyven év homályába
húzódva,
kikerülve s félve minden
véglegest –
Régi költők ritmusában
jön az est...

A közönségtől ezt kalapoztam össze: zöldborsó, fakutya, almafa, kutyafül, kertajtó, kaptafa. Megírtam ebből első öregkori versemet, ami praktikus megoldás, tekintve, hogy vajmi bizonytalan, megérem-e azt az időt, ráadásul ki tudja, tudok-e még majd verset fabrikálni akkoriban...

Öregkori nem vénkori

Olyan vagyok, mint mirelit
zöldborsó,
egy utam lesz – a tepsibe –
utolsó!
Csúszkálok, mint tükörjégen
fakutya,
imbolygok, mint kukac rágta
almafa.
Szemem nem lát, fülem nem hall:
kutyafül,

a végére ki-ki marad
egyedül.
A kertajtót koporsómmal
tesztelem,
úgy megyek ki, ahogy jöttem:
meztelen.”

A folytatásról így számolt be Lackfi János: „Nagyszerű versimpró-alkalom fűződik Kiss Judit Ágnes és a zongorista-énekes Füri Anna kettős részvételéhez. A »Kis kece lányom« jazz-változatával indítottuk a rögtönzést, Juca két egészen különböző hangulatú darabot alkotott:

ALKOTÓI VÁLSÁG

Nincs semmi kedvem
most verset írni.
Egy szó után a
másikat: így ni.

Írom, írom mégis, amit
várnak tőlem
Még a végén írógép lesz
majd belőlem.

Mert szegény költő
rá van utalva,
A sorokat mint
macska kaparja.

Kéne újra, kéne nekem
egy jó szponzor,
Isten látja, mennyire nem
jönne rosszkor.

BÚCSÚZÓS

Távoli tájra
vitt el a lábam,
Senki nem érti,
hogy mit csináltam.

Szemem alatt növekszik a
kéklő árnyék,
Talán egyszer visszajövök,
várj még, várj még.

Nem vagyok szikla
egy helyben állni,
Nem foglak téged
holtomig várni.

Úgy lobban ki a szerelem,
mint a szikra,
Akárhogy is akarod, nem
gyullad vissza.

Én egy macsó-lelkületű költeménnyel válaszoltam a szép, szelíd, szomorú dalra:

Kis kacagányom
Néha lehányom,
Hogyha beittam,
Fekszem az ágyon.

Mondom, mondom, fordulj ide,
Nézz rám, asszony!
Az, hogy ittam, egyáltalán
Ne aggasszon!

DUPress

Férfi vagyok csak,
Kell az a kocsma,
Kell a felejtés,
Tedd el a nagykést!

Mondom, mondom, ne izéljél,
Fáj már, asszony!
A vérem sem azért van, hogy
Elárasszon!"

Az eső elmosta Tóth Krisztina-féle versimpró alkalmát, amikor a *Hej, Dunáról fúj a szél* dallamára költöttek volna verseket az egybegyűltek, de kettő mégis született:

Hej a ránctalanító,
a rácokra sose jó,
hiába akarom,
sokkal jobb a szerelem,
csillog tőle a szemem,
formálja alakom!
Hej kollagén, kollagén,
nem hiába mondtam én,
nem drága, ami jó,
hej szerelem, szerelem,
legyél a csodaszerem,
a ránctalanító.
(Tóth Krisztina)

*

Hajdu ez a mosógép,
Mossunk benne bármiképp,
Dunának ne menjél!
Ha Dunának nem tartol,
Kimosom a melltartód,
Dunának ne menjél!
(Lackfi János)"

A kapolcsi „költőkínzás" során a *Kis kece lányom...* kezdetű népdalunk ritmusára, strófaszerkezetére Mesterházi Mónika és Lackfi János így írt verset. Tréfásra vették az utánzáson alapuló népdalátírást:

DUPress

Kis kece lányom
fehérbe vagyon,
fehér a rózsa,
kezébe vagyon.
Mondom-mondom
fordulj ide
mátkám-asszony,
mondom-mondom fordulj ide
mátkám-asszony!
(népdal)

Tátika száján
lóg ki a porzó,
kék Duna partján
hangos a korzó.
Kapd el, kapd el,
magyar vizsla
azt a csontot,
Isten tudja, mikor kapnál
erre pontot.
(Mesterházi Mónika)

Kuss, pici lányom,
már este vagyon,
édesapádnak
fáj feje nagyon.
Mondom, mondom,
bennem van már
egy-két feles.
Ha elalszol, nem is leszek
én ideges.
(Lackfi János)

DUPress

10. A KÖLTŐI NYELVI JÁTÉKOK CÉLJA, SZEREPE, HATÁSA ÉS TANULMÁNYOZÁSÁNAK HASZNA

A homo sapienshez hozzátartozik a játékok sok fajtája: fizikai és szellemi egyaránt, ezért jelentős szerephez jut az ember életében, gondolkodásában, kultúrájában.

A nyelv teszi lehetővé a játékos formák kialakulását, ahogy Fónagy Iván állítja: „maga a nyelv viccel" (1970, 40). Például a korlátozott hang- és betűkészlet miatt alakulnak ki az azonos alakú szavak. Ugyanakkor ez a korlátozottság egyben kitűnő alkalom a rímelésre, a játékra. Az ősi nomenverbumok *(les, fagy),* a többszófajúság (a nép-, az anyagnevek), a véletlen összeesésből adódó azonos alakú szavak *(ég, nő)* felkínálják a játék lehetőségét. Ezenkívül az emberek egy sajátos adottsága, antropológiai jellemzője: a humor a nyelvi humorban testesül meg (Balázs 2008, 229).

Számos nyelvi adat mutatja, hogy sokféle köznyelvi játék létezik. Ezeknek nem ismerjük a szerzőjét, hasonlóképpen, mint a népköltészeti alkotásoknak. Ezek a játékok a nyelvi szintek mindegyikét áthatják, a nyelv anyagszerűségét helyezve előtérbe. „A hanggal, a szavakkal, szerkezetekkel való játék természetes és általános jelenség. A kész nyelvi formuláknak ez a játékos torzítása teszi a beszédet kifejezővé, elevenné. És a beszédnek ez a – kifejező, értelmes torzításon alapuló – elevensége teszi lehetővé, elkerülhetetlenné a nyelvek állandó változását, a hangokét, a szavakét, a szabályokét" (Fónagy 1970, 42). A költők nyelvi játékainak előzményei tehát a begyakorlott nyelvhasználatban már benne vannak.

A legkülönbözőbb szövegtípusokban jelennek meg a köznyelvi játékok: viccekben, reklámokban, névcsúfolókban, találós kérdésekben, népi sírversekben, filmcímekben, nyelvtörőkben. A szleng pedig rendkívüli területe a nyelvi játékoknak. A játék és az irodalom kapcsolatát a költői versenyek és az alkalmi versek is fényesen bizonyítják.

A jókedv, a tréfálkozás, az oldott stílus teremti meg a nyelvi játékok keletkezésének lehetőségét a köznyelvben és a szlengben. Ezért a közösségi tudatban a játék fogalmához a könnyedség, a vidámság, a tréfa, a komikum, a humor logikusan kapcsolódik. Ezek valóban a játékosság kitüntetett terepei.

Az irodalmi nyelv mint a nyelvhasználat specifikus módja számtalan lehetőséget kínál fel kreatív játékok alkotására: a megszokott kifejezési formáktól való eltérésre. Általában az oldott hangnemű, könnyed stílusú, tréfás-humoros tartalmú versekben gyakoriak a költői nyelvi játékok, amelyekben hangulatfokozó szerepet töltenek be. Vitathatatlan a humoros hatásra törekvés a következő

Kosztolányi Dezső-idézet homofon rímeiben, amelyekben csak véletlenszerűen azonos a hangzás:

*Volt nők miatt egy **pár bajom***
*s egy **párbajom.***
(Csacsi rímek. Vallomás)

A *párbaj* szó jelentése: 'két fél közötti bajvívás' világít rá a csupán 'néhány gond' értelmű egy *pár bajom* kifejezéstől való lényegi eltérésre.

De ki merné kétségbe vonni, hogy a magasztos hangulatú nemzeti énekünk, *Himnusz*unk *Szertenézett s nem lelé / Honját a hazában* sorai nem játékosak? Sőt éppen a *hon* és a *haza* rokon értelmű szavakat egymásnak ellentmondó viszonyba állító oximoron típusú nyelvi játék miatt patetikusak.

Ki merné azt állítani, hogy komor hangvételű versben nem jelenhet meg a játék? Somlyó György *Milleniumi mesék. Anya a Gettóban* című verse tragikus hangvételű:

Már fellobban a béke lidérce mint Patmoszon ahol
közel van de nehéz megfogni az istent – megfoghatatlan
hogy mégis micsoda öröm látni (hacsak lelki szemeivel
is) hogy ott van *ott kell* lennie él él túl**éli** túlélte él él ***Éli***
Éli élni fog – megfoghatatlanul élni

Mégis játszik a költő: az *Éli* zsidó név és a magyar *éli* ige hangzásbeli egybeesése a játék forrása, és ezt még felerősíti az *él* ige sokszori ismétlődése.

Láthatóan ugyanazok a nyelvi-stiláris eszközök hozzák létre a játékosságot a legelütőbb gondolatiságú és hangvételű versekben.

A költemények hangulatiságának fontos szerep jut egy nyelvi fordulat játéknak minősítésében. De maguknak a nyelvi játékoknak is van hangulatkeltő hatásuk. Ha a játékos nyelvi elemek összhangban vannak a szöveg könnyed tartalmával, hangulatával, akkor felerősítik egymás hatását. Ha viszont kontrasztot képeznek, akkor a nyelvi játék beleolvadva a szövegstruktúrába, játékosságából némileg veszítve, de az ünnepélyes, az elégikus, a tragikus, a tragikomikus hangulattal is megfér, és nem rombolja le annak hatását.

A költői nyelvben a tudatos játékosságra törekvés hatványozottabban jelentkezik, mint a köznyelvben. Költői nyelvi játékok a nyelv minden szintjén keletkezhetnek. „A hangokkal, szavakkal, mondatokkal való szabadabb játék különbözteti meg elsősorban a versek nyelvét a nyelvi elemek szigorúbb, tudományosabb használatától. A költő kétségtelenül gyakrabban »viccel«, mint a tudományos közlemények szerzője, és másképpen »viccel«, mint ahogyan hétköznap szoktunk" (Fónagy 1970, 26).

Kérdés tehát: Milyen tényezők járulnak hozzá ahhoz, hogy a költői nyelv egy-egy eleme játékká váljék? Érdemes néhány nyelvi adat kapcsán összefoglalásként megfigyelni: mi a nyelvi játék forrása.

Mi miatt érzünk játékosságot a rímekben?

Félhat
Köd és magány, halálos elhagyatottság.
Ki egyedül van egy hotelszobában,
félhet.
(Kosztolányi Dezső: *Naptalan decemberi délután*)

Míg szokásosan azonos hangrendű toldalékok rímelnek, a kancsalrímekben a hangrendi oppozíció a játék forrása.

Mikor lesznek játékosak a grammatikai formák?

Testem
a ***tested teste*** *volt*
(Nagy Gáspár: *Ősz és tavasz között*)

A poliptotonban a jelezett alakok játékos szembenállása szembeszökő. Máskor a nem szokásos egyeztetés teremt nyelvi játékot:

Egymás
tetteinek ***oka vagyunk.***
(Szilágyi Domokos: *Pénelopé*)

Mi miatt lesz játék két fogalom összetétellé kapcsolása?

Jó társunk vénültél szivünkben, – jó
vigasz, rég ***hitlen-hit*** *(s őrült okosság!)*
(Illyés Gyula: *Öreg szivekben élsz és…*)

Megdöbbentő szemantikailag ellentétes jelentésű szavak egybefűzése összetett szóban.

Minek van játékképző ereje a mondatalkotásban? Például a képtelen logikájú megformálásnak:

valami szépre gondolunk
valami meleg érzésre
valami olyasmire
hogy itt hentergünk a ***téli nyárban***
(Nagy Gáspár: *Szocio-elégiás jégkarc*)

*

Fejem fölé a csillagok ***jeges tüzet*** *kavarnak.*
(Pilinszky János: *Téli ég alatt*)

DUPress

A jelzős szintagmák elemei közötti szemantikai összeférhetetlenség nyelvi játékot teremtő.

Mi teszi játékossá a költői képeket?

Juhász Gyula a következő metaforikus képekkel illette a nőket *Köszönet a nőknek* című költeményében:

Köszönet a nőknek,
Hulló csillagoknak, múló gyönyöröknek!

Köszönet a lánynak,
Egy estére nyiló, hervadó virágnak!

Ezek a metaforák nem játékosak, mert szokásos *csillag*nak és *virág*nak nevezni a nőket. Tóth Árpád *Kisvendéglőben* című versében a kocsmában várakozó emberek helyett szinekdochikusan *fők*, azaz testrész szerepel az egész ember jelölésére szokványos képpel:

Várnak lehajtott fők, gyürt kézelők.

De az már eredeti látásmódról tanúskodik, hogy a *gyürt kézelők* – azaz az ember által viselt ruhadarab, történetesen az ing részei – is ugyanúgy az emberekre vonatkoznak, tehát az egyediségtől válik ez a kép nyelvi játékká.

Mi által eredendően játékos szinesztézia? Azáltal, hogy merészen társítja a különböző érzékszervek érzeteit:

Csontomig ***cseng a napsugár.***
(Szabó Lőrinc: *Ősz a Galyatetőn*)

Mitől lesznek játékosok az alakzatok? A szerkesztettségükből fakadóan. A kiazmus eleve játékos tükörképszerű ismétlődésű:

Ragyogásos, nagy ***szivek a mezők,***
S ragyogásos, nagy ***mezők a szivek.***
(Ady Endre: *Az Ősz dicsérete*)

Ez ebben az esetben a metaforikus képek megfordításával is jár. A játék ráadásul azáltal hatványozódik, hogy a *ragyogásos, nagy* melléknevek a változatlan helyük ellenére hol a névszói állítmány, hol pedig az alany jelzőjévé válnak.

Bravúros egyetlen sorban két-két azonos tövű, de eltérő toldalékú szó egyszerre kiazmatikus és párhuzamos, illetve keretes szerkezetű elhelyezése:

Álmodtam alvásunk aludtam álmunk
(Petri György: *A vékony lánnyal*)

Az alakzatok gyakran egymással összefonódva megsokszorozzák a játékosság hatását:

Jaj, mily ***sekély a mélység***
és mily ***mély a sekélység.***
(Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél éneke*)

A költemény kiasztikus szerkezete összekapcsolódik poliptotonnal, ugyanannak a szótőnek a toldalékolásával létrejött alakkal *(sekély – sekélyég),* valamint a szójelentések oppozíciójából fakadóan paradoxonnal. Az oximoront formáló inkongruens szavak ötletes társítása szintén nyelvi játékhoz vezet:

Viták helyett sárral vertem nyugodalmam,
így értem el, hogy most ***élve jól meghaltam.***
(Tandori Dezső: *Komikulum víté*)

Ez a néhány idézet is mutatja: Vannak olyan nyelvi formák, amelyek eredendően játékosak akusztikai, szemantikai vagy grammatikai szerkesztettségük folytán. Ugyanakkor általában a szövegkörnyezetben válik játékossá egy-egy nyelvi elem. A befogadó azt érzi nyelvi játéknak, amely szokatlan toldalékolású, meglepő önellentmondású, váratlan szókapcsolású, nyelvi innovációt mutató, bravúros nyelvkezelésű, kreativitást eláruló, szemantikai és stiláris összeférhetetlenséget megjelenítő fordulatú, meghökkentő képtelenségű, abszurditásig vitt túlzású, tréfás, parodisztikus stílusú, intertextusra rájátszó, feltűnő formai megjelenítésű.

Lehetetlenség meghúzni a nyelvi játék fogalmának határát, mert a befogadó szubjektív értékelése is meghatározhatatlanná teszi pontos kijelölését, valamint csak megismételni lehet Wittgenstein állítását (amelyet már könyvem elején idéztem): „Mi az, ami játék még, és mi az, ami már nem az? Meg tudod adni a határokat? Nem. [...] Azért nem ismerjük a határokat, mert nincsenek meghúzva. [...] A 'játék'-fogalom – mondhatjuk – elmosódott körvonalú fogalom" (1998 [1945], 59, 60).

A költői játék az alkotói szabadság kihasználása, ezért teremt sokszor nem kanonikus formákat, amelyeknek nagyobb a stílushatása a megszokottnál.

A költészet játékosságát sok tartalmi és nyelvi elem hordozza. Játékos késztetés kielégítésére számtalan nyelvi eszközzel és módon élhet a költő, de a játékvariációknak eltérő a stílusértéke. A nyelvi játékok megvalósulási módjai, a játéktechnikák eszközei játéktípusonként változnak.

A hangok játékos szerephez jutnak a szókezdő és a szóvégi rímekben, a hangalakzatokban, a hangutánzásban, a hangulatfestésben és a hangszimbolikában, a tréfás nyelvtörőkben és az eszperente nyelvben, a megszokott kiejtéstől eltérő formákban, a makaronikus költészetben, a halandzsában, az anagramma, a palindrom és az akrosztichon létrehozásában. Ezek nem egyforma mértékben mutatják fel a játékosságot. Léteznek olyan rímek, amelyek mindig játékosak.

Ilyenek a szerkesztettségük miatt a befogadói várakozásnak ellentmondó kancsal-, kecske-, homonim, homofon, paronim, kín-, intertextuális, valamint resztlis rímek. Tamkó Sirató Károly *Pinty és ponty* című gyermekversében a tartalommal összhangban a rímek magas és mély magánhangzós kontrasztja remek kancsalrímes játék:

*Volt egyszer egy **ponty,***
*Úszott, mint a **pinty!***

*Volt egyszer egy **pinty,***
*Repült, mint a **ponty!***

Nadányi Zoltán *Telefon* című kétsorosa ötletes kecskerímében felcserélődnek a rímet indító mássalhangzók:

*Kiabálsz a **tele**fonba,*
*S szavaidnak **fe**le **t**ompa.*

A kínrímek gyakran egyben tréfás összerakó mozaikrímek:

*Csodálkozol a **kokainistán,***
s nem érted?
*Gondolkozzál az **okain is tán** –*
s megérted!
(Kosztolányi Dezső: *Csacsi rímek*)

A limerikben a műfaj követelményének megfelelően az ötödik sor kínrímes:

*A dzsungelben lófrált egy **nigger,***
*hol rátámadt Sir Khán, a **tigger,***
s azóta e fekete
szörnyen dadog: „Te ... te ... te”
*– mondja, és eközben **tikkel.***
(Orbán Ottó)

A befogadó is érzékeli a *Csacsi rímek. Endresz* című versében, hogy Kosztolányi Dezső élvezetet talál a legkülönbözőbb rímekben: hol hangbetoldással változtatja meg az *Endresz* szóalakot, hol hangcserével él, hol mozaikrímmé bontja szét, illetve ezek kombinációivá játszik el:

Támadnak népek és elülnek,
*de, Hős, te akkor is **leendsz,***
vad óceánok megvívója,
Endresz.
Győztes szelek szárnyán lobogjon
*a testeden a könnyű **len-dresz,***
s kiálts oda a csüggedőknek:
rend lesz.

Gyakran élnek a költők a szótövek és a toldalékok megválasztásának lehetőségéből adódó játékkal: a tőismétléssel vagy a tőelhagyással, a toldalékok poliptoton típusú használatával, egyeztetési, ragozási, jelezési szabálytalanságokkal, hapax legomenon szóképzési, szóösszetételi és szóösszerántásból adódó szóalkotási módokkal.

Ezek közül a legjátékosabbak a begyakorlott nyelvhasználattal szembenálló grammatikai formák. Különös játék a Tandori Dezsőé, amely szinte szavak nélkül csak grammatikai elemekkel, fokjelekkel kíván jelentést sugallni, mint például a *Változatok homokórára* című vers mottójában:

„A leg, a legbb – nincs!
de a leg, a legbb – sincs."

A fokjelekből és a kötőszóhasználatból kikövetkeztethető: két felsőfokú fogalom áll egymással szemben. Ezek konkrét fogalom megadása nélkül azért szerepelhetnek, mert így is általános törvényszerűséget jeleznek: két felsőfokú ellentétes fogalom kizáró ellentétet alkot.

A toldalékok megsokszorozása is kiváló játékalkalom. Fábri Péter *Verscímek* című alkotásában az általános (alanyi) ragozású igei személyragok egymás után tapasztott sora a *hazud* igetőhöz jelzi azt, hogy a *hazudozás* mindenkire érvényes, sőt hazugságaink egybekapcsolódó hazugságrendszert alkotnak:

Hazudokszikunktoknak

A figura etymologikákkal a jelentés fokozása bomlik ki:

Lenni? vagy nem lenni? – ***kérdések kérdése!***
Mellynek nehéz, kétes, szép a megfejtése.
Nagy kérdés, amelyet ha mélyen vizsgálok,
Még több ***méllységeknek méllyére*** *találok.*
(Csokonai Vitéz Mihály: *Halotti versek. I.*)

A poliptoton alakzatában az eltérő ragok funkciói látványosan szembesülnek:

ott nem betegíti a vér a csontot,
és senkisem érez ***a gondért gondot***
és nem szomuhozza a ***szomjra a szomjot,***
(Babits Mihály: *Laodameia*)

A szóalkotásmódok közül a fiktív típusúak mutatják leginkább a játékjelleget. Tandori Dezső a zsúfoltság fogalmát fiktív szóalkotással keletkező, parodisztikus stílusárnyalatú képzett szóval adja vissza:

Lelassult az idő. Negyedórákat
hiszek óráknak. Emlékeimet

oly tömegben érzem, oly ***zsúfongásnak,***
hogy velük át se férhetek
(Az el nem tűnő idő nyomában)

Az ellentétekből játékos oximoront formáló összetett szó alkotásához is fokozott stílusérték kapcsolódik:

Mintha pőrén mai lenne
mintha ***ős-holnapi*** *lenne*
(Nagy Gáspár: *tegnapi újság*)

A nyelvi játékok létrehozásának leggyakoribb módjai a szójátékok: vagyis a homonímiából, a homográfiából, a homofóniából, a paronímiából, a poliszémiából, a szinonímiából, az antonímiából, a paronomáziából keletkeznek a legkülönbözőbb szójátéktípusok. Ezek mind különös mértékben idéznek elő játékos hatást, mégis a legszokatlanabbak a legjátékosabbak, mint Kosztolányi Dezső *Csacsi rímek* versciklusából az *Álmomban hallottam* című vers homonimái:

A munkát követeld meg
Ellustul.
Ellustul.

Az *Ella* név becézett formájának és az igének véletlenül esik egybe az alakja.

A homofónia játéklehetőségére gyakran építenek a költők tréfás rímeket:

E szenzációk dús halomban
Ne zengjenek ma bús dalomban,
Engem minden hidegen ***hagy ma.***
Ellenben mit szólnak ahhoz, kérem,
Hogy drágább lett a ***hagyma?***
(Tóth Árpád: *Hagyma-koszorú*)

A homofon szópárok nem rímhelyzetben is játékosan irányítják a figyelmet:

Legyen hát boldog a
költő, *hisz*
érettünk koplal és
költő ő!
(Erdős Virág: *Műkedvelő*)

Várady Szabolcs *Elromlott szerkezet* című versében a paronimák egymást követve szembeötlők:

A ***kés.*** *Ne* ***késs.*** *Jó, hogy utánamentem.*

A poliszém szavak jelentésének egy soron belüli oppozíciója tudatosan felépített nyelvi játék:

DUPress

Csoda ***esett.*** *Földre* ***esett,***
Benépesült a Hadak Útja.
*(*Ady Endre: *A Hadak Útja)*

A *Csoda esett* predikatív szintagmában az *esik* ige a 'történik', a *Földre esett* mondatban pedig a 'hull' jelentést hívja elő.

A mellérendelő szintagma antonim értelmű összetevői az érzésvilág bonyolultságának játékos visszatükrözői:

Össze-vissza csatangolok
hónapok óta szakadatlan,
öldöklő, édes *napszurás*
kínoz, káprázatat éjjel-nappal.
(Pilinszky János: *Impromptu*)

Játékot kreálnak az alkotók bizonyos szófajok gyakoriságával is. Ilyenkor nem a szokatlanság, hanem a szabályos forma túlhajtása a játékteremtő, mint Pilinszky János *Infinitivusz* című versének talányos, személytelen beszédében:

Még ki lehet ***nyitni.***
És be lehet ***zárni.***
Még föl lehet ***kötni.***
És le lehet ***vágni.***
Még meg lehet ***szülni.***
És el lehet ***ásni.***

Ez a deretorizált nyelvű mű drámai légkört teremt a grammatikai és a szemantikai hiánnyal. A grammatikai alanyként funkcionáló főnévi igenevek konkrét személyt nem jelölnek, és enigmatikus játékhoz vezet a főnévi igenevek kötött kötelező tárgyi vonzatának hiánya. Az értelmezéshez kulcsot adhat mégis a kétsoronkénti kizáró ellentétű igenevek oppozíciója *(nyitni↔zárni).*

A frazémák átalakításából sok játékos ötlet születik, mint a következő versrészletben is:

A hegyek vajúdtak, *de most*
Itt ülök a kezemben egy ***egér****rel*
A képernyő előtt.

A *Vajúdtak a hegyek, de egeret szültek* közmondást várnánk a *Nem dőlt össze* című vers strófaindítása miatt, de Kemény István beugratja az olvasót, mert szétszakítja a megszokott mondatformát, és az *egér* szó már nem a nagyot akarás csekély eredményét szimbolizálja, hanem a szövegkörnyezet, *a képernyő előtt* kifejezés hatására a számítógéphez tartozó eszközt jelenti.

DUPress

A versmondat szerkezetének számos játékos megoldása kínálkozik a szavak elhelyezésével járó akusztikai viszonyok átrendezése következtében, valamint a szemantikai kapcsolatok kialakításával. Humorkeltő a grammatikai tárgy és a határozó felcserélése Petőfi Sándornak *A helység kalapácsa* című vígeposzában, amely képtelen logikát tükröz:

Ily gondolatok születének
Nem tökkelütött koponyájában,
Mialatt ***orrát mutató ujjára tevé.***

A szembenállásra épített gondolatok játéka olyan egy tőből származó antonim fogalmakban is megtestesülhet, amelyekben a főnevekkel szemben az *el-* igekötő jelentéstartalma miatt az igekötős igék kétféle értelmezése is lehetséges: 'valami teljesen elfogy, elhasználódik' és/vagy 'a cselekvést rossz eredménnyel végezték':

Céljainkat elcélozták,
Életünket már elélték.
(Ady Endre: *A fajok cirkuszában*)

A versstruktúra szemantikai, pragmatikai, grammatikai, intertextuális, vizuális tényezők összjátékából teremtődik meg, bár az esetek többségében csak az egyik lép elő domináns versformáló erővé: különösen az ellentétképzés, a hiány, az evokáció, a zenei és a vizuális hatás. Weöres Sándor *Négy korál I.* című darabjának játékos versépítési sajátossága a látszólagos ellentmondás:

Cselekszik a kezetlen
de csak a te kezeddel
megindul a lábatlan
de csak a te lábaddal
eszmél az esztelen
de csak a te eszeddel

A *de* kötőszó második soronkénti visszatérése kétsoros tartalmi egységekre tagolja a művet, és ezekben az ellentmondást *(megindul a lábatlan)* a második sor mindig feloldja *(de csak a te lábaddal)*.

Az intertextualitásnak többféle megjelenési módja van: lehet ez játék a versformákkal, a műfajokkal, a szöveg keletkezési idejével, lehet allúzió, stílusutánzás, parafrázis, stílusparódia és szerepjátszás.

Szilágyi Domokos *Két virágének* (1. rész) című költeményében a bujdosó szegénylegény helyzetébe gondolja bele magát, illetve a virágénekek keletkezési idejére alludálással archaikus nyelven szólal meg:

az mezőket járom *az pázsitot megyem*
járok csak parázson *megyek omló vízen*

Az erdélyi költő a latinos igei vonzattal idézi fel a régmúltat *(az pázsitot megyem)* és nyelvtörténetünknek azt a korszakát, amikor még nem alakult ki a mai névelőhasználat ***(az** mezőket)*.

Korunkban több költőnknek is megadatott az a költői tehetsége, hogy több klasszikusunk hangján is képesek megszólalni. Ez egyszerre szerepjátszás és stílusutánzás, olykor stílusparódia. Ezek mindegyike feltűnő játékteremtő eljárás, de mégis a legszórakoztatóbbak az irodalmi karikatúrák. Varró Dániel *Változatok egy gyerekdalra* címmel írt stílusparódiát a *Boci, boci, tarka...* kezdetű gyermekdalra több költő egyéni stílusát kifigurázva. Így hangzik a Térey Jánosos változat:

Térj fölötte végre napirendre
Hogy én vagyok az igazi Ady Endre
A Zaj-herceg, a rappelő Vazul
Minden csaj az én rímeimre lazul
Csinálhatsz bármit, de rosszul te jársz
Hát bazmeg, boci, jobb lesz, ha tejelsz

Ez a paródia az Ady-féle költői öntudatú *(én vagyok az igazi Ady Endre; Minden csaj az én rímeimre lazul),* de modern *(A Zaj-herceg, a rappelő Vazul),* szleng stílusú *(lazul; tejelsz),* sőt nemegyszer a durvaságig menő versbeszédű *(bazmeg)* alkotó kifigurázása.

Az egyedi képalkotás merész asszociációival remek játéklehetőségek adódnak. A legjátékosabbnak tartott szinesztéziával él Tóth Árpád *Körúti hajnal* című versében, ahol a szín, a tapintás és a hangzás szinesztetikus együtt jelentkezése intenzív élményt nyújt:

Egy kirakatban ***lila dalra*** *kelt*
Egy nyakkendő; de aztán ***tompa****, telt*
Hangon *a harangok is felmerengtek.*
(Tóth Árpád: *Körúti hajnal*)

De az elvont fogalmak konkrét dologgal képiesítése is a játékos képi fantázia tanújele, mint Szilágyi Domokos versrészleteiben:

Kedvesem
annyit kerestelek
lelkemre bütykösödött a bánat
(Álom a repülőtéren. 2.)

az öröm bánatot eszik.
(Álom a repülőtéren. 4.)

Mindkét idézetben metaforizálódik az állítmány olyan módon, hogy közben az eredeti jelentést sem érvényteleníti, sőt az eredeti és a képes értelem két jelentésmezeje összekapcsolódva együtt hat.

Az alakzatok közül a kiazmusban érzékelhető a játékosság legnagyobb mértéke a szerkesztettsége miatt. Ez az alakzat poliptotonnal fonódik össze Vörösmarty Mihály *Két hivatal* című epigrammájában úgy, hogy toldalékcserével az aszemantikus határozóból tárgy lesz, a tárgyból pedig határozó:

Gyógyítasz s bort mérsz. Italod két érdemü: érzem
Gyógyszereden borodat, gyógyszeredet borodon.

De hogy a legkevésbé játékosnak tartott ismétlésalakzat is milyen hatásos, mutatja József Attila *Egy kisgyerek sír* című verse:

Sír, mint ahogy a vízben sír a mész.
Sír, mint a víz sír a fedő alatt.
Sír, mint a holt fa, melyet tűz emészt.
Sír, mint csarnokban a futószalag.

Ebben a műben erős akusztikai benyomást keltenek a gyereksírás folyamatát, állandóságát visszaadó anaforikus ismétlések és az újszerű szóláshasonlatok szinonimikus formái, amelyek poétikus játéka a hasonlathalmozásból adódik.

A nevekkel való játék is kihagyhatatlan a költők számára. Kormos István *pedig* című költeményében humoros, metonimikus fordulatban szerepel a szőnyegmintává vált színésznőnév kisbetűs és egybeírt formája:

rongy torontáli szőnyegen
karádykatalint verem
(Álmodozó kamasz)

A szabálytalan helyesírás is betölthet játékfunkciót. Költőtárs elsiratáskor Márki Zoltán alapigazságot kimondó, ősi halottbúcsúztatónkat idézi, ezért írásmódjával archaizál:

Isa es nüm iggy ember mulchottya ez vermüt.
(Dutka Ákos aludni tért)

Vagyis minden nyelvi elemnek része lehet a költői játékosság megteremtésében.

De nem nyelvi elem is. Kovács András Ferenc sajátos formát választott az *Improvizációk Szikszai Rémusznak* című verséhez. A költemény játékossága abból a kontrasztból fakad, amely a különleges vizuális megjelenítés, a könnyed rímelés és az ars poetica jellegű költemény vallomásossága, elvi elhatárolódása,

ironikus felhangja *(De feszt melaszt / Nem nyaltam. / Népi nádcukrot / Sem.)* között feszül:

Játszottam, írtam.
Ezt meg azt.
Csak így.
Csak úgy.
De feszt melaszt
Nem nyaltam.
Népi nádcukrot
Sem.
Nos,
Ver-
Sem
Most
Mégis átugrott
Egy kínrímet,
Mert tér, se hely
Sincs néki
Itt:
Beszély, csevely,
Süket szöveg
Csak ez.
Csak az.

A költői nyelvi játéklehetőségek a határtalan kreativitás miatt kimeríthetetlenek, így csak jelzésszerűen lehetett a típusait bemutatni. Ráadásul a rendszer tisztaságát megkérdőjelezi az a tény, hogy egymásba csúsznak a feltételezett kategóriák: egyszerre hangcserés alakzat és szóösszetétel (*népaláfutás* – Parti Nagy Lajos: *Garnidallam*); antomim szavakkal oximoron keletkezik (*Szabadrabok* – Nagy Gáspár) stb. De éppen ezért igaz Haussmann megállapítása: ezek komplex szövegjátékok (1974, 25).

Mivel a költői nyelvi játékok rendszerét kívántam felvázolni, ezért a versidézeteket mindig egyetlen nyelvi játékra összepontosítva mutattam be. Holott nem az egyes játékok érvényesülnek, hanem a költői nyelvi játéktípusok természetszerűleg a szövegekben összefonódva, összjátékuk révén egymást erősítve hatnak, mint ahogy ezt Határ Győző versrészlete is szemlélteti. A folyamatos, ingerült morgolódást jelzi a versben az állandóan ismétlődő, minden második sort indító kérdés: *ki az aki,* valamint a felpaprikázódott embernek a szinte

lélegzetvétel nélküli, szóközi szünetet sem tartó indulatát sejtető kötőjelezés *(ki-az-aki-épp-ma-rosszkor-erre-hozza-jódolga?)* és egybeírás *(üssemagyon):*

gyülevész dögevész? tekenész? tehenész? hengerész vagy tengerész?
ki az aki kivirradtig kivilágos esteliglen itt cseszlett itt caplat?
te cefet te cafat: megcsiszlek megcsaplak!
ki-az-aki-épp-ma-rosszkor-erre-hozza-jódolga?
Hód Olga? két hidalgó ódalgó s hódolva hat szolga?!
ki az aki furton erre andalog-bandalog kódorog-bódorog?
pandurok? kandurok? kenguruk? kóborok?
ki az aki furton erre kujtorog-bujtorog üssemagyon sündörög?
kenderesi kondorok?
kondorosi göndörök?
(Morgós. Haragudnivaló vénembernek–vénasszonynak)

A mérgelődő ember lelkivilágát hitelesíti az őt bosszantóra aggatott sok negatív titulus: *te cefet te cafat,* amelyet a kancsalrímes forma emel ki. Sok a hapax legomenon *(dögevész? tekenész? hengerész?)* a címzések között annak jeléül, hogy a zsémbes keresi a megfelelő elítélő szavakat és az újszerű büntetéseket *(megcsiszlek megcsaplak),* az utóbbit megint csak kancsalrímet utánzó alakban. A dühödt ember pontos tényismeret-nélküliségének jele a kérdések özöne: *pandurok? Kandurok? kenguruk? kóborok? kenderesi kondorok? kondorosi göndörök?* A megfelelő szóra rátalálás kancsalrímszerű formákban ölt testet. A dühöt kiváltó nem a támadó magatartásával bőszíti fel a haragvót, hanem éppen a lassú mozgásával *(andalog-bandalog kódorog-bódorog)*, amelybe negatív cselekvést lehet belelátni *(kujtorog-bujtorog)*. Nem lehet véletlen, hogy a csak feltételezett, de pontosan meg nem nevezhető mozgásokat ikerszóval jelzi a neheztelő *(andalog-bandalog),* hiszen az ikerszó alapvetően játékos szóalkotásmód. A sokféle módon létrehozható játékos nyelvi formák láthatóan beleépülnek kontextusukba, és egyszersmind ki is hatnak szövegkörnyezetükre. Mindezeket a nyelvi leleményeket Weöres Sándorra emlékeztető rímes-ritmikus forma fogja keretbe.

A kötetben bemutatott költői nyelvi játékok típusai többnyire univerzálisak, csupán a hangzók időtartamára és a mássalhangzók hangszalagműködésére alapozók számíthatók nyelvspecifikusan magyarnak. Noha a nyelvi játékok univerzálék, mégis lefordíthatatlanok más nyelvre, mert az univerzálisak nyelvi kifejezőeszközei is nyelvenként eltérők lehetnek. Csak értelmezésük, újraértelmezésük lehetséges, hiszen eltérő a nyelvek hangkészlete, a nyelvhez kapcsolódó kultúra jelképrendszere, amely más képzeteket hív elő.

Bizonyos nyelvi játékok a versszövegek megszabott helyein tűnnek fel: a szójátékok fajtái például a verssornak, a strófának meghatározott pontján jelennek meg: a homonim, a homofon és paronim szavak többnyire sorvégen, mert a rímek teszik feltűnővé a jelentések és/vagy a hangzások szembeállítását. Az antonimák a szintagmák és a mondat szintjén is érvényesülnek: mellé-, illetve alárendelő szerkezetekben.

A költészetre mindig is jellemző volt a nyelvi játék, hiszen a líratörténeti vonulat tanúsága szerint a játékosságnak van hagyománya. Bizonyos korokban viszont dominánsabban jelentkezett a játékosság, mert egyes stíluskorszakokhoz jobban kötődött. A barokk korban ez a betű- és szójátékok kedvelésében mutatkozott meg. A modern költészet különböző irányzatai, különösen az avantgárd, a neoavantgárd és a posztmodern sok játékformát élesztett fel, illetve erre építve teremtett újat. A posztmodern líra különösen kedveli a nyelvvel való bíbelődést, játékot: a „nyelvhús" rontása, törése, nyüstölése alkotóik számára kirakósdi, dominó. A nyelvi mű így a teremtés sajátos világa. Ez a magyarázata annak, hogy könyvemben nagyobbrészt a modern és a posztmodern költészetből vett idézetek szerepelnek.

A játékosság egyes szerzőknél jobban előtérbe került a líratörténet folyamán: az Arany János-i hagyományt továbbvivő nyugatosok több nemzedékének alkotóinál: Babits Mihálynál, Kosztolányi Dezsőnél, Weöres Sándornál, a Tandori Dezső „köpönyegéből" kibújt posztmodern szerzőknél: Szilágyi Domokosnál, Kovács András Ferencnél, Parti Nagy Lajosnál, Lackfi Jánosnál, Varró Dánielnél. Ezeknek a művészeknek az alkotásaiban érzékeli a befogadó, hogy milyen szoros összefüggés van a költészet alapvető játéktermészete és célzottan a játékosság irányába mutató, a nyelvvel való babrálás örömét fókuszba állító szövegek között.

A költői nyelvi játékok keletkezésének több motiváló tényezője lehet: a kíváncsiság: mennyire hajlékony a nyelv a gondolatközlésben; az utánzási hajlam: a stílusutánzásban és a stílusparódiában mennyire lehet követni a költőelődöt, illetve elszakadni tőle; lázadás: szembenállás az elődök művészetfelfogásával; humorérzék: a komikus tartalomhoz megtalálni a bravúros formát; játékhajlam: újszerű formák kipróbálására.

A költők kreatív személyek, akik egyrészt innovatív képességükkel módosítás révén változatokat, másrészt teremtő alkotóképességükkel újat hoznak létre. A költői nyelvi játékok az alkotók teremtő képességét mutatják, miként tudnak a nyelvvel, a poétikai eszközökkel bánni, mennyire képesek a régi elemekből újat varázsolni. Ez azzal a haszonnal jár, hogy az irodalom „edzésben tartja a nyelvet, mint közös örökséget. [...] De az irodalom a magunk egyéni nyelvét is edzésben tartja" (Eco 2004, 9, 11). A költői nyelvi játékok pedig különösen.

A tudatosan alkotott játékos nyelvi formák szabályszerűséget mutatnak, a spontán elemek viszont csak véletlenszerűek. Mind a szabályos, mind a szabálytalan formák tanúsíthatják a játékjelleget. Az előbbiek a szabályos formák túlhajtása (alliteráció, szóismétlés, refrén stb.) által, az utóbbiak a szabálytalan alakok újszerűsége révén (hangalakzatokkal alkotott formák, szóösszerántások stb.). Így a szabályos és a szabálytalan dichotómiája teremti meg a költői nyelvjátékok különböző típusait, ráadásul a szabálytalan idővel átalakulhat szabállyá. Ahogy ezt Illyés Gyula *Óda a törvényhozóhoz* című versében megfogalmazta:

Jogot tehát az árnyalatnak,
melyben a holnap rajza áll
s a kivételnek
mely holnapra talán szabály;
jogot – hogy hadd kisérletezzék –
a költőnek, a legfőbb kutatónak.

A költői nyelvi játékok nem cél nélküliek. Sokféle céljuk lehet: a szövegben foglalt gondolat jobb érvényre juttatása, felnagyítása, szórakoztatás, humorkeltés stb. Nem valószínű, hogy a költői nyelvi játékok alapvető célja tudatosan a szórakoztatás lenne, mozgatórugója sokkal inkább az alkotó játékhajlama. Az már csak következmény, a nyelvi játék hatása, hogy a befogadó is élvezi a költői játékot. A játék résztvevőitől: az alkotótól és a befogadótól is a költői nyelvi játékok intellektuális erőfeszítést követelnek. Megmozgatják a fantáziát, a kreativitást, alkotótevékenységre késztetnek. Emellett a játék mindkét szereplője számára az örömszerzés és az esztétikai élvezet lehetőségét nyújtják. Váratlanságukkal meglepődést keltenek, aktivizálják a befogadó nyelvi képességét, fokozott figyelmet igényelnek a megfejtéshez, az értelmezéshez.

A költői nyelvi játékok szerepe típusonként változik: a ritmus, a zeneiség, a hangok tréfás felhasználása, a játékos hangutánzás, az alliteráció, a bravúros rímek többnyire csak esztétikai és expresszív szerepet töltenek be; az eszperente nyelv, a halandzsa, a nyelvtörők tréfás hangulatot keltenek; az eufemisztikus szóhasználat a dolgok, tettek élét kívánja elvenni, ezzel szemben az utóbbi időben divattá vált szabadszájúság, obszcenitás diszfemizációval alulstilizál; a posztmodern költészet szóalkotásai a magasztos eszmék és patetikus stílus sárba rántását szolgálják; a szójátékok sokszor humorforrások; a szótövekkel és toldalékokkal végzett nem szokványos eljárások szokatlanságuk miatt meglepetéssel szolgálnak; a közmondásferdítések, -kontaminációk humoros hatásúak; a mondat- és a szövegalkotással kapcsolatos műveletek a figyelem irányítása érdekében születnek; a szövegek közötti különféle utalások, irodalmi karikatúrák, szerepjátékok felfedezése rejtvényszerűen elgondolkodtató, agytornának beillő játék;

a képekkel való játékok váratlanságukkal alkalmasak a meghökkentésre; az alakzatokkal végzett műveletek az értelmi és érzelmi megerősítést végzik el; a költői játék a stílus élénkítésére és ezzel a feszültség fokozására is szolgál. Ráadásul mindenegyes játékos nyelvi adat sajátos, egyedi funkcióhoz juthat jellegéből és szövegkörnyezetéből adódóan. Sőt egyetlen nyelvi formán belül több játékos megoldás az alakot multifunkcionálissá teszi.

Amennyiben a költői nyelvi játékok nemcsak formai bravúrok, nem öncélú virtuozitású stílusjátékok, hanem a mondandó bravúros formába öntésének eszközei, úgy a költészet nyelvi és formai megújítását szolgálják, láttatva a nyelv uralhatóságát vagy éppen uralhatatlanságát. Egyben a befogadóval való kapcsolatfelvételt, a diszkurzusba való beléptetést és az önfeledt irodalomélvezetet is. Ez utóbbi nagyon fontos funkció, mert a költői nyelvi játék – amely duális tevékenység – produktivitását, értékét a recipiáló egyénnek kell értelmeznie, élveznie. Tehát szükséges a kreatív befogadás, hiszen ezzel teremtődik meg a szöveg saját olvasata.

„Az író, aki igazán teremt, elénk tárja a dolgokat, s eltűnik mögöttük. Semmit se magyaráz. Azzal hat, hogy amit művel, az érzékletes" (Kosztolányi 1999 [1928b], 448). A hatás tehát magából a költői nyelvből ered. A költői nyelvi játékok hatása mégis sokszor függ a befogadó műveltségétől, például tudatában van-e egyes szövegek intertextuális kapcsolatának.

Winnicott angol pszichoanalitikus kutatásai azt igazolták: „a játék már önmagában is terápia. A gyermek játékképessé tétele már maga pszichoterápia" (1998 [1971], 217). Ezért joggal feltételezhetjük: a költői nyelvi játékok is terápiának tekinthetők, mert jóleső, felszabadító érzés egy művésznek a sikeres alkotás, és a befogadónak is örömteli érzés a költői nyelvi játékok értelmezése, mert a játékfelismerés öröme az esztétikai hatás részesévé teszi a befogadót. Ugyanis lemérheti magán: játékképtelen-e, illetve mennyire játékképes a nyelv mint játéktér területén, ahol a játékhatás forrása a gondolatiság vagy a nyelvi megoldás lehet. Sokszor nehéz is ezeket szétválasztani.

„Az irodalmi játékok némelykor hatnak a »komoly irodalom« fejlődésére is. Ennek jellegzetes példáit alkotják a játék és az *avantgarde*-mozgalmak közti összefüggések (pl. *dadaizmus*)" (Hoványi–Szepes 1977, 178).

Mi szab határt a költői nyelvi játékoknak? Ahogy Parti Nagy Lajos vélekedik: „az értők értetlensége nagyon komoly figyelmeztetés" (Keresztury 1991, 172).

A játékosság kutatása azért érdemel figyelmet, mert az emberi gondolkodásban sok játékos elem van. A költői nyelvi játékok tanulmányozásának az a haszna, hogy közelebb viszi a kutatót és a befogadót az általános emberi gondolkodási formák és az alkotóképesség megismeréséhez, az elme kreatív képességének

feltárásához. Arra készteti, hogy felfedezze az anyanyelvünk kínálta kifejezési lehetőségek tárházát. Észlelni tudja a produktív alkotóképesség mélység és hatókör szerinti szintjeit: az expresszívből kiindulva, a produktívon, az inventíven, az innovatívon át a gyökeresen újat teremtő alkotóképességig (Taylor 1983 [1959], 135–151). A befogadó nyomon követheti, a költő miként alakítja át konstruktívan a konvencionális nyelvi szerkezeteket játékos formákká. A kreatív elmék játékos alkotásai pedig a homo ludens gondolkodásának tükrei.

DUPress

SZAKIRODALOM

Adorno, Theodor W. 1998 [1967]. Derűs-e a művészet? In: *A művészet és a művészetek. Irodalmi és zenei tanulmányok.* [h. n.], Helikon, 23–28.

Ancsel Éva 1990. Székesfehérvári Megyei Óvodapedagógiai Napokon elhangzott előadás.

Angyalosi Gergely 1991. Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás. *Kritika 3,* 42.

Aragon, Louis 1965[2]. Interjú. *Nagy írók műhelyében.* Modern Könyvtár. Budapest, Európa, 92–93.

Arisztotelész 1963. *Poétika.* [Fordította és a jegyzeteket írta Sarkady János.] Budapest, Magyar Helikon.

Bata Imre 1979. *Weöres Sándor közelében.* Budapest, Magvető.

Babits Mihály 1978 [1928]. A vers jövendője. In: *Esszék, tanulmányok. II.* Budapest, Szépirodalmi.

Babits Mihály 2005 [1912]. Játékfilozófia. In: Jankovics József (vál.): *Tanulmányok, esszék.* Budapest, Kortárs, 49–71.

Bagyinszki Péter Ágoston 1998. *Az Isten, az ember és a játék.* Szeged, Agapé Kft., Ferences Nyomda és Könyvkiadó.

Balajthy Ágnes 2007. A költő, akinek eleme a játék. *Helikon 16,* 5–6.

Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2001. *Szójátékos anyanyelvünk.* Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

Balázs Géza 2008. Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor.* Budapest, Tinta, 220–230.

Balogh Tibor 1991. *Lélek és játék.* Budapest, Akadémiai.

Bazsányi Sándor 1996. Grammatika. (Parti Nagy Lajos: Esti kréta) *Alföld 9,* 75–79.

Bebesi István 1924. A komikus, humoros és szatirikus stílus nyelvi és logikai formái. *Magyar Nyelvőr* 69–74.

Bialkó–Hermán László Gergő 2009. *e–BOK avagy Válogatás a kortárs naplóírók munkáiból.* Budapest, Ad Librum.

Blume, Eva Annabelle 2009. *Spiel- und Erkenntnismittel im Aphorismus der Wiener Moderne.* In: (eds.): Anz, Thomas – Kaulen, Heinrich: *Literatur als Spiel. Evolutions-biologische, ästhetische und pädagogische Konzepte.* Berlin–New York, Walter de Gruyter.

Bókay Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban.* Budapest, Osiris.

Bókay Antal – Erős Ferenc (szerk.) 1998. *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. (Szöveggyűjtemény)* Budapest, Filum.

Bókay Antal 2000. A líra az ezredfordulón – poétikaelméleti szempontból. *Alföld 2,* 33–44.

Bónus Tibor 2000. Irónia, paródia, esztétikai szublimáció. Karinthy Frigyes: Így írtok ti. *Alföld 4,* 56–63.

Borbély Szilárd 2003. Kádáriában éltem én is! *Élet és Irodalom 25,* 25.

Caillois, Roger 1962. *A költészet packázásai.* (Vál. és ford. Lontay László) Budapest, Európa.

Csontos Erika 2001. Röptér. Parti Nagy Lajossal beszélget Csontos Erika. *Élet és Irodalom* március *16,* 15–16.

PUPress

Derrida, Jacques 1994 [1967]. A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában. (La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines. In: L'écriture et la différance. Paris, Editions de Seuil, 1967, 409–428. Ford. Gyimesi Timea) *Helikon 1–2,* 21–35.
Devecseri Gábor 1945. *Az élő Kosztolányi.* Budapest, OfficinaVállalat.
Dobozi Eszter 1985. A játék Szilágyi Domokos költészetében. *Forrás 10,* 68–75.
Domokos Mátyás 2002. Imbolygás Weöres Sándor körül. *Kortárs 2–3,* 32–40.
Domonkosi Ágnes 2001. A nyelv átértékelődése a posztmodern költői stílusban. Parti Nagy Lajos: elrepullman. *Magyar Nyelv* 192–200.
Domonkosi Ágnes 2006. *Stíluselemzés, trópusok, alakzatok.* Eger, Líceum.
Domonkosi Ágnes 2008. Az alakzatok szöveg- és stílusteremtő szerepe Parti Nagy Lajos költészetében. In: Szathmári István (szerk.): *Az alakzatok világa 20.* Budapest, Tinta.
Eckhardt, Eduard 1909. Über Wortspiele. In: Germanisch-Romanische Monatsschrift, 2. Halbbd. Juli–Dezember, S. 674–690.
Eco, Umberto 2004. *La Mancha és Bábel között. Irodalomról.* Budapest, Európa.
Eigen, Manfred – Winkler, Ruthild 1981 [1975]. *A játék. (Természettörvények irányítják a véletlent)* Budapest, Gondolat.
ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. 1972. (Szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós) Budapest, Akadémiai.
Előry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Budapest, Tinta.
Esterházy Péter 2003. *A szavak csodálatos életéből*. Budapest, Magvető.
Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1958. *A magyar stilisztika vázlata.* Budapest, Tankönyvkiadó.
Fabó Kinga 1980. „Nyelvi fordulat" az irodalomban. *Magyar Nyelv* 195–206.
Fehér Erzsébet 2003. Alakzat és kompozíció. József Attila: Két hexameter. In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, valamint a MNyTT, 220–226.
Fenyő D. György 2005. Egy különleges versforma mint költői hagyomány. (József Attila Születésnapomra című versének utótörténete) *Új Forrás* okt. 64–83.
Fónagy Iván 1970. Viccel a bácsi. Humor és költőiség a nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 16–43.
Fónagy Iván 1972a. *evokáció.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 2.* Budapest, Akadémiai, 1315–1318.
Fónagy Iván 1972b. *célzás.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 2.* Budapest, Akadémiai, 129–131.
Fónagy Iván 1975. *halandzsa.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 4.* Budapest, Akadémiai, 160–166.
Fónagy Iván [é. n. 1999?] *A költői nyelvről.* Budapest, Corvina.
Forgács Erzsébet 2001. Nyelvi játékok a reklámban. In: Salánki Ágnes (szerk.): *A reklámról – ma – Magyarországon.* Budapest, Eötvös József, 81–110.
Forgács Erzsébet 2005. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámnyelvben, a sajtónyelvben és az irodalmi szövegekben.* Szeged, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási.
Forgács Tamás 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve.* Budapest, Tinta.
Frank, Manfred 1993. Stílus és filozófia. *Műhely 4,* 52–55.

Freud, Sigmund 1982[2]. A vicc és viszonya a tudattalanhoz. (Ford. Bart István) In: Freud, Sigmund: *Esszék*. Budapest, Gondolat, 23–251.
Freud, Sigmund 1983[2] [1908]. *A költő és a fantáziaműködés.* In: Halász László (Vál. és ford. Szilágyi Lilla): *Művészetpszichológia*. Budapest, Gondolat, 193–200.
Fülöp Lajos 2013. A nyelvi humorról. *Erdélyi toll, 5.évf., 4. sz.* 60–68.
epa.oszk.hu/02200/02203/00018/pdf/EPA02203_erdelyi_toll_2013
Gadamer, Hans-Georg 2003[2] [1961]. A játék fogalma. In: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata.* (Ford. Bonyhai Gábor) Budapest, Osiris, 133–142.
Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázlata.* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
Gergely Éva 1970. Halandzsa. *Jelenkor 2,* 159–166.
Gombrich, Ernst Hans 1998 [1966]. In: Bókay Antal – Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest, Filum, 142–152.
Gránicz István 1996. Az intertextualitás problémája az orosz filológiában. *Helikon 1–2,* 131–141.
Grassegger, Hans 1985. *Sprachspiel und Übersetzung. Eine Studie anhand der Comic-Serie Asterix.* Tübingen, Stauffenburg Verlag.
Grastyán Endre 1985. *A játék neurobiológiája.* Budapest, Akadémiai.
Grétsy László 1967. Nyelvi játékok – nyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 171–182.
Grétsy László 2012. *Nyelvi játékaink nagykönyve.* Budapest, Tinta.
Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest, Akadémiai, *1,* 263–264; *2,* 333.
Guiraud, Pierre 1976. *Les jeux de mots*. Paris, PUF.
Cs. Gyímesi Éva 1990. *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése.* Bukarest, Kriterion.
Halász László (vál.) 1983[2]. *Művészetpszichológia*. Budapest, Gondolat.
Hankiss Elemér 2006. *Félelemek és szimbólumok. Egy civilizációelmélet vázlata.* Budapest, Osiris.
Hausmann, Franz Josef 1974. *Studien zu einer Linguistik des Wortspiels. Das Wortspiel im „Canard enchaîné"*. Tübingen, Niemeyer. (zugl. Dissertation, Universität Saarbrücken. 1972).
Hesse, Hermann 2012 [1943]. *Az üveggyöngyjáték.* (Ford. Szabó Ede) Budapest, Cartaphilus.
Hessky Regina 2001. Játék a szólásokkal. In: Csatár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére.* Debrecen, KLTE, 311–321.
Hintikka, Jaakko 1985 [1983]. *The game of language.* Dordrecht–Boston–Lancaster, D. Reidel Publishing Company.
Hoványi János – Szepes Erika 1977. *irodalmi játékok.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 5.* Budapest, Akadémiai, 177–178.
Hoványi János – Voigt Vilmos 1984. *nyelvgyötrő.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 9.* Budapest, Akadémiai, 472–473.
Huizinga, Johan 1944 [1938. Leiden] *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására.* (Ford. Máthé Klára. Budapest, Athenaeum) Reprint: 1990. Szeged, Universum.

DUPress

Hutterer Miklós – Kovács Endre – Herczeg Gyula 1982. *makaronikus költészet.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 7.* Budapest, Akadémiai, 617–619.
Illyés Gyula 1999. Nép és költészet, meg egy kis verstan. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 598–602.
Jakab László – Bölcskei András 2000. *Balassi-szótár.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
játék. In: Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. 3.* 1960. Budapest, Akadémiai, 613–615.
József Attila összes művei. III, Cikkek, tanulmányok, vázlatok. 1958. (Kiad. Szabolcsi Miklós) Budapest, Akadémiai.
Kálmán C. György 2004. Parti Nagy Lajos: Grafitnesz. *Kritika 2,* 33–34.
Kálmán C. György 2007. A részek győzelme a józan egész fölött. In: (szerk.) Szegedy-Maszák Mihály: *A magyar irodalom történetei. 3.* Budapest, Gondolati Kör Kft.
Kant, Immanuel 1966 [1790]. *Az ítélőerő kritikája.* Budapest, Akadémiai.
Kardos László 1946. Weöres Sándor új versei. *Magyarok* 799–800.
Kardos László 1961. A rímről. *Kortárs 1,* 44–45.
Karinthy Frigyes 1921. Előszó. In: *Így írtok ti*. 1. köt. (bővített kiadás) Budapest, Athenaeum, 3–8.
Kassák Lajos 1961. Önarckép – háttérrrel. *Kortárs* 281–291.
Katona László – Miszoglád Gábor – Dienes László 1984. *paradoxon.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 12.* Budapest, Akadémiai, 131–133.
Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet.* Budapest, Balassi.
Kemény Gábor 1999. Képszerűség és poliszémia. In: Gecső Tamás (szerk.): *Poliszémia, homonímia*. Budapest, Tinta, 109–116.
Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába.* Budapest, Tinta.
Kemény Gábor 2016. *Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról.* Budapest, Tinta.
Kemény István 2005. Irodalmi szószedet: Az írásjelek elhagyásáról. Letöltve 2015. október 28-án a magyarnarancs.hu weboldalról:
http://magyarnarancs.hu/publicisztika/irodalmi_szoszedet_az_irasjelek_elhagyasarol-52957
Kenyeres Zoltán 1983. *Tündérsíp.* Budapest, Szépirodalmi.
Keresztury Tibor 1990. Fragmentek mérnöke. (Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás) *Magyar Napló* május 3.
Keresztury Tibor 1991. *Félterpeszben. Arcképek az újabb magyar irodalomból.* Budapest, Magvető.
Keresztury Tibor 2000. Az öntudat rehabilitálása. A kilencvenes évek magyar költészetéről. *Alföld 2,* 45–51.
Keresztury Tibor 2002. *Kételyek kora. Tanulmányok a kortárs magyar irodalomról.* Budapest, Magvető.
Kiss Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest, Akadémiai.
Kis Tamás 2008. *A magyar katonai szleng szótára.* Debrecen, Kossuth Egyetemi.
Klanfer, Julius 1936. Das Wortspiel und die komische Rede. In: *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft XXX. Heft 3,* 209–234.

Kornyáné Szoboszlay Ágnes 2005. „…csecse becse ajándék”. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai *84,* 85–99.
Kosztolányi Dezső 1999 [1909]. Az írás technikája. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 326–328.
Kosztolányi Dezső 1999 [1913a]. Az új magyar nyelv. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 17–19.
Kosztolányi Dezső 1999 [1913b]. A magyar nyelv. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 20–21.
Kosztolányi Dezső 1999 [1915a]. Rímszótár, rímek. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 594–595.
Kosztolányi Dezső 1999 [1915b]. Rímkovács. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 596–598.
Kosztolányi Dezső 1999 [1925]. Káté. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 426–427.
Kosztolányi Dezső 1999 [1928a]. Ábécé a versről és költőről. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 433–437.
Kosztolányi Dezső 1999 [1928b]. Káté az írásról. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 448–449.
Kosztolányi Dezső 1999 [1930]. Gyermek és költő. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 450–452.
Kosztolányi Dezső 1999 [1933a]. Írás az írásról. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 389.
Kosztolányi Dezső 1999 [1933b]. A költő. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 463–465.
Kosztolányi Dezső 1999 [1933c]. A rím varázslata. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 468–470.
Kosztolányi Dezső 1999 [1933d]. A rím bölcselete. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 471–472.
Kosztolányi Dezső 1999 [1933e]. A rím elemzése. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 473–475.
Kosztolányi Dezső 1999 [1934]. Versek szövegmagyarázata. In: *Nyelv és lélek.* Budapest, Osiris, 481–484.
Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona 2004. *Karinthyról.* [h. n.], Noran.
Kovács Endre – Szerdahelyi István 1977. *Irodalomelméleti alapfogalmak.* Budapest, Tankönyvkiadó.
Kovács Endre 1984. *összerakó rím.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 9.* Budapest, Akadémiai, 779.
Krenz, A. 1990. *Kindergarten heute.* (Ford. Stöckert Károlyné *Óvodai Nevelés* 1993/2. A szerepjáték mint lelki növekedési lehetőség)
Kulcsár Szabó Ernő 1987–1988. A különbözés esélyei. Szempontok a posztmodern fogalmának meghatározásához. *Literatura 1–2,* 137–146.
Kulcsár Szabó Ernő 1997. Költészet és dialógus. A lírai művek befogadásának kérdéséhez. *Literatura 3,* 256–269.
Kulcsár Szabó Ernő 2000. Támaszpont és izokolon. Jegyzetek a 90-es évek lírájának hatástörténeti helyzetéhez. *Alföld 2,* 52–58.
Kulcsár Szabó Ernő 2001. A másság mint jelenlét. Posztmodern kortudat és irodalmiság. In: Szirák Péter (szerk.): *A magyar irodalmi posztmodernség.* Debrecen, Kossuth Egyetemi, 117–140.
Kulcsár-Szabó Zoltán 1996. [ápr.] Már nem sajog. (Kritika) *Tiszatáj* 73–76.

DUPress

Kulcsár-Szabó Zoltán 1998. Intertextualitás: létmód és/vagy funkció. In: *Hagyomány és kontextus.* Budapest, Universitas, 495–538.
Küllős Imola 2008. Akasztófahumor a legvidámabb barakkban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor.* Budapest, Tinta, 23–36.
Laczkó Géza 1907. Játszi névszóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). *Magyar Nyelvőr* 295–310.
Lackfi János 2004. Kölykös impresszionizmus. *Kortárs 12,* 123–124.
László Zsigmond 1972. *A rím varázsa.* Budapest, Akadémiai.
Lator László 2000 [1997]. *Kakasfej vagy filozófia? Mire való a vers?* Budapest, Európa.
Lausberg, Heinrich 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literatur-wissenschaft.* München, Max Hueber Verlag.
Lendvai Endre 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
Lendvai Endre 2001. Nyelvi deviancia és szótárírás. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak. Szépe György 70. születésnapjára.* II, Pécs, Lingua Franca Csoport, 760–765.
Lendvai Endre 2001. Az ezredvég reklámhumora. In: Salánki Ágnes (szerk.): *A reklámról – ma – Magyarországon*. Budapest, Eötvös József, 46–55.
Lendvai Endre 2008. A vicc anatómiája és élettana. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor.* Budapest, Tinta, 231–239.
T. Litovkina Anna 2005. A proverbiumok használata a magyar szépirodalomban és publicisztikában. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Mindenes Gyűjtemény. I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, Artes Populares *21,* 431–448.
T. Litovkina Anna – Wolfgang Mieder 2005. *„A közmondásokat nem hiába mondják." Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról.* Budapest, Tinta.
B. Lőrinczy Éva – Hosszú Ferenc (szerk.) 1979–2010. *Új Magyar Tájszótár.* Budapest, Akadémiai.
Lukácsy András 1981. *Kiment a ház az ablakon. Költészet és játék.* Budapest, Gondolat.
Lukácsy András 1985. *Elmés játékok, játékos elmék.* Budapest, Móra Ferenc.
Lukácsy András 1997. *Poétai versengések.* Budapest, PONT.
Lukácsy András 2003. *Antikból élő avantgárd.* Budapest, PONT.
Márai Sándor 2004. *Az igazi.* Budapest, Helikon.
Margócsy István 1995. „névszón ige" (Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról). *Jelenkor 1,* 18–30.
Margócsy István 1996. *„Nagyon komoly játékok" (Tanulmányok, kritikák)* Budapest, Pesti Szalon.
Margócsy István 2000. Irodalomtörténészi vízió a költészet állapotáról. *Alföld 2,* 22–51.
Martinkó András 1984. *oximoron.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 9.* Budapest, Akadémiai, 843–845.
Martinkó András 1986. *palindrom.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 12.* Budapest, Akadémiai, 60–61.
Mészáros Sándor 1990. Fragminták – belülről. Parti Nagy Lajos költészetéről. *Alföld 5,* 45–50.
Millar, Susanna 1973 [1968]. *Játékpszichológia.* (Ford. Koós Anna) Budapest, Közgazdasági és Jogi.

A. Molnár Ferenc 1991. Ady egy sajátos szaváról (ellovan). In: Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest, ELTE Sokszorosító Üzeme, 457–459.
Molnárné László Andrea 2008. Egyházi terminológia a vallásos viccekben. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest, Tinta, 134–143.
Molnár Zoltán Miklós 1998. Szójátékok napjaink nyelvhasználatáról. *Magyar Nyelv* 49–55.
Nagy Ferenc 1968. A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvőr* 10–22.
Nagy J. Béla 1949. Halandzsa. *Magyar Nyelv* 88–89.
S. Nagy Katalin 1977. *játékelmélet*. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 5.* Budapest, Akadémiai, 587–588.
Nagy L. János 2003. *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében.* Budapest, Akadémiai.
H. Nagy Péter 1999. Töredékek a kortárs magyar líra paradigmáiról. Irányzati struktúrák, lehetséges kánonok, főbb alkotók és kiadványok – alakulástörténeti vázlat, lírai betétek nélkül. *Alföld 3,* 52–63.
H. Nagy Péter 2000. A szöveghatárok feloldódása. In: Bednanics Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai.* Budapest, Osiris, 221–239.
Nemes Nagy Ágnes 1982a. *Metszetek. Esszék, tanulmányok.* Budapest, Magvető.
Nemes Nagy Ágnes 1982b. A költői kép. In: uő.: *Küllő és kerék.* Budapest, Magvető, 18–93.
Nemes Nagy Ágnes 1989. *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I.* Budapest, Magvető.
Nemesi Attila László 2008. A nyelvi komikum válfajai és pragmatikája Kabos Gyula filmalakításaiban. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest, Tinta, 282–296.
Nemesi Attila László 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. [h. n.] Loisir.
Németh Zoltán 2006. A megteremtett hagyomány. Parti Nagy Lajos: *Esti kréta*. Jelenkor 1995, 2000. *Kalligram 5–6.* 139–144.
Németh Zoltán 2008. Posztmodern identitásköltészet. Az önéletrajziság és nyelvjáték határhelyzetei Térey János szövegeiben. *Korunk 3,* 38–43.
Németh Zoltán 2009. Szerzői név és maszk a magyar posztmodern irodalomban. *Alföld 9,* 78–84.
Németh Zoltán 2012. Ami íródott... Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról. *Alföld 5,* 110–116.
Némethné Varga Andrea 2004. *Szójátékok Gyöngyösi István költészetében.* PhD-disszertáció. Budapest, ELTE BTK (kézirat).
Némethné Varga Andrea 2008. Hangalak és jelentés – a szójáték dinamikája. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor.* Budapest, Tinta, 63–72.
NySz. = Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára.* Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása.
nyelvtörő 1984. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 9.* Budapest, Akadémiai, 496.
palimpszeszt 1984. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 12.* Budapest, Akadémiai, 60.
Parti Nagy Lajos 2004. Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! *Élet és Irodalom* febr. 6., 3.
Páskándy Géza 1982. Észjárás – kínzó számok, gyógyító nyelvek. *Népszabadság* ápr. 25.

Páskándy Géza 1985. Játékpor, porjáték, amiből lettél… *Forrás 10,* 57–59.
Pethő József 2004. *A halmozás alakzata.* Budapest, Akadémiai.
Petri György 2007 [1998]. *Nomen est omen.* In: Réz Pál – Lakatos András – Várady Szabolcs (szerk.): *Petri György munkái IV. Próza, dráma, vers, naplók és egyebek.* Budapest, Magvető, 227–236.
Piaget, Jean 1978 [1928]. *Szimbólumképzés a gyermekkorban:Utánzás, játék és álom: A kép és ábrázolása.* (Ford. és a bevezető tanulmányt írta Mérei Ferenc) Budapest, Gondolat.
Plett, Heinrich F. 1988. Retorika és stilisztika. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudományok köréből.* (Ford. Vígh Árpád) Budapest, Tankönyvkiadó, 131–167.
Plett, Heinrich F. 2000. *Systematische Rhetorik. Konzept und Analysen.* München, Wilhelm Fink Verlag.
Quintilianus, Marcus Fabius 2008 [94–95]. *Szónoklattan.* Pozsony, Kalligram.
Rácz Endre 1980. A homonimák szépirodalmi előfordulásairól. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből.* Budapest, Tankönyvkiadó, 157–206.
Reményi József Tamás 2004. Katamarán. Beszélgetés Parti Nagy Lajossal. *Kritika 2,* 28–32.
Réz Pál 2004. Köszöntyű. *Élet és Irodalom* febr. 6, 3–4.
Sándor Anna 1997. Kolon ragadványnevei. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest–Miskolc, MNyTT és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 187–193.
Séra László 1980. *A nevetés és humor pszichológiája*. Budapest, Akadémiai.
Schiller, F. 1960 [1793–94]. Levelek az ember esztétikai neveléséről. (Ford. Szemere Samu) In: *Schiller válogatott esztétikai írásai.* (Vál. és bev. Vajda György Mihály) Budapest, Magyar Helikon, 167–277.
Schlegel, Friedrich 1980 [1798]. Beszélgetés a költészetről. (Ford. Tandori Dezső) In: A. W. és F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások.* Budapest, Gondolat, 357–370.
Schlegel, August Wilhelm 1980 [1795]. Levelek a költészetről, a versmértékről és a nyelvről. (Ford. Bendl Júlia) In: A. W. és F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások.* Budapest, Gondolat, 69–120.
J. Soltész Katalin 1965. *Babits Mihály költői nyelve.* Budapest, Akadémiai.
J. Soltész Katalin 1966. Petőfi rímei. *Magyar Nyelvőr* 21–31.
J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre (szerk.) 1973–1987. *Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete).* Budapest, Akadémiai.
Stöckert Károlyné 1997. *Játékpszichológia.* Budapest, Eötvös József.
Szabó Magda 2007. *Az ajtó.* Budapest, Európa.
Szabó Zoltán 1961. A szóképzés stilisztikai minősítéséhez. *Magyar Nyelvőr* 284–299.
Szabó Zoltán 1976. Az irodalmi mű stiláris kohéziójáról. *Magyar Nyelvőr* 163–172.
Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Budapest, Tankönyvkiadó.
Szabó Zoltán 1998a. A posztmodern irodalom főbb stiláris sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 46–57.
Szabó Zoltán 1998b. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai.* Budapest, Corvina.
Szalay Károly 1983. *Komikum, szatíra, humor.* Budapest, Kossuth.
Szathmári István 1970. A hangszimbolikáról. *Néprajz és Nyelvtudomány* 75–91.
Szathmári István 2003. *A magyar stilisztika útja.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi. [Az 1961-es kiadás javított és jelentős mértékben bővített kiadása.]

Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve.* Budapest, Tinta.
Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon.* Budapest, Tinta.
Szathmári István 2010. Tréfás stilisztika. *Magyartanítás 3,* 20–22.
Szerdahelyi István 1992. *szójáték.* In: Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 14.* Budapest, Akadémiai, 576–578.
Szigetvári Iván 1911. *A komikum elmélete.* Budapest, MTA.
Szikszainé Nagy Irma 1999a. Jó bornak is kell cégér. Állandósult szókapcsolatok, szólások és közmondások a reklámszövegekben. *Édes Anyanyelvünk 2,* 3.
Szikszainé Nagy Irma 1999b. Hogy oda ne rohanjunk... Szállóigék, idézetek, közhelyek a reklámhatás szolgálatában. *Magyar Tudomány 7,* 848–849.
Szikszainé Nagy Irma 2000. A reklámszlogenek hatásának nyelvi okai. *Magyar Nyelvjárások* 393–402.
Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika.* Budapest, Osiris.
Szikszainé Nagy Irma 2008. *A kérdésalakzatok retorikája és stilisztikája.* Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó.
Szikszainé Nagy Irma 2014. A költészet nyelvi játékait teremtő tényezők. *Magyar Nyelvjárások* 199–208.
Szikszainé Nagy Irma 2015. Nyelvi játékok a homofóniával. *Édes Anyanyelvünk 3,* 15.
Szilágyi Ferenc 1978. *A magyar szó költészete.* Budapest, Tankönyvkiadó.
Szuromi Lajos 1980. *A versritmus elemzése az iskolában.* Debrecen, Pedagógus Továbbképzési Intézet.
Szűts László 1999. *Szójátéktár. (Anyanyelvi fejtörők).* Budapest, Ciceró.
Szvorényi József 1851. *Ékesszólástan vezérletül a' remekírók' fejtegetése 's a' szépirásmüvek kidolgozásában.* Eger, [k. n.].
Tamás Attila 1978. *Weöres Sándor.* Budapest, Akadémiai.
Tátrai Szilárd 2008. *irónia.* In: Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon.* Budapest, Tinta, 311–320.
Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest, Tinta.
Taylor, Irving A. 1983 [1959]. *Az alkotó folyamat természete.* (Vál. és ford. Szilágyi Lilla) In: Halász László (szerk.): *Művészetpszichológia*. Budapest, Gondolat, 135–151.
Temesi Ferenc 2012. *Bartók.* Pécs, Alexandra.
TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1967–1984. Benkő Loránd (főszerk.). Budapest, Akadémiai.
Timár György 1983. *Nevető lexikon.* Budapest, Gondolat.
Tolnai Vilmos 1917. A madárnyelvről. *Magyar Nyelv* 247–248.
Tolnai Vilmos 1922. A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv. *Magyar Nyelv* 38–40.
Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv.* Budapest, Akadémiai.
Török Gábor 1983. *A pecsétek feltörése.* Budapest, Magvető.
Turner, Mark 1996. *The literary mind*. New York, Oxford University Press.
Vágó Márta 2005. *József Attila.* Budapest, Noran.
Valéry, Paul 1946. *Versei és oxfordi előadása a költészetről.* (Ford. Somlyó György) Budapest, Rose.
Valéry, Paul 1987. *Zur Theorie der Dichtkunst.* Frankfurt a. M., Suhrkamp.

Várady Szabolcs (szerk. és a bevezető tanulmányt írta) 2002. *Magyar badar. 300 limerik.* Budapest, Európa.
Vargha Balázs 1967. *Játékkoktél.* Budapest, Minerva.
Vargha Balázs 1974. *Játsszunk a szóval!* Budapest, Móra Ferenc.
Vargha Balázs 1994. *Arany János játékai.* Budapest, Enciklopédia.
Vargha Katalin – T. Litovkina Anna 2007. „Hallgatni Arany, beszélni Petőfi." A magyar antiproverbiumok ferdítési módjai – formai változatok és nyelvi humor. *Magyar Nyelv* 179–199.
Veszelszki Ágnes 2014. A slam poerty mint sajátos szövegalkotó gyakorlat. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák.* Budapest, Tinta, 203–217.
Vihar Judit – Mártonfi Ferenc 1975. *haiku.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 4.* Budapest, Akadémiai, 143–144.
Voigt Vilmos 1977. *játék.* In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. 5.* Budapest, Akadémiai, 582–586.
Wagenknecht, Christian Johannes 1997[2] [1965]. *Das Wortspiel bei Karl Kraus.* Göttingen, Vandenhoeck – Ruprecht Gm.
Wallon, H. 1971. Az utánzás. In: *Válogatott tanulmányok.* Budapest, Gondolat.
Weöres Sándor interjúja, amelyet Cs. Szabó Lászlónak adott. 1964. *Magyar Műhely* 107–114.
Weöres Sándor 1970. A vers születése. In: *Egybegyűjtött írások.* Budapest, Magvető.
Weöres Sándor 1998. *Egybegyűjtött levelek. 1.* Budapest, Pesti Szalon – Marfa Mediterrán.
Weöres Sándor 2003a [1939]. *A vers születése.* In: *Weöres Sándor egybegyűjtött írások.* Budapest, Argumentum, 219–261.
Weöres Sándor 2003b. Köszöntés. In: uő.: *Egybegyűjtött írások. 1.* Budapest, Argumentum – Weöres Sándor örököse.
Weöres Sándor 2011 [1950]. *Egybegyűjtött prózai írások.* Budapest, Helikon.
Winnicott, Donald W. 1998 [1971]. Játék: elméleti tézis. In: Bókay Antal – Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány.* Budapest, Filum, 209–219.
Wittgenstein, Ludwig 1995. *Feljegyzések 1946-ból.* Ford. Jónás Csaba. *Határ 3,* 38–46.
Wittgenstein, Ludwig 1998 [1945]. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest, Atlantisz.
Zlinszky Aladár 1961 [1913]. Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei a középiskolák IV. oszt. számára. In: Szathmári István (Sajtó alárendezte, a lexikont írta, és a bibliográfiát összeállította): *A magyar stilisztika útja.* Budapest, Gondolat, 137–213.
Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat.
Zolnai Béla 1964. *Nyelv és hangulat. A nyelv akusztikája.* Budapest, Gondolat.
Zsemlyei János 1996. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai.* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
Zumthor, Paul 1996. A retorikusok útkereszteződése. *Helikon 1–2,* 105–130.

A versek szövegét lehetőség szerint a kritikai kiadásoknak megfelelően írtam. (Ezért sok meglepő, „helyesírási hibának" tűnő alakot fedezhet fel az olvasó: például Petőfi Sándor: *Széphalmon: A millyet eddig még talán nem ittam* stb.). Amennyiben ilyen nem állt rendelkezésemre, akkor az Akadémiai Kiadó kiadványait, ezek híján az Osiris Kiadó sorozatát vagy az Unikornis Kiadó *A magyar költészet kincsestára* sorozatát vettem alapul. – A versekből többnyire csak részleteket közöltem.